Cultura și locurile din '68

editat de Aldo Agosti Luisa Passerini Nicola Tranfaglia

Departamentul de Istorie, Universitatea din Torino

Franco Angeli

Dipartimento di Storia dell'università di Torino

Seria Departamentului de Istorie al Universității din Torino - înființată acum patru ani și care astăzi reunește aproximativ o sută de profesori și cercetători cu o gamă largă de interese, de la istoria antică la cea contemporană - își propune să publice anual cele mai bune rezultate ale cercetărilor efectuate în cadrul Departamentului de către toți cercetătorii care îi aparțin, inclusiv doctoranzi și cercetători implicați în cercetări sau acorduri stipulate de Departament.

Un comitet editorial, ales anual de Consiliu și care include periodic experți externi, analizează fiecare lucrare și își exprimă opinia obligatorie. Scopul inițiativei noastre este de a sublinia, și prin intermediul acestei serii, centralitatea cercetării științifice și coordonarea acesteia, la toate nivelurile, în cadrul experimentării departamentale.

Lansată într-o situație legislativă contradictorie, care creează organisme noi fără a le desființa sau reforma pe cele vechi, instituția departamentală a trecut în primii ani, cel puțin în majoritatea cazurilor, testul unei funcționări administrative mai rapide și mai funcționale față de instituțiile preexistente, dar nu există nicio îndoială că soarta experimentului este decisă pe planul științific , acesta fiind decisiv pentru a da sens și justificare legilor de reformă din 1980.

De aici și determinarea și angajamentul de a crea instrumente și oportunități pentru coordonarea cercetării, care este, fără îndoială, responsabilitatea fundamentală a Departamentului. Seria, la fel ca și mai mult decât alte inițiative, cum ar fi seminariile, a fost creată pentru a răspunde acestor nevoi, care au fost exprimate în mai multe rânduri de către membrii Departamentului .

Sperăm că seria va deveni un mijloc eficient de comunicare între cercetătorii care lucrează în cadrul Departamentului și toate centrele de cercetare istorică interesate de munca noastră.

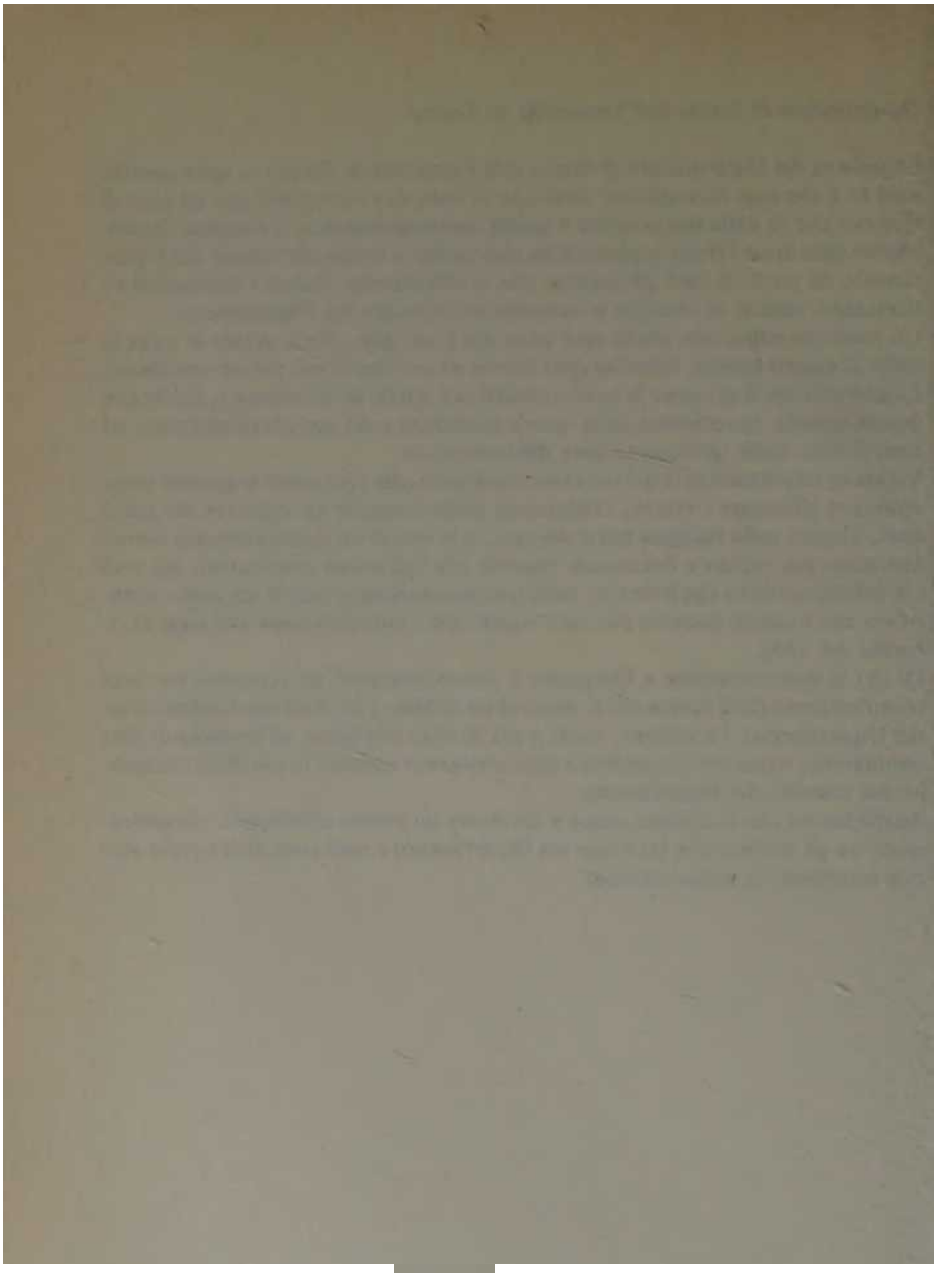

Cultura și locurile din '68

editat de
Aldo Agosti Luisa Passerini
Nicola Tranfaglia

Lucrările conferinței organizate de Departamentul de Istorie al Universității din Torino

Franco Angeli

Volum tipărit cu contribuția Departamentului de Istorie al Universității din Torino.

Copyright © 1991 de FrancoAngeli srl, Milano, Italia
Reproducerea, chiar și parțială, pentru uz intern sau educațional, prin orice mijloace, fără autorizație, este interzisă.

Cititorii care doresc să fie informați periodic despre noile apariții ale editurii noastre pot scrie, trimițând adresa lor, la adresa „Franco Angeli, Viale Monza 106, 20127 Milano”, și apoi pot comanda volumele direct de la librăria lor.

INDEX

Prefață, de *Aldo Agosti,* pagina VII

Partea I - Contextul cultural și internațional

Cazul italian și contextul internațional, de *Gian Giacomo Migone* » 3
Culturile anului '68, de *Peppino Ortoleva* » 38
Transformare, criză și relansare a ideologiilor, de *Giorgio Galli* » 62
În '68: Când Estul era roșu, de *Enrica Collotti P ¡schei* » 70
Prin interpretările romanului „Mai francez" de *Bruno Bongiovanni* » 103
Mișcarea studențească din Statele Unite, de *Alberto Martinelli* » 124
Mișcarea studențească vest-germană de *Roland Eckert* » 144
Mișcarea din '68 în Spania, de *Alfonso Botti* » 159

Partea a II-a - Mișcarea studențească

O relatare semi-serioasă despre Trento, în '68, de *Diego Leoni* » 175
Aspecte ale mișcării '68 din Torino, de *Giovanni De Luna* » 190
'68 în Tonno. Începuturile: Comunitatea Studențească din Palazzo Campana, de *Marco Re velli* » 212

Mișcarea studențească din Milano, de *Robert Lumley,* p. 267 Note istorice despre extremiștii studenți și tulburările din timpul acesteia
la Universitatea din Pisa (1966-1975), de *Michele Bottini* » 275
Generație, politică și violență. '68 la Roma, de *Marco Grispigni* » 293
Luptele universitare și puterea academică în Napoli în secole a doua jumătate a anilor șaizeci, de *Francesco Barba gallo* » 307

Partea a III-a - '68 și anii șaptezeci în Italia

'68 și anii șaptezeci în politică și societate, de *Nicola Tranfaglia* » 327
'68 și sistemul politic italian, de *Gianfranco Pasquino* » 344
'68, studenții și mișcarea muncitorească, de *Bruno Mango* » 360
Mișcarea feministă , de *Luisa Passerini* » 366
'68, lumea catolică și Biserica, de *Guido Verucci* » 381

Partea a IV-a - Școala, universitatea și predarea istoriei

Politica școlară italiană de la centru-stânga la protest studentesc, de *Giuseppe Ricuperati* » 403
Predarea și cercetarea în universități: exemplul istoriei medieval, de *Paolo Cammarosano* » 435
Predarea și cercetarea în universități: exemplul istoriei modern, de *Mario Rosa* » 445
Predarea și cercetarea în universități: exemplul istoriei contemporan, de *Guido Quazza* » 459
Manuale și experimentare: rolul profesorului, de *Lidia De Federicis* » 493

În noiembrie 1988, Departamentul de Istorie al Universității din Torino a promovat o conferință intitulată „Universitatea și societatea italiană. Culturile și locurile anului '68". Contribuțiile cercetătorilor participanți sunt acum adunate, în majoritatea cazurilor extinse și prelucrate, în acest volum.

Conferința a reprezentat, la momentul deschiderii sale, prima ocazie cu care '68 a fost abordat ca obiect al unei adevărate reflecții istorice. Ea a avut loc spre sfârșitul unui an în care mass-media, călărind valul acelei logici de piață care prezidează întotdeauna diverși ani, cu siguranță nu și-au rezervat atenția asupra evenimentului . Fusese însă o atenție care a arătat marginea grăbirii și a superficialității, oscilând între „spectacularizare" și o tendință de aplatizare a prezentului chiar și în cadrul operațiunilor politice instrumentale . O perspectivă istorică capabilă să distingă evenimentele, să se raporteze la ele într-un mod problematic și să emită judecăți articulate a rămas aproape complet absentă.2 [Si] acest lucru era, fără îndoială, singular, având în vedere că trecuseră douăzeci de ani de la '68. Privind doar datele definitorii ale istoriei contemporane și fără a stabili standardizări fără sens, al Doilea Război Mondial, sau mai precis , Rezistența Italiană, au fost, douăzeci de ani mai târziu, în toate privințele, puncte de referință evidente în dezbaterea istoriografică. Acest lucru nu se întâmplase pentru '68: și nici nu se poate spune, doi ani mai târziu, că există semne semnificative ale depășirii întârzierii acumulate. Rossana Rossanda, una dintre interpretele fenomenului, cu care s-ar putea adesea să nu fim de acord , dar al cărei merit nu poate fi negat pentru că l-a reconsiderat într-un mod pasionat și temeinic, a scris că '68 este „încă material-

„o poveste conflictuală, nearhivată, neobiectivizată, arzătoare.” Și a adăugat :

> Dacă arde — și acesta este deja un prim răspuns la întrebările pe care ni le punem — nu a fost doar ultima, pitorească flacără a unui foc străvechi. Toate jarurile, mai mici de douăzeci de ani, se răcesc. Acesta încă arde, irită.

Nu există nicio îndoială că așa stau lucrurile: ecourile din mass-media și din opinia publică ale cazului Sofri-Marino-Calabresi, care s-a desfășurat în ajunul Conferinței, ar fi suficiente pentru a demonstra acest lucru. Acest caz, indiferent de orice judecată asupra meritelor sale, a reprezentat emblematic tendința unei mari părți a mass-media de a „demoniza ” '68. Organizatorii Conferinței nu aveau nicio intenție să evite chestiunile legate de implicarea civică pe care le ridica un subiect atât de fierbinte. A existat însă și rămâne fundamentul acestui volum, dacă putem continua să folosim metafora Rossandei, intenția de a extrage niște cărbuni din acei jar cu un clește, de a-i lăsa să se răcească, de a-i examina îndeaproape, chiar și cu o lupă, pentru a le recunoaște compoziția și fibrele.

Aceasta nu este o sarcină ușoară. Eric Hobsbawm a scris recent foarte bine că

> Fiecare , de fapt, este un istoric al propriei experiențe conștiente în măsura în care caută să se împace intelectual cu ea.4

Această ultimă afirmație pare a fi valabilă în special pentru '68, un eveniment sau o serie de evenimente istorice cărora le pare încă lipsită de o definiție precisă, ceea ce pare dificil de regândit, așa cum observă Peppino Ortoleva în eseul său, „decât într-un mod parțial, indirect, impresionist”. În ciuda tuturor acestor dificultăți, conferința și acum volumul și-au propus să ofere o contribuție autentică la înțelegerea istorică a subiectului pe care îl abordează. Pentru a face acest lucru, ele încep cu mai multe ipoteze și alegeri, care cu siguranță nu pretind să se ridice la categorii interpretative, dar care cel puțin oferă un indiciu pentru a desluși ghemul, pentru a-i redescoperi capetele și a-i reordona cel puțin provizoriu firele.

Între timp, am luat în mod conștient ca punct de plecare mișcarea studenților din universitățile italiene, născută în raport cu contradicțiile lor: adică, am vrut să insistăm asupra rolului unui actor foarte important pe care l-a avut acea mișcare în declanșarea unei

O criză profundă care, indiferent cum o privești, nu va mai lăsa niciodată societatea italiană la fel. Prin urmare, am considerat util să explorăm, printr-o serie de *studii de caz,* originile și dezvoltarea acestei mișcări într-o serie de situații semnificative, asamblând astfel primele piese ale unui mozaic a cărui finalizare va fi o condiție prealabilă esențială pentru un studiu istoric al mișcării italiene din '68. În al doilea rând, ne-am propus să evidențiem faptul că, în ciuda faptului că prezintă specificități puternice - pe care aceste lucrări le vor dezvălui cu siguranță în toată semnificația lor - mișcarea din '68 a universităților italiene nu a fost un fenomen provincial sau autarhic, ci mai degrabă o parte și un moment al unei majore frământări politice, sociale și culturale de natură internațională. De aici și alegerea de a reaminti referințele sale mai generale cu importanța cuvenită, oferind, dacă este posibil, perspective inițiale pentru o analiză comparativă. În al treilea rând, am considerat '68 pentru ceea ce s-a revelat din ce în ce mai mult a fi: adică un „val lung" care, dincolo de ruptura traumatică pe care a reprezentat-o, fără îndoială, în unele cazuri și care rămâne astfel în conștiința unei generații, și-a desfășurat probabil cele mai profunde efecte asupra societății de-a lungul timpului, interacționând într-un mod sensibil, chiar dacă nu întotdeauna ușor descifrabil, cu multe aspecte ale transformării sale, exercitând o influență durabilă asupra actorilor care au fost atât subiecți, cât și obiecte ale acestei transformări. În cele din urmă, ca Departament de *Istorie al unei universități* (un Departament care reunește, ca să spunem așa, sub același acoperiș, într-o coexistență nu întotdeauna ușoară, dar, cred eu, utilă și stimulantă pentru toți, cercetătorii timpurilor antice, medievale, moderne și contemporane), ne-am întrebat cât de mult a interferat acel „val lung" și în ce moduri diferite cu predarea și cercetarea disciplinei noastre și cu identitatea noastră profesională de profesori și cercetători.

Rezultatul a fost o conferință cu multiple fațete și, în anumite privințe, poate ușor schizofrenică: iar rezultatul este acest volum , cu siguranță, ambițios, care, ca atare, riscă – dar este un risc calculat – să ridice multe întrebări și să ofere răspunsuri insuficiente și parțiale. Dar am fost susținuți de convingerea că luarea în considerare istorică a anului '68 și a moștenirii sale este un angajament urgent pentru cultura italiană în ansamblu; am fost inspirați de ideea că era important să lansăm această provocare din interiorul universității, instituția asupra căreia acest fenomen a avut efectele sale cele mai profunde și mai devastatoare și, în același timp, instituția responsabilă de inspirarea și direcționarea cercetării.

Aldo Agosti

Note

1 Organizarea conferinței a fost redusă din punct de vedere al costurilor datorită contribuțiilor Băncii San Paolo din Torino, Banca CRT, Regiunii Piemont, Provinciei și Municipiului Torino și Universității din Torino. Departamentul de Istorie își reiterează recunoștința față de toate aceste organizații.

Pentru relatarea în presă a celei de-a douăzecea aniversări, vezi recenzia lui GP Santomassimo, „Twenty Years Later. Paper '68", *Past and Present,* septembrie-die. 1988, n. 18, pp. 87-97; mai general, vezi și, din nou, în *Past and Present,* ian.-apr. 1989, Nr.19, discuția „'68: o poveste dificilă", cu contribuții de la F. Barbagallo, G. De Luna, GG Migone, L. Passerini, GP Santomassimo și N. Tranfaglia.

R. Rossanda, «Cheile anului '68. Sfârșitul unei ere sau începutul unui ciclu?», *Il - Manifesto,* 1988, nr. 22, supliment.

EJ Hobsbawm, *Epoca imperiilor 1875-1914,* Laterza, Bari, 1987, p. 7.

Partea întâi

Contextul cultural și internațional

CAZUL ITALIAN ȘI CONTEXTUL INTERNAȚIONAL

de Gian Giacomo Migone

> Știu. Dar n-am nicio dovadă. Nici măcar nu am vreun indiciu.
>
> Știu pentru că sunt un intelectual, un scriitor, care încearcă să urmărească tot ce se întâmplă, să cunoască tot ce se scrie despre asta, să-și imagineze tot ce este necunoscut sau ținut sub tăcere; care coordonează chiar și fapte îndepărtate, care pune laolaltă piesele dezorganizate și fragmentate ale unui întreg tablou politic coerent, care restabilește logica acolo unde arbitrariul, nebunia și misterul par să domnească.
>
> Toate acestea fac parte din meșteșugul meu și din instinctul meșteșugului meu. Cred că este puțin probabil ca „proiectul meu de roman" să fie defectuos, adică să nu aibă nicio legătură cu realitatea și ca referințele sale la evenimente și oameni reali să fie inexacte. De asemenea, cred că mulți alți intelectuali și romancieri știu ceea ce știu eu ca intelectual și romancier. Pentru că reconstituirea adevărului despre ce s-a întâmplat în Italia după 1968 nu este chiar atât de dificilă.
>
> Pier Paolo Pasolini, „Ce este această lovitură?", Corriere della Sera, 14 noiembrie 1974.

Lectura numeroaselor cărți, broșuri și articole publicate cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a anului 1968 nu poate decât să provoace reflecții asupra sarcinilor reconstrucției istorice. Este ca și cum zgomotul reconstituirilor și al mărturiilor ar fi scos în evidență o adevărată tăcere istoriografică, cu atât mai gravă dacă luăm în considerare natura dramatică a ultimilor douăzeci de ani din istoria țării noastre.

Această tăcere nu poate fi explicată prin prudența conștientă a celor care simt că le lipsește perspectiva necesară pentru a aborda astfel de subiecte recente și, prin urmare, se tem să fie prinși în capcană de pasiuni care ar păta un adevărat efort interpretativ. Trebuie să ne întrebăm, mai degrabă, de ce emoțiile – forța motrice inevitabilă a oricărui demers istoriografic – au produs, mai ales, reflecții individuale care prea adesea mărturisesc cum dezorientarea generației de astăzi a înlocuit certitudinile fragile de ieri.

Confruntat cu un caz atât de flagrant de represiune colectivă, istoricul

este readus la unele dintre responsabilităţile sale iniţiale, în faţa cărora cele mai recente și rafinate tendințe metodologice trebuie să cedeze . El trebuie să se confrunte cu întrebările fundamentale puse atât de tinerii de astăzi, care nu au trăit, dar au auzit despre acei ani, cât și de publicul străin care se luptă să înțeleagă evenimentele din țara noastră. Poate că nu este o coincidență faptul că una dintre cele mai durabile interpretări ale istoriei recente a fost formulată pe moment de un istoric care fusese și protagonist al evenimentelor și problemelor pe care a ales să le discute în fața unui public străin . Când Federico Chabod își ținea prelegerile despre istoria Italiei contemporane la Sorbona ' nu putea lua nimic de bun: trebuia să își asume responsabilitatea de a reconstrui o secvență de date și evenimente, conectându-le astfel încât să răspundă la acele întrebări fundamentale din mintea ascultătorilor săi: ce s-a întâmplat și de ce? Ce greșeli s-au făcut și ce lecții ați învățat din ele? În ce măsură s-ar fi putut face altfel? Și toate acestea cu aparenta simplitate a cuiva care nu trebuie să intervină într-o dezbatere istoriografică — ceea ce permite contraargumente, dar și susținere din argumentele altora — și care, în schimb, se vede obligat să schițeze o sinteză încă neverificată.

Nici nu se poate răspunde că Chabod era Chabod. Asta ar explica doar calitatea răspunsurilor pe care le-a oferit la acele întrebări la vremea respectivă. Italia este bogată în istorici inteligenți, dar de ce tac sau vorbesc atât de fragmentar?

Maria Luisa Pesante a observat pe bună dreptate că conflictul de clasă era reprezentat în acei ani într-o manieră atât de crudă și cuprinzătoare încât provoca adesea astăzi, în chiar aceiași oameni, un conformism la fel de absolut, de natură opusă.2 Puțini îndrăznesc măcar să facă aluzie la conflicte de interese, cu atât mai puțin să se angajeze într-o redefinire urgentă a subiectelor sociale, transformate, dar nu eliminate de schimbările recente. În acest sens, istoriografia tăcută a cărei renaștere sperăm aici este dublu politică: pentru că ar trebui să abordeze interpretarea unui conflict de putere din trecut și pentru că este pregătită să-l susțină în prezent, în momentul în care rupe o tăcere care este și politică.

Într-adevăr, ceea ce se numește în mod obișnuit '68 marchează doar începutul unei faze istorice care a durat până la alegerile politice din 1976, în care, pentru prima dată de la 18 aprilie 1948, o structură de putere care dominase Italia timp de douăzeci de ani a fost pusă radical sub semnul întrebării. Această provocare a fost preluată de o clasă conducătoare incapabilă să exprime o politică reformistă, puternic

condiționată de principiul continuității cu statul, chiar și cel fascist , dar foarte perspicace în a identifica, chiar și în cadrul opoziției, elemente care să-și poată stabiliza propria putere. Astfel, creșterea terorismului, mai întâi negru și apoi roșu, a determinat o cerere de ordine care nu a mers până acolo încât să pună sub semnul întrebării instituțiile democratice, chiar dacă le-a influențat semnificativ, dar care a contribuit puternic la distrugerea mișcărilor de masă pentru revendicări; Inflația a deschis calea pentru deflație și restructurarea proceselor de producție într-un moment în care, nu întâmplător, Partidul Comunist era chemat să participe la - majoritatea guvernamentală, dar nu și la guvernarea în sine. Pe scurt, s-a desfășurat o luptă gigantică pentru putere, ale cărei rezultate sunt chiar sub ochii noștri , dar care încă nu și-a găsit locul în dezbaterea istoriografică și politică de astăzi.

Confruntate cu toate acestea, istoricii ipotetici ai consensului, cu câteva excepții, preferă să lase terenul unei publicități grăbite care echivalează protestele din trecut cu haosul care precede terorismul: un fel de implozie a mișcării, protagonistul absolut și izolat într-un peisaj fără stat și fără piață, din care dispar alți actori. Anchetele judiciare, de la cea din 7 aprilie până la cazul Ramelli și, cu atât mai mult, cea în curs de desfășurare privind asasinarea - comisarului Calabresi, indiferent de rezultatul judiciar , în specificitatea lor produc o memorie colectivă în care nu numai că nu există nicio ruptură de continuitate între mișcare și terorism - iar atenția acordată cazului Negri și isprăvilor autonomiștilor a întărit o legătură necesară - dar care ajunge să identifice terorismul ca unic și inevitabil punct de desfacere pentru orice formă de disidență și critică manifestată în anii precedenți. Lecția care ar rezulta din aceasta este un fel de incompatibilitate între opoziție și lupta colectivă. Chiar dacă inițial ar fi condusă pe mijloace pașnice și democratice, aceasta ar duce în sine la rezultate mai rele decât relele care au stimulat-o.

Deși nu există lipsă de contribuții din partea economiștilor și sociologilor la

interpretarea crizei italiene, contribuțiile istoriografice sunt rare și se datorează parțial cercetătorilor străini care s-au concentrat asupra unor aspecte semnificative, dar specifice. Anul trecut, la Harvard și la Centrul Woodrow Wilson din Washington au avut loc conferințe dedicate istoriei noastre recente .

În Italia, istoricii care s-au dedicat cel mai mult formulării unor ipoteze interpretative de natură mai generală sunt Giorgio Galli4 și Nicola Tranfaglia5 . Cu aceste rare excepții, literatura istorică a

luat în mare parte forma unei colecții și elaborări de mărturii , exclusiv de la militanți și foști teroriști.

Numeroasele scrieri biografice și autobiografice dedicate protagoniștilor terorismului sunt încărcate de semnificații generale implicite. Unele lucrări sunt montaje convenabile de interviuri realizate fără rigoare metodologică, unde martorii sunt condiționați și de poziția lor de prizonieri și de fragilitatea pe care o implică. Unele scrieri ale lui Giorgio Bocca (acum adunate într-un volum) [6] sunt bune exemple în acest sens. Alte lucrări, cum ar fi cea recentă a lui Diego - Novelli și Nicola Tranfaglia7 ' au meritul incontestabil de a prezenta scrieri autobiografice dezvoltate prin intermediul unui seminar realizat împreună cu un grup semnificativ de foști teroriști. Introducerea lui Tranfaglia este pe bună dreptate animată de preocuparea de a plasa materialul autobiografic într-un context istoric: deși sumar, sunt conturați anii precedenți, caracterizați de criza guvernului de centru-stânga, lipsa unei alternative politice și, mai ales, de o dezvoltare industrială dezechilibrată care a provocat fenomene de migrație internă pentru care lipseau servicii adecvate. Tranfaglia abordează, de asemenea, rolul ambiguu jucat de sectoarele deviante ale aparatului de stat, în special în legătură cu atacurile de tip fascist și riscurile rezultate pentru supraviețuirea democrației, cu efecte consecvente asupra celor care au în vedere lupta armată. Nu există nicio îndoială că în cadrul unor sectoare ale Noii Stângi au existat analize și atitudini care, în climatul de urgență creat de masacrul de la Piazza Fontana și alte atacuri, au susținut un rezultat terorist. Deși eșantionul de cazuri discutate este insuficient pentru a stabili o legătură între mișcare în ansamblu și terorism, unele biografii demonstrează că un astfel de rezultat a avut loc în cazuri individuale. Cu toate acestea, o astfel de analiză trece cu vederea alte aspecte cruciale ale problemei. În primul rând, schimbarea instituțională ulterioară a Lotta Continua și a altor organizații ale stângii extraparlamentare a avut ca scop tocmai crearea unei alternative de opoziție politică la militantismul terorist. Nu există nicio îndoială, în acest sens, că un preț semnificativ de plătit pentru politica de unitate națională a fost lipsa unei opoziții politice capabile să reprezinte democratic tensiunile din cadrul mișcării. În al doilea rând, nu trebuie trecut cu vederea rolul decisiv al ceea ce a fost numită, pe bună dreptate, strategia tensiunii, așa cum a subliniat Tranfaglia însuși.8 [Lipsa] unui răspuns reformist, dar mai ales toleranța și, în unele cazuri, instigarea la masacre, au întărit componentele mai puțin democratice ale mișcării, care

au fost totuși izolate de dezvoltarea mișcării sindicale care a prevalat din primăvara anului 1969. Atunci când terorismul de stânga s-a dezvoltat, în mare parte datorită lipsei represiunii statale (așa cum a demonstrat pe larg Giorgio Galli în lucrarea sa *Storia del partito armato, 1968-1982)*, rezultatul nu a putut fi decât stabilizator. Încă o dată, analiza este condiționată de obiectul specific al cercetării . Analiza lui Tranfaglia, deși atentă să nu-i izoleze de un context mai larg, pornește din biografia teroriștilor. Galli, pe de altă parte, oferă o cronică detaliată a terorismului, dar îl plasează în relație constantă cu efectele sale asupra sistemului politic și a echilibrului de putere. Mai presus de toate, el plasează în centrul reconstrucției sale entitatea pe care o consideră cea mai puternică: o clasă conducătoare care, oricât de vizată ar fi, își menține capacitatea de a exploata chiar și cele mai brutale fenomene pentru propria autoconservare, reducându- i pe protagoniștii roșii și negri ai luptei armate la rolul unor actori secundari feroce.

Acestea sunt rezultate istoriografice imposibil de atins dacă recunoașterea legitimă a unui drept la autobiografie, revendicat de cei mai diverși militanți ai vremii, generează confuzie în ceea ce privește distincția fundamentală dintre surse și interpretări și, mai presus de toate, constituie baza evident îngustă și distorsionantă pentru reconstituiri mai generale. Problema nu se pune doar în ceea ce privește protagoniștii luptei armate. Dimpotrivă. Cu o voință care ar fi suspectă dacă consecințele sale politice nu ar fi evidente, presa tradițională și, într-o oarecare măsură, industria editorială și-au pus la dispoziție paginile pentru a colecta mărturiile militanților din '68.

Din păcate, această capcană comemorativă a închis și profesioniști care, în anii precedenți, au putut evidenția atenția , dar și precauția, pe care o merită

istoria orală. Întrucât ne confruntăm cu o tendință și proiecte de dimensiuni internaționale , aș dori să amintesc aici un volum la care vom avea ocazia să revenim . Ronald Fraser, cu ajutorul a opt istorici orali din alte patru țări, a intitulat *1968. O generație studențească în revoltă* [9] O carte care s-ar fi putut numi mai util „Vocile unei generații" sau ceva similar. Dincolo de dificultatea evidentă – care oferă totuși autorilor o oarecare atenuare – de a oferi o imagine de ansamblu care să cuprindă mișcările din șase țări, cartea pune o problemă imediată și inevitabilă. Într-adevăr, chiar dacă este însoțită de o scurtă bibliografie, cartea folosește ca surse aproape exclusive peste două sute de interviuri nepublicate (174 conform *Listei colaboratorilor)* cu activiști, din care reiese o istorie generală – inevitabil, foarte generală – a mișcărilor din cele șase țări în cauză, bazată pe ceea ce acești foști activiști

își amintesc astăzi selectiv sau aleg să își amintească. Orice se află dincolo de destinele individuale ale acestor foști activiști și ale mișcărilor cărora le-au aparținut este inclus în reconstrucția istorică doar în măsura și în modul în care își găsește loc în mărturiile lor contemporane. Rezultatele sunt ușor de imaginat. De exemplu, în puținele pagini dedicate Italiei, gigantica mișcare muncitorească, socială și sindicală care a caracterizat anii imediat următori lui '68 (și care sunt totuși discutate) nu este avută în vedere decât în termenii problemelor pe care le- a ridicat în experiențele unor lideri studenți și oficiali extraparlamentari. Chiar și țintele mișcării apar doar în reconstrucția motivațiilor militanților intervievați și nu ca protagoniști autonomi, capabili să gândească, să acționeze și chiar să-și folosească propriii protestatari. Este cu siguranță legitim, ba chiar necesar, să limităm fiecare istorie la subiectul său specific. Dar chiar dacă ar fi o istorie doar a mișcării studențești (ceea ce nu este și nici nu ar putea fi în cazul italian), ar fi totuși necesar să reconstruim, dincolo de sursele orale menționate anterior, toate din același context, realitatea cu care s-a confruntat această mișcare . Oricât de limitată ar fi tema, reconstrucția istorică necesită capacitatea de a distinge importantul de secundar, de a raporta subiectele privilegiate de cercetare la alte subiecte, de a stabili relații de putere între ele și de

a stabili o înțelegere clară a contextului. Dacă există un conflict, interpretați-i natura și interesele aflate în joc. Este în regulă, așa cum se arată în prefață, că istoria este și istoria experiențelor anumitor indivizi, dar cu conștientizarea faptului că este o experiență prezentă comparată cu un anumit trecut, cu condiția – mai presus de toate – ca acele experiențe să nu fie folosite ca sursă primară pentru interpretarea acelui trecut mult mai complex.

Altfel, indiferent de buna-credință și chiar de bunele intenții ale indivizilor, rămânem cu toții – cititori, istorici, jurnaliști și toți cei care constituie împreună o memorie colectivă – prizonieri ai unui joc cu un deznodământ previzibil. Ne amintim de '68, nu de ceea ce l-a precedat și a urmat . Aceasta creează o primă, fundamentală cenzură a motivelor unei revolte și a proceselor pe care aceasta le declanșează, în opinia mea mult mai importantă decât protagoniștii săi principali. Fiecare istoric știe bine că periodizarea aleasă predetermină în mare măsură rezultatul unui proiect de cercetare. În al doilea rând, doar câțiva indivizi vorbesc: câțiva lideri studenți (care, întâmplător, nu sunt reprezentativi pentru o mișcare mult mai bogată și mai diversă decât se pretinde) și, în cazul italian, câțiva teroriști. Mulți dintre acești indivizi s-au pocăit: unii nu suficient, alții prea mult, dar toți sunt dornici să discute despre experiențele lor, chiar dacă nu sunt responsabili pentru modul în care mărturia lor este folosită pentru a construi o poveste. Sunt țintele acelei revolte

și cei care s-au opus ei în diverse moduri și uneori au folosit-o pentru a-și stabili propria putere, tăcuți? Ei rămân tăcuți pentru că sunt alții care să-i scoată din foc.

De asemenea, tăcesc sute de indivizi, adesea mai influenți decât cei menționați, mii de protagoniști în nenumărate șanțuri de conflicte sociale care, în diverse moduri, au contestat structura de putere anterioară : muncitori, angajați, sindicaliști, magistrați, jurnaliști, medici și chiar intelectuali. Efectele de durată ale unei mișcări vaste și multifațetate care a pretins că realizează un plan constituțional incomplet, uneori în mod conștient, mai ales confundând o revoluție democratică mult așteptată cu una bolșevică, dispar din conștientizarea colectivă. Transformările în relațiile interpersonale și în cadrul instituțiilor sunt trecute cu vederea, la fel ca și modernizarea unei culturi prea adesea abstracte și incapabile să analizeze schimbările din societatea contemporană. Mișcarea este învinsă, dar stânga, în special, a scăpat de cătușele vechii ideologii terțiar-internaționaliste; a învățat pe calea cea grea să caute noi valori și modalități nonviolente în formele sale de mobilizare. A învățat asta și multe altele, atâta timp cât știe să păstreze o memorie istorică a acesteia.

Din acest motiv, este necesară astăzi reconstituirea unei istoriografii politice capabile să ofere un cadru pentru cei care doresc să întreprindă cercetări mai specifice. În acest scop, reconstituirile modeste ale unei cronici aflate în pericol de pierdere vor fi mai utile decât amintirile, iar acestea, în schimb, ne vor permite să identificăm conexiuni și semnificații care permit sinteze mai ample.

Nu se intenționează prin aceasta să se susțină vreun dogmatism metodologic. Renașterea unei istoriografii sociale atente la subiectele tăcute ale istoriei și sensibile la concretețea realităților circumscrise a dat roade incontestabile. Căutarea de noi surse, atât orale, cât și scrise, a contribuit cu siguranță la dezvoltarea unei înțelegeri a dimensiunilor interpersonale și cotidiene ale trecutului, atât de revelatoare pentru reprezentarea contradicțiilor anterior reprimate. Aici, dorim pur și simplu să afirmăm că astăzi, ca să nu se dovedească efemere chiar și aceste achiziții, trebuie să ne întoarcem pentru a confrunta marile conflicte ale istoriei recente.

O trăsătură izbitoare, comună studiilor și amintirilor din '68 — excepțiile sunt extrem de rare și abia menționate — este lipsa de atenție acordată contextului în care are loc fenomenul studiat . Totuși, chiar și un cercetător riguros al microistoriei sau istoriei orale ar fi de acord, cel puțin în principiu, că particularul trebuie

să fie iluminat prin relația sa cu generalul. Imaginați-vă, așadar, dacă obiectul studiat este o mișcare multifațetată, cu o sută de capete și o mie de cozi, care se dezvoltă aproape simultan în multe țări.

Tocmai această dimensiune internațională a mișcării nu putea să nu atragă atenția celor care au studiat-o, subliniind autonomia sa în raport cu istoriile naționale anterioare și ulterioare în care, într-un fel, se plasează.

Peppino Ortoleva și alți cercetători precum Ronald Fraser [1] au subliniat în mod potrivit modul în care factorii demografici - *baby boom-ul* și impactul său asupra structurilor universitare din multe țări occidentale -, efectele dezvoltării mass-media și a oricărei forme de comunicare - *satul global al lui Marshall McLuhan* -, dar și un fel de unificare morală derivată din amenințarea atomică și interdependența crescândă a unei piețe de consum gigantice, explică omogenitatea și simultaneitatea comportamentului politic al unei generații de tineri [11].

Totuși, oricât de important este acest set de explicații (dincolo de observațiile mele, care nu fac dreptate argumentelor autorilor), mi se pare că rămâne, cel puțin parțial, limitat la fenomen și la conștiințele individuale și colective din care a fost alcătuit. Care este structura de putere națională și supranațională cu care se confruntă această mișcare? Mai presus de toate, care este soliditatea puterilor investite de mișcare, în ceea ce ar putea fi definit ca un adevărat annus *terribilis* pentru cei puternici ai pământului? Numai punând aceste tipuri de întrebări putem discuta despre efectele produse de mișcare și de mișcări. Altfel, este ca și cum am fi studiat ideologia și circulația ideilor în mișcările liberale din secolul al XIX-lea, am fi intervievat veterani ai revoltelor, am fi înregistrat căința autorilor anumitor atrocități, dar nu ne-am fi întrebat despre starea de sănătate a Sfintei Alianțe și reacțiile *ancien régime* la acele rebeliuni și apoi am fi înțeles efectele lor în cancelarii și la mesele de conferințe .

Numai analizând conflictul și efectele sale asupra tuturor părților este posibil să evaluăm pe deplin profunzimea, semnificația, dar și articularea propriu-zisă a unei mișcări, greutatea pe care a avut-o asupra evenimentelor dintr-o perspectivă istorică altfel ne-ar scăpa.

Cu siguranță nu voi încerca să demonstrez analogia dintre revoltele din '48 și '68. Cum se spune, problema este una de metodă. Ce se întâmpla în afara și deasupra mișcării, chiar în anul de care ne ocupăm? Dacă privim în jur în acest fel

, descoperim că ceea ce face ca anul 1968 *să fie terribilis nu este* ocuparea Palazzo Campana din Torino, nici măcar cea a Universității Columbia, sau baricadele din Cartierul Latin. Dacă e ceva, este concomitenta lor și, uneori, legătura lor cu evenimente atât de semnificative încât au scos la iveală pentru prima dată vulnerabilitatea unei structuri de putere care rămăsese necontestată timp de peste douăzeci de ani. În cadrul acestui fenomen, revoltele tinerilor capătă proporția cea mai potrivită, dar și relevanța lor, în ochii istoricului de astăzi, precum și din perspectiva puterii căreia i se opuneau atunci .

În primul rând, în cursul anului 1968, a devenit clar că Statele Unite, după mai bine de un secol și jumătate de ascensiune necontestată, pierduseră un război. Forțele disproporționate dintre cei doi pretendenți fuseseră depășite de o nouă combinație de factori. Intransigența vietnameză în conducerea războiului fusese combinată cu o opoziție internă crescândă , inițial în primul rând morală și predominant tinerească, iar mai târziu până la punctul de a stârni reflexe izolaționiste în rândul majorității unui electorat care nu era dispus să suporte costurile umane și economice ale unei politici imperiale. Ofensiva de la Tet a demonstrat că o forță expediționară de peste 500.000 de oameni era insuficientă pentru a câștiga războiul. Rezultatele alegerilor primare ulterioare din New Hampshire l-au forțat pe Lyndon Johnson să se retragă din alegeri, o mișcare care a deschis calea negocierilor pentru retragerea trupelor americane din Vietnam. După eliminarea fizică a lui Robert Kennedy, Johnson a fost succedat de Richard Nixon cu un dublu mandat: să restabilim ordinea internă și să adapteze politica externă a principalei puteri mondiale la un nou simț al limitelor capacității sale de intervenție externă. Astfel, studenții, intelectualii, clericii și minoritatea neagră au anticipat o mișcare care avea să câștige greutate politică pe măsură ce războiul se prelungea, recrutarea se extindea (așa cum s-a întâmplat în Franța cu războiul din Algeria) și numărul victimelor se multiplica, ajungând în cele din urmă să cuprindă *America Centrală* și, în consecință, întregul segment al populației care exercita dreptul de vot. Mișcarea, inițial marginală, a declanșat efecte mult peste propriile puteri . Înrădăcinată în cele mai elitiste universități, ea a divizat însăși clasa conducătoare căreia îi [erau]

destinați membrii săi. La sfârșitul războiului, Samuel Huntington, un politolog conservator de la Universitatea Harvard, a concluzionat că Statele Unite trebuie să aleagă între interesele sale imperiale și respectul riguros pentru principiile democratice și liberale pe care se bazează tradiția sa.12 Aceasta este recunoașterea începutului unui declin, dramatizat de scandalul Watergate și de rolul american în

lovitura de stat fascistă din Chile, punctat de un conflict de interese din ce în ce mai frecvent, dar încă subiacent, în cadrul lumii occidentale .

În 1971, Statele Unite au fost nevoite să renunțe la rolul pe care și-l asumaseră în temeiul acordurilor de la Bretton Woods ca autoritate supremă de reglementare a sistemului monetar mondial, abandonând convertibilitatea dolarului. Ulterior , criza energetică le-a oferit lui Nixon și Kissinger oportunitatea de a-și slăbi aliații industrializați, care nu erau producători de petrol, încurajând principalii furnizori să majoreze prețurile atât de mult încât să provoace deficite semnificative în balanța lor de plăți. Ambasadorul la Washington, Egidio Ortona, a scris în jurnalul său din 12 februarie 1974:

> I-am spus [ambasadorului german] von Staden cât de îngrijorat eram de iritarea americanilor față de noi, europenii. Mai târziu, m-a sunat înapoi pentru a-mi spune că a vorbit cu [secretarul de stat adjunct pentru afaceri europene] Sonnenfeld: situația este exact așa cum am descris-o. Americanii sunt foarte iritați. Kissinger crede că, în condițiile actuale, cel mai bun lucru de făcut ar fi să provoace o criză serioasă care să-i aducă pe europeni la o oarecare căință. I-am spus, de asemenea, că americanii erau la curent cu comentariile francezilor împotriva Statelor Unite în timpul vizitelor lor în țările arabe. Staden era foarte îngrijorat.

Pe scurt, Washingtonul nu se mai comportă ca o capitală a „ lumii libere", ci își recunoaște practic statutul de purtător al intereselor partizane. Memoriile ambasadorului Ortona, un interpret fidel al politicii pro-americane a guvernului, consemnează o succesiune tot mai mare de conflicte în cadrul NATO, dintre care cel legat de criza petrolului este doar cel mai semnificativ. După punctul de cotitură din războiul din Vietnam și inaugurarea noii administrații republicane, guvernul Statelor Unite va tinde să se îndrepte către Uniunea Sovietică pentru sprijinul indispensabil necesar menținerii disciplinei în propria sferă de influență.

Totuși, în același an 1968, este potrivit să repetăm că, dacă Sparta plânge, Atena nu râde. Intervenția tancurilor sovietice înăbușise încercarea noastră de a reconcilia un regim comunist cu dezvoltarea democrației și a drepturilor la libertate. Încă o dată, și de data aceasta definitiv, Moscova demonstrase că dominația sa se baza exclusiv pe forță și că, pentru a folosi o expresie care, mulți ani mai târziu, avea să capete o mare importanță în dezbaterea politică italiană, forța motrice a revoluției din care se inspirase își epuizase deja avântul. Chiar și în Est, o mare putere se trezise nevoită să aleagă între motivele imperiului său și cele ale originilor sale . În Cehoslovacia, mai întâi studenți, artiști și scriitori, apoi

tehnicieni și muncitori - în fața amenințărilor sovietice, un popor întreg - încercase să urmeze o cale diferită, una care încălca un principiu fundamental al unui sistem bipolar care postulează ireconciliabilitatea dintre un sistem democratic și transformările radicale de inspirație egalitară.

Nu este o coincidență faptul că ambasadorul Ortona, în observatorul său de la Washington, a înregistrat, în fața tancurilor sovietice din Praga, aceeași „prudență și evaziune" care avea să fie respectată scrupulos de Moscova, cinci ani mai târziu, când părțile s-au inversat în timpul loviturii de stat chiliene [14].

Încă o dată, forțele tinerești și intelectuale au declanșat o succesiune de evenimente care au mobilizat forțele majorității populare , până la punctul de a influența comportamentul superputerilor, obligate să-și apere pozițiile de putere cu forța. Conștientizarea acestui rol nu a fost o moștenire universală a acelei generații de tineri, care, cu toate acestea, au contestat radical legitimitatea puterii stabilite în propriile țări. Judecata guvernului chinez, inspirată de revoluția culturală în curs de desfășurare în acea țară, conform căreia Cehoslovacia fusese scena „unei lupte între câini revizioniști", nu a fost departe de atitudinea predominantă în rândul avangardei mișcărilor studențești occidentale. Deși surzi la orice apel la o rațiune de stat de tip sovietic, aceștia nu au reușit să recunoască importanța unor principii care, totuși, constituiau o condiție importantă pentru dezvoltarea luptei lor. La Praga, liderul studențesc Jan Kavan a scris:

> Prietenii mei din Europa de Vest mi-au spus adesea că luptăm doar pentru libertăți democratice burgheze. Cu toate acestea, îmi este greu să fac distincția între libertățile capitaliste și cele socialiste. Mi se pare că acestea sunt pur și simplu drepturi fundamentale ale omului . [15]

Nu a fost doar o neînțelegere, ci și un conflict de valori: ceea ce pentru unii nu putea fi decât rodul unei lupte cu un rezultat incert, pentru alții era atât de evident încât părea o înșelăciune lipsită de substanță. Pe acest teren s -a produs și ruptura ideologică dintre conducerea mișcării din Occident și un segment al unei generații anterioare care experimentase războiul și antifascismul .

În realitate, nimic nu era garantat într-o epocă în care disciplina bipolară - începea să arate primele fisuri . [16] Bipolaritatea se baza pe o amenințare reciprocă de distrugere totală între cele două superputeri. Această amenințare, politică, dar și fizică, în era atomică, oricât de virtuală, era suficientă pentru a stabili o disciplină. Existența sa

a determinat, în primul rând, o ierarhie rigidă între fiecare superputere și aliații și sateliții săi, justificată inițial de - necesitatea de a reduce la o stare de impotență Germania, care perturbase de două ori echilibrul de putere european. Ulterior, noul echilibru al terorii, alimentat de cursa înarmărilor, a servit la legitimarea supremației Washingtonului și Moscovei, care alimentau și controlau simultan potențialul de distrugere a căruia erau principalii custodi. Dar tensiunile bipolare erau de așa natură încât să legitimeze o disciplină socială și politică în cadrul statelor membre individuale ale celor două alianțe opuse. În Est, această disciplină s-a tradus într-un regim colonial de-a dreptul dezvoltat, în care regimurile existente nu au putut supraviețui nici măcar câteva luni fără - prezența armată a puterii dominante. Această putere delegată era atât de fragilă încât, în mai multe rânduri, între 1953 și 1968, Uniunea Sovietică a fost forțată să facă mai mult decât o utilizare simbolică a principiului suveranității limitate pentru a o susține.

În Occident, dezvoltarea economică și un sistem politic mai flexibil , capabil să canalizeze și să reprezinte opoziția, au permis forme de dominație mai puțin grosolane, în special în țările din nord-vest, unde tradiția democratică era mai dezvoltată, iar identitatea națională mai consolidată istoric. Cu toate acestea, chiar și în aceste țări, sfera securității naționale, care include diplomația, forțele armate , poliția și serviciile secrete, exercita un fel de ipotecă transnațională - înrădăcinată în Alianță și puterea hegemonică. Chiar și în Franța, unde politica de independență națională a lui de Gaulle dusese la o ruptură cu organizația, dar nu și cu Alianța Atlantică, forțele armate și-au făcut simțită greutatea în - momente cruciale, așa cum au demonstrat consultările lui de Gaulle cu generalul Massu înainte de a restabili ordinea în timpul scurtei, dar acute crize din mai.

Limitările suveranității – care nu trebuie confundate cu interdependența economică care alimentează întreaga dezvoltare occidentală – au fost mai pronunțate în țările mediteraneene, care, în anii următori, aveau să fie definite *de The Economist drept* „burta slabă a NATO". În Portugalia, la fel ca în Spania, formal neutră, dictaturile fasciste încă domneau suprem. În alte țări, angajamentul față de democrație în rândul celor responsabili de securitatea națională era cu siguranță mai fragil decât în altele, interesele materiale care trebuiau apărate mai exclusive și mai evidente și, prin urmare, disponibilitatea de a trece de la șantajul instituțional la implementarea sa mai promptă, așa cum a demonstrat, nu cu mult timp în urmă, așa-numita lovitură de stat a coloneilor din 1967. Mai bine de un deceniu mai târziu,

Andreas Papandreou își amintea de o călătorie la Washington cu tatăl său, cu puțin timp înainte de lovitura de stat:

Stând în fața administrației Johnson, am avut senzația unei utilizări foarte directe a puterii. Nu exista niciun interes pentru dialog. M-am simțit puțin așa cum trebuie să se fi simțit Dubcek, târât la Moscova.

S-a spus de multe ori: Italia constituia o balama între dezvoltare și subdezvoltare, dar și între victorioși și învinși în cel de-al Doilea Război Mondial, între țările cu democrații consolidate și cele în care încă se lupta să-și dezvolte rădăcinile. Războiul de eliberare pusese bazele aprobării unei - constituții republicane, dar nu și posibilitatea concretă a alternării guvernelor, atributul suprem al unei democrații mature. Clasa conducătoare era un hibrid compus din moștenitori ai epocii prefasciste, reprezentanți ai organizațiilor catolice, oameni de afaceri și proprietari de pământuri abia afectați de prăbușirea regimului anterior. Stânga era divizată și paralizată de nevoia de legitimitate a Partidului Comunist aliniat la sovietici, care reproducea, în propriile rânduri, suveranitatea limitată ce caracteriza partidele de guvernământ, dependente de sprijinul de dincolo de Tibru și de peste Atlantic. Coexistând cu noile instituții și libertăți democratice erau ipotecile determinate de principiul continuității statului, incubate în perioada Badoglio cu complicitatea interesată a Moscovei și a conservatorilor englezi. În termeni concreți, aceasta însemna că unele sectoare ale statului și ale economiei private, dincolo de alegerile lor partizane contingente, păstrau o nostalgie puternică pentru o epocă în care conflictele sociale și politice puteau fi reglementate prin mijloace autoritare (mai mult, Codul Rocco, încă în vigoare, și alte legi privind ordinea publică, permiteau - comportamente inspirate de acest criteriu). Pe scurt, viața politică semăna cu un joc în care unii participanți amenințau că vor răsturna masa dacă sufereau pierderi. Amenințarea în sine era suficientă pentru a produce rezultate, determinând stânga să-și modereze revendicările (așa-numitul „Nennismo"). Guvernul Tambroni și afacerea SIFAR din 1964 indică faptul că acestea nu erau doar vorbe goale.

În 1963, începuse o nouă fază în politica italiană – marcată de formula de centru-stânga – care, de fapt, se apropia de sfârșit în ajunul nașterii mișcării. Clasa conducătoare tradițională , atât publică, cât și privată, nu primise suficient sprijin pentru a implementa o politică de represiune și reformă, pe linia gaullistă. Natura contradictorie a noii formule a forțat partidul cu majoritate relativă

să se angajeze într-un drum incert în care impulsul reformist din stânga sa ar fi riscat să ducă la o pierdere a sprijinului. Rezultatul a fost o politică economică menită să „împace alegătorii, uneori cu clientelism pur și simplu, alteori cu concesii succesive de privilegii către diverse categorii sociale și grupuri de presiune ”, fără posibilitatea de a influența dualismul Nord-Sud și industrie mică-mare, condiționat de stagnarea investițiilor și de incapacitatea statului de a face față cheltuielilor publice cu o - impozitare adecvată. Între timp, migrația internă în creștere , fără furnizarea de servicii adecvate în Nord, și compresia - costurilor forței de muncă au făcut ca situația socială să fie din ce în ce mai explozivă. În plus:

Rezultatele importante... în domeniile securității sociale, sănătății, educației și legislației muncii, precum și în însăși structura constituțională a statului, nefiind conectate într-un plan strategic care să le asigure coerența, au sfârșit prin a deschide noi spații de creștere și participare pentru societatea civilă; dar au exercitat și efecte destabilizatoare asupra echilibrelor existente, fără a stabili echilibre noi și mai avansate.

Tranfaglia conchide: «Mișcarea de protest studențească se află într-o situație foarte favorabilă în Italia din multe puncte de vedere» [20]. În timp ce studenții din Torino se pregătesc să ocupe pentru prima dată Palazzo Campana, ambasadorul Italiei la Washington, Egidio Ortona, discută cu prim-ministrul Aldo Moro:

Mai întâi, îmi povestește despre lupta sa de a menține o poziție minim acceptabilă față de americani în problema Vietnamului. Acum ceva timp, am inventat „înțelegerea ”, îmi spune. Acum a trebuit să abandonăm această poziție. Presiunea din partea comuniștilor este prea puternică. Se poate înțelege resentimentul americanilor care văd o Alianță Atlantică populată de cei indiferenți sau chiar dușmani în problema Vietnamului. Dar, pe de altă parte, Washingtonul cunoaște și enormele nedreptăți care ni se fac, în special în ceea ce privește neproliferarea. Ei alimentează rapid forțele neutralismului. În cinci ani, Alianța Atlantică nu va mai avea nicio valoare, iar Europa va fi, ca să spun așa, neutră, ceea ce înseamnă că va face jocul Rusiei. Îmi dă impresia că sunt torturat de gândul unei alianțe cu Statele Unite. Îmi spune că el a fost cel care l-a convins pe Fanfani să nu se abțină în problema Chinei. Expedientul de a prezenta o moțiune pentru crearea unei Comisii Consultative trebuia găsit pentru că era necesar să-l îmbunătățești din nou pe Nenni. A ține frâiele unei coaliții precum a noastră astăzi este o sarcină descurajantă. Să vorbim despre vizita pe care a făcut-o cu câteva minute mai

devreme la Ambasada Rusiei. A fost invitat să meargă în URSS. Președintele Saragat nu vrea să meargă. Nu poate să nu meargă. Este o luptă constantă să te supui presiunilor, îmbrățișărilor și insistențelor. Cât despre venirea în America, ce le putem spune americanilor astăzi? Cu siguranță nu ar veni dacă ne-am abține de la moțiunea chineză . Ar veni oricum dacă ar fi invitat și dorit. Este o conversație completă, cu un om profund, conștient, chinuit de o mare povară.

Cuvintele lui Moro transmit clar slăbiciunea neobișnuită a Statelor Unite, legată de izolarea rezultată din politica sa din Vietnam. Acest lucru face ca actele americane de autoritate față de aliați precum Italia să fie cu atât mai supărătoare, deoarece Italia este forțată să-și oficializeze statutul de subordonat prin semnarea Tratatului de neproliferare a armelor nucleare și să se abțină de la un act acum evident, cum ar fi admiterea Chinei comuniste la ONU. Mai presus de toate, Alianța încetează să mai fie o ancoră și o sursă de securitate pentru clasa conducătoare italiană, obligată să navigheze prin presiunea americană și a celor care o reproduc cu cel mai zel în Italia - în acest caz, președintele Saragat - și opoziția dinspre stânga, întărită de progresul războiului din Vietnam. Mai mult decât orice altceva, povara asupra omului de stat creștin-democrat chinuit este rigiditatea peisajului politic, care îl împiedică să abordeze orice eventualitate decât printr-un efort de mediere debilitant.

În acest context, atât italian, cât și internațional, s-au dezvoltat acțiunile mișcării studențești, care au fost salutate de majoritatea presei ca orice altă mișcare de protest, de natură sectorială, nu fără motive întemeiate (profesorii universitari nu au fost niciodată populari în rândul jurnaliștilor). În schimb, *La Stampa* din Torino s-a angajat într-o campanie menită să minimizeze amploarea acesteia, printr-o distorsionare sistematică a datelor de știri [21.] Țintele directe ale protestului au avut reacții și mai puțin compuse, care merită menționate pentru valoarea lor paradigmatică. De exemplu, profesorul Mario Allara, rectorul - Universității din Torino, afirmă că agitația provine din „cercuri externe universității și poate fi legată de ceea ce muncitorii au încercat să realizeze acum cincizeci de ani prin ocuparea fabricilor” [22] .

În general, profesorii vizați, cu foarte rare excepții, s-au dovedit incapabili să răspundă dialectic, au adoptat atitudini de lesă-majestate (conform expresiei lui Romolo Gobbi) [23] și s-au limitat la a solicita intervenția poliției, fără a-și face în vreun fel griji pentru încălcarea unor tradiții străvechi de extrateritorialitate . Mai presus de toate, au fost incapabili să răspundă cerințelor de reînnoire a metodelor și conținuturilor culturale în cadrul unei structuri nu numai autoritare, ci mai ales incapabile să ofere instrumente pentru înțelegerea critică a societății contemporane (așa cum au subliniat multe ziare străine ale vremii) [.24] În această universitate fără

Freud și fără Keynes, unde Marx însuși era îngropat sub un gros nor filologic, atracția noilor metode și a noilor analize se simțea cu vigoare. Nu lipseau aspecte paradoxale: de exemplu, execrarea a tot ceea ce venea din Statele Unite era aproape absolută, dar mulți dintre stimulii metodologici proveneau din științele sociale americane.

Este păcat că limbajul din '68 nu a fost încă analizat. Cred că nu este exagerat să spunem că fazele inițiale ale mișcării, când participarea era cea mai largă în cadrul universității, corespundeau unui stil de comunicare sec, legat de experiențele directe ale participanților, în care se permiteau puține idiomuri și filtre ideologice prestabilite. Acestea, însă, au reapărut atunci când mișcarea de masă s-a transformat într-un grup de intervenție politică și, inevitabil , s-a deschis o diaspora în cadrul acesteia. Pentru o scurtă perioadă, radicalismul studențesc a exercitat o influență în fața fabricilor - în special la Mirafiori și Bicocca - mai ales în rândul tinerilor muncitori de la liniile de producție, în mare parte imigranți din Sud, adesea întorși din străinătate , intoleranți față de rigiditatea organizării muncii și de ierarhia accentuată din unele fabrici mari italiene și interesați să spargă tiparele parametrilor profesionali. Însă, cu „Inanimi no caldo", sindicatul, condus de sectoarele sale mai puțin dogmatice și de cele mai dispuse să adopte o linie de revendicări bazată pe sloganuri egalitare și forme organizaționale mai receptive la noile realități de la bază (în care organizații precum FIM-CISL joacă adesea un rol principal), reabsoarbe conflictul și îl canalizează într-o bătălie majoră de negocieri. Studenții, activiștii și grupurile externe sunt forțați să-l urmărească cu respirația tăiată, inaugurând ceea ce a fost numită pe bună dreptate politica plus unu, în unele cazuri căutând alte scurtături extremiste (mă refer la adunarea de la Rimini, organizată de Lotta Continua în aprilie 1972). După cum avertizau Francesco Ciafaloni și Carlo Donolo încă din iulie 1969, într-un articol cu titlul semnificativ „Împotriva falsei conștiințe revoluționare în mișcarea studențească", citat pe bună dreptate de Nicola Tranfaglia:

Mișcarea nu a adus schimbări în structura puterii, nu a câștigat putere reală (și cu atât mai puțin instituțională) în cadrul organizațiilor și structurilor individuale și nici nu a modificat, în general, echilibrul de putere dintre clasele sociale.

În scurt:

Studenții au confundat situația de haos și criză instituțională, efectele superficiale ale protestului, cu o

asemănare cu o situație prerevoluționară25 ·

Doar mișcarea studențească din Milano, condusă de Mario Capanna, a știut să facă lucrurile altfel, înrădăcinându-se în interiorul Statalei, gestionând - servicii utile studenților, răspunzând lovitură cu lovitură inițiativelor dubioase ale sediului poliției din Milano, dar plătind prețul greu al unei ideologii neostaliniste și al unei încadrări militariste a rândurilor sale [26].

Totuși, dacă mișcarea italiană din '68 ar fi fost doar asta, dacă s-ar fi limitat la a-i enerva pe câțiva baroni academici și apoi s-ar fi lăsat învinsă de liderii sindicali acum aliniați în fața fabricilor, pentru a-i respinge pe spărgători de grevă, dar și pe studenții revoluționari, onorabilul Moro ar fi putut continua calm conversațiile cu ambasadorul Ortona: complicata ecuație politică cu care deja trebuia să se confrunte s-ar fi schimbat puțin. De ce nu s-a schimbat?

Încă o dată nu am putut spune nimic mai bun despre Ciafaloni și Donolo:

Nașterea mișcării studențești din 1967-1968 a schimbat profund situația politică din Italia. Mai precis, a impus redefinirea multor probleme politice, a impus cerințe neașteptat de urgente pentru soluții la anumite probleme sociale și instituționale, a subminat sau cel puțin a dezvăluit fără echivoc criza latentă a multor instituții venerabile, ba chiar a introdus problema generală [a]crizei valorilor instituționale, politice și socio-culturale pe care se bazează sistemul actual ca o problemă pentru clasa conducătoare și, în special , pentru clasa politică.27

Pe scurt, nu erau în joc doar perucile academice, multe dintre ele fiind vizibile și în Palazzo Madama și Montecitorio. Câteva zeci de mii de tineri făcuseră ca personalități autoritare din administrația statului să reacționeze într-un mod necontrolat, uneori recurgând la demagogie, alteori preferând să se predea intervenției forței (cum ar fi spus libretistul lui Gioacchino Rossini).

Niciodată citatul din copilul lui Andersen care observă goliciunea regelui nu a fost mai potrivit pentru a descrie rolul mișcării față de clasa conducătoare. Era doar un copil, dar alții ar fi putut acționa în locul lui. De la nivelul guvernamental până la autoritățile judiciare și polițienești, protestele studențești au lipsit - capacitatea de a oferi un răspuns dialectic sau cel puțin o combinație eficientă de represiune și reforme, care au caracterizat acțiunile altor guverne - poate mai conservatoare, dar cu siguranță mai puternice - din întreaga lume. Poate că cei care au interpretat mișcarea ca o rebeliune împotriva universității au avut dreptate, tocmai pentru că aceasta nu mai era vehiculul preferat pentru a deveni o clasă conducătoare atunci când și-a deschis porțile către mase. În realitate, acea rebeliune a apăsat asupra clasei conducătoare pentru că

a continuat să intre în casele lor, a divizat familii și s-a tradus într-o provocare pe scară largă la adresa autorității paterne, a disciplinei relațiilor dintre generații și dintre sexe. În ochii multor lideri sociali și statali, aceasta putea prefigura o alianță foarte periculoasă între un segment al clasei lor și un adversar tradițional, mult mai evident din punct de vedere social, dar mai izolat politic și social și, prin urmare, mai puțin capabil să se apere de o represiune mai grăbită și brutală, așa cum demonstraseră Reggio Emilia și Avola în ultimii ani. Pe scurt, un segment semnificativ al burgheziei se simțea ridiculizat, dar și, pentru prima dată de la războiul de eliberare încoace , amenințat din interior.

Acea rebeliune, oricât de limitată, a fost neobișnuită și, prin urmare , îngrijorătoare dintr-o altă perspectivă. Cu intoleranța sa tinerească față de orice inconsecvență între cuvinte și acțiuni, ea exprima o voință radicală de opoziție care suna străin antropologiei culturale și moravurilor politice din țara noastră, unde transformismul, transformarea promptă a fiecărui obiect de opoziție într-o soluție, doar rareori într-un compromis onorabil, fusese mult timp tema dominantă. Acestea nu erau atitudini ușor de asimilat în ecuații de putere complicate, care necesitau un spirit de acomodare și resemnare față de marginalizare, mai ales dacă se extindeau la categorii sociale, la partide politice, cu o greutate mai mare . Ceea ce, după cum știm, s-a și întâmplat prompt.

Așadar, chiar și în Italia, mișcarea din '68 - o mișcare a studenților, intelectualilor și a unor conștiințe seculare și religioase - a constituit anticiparea, scânteia care a declanșat evenimente mai mari, care au adus în luptă adversari mai vizibili.

Studenții praghezi, care demonstraseră împotriva guvernului cu torțe în mână, strigând „Vrem lumină", au sfârșit prin a trage după ei chiar Partidul Comunist, inclusiv baza sa muncitoare. Studenților americani, considerați în mod tradițional intelectuali odioși și copii bogați, li s-a alăturat și au fost înlocuiți de *America Centrală,* presată de un război purtat cu intransigență de un inamic îndepărtat și aproape necunoscut. Colegii lor italieni erau mai distanți de managerii puterii bipolare. Pe de altă parte, aceștia exprimau o neliniște latentă în întreaga societate care, în cele mai variate forme, aduna și răspândea dorința

lor de opoziție în interiorul ei, până la punctul de a face din guvernabilitatea unei țări periferice, dar cruciale, și o problemă internațională.

În Statele Unite, forța și flexibilitatea sistemului politic au permis - reprimarea mișcării, pregătindu-se în același timp să suporte o

pace mai puțin onorabilă; denunțarea abuzurilor unui președinte și apoi înlocuirea acestuia. În Cehoslovacia, liderii sovietici puteau cel puțin conta pe disponibilitatea lor de a folosi forța fără discriminare și pe complicitatea tacită a unui Occident interesat doar instrumental de libertatea din acea parte a lumii. Costurile fuseseră - semnificative, dar aveau să fie amortizate doar pe termen lung. În Italia, lucrurile ar fi putut sta altfel. Clasa conducătoare era conștientă de dorința sa de a păstra puterea, dar și de slăbiciunile sale. Liderii noștri știau că, dacă boala opoziției - notați, *nu* revoluției - se răspândește la diferite grupuri sociale, ar putea fi mai puțin dispuși să lase lucrurile așa cum erau și să o ia pe o linie dreaptă, așa cum făcuseră studenții.

Ronald Fraser identifică principala particularitate a mișcării italiene în durata sa.28 Acest lucru este adevărat, cu condiția [să] ținem cont de natura schimbătoare a protagoniștilor săi. Din perspectiva istoriei italiene contemporane, ceea ce este numit în mod obișnuit '68 marchează doar începutul unei faze, care a durat până la alegerile politice din 1976, în care, pentru prima dată de la 18 aprilie 1948 (dacă ignorăm șocul provocat de tentativa de asasinat a lui Togliatti), o structură de putere care dominase țara timp de douăzeci de ani a fost pusă radical sub semnul întrebării .

Relațiile de putere se schimbă, în primul rând, în societate. „Toamna fierbinte" din 1969, care a început sub presiunea revoltei studențești, nu a fost doar o expresie a mișcării, ci s-a materializat și prin semnarea unor contracte care au adus muncitorilor mai mulți bani, condiții de muncă îmbunătățite și mai multă putere, atât la locul de muncă, cât și în societate. Într-o țară în care sindicatul era în mod tradițional slab, față de angajatori, dar și față de partidele politice, acesta a devenit un protagonist în viața socială și politică.29 [Timp] de câțiva ani, nimic nu a putut fi decis în Italia fără consultarea sindicatelor. Ceea ce a schimbat echilibrul puterii nu a fost potențiala violență a pichetelor sau a marșurilor interne, ci creșterea numărului de membri, dezvoltarea democrației sindicale, organizarea extinsă în cadrul fabricii și capacitatea acesteia de a negocia fiecare fază a organizării și a condițiilor de muncă. Mai presus de toate,

toate partidele au fost tulburate de tendința sindicatelor, pe măsură ce puterea lor creștea, de a-și afirma autonomia în toate direcțiile , de a slăbi legăturile cu partidele și, uneori, chiar de a încerca să răstoarne cureaua de transmisie tradițională. Mai presus de toate, sub presiunea muncitorilor, se dezvolta o unitate sindicală care nu putea fi alimentată decât de o

ideologie democratică formală și substanțială, expresie a Constituției și, într-adevăr, ferm înrădăcinată în sindicalismul occidental, născut în mijlocul Războiului Rece. În acești ani, separarea CGIL de Federația Sindicală Mondială (WFTU), cu sediul la Praga, s-a maturizat, iar afilierea sa la organizații de inspirație occidentală. Astfel, barierele ideologice consolidate care, în mod tradițional, divizaseră și, prin urmare, slăbiseră lucrătorii au fost depășite efectiv. Este adevărat că aceste tipuri de presiuni sunt ulterior reduse prin formule organizaționale precum Federația Confederațiilor Sindicale, a cărei înființare marchează înfrângerea oricărei idei de unitate organică. Prejudecățile ideologice se evaporă în cele din urmă, chiar dacă supraviețuiesc din motive instrumentale; mai persistente sunt temerile liderilor de a-și pierde locul în cadrul unui singur sindicat. Dar ceea ce este cel mai important, din perspectiva schimbării echilibrului de putere, este că se pierde sau se reduce drastic capacitatea angajatorilor de a pune un sindicat împotriva altuia .

Studenții împărtășeau dorința muncitorilor de a avea mai multă influență, de a rupe condiția pasivă în care fuseseră plasați în locuri de muncă care, în anii precedenți, rămăseseră domeniul exclusiv al unei puteri proprietare, aflate în afara oricărui control. Astfel, problema democrației a fost pusă într-un mod nou. Statutul muncitorilor nu a fost altceva decât extinderea principiilor consacrate de Constituție la locul de muncă. Cetățenii nu mai încetează să mai fie cetățeni în momentul în care merg la muncă . Parlamentul a aprobat Statutul cu opoziția exclusivă a MSI, chiar dacă era clar că noua legislație, îndelung gândită și pregătită de oameni precum Giugni și Brodolini, nu ar fi văzut lumina zilei fără o schimbare a echilibrului de putere în societate.

Impulsul democratic nu se limitează la fabrici, ci se extinde la birouri

publice și private, redacții de ziare și asociații profesionale: toate sfere pe care clasa conducătoare le-a considerat mult timp exceptate de orice controversă sau negociere. Instrumente esențiale de control social, cum ar fi mass-media, într-o țară în care exercitarea libertății presei era în mod tradițional slabă, devin locuri de conflict între o pluralitate de puteri, a căror legitimitate este discutabilă. Dar - încă o dată - rezultatul net este o slăbire a structurii de putere anterioare, sub forma unui flux de informații mai puțin controlat, mai oportun și mai răspândit.

În cadrul celor mai importante domenii profesionale și științifice, au apărut grupuri care, stimulate de mișcarea studențească, au negat neutralitatea funcției lor și și-au găsit

interlocutorul privilegiat în sindicat, politizat, dar acum mai liber de influența automată a partidelor politice. Așa s-a născut Psihiatria Democrată, angajată într-un efort major de desființare a spitalelor de psihiatrie, cu mult înainte de adoptarea Legii nr. 180. Aceasta a fost urmată de Medicina Democrată, Geologia Democrată și așa mai departe - adevărate contradicții în termeni, pentru a folosi expresia potrivită a lui Franco Ferraresi, într-o societate obișnuită să considere rolul tehnicienilor ca fiind obiectiv, de fapt solid aliniat cu interesele dominante.

Nici măcar puterile din sectoarele cele mai sensibile ale statului - sfera securității, cea mai expusă controlului și intervenției transnaționale - nu au fost scutite de acest val de inovație. Nemulțumirea din cadrul poliției, care inițial se exprimase agresiv față de mișcare - ea însăși agresiv apolitică în formularea de sloganuri precum PS = SS - a ajuns să aleagă căi inovatoare care au dus la formarea unui sindicat polițienesc , afiliat confederațiilor sindicale. Chiar și în cadrul forțelor armate, pe măsură ce tinerii militanți erau recrutați treptat, a apărut o mișcare de protest: motivațiile grupurilor de intervenție erau adesea pretențioase din punct de vedere ideologic, mai ales sub stimulul ulterior al Revoluției Garoafelor în desfășurare în Portugalia, dar practica era modest democratică și protectoare a garanțiilor, perturbatoare doar datorită spiritului birocratic mai degrabă decât autoritar al instituției în cauză. Chiar și la - Ministerul Afacerilor Externe s-a născut o mică Farnesină democratică, în care tineri funcționari de rang înalt au pus o nouă lumină asupra problemei poziționării internaționale a țării.

Mult mai importantă a fost evoluția rolului sistemului judiciar . *„Quale giustizia" (Ce dreptate)* a fost titlul emblematic al revistei Magistraților Democrați, mișcarea principală din cadrul Asociației Naționale a Magistraților, fondată în 1968. „Quale giustizia" (Ce dreptate): o întrebare mai mult decât superfluă, provocatoare în ochii unui sistem judiciar tradițional și ai unei culturi juridice care avea o viziune abstractă și anistorică asupra dreptului. Luciano Violante își amintește că:

A existat atunci un grup de judecători și avocați, care predau sau oricum aveau legături cu universitatea, care au început să explice - mai ales în ceea ce privește dreptul penal - relația dintre un anumit tip de relație între clasele sociale, un anumit sistem politic și acel tip de drept,

acel tip de proces penal.

Cuvintele au fost urmate de acțiuni:

Au fost publicate sentințe „diferite”; au fost denunțate abuzuri judiciare; au fost identificate acte de intimidare împotriva sistemului judiciar și a magistraților democrați.

Mai presus de toate, guvernul, autoritățile polițienești și principalele interese economice nu se mai puteau baza pe un sistem judiciar compact, mulțumit de sine față de cei mai puternici și sever față de cei mai slabi membri ai societății. Controversa privind magistrații de agresiune și politizarea crescândă, uneori stimulată de un protagonism excesiv, a fost în realitate declanșată de această diaspora, bazată pe un pluralism crescând al comportamentului judiciar, considerat de la sine înțeles în democrațiile mai mature, în special acolo unde *prevalează dreptul comun.* Ceea ce a fost denunțat de opinia conservatoare ca o consecință a exploatării politice a judecătorilor a fost în realitate rodul implementării principiului independenței sistemului judiciar și a judecătorilor individuali, chiar și în ceea ce privește ortodoxia corporativă fundamental conservatoare care emana din interiorul sistemului judiciar . [30]

Toate acestea nu puteau avea decât efecte explozive într-un context în care corupția și delapidarea se dezvoltaseră sub suprafața conștiinței publice și acum apăreau cu forță, creând impresia eronată a unei creșteri dramatice a comportamentelor ilegale. Firește, același lucru este valabil și pentru deviațiile aparatelor de stat, vizibile prin intervenții neortodoxe ale sistemului judiciar, dar încă incapabile să influențeze decisiv cursul evenimentelor.

Evoluțiile amintite aici erau perceptibile, de către un observator atent , chiar și în afara Italiei. Cu siguranță, reacțiile și plângerile intereselor lezate erau perceptibile din interiorul țării. O definiție dată de Cyrus L. Sulzberger, un comentator influent pentru *New York Times, datează din această perioadă și* este simptomatică pentru starea de spirit cu care au fost urmărite evenimentele în Statele Unite: „Spaghete cu sos chilian". [31] Cu toate acestea, efectele electorale ale schimbărilor sociale în curs nu fuseseră încă verificate . Ceea ce a determinat judecata finală a unui observator străin, în special a unui american, asupra situației italiene nu a fost calitatea schimbării sociale și politice. De la cel de-al Doilea Război Mondial încoace, mulți observatori americani speraseră la cel puțin o parte din evoluțiile democratice și modernizatoare care se instalau în Italia, chiar dacă schimbările se produceau întotdeauna în moduri oarecum imprevizibile și nu întotdeauna binevenite. Ceea ce i-ar fi orientat însă pe factorii de decizie externă americani - ghidați până atunci de figuri precum Nixon și Kissinger, care au urmărit cu interes pasionat tot ceea ce se întâmpla în Europa și în Mediterana - a fost impactul electoral al acestor schimbări; În special, simplu spus , dacă ar fi dus la o creștere îngrijorătoare a

votului Partidului Comunist. Neîncrederea americană față de acest partid fusese doar afectată de câteva evenimente recente, cel mai semnificativ fiind retragerea sa de Moscova în urma invaziei Cehoslovaciei . Într-adevăr, în logica bipolară rafinată a lui Kissinger, această noutate constituia un factor agravant, deoarece - conform doctrinei Sonnenfeld, inspirată direct de el - un Partid Comunist Italian mai autonom ar fi putut constitui un punct de referință important pentru forțele în dezintegrare ale Pactului de la Varșovia, a cărui criză ar fi provocat la rândul său o criză similară în NATO și, în consecință, slăbirea rolului de lider al Statelor Unite în Europa. Dar, dincolo de aceste considerații sofisticate, problema a fost pusă în termeni mult mai simpli. Chiar dacă participarea IEP la guvernare nu ar fi prejudiciat în mod direct niciun interes american sau al NATO, aceasta ar fi fost totuși percepută de un congres și de opinia publică neobișnuiți să intre în astfel de subtilități, ca un eșec al administrației americane în funcție, chemată să răspundă pentru „pierderea" țării în cauză .[32]

Din această perspectivă, nu doar americană, ci și împărtășită pe scară largă de un segment al clasei conducătoare italiene, efectele referendumului privind divorțul sunt devastatoare. Chiar dacă victoria „nu" s-a produs asupra unui obiectiv legat în mod clasic de creșterea democratică a societății civile, în virtutea unei alinieri care nu poate fi în niciun fel definită ca fiind de clasă, aceasta constituie o înfrângere usturătoare pentru partidul cu majoritate relativă și pentru autoritățile ecleziastice, blocate într-o alianță incomodă cu partidul neofascist. Dacă cineva din străinătate ar putea fi mulțumit de un rezultat care a făcut statul și societatea mai puțin distante de parametrii tradiționali americani, inspirat de principiul separării bisericii de stat, acesta a sunat ca un clopot de

avertizare în urechile acelor *mâini italiene,* oficiali responsabili de politica față de Italia, care încă din epoca Eliberării făcuseră din Democrația Creștină cheia influenței americane în țara noastră. Ceea ce amenința cel mai mult echilibrul politic existent nu a fost rezultatul referendumului, ci diaspora din cadrul așa-numitei lumi catolice care contribuise la determinarea acestuia. Era ca și cum ani de secularizare, dar și de pluralism crescând al orientărilor în cadrul organizațiilor tradițional colaterale DC, precum și în cadrul Bisericii însăși, ar fi dus la referendum, care părea să anunțe alegeri politice în rândul electoratului catolic foarte diferite de cele obișnuite. Politica moderată găsise în trecut o majoritate parlamentară doar cu condiția ca votul popular catolic să respecte o disciplină religioasă

, mai degrabă decât să se supună unei conștiințe politice autonome sau unor interese de clasă. Votul exprimat în referendum nu a fost de bun augur nici în această privință.

După cum se știe, nici rezultatele alegerilor locale din 1975, nici cele ale alegerilor generale din anul următor nu au făcut inevitabilă formarea unei majorități de unitate națională. Tehnic vorbind, factorul decisiv a fost hotărârea Partidului Socialist de a nu participa la majorități guvernamentale care nu îi includeau pe comuniști.

După lovitura de stat chiliană, Enrico Berlinguer își schițase planul strategic pentru un compromis istoric între comuniști și creștin-democrați, care, treptat, ar permite PEI să participe la guvernare. Exemplul chilian îl convinsese că forțele care dominau în mod tradițional Italia nu ar permite preluarea puterii guvernamentale de către o coaliție alternativă, dominată de un Partid Comunist care era acum prea puternic pentru a rămâne în opoziție. Gradualismul inerent formulei marii coaliții ar fi trebuit să-i liniștească pe adversarii tradiționali, acordând în același timp PEI o legitimitate sporită, un preludiu necesar pentru evoluții ulterioare. Nu mai este nevoie să adăugăm că PEI a evitat astfel nevoia urgentă de o revizuire teoretică mai radicală, care ar fi finalizat separarea sa de Uniunea Sovietică și de regimurile comuniste consacrate istoric în restul lumii, o alegere a caracterului democratic ca valoare ireversibilă, propria vocație unitară la nivel social și sindical, cu respect deplin pentru autonomia societății civile. Calea compromisului istoric a fost parcursă și de convingerea că echilibrul economic și social favorabil al puterii, susținut în anii precedenți , era destinat să dureze și făcea ca un rol de simplă opoziție să fie învechit și un rol mai complet de guvernare să fie prematur .

Între timp, creșterea voturilor comuniste în 1975 a afectat profund situația politică, deoarece a demonstrat că schimbarea echilibrului de putere în societate se va traduce și în schimbări politice . Acesta a fost momentul în care politica și societatea s-au unit și, de asemenea, un moment de cea mai mare alarmă pentru toți cei înclinați să apere *status quo-ul anterior.* Alegerile generale din 1976 în sine nu au făcut decât să confirme tendința continuă. Într-adevăr, lipsa unei - creșteri semnificative a voturilor comuniste a demonstrat oprirea procesului electoral, mai ales că primele semne ale unei schimbări în cadrul aparatului productiv începeau să apară.

Toate acestea se situează doar aparent în afara domeniului politicii internaționale, unde relațiile de putere nu sunt determinate de ciocniri diplomatice, ci de soliditatea alianțelor și de stabilitatea statelor care le alcătuiesc. Dacă 1968 marcase un punct de cotitură în echilibrul internațional, cu primele simptome evidente ale unui declin al sistemului bipolar, 1975 a atras - atenția aliaților mai intens asupra țării noastre. Statele Unite, epuizate de criza instituțională și mai ales de înfrângerea acum completă din Vietnam, urmăriseră de ceva vreme evoluția situației din Mediterana cu o alarmă crescândă. Contextul în care s-a desfășurat criza italiană, din punctul de vedere al Washingtonului, a fost la fel de îngrijorător ca epicentrul său. Am spus deja că criza petrolului a fost, de asemenea, o oportunitate pentru Statele Unite de a-și regla conturile cu aliații concurenți din lumea industrializată . Unele guverne europene și-au răsplătit principalul aliat cu aceeași monedă în timpul războiului arabo-israelian din 1973, refuzând avioanelor americane dreptul de a ateriza. De asemenea, nu era un secret faptul că țările CEE urmau o politică din ce în ce mai autonomă în Orientul Mijlociu, o politică menită să reconcilieze securitatea Israelului cu un drept egal la autodeterminare pentru poporul palestinian. Această politică, al cărei Aldo Moro a fost unul dintre principalii arhitecți , era aproape la fel de nepopulară la Washington ca și la Ierusalim. Dar, dincolo de toate acestea, semnele de instabilitate, posibilitatea ca situația să ia o întorsătură drastică spre rău în aproape toate țările de pe coasta nordică a Mediteranei, nu puteau să nu-i dea de gândit pe cei de la Washington. În Portugalia, regimul Salazar căzuse sub presiunea unei insurecții populare și încă nu se întrevedea nicio perspectivă de stabilizare moderată. Succesiunea iminentă a lui Franco era o mare necunoscută, în timp ce cele mai recente rezultate ale alegerilor franceze semnalau apariția iminentă a unei președinții socialiste cu participare comunistă la guvern. Grecia și Turcia, țări importante din punct de vedere strategic care marchează granița de sud-est a NATO cu Uniunea Sovietică, erau în pericol de război pentru Cipru. În cele din urmă, în Orientul Mijlociu, izolarea Israelului nu fusese niciodată atât de evidentă, în timp ce Yasser Arafat se adresa Adunării Generale a ONU. În aceste condiții, orice administrație americană , chiar și una mai puțin specifică decât cea aflată la putere, cu greu putea observa cu seninătate evoluția situației italiene. Era nevoie de reacție, și o reacție rapidă.

În realitate, antidoturile existau de ceva vreme: se numesc deflație vană, terorism și politică de unitate națională. Folosesc în mod deliberat

un cuvânt ambiguu - antidot - pentru a defini instrumentele care au fost puse în aplicare pentru a iniția un proces de restabilire a echilibrelor politice și sociale tradiționale în țara noastră. Nu cred că documentația existentă permite o reconstrucție istorică care să distingă ceea ce a fost dorit și planificat de ceea ce a fost incidental într-un proces politic cel puțin la fel de complex precum cel al relațiilor de putere predominante în mod tradițional. Arhivele statului italian sunt deschise după cincizeci de ani, cele ale Departamentului de Stat al SUA după treizeci de ani (și cu mai multă prudență decât înainte), iar protagoniștii acestei politici sunt mai puțin accesibili istoricilor orali decât foștii lideri din '68. Pot afirma doar, în general, că am puțină încredere în conspirații, dar nici în întâmplare, ca forță motrice a istoriei. De asemenea, cred că dezbaterea , planificarea și chiar elaborarea teoretică pot fi - importante pentru câștigarea puterii, în timp ce aceasta este apărată în mare parte cu un fel de pragmatism instinctiv. În așteptarea deschiderii arhivelor, ar putea fi, așadar, util să luăm în considerare succesiunea - evenimentelor și să reflectăm asupra efectelor acestora. Identificarea responsabilităților personale și colective este mai puțin urgentă. În cele din urmă, cred că este deosebit de dificil să distingem liniile de comportament endogene de cele inspirate și, eventual, executate transnațional. Acesta este motivul pentru care m-am abținut să menționez episoade de

interferență americană mai mult sau mai puțin ascunsă: le consider semnificative, dar nu concludente pentru o intervenție decisivă și, prin urmare, nu suficiente pentru a caracteriza o sinteză mai amplă a evenimentelor. În același timp, ar fi copilăresc să rămânem prizonierii cadrului - istoriografic tradițional care separă istoria politică internă de cea a relațiilor internaționale. Niciodată până acum în epoca noastră, relațiile de putere locale nu au fost atât de profund ancorate în rețele transnaționale de interese și alinieri care le susțin, le influențează și uneori chiar le suferă inițiativele.

Deflația este acum un instrument clasic de stabilizare politică în cadrul unui sistem capitalist mai mult sau mai puțin dezvoltat . În țara noastră, a fost utilizată cu un succes notabil încă de la Primul Război Mondial, în cel puțin trei ocazii: în 1926-1927, 1947-1948 și 1963-1964. Există toate motivele să se susțină că politica deflației a avut un impact semnificativ, chiar și în distrugerea mișcării care s-a dezvoltat între 1968 și 1975. După cum este bine cunoscut, deflația poate fi precedată doar de inflație (dintre care stagflația a fost varianta care a caracterizat epoca despre care discutăm) care, așa cum este, de asemenea, cunoscut, dar rareori spus sau scris

, nu a fost cauzată în primul rând de creşteri semnificative ale costurilor forţei de muncă. Alţi factori interni şi internaţionali au fost la lucru, unii de lungă durată, alţii mai recenţi. Marcello De Cecco observă:

Creşterea inflaţiei în SUA la sfârşitul anilor 1960 şi creşterea ratelor dobânzilor rezultată din alegerea de către America a unei politici monetare care nu a redus oferta de bani au trezit brusc economia italiană din letargia sa stagflaţionistă. Timp de aproape un secol, liderii economici italieni au putut conta pe rate ale dobânzilor structural mai mari pe plan intern decât în străinătate. În 1969, toate acestea s-au schimbat radical, iar exodul de bani din Italia a devenit un torent. Stagflaţia continuă cu costuri reduse a devenit imposibilă. O stagnare mai profundă a fost dublată de o inflaţie rampantă. Costurile forţei de muncă au fost permanent dezechilibrate. Şi exista şi mai puţin spaţiu pentru investiţii.

Merită adăugat că practicile bancare, lipsite de un apetit pronunţat pentru risc, au penalizat mult timp investiţiile industriale la scară mică . Cheltuielile publice, finanţarea sectorului public, socializarea pierderilor din sectorul privat şi clientelismul din Sud şi dincolo de acesta nu au cunoscut răgaz. În cele din urmă, acordul privind scala mobilă (scară rulantă) a creat un automatism inflaţionist semnificativ care, în plus , a redus drastic puterea de negociere a consiliilor de fabrică . Dar acesta nu a fost sfârşitul dezastrelor care s-au abătut asupra unei Italie aflate în rapidă schimbare. De Cecco adaugă:

Pe măsură ce italienii au început să asimileze toate acestea, războiul arabo-israelian a început să evidenţieze contradicţiile poziţiei economice internaţionale a Italiei. Italienii reuşiseră să-şi cumpere un răgaz apelând la piaţa de credit eurodolari... Odată cu cvadruplarea facturii la petrol şi creşterea enormă a preţurilor materiilor prime, a devenit clar că o reechilibrare a balanţei de plăţi occidentale nu putea avea loc printr-o creştere a exporturilor, ci doar printr-o creştere a preţurilor bunurilor exportate, o reducere a importurilor şi a importurilor de capital. Italia nu avea nicio modalitate de a atrage capital străin pe termen scurt. Trebuia să negocieze credite guvernamentale în străinătate. Prin urmare, nu avea nicio modalitate de a-şi reevalua moneda . Neavând control asupra preţurilor exporturilor sale, nici măcar nu putea recurge la acest mecanism. Prin urmare, autorităţile italiene nu puteau recurge decât la o restricţionare violentă a creditului şi la un mecanism de depozit care ar fi limitat importurile.

Rezultatul a fost pierderea locurilor de muncă, scăderea puterii de negociere a sindicatelor în fabrici şi începutul restructurării tehnologice, într-o succesiune de evenimente care aveau să culmineze cu confruntarea de la Fiat în toamna anului 1980. Între timp , nevoia de credit guvernamental, cel puţin nominal, a plasat frâiele economiei în mâinile unor oficiali anonimi ai Fondului Monetar Internaţional, un *deus ex machina convenabil* atunci când

a venit vorba de impunerea unor politici de austeritate sindicatelor (adică schimbarea euro) prin intermediul Partidului Comunist, cooptat până atunci în majoritatea guvernamentală, dar nu și în guvern, tocmai când, după inflație, schimbarea deflaționistă se maturizase.

Exploatarea politică a tensiunii care decurge din formele violente de conflict politic are, de asemenea, rădăcini adânci în istoria noastră . Cu toate acestea, terorismul propriu-zis, înțeles ca masacrul nevinovaților sau eliminarea fizică sau rănirea țintelor politice, este o trăsătură distinctivă a perioadei pe care o examinăm . Asasinarea lui Aldo Moro, datorită misterului care încă îl înconjoară și personalității victimei, se încadrează parțial într-o *tendință* internațională de asasinate politice care a marcat anii 1960 și 1970 .

Totul a început cu masacrul de la Piazza Fontana care, pentru a folosi - cuvintele lui Adriano Sofri, „a lipsit mișcarea de inocența sa". Se poate, desigur, contesta afirmația că toți cei din acea mișcare erau nevinovați. Francesco Ciafaloni a susținut în mod convingător că, până în acel moment și chiar și după aceea, violența exprimată de mișcările studențești și muncitorești a fost foarte scăzută.33 Forme [de] rezistență nonviolentă au fost utilizate în timpul evacuărilor facultăților ocupate și numai în fața atacurilor polițienești planificate, ca pe Corso Traiano, au avut loc ciocniri care au implicat o mică parte a manifestanților, provocate la rece de comandamentul poliției. Excepția a fost Valle Giulia, așa cum ne amintește celebra poezie a lui Pasolini, dar, per total, violența a venit din partea opusă. Dacă prin nevinovat înțelegem naiv politic, argumentul se schimbă. În cadrul mișcării, existau persoane care pariau pe o escaladare a conflictului, cărora cu siguranță le lipsea un sistem de valori radical alternativ și, prin urmare, erau marcate și de un pacifism care nu făcea parte din tradiția stângii italiene, dar pe care, în schimb, în anumite faze cruciale, mișcarea americană a putut să-l adopte din mișcarea pentru drepturile civile a persoanelor de culoare. Mai presus de toate, exista o teamă larg răspândită printre liderii mișcării că luptele studențești nu vor avea un rezultat reformist. Aceasta era inexistentă deoarece politicienii și autoritățile academice erau cultural, chiar mai mult decât politic, incapabile de acest lucru și mai mult decât dispuse, așa cum erau, să delege gestionarea conflictului poliției. Conducerea poliției a fost condusă către o linie de conduită care era cel puțin de facto convergentă cu cei care, pe de altă parte, vizau radicalizarea și, spre deosebire de aceștia, posedau mijloacele fizice pentru a-și pune în aplicare scopul.

Piazza Fontana și masacrele ulterioare în stil fascist au fost

altceva, nu doar datorită numărului de victime. În primul rând, oricărui observator minim obiectiv i-a devenit foarte repede clar că masacrele au fost motivate de forțe de dreapta. În același timp, era la fel de clar că, în interiorul statului, existau centre de putere interesate să ascundă această motivație și să amplifice climatul de tensiune din țară, exploatând ocazii precum moartea, probabil accidentală, a ofițerului Annarumma. Au apărut și primele suspiciuni, confirmate ulterior, că aceste centre de putere, dacă nu au participat la organizarea masacrelor, au tolerat în mod conștient - execuția lor sau cel puțin, în altele, le-au permis celor responsabili să rămână nepedepsiți. În cele din urmă, era clar că existau înalte autorități politice și judiciare incapabile sau care nu doreau să inițieze o căutare autentică a adevărului, în timp ce căutau să exploateze efectele politice ale masacrelor, conform unei scheme duale: pe de o parte, „din haos poate apărea o cerere de ordine”; pe de altă parte, „dacă nu doriți ca forțele întunecate ale reacției să prevaleze, ați face bine să vă încredințați nouă”.

Efectele acestor evenimente, dar și ale violenței mai meschine a militanților neofasciști din cadrul diferitelor grupuri în care se divizase mișcarea, au fost devastatoare. La nivel ideologic, sloganurile care prefigurau o opoziție absolută și nediscriminatorie, în care instituțiile și libertățile democratice erau asimilate sectoarelor represive și deviante, într-o condamnare nediscriminatorie a unui stat burghez care trebuia abolit, au fost din ce în ce mai puternice. Convingerea naturii absolute și definitive a conflictului (comunism sau barbarie) s-a răspândit . La nivel practic, în cadrul anumitor organizații ale stângii extraparlamentare, a existat o presiune sporită spre crearea de servicii de securitate, dacă nu chiar structuri paralele, dedicate autoapărării și luptelor cu neofasciștii, precum și

disciplinarea demonstrațiilor, au fost din ce în ce mai puternice.

Odată cu masacrul de la Brescia, se poate percepe un fel de punct de cotitură. În acest caz, victimele au fost niște participanți la o demonstrație sindicală. Când muncitorii din Brescia, în mod tradițional albi, au huiduit autoritățile supreme ale statului - președintele Republicii, Leone, și prim-ministrul, Rumor - observatorilor atenți le-a fost clar că masacrele nu mai erau exploatabile politic de către guverne, a căror responsabilitate, sau cel puțin neglijență, este din ce în ce mai mult pusă sub semnul întrebării .

Poate din întâmplare, această turnură a evenimentelor a coincis cu o scădere accentuată a violenței în rândul persoanelor de culoare și o creștere la fel de rapidă a terorismului roșu. Terorismul roșu, sau de stânga, s-a dovedit mult mai eficient ca armă stabilizatoare. S-a distins, încă de la primele sale acțiuni, prin precizia politică cu care și-a ales și vizat victimele.

Studiul fundamental al lui Giorgio Galli documentează, prin reportaje meticuloase, - vocația politică a grupurilor armate de stânga care, de la răpirea lui Sossi până în ajunul referendumului pentru divorț , au precedat fiecare termen limită electoral, chiar și pe cele periferice, cu un atac terorist.34 Cu câteva excepții notabile (Galli, Alessandrini, Rossa, Tobagi), victimele au fost manageri industriali, jurnaliști , profesioniști și magistrați cu înclinații conservatoare, precum și lideri locali și naționali ai creștin-democraților. O multitudine de documente demonstrează acum fără echivoc ceea ce a fost clar de la început (cu excepția Partidului Comunist): că - terorismul roșu, atât în prima sa generație, veche-stalinistă, cât și în cea ulterioară, provenind în mare parte dintr-o formă de militantism în serviciile de securitate ale grupărilor de stânga (în principal Potere Operaio, Lotta Continua, Collettivi Autonomi), constituie un fenomen autentic , emanând dintr-o zonă socială și politică orientată spre violența politică. Nu este vorba de agenți antrenați în secret de o putere ocultă, ci de militanți extremiști, dotați doar cu o educație politică superficială. Aceasta, desigur, nu exclude prezența infiltraților și, mai ales, posibilitatea manipulării represiunii implicite , așa cum a argumentat pe larg Giorgio Galli. Cu alte cuvinte, autoritățile relevante au permis ca lucrurile să se întâmple, mai ales în anumite faze, pentru a permite desfășurarea unei acțiuni care ar fi

avut efecte ușor previzibile de stabilizare a puterii stabilite și efecte la fel de previzibile de eliminare definitivă a oricărei forme de luptă democratică și de masă . Deși este prudent să nu ne pronunțăm asupra organizării conștiente a unui astfel de curs de acțiune de către sectoare ale autorității statale, în absența unor dovezi directe, este imposibil să ignorăm efectele stabilizatoare ale terorismului de stânga, definit în schimb de corul aproape unanim al mass-media pentru presupusa sa natură destabilizatoare.

În primul rând, atacurile teroriste acreditează moral și politic grupurile politice și sociale cărora le aparțin țintele lor. Într-o țară în care clasa conducătoare s-a remarcat rareori prin sacrificiul său de sine, devine imposibil să-i acuzi pe cei care își riscă viața din cauza poziției sau a partidului lor politic de simplu atașament față de putere sau bani. Uneori, atacurile teroriste creează condițiile morale pentru o adevărată rezistență din partea clasei conducătoare. Acest fenomen atinge apogeul odată cu austeritatea care a precedat asasinarea lui Aldo Moro.

În schimb, devine mult mai dificil să contesti partidele și interesele dominante, chiar și verbal. Chiar și cele mai inofensive

demonstrații stradale sunt inhibate de teama din ce în ce mai răspândită că ar putea avea rezultate tragice, incontrolabile. Cu alte cuvinte, terorismul nu este o continuare a luptelor de masă, ci mai degrabă contribuie la dispariția lor.

În acest sens, concluzia la care a ajuns studiul lui Sidney Tarrow [(35)] nu lasă loc de îndoială. Printr-o colecție masivă de date empirice atent dezagregate, Tarrow demonstrează că violența politică nu este alimentată de demonstrațiile și luptele de masă care au caracterizat prima jumătate a anilor 1970, ci le înlocuiește și le anulează. Într-o fază în care tensiunile sociale și politice persistente nu își găsesc debușeul într-o politică de opoziție și guvernare alternativă — așa-numita unitate națională este în plină desfășurare — și nici măcar în luptele sociale coordonate de sindicate — prevalează așa-numitul punct de cotitură EUR, care teoretizează sacrificii fără compensații — franjurile extreme ale puterii umplu vidul de inițiativă cu acțiuni teroriste .

Interpretările lui Raimondo Catanzaro, care, împreună cu alți cercetători și magistrați, a coordonat cea mai amplă investigație asupra fenomenului, care va fi publicată în curând de Institutul Carlo Cattaneo, merg în aceeași direcție:

...materialele cu care am lucrat ne permit să formulăm următoarea judecată : terorismul nu este produsul mișcărilor colective, ci al dispariției lor. Nu mișcările în sine au creat terorismul, ci dispariția, retragerea, refluxul și dizolvarea lor.

Această afirmație ar duce la o concluzie aparent paradoxală. Responsabilitatea mișcării și partidelor de stânga pentru terorism nu constă în inducerea acestuia, din cauza afinităților ideologice sau a unui comportament radical, ci în favorizarea acestuia, din cauza lipsei de reprezentare politică a unei opoziții sociale care a fost totuși prezentă. Mai precis, Partidul Comunist, angajat într-o politică de unitate națională și puternic ostil formațiunilor politice apărute la stânga sa, nu a oferit o modalitate democratică de a se opune tensiunilor existente în țară. Celelalte formațiuni de stânga , odată ce au pornit pe calea participării electorale și instituționale, nu au avut forța și capacitatea de a face acest lucru eficient . Este ca și cum, confruntate cu provocarea terorismului, mai întâi din dreapta și apoi din stânga, toate diviziunile, toate confuziile de analiză, valori și intenții ar fi devenit decisive. Partidul Comunist a fost - condiționat de cultura politică a liderilor și militanților săi, înrădăcinată într-o lungă istorie de monopol al opoziției, plătită prin marginalizarea

de la puterea guvernamentală. Partidul Socialist, acum cuprins de clientelismul guvernamental, nu a reușit să-și recâștige autonomia în cadrul unui proiect de opoziție și transformare a relațiilor de putere. Alte componente politice și sociale, mai sensibile la noile evoluții apărute în urma mișcării, nu au avut puterea de a construi o opoziție politică capabilă să abordeze tensiunile sociale. Noua stângă era divizată între revendicări de modernizare și participare socială și de apeluri ideologice chiar mai depășite decât cele care dominau încă baza comunistă. Mai mult decât orice altceva, ceea ce lipsea era o claritate comună a convingerilor capabile să echipeze întreaga stângă pentru a contesta terorismul: o alegere a democrației înțeleasă ca o valoare ireversibilă, o poziție sigură care să-i stabilească autonomia față de bipolarismul marilor puteri (prefigurat și de Enrico Berlinguer), pacifismul ca respingere a violenței în principiu (și nu doar în fapt) și ca metodă de luptă împotriva partidelor armate și a celor care exploatau efectele acestora pentru propriul câștig politic.

În această situație, presiunile supranaționale își făceau simțit și ele impactul. Amenințările constante cu lovituri de stat, alimentate de clienți interni din cadrul Alianței Atlantice și al statului său lider, dar mai ales constrângerile sistemului economic internațional, la care deficitele comerciale și financiare ale țării o făceau extrem de vulnerabilă, își puneau amprenta. Urgența internă s-a extins până la punctul de a transforma din nou Italia într-un punct de criză pe scena mondială, unde capacitatea Statelor Unite de a menține ordinea în sfera sa de influență era pusă la încercare.

Astfel, într-o fază foarte delicată a situației internaționale, în care criza bipolarismului se traduce într-un conflict din ce în ce mai evident între Statele Unite și alte țări industrializate, în care partea inferioară mediteraneană a NATO

apare din ce în ce mai vulnerabilă, situația italiană se apropie de un punct de cotitură. Mișcarea studențească și-a încheiat acum parcursul, dar a declanșat o lungă perioadă de conflict care a modificat semnificativ echilibrul de putere social și apoi politic al țării. În acest moment, când interesele naționale și transnaționale pentru revenirea la normalitate sunt cele mai relevante și concentrate, unele antidoturi își fac simțită eficacitatea : sunt în desfășurare procese restaurative legate de deflația care slăbește sindicatele și mișcările sociale de opoziție, de politica unității naționale care privează țara de o opoziție instituțională și de creșterea terorismului care justifică recurgerea la o politică de ordine publică inspirată de situația de urgență, cu un anumit sacrificiu al - garanțiilor libertăților individuale și colective.

Încă o dată, ca și în alte faze cruciale ale istoriei italiene recente , efortul de a schimba echilibrul puterii a întâmpinat obstacole formidabile. Acest efort a fost cu siguranță slăbit de diviziunile din cadrul stângii, care s-au exprimat printr-un consens insuficient în jurul unui sistem de valori și prin lipsa unei strategii de schimbare, bazată pe o analiză realistă a momentului istoric. În același timp, atât la nivel local, cât și internațional, mecanismele reactive care vizau mai întâi protejarea și apoi restabilirea *status quo-ului* au funcționat cu suficientă eficacitate. În general, se poate observa că cazul italian a confirmat dificultatea de a schimba semnificativ și durabil echilibrul puterii într-o țară occidentală supusă constrângerilor interdependenței economice și unei alianțe militare . Cu toate acestea, trebuie menționat și că înfrângerea mișcării studențești declanșată în 1968, împreună cu evenimentele dramatice care au însoțit mai întâi și apoi au înăbușit dezvoltarea sa, nu au dus la o criză a instituțiilor democratice sau la o afectare permanentă a libertăților civile și politice. Dimpotrivă, se poate argumenta că aceste evenimente dramatice au contribuit la consolidarea - democrației în țară și că tocmai prețul plătit de opoziție a adus o clarificare a valorilor și a perspectivei politice care ar putea da roade în viitor.

Nevoia unei clarificări istorice grafice, care capătă o mare relevanță civică, rămâne din ce în ce mai presantă . Tocmai lipsa unei memorii istorice adecvate ne împiedică încă să concluzionăm cu cuvintele savantului străin Iris Onzo, care, după 25 aprilie 1945, scria:

> Distrugerea și moartea ne-au vizitat, dar acum există speranță în aer.

Este sarcina noastră, ca istorici, să oferim contribuția noastră limitată, dar necesară, astfel încât, într-o zi nu prea îndepărtată, să fie posibil să facem acest lucru.

Note

1 După cum se știe, aceste lecții au fost adunate în F. Chabod, *Italia contemporană (1918-1948),* Einaudi, Torino, 1961.

2 ML Pesante, «Sessantotto, un paese straniero», recenzie a lui L. Passerini, *Autoportret de grup,* Giunti, Florența, 1988, în *L'Indice,* nov. 1988, n. 9, p. 15.

3 *Muncă și politică în Italia. Douăzeci de ani după toamna fierbinte. Un colocviu,* 18-20 noiembrie 1988, Centrul pentru Studii Europene, Universitatea Harvard, Cambridge (Mass.). În prezent, de la această conferință au mai rămas doar fotocopii ale lucrărilor și intervențiilor . Centrul Woodrow Wilson din Washington a găzduit o conferință în perioada 1-4 februarie 1988, dedicată „Italia: economie și schimbare socială din 1945", dar axată în principal pe istoria mai recentă.

4 A se vedea, în special, G. Galli, *Storia del partito armato, 1968-1982,* Rizzoli, Milano, 1986; vezi și recenzia lui GG Migone, «Il terroristica che stabili», *L'Indice,* octombrie 1986, nr. 8, p. 4-5.

5 Atât N. Tranfaglia, „ *Rădăcini istorice și contradicții recente în criza italiană",* în G. Guizzardi și S. Sterpi (ed.), *Italian Society. Crisis of a System.* Angeli, Milano, 1981, pp. 21-38, cât și N. Tranfaglia, *„Criza italiană și problema istorică a terorismului",* în M. Gaileni (ed.), *Report on Terrorism,* Rizzoli, Milano, 1981, pp. 477-544, anticipează interpretări ale istoriei italiene recente și ale terorismului în special, recent revizuite în N. Tranfaglia, „ *Paths of Terrorism. '68, the «Groups» and the Crisis of the Seventies",* una dintre introducerile la D. Novelli și N. Tranfaglia, „ *Suspended Lives. The Generations of Terrorism",* Garzanti, Milano, 1988, pp. 9-38.

6 G. Bocca, *Terorismul italian 1970-1980,* Rizzoli, Milano, 1981, precum și Id., *Noi, teroriștii,* Garzanti, Milano, 1985.

7 D. Novelli şi N. Tranfaglia, *Vite sospese,* cit.

8 N. Tranfaglia, *Căile terorismului,* cit.

9 R. Fraser, *1968. O generație studențească în revoltă,* Chatto & Windus, Londra, 1988.

10 P. Ortoleva, *Eseu despre mișcările din 1968 din Europa și America,* cu o antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma, 1988; R. Fraser, *1968,* cit.

11 P. Ortoleva, *Saggio,* cit., p. 30-35; R. Fraser, *1968,* cit., p. 2-5.

17 M. Crozier, S. Huntington și Y. Watanuki, *Criza democrației,* Angeli, Milano, 1975.

I [3] E. Ottona, *Anii Americii. Cooperare: 1967-1975,* Il Mulino, Bologna, 1989, p. 479.

[H] *Ibidem,* p. 173.

I [3] D. Caute, *Şaizeci și opt. Anul baricadelor,* Hannish Hamilton, Londra, 1988, p. 170. Pentru o comparație între mișcările cehoslovace și occidentale, vezi și S. Spender, *Anul tinerilor rebeli,* Weidenfeld și Nicholson, Londra, 1969.

16 Vezi, în acest sens, G.G. Migone, **Declinul bipolarismului: un argument împotriva statu-quoului*,* în R. Falk și M. Kaldor (ed.), ** Dealignment*,* Basil Blackwell, Oxford, 1987.

17 Diversi autori, *Dezarmare sau exterminare? Umanitatea la răscrucea anului 2000,* Mazzetta, Milano, 1983, p. 95.

18 G. Ruffolo, *„Economia",* în Diversi autori, *Din '68 până astăzi. Cum eram,* Laterza, Bari-Roma, 1980, pp. 229-230, citat în N. Tranfaglia, „ *Căile terorismului",* cit., p. 16.

Ibidem , pp. 16-17.

20 E. Ottona, *Anii Americii,* cit., pp. 176-177.

z [1] Vedeți știrile orașului în *La Stampa* pentru întreaga lună decembrie.

22 *La Gazzetta del Popolo,* 9 decembrie 1967 .

R. Gobbi, *'68 în revers,* Longanesi, Milano, 1968, p. 33.

24 Vezi, de exemplu, *The Economist,* 21 die. 1967.

25 F. Ciafaloni și C. Donolo, «Împotriva falsei conștiințe a mișcării studențești», *Quaderni Piacentini,* iulie 1969, nr. 38, citat în N. Tranfaglia, *Căile terorismului,* citat, pp. 17-18.

26 M. Capanna, *Formidabili quelle anni,* Rizzoli, Milano, 1988, care are meritul unei interpretări politice a perioadei, deși trece aproape în întregime cu vederea limitele menționate anterior ale inițiativei autorului.

27 F. Ciafaloni și C. Donolo, *art. cit.,* în N. Tranfaglia, *Căile terorismului,* cit., p. 17.

28 R. Fraser, *1968,* cit., p. 204.

29 S. Turane, // *Sindicatele în Welfare Italia,* Laterza, Roma-Bari, 1989.

50 R. Canosa și P. Fedenco, *Sistemul judiciar din Italia din 1945 până în prezent,* Il Mulino, Bologna, 1974, și, mai ales, M. Ramai (ed.), *Istoria unui magistrat. Materiale pentru o istorie a sistemului judiciar democratic,* Manifestolibri, Roma, 1986; Sistemul judiciar democratic , *Criză instituțională și reînnoire democratică a justiției,* prefață de S. Rodotà, introducere de S. Senesem, Feltrinelli, Milano, 1978.

51 CL Sulzberger, *O epocă a mediocrității. Amintiri și jurnale 1963-1972,* Macmillan, New York, p. 763.

52 Vezi utilă reconstituire a relațiilor dintre Statele Unite și Partidul Comunist de M. Margiocco, *Statele Unite și Partidul Comunist. 1943-1980,* Laterza, Roma-Bari, 1981.

5 5 L. Bobbio, F. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda și R. Solmi, *Five lessons on '68,* Rossoscuola, Torino, 1987.

54 G. Galli, *Istoria Partidului Armat,* cit.

55 S. Tarrow, *Democrație și dezordine: Mișcări de protest și politică în Italia, 1965–1975 (* Bari: Laterza, 1989).

CULTURILE ANULUI '68

de Peppino Ortoleva

Cultură și culturi

Tema care mi-a fost atribuită este una dificil de explorat pe deplin, darămite de abordat în mod adecvat. „Culturile anului '68”: s-ar putea spune „de omni re scibili et de quibusdam aliis”. Nu numai că cuvântul „cultură” este în sine, sau mai degrabă a devenit, unul dintre cele mai vagi și cuprinzătoare din întregul vocabular, nu numai că forma sa de plural pare să invite la o lărgire suplimentară a câmpului; dar fenomenul anului '68 prezintă, așa cum am încercat să argumentez în altă parte, astfel de caracteristici, în producerea și circulația - textelor, temelor și stilurilor, încât fac extrem de dificilă chiar și desenarea unei hărți suficient de detaliate și semnificative.

Reorganizarea cunoașterii. '68 părea să nu depășească, ci mai degrabă să elimine spontan multe dintre distincțiile și granițele la care ne referim în mod obișnuit atunci când urmăm calea ideilor, formelor de comunicare și culturilor. În primul rând, diferențierile naționale: chiar dacă acestea s-au produs doar într-o perioadă limitată de timp, mișcarea studențească a funcționat cu cadențe relativ simultane în țări foarte îndepărtate și a oferit un cadru de referințe teoretice, modele comportamentale și exemple inspiraționale care au fost puternic unificate la nivel internațional. În acest sens, se poate spune că, în decursul a câteva luni, tradiții culturale naționale și locale foarte diferite păreau să se amestece și să se reunifice, deși cu prețul unor neînțelegeri grave: utilizarea „Lumii a Treia” ca metaforă care se sustrage oricărei specificități culturale și politice a ajuns să ascundă diferențele profunde dintre diferite zone și țări; Marele vis de a depăși

distincția Est-Vest a dus la o nouă fază în istoria (în întregime occidentală) a consumului de exotic. Însă dorința de reunificare culturală care a pătruns în '68 nu a fost, în sine, o neînțelegere : dimpotrivă, a fost un semn că unele dintre distincțiile tradiționale pe care se baza identitatea culturală a Occidentului se erodau și erau regândite sau chiar lăsate deoparte.

Aceasta nu se aplică doar diferențierii dintre culturile locale și naționale : anul '68 a cunoscut și o mare remodelare a formelor de comunicare , în sensul juxtapunerii și integrării multor medii foarte diferite, în sensul integrării unor moduri și forme de exprimare tradițional separate (utilizarea „eseistică” a cinematografiei, utilizarea figurilor stilistice poetice în propaganda politică, introducerea tehnicilor teatrale în mobilizare sunt doar trei exemple posibile) și, de asemenea, în sensul respingerii (ostentative) a oricărei opoziții între cultura „înaltă” și cea „inferioară”. Juxtapunerea arzătoare dintre cunoașterea înaltă, aproape ezoterică, a filosofiei și teoriei sociologice (chiar cochetând cu dialectica frankfurteză a versurilor lui Dutschke și Krahl) și cunoașterea produsă în masă (dar nu, cel puțin în acea etapă, lipsită de ambiție) a muzicii rock este probabil una dintre cele mai izbitoare trăsături de astăzi atunci când citești versurile și vizionezi filmele din '68; dar este adevărat, într-un sens mai general, că gustul pentru hibridizarea genurilor și nivelurilor a fost o trăsătură esențială a producției artistice a anilor 1960, din care '68 a fost, într-un fel, moștenitorul.

Din nou, se poate spune că mișcarea studențească a acționat ca o contratendință la ceea ce părea un proces de neoprit în cultura occidentală din deceniile precedente: fragmentarea disciplinelor, întărirea progresivă a demarcațiilor dintre domenii și tehnici cognitive, fragmentarea însăși a noțiunii de adevăr științific. Critica specializării, de la atacul american asupra *multiversității* la sarcasmul mușcător al lui Krahl împotriva „specialiștilor idioți ”, până la contrastul polemic chinezesc dintre „roșu” și „expert” (cel puțin așa cum a fost interpretat în Occident), a subliniat suspiciunea larg răspândită că există o legătură între specializarea cunoașterii și subjugarea acesteia. Încercarea de a depăși concret diviziunile dintre discipline a fost o trăsătură esențială și comună a tuturor experiențelor de „autoeducație” care au însoțit protestele universitare din multe țări. Și aici ar fi ușor de observat că dorința de a redescoperi o cunoaștere a totalității dincolo de toate distincțiile disciplinare s-a pretat la multe neînțelegeri; și s-a observat pe bună dreptate (de G. Viale) că pretinsa recompunere a diferitelor domenii ale cunoașterii s-a realizat doar cu

prețul forțării capacităților explicative ale

paradigmelor sociologice, astfel încât critica tuturor disciplinelor s-a redus la o analiză sociologică schematică a mecanismelor sociale despre care se credea că le condiționează.

Ar fi ușor, spuneam noi, să subliniem mai presus de toate neînțelegerile implicite acelei reorganizări a cunoașterii; și ar risca să fie în cele din urmă zadarnică: pentru că „criza lui '68” de care avem nevoie astăzi probabil nu este examinarea meticuloasă a neînțelegerilor și scurtcircuitelor culturale care, fără îndoială, au modelat conștiința de sine a mișcărilor studențești. În aceste privințe, '68, dacă nu are nevoie de apărători, are nevoie cu atât mai puțini acuzatori, având în vedere că ironia și suficienta detașare au fost tonurile dominante ale celebrărilor celei de-a douăzecea aniversări. „Critica lui '68” de care simțim nevoia este înțelegerea , care încă ne lipsește, a sensului și dinamicii reale a unui eveniment vast și important, dar încă în mare parte obscur, chiar (și poate mai ales) pentru cei care l-au trăit.

Natura magmatică a ideilor, textelor și formelor de comunicare adoptate și diseminate de mișcările studențești din diverse țări este cu siguranță unul dintre factorii esențiali ai acestei „obscurități” din '68 , și pentru că face extrem de dificilă plasarea acelui eveniment în continuumul unei „istorii a ideilor” ordonate. Respingerea tradiției, atât de caracteristică tuturor mișcărilor de tineret din acea perioadă, a fost, de asemenea, o respingere a oricărui *corpus ideologic riguros* , nu numai pentru că un *corpus* ar fi presupus adoptarea unui principiu al autorității (și transmiterea autorității), ci și, și poate mai presus de toate, pentru că ar fi impus un principiu de includere/excludere. Un slogan din May avertiza: „Nu ar trebui să ne surprindă haosul ideilor; este condiția apariției unor idei noi.” (Gustul pentru slogan, de altfel , era opusul erecției unui *corpus* de texte: poate și autoritar, dar în general anonim, sloganul era oral și efemer, proverbial.)

Însăși începutul procesului de formare, sau mai precis de recuperare, a unui *corpus ideologic* (textele, nu doar vocabularul, ale tradiției marxiste) avea să marcheze mai târziu, poate mai clar decât orice alt indiciu, sfârșitul fazei tinerești și internaționale a noilor mișcări de stânga și începutul unei povești cel puțin parțial diferite.

Posibile metode de orientare. Cu siguranță, citirea anului '68 ca pe un moment de mare și haotică remaniere a cunoașterii ne confruntă cu un alt paradox dintre numeroasele paradoxuri pe care evenimentul pare

să le semene insistent în calea istoricului: într-o mișcare (sau o constelație de mișcări) care a atribuit ciocnirii pe teren *cultural* o importanță poate fără precedent în istoria politică recentă, procesele culturale în mod specific par foarte dificil de analizat cu instrumentele obișnuite, de la istoria ideilor până la analiza conținutului textelor. Aparentul „eclecticism" (asupra căruia s-a oprit recent N. Tranfaglia) sau „sincretismul" anului '68 este cel care face din cultura sau culturile sale un obiect de analiză foarte dificil . Cei care s-au confruntat cu această provocare au urmat până acum în esență trei căi.

O primă cale, relativ veche prin faptul că a fost contemporană sau imediat după ascensiunea mișcării, este cea care neagă relevanța reală a textelor din '68 și a ideilor exprimate conștient, care se limitează la „ideologie" în sensul marxist al termenului, o mască mistificatoare și desuetă pentru realitatea socială, aceasta într-adevăr nouă, pe care revolta a exprimat-o inconștient. Aceasta este (o - schemă foarte simplă, desigur, care rămâne o interpretare sugestivă și încă parțial persuasivă) calea urmată de unul dintre studiile „clasice", cel al lui Touraine; dar este și, într-un fel, bunul simț predominant astăzi, cel conform căruia '68 ar fi contat (și ar fi câștigat în esență) în domeniul „social", care era doar angular obiectul discursului său, în timp ce ar fi pierdut pe terenul politic, pe care se concentra argumentația sa explicită, complet condiționată, ca să nu spunem golită de sens, din cauza constrângerilor ideologice puternice. Această distincție între o „cultură a anului '68" care exprima conștiința de sine înșelătoare a mișcării (împrumutându-și vocabularul și conceptualizarea din trecutul mișcării muncitorești și dintr-un amestec de alte tradiții de gândire) și o altă cultură, mai profundă și mai înrădăcinată, dar mai puțin vizibilă, care exprima apariția primei generații „postmaterialiste", a fost reiterată recent, cu mare subtilitate, de B. Bongiovanni: el atribuie primei tempo-urile arzătoare, iluzorii ale ideologiei, celei de-a doua timpii îndelungați, răbdarea – s-ar putea spune chiar viclenia istorică – a unei mentalități în schimbare lentă. Este o schemă sugestivă, una care ne permite într-adevăr să înțelegem unele dintre cele mai surprinzătoare discrepanțe, s-ar putea spune chiar asincronii, întâlnite în - expresiile mișcării tineretului și studențesc din întreg Occidentul. Dar există două presupuneri, două presupoziții, pe care Bongiovanni pare să le considere

de la sine înțelese, despre care cred, dimpotrivă, că ar trebui cel puțin considerate de la sine înțelese, supuse verificării. Prima este că „timpii” schimbării mentalității sunt în mod necesar lenți, invizibili, corelați, dacă nu

indirect, cu instantaneitatea evenimentului (care poate, prin urmare, să capete valoarea unui simptom, un semnal, cel mult, niciodată al unei cauze relevante). Aceasta este o problemă mult discutată în ultimii ani, în studiile despre Revoluția Franceză, dar asupra căreia aș propune cel puțin o întrebare: ce-ar fi dacă am începe să abordăm istoria mentalităților, în epoca contemporană, fără a exclude posibilitatea „crizelor de mentalitate", momente de precipitare care sunt cu siguranță legate de procese complexe de lungă durată, dar care au intervale de timp scurte și interconexiuni arzătoare, tipice crizelor economice și politice? Asta am încercat să spun de-a lungul propunerii mele interpretative despre '68; asta cred că se poate și trebuie făcut pentru a analiza dinamica mai specific „culturală" a mișcării studențești . A doua presupunere a lui Bongiovanni este că textele mișcării , deși cruciale pentru înțelegerea ideologiei sale, ne pot spune foarte puțin despre adevărata sa „mentalitate", tocmai pentru că ideologia a ascuns o conștientizare efectivă a sinelui și a contradicțiilor sale reale . Cred că o lectură atentă și lipsită de prejudecăți a documentației produse la acea vreme (și ar fi suficient, pentru cazul francez, să examinăm masa impresionantă de documente colectate de Vidal-Naquet și Schnapp) demonstrează, de fapt, opusul: că materialele, atât scrise, cât și filmice, produse de mișcare se numără încă printre cele mai bogate (și, la urma urmei, printre cele mai puțin explorate) documente pentru

înțelegerea evenimentului din '68, tocmai datorită complexității, contradicțiilor și multiplicității lor de niveluri și semnificații pe care multe dintre ele le pun în joc.

O a doua metodologie a fost urmată pe scară largă în ultimii ani , în special de către cercetătorii conservatori. Aceasta constă în izolarea unui fir de gândire ca fiind cel mai caracteristic sau singurul semnificativ al mișcării, excluzându-le efectiv pe toate celelalte. Așa au identificat Ferry și Renaut, într-o carte de succes, „gândirea din '68” cu structuralismul; așa a încercat A. Bloom, într-un text cu siguranță mai puțin mediocru și mai stimulant, să echivaleze valul cultural al „anilor șaizeci” cu triumful nietzscheanismului în America. Faptul că această selecție arbitrară ajunge să interpreteze '68 în lumina tocmai a acelor filiere de gândire care (în ciuda magmei generale) au avut cea mai mică acceptare este poate o consecință nu atât a metodei utilizate, cât a prejudecăților ideologice care îi conduc pe autori să-i vadă pe rebelii studenți drept groparii definitivi ai tradiției liberale și purtătorii agresivi ai unei cunoașteri dezumanizante dezvoltate inițial de o elită restrânsă. Ar putea fi fascinant (dar nu este locul potrivit) să plasăm aceste reconstrucții într-o istorie mai amplă a prejudecăților împotriva mișcării studențești, o prejudecată

care adesea transcende distincțiile clasice dintre dreapta și stânga și care manifestă teama, poate nu întâmplătoare în această fază istorică, de o posibilă barbarie *în rândul literaților*, de un proces de devastare a - organizării cunoașterii realizate și ghidate de cei care ar trebui să fie atât gardieni, cât și profesioniști ai cunoașterii. În acest sens, probabil că tocmai „haosul ideilor" (obiectul unor critici acute, dar simpatice, ale lui Gouldner sau Touraine) este adevăratul obiect al prejudecăților, deoarece pare să amenințe apariția unei culturi asemănătoare lui Babel și nediferențiate: acesta este, la urma urmei, punctul crucial al criticii disprețuitoare și violente a lui Bloom. Dar este extrem de indicativ faptul că tocmai acești critici nu sunt capabili să abordeze magma culturală a anului '68 în toată complexitatea sa, preferând să o reducă la o schemă simplă și prost fundamentată a istoriei ideilor.

O a treia abordare constă în descompunerea culturii/culturilor din '68 în diversele filiere și „curent" care au făcut parte din ea, urmărind fiecare în parte: în acest fel, '68 poate deveni un capitol din istoria disidenței catolice, sau din istoria disidenței marxiste, sau din istoria avangardei cinematografice. Și aceasta , la o inspecție mai atentă, este calea cea mai frecvent utilizată, deoarece ne permite să încadrăm fenomenul în paradigmele și limitele disciplinare tipice multor „istorii speciale " contemporane. Merită spus că această alegere metodologică, precum și celelalte menționate anterior, nu este în sine lipsită de motive întemeiate : multe dintre întâlnirile și intersecțiile caracteristice acelui scurt sezon (așa cum a remarcat B. Bongiovanni) au fost de scurtă durată și, în timp, am asistat la o reconsolidare și o nouă separare a curentelor culturale care atunci păreau imersate într-un proces de fuziune. Prin urmare, este logic ca cei care studiază istoria gândirii catolice, sau pe cea a avangardelor artistice, sau pe cea a gândirii marxiste, să vadă anul '68 al catolicilor, al artiștilor, al troțkiștilor ca pe o etapă, nu neapărat centrală, a unui proces multiplu, distinct, de lungă durată.

Riscul, însă (pentru a împrumuta o expresie dragă lui Lenin) este acela de a vedea copacii fără a vedea pădurea, de a reduce un proces de întâlnire și remixare, magmatic și confuz, dar (tocmai din acest motiv) semnificativ și complex, la o acumulare pură și în cele din urmă banală de componente eterogene. Nu va merita, dimpotrivă, să punem la îndoială motivele profunde și forma, oricât de efemeră , care a preluat acea moștenire de cunoaștere pe care, dincolo de toate diferențele , mișcările studențești din diferite țări occidentale au recunoscut-o ca fiind a lor.

Singular și plural. Titlul lucrării vorbește despre „culturi” la plural. Este o alegere care poate părea evidentă, aproape necesară. Pare a fi făcută astfel de conștientizarea vastității peisajului pus în joc de '68; pare a fi făcută astfel de respingerea, care pare necesară în acest moment și în acest context, a oricărei chei interpretative totalizante; pare a fi făcută astfel, mai presus de toate, de bunul simț de astăzi, care tinde să-și rezolve disconfortul față de categoriile largi ale abstracției cu aparenta concretețe a pluralului. Pierre Boulez a remarcat recent acest lucru. Când Foucault i-a spus: „Nu putem vorbi despre *o* relație între cultura contemporană și *muzică* , ci despre o toleranță mai mult sau mai puțin binevoitoare față de o pluralitate de muzici”, marele compozitor a răspuns: „Oare vorbind *despre* muzici, demonstrând un ecumenism eclectic, se va rezolva problema? Dimpotrivă, pare a fi evitată, în conformitate cu susținătorii unei societăți liberale avansate. Toată muzica este frumoasă, toată muzica este bună.” Ah! pluralism, nu există un remediu mai bun împotriva neînțelegerilor.”

Ei bine, dacă acesta este bunul simț predominant astăzi, va fi util să ne amintim acum, cel puțin, că nu era bunul simț predominant în '68. Că o viziune „pluristă” asupra culturii sale nu poate fi dovedită pe baza conștiinței de sine a culturii; că, spre deosebire de „pluralismul” pacificat dominant astăzi, cultura mișcării studențești internaționale a fost caracterizată în schimb de o tensiune puternică între tendința spre unificare și diversificarea cunoașterii și a culturilor. Că ne confruntăm, în esență, cu o altă (una dintre multele) dintre acele duplicități care pătrund întreaga istorie a anului '68, determinându-i complexitatea și dificila interpretare.

Într-un roman recent remarcabil de Rosellen Brown, *Civil Wars,* suntem - martorii întâlnirii întâmplătoare a doi foști militanți ai noii stângi, unul acum director de gimnaziu, celălalt vânzător de manuale. Recunoscându-se printr-unul dintre acele semnale subtile care fac încă parte din viața socială a generației noastre, cei doi încearcă să întocmească o listă de cărți pe care copiii de astăzi ar trebui să le citească , o listă variată, dezordonată, eterogenă, care începe cu - *Black Boy* și se termină cu un clasic antropologic, *Modele de cultură de Ruth Benedici* : *„Modele de cultură* ”, a spus Teddy într-o tresărire de memorie, „pentru a le arăta câte lumi există”. Este un citat de două ori util pentru calea pe care o urmăm: pe de o parte, ne amintește din nou cât de fragmentată, eterogenă și parțial hazardată era ceea ce am putea numi biblioteca din '68; Pe de altă parte, ne readuce la iveală insistența, tipică culturii perioadei , asupra necesității de a ne opune omologării culturale impuse de

capitalism și de a recunoaște și respecta diversitatea, în special cea a „celorlalte lumi” în comparație cu Occidentul: până la punctul în care ne întrebăm dacă imensa popularitate de care se bucurau la vremea respectivă concepte precum „Lumea a Treia” și „Lumea a Patra” nu era legată și de teama de implicațiile opresive ale unei unități a planetei care părea din ce în ce mai - inevitabilă.

Recunoașterea, ba chiar exaltarea, diversității culturale , tocmai în sensul definit de literatura antropologică (și popularizarea cunoașterii antropologice, de la Lévi-Strauss la Benedict însuși, a fost unul dintre cele mai curioase procese ale pieței editoriale internaționale a anilor 1960) este o componentă esențială și nouă a „antiimperialismului” caracteristic anului '68; și preludează (prin stabilirea fundamentelor sale ideologice) acel proces, pe care am încercat să-l analizez în altă parte, de diseminare în mișcări specifice fondate pe identitate și diferență, aspect esențial al poveștii despre care discutăm.

Însă exaltarea diversității culturale este doar un aspect al ideologiei mișcării studențești și poate (cel puțin la acea vreme) nu principalul. Capacitatea capitalismului de a absorbi orice formă de discurs, chiar și cea mai radicală, într-o piață generică și nediferențiată de idei – ceea ce Marcuse a definit (într-un text care s-a bucurat de o circulație largă și, aș spune, meritată la acea vreme) drept „toleranță represivă ” – a făcut obiectul unei atenții considerabile și al unei reflecții teoretice non-triviale, în special din partea mișcării studențești germane. Pluralismul înșelător al pieței a fost contrapus de opoziția radicală dintre autoritate și eliberare sau, dacă vreți, dintre principiul autorității și principiul - eliberării: această opoziție a permis ca toate diferitele domenii de conflict să fie încadrate într-un cadru unitar și (destul de conștient) atotcuprinzător și să stabilească o omologie aparentă între locuri și chiar culturi foarte diferite.

Tensiunea dintre pluralitatea aparent infinită de identități și culturi și principiul unitar care cuprindea toate problemele (de la echilibrul politic al planetei până la însăși structura personalității individuale) sub steagul unei singure, mari ciocniri între autoritate și eliberare ; tensiunea dintre nevoia de a respecta ritmul necesar de lent al procesului de creștere și descoperire a mișcării de sine și a lumii așa cum o trăiește și nevoia de a „grăbi ritmul” pentru a produce o mare ciocnire frontală între opresori și oprimați: acestea sunt probabil adevăratele rădăcini ale răspândirii mitului (de acesta cu adevărat planetar) al „ revoluției culturale”. Vorbind despre revoluția culturală, studenții occidentali nu se refereau doar (o altă identificare îndepărtată...)

la experiența chineză sau cel puțin la ceea ce se știa sau se credea că se înțelege despre ea: ei propuneau și își propuneau singuri un model de revoluție radical și anti-gradualist, da, dar cu o perspectivă interminabilă, un model de revoluție care putea implica întreaga planetă, dar în același timp să fie înrădăcinat în nevoile fiecărui individ.

Eclecticism și sincretism. În lumina acelorași tensiuni, poate fi util să încercăm să recitim ceea ce a fost numit „eclecticismul" mișcării. Utilizarea acestei expresii implică în mod clar că procesul de unificare a diferitelor tradiții culturale în cadrul acesteia a fost o manifestare superficială și că '68, ca fenomen cultural, poate fi înțeles doar prin deconstrucție, prin cercetări care îl urmăresc până la varietatea componentelor sale specifice, conform uneia dintre abordările metodologice criticate pe scurt mai sus.

Dar poate că, mai degrabă decât eclectism, ar trebui să vorbim despre „sincretism ": nu o acumulare nediferențiată de idei din surse diverse, ci un teren de întâlnire arzător și nemediat între niveluri, linii de gândire și tradiții, a căror diversitate, și chiar incompatibilitate, era în cele din urmă bine conștientă. Cea mai izbitoare caracteristică a lui '68 este poate tocmai aceasta: nu atât coexistența unor filoane diferite, cât întâlnirea și fertilizarea reciprocă a contrariilor: exaltarea violenței odată cu răspândirea (fără precedent și efemeră) a teoriei și practicii nonviolenței, ateismul militant odată cu un creștinism în căutarea autenticității mesajului original al lui Isus, exaltarea a ceea ce Godard numea „o idee cretină a libertății" („este interzis să interzici") odată cu idealizarea stalinismului...

Mai mult, sincretismul este fundamental nu doar pentru practici, ci și pentru însăși ideea de „contracultură". Prezentându-se ca o alternativă radicală la modul de a fi al Occidentului avansat, sau mai degrabă ca opusul său - (contracultura), a căutat sistematic resurse în toate culturile pe care Occidentul le respinsese ca reziduuri barbare și iraționale și în cele pe care le definise ca fiind diferite de sine (pe de o parte , atracția față de cultele și riturile indienilor, pe de altă parte, și mai presus de toate, visul unei întâlniri cu Orientul). Definindu-se ca *o contracultură,* a presupus versatilitatea conceptului antropologic de cultură ca fundament al unei identități complexe, capabilă să fuzioneze expresii artistice, stiluri de viață și consum.

Vorbind despre „sincretism" pe de o parte, despre „revoluție culturală" pe de

altă parte (două definiții, una deliberat formală și externă, cealaltă

ideologico-programatică și internă, ale formării „culturale” a mișcării), evidențiem natura procesuală, dinamică a acelei „remanieri a cunoașterii” pe care am reamintit-o de la bun început ca o problemă și o provocare pentru cercetarea noastră. Identificăm o „cale” și o metodă diferite de cele menționate mai sus: „cultura lui '68” va fi apoi definită ca o problemă istorică în măsura în care istoricii vor putea interpreta procesele de formare, și apoi de dizolvare, a unui „câmp” de cunoaștere și identitate care s-a recunoscut, cel puțin pentru scurt timp, ca fiind integrat și relativ coerent. De la Școala de la Tartu primim un avertisment valoros pentru cercetarea noastră: afirmația (care se numără printre *Tezele privind studiul semiotic al culturii)* conform căreia „din punct de vedere semiotic, cultura poate fi considerată ca o ierarhie de sisteme semiotice particulare, ca suma textelor și setul de funcții corelate cu acestea sau, din nou, ca un anumit dispozitiv care generează astfel de texte”. Propunerea noastră este de a analiza „cultura anului '68” mai întâi ca o „ierarhie de sisteme semiotice” sau poate mai precis ca un loc de fuziune și relocare a sistemelor și de a pune sub semnul întrebării motivațiile care au produs această relocare, înainte de a trece la reflecția asupra „dispozitivelor” de producere și circulație a discursurilor specifice care s-au dezvoltat în acel climat cultural. Aceștia sunt doi pași preliminari indispensabili pentru a putea proceda apoi la o reexaminare aprofundată a aspectelor, momentelor și

textelor individuale ale evenimentului pe care îl dezbatem. Doi pași care vor necesita capacitatea de a privi „cultura lui '68” atât din interior (pentru a-i înțelege motivațiile și conștiința de sine), cât și din exterior, pentru a-i înțelege morfologia și organizarea.

Dacă dorim să abordăm „cultura anului '68” în acest sens, ne vom confrunta mult mai direct cu munca antropologilor și semioticienilor (cel puțin cu acea specie particulară de semioticieni care sunt tocmai savanții școlii de la Tartu) decât cu cea a istoricilor ideilor.

Pentru o interpretare a „revoluției culturale” din Occident

Antistructura: descompunerea și recompunerea. „Descompunerea culturii [consolidate] în factorii săi constituenți și... recompunerea lor liberă sau «lucăoasă» în orice configurații, oricât de bizare”: acestea sunt, conform lui Victor Tumer, caracteristicile principale ale activității culturale tipice fazelor „liminale” ale istoriei. Acestea sunt fazele în care procesul pașnic de transmitere a cunoștințelor (și a puterii)

în cadrul instituțiilor consolidate („structura" socială) se descompune , iar „antistructura" erupe, „societatea ca *comitatus*, comunitate sau chiar o comuniune nestructurată... și relativ nediferențiată de indivizi egali". Conform lui Tumer, structura este cea care, prin rigiditatea și sterilizarea sa recurentă, generează nevoia unei antistructuri: care devine un moment de fertilizare și reînnoire tocmai pentru că, atât la nivel social, cât și cultural, produce o anulare (doloarea) a ierarhiilor, diferențelor și chiar a formelor de specializare funcțională. Propune, pe de o parte, adoptarea unor limbaje „altele" decât cele ale vieții de zi cu zi și, pe de altă parte, apariția unor valori „altele" decât cele consolidate. Odată ce sarcina sa de fertilizare și reînnoire este îndeplinită, anti-structura va face loc unei „structuri revigorate" parțial reînnoite.

Frances Fitzgerald a fost, mai presus de toate, cea care a propus aplicarea - cadrelor lui Turner la evenimentele noii stângi americane și cea care a experimentat împletirea acestora cu categoriile lui Hofstadter de *politică de interes* și *politică de statut,* asupra cărora vom reveni. Însă Turner dedicase deja câteva pagini evocatoare problemei contraculturii . Și este dificil să nu observăm numeroasele convergențe dintre tezele sale și cele ale lui Alberoni despre „statul naștere" și despre opoziția dintre mișcare și instituții, născute tocmai în climatul anului '68 și încă recunoscute ca una dintre puținele contribuții semnificative ale sociologiei italiene la studiul revoltei tineretului.

În altă parte, am criticat pe larg acest model, poate puțin prea dur. Am subliniat aistoricitatea sa fundamentală, tendința sa de a reduce istoria civilizației la o succesiune de faze „structurate" și momente de erupție „anti-structură", în care acestea din urmă ajung să se prezinte ca fiind substanțial invariabile, mereu aceleași: sunt indicate conexiuni între contracultură, mișcarea franciscană și Virasivas-urile indiene pe care Tumer însuși ar avea grijă să nu le propună între „structurile" societății americane sau contemporane, ale Occidentului medieval sau ale Indiei bazate pe caste. Dar această critică, pe care

continui să o cred a fi întemeiată, nu ar trebui să ne facă să uităm fecunditatea substanțială a tezei lui Tumer (și a lui Alberoni): există diverse modele posibile de organizare culturală, modele care pot apărea în diferite faze ale istoriei aceleiași civilizații și se pot opune radical unele altora sau pot coexista (anti-structura ca „subcultură” interstițială în raport cu cultura dominantă); modele care se disting între ele, în primul rând, prin organizarea și formele de producție și circulație a cunoașterii, mai degrabă decât prin ideile și valorile specifice presupuse a fi predominante.

Ar putea fi util să reamintim o propunere diferită, una care prezintă convergențe interesante și sugestive cu cele ale lui Tumer și Alberarti. Într-o carte din 1988, Lucien Sfez prezintă două modele de comunicare, de transmitere a cunoștințelor: primul, pe care îl definește drept „ reprezentare", se bazează pe distincții rigide între emițător, mediu și destinatar și pe o separare clară între „reprezentativ" și „reprezentat " (înțeles atât în sensul semiologic, cât și în cel juridico-politic al celor doi termeni); al doilea, pe care îl definește drept „expresie", se caracterizează prin suprimarea, cel puțin aparentă, a medierii: „expresia este directă, spontană... microcosmosul exprimă totalitatea macrocosmosului . Obiectul mic este echivalent cu cel mare. El exprimă - universalul în sine. Chiar și decalajul temporal care împarte diferitele momente ale reprezentării este suprimat."

La fel ca Tumer, Sfez definește și el două „stări" ale comunicării și socialității umane, ambele complementare și supuse unui ritm de alternanță ciclică: „reprezentarea" și „expresia" sunt esențiale una pentru cealaltă, întrucât fiecare dintre cele două, izolată, este condamnată la sterilitate sau dizolvare. Mai mult, deși Tumer nu a acordat atenție directă specificității formelor de comunicare implicite în ceea ce definește drept „structură" și „antistructură" (sau „faza liminală"), se poate presupune că ar fi fost de acord în a recunoaște prevalența formelor de comunicare „reprezentative" în prima și a formelor „expresive" în cea de-a doua. Mai mult, paginile pe care le dedică prevalenței limbajului poetic și a metaforei în fazele „liminale" sunt extrem de sugestive. La fel ca Tumer, Sfez nu a dedicat cercetări specifice mișcărilor din '68, dar din schița sa (și din unele reflecții interesante pe care le-a propus în cadrul conferințelor recente) reiese clar că explozia contraculturii și a revoltei tineretului ar trebui interpretată ca irupția unei instanțe puternic „expresive" (și a democrației directe) într-o societate dominată de universul osificat al - reprezentării mediate și al democrației reprezentative.

Acolo unde cele două scheme se disociază se află în problematica istorică (și actuală) mai specifică elaborată de Sfez: „Reprezentare și expresie : două viziuni ale legăturii sociale, fiecare cu propriile puncte forte, fiecare cu propriile limite, care își găsesc compensația una în cealaltă. Dar acest sistem autocorectabil pare astăzi blocat, pentru că ne aflăm în faza «tautismului», a confuziei dintre reprezentare și expresie." Tautismul sau o nouă fază în care „comunicarea nu este acum decât repetarea imperturbabilă a aceluiași lucru mereu (tautologie) în tăcerea unui subiect mort sau surdo-mut, închis într-o fortăreață interioară (autism), capturat de un mare întreg care îl înghite

și îl fragmentează.” Ceea ce este interesant în această elaborare nu este atât imaginea pe care o prezintă despre lumea de astăzi, care pare să reflecte teze oarecum formulate „apocaliptice”, cât ipoteza, încă de dezvoltat, dar cu siguranță sugestivă, conform căreia, de-a lungul acestor decenii, s-a rupt un echilibru ciclic între formele și stările de cunoaștere și comunicare și am intrat într-o nouă fază, dominată de întrepătrunderea unor niveluri odinioară complementare, dar distincte. A accepta provocarea reprezentată de tezele lui Sfez ar însemna atunci să ne întrebăm dacă cultura din '68 nu poate fi citită în două moduri: ca o ruptură „antistructurală”, „expresivă” a unui sistem ordonat preexistent și ca o etapă a unui proces (de data aceasta de lungă durată și cel mai probabil inconștient) care ar duce la anularea substanțială a oricărei posibile distincții între „forme ” și „stări” de cultură. Din această perspectivă, reorganizarea cunoașterii pe care am văzut-o ca fiind atât de caracteristică pentru '68 este susceptibilă unei interpretări „constructive”, ca fază de critică și refundare a unei culturi care se osifica și devenea sterilă; și unei interpretări „dizolvante”, ca etapă a unui proces de confuzie care poate duce în cele din urmă la o criză a oricărei posibilități de comunicare eficientă în societate. Aici, ne concentrăm doar pe primul corn al dilemei, posibilitatea de a interpreta cultura din '68 ca un proces de reorganizare globală (deși tranzitorie) a cunoașterii în opoziție cu cultura dominantă;

dar întrebările puse de Sfez, în extremismul și natura lor deliberat schematică, nu pot fi ușor respinse de oricine intenţionează să analizeze în termeni istorici și politici transformările suferite de circulația și organizarea culturii în ultimele decenii.

Dezordinea ca ordine inversată. Dacă încercăm să reexaminăm (deși în termeni foarte generali, făcând abstracție de toate specificitățile locale) ceea ce am numit procesul de remaniere a cunoașterii care a avut loc în timpul anului '68, ne dăm seama că ne confruntăm cu o dinamică multiplă și complexă, în care tensiunea dintre „singular" și „plural" pe care am definit-o mai sus este articulată într-o pluralitate de poziții.

În primul rând, trebuie să recunoaștem ceea ce am definit ca fiind tendința spre „sincretism", reunificarea, intolerantă față de orice mediere , între termeni tradițional distincți, dacă nu chiar opuși, ai cunoașterii tradiționale. Poate cel mai radical și mai „scandalos" aspect al culturii din '68 a fost faptul că aceasta și-a asumat în cadrul propriului sistem

universul discursului și al acțiunii politice, domenii excluse în mod tradițional nu doar din sfera politică, ci și din comunicarea publică: prin lărgirea discursului său la sexualitate, viața de zi cu zi, inconștient, '68 nu a rupt doar tabuuri care altfel fuseseră subminate de presiuni și tensiuni pe termen mult mai lung; a redefinit, pentru a folosi termenii lui Lotman, granițele dintre „cultură” și „noncultură”, admițând printre temele posibilei elaborări intelectuale și politice acele domenii care anterior fuseseră considerate „excluse din istorie ”. Merită să ne amintim că, în acest fel, mișcările de tineret ar putea părea hotărâte să anuleze orice discriminare posibilă între natură și cultură și între civilizație și barbarie, atât cele bazate pe criterii rasial-geografice, cât și cele bazate pe distincții care se desfășoară în cadrul societății și al individului. „Cultura secolului al XX-lea [după ce și-a epuizat potențialul de expansiune spațială] și-a creat propriul «barbarie» sub forma inconștientului, plasând granița dintre cultură și noncultură în cadrul individului”, susține Lotman; Însă în ideologia din '68, „barbaria” inconștientă era asumată ca o entitate oprimată care trebuia eliberată și, în același timp, ca un eliberator, similar „barbarilor” din Lumea a Treia. Dacă acest lucru este adevărat, amenințarea la adresa ordinii stabilite reprezentată de mișcare apărea dublă: pe de o parte, amenințarea strict politică de a o submina; pe de altă parte, amenințarea strict culturală de a o goli de sens, anulându-i granițele , ierarhiile și diferențierile. Teama de ceea ce am definit ca o „barbarie a literaților” a apărut probabil mai ales din această a doua amenințare.

Însă sincretismul, înțeles în acest fel, este doar un aspect al „revoluției culturale” din 1968, momentul, dacă vreți, al dezordinii celebrat, precum și practicat de mișcare. Este însoțit (așa cum am menționat) de un alt aspect, complementar, dar și, în multe privințe, opus: căutarea unor criterii discriminatorii, ba chiar a *unui singur* criteriu discriminatoriu , care să ne permită să distingem, în toate domeniile cunoașterii și existenței, de ce parte să luăm. Procesul de reunificare a tuturor domeniilor cunoașterii și a existenței umane a fost însoțit de un proces de cercetare care, în toate aceste domenii, a căutat să definească exigențele opresive și eliberatoare: de la microcosmosul personalității individuale până la macrocosmosul planetei, toate au fost traversate de un conflict substanțial constant între autoritatea represivă și cei oprimați care luptau pentru a răsturna autoritatea. Un conflict care a servit, așa cum vom vedea, drept busolă indispensabilă într-un univers atât de impetuos reunificat; și care a contribuit în continuare la reunificarea acesteia, făcând - posibilă o conceptualizare omoloagă pentru domenii foarte îndepărtate

ale existenței umane: un conflict care propunea un model de ordine (pornind de la o ierarhie de valori foarte puternică în simplitatea, aproape liniaritatea sa) dincolo și prin dezordinea sincretismului generalizat.

Ar putea fi interesant de observat (și este o posibilă modalitate de a da - profunzime istorică procesului de descompunere/recompunere operat de '68 împotriva culturii dominante) că modelul tocmai propus , al unei cunoașteri recompuse până la punctul de indiferențare în ceea ce privește conținutul, filamentele, locațiile geografice și divizată în două tabere incompatibile din punct de vedere al valorilor, apare ca o inversare diametrală a modelului de organizare a cunoașterii care părea a fi specific aparatului universitar-administrativ-tehnocratic sau cel puțin a imaginii acestui aparat propusă de critica elaborată de mișcare și chiar înainte de aceasta de intelectuali precum Marcuse. Unei organizări culturale extrem de diversificate din punct de vedere al specializării și al diviziunii sarcinilor, dar în esență nediscriminatorii din punct de vedere al valorilor, într-adevăr incapabile să exprime alte criterii de judecată decât apărarea pură și simplă a existentului, mișcarea studențească a contracarat atât depășirea oricărei specializări și diviziuni a muncii (și aceasta, la o inspecție mai atentă , este una dintre rădăcinile intime ale egalitarismului său), cât și identificarea unui sistem de valori riguros și mobilizator.

Procesul dual de unificare și discriminare care a guvernat formarea unei culturi a mișcării a fost însoțit de o altă dinamică, mai subtilă și mai greu de deslușit imediat, dar care avea să influențeze decisiv rezultatul mișcării: cea care s-a îndreptat (în numele exprimării depline a tuturor revendicărilor oprimate) către căutarea specificităților și identităților diferite, individuale , etnice, de clasă și apoi de gen; și care avea să ducă ulterior la o vastă diaspora.

Căutarea unui criteriu. Principiul ordonatorului și discriminatoriu care a apărut în cultura anului '68 ca cealaltă fațetă indispensabilă a unei politici de reunificare și de răsturnare a ordinii cunoașterii merită probabil o reflecție suplimentară.

„Marxismul a fost atât un instrument de raționalizare (în sens psihologic), cât și un instrument de raționalitate; în vidul nihilist care subminase valorile naționale și burgheze, el a servit funcția gândirii sălbatice, în sensul Lévi-Straussian, separând superiorul de inferior, crudul de gătit de putred, justul de nedrept.” Această

propoziție surprinde probabil cea mai importantă contribuție a lui Edgar Morin la înțelegerea anului '68: o perspectivă care a fost prea puțin reconsiderată și revizuită. Gândind în termeni de clasă, mai general, gândind lumea în termeni de autoritate versus eliberare, aplicând (dincolo de orice tradiție marxistă, chiar și cea mai minoritară și eretică) această opoziție la toate domeniile cunoașterii și existenței, ipotezând posibilitatea de a fundamenta o critică și o refundare a sociologiei contemporane pe această discriminare-opoziție , mișcarea studențească internațională a găsit mult mai mult decât o simplă referință teoretică sau o bogăție de cunoștințe, interpretată mai mult sau mai puțin corect. Opoziția generalizată dintre o parte revoluționară și o parte conservatoare, prima dedicată „nașterii”, iar cea de-a doua „muririi” sau aducerii morții, conform frumoaselor versuri ale lui Dylan , a fost criteriul fundamental care a permis, în toate domeniile, cunoașterea și judecata.

Să ne oprim puțin asupra acestor doi termeni. În primul rând, cunoașterea : caracteristică culturii din '68 în toate țările și, aș spune, chiar experienței politice a acelei generații, este credința în descoperirea unor noi instrumente de înțelegere și conștientizare refuzate celor care se bazau pe cultura dominantă, cu toate pretențiile sale la cunoaștere certă și obiectivă. Aceasta este o temă clarificată cu o forță deosebită de Dutschke (care definește capacitatea de a înțelege societatea ca un „privilegiu” al studentului rebel, atât ca student, cât și ca rebel), dar care se regăsește în documente din toate țările și care stă la baza climatului de euforie intelectuală, precum și politică, specifică, întâlnită în contra-cursuri, în universitățile critice și în numeroasele proiecte de „autoeducație ”. Descoperirea, sau așa-numita descoperire, a unei noi capacități de a „înțelege ” societatea implică o critică radicală a unui corp dominant de cunoștințe acuzat că nu reușește să risipească și, într-adevăr, că exacerbează opacitatea fundamentală a ordinii stabilite. Printre altele, aceasta se află la baza

uneia dintre cele mai mari neînțelegeri reciproce dintre mișcarea studențească și intelectualii generațiilor anterioare (inclusiv mulți intelectuali apropiați politic de Noua Stângă): expresiile culturale ale mișcării, care din exterior păreau profund iraționale – de asemenea , și poate mai presus de toate, pentru că ștergeau criteriile de ordine și diferențiere acceptate în mod tradițional (inclusiv tradițiile marxiste) – erau percepute din interior ca fiind clare, într-adevăr capabile să ilumineze realitatea înconjurătoare, deoarece permiteau definirea părților aflate în conflict în fiecare situație, înrădăcinând cunoștințele astfel dobândite în experiența personală și punând bazele unui proces de descoperire potențial interminabil.

În al doilea rând, judecata: în fiecare situație, recunoscând de ce parte se afla autoritatea, de ce parte exigența de eliberare, împărțirea , dacă era necesar, a „unului în doi” conform unei formule maoiste, implica o judecată morală sigură: cu excepția (în interminabilitatea procesului de transformare) a faptului de a proceda mereu la alte judecăți, la alte critici, la alte diviziuni ale unuia în doi, până la punctul de a căuta, ceea ce ar fi devenit chinuitor, exigențele opresive din cuplu și apoi din individ.

Numai prin înțelegerea centralității *judecății* în mișcările din '68, a prevalenței nevoii de a discrimina și judeca asupra celei de a realiza proiecte specifice, este posibil să abordăm cu adevărat problema naturii lor politice și apolitice (încă doi termeni aparent incompatibili , dar în realitate contopiți într-o împletire absolut particulară). Aici poate probabil să recâștige interes și relevanță vechea distincție a lui Hofstadter între politica *de interese și politica de statut* .

Spre deosebire de formele de organizare politică care vizau realizarea - intereselor unei categorii sociale specifice, mișcările din '68 păreau să se fi unit mai presus de toate în jurul unui proces colectiv de descoperire și, într-o oarecare măsură, de conversie, dacă nu chiar de renaștere. O renaștere înrădăcinată într-o alegere a unei tabere, fondată pe o judecată morală și/sau estetică (nu este locul potrivit, dar s-ar putea argumenta că '68 este o etapă importantă în acel proces de estetizare a politicii și de politizare a esteticii, care se întinde pe întregul secol); și care, la rândul său, a fondat dreptul de a judeca, în aceiași termeni, tot ce se întâmpla în lume. Însă agregările colective formate în jurul experienței unui conflict moral au experimentat ulterior potențialul de schimbare, socială, precum și personală, inerent acțiunii colective și „fericirea publică” care însoțește momentele de descoperire a unor noi spații politice; și ei au fost cei care au denunțat (o denunțare care rămâne printre moștenirile semnificative ale acelei perioade) depolitizarea care a însoțit inevitabil triumful unei „politici a intereselor” în care fiecare proiect se disociase irevocabil de utopie.

Pe de altă parte, în acest climat cultural și social, s-a stabilit o circulație și o circularitate între acțiunea politică și judecata morală, care ar fi putut părea (și chiar au părut) o expresie a naivității și chiar a iresponsabilității pentru exponenții unor tradiții politice mai vechi, nu neapărat mai puțin contestatare și radicale. În special, ceea ce era definit atunci drept „logica conflictului de dragul conflictului ” și care putea părea în mod rezonabil nemotivat, distructiv și suspect (de a „face jocul adversarului”, de a „cădea în plasa provocărilor

”) pentru cei care îl judecau doar în funcție de creșterea organizațională a mișcării, a căpătat un nou sens atunci când era privit dintr-o perspectivă diferită: cea a celor care căutau în conflict și conflict deschis confirmarea propriei poziții sociale și morale, a propriului radicalism și a voinței de eliberare, întotdeauna dubioase.

Și poate tocmai pierderii acelor criterii de judecată, aparent atât de clare și sigure atunci, dar în esență inaplicabile , și chiar de neînțeles, astăzi, datorăm distanța dintre certitudinile trecutului și confuzia ulterioară, prin care este marcată memoria unei întregi generații .

politici de comunicare

În secțiunea anterioară, am văzut că '68 poate fi citit ca anti-structură (în termenii lui Tumer); ca un principiu al dezordinii care subminează ordinea preexistentă, dar în același timp își propune propriile criterii de judecată și, prin urmare, propriile criterii de ordine; ca anti-cultură (în sensul lui Lotman): adică, ca un corp străin care iese la iveală în ordinea culturală consolidată și este, nu întâmplător, văzut la început ca o expresie a unei barbarii specifice, apoi progresiv descompus și digerat. Aceasta este cu siguranță o cheie interpretativă fructuoasă (sau un set de chei) și cred că merită să fie dezvoltată în cercetări specifice. Dar este cel mai bine să evităm să o absolutizăm: aceasta implică, de fapt, pericolul de a supraestima opoziția radicală dintre '68 și societatea (și cultura) în care s-a născut și s-a format, de a-l vedea născut în întregime (unii ar adăuga chiar „complet înarmat”) precum Minerva din capul lui Jupiter, fără a înțelege procesul de formare a sa, care este în mod necesar complex și - fragmentat.

Există, așadar, o posibilă perspectivă alternativă din care să analizăm cultura/culturile anului '68: una care o plasează în cadrul transformărilor care au cuprins modurile de producție și circulație a culturii în anii 1960 și 1970. Teza (pe care o voi urmări aici foarte pe scurt, inclusiv pentru că am ilustrat-o pe larg în altă parte) este că '68 poate fi, din această perspectivă, citit atât ca o consecință a unor procese care au început cu câțiva ani, în unele cazuri cu câteva decenii , înainte de izbucnirea sa, cât și ca motor al unor transformări ulterioare; că poate fi citit ca unul dintre acele momente de tranziție care, pe de o parte, constituie o ruptură în continuumul istoric și, pe de altă parte,

ne permit să vedem cu o claritate exemplară anumite continuități profunde și neașteptate.

Sus și jos. Într-una dintre cele mai acute critici la adresa producției culturale a mișcării studențești americane și a noii stângi, Alvin Gouldner a susținut că neînțelegerea dintre studenții rebeli și profesorii lor a provenit și din faptul că primii considerau sociologia „ca parte a *culturii populare”:* am spune (dar multe se pierd în traducere) „ca parte a culturii de masă ”. Această observație nu se aplică doar sociologiei, chiar dacă această știință a jucat un rol și a exercitat o fascinație foarte aparte la vremea respectivă. Se poate spune, în general, că conținutul și chiar vocabularul numeroaselor discipline practicate anterior doar în medii profesional definite s-au răspândit și au fost îmbrățișate masiv de studenții rebeli, devenind ulterior moștenirea comună și trivializată a jurnalismului: de la cercetarea antropologică la lingvistică și istorie socială.

Nu vom relua aici cauzele acestei schimbări, cum ar fi răspândirea *cărților de buzunar* sau pierderea tot mai mare a credibilității criteriilor ierarhice tradiționale în cunoașterea academică (dintre care '68 a fost probabil doar o expresie târzie și, prin urmare, capacitatea sa bruscă și neașteptată de a îngenunchea structurile universitare). Este cert că tocmai aplicarea la cunoașterea științifică a metodelor de învățare și circulație rezervate anterior doar culturii „de masă” a permis multe dintre cele mai curioase și originale experimente ale mișcărilor studențești, începând cu „contracursurile” și „universitatea critică”. Dar am putea aminti și de practicile de scriere specifice care s-au răspândit atunci și care au stabilit un *continuum neîntrerupt* între elaborarea documentelor teoretice și diseminarea textelor destinate consumului imediat.

Observația lui Gouldner este adevărată chiar dacă o întoarcem cu susul în jos: este, de asemenea, tipic culturii mișcării studențești internaționale să accepte ca fiind cunoaștere în sensul adevărat, la egalitate cu „cultura înaltă”, ceea ce era în general considerat „cultură de masă”, în special producția muzicală, grafică și literară destinată în mod special consumului tinerilor. „Literatura care își lasă amprenta astăzi este *literatura underground,* discursurile lui Malcolm X, scrierile lui Fanon, cântecele Arethei Franklin și ale trupei Rolling Stones”: în aceste cuvinte ale lui Andrew Kopkind, citate de Dutschke chiar la sfârșitul unuia dintre cele mai provocatoare (și pentru cititor) eseuri teoretice ale sale, se poate desluși clar voința *politică* de a depăși orice formă de ierarhie între „nivelurile” culturale.

Nu este vorba, așadar, doar de un proces de reorganizare între cultura „înaltă" și cea „inferioară", ci de o contestare declarată a unuia dintre principalele criterii de discriminare care au fundamentat organizarea (și conștiința de sine) culturii occidentale cel puțin de la sfârșitul secolului al XIX -lea: distincția care opunea o cultură *tout court,* capabilă să înalțe, adresată efectiv unui public limitat, dar destinată în esență întregii umanități ca o comunitate de ființe raționale, și o „cultură de masă", capabilă să capteze atenția și să răspundă nevoilor profunde ale tuturor sau aproape tuturor ființelor umane , dar considerată incapabilă să se inspire din universalitatea autentică a marii arte și științe.

Contestând această distincție, probabil că '68 nu a făcut decât să precipitate o criză latentă cel puțin din anii 1930 și dând o aparență subversivă unui proces ale cărui rezultate finale le putem interpreta acum ca fiind orice altceva decât revoluționare. Însă, punând problema ierarhiilor interne din cadrul culturii și a posibilei lor depășiri ca o problemă *politică* , mișcările studențești, cel puțin în acea perioadă, au exprimat probabil câteva intuiții fructuoase: în primul rând, conștientizarea implicațiilor politice ale transformărilor în curs în domeniile comunicării și producției culturale, conștientizarea faptului că nicio viitoare bătălie pentru putere nu putea ignora aceste teritorii, pe care „vechea stângă" (cu câteva excepții notabile) îmbrățișase în schimb, efectiv, clișeele dominante; în al doilea rând, legătura stabilită între acceptarea limbajului și a stilurilor „culturii tineretului" și accentul pus pe nevoia de a „elibera" aspectele întunecate și reprimate ale personalității . În acest fel, cultura de masă a fost identificată ca un teren de conflict, ba chiar unul dintre cele mai importante terenuri de conflict (de unde, printre altele, potențiala sa „natura politică") între o mișcare subversivă - care urmărește să implice în acțiunea sa de transformare toate nivelurile existenței, inclusiv inconștientul individual, și o putere care urmărește să supună chiar și interioritatea persoanei nevoii sale obsesive de control.

Pe de altă parte, trebuie spus că, în acest fel, mișcările studențești nu au făcut decât să adune și să exprime potențialități care se manifestaseră (și pe care cei mai atenți observatori le sesizaseră) încă de la originile „culturii tinereții", cel puțin de la începutul anilor 1960. Când revista *Variety* a scris în 1964 că „Beatlemania este un fenomen strâns analog revoltelor rasiale" (rețineți că referința este tocmai la Beatles, adesea și în mod eronat, asumați atunci și mai târziu ca un simbol al laturii mai „moderate", mai puțin subversive a

culturii tinereții), aceasta a evidențiat o conexiune factuală, o legătură obiectivă , căreia în anii următori revoltele studențești, politizarea și noile ambiții artistice efemere ale muzicii rock și graficii aveau să-i dea o expresie subiectivă.

Politica media: cazul cinematografiei. Chiar și în ceea ce privește mass-media și utilizarea acestora, anul 1968 poate fi interpretat atât ca un moment de perturbare a ordinii dominante, cât și ca o dezvoltare oarecum logică a tendințelor deja existente. M-am exprimat deja pe larg în altă parte despre ambiguitatea „politicii media” teoretizate și practicate din 1968 și probabil că este inutil să o reîntâlnesc aici.

Poate că ar fi mai util să ne concentrăm asupra unei teme specifice și exemplare : atitudinea mișcărilor studențești față de cinema. Dacă este adevărat (din nou, teza lui Lotman) că una dintre cele mai semnificative trăsături ale unei culturi este predilecția sau ostilitatea sa față de un anumit mediu, atunci se poate spune că atitudinile față de cinema și televiziune pot fi unul dintre semnele indicative ale caracteristicilor culturii din '68.

Atenția acordată mediului cinematografic (ca formă de divertisment și formă privilegiată de divertisment, precum și ca posibil mijloc de exprimare) este una dintre cele mai curioase trăsături universale ale anului '68, un fenomen întâlnit atât în Statele Unite, cât și în Germania, în Italia, precum și în țări în care mișcarea studențească a avut (poate doar aparent) manifestări „minore”, precum Elveția, Suedia și Marea Britanie . Peste tot, adesea cu prețul unui efort financiar considerabil și al unei pregătiri tehnice, au fost produse și distribuite filme care adesea (aproape întotdeauna) se raportau la limbajele și inovațiile expresive introduse de avangardele cinematografice din anii imediat precedenți. Peste tot, cinematografia a fost (alături de muzica rock, dar în moduri foarte diferite) mediul de comunicare în masă care s-a bucurat de cel mai mare respect și atenție în cadrul experiențelor de autoeducație: în universitățile critice, în timp ce jurnalismul (și mult mai rar radioul și televiziunea) era vorbit în esență în termeni de „manipulare a maselor”, cinematografia era considerată mai presus de toate ca o artă potențial subversivă sau cel puțin critică față de însăși societatea care o producea. Mai mult, dragostea mișcărilor studențești pentru cinema a fost în mare măsură reciprocă: nu numai că putem observa cum filmografia despre (și a) anului '68 este infinit superioară producției de texte de

natură literară sau picturală, de exemplu; dar în mai multe țări, organizațiile politice și profesionale ale cineaștilor au fost printre cele mai dispuse să preia temele și apelurile la mobilizare ale studenților.

Relația privilegiată dintre '68 și cinema poate fi, desigur, atribuită unor precedente importante: „cinefilia" cercurilor studențești, și în special a - cercurilor studențești de stânga, fusese deja remarcată de observatori perspicace (precum Georges Perec) la începutul deceniului; și, mai mult, în multe orașe, nu doar în Italia, știm că unul dintre principalele incubatoare ale noii stângi au fost cluburile de film, cluburile de film universitare, revistele și jurnalele critice și altele asemenea.

Însă identificarea unor astfel de elemente de continuitate, în sine foarte interesantă , nu explică motivele acestei relații privilegiate: motive care ar trebui probabil căutate în schimb în modul în care natura și specificitatea mediului cinematografic erau percepute la acea vreme. În primul rând, cinematografia era atunci, în multe țări europene, o artă recunoscută doar parțial ca atare: acceptată ca obiect al criticii estetice, dar rareori și cu mare reticență, admisă în sălile de clasă universitare. Preamărind cinematografia ca artă și, în același timp, subminând aproape din principiu criteriile de selecție adoptate de critica „oficială", noua stângă a considerat-o un teren ideal de întâlnire și o fertilizare reciprocă între cultura înaltă și cultura de masă, o ieșire din alternativa dintre elitismul literar și platitudinea televizuală care caracteriza cultura dominantă.

În al doilea rând, cinematografia se prezenta ca un limbaj universal , potențial inteligibil dincolo de diferențele lingvistice (precum muzica) și necondiționată, sau limitată în sfera sa de aplicare, de granițele naționale (spre deosebire de televiziune, un mijloc strict național de comunicare prin imagini): părea, așadar, să întruchipeze nevoia de transmitere liberă a propriilor experiențe către oricine din lume le putea împărtăși, ceea ce este o parte esențială a ideologiei, dar și a climatului emoțional, din '68. Nu am vorbit despre „transmiterea experiențelor" întâmplător: tocmai natura dual a cinematografiei, instrument de înregistrare și duplicare „fidelă" a realității până la iluzionism și de elaborare a fantasticului, cvasi-oniricului (o duplicitate binecunoscută teoreticienilor filmului cei mai apropiați de noua stângă) părea să permită fixarea și circulația, împreună cu faptele și emoțiile, a adevărului și a partizanatului.

În plus, merită să ne amintim că cea mai semnificativă diferență dintre cinema și televiziune (sau cărți) este natura colectivă a savurării filmului, o natură pe care în '68 a avut tendința să o accentueze și mai mult odată

cu practica dezbaterii post-proiectare, o dezbatere care părea să poată depăși și potențiala pasivitate a spectatorilor, percepută ca fiind cel mai mare defect politic al mediului.

Privilegierea cinematografiei a corespuns unei respingeri (atât de radicale încât a ajuns la nemenționare, la o manifestare de dezinteres) a televiziunii, văzută ca atomizantă, pasivă, fals obiectivă și, prin urmare, prin definiție, manipulatoare. Și (și acesta este un lucru de neuitat) urâtă.

Din opoziția dintre cinema și televiziune putem desprinde niște antinomii foarte clar lizibile, pe care voi încerca să le enumăr schematic: participativ/pasivizant, colectiv/individual, centralizat/descentralizat, subiectiv/teoretizat „obiectiv”, frumos/urât.

Acestea sunt antinomii pe care le putem interpreta ca contraste de valori și care reglementează „sistemul media”, și parțial practicat, încă din '68. Sunt antinomii în jurul cărora se poate construi, probabil, o imagine relativ ordonată a acelui întreg deliberat dezordonat și dezordonat care a fost cultura din '68.

Referințe bibliografice

Diversi autori, 1983, *Teze pentru studiul semiotic al culturii.* Pratiche, Parma.

F. Alberoni, 1968, *State Nascent,* Il Mulino, Bologna.

F. Alberoni, 1973, *Mişcare şi instituţii,* Il Mulino, Bologna.

A. Bloorn, 1988, *Închiderea minţii americane,* Frassinelli, Torino.

L. Bobbio, F. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda şi R. Solmi, 1987, *Cinci lecţii despre '68,* Rossoscuola, Torino.

B. Bongiovanni, 1988, *Societatea de masă, tineretul şi criza valorilor. Protestul din '68,* în *La storia,* editată de M. Firpo și N. Tranfaglia, VII/2, Utet, Torino.

P. Boulez şi M. Foucault, 1988, «Messieurs, faites vos jeux», *Leggere,* n. 5.

R. Brown, 1984, Războaie civile, Knopf, New York.

R. Dutschke, 1968, *Contradicţiile capitalismului târziu, studenţii antiautoritari şi relaţia lor cu lumea a treia,* în Diverși autori, *Rebeliunea studenţească,* Feltrinelli, Milano.

!.. Ferry și A. Renaut, 1987, *Gândul din '68,* Rizzoli, Milano.

F. Fitzgerald, 1987, *Cities on a Hill,* Picador, Londra.

A. Gouldner, 1975, *Criza sociologiei,* Il Mulino, Bologna.

H.-J. Krahl, 1973, *Constituţie şi luptă de clasă,* Jaca Book, Milano.

J. Lotman, 1986, *Semiosfera,* Marsilio, Padova.

E. Morin, 1968, *The Student Comune,* în C. Coudray, C. Lefort and E. Morin, *The Comune of Paris of May 1968,* Il Saggiatore, Milano.

P. Ortoleva, 1988, *Eseu despre mișcările anului 1968 în Europa și America,* cu o antologie - deja existentă de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma.

A. Schnapp și P. Vidal-Naquet, 1969, *Jurnalul Comunei Studențești,* Seuil, Paris.

L. Sfez, 1988, *Critica comunicării,* Seuil, Paris.

A. Touraine, 1968, *Mișcarea din Mai sau comunismul utopic,* Seuil, Paris.

N. Tranfaglia, 1988, *Căile terorismului. '68, „Grupurile" și criza anilor șaptezeci ,* una dintre introducerile la D. Novelli și N. Tranfaglia, *Vieți suspendate. Generațiile terorismului,* Garzanti, Milano'.

V. Turner, 1974, *Drame, câmpuri și metafore,* Cornell UP, Ithaca (NY).

G. Viale, 1978, // *Șaizeci și opt între revoluție și restaurație,* Mazzetta, Milano.

TRANSFORMAREA, CRIZA ȘI RENAȘTEREA IDEOLOGIILOR

de Giorgio Galli

Termenul „ideologie” a căpătat semnificații controversate de la aprecierea lui Marx. Ipoteza avansată este că în 1968 au apărut două curente principale: un tip de marxism care a devenit el însuși ideologie, adică o reprezentare inadecvată a realității, o expresie a conștiinței unui grup social specific; și o integrare embrionară a marxismului însuși, înțeles în mod tradițional (primatul structurii economice) cu fragmente de culturi alternative antice și reapărute, care în următorii douăzeci de ani s-a tradus într-o concepție pe care unii o definesc astăzi drept „ecopacifism” (nu este locul potrivit să evaluăm dacă și acesta poate deveni, sau devine, o „ideologie” ca o reprezentare falsă: evident, sper că nu).

Prevalența celor două curente a fost evidentă încă de la început (în 1967) prin presa ostilă și bine gânditoare, care a adoptat termenii „cu păr lung” și „chinez” pentru a-i clasifica pe instigatorii revoltelor. A fost prologul unei situații care poate fi împărțită cronologic în doi ani, între noiembrie 1967 (ocuparea Universității Catolice din Milano) și decembrie 1969 (atentatul de la Piazza Fontana, tot din Milano).

Înainte de a evalua „transformarea, criza și relansarea”, este util să ne întrebăm, după un an de „reamintiri” în diverse stiluri, ce se întreba o stânga din cadrul stângii sindicale la începutul anului : „Ar trebui sau nu să ne amintim de mișcarea din '68?” (*Azimut* nr. 5), și trebuie să luăm în considerare un număr considerabil de interpretări. Întrebarea trebuie pusă politic: de ce atâta rezonanță cu '68, având în vedere că consecințele politice au fost semnificative (de la Johnson la Nixon în Statele Unite, de la De Gaulle la Franța post-gaullistă, Ostpolitk-ul lui Brandt în Germania), dar de înțeles în cadrul

funcționării normale a unui sistem bipartid? (În Italia, diferența provine din faptul că un astfel de sistem nu funcționează acolo.)

Răspunsul ar putea fi: trebuie amintită pentru că există urme ale unui posibil mâine. Dacă există cei care susțin că '68 a fost ultima (mini)revoluție a ciclului început în '89 la Bastilia, se poate presupune, de asemenea, că aceasta conține semințele unui nucleu de practici (reflecție -comportament) pentru încă două secole. Italia poate fi privilegiată (din punctul de vedere al analizei culturale) pentru că diversitatea răspunsului politic și dificultățile de stabilizare au amplificat rezonanța mișcării. Dar pentru a evita păcatele provincialismului și aroganței, trebuie să avem întotdeauna în minte cadrul oferit de *Eseul despre - mișcările din 1968 din Europa și America al lui Peppino Ortoleva* .

Ultima dintre revoluțiile modelului marxist: studiată de „părinții fondatori" în Franța între 1789 și 1870 (Comuna), implementată de continuum în Rusia în 1917 (Palatul de Iarnă). Revoluțiile din zonele decolonizate sunt diferite. Modelul este cel clasic al conflictului de clasă, cu o creștere a conștiinței, o criză în sistemul de putere, un conflict care se revarsă pe străzi și posibilitatea unei revoluții. Se pare că modelul ar putea funcționa chiar și în Statele Unite, rezistente la marxism, cu „revoltele" din ghetourile negre. Se pare că străzile l-ar putea aduce pe Mendes France la Palatul Elysée din Paris, abandonat de De Gaulle, care a zburat să ceară ajutorul lui Massu. În Italia se vorbește despre anul 1905, preludiu al anului 1917. Împotriva interpretării gradualiste a marxismului până la italo-marxismul lui Togliatti, se relansează o interpretare revoluționară care, în însăși relansarea sa, este influențată de transformarea școlii maoiste, a cărei contribuție specifică este revoluția de lungă durată („Ce n'est que le début, le combat continue" parizian devine imnul Lotta Continua: „Lupta de lungă durată, lupta populară înarmată").

Toate acestea sunt bine cunoscute. Important este să păstrăm o memorie istorică precisă a acestora. Trebuie să evităm o dublă distorsiune (uneori - alimentată chiar de protagoniștii și militanții, culturali și operaționali , ai anului '68) care transformă „mișcarea", pe de o parte, într-un talmeș-balmeș destinat să ducă aproape inevitabil la lupta armată, din cauza cultului violenței (aceasta este evident și teza moderaților, care o favorizează); sau, pe de altă parte, într-un fel de WWF, protestând, dar evitând orice apel la revoluție armată.

Mișcarea a fost, în schimb, expresia unei revolte sociale larg răspândite care contempla utilizarea normală a violenței ca mod de acțiune politică (conform unei tradiții pe care marxismul a preluat-o de la iacobinism și care a fost caracteristică marilor revoluții burgheze, care și-au dat o armată; eroii lor au fost Cromwell și Washington chiar

înainte de Bastilia din '89). Memoria istorică a acestei situații este exprimată, în primul rând ca documentație și dincolo de evaluarea interpretărilor specifice, într-o carte precum *L'orda d'oro a lui Balestrini și Moroni* (al cărei subtitlu *1968-1972. Marele val revoluționar și creativ, politic și existențial*, exprimă pluralitatea culturală conform analizei Rossanei Rossanda și celei actuale, dar pune accentul pe cuvintele „val revoluționar").

Unul dintre protagoniștii săi, Adriano Sofri, cu puțin timp înainte de arestarea sa, a observat că faptul că marxismul este în criză după o sută de ani, în timp ce catolicismul a dăinuit timp de două mii de ani, ar trebui să dea de gândit. Este o observație curioasă; creștinismul timpuriu, într-o fază a istoriei umane marcată de transformări pe termen lung (celebra „durată" a lui Braudel), a durat și el puțin mai mult de un secol. Instituționalizarea marii Biserici a Romei (după secolul al II-lea) are puțin de-a face cu mișcarea primitivă a parousiei și a apocalipsei. Este cu siguranță o instituție de lungă durată, dar ca instituție. Ca atare, poate fi comparată cu alte instituții. În acest sens, islamul, care a dat naștere unor ierarhii religioase similare, a durat aproape la fel de mult. Și luați în considerare durata similară a altor religii orientale (brahmanii, lamașii). China, ca instituție de stat, a demonstrat o continuitate de peste două mii de ani, prin diverse faze, la fel ca Biserica Catolică. Instituția dăinuie în timp ce se transformă (ca altele), trece de la *respublica Christiana la* renunțarea la Reformă, de la Statul Papal la renunțarea forțată la teritorialitate. China trece de la Imperiul Han la diversele dinastii, la Ming, Manciu, la Mao și Deng. Biserica lui Ioan Paul al II-lea nu are nimic în comun nu doar cu cea imaginată de Paul din Tars (deși foarte autoritară: gândiți-vă la marginalizarea femeilor), ci nici măcar cu cea a Inocenților și a lui Bonifaciu. Chiar și dogmele s-au schimbat, de la Niceea la Vatican.

Nu sună a divagație. Distincția dintre mișcări și instituții (conform schemei lui De Felice pentru fascism și lucrărilor timpurii ale lui Alberoni pentru cartea cu același nume) este o cheie interpretativă bună, deoarece ne permite să distingem și ar trebui să evităm confuziile (cei o sută de ani de marxism și cei două mii de ani de catolicism). Marxismul este o concepție (teorie, ideologie, filozofie a istoriei) care a dat naștere la mișcări (marxismul instituționalizat al Estului, conform definiției lui Kolakowski, este o consecință indirectă), dintre care unele, la apogeul lor, au dus la revoluții în perioada postbelică. '68 a fost una dintre aceste mișcări. Trebuie avută în vedere forma concretă pe care a luat-o

(valul revoluționar cu proteste sociale pe scară largă și utilizarea violenței organizate ca factor specific de succes).

deoarece probabil nu se va repeta în această formă în deceniile următoare, cel puțin din câte putem prevedea, având în vedere structura complexă a așa-numitelor societăți avansate. Ne putem referi la regretatul Engels (prefața la textul lui Marx *Luptele de clasă în Franța,* care, printre altele, propunea comparația dintre mișcare, socialism și creștinismul timpuriu), care a prezis sfârșitul erei baricadelor. Acestea au reapărut și ar putea reapărea, dar este puțin probabil să fie factori de succes .

Transformarea-renașterea marxismului revoluționar în termenii anului '68 este, așadar, un fenomen care a avut probabil ultima sa manifestare în acești termeni specifici. A câștigat hegemonie în mișcarea compozită și a devenit cultura sa predominantă, dar, în același timp, această componentă hegemonică s-a estompat în cadrul grupurilor, conform unui model care intenționa să facă trimitere la origini (puținii bolșevici ai lui Lenin, cei douăzeci și cinci de comuniști ai lui Mao), dar care, în realitate, a reprodus la o scară mai largă diaspora celei de-a Treia Internaționale (bordigiști, troțkiști). Este important de menționat că promotorii luptei armate (Feltrinelli, Brigăzile Roșii), în primele lor documente, au pornit de la epuizarea experienței din '68. Într-un studiu ulterior, remarcabil de amplu, care oferă o imagine de ansamblu asupra culturii perioadei (*Cultura și ideologia noii stângi. Materiale pentru un inventar al culturii politice a revistelor disidente marxiste din anii șaizeci, cu o amplă antologie a revistelor),* Giovanni Bechelloni, care totuși „nu dorește să intre direct în polemici cu această poziție ”, repetă în nota sa introductivă ceea ce a scris Giampiero Mughini în Giovane critica: „ideile conținute în acele reviste au fost respinse inexorabil pe 7 mai 1972” (alegeri politice cu înfrângeri ale listelor de stânga ale PEI).

În realitate, aceste idei au căpătat un nou avânt în anii care au urmat campaniei lui Moro din 1878 (așa cum a demonstrat *Hoarda de Aur);* și astfel, în acest sens, „renașterea” a durat un deceniu. Însă, în ceea ce privește forma sa specifică (marxismul revoluționar centrat pe clasa muncitoare și proletariatul urban și presiunile maselor care implică diverse forme de violență), reproductibilitatea sa (ca model cultural și ca experiență practică) este puțin probabilă.

Însă '68 a fost determinat de confluența acestui tip tradițional de marxism revoluționar cu o altă componentă, cea pestriță care a dus ulterior la „ecopacifism”. Aceasta a dat putere mișcării . Hegemonia mai întâi, și apoi gruparea acelui tip de marxism, au dus la declinul său. Acum, cei care nu cred, în termenii lui Bordiga, în „invarianța” marxismului se pot gândi dacă „fisurarea culturală”

(expresia lui Edgar Morin pentru cultura de masă, dar aplicabilă în alte contexte) produsă atunci nu a fost, dimpotrivă, anticipativă. '68, tocmai , ca ultim proces din istoria pe termen lung de la Bastilia la „contestare" și ca un posibil micromodel al conflictului social în societăți pe care cercetătorii marxiști le definesc drept „capitalism matur" și sociologic drept postindustriale sau „de comunicare" (Maffessoli).

Pentru această ipoteză, micromodelul este interesant. *Însăși Hoarda de Aur,* în esență marxistă ca structură, dedică un capitol (al optulea , semnificativ după al șaptelea: „Lupta armată și autonomia muncitorilor ") „Revoluției feminismului". Iar Lotta Continua se dizolvă (după dezamăgirea din '76) atunci când explodează contradicția dintre tipul de marxism menționat anterior (revoluția muncitorilor) și condiția feminină (dezbaterea despre orgasm și clitoris).

Un alt text foarte util pentru înțelegerea fenomenului este *Il Sessantotto. La stagione dei movimenti (1960-1979),* editat de redacția revistei *Materiali per una nuova sinistra,* unde cultura anului '68 este rezumată în treisprezece mișcări (de la „clasele de mijloc" la „naționaliști"), printre care se remarcă în mod special mișcările „femeiești", „marginale" și „de eliberare sexuală". Acesta este, în opinia mea, aspectul cel mai semnificativ al *fisurii,* care trebuie integrat cu componenta „copiilor florilor" și situaționistă, care datează chiar și de dinaintea lui '68 și pe care Balestrini și Moroni o evaluează în termenii „Parco Lambro: sfârșitul ideologiei partidului" (cap. 9). De fapt, cred că a pune sub semnul întrebării dacă ideologia partidului sau (dacă nu vă place termenul „ideologie") componenta jocului de partid s-a încheiat este unul dintre punctele cheie pentru evaluarea *fisurii culturale* despre care vorbim și a crizei acesteia.

Mișcarea a atins apogeul (în faza de adunare) când marxismul revoluționar tradițional și „restul" au împărtășit ceea ce părea a fi „o mare confuzie sub cer (și asta e bine)", conform expresiei lui Mao, pe atunci la modă. Atunci s-a spus, de către marxiștii de acest tip, că hegemonia lor a transformat confuzia în revoluție . Nu putea fi invers? Adică, că *fisurarea este* forma anticipatorie, iar marxismul tradițional, forma înapoiată? Poate marxismul (dincolo de invarianță, mai exact) coexista nu cu liberalismul (forma tuturor revizionismelor, de la Bemstein încoace), ci cu ceea ce poate fi definit ca fiind cultura imaginației, pe care '68 a exprimat-o, deși embrionar și superficial?

Astăzi, declinul ideologiilor este definit ca prevalența în Occident (dar este o

caracteristică încă din secolul al XVII-lea) a unei anumite „ideologii” sau reprezentări a realității, care este cea a marii

revoluții culturale burgheze (Duverger), un mare sezon al istoriei umane a cărui semnificație Marx a intuit-o, dar pe care l-a considerat în mod eronat atins apogeul și încheiat deja „la jumătatea secolului trecut" (Bordiga).

Pentru sensul și limitele acestei mari epoci, vă trimit la concluzia cărții *Occidente misterio.* Aici, este important de subliniat că '68 a fost ultima încercare (ultima cronologic și poate ultima în termenii descriși mai sus) de a contracara și înfrânge ideologia (liberal-democratică și științifică) a acestei mari epoci folosind infrastructura conceptuală a marxismului înțeles în mod tradițional. Dar, în zorii acestei încercări , fragmente de culturi alternative înfrânte (cu o prezență feminină puternică) și-au făcut apariția, reapărând din același trecut. Aceste culturi nu au pus teoretic sub semnul întrebării marxismul (așa cum se întâmplă în general și este posibil) cu argumentele clasice ale „revizionismului" (nici legea scăderii tendințiale a ratei profitului, nici cea a pauperizării crescânde și altele asemenea nu sunt valabile), ci, de fapt, au coexistat cu acesta (cu reprezentanții săi) exprimându-și în același timp comportamentele tipice (celebrare, profanare, protest libertarian).

Renașterea inițială, apoi eșecul și criza acelui tip de marxism prezentat ca instrument al clasei muncitoare ca o clasă generală (proletariatul, moștenitorul lui Engels al filosofiei clasice germane), a implicat și componenta pe care o putem defini drept imaginativă sau „creativă" (un termen tot din acea epocă, pe care Balestrini și Moroni îl preiau). Astăzi, această componentă reapare la un nivel cultural înalt, recitind și '68 în această lumină. Pentru o analiză completă, vă trimit la eseurile lui Attilio Mangano despre stânga și imaginar (și la cele două numere din noua serie a revistei *Classe* pe această temă), despre care raportez o interpretare fundamentală (cu mențiunea că „imaginarul politic" despre care vorbește Mangano ca element de mediere negativă este clar perceptibil în cultura lui '68, cu încercarea sa de a reînvia marxismul revoluționar clasic).

Să vedem mai întâi două pasaje tipice *din Hoarda de Aur:*

> Cel mai dificil punct este trecerea la organizare. Muncitorii, prin lupta permanentă la nivel de fabrică, în forme mereu noi, pe care numai imaginația intelectuală a muncii productive le poate descoperi, înlocuiesc vidul birocratic cu o organizare politică generală [dar] nevoia de organizare politică este legată de numele lui Lenin [care] cu o lovitură de magistru l-a adus pe Marx la Petersburg. Să încercăm să mergem pe calea inversă, cu același spirit științific al descoperirii politice aventuroase . Lenin în Anglia [pentru a] convinge pe Marx să retragă „curba misterioasă a liniei drepte a lui Lenin" (pp. 78-79).

Din întreaga lume au venit mari simboluri, Martin Luther King, Malcolm X,

Fidel Castro, Che Guevara, care au sintetizat din „fizicul rolului" maximumul imaginarului [care] va deveni un mit colectiv (p. 103).

Și iată citatul lui Mangano:

Cultura anului '68 nu poate fi rezumată și sintetizată în sloganul imaginației la putere, până la punctul de a se prezenta ca o nouă cultură a imaginarului. Într-adevăr, ea este configurată în ansamblu printr-o multitudine de elemente și își găsește, de asemenea, o parte din trecut în *mișcarea contraculturală.* Ar fi suficient să reamintim importanța unora dintre aceste elemente, de la contestarea rolurilor la critica legăturii cunoaștere-putere, la ideea unui conflict permanent și a unei transformări „globale", pentru a recunoaște că în cadrul ei erau la lucru elementele unei critici cuprinzătoare a politicii tradiționale și căutarea unei noi dimensiuni a politicii în sine. Din acest motiv, am observat la vremea respectivă că, pe de o parte, subiectul era în sfârșit recunoscut ca forță motrice a politicii și, pe de altă parte, în descoperirea a ceea ce a fost în mod tradițional exclus - corpul, familia, cunoașterea - politica însăși s-a „extins", recunoscând ca propriul teren acela al formelor de viață, al comunicării intersubiective și al însăși relației dintre „realizarea" individuală și comunism. Pe scurt, exista posibilitatea unei legături între temele „clasice" ale criticii marxiste (mărfuri, plusvaloare, muncă abstractă) și tema *subiectivității.* Această conexiune, despre care speram că este posibilă și era deja în curs de desfășurare, nu s-a materializat; medierea constituită de imaginarul politic a dus la un impas.

Prin urmare, medierea imaginației politice în sine a fost insuficientă pentru a relansa o ideologie (sau o teorie) a schimbării care să fuzioneze cele două componente culturale menționate mai sus (marxismul revoluționar și imaginația creativă embrionară). Ceea ce este necesar - conform unei posibile dezvoltări a ceea ce era *la început în '68 - este* un imaginar cuprinzător. Aceasta este o posibilă lectură a acelei perioade de transformare , revitalizare și criză a ideologiei, o lectură prezentă în câteva pagini trimise la începutul anului aniversar de douăzeci de ani (februarie 1988) „prietenilor" (așa cum începe mesajul) din Trento de către cei care au împins medierea imaginației politice până la punctul aparentului sfârșit al medierii sub forma luptei armate. Renato Curdo este cel care scrie astăzi:

'68-ul nostru a fost în primul rând o sclipire a imaginației, o infatuare colectivă , o transă. Ca trecerea de la o ordine socială trăită cu disconfort la catharsisul unei dezordini festive; de la o omologare frustrantă la o deomologare multifațetată și creativă: o stare de comunicare explodată, foarte asemănătoare unei sărbători dionisiace, o traversare a „minunatului". Totuși, '68-ul nostru nu a fost doar asta. Pentru că, alături de speranțele eliberate, au coexistat cuvinte dintr-o altă epocă. O profundă ambiguitate. Sau, dacă preferați, o ambivalență. Spun asta, evident , „în retrospectivă", după ce am recitit scrierile noastre de atunci. O spun „după fapt ", și nu doar pentru a ascunde legătura dintre premise și rezultate. O spun pentru a pune sub semnul întrebării relațiile trăite și țesute în timpul acelei călătorii magnifice și nu pentru a mă disocia de ele, așa cum se întâmplă altora. Amintirea acelei experiențe colective s-a transformat în o mie de vise. Fiecare diferit. Vise care, în noua scenă, s-au estompat în fundal ca niște stele îndepărtate. Am evadat (din multe coduri consolidate) pentru a

ne lansa, din toată inima, într-o provocare ameţită de dorinţă şi fără niciun plan. O inscripţie globală în civilizaţia scrisului. Totuşi, intoleranţa noastră manifestă faţă de reţete nu ne-a împiedicat să pescuim, în Biblioteca Fantomelor, soluţii antice la acele probleme noi pe care ni le pusesem şi pe care nu le puteam rezolva.

Faptul că ridică probleme pe care nu le putea rezolva era semnul distinctiv , dar şi meritul, culturii din '68, cu moştenirea sa ideologică extrasă din trecut şi percepţii embrionare despre viitor. Înţelegerea trecutului fără dispreţ şi evaluarea soartei fazelor embrionare (vor avea ele un viitor sau nu?) este cea mai corectă (deşi tradiţională) modalitate de a încerca un echilibru .

ÎN '68: CÂND ORIENTUL ERA ROȘU

de Enrica Collotti Pischel

O involuție dramatică

Nu există nicio îndoială că convingerea sfârșitului iminent al imperialismului a jucat un rol semnificativ în impulsul fenomenului general din '68: denunțarea imperialismului ca element esențial al unei societăți capitaliste percepute ca inacceptabile și speranța apariției iminente, aproape imediate, a unei „alte lumi", o lume opusă – la nivel global, nu local – atât societății capitaliste, cât și condominiului nuclear dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, fondat pe conivență și competiție, dar fundamental pe inacțiune și, în orice caz, pe represiune.

Era o perioadă în care popoarele din Asia, Africa și America Latină se aflau „în centrul mișcării ciclonice care cuprindea lumea", când se spunea că „Vietcongul câștigă pentru că trage", când Che Guevara cerea „unu, două, multe Vietnamuri". Dar '68 a fost și anul Pragăi, anul în care Statele Unite au acceptat invazia Cehoslovaciei, în loc să-și vadă prezența în Vietnam amenințată de URSS.

Nimic nu ne oferă mai bine un sentiment de distanță față de lumea anului '68 decât amintirea judecății de atunci larg răspândite asupra imperialismului. În nicio altă zonă involuția psihologică și culturală nu a fost atât de marcată: opt ani de administrație Reagan, opt ani de exaltare a caracteristicilor pozitive ale societății și culturii capitaliste , douăzeci de ani de adaptare și consolidare, dar și dezvoltare , a societăților capitaliste metropolitane, contradicții noi și complexe determinate de afluxul în societățile noastre de muncă subordonată și marginalizată din lumea a treia și, în același timp, deficiențele, contradicțiile și chiar

involuțiile dramatice ale lumii care iese din dominația colonială, au creat o situație nouă, un mod de a percepe lumea în care trăim, care ar fi fost de neconceput în '68. Dacă cineva crede că imperialismul, sau în orice caz reintegrarea popoarelor sărace în condiții de subordonare insurmontabilă pe piața capitalistă, nu le aduce bogăție și fericire, este esențial să se realizeze o recitire critică a judecății care a fost dată imperialismului la acea vreme: într-o cheie critică , nu într-o cheie a „căinței".

Încercarea de reabilitare istorică a imperialismului...

În esență, astăzi ni se spune din toate părțile că nu este adevărat că imperialismul a fost un fenomen dureros și dăunător pentru popoarele care i-au fost supuse, că a pus în mișcare un proces de transformare care poate a fost dureros și perturbator al echilibrelor anterioare, ci că a fost în cele din urmă un factor de lansare a dezvoltării, a unei producții mai mari de bunuri și, prin urmare, chiar și ținând cont de exportul de bogăție către metropolele imperialiste, a unei bunăstări mai mari pentru cei inserați în piața capitalistă . Cazurile de cea mai mare și incontestabilă sărăcie se găsesc astăzi nu în țările inserate sau menținute pe piață sau, dacă vreți, în circuitul exploatării capitalismului, ci în cele care, dintr-un motiv sau altul, inclusiv victoria în lupta pentru independență totală , au părăsit contextul pieței capitaliste, care acum - având în vedere eșecul încercării de a crea o piață alternativă a țărilor care ar putea fi definită într-un fel ca socialistă - este singura piață mondială.

Există un sâmbure de adevăr în toate acestea. Exemplele cel mai des folosite pentru a susține această teză se bazează pe experiențe care au avut loc în ultimii ani, în moduri și forme absolut de neconceput în 1968. Aceste experiențe , atât pozitive, cât și negative, trebuie cu siguranță revizuite și analizate critic și mult mai amănunțit decât se făcea atunci. Ceea ce dorim să observăm aici, însă, este utilizarea instrumentală, banală și superficială a acestor fenomene, folosite acum pentru a demonstra inutilitatea și caracterul pernicios al experiențelor revoluționare , în special în lumea a treia, pentru a susține valabilitatea și unicitatea deplină a soluțiilor propuse de capitalism, chiar și în forma sa imperialistă, chiar și în versiunea sa sordidă „pentru țările sărace".

Astăzi, ni se spune, în esență: „Uitați-vă cât de fericiți sunt sud-coreenii. Au

avut norocul să se bucure de o lungă și omniprezentă colonizare japoneză și apoi de o dependență totală de sistemul american, iar

astăzi ating un nivel de trai comparabil, dacă nu cu Europa în ansamblu, atunci cel puțin cu țările mai puțin prospere din Europa". În același timp, ni se amintește cât de săraci și nefericiți sunt vietnamezii, care au avut voința, „neînfricarea " și nechibzuința de a câștiga și de a rupe legătura lor de subordonare față de societatea imperialistă și logica acesteia. Același argument este adus și despre Nicaragua. Nu lipsește nici recurgerea la alte teme, cum ar fi memoria masacrelor khmerilor roșii sau denunțarea unor fenomene complexe precum fundamentalismul islamic și revoluția iraniană.

...și apariția limitelor acestei încercări

Într-adevăr, natura univocă a acestei teme, care vizează reabilitarea istorică a funcției imperialismului și capitalismului în lumea a treia, întâmpină dificultăți tot mai mari în ultima vreme, pe măsură ce apar consecințele dramatice ale datoriei, în special în America Latină. Însuși mitul dezvoltării ușoare și sigure, conform lui Enea al capitalismului, și legitimitatea privilegiului unei minorități de bogați asupra masei săracilor, au determinat clasele conducătoare din țările latino-americane să-și îndatoreze țările și să adopte un comportament de consum similar cu cel al omologilor lor din țările capitaliste originale. Acum, consecințele sărăciei provocate milioanelor de oameni săraci de această politică, legată organic de logica capitalismului, sunt vizibile. La fel cum catastrofa ecologică rezultată din extinderea modelului de dezvoltare capitalistă la nivelul întregii lumi și din inegalitatea de consum dintre minoritatea bogaților și majoritatea săracilor este vizibilă, chiar dacă societățile de tip socialist nu s-au dovedit a fi mai buni gardieni ai mediului decât societățile capitaliste și chiar dacă săracii, cu mijloacele lor „slabe", contribuie adesea la creșterea pagubelor provocate mediului prin jefuirea bogaților.

Sfârșitul exemplului chinezesc și noile contradicții

S-ar putea adăuga, de asemenea, că linia urmată de Deng Xiaoping în China din 1978 încoace, odată cu eliminarea unei mari părți din strategia de dezvoltare tipică erei Mao, a contribuit cu siguranță la acea exaltare a rolului istoric și a funcției productive a pieței capitaliste, care a fost una dintre temele centrale

ale politicii lui Reagan și una dintre cauzele inversării „valorilor din '68”. Dacă chiar și liderii Partidului Comunist Chinez, cu motivații non-triviale și susținându-și tezele cu dovezi de succes material pe o perioadă relativ lungă, au pus sub semnul întrebării evaluarea fenomenului imperialismului în '68, cum am putea să nu simțim nevoia de a-i reconsidera fundamentele? Dar în ultimii doi ani, apariția în China a unor contradicții dramatice, care nu fuseseră declanșate de strategia maoistă și care demonstrează într-un mod poate catastrofal consecințele și pericolele lichidării alegerilor perioadei maoiste, contribuie la fel de mult ca analiza fenomenului datoriei internaționale la subminarea logicii reabilitării istorice a imperialismului care a marcat anii 1980.

Nedreptatea permanentă a sărăciei

În acest sens, evenimentele recente au expus cumva limitele acelei „reabilitări” a rolului istoric jucat de capitalism în lumea pe care a colonizat-o cândva. Astăzi, este, fără îndoială, esențial să revedem analiza fenomenului - imperialist la scară globală în termeni riguroși, nelizuoși, ținând cont (și aceasta era o dimensiune complet absentă din analizele efectuate la vremea anului 1968) de eșecul „socialismului real” – sau cum altfel am alege să- l numim – de a oferi o alternativă eficientă la daunele, exploatarea și distorsiunile aduse de imperialism lumii subalterne. Eșecul socialismului – cel puțin al acelor forme care, pornind de la idealul socialist, s-au tradus în instituții și structuri sociale concrete – nu poate constitui un element de reabilitare a rolului istoric al imperialismului și, chiar și în realitatea de astăzi, nu trebuie să conducă la ignorarea sărăciei de masă existente în lume, în contrast cu bunăstarea a ceea ce rămâne o mică minoritate a umanității la nivel global.

Refuzul just al logicii nedreptății

Când în societățile noastre vorbim despre o „societate de două treimi”, care beneficiază în esență de dezvoltare și de efectele acesteia, într-o asemenea măsură încât doar o treime dintre cei excluși sau neimplicați sunt afectați, probabil că spunem adevărul. Problema poate fi pusă în termeni mai complecși în societățile în care fracțiunea de beneficiari este redusă la mai puțin de jumătate: dar s-ar putea totuși emite ipoteza că acea minoritate ar putea exercita o

forță motrice asupra majorității celor excluși sau exploatați, ducând la o creștere treptată a numărului celor care au beneficiat de dezvoltarea capitalistă, cu condiția ca fracțiunea de non- beneficiari să nu devină o fracțiune a celor excluși sau direct afectați.

Este posibil ca în unele țări din Asia de Est perspectiva unei dezvoltări capitaliste care nu dăunează majorității și nu neapărat mărește decalajul dintre bogați și săraci să fie realistă sau cel puțin să fi fost verificată concret. Cu toate acestea, în alte cazuri, cum ar fi Africa și America Latină (care este formată predominant din societăți aflate la niveluri intermediare de dezvoltare și venit), tendința aparentă este în schimb spre creșterea diviziunilor sociale , a exploatării, a sărăciei și a monopolizării privilegiilor tot mai mari de către o minoritate din ce în ce mai mică. În orice caz, la nivel global, nu are sens să vorbim despre o „societate de două treimi" într-o lume în care o cincime din umanitate consumă trei sferturi din bunurile produse și, în orice caz, aproape toate bunurile și serviciile care constituie instrumente eficiente de putere și schimbă calitatea vieții.

În acest sens, ar putea fi corect să revenim la tezele din '68 privind problema imperialismului, identificând limitele și deficiențele acestuia și subliniind elementele de superficialitate și ușurință în analiza fenomenului - imperialismului. Însă pare inacceptabil să se pretindă o inversare completă a analizei condițiilor săracilor din lumea săracă, pe care '68 și-a bazat denunțarea legitimității morale a sistemului capitalist. Dacă e să spunem ceva, speranța unei posibilități istorice concrete de transformare revoluționară , întrezărită sau poate doar ipotezată în 1968, s-a dovedit eronată. Așa cum soluțiile considerate - alternative valide la lumea contestată și respinsă s-au dovedit utopice și probabil dăunătoare, la fel s-a dovedit și evaluarea condițiilor dramatice create de dominația imperialistă în lume, care de atunci au fost agravate și mai mult, făcute mai complexe, mai interconectate și mai dificil de înlăturat.

În culmea unui val de ascensiune

În formularea ideologiei antiimperialiste din '68 au intrat în joc componente complexe care trebuie examinate separat și care pot fi indicate sumar în mișcarea de eliberare a popoarelor pe plan pur național, în revendicările formulate de - revoluția culturală și în marea epopee a luptei din Vietnam împotriva intervenției Statelor Unite.

În analiza motivelor „marilor speranțe” de atunci legate de soarta Lumii a Treia, este necesar să se țină cont de faptul că anul 1968 a fost punctul culminant al unui val în care părea o ștafetă continuă a unui proces ascendent, forțele popoarelor care conduceau eforturile de eliberare alternând. Într-adevăr, din 1945 încoace, episoadele de lupte reușite s-au succedat continuu: lanțul începuse în 1947 odată cu independența Indiei și continuase odată cu independența - Indoneziei, Birmaniei și Ceylonului, în timp ce lupta Vietnamului împotriva tentativei franceze de recolonizare își găsise cazul exemplar și, în același timp, depășirea prin altoirea revoluției sociale, legată de exemplul Chinei. În succesiune, ascensiunea naționalismului în Egipt și apoi în întreaga lume arabă și reevaluarea civilizației sale, afirmarea de către Mossadegh a dreptului Iranului la petrolul său și lunga și anevoioasa luptă a algerienilor pentru independență au contribuit la sentimentul unui proces de difuziune continuă a impulsului de emancipare. Apoi, în 1960, acordarea independenței multor țări africane a venit ca o întărire, în timp ce victoria lui Castro și Guevara în Cuba a deschis perspectiva luptei revoluționare în America, într-o lume legată de cultura noastră . Între timp, într-o situație diferențiată, dar conectată, China lui Mao încerca să dezvolte o strategie de dezvoltare distinctă de cea a capitalismului, dar și de cea urmată în URSS.

Lanțul succeselor mișcării de eliberare populară a fost văzut în 1968 ca o continuare logică și consecventă a Rezistenței și a valorilor sale. De o importanță considerabilă în acest sens a fost percepția de către lumea intelectuală și politică a stângii europene a ideologiei progresiste, moderne și democratice, care i-a distins ideologic pe mulți dintre liderii mișcărilor naționale de succes, ca o „valoare” pozitivă și incontestabilă. Valorile Rezistenței au fost ușor de găsit în scrierile lui Nehru și - într-o altă formă, dar cu o relevanță egală - în cele ale lui Ho Și Min. Mai mult, Castro și Guevara vorbeau o limbă care părea aproape să coincidă cu cea a Rezistenței.

Fama idealurilor naționalismului democratic...

Într-un anumit sens, '68 a fost, așadar, influențat de idealurile mișcărilor de eliberare națională: de spiritul lor emancipator, dar și de limitele lor. Perspectiva în care au operat aceste mișcări de eliberare a fost, de fapt, în mare măsură înșelătoare, deoarece idealurile

proclamate de mișcările coloniale de eliberare erau idealuri adoptate în mod conștient de o elită intelectuală adesea extrem de occidentalizată , dar nu neapărat practicate în acțiuni politice concrete de către aceiași lideri intelectuali și, în orice caz, rareori și slab adoptate de mase, chiar și atunci când acestea erau implicate în luptă, dispuse să plătească prețul pentru a-și atinge obiectivele, dar nu neapărat pentru a le realiza în modurile și formele susținute de liderii lor intelectuali.

Exemplul care îmi vine în minte cel mai clar în această privință este cel al lui Jawaharlal Nehru, marele prim-ministru al Indiei independente, arhitectul conceptelor de „nealiniere", unul dintre oamenii care au contribuit cel mai mult la oferirea unei imagini fascinante lumii colonizate pentru stânga europeană, la a face perceptibile limitele „eurocentrismului", chiar și ale mișcării muncitorești. Dar Nehru a fost un socialist englez în India, un antifascist european care s-a trezit guvernând o țară asiatică și, prin urmare, folosind instrumente asiatice pentru a-și urmări obiectivele, sau cel puțin dispus să se adapteze la unele dintre ele. Cu alte cuvinte, decalajul dintre idealurile proclamate de elita revoluționară și atitudinile, nivelul de conștiință și motivația maselor poate fi găsit chiar și în mișcări mult mai angajate în lupta socială decât cea indiană, cum ar fi revoluțiile maoistă sau vietnameză. Atât Mao, cât și Ho Chi Minh erau conștienți de acest lucru, iar scrierile lor pot fi, de asemenea, citite în această lumină.

...și natura lor elitistă

Confruntat cu mișcările de eliberare, anul 1968 a avut, așadar, tendința de a subestima detașarea maselor participante la luptă de idealurile proclamate de liderii lor, formulate prea adesea printr-un dialog lung și intrinsec cu lumea democratică europeană. Aceste idealuri s-au inspirat adesea din idei avansate dezvoltate în Europa. Liderii luptelor naționale împotriva colonialismului au împrumutat multe dintre alegerile pozitive ale Europei: au împrumutat ideea de progres, ideea modernizării dezvoltării, uneori chiar pe cele de libertate și egalitate, în unele cazuri chiar democrație. Dar nu au împrumutat și nu au putut împrumuta contextul concret în care se formase relația dintre aceste idei și nevoile reale ale straturilor populare și în care se creaseră condițiile pentru un sprijin efectiv din partea maselor a idealurilor propuse; cu alte cuvinte, nu au

putut împrumuta un proces de democratizare autentică.

Prin urmare, era ușor – mai ales pentru tinerii din '68, profund influențați de idealurile rezistenței democratice antifasciste – să creadă că acele idealuri erau îmbrățișate de un întreg popor și nu doar formulate de o elită care se prezenta ca popor. În țările care ieșeau din colonizare, elita, așa cum se întâmplase deja în - Revoluția Franceză, „s-a prezentat ca o națiune întreagă", și-a asumat rolul de a reprezenta nevoile întregului său popor și s-a prezentat ca o forță destinată să gestioneze noua putere. Oamenii din '68 aveau tendința să creadă cuvintele liderilor politici ai mișcărilor de eliberare și să se identifice cu un progres al emancipării care era departe de experiențele de luptă ale tinerilor studenți sau muncitori europeni.

Eșecul de a analiza aspectele sociale ale mișcărilor de eliberare și de a împrumuta conceptele și idealurile acestora ca o posibilă bază pentru o mișcare globală care să conteste ordinea existentă a fost o greșeală în cultura politică a anului '68 și a creat baza pentru dezamăgiri ulterioare, pentru „repudierea" ulterioară a experiențelor concrete realizate în țările care ieșeau din colonizare și pentru o revenire la eurocentrism. Limitările acelor experiențe au apărut adesea tocmai din decalajul dintre pozițiile liderilor intelectuali ai mișcărilor de eliberare și nivelul de participare și conștientizare al maselor.

Convingerea că imaginea oferită de intelectuali corespundea realității sociale a țărilor ieșite din colonizare a stat la baza refuzului ulterior de a accepta evoluțiile care avuseseră loc în societățile devenite independente și care erau parțial implicite în decalajul dintre mișcările de emancipare și nivelul de conștientizare al maselor.

De exemplu, „secularul" Nehru, progresistul Nehru, a fost pe bună dreptate simțit ca un simpatizant pentru stânga democratică occidentală atunci când a aplicat cu înverșunare legi care condamnau discriminarea împotriva intangibililor din India și când a luptat pentru a asigura toleranța musulmanilor în țara sa. În realitate, poporul indian - parțial prin manipularea privilegiaților, parțial datorită disponibilității maselor de a accepta această logică - a practicat intangibilitatea și a masacrat musulmanii atunci când s-a ivit oportunitatea. Modernizarea și industrializarea dorite de Nehru nu au schimbat această situație, ci au combinat vechile tensiuni cu altele noi. A fost o greșeală din partea stângii occidentale să idealizeze „secularismul" noii Indii din anii 1960; și a fost în egală măsură o greșeală să repudieze experiența istorică acumulată de India independentă atunci când indienii s-au dovedit departe de idealurile postulate și propagate de Nehru.

Era însă și mai absurd să cauți refugiu în brațele unei „mame Indii” irațională, făcută din droguri, culte tradiționale și *guru.*

Speranțele înșelătoare ale modernizării

Mai general, 1968 a subestimat înapoierea reală a condițiilor de viață, dar și a gândirii și idealurilor, ale marilor mase din Lumea a Treia. Doi factori politici opuși au intrat în joc în această subestimare: pe de o parte, tendința conducerii sovietice și chiar a partidelor tradiționale ale stângii italiene de a sublinia victoriile obținute prin perspective modernizatoare, seculare, progresiste și democratice în Lumea a Treia, în special în țările din Lumea a Treia guvernate nu de comuniști, ci de „forțe avansate”. Această mistificare a inclus și polemica cu tezele comuniștilor chinezi și încercarea de a acredita ipoteza unei posibile transformări „democratice” și, în orice caz, pașnice a condițiilor din Lumea a Treia.

Prin urmare, aceste interpretări au subestimat considerabil contradicțiile interne ale țărilor din lumea a treia și complicitatea de clasă a elitelor ieșite din colonizare cu logica și mecanismele sistemului capitalist. Prea adesea, ele au urmat pozițiile claselor conducătoare ale mișcărilor de eliberare și atitudinea acestora, care - așa cum este tipic naționaliștilor, chiar și democraților, de-a lungul veacurilor și așa cum era tipic lui Mazzini însuși - a plasat unitatea națională mai presus de distincțiile de clasă și a ascuns cu reticență dificultățile concrete întâlnite în procesul de transformare, ca să nu mai vorbim de încălcările efective, deliberate, ale obiectivelor și metodelor de modernizare și democratizare comise de grupurile conducătoare „progresiste” din motive de putere sau politice.

Reticența îndelungată a comuniștilor chinezi

Opusă, dar cumva paralelă cu această subestimare a deficiențelor politice și a reticenței mișcărilor de eliberare conduse de naționaliști, a fost interpretarea comuniștilor chinezi și, în consecință, a multora dintre forțele care în 1968 s-au reîntors – unele liber și creativ, altele cu o atitudine dogmatică și subordonată

până la ridicol – linia generală propusă de comuniștii chinezi încă de la începutul anilor 1960. Multă vreme, comuniștii chinezi – în ciuda experienței lor istorice directe – au subestimat, de asemenea, deficiențele, limitele și oportunismul grupurilor conducătoare din țările ieșite din colonizare. Într-adevăr, ei au depășit limitele sovietice, împingând rațiunea de stat și prioritatea intereselor lor naționale pentru a îmbuna chiar și cele mai retrograde grupuri conducătoare din Lumea a Treia, cu condiția ca acestea să se alăture lor în ruperea asediului Statelor Unite sau în contracararea, după ruptura cu URSS, a presiunilor anticinese ale sovieticilor .

Odată cu începutul anilor 1960, adică în urma formulării unei strategii generale diferite și opuse celei sovietice, chinezii și-au schimbat parțial viziunea asupra fenomenului general al mișcărilor de eliberare din țările foste colonizate (nu neapărat relațiile lor statale cu regimurile apărute în urma acestui proces, care au fost afectate de tensiuni doar în timpul Revoluției Culturale și chiar și atunci pentru o scurtă perioadă) și asupra naturii societăților care au obținut independența. În esență, ei au subliniat consecințele sociale atât ale acțiunii armate de masă, cât și ale conducerii luptei pentru independență de către un partid care reprezenta nu o unitate națională utopică, ci impulsul de ruptură cu clasele oprimate atât de dominația colonială, cât și de complicitatea claselor privilegiate indigene. Schimbarea de atitudine a chinezilor a oferit, de fapt, o cheie pentru interpretarea structurilor de clasă ale societăților apărute în urma colonialismului, chiar dacă tezele chinezilor erau prea sumare în raport cu situații foarte diferite de cele întâlnite în propria lor experiență revoluționară (de exemplu, situațiile lumii arabe, ale Africii, ca să nu mai vorbim de America Latină).

Deficiențele permanente ale analizei sociale

Totuși, în tezele chineze existau și alte supraestimări care au stat la baza multora dintre erorile de percepție din '68: pe de o parte, supraestimarea posibilității de generalizare și de a duce la succes o formă de luptă armată și

mobilizare a maselor care avea origini străvechi în societatea chineză (sau vietnameză), dar șanse mici de a fi implementată în societăți substanțial diferite; pe de altă parte, supraestimarea participării reale a maselor la elaborarea idealurilor și la alegerile sociale și politice făcute, chiar și în cadrul unei lupte armate de masă, de către partidul „de avangardă” - adică, cu alte

cuvinte, încă o dată de către elita politică, deși o elită de origini sociale diferite față de cea a mișcărilor naționaliste.

Pe de o parte, comuniștii chinezi, în polemicile lor din anii 1960 , care au fost o sursă semnificativă a discursului din 1968, au ajuns să vadă clar că clasele subalterne din țările din Asia, Africa și America Latină constituie o masă de oameni săraci excluși de la potențialele beneficii ale sistemului capitalist și, prin urmare, opuși acestuia (și această teză rămâne valabilă chiar dacă actuala conducere a Partidului Comunist Chinez este departe de a se recunoaște în ea). Pe de altă parte, au făcut o eroare de judecată crezând că acești „oprimați" aveau capacitatea de a răsturna sistemul printr-un asediu condus „dinspre sat împotriva orașelor", adică de către lumea exploataților împotriva lumii privilegiaților, și că erau dispuși să o facă rapid și capabili să conducă lupta spre succes. În cele din urmă, au supraestimat conștiința revoluționară a „oprimaților", voința lor de a se opune sistemului și însăși caracterizarea lor de clasă. În acest sens, chiar și tezele chinezilor, care deschiseseră calea către o posibilă analiză de clasă a lumii apărute în urma colonizării, purtau cu ele implicații interpretative care îngreunau (atunci când nu le ascundeau instrumental, așa cum am menționat) realizarea unei analize eficiente a structurilor noilor societăți.

În esență, în 1968, acceptarea tezei conform căreia luptele mișcărilor de eliberare națională și anticoloniale au contribuit la slăbirea sistemului imperialist nu a depășit cu mult tezele avansate de Lenin la cel de-al Doilea Congres al Internaționalei Comuniste din 1920 pentru a contura condițiile de unitate dintre luptele proletariatului și cele ale „popoarelor oprimate", și interpretarea mai rudimentară dată de Stalin atunci când a susținut că Emirul Afganistanului, opunându-se Angliei, exercita o funcție obiectivă antiimperialistă mai semnificativă decât Partidul Laburist Englez. Analiza structurilor de clasă care stau la baza luptelor de eliberare a fost și a rămas lipsită.

Și acest lucru a împiedicat o abordare adecvată a problemei reprezentate de tranziția multora dintre aceste societăți la condiționarea neocolonialistă, adică la o nouă formă de subordonare față de sistemul capitalist global prin medierea claselor conducătoare locale, a unor clase care deveniseră hegemonice din punct de vedere economic, adesea prin controlul mecanismelor Statului transformat prin aplicarea modelului etatist-planificator de origine sovietică în deținătorul instrumentelor de producție ale sectorului modern și adesea și al controlului asupra pământului sau al comercializării roadelor acestuia.

Incapacitatea de a analiza înfrângerile

Indiferent de originile sale ideologice, fie că se referă la tezele sovietice sau chineze, eșecul de a analiza structurile societăților ieșite din colonizare dezvăluise deja una dintre limitele sale în 1968 și în anii precedenți, îngreunând înțelegerea ușurinței cu care loviturile de stat organizate de Statele Unite au fost executate împotriva celor mai avansate grupuri conducătoare din țările ieșite din lupta anticolonială și, în special, împotriva anumitor lideri prestigioși care întruchipaseră ideologia independenței și a nealinierii . A fost ușor de înțeles atunci strategia de dominație a Statelor Unite și decizia lor de a submina principiile suveranității naționale pentru a-i aduce la putere pe subordonații lor sau pentru a răsturna figuri dispuse să critice frontal capitalismul, cel puțin în forma sa imperialistă. Problema nu era identificarea sau denunțarea „inamicului”, ci studierea cauzelor propriei înfrângeri . Deși era ușor de observat rolul pernicios al intervenției SUA, nu era atât de ușor de înțeles de ce și cum poporul, care mult timp părea reprezentat organic de acești lideri , nu s-a mișcat pentru a apăra regimurile naționaliste avansate.

Pasivitatea care apăruse deja la sfârșitul anilor 1950 și s-a repetat în multe cazuri în anii 1960 a fost subestimată, când ar fi trebuit să fie un semnal de alarmă pentru a pune sub semnul întrebării corespondența dintre idealurile avansate ale acelor regimuri și baza lor populară reală. Liderii naționalismului avansat au căzut pradă loviturilor de stat organizate de americani, iar forțele de masă care ar fi trebuit să le fie bază nu au intervenit pentru a-i apăra: pentru că acele forțe de masă sau de clasă nu fuseseră implicate în procesul politic, care a rămas limitat la o elită restrânsă. Sub jocul presiunii internaționale și în urma formării unor interese personale, acea elită s-a scindat și a devenit adesea, împreună cu o parte a sa, complice și protagonistă în răsturnarea grupurilor mai avansate, mai dispuse să se opună intereselor globale ale Statelor Unite.

Astfel, numeroasele lovituri de stat din Africa care au marginalizat conducerea democratică și progresistă a mișcărilor de eliberare, loviturile de stat efectuate în Asia împotriva forțelor neutraliste din Indochina sau din împrejurimi, nu au fost analizate în întreaga lor anvergură, la fel cum nu a fost analizată rădăcina slăbiciunii unui regim precum cel al lui Ben Bella din Algeria, chiar dacă aceasta a apărut dintr-o luptă populară, o luptă care semănase semințele simpatiei pentru luptele de emancipare în rândul intelectualilor și al stângii europene, printre altele prin

opera pasională și fervență a acelui mare „poet” al anticolonialismului, Franz Fanon.

Tăcerea tragică în jurul masacrului din Indonezia

Însă cel mai grav dintre toate aceste evenimente a fost tăcerea tenace care a însoțit teribila lovitură de stat reacționară din Indonezia din 1965, care a zdrobit revoluția anticolonialistă a acelei țări, a răsturnat unul dintre cei mai vocali și radicali anticolonialiști din Sukamo și, mai presus de toate, a dus la masacrul a un milion de comuniști indonezieni și a unor chinezi săraci: unul dintre cele mai brutale episoade de represiune de clasă ale secolului nostru. Această tăcere le-a convenit multora: sovieticilor și chiar stângii italiene, pentru că logica coexistenței pașnice i-a împiedicat să folosească acel masacru ca o oportunitate de a denunța inacceptabilitatea sistemului capitalist ; chinezilor, pentru că acel masacru a urmat totuși unei înfrângeri a strategiei revoluționare pe care nu voiau să o admită sau să o analizeze; și la ceea ce începea să prindă contur în lume ca o „nouă stânga”, pentru că se aștepta ca revoluția indoneziană să renaască, bazată pe principiul utopic, dar tragic, că „sângele martirilor este sămânță”.

Din acest motiv, nu s-a pus întrebarea necesară de ce poporul indonezian, printre cei mai afectați de colonialism, nu a putut rezista represiunii unui număr mic de funcționari (nici măcar cei deosebit de eficienți), a privit fără a reacționa cum profesorii modernizați și progresiști erau masacrați de studenții dornici să se integreze în lumea capitalistă și exterminarea celui mai mare sindicat muncitoresc din lume de către bandele musulmane care apărau islamul într-o țară în mod tradițional nici fanatică, nici fundamentalistă. Într-adevăr , ceea ce a apărut atunci în Indonezia a fost forța atractivă a mecanismelor neocolonialismului asupra unui segment de societăți care își atinseseră - independența națională și - invers - pasivitatea relativă a maselor în fața necesității de a combate această involuție. Tăcerea asupra masacrului indonezian a fost de un bun augur pentru capacitatea forțelor antiimperialiste de a analiza fenomenul neocolonialismului și de a-l combate.

Apropierea revoluției cubaneze

Totuși, nu se poate înțelege profundul imperialism din '68 dacă nu se ia în considerare marele punct de cotitură care a avut loc între sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970.

Anii '50 și apoi de-a lungul anilor '60, a determinat revoluția cubaneză : înainte de '68 au venit „anii cubanezi”. Și au fost un factor important pentru că revoluția latino-americană nu a văzut societățile înapoiate ca protagoniste : în spatele Americii Latine nu exista drama Africii, nu soliditatea monolitică, dar străină a Islamului, nu tradiția , mare, dar îndepărtată de noi, din care a apărut revoluția chineză sau, de altfel, predicile gandhiene. America Latină era atât de asemănătoare cu noi încât istoria ei se simțea ca parte a experienței noastre : la nașterea Americii Latine a existat, fără îndoială, acea teribilă lacerare care fusese cucerirea, conștientizarea uciderii populației indigene de către europeni, primul val al maree colonială . Dar revoluționarii latino-americani - Castro și mai ales Guevara - au vorbit limba noastră, au folosit imagini ale tradiției noastre (care era și parțial acea tradiție creștină ce trecuse în idealurile de „libertate, egalitate și fraternitate” și apoi în socialism), aveau fețele noastre, fețele istoriei noastre.

Iar revoluționarii cubanezi (și mai târziu latino-americani) au pus pertinent și în primul rând problema neocolonialismului, problema complicității claselor conducătoare din țările subalterne cu dominația imperialistă: problema clasei conducătoare mexicane care aduce dolari la Los Angeles, a claselor conducătoare argentiniene și braziliene sfâșiate între a-și crea un spațiu și a-și - garanta privilegiile de către puternicul conducător al Nordului. În acest sens, problema ideologică ridicată de revoluția cubaneză și apoi de luptele latino-americane a adus cu adevărat problema imperialismului în conștiința globală, evidențiind pluralitatea soluțiilor pe care imperialismul a fost capabil să le găsească pentru a oprima masele sărace ale societăților subalterne.

Dezbaterea dintre revoluționarii latino-americani a adus în jurnalismul acelor ani „relația metropolă-colonie”, problema subdezvoltării permanente în societăți aparent dezvoltate și realitatea sărăciei ca o componentă internă a societății tocmai în țările în care elita culturală și socială era, sau cel puțin putea părea aproape perfect omogenă cu elita țărilor dezvoltate. Din această perspectivă, revoluția cubaneză ne-a îmbogățit foarte mult experiența tocmai datorită legăturilor dintre această experiență și propria noastră realitate. Această implicație avea să devină și mai mare - deși după 1968 - odată cu experiența lui Allende în Chile. Lupta latino-americană a influențat profund formarea ideologiei antiimperialiste din 1968 tocmai datorită acestor afinități diverse și multiple: ecouri ale opoziției fascism-antifascism erau prezente și profund înrădăcinate în America Latină, în timp ce nu existau în Indonezia, lumea arabă

sau chiar China. Una dintre greșelile pe care le-au făcut chinezii propunându-și linia ca o linie potrivită pentru forțele antiimperialiste din întreaga lume a fost tocmai ignorarea sau subestimarea fenomenului fascismului și a relevanței sale, spre deosebire de ceea ce a făcut în general '68.

Revoluția chineză ca o nouă forță motrice

În ciuda relevanței experienței latino-americane, ceea ce era „roșu" în 1968 era Estul. „Vântul de Est" a prevalat asupra „vântului de Vest", iar China revoluționară era centrul imaginarului colectiv, în special al Revoluției Culturale. De-a lungul anilor 1960, pe fundalul controversei cu sovieticii, percepția revoluției chineze ca principalul fenomen revoluționar al timpului nostru crescuse. Acest lucru fusese adevărat într-un anumit sens încă din 1949: revoluția chineză, dusă la victorie sub conducerea și strategia lui Mao, în timp ce închiderile și constrângerile Războiului Rece apăreau în Europa, înlocuise rolul istoric al Revoluției din Octombrie, a cărei „forță propulsivă " deja scădea.

Mao realizase o analiză de clasă detaliată și aprofundată a realității sociale chineze, substanțial originală în comparație cu Marx și mai ales cu tezele sovietice: Mao a putut identifica funcția istorică a țăranilor săraci (și cu siguranță nu a țăranilor înțeleși generic și în afara unei viziuni de clasă) ca o clasă revoluționară într-o țară din lumea a treia și, în acest sens, a deschis perspectiva unei relansări a luptei revoluționare în rândul a ceea ce Mao considera a fi majoritatea umanității, adică țăranii săraci din țările sărace. Și acești țărani săraci din țările sărace, împreună cu cei care au fost alungați din pământurile și satele lor și s-au adunat în megalopolisurile absurde ale lumii a treia, continuă să constituie majoritatea umanității, dar par mult mai condamnați decât pe vremea lui Mao să fie marginalizați nu numai de bunăstare și istorie, ci și de viață însăși.

Țăranii săraci: majoritatea umanității

Strategia de dezvoltare a lui Mao, cu toate limitele și contradicțiile sale , nu a căutat să reducă construcția socialismului la o simplă industrializare forțată, ci să dea naștere unei

societăți rurale care să-și găsească în sine propriul echilibru și propria posibilitate de dezvoltare calitativă și cantitativă, fără a elimina mecanismele antice ale societății de subzistență: din acest motiv, strategia rurală maoistă a prezentat o alternativă la condiția de marginalizare și condamnare care astăzi planează asupra majorității umanității.

Din cauza acestui aspect rural și de clasă, experiența istorică a revoluției chineze a fost incomparabilă cu cea a mișcărilor de emancipare națională , chiar dacă revoluția condusă de comuniști în China a constituit, de asemenea, o mișcare de eliberare națională, într-adevăr o mișcare de eliberare deosebit de riguroasă și radicală. Mai mult, faptul că China nu a fost supusă dominației unei singure puteri, ci mai degrabă controlului și exploatării multiple și directe a mai multor puteri imperialiste care acționau într-o relație de „conivență și competiție” le-a permis revoluționarilor chinezi să identifice la timp - caracteristicile fundamentale ale fenomenului imperialismului, fără a se implica în conflicte individuale cu o singură putere colonială și instrumentele sale de dominație. Din acest motiv, Mao a putut oferi o viziune asupra imperialismului ca fenomen global și, în același timp, să identifice problema țăranilor săraci din țările sărace ca o problemă socială, de clasă, fundamentală în lupta împotriva imperialismului.

Limitele nepercepute ale experienței chineze

Acestea fiind spuse, este totuși necesar să se țină cont de faptul că în anii din jurul anului 1968, au fost subestimate unele aspecte care au făcut revoluția chineză substanțial „diferită” de experiențele istorice ale forțelor anticapitaliste din Europa și de experiența anului 1968 în sine. În primul rând, lipsa substanțială, imposibilitatea de a concepe experiența democratică în cadrul civilizației chineze. 1968 a fost în schimb profund legat de experiențe care au avut democrația ca element definitoriu: a existat cu siguranță polemica împotriva „democrației burgheze” și denunțarea limitelor democrației în societățile occidentale, în special în societatea italiană, în contrast cu justificarea liniei lui Togliatti. Totuși, în dezvoltarea sa , 1968 a fost condus de revendicări și revendicări de democrație, în primul rând democrație în școli, și cu toate acestea a avut nevoia și oportunitatea de a reafirma prioritatea apărării active a democrației împotriva amenințărilor constante de represiune, lovituri de stat și

suprimare violentă care au însoțit cursul său. Mai ales în 1969, confluența mișcării studențești cu luptele muncitorești a dus la

o reafirmare a idealurilor democratice ca - perspectivă ideologică absolută a mișcării. Pe acest front, decalajul față de China era enorm, din punct de vedere ideologic, politic și chiar existențial.

Elita revoluționară și statul: China, departe de '68

O distanță similară trebuie remarcată între conceptele care au stat la baza - anului '68 și conceptul și funcția elitei în istoria Chinei și a Revoluției Chineze. În acest caz, problema este mai complexă: în mod tradițional, în China, intelectualii consideraseră exercițiul puterii ca fiind legitimat de statutul de elită meritocratică dotată cu instrumentele culturale de guvernare și cu instrumentele necesare pentru a obține și manipula consensul. Aceste caracteristici ale elitei tradiționale chineze sunt, în anumite privințe, comparabile cu cele ale elitelor - societăților capitaliste mai moderne, recrutate pentru caracteristici meritocratice și funcționale : cultura anului '68 s-a ciocnit frontal cu acest tip de elită . Discursul lui Mao, îndreptat împotriva transferului logicii puterii tipice tradiției chineze de la birocrația tradițională la Partidul Comunist, a găsit, așadar, un răspuns natural în rândul tinerilor studenți, rebeli împotriva logicii manageriale și a instrumentelor sale selective.

Ceea ce a fost subestimat la acea vreme a fost continuitatea substanțială dintre rolul elitei tradiționale și cel al elitei revoluționare din China. Intelectualii revoluționari chinezi care au fondat Partidul Comunist Chinez au fost în multe privințe moștenitorii rolului și ai unora dintre idealurile clasei conducătoare tradiționale a statului central, dar - confruntați cu criza statului chinez cauzată de agresiunea imperialistă și de corupția instituțiilor - au întreprins lupta revoluționară tocmai pentru a recrea - și ulterior a guverna - un stat suveran și independent în China, un stat nou capabil să rezolve problemele poporului.

1968 nu putea cuprinde această funcție de reconstrucție a statului pe care o avusese revoluția chineză, de reluare a gestionării puterii de către o elită legitimată prin deținerea instrumentelor ideologice pe care le dezvoltase Partidul Comunist Chinez. Pe acest temei, poziția lui Mao era ambivalentă și contradictorie: pe de o parte, el era mai presus de toate un patriot chinez, un „mare împărat”, dacă vreți, care sublinia necesitatea consolidării, apărării și guvernării statului creat de revoluție; pe de altă parte, el cerea răsturnarea, prin acțiunea celor excluși de jos, a privilegiilor fiecărei elite legitimate în exercitarea puterii prin deținerea instrumentelor culturale.

Tradiționalism și nonconformism la Mao

Pentru Mao, problema puterii a fost întotdeauna foarte importantă: o putere nouă, adică născută din forțe sociale noi, înzestrată cu noi capacități, dar cu o funcție străveche, dacă vreți, tradițională. Mai mult decât alți intelectuali care au devenit lideri revoluționari, Mao a fost legat de tradiția poporului chinez: nu de conformismul tradiționalist banal al conservatorilor de tot felul, împotriva căruia a dus război până în ultima zi a vieții sale, ci de continuitatea memoriei istorice a poporului chinez, a muncii sale, a luptelor și rebeliunilor sale, a muncii sale în transformarea pământului și transformarea lui în productivitate pentru oameni, mulți oameni, de-a lungul timpului.

Mai intens decât camarazii săi mai cosmopoliți, mai fascinat de ideile noi din Occident, Mao a crezut întotdeauna că poporul chinez este măreț și că cultura sa natală poate fi eliberată de prejudecățile trecutului, de constrângerile frustrante ale unui obicei moral și existențial înapoiat, de limitele creativității și inițiativei impuse de cerințele exploatatorilor. Adică, poate fi modernizată substanțial, dar nu trebuie distorsionată de importul unei culturi străine și mercenare, legată de subjugarea poporului chinez față de conducătorii străini. El a avut întotdeauna această convingere, chiar și față de marxism și cultura sovietică.

Alături de această nevoie de a apăra tradiția și identitatea poporului chinez, Mao a simțit întotdeauna o nevoie intensă de perturbare și reînnoire. În mijlocul numeroaselor contradicții și ambivalențe ale personalității sale, a prevalat nevoia de perturbare. Acest aspect al gândirii sale era doar parțial comparabil cu cel al camarazilor săi: cultul său al rebeliunii împotriva nedreptății, al revoltei instinctive, al ruperii cu conformismul și subjugarea, contrazicea nevoia de a reconstrui și guverna China. Acest aspect al personalității sale avea, de asemenea, origini chineze, în rebeliunea taoistă și strategia dialectică antică, dar își avea rădăcinile specifice în gândirea lui Rousseau, care a fost prima și cea mai semnificativă influență pe care Mao a primit-o din Occident.

Justificarea morală a revoltei

De la Rousseau, Mao a acceptat – în termeni și limbaj modern, și prin urmare în afara formulărilor iraționale ale revoltei tradiționale – justificarea revoluției, legitimitatea morală a rebeliunii.

De la Rousseau, pe care, nu întâmplător, l-a citat frecvent în anii premergători Revoluției Culturale în discursuri păstrate în mod semnificativ nepublicate de autoritățile partidului, Mao a derivat conceptul proclamat în timpul Revoluției Culturale: „Rebeliunea este justificată”. De la Rousseau și Marx, în măsura în care Marx ar fi fost de neconceput fără Rousseau: însăși moștenirea lui Rousseau l-a împiedicat întotdeauna pe Mao să ofere o viziune mistificată a gândirii lui Marx, care să vadă mișcarea istorică separată de rebeliunea poporului împotriva nedreptății.

Legitimitatea morală a „rebeliunii juste” a avut un impact profund asupra tinerilor chinezi în timpul Revoluției Culturale și a constituit o ruptură cu atitudinea clasei conducătoare tradiționale chineze și, prin urmare, și cu cerințele de continuitate împrumutate de la comuniști în efortul lor de a „salva China”. Tocmai această justificare a rupturii și a rebeliunii, prezentată insistent de Mao în faza inițială a Revoluției Culturale, a format legătura dintre ideile lui Mao și cele din '68, deoarece a permis transpunerea denunțării rolului tradițional al clasei conducătoare birocratice în rolul exercitat de ideologia managerială în societățile capitaliste.

În acest sens, Revoluția Culturală a fost probabil unul dintre factorii care au contribuit cel mai mult la '68. Acest lucru s-a datorat și puternicei componente etice care a stat la baza apelului lui Mao către tineri de a apăra cuceririle sociale ale revoluției chineze, răsturnarea ordinii puterii, a prestigiului și chiar a bogăției pe care aceasta o adusese, în special în mediul rural, împotriva a ceea ce Mao considera - probabil pe bună dreptate - un pericol iminent de restaurare a privilegiilor unei minorități, chiar dacă aceasta era constituită de partid. Mao a avut întotdeauna, poate datorită originilor nonconformiste ale culturii sale - atât chineze, cât și occidentale - o mare capacitate de a apela la imaginația interlocutorilor săi, de a transcrie problemele contradicțiilor de clasă în termeni epici, de a reda dimensiunea lor umană, cotidiană, în imagini imediat accesibile . Acest lucru i-a facilitat contactul cu lumea țăranilor și a tineretului : și asta l-a făcut imaginea simbolică a anului '68.

Contradicțiile dintre rebeliune și putere

Mao a adus o contribuție semnificativă la „justificarea rebeliunii tineretului” în cadrul unui regim care începea să sufere o încetinire a impulsului revoluționar generat de lupta armată a țăranilor

și care acorda puțină atenție inițiativei, abilităților și drepturilor tinerilor, darămite creativității, libertății și participării lor efective la putere. Acest apel a declanșat contradicții enorme în gestionarea puterii în cadrul partidului al cărui lider era Mao. Exista o contradicție între apelul constant al lui Mao la inițiativa spontană în rândul maselor, la conștientizarea - în special în rândul noii generații - a capacității lor de perturbare și dezvoltarea instrumentelor de guvernare și gestionare a puterii de către o elită, care corespundea în cele din urmă Partidului Comunist. Contradicție între cerințele de dreptate și egalitate - inevitabil destabilizatoare mai ales într-o societate a penuriei în care marjele de supraviețuire puteau fi asigurate majorității doar cu prețul bunăstării și al intervențiilor egalizatoare de sus - comparativ cu structura autorității și ierarhizarea marcată a puterii create de revoluție.

Contradicții care au avut apoi un impact decisiv asupra propriului joc politic al lui Mao, acesta fiind simultan șef al partidului și al statului (un „mare împărat”, așa cum a fost numit aici) și liderul unui curent de opoziție , sau al mai multor curente, pe care le-a manipulat și le-a pus în fața altora în mod repetat, într-un proces care a distrus în cele din urmă atât forțele instituționale și consacrate, cât și forțele tinereții stârnite, mobilizate, dezlănțuite, exploatate și, în cele din urmă, abandonate și reprimate de Mao. De-a lungul Revoluției Culturale, evoluțiile politice au fost puternic împiedicate nu numai - și nu atât de mult - de ciocnirea facțiunilor și clicilor la toate nivelurile de putere din cadrul partidului, ci și de utilizarea metodelor și instrumentelor dezvoltate în timpul celor mai tragice perioade ale stalinismului și în China, articulate în continuare de grupurile conducătoare moștenitoare ale unei tradiții politice rafinate și cinice.

Joc de putere îngust, instrumente perverse

Nu numai că lipsa democrației a constituit o amenințare mortală la adresa idealurilor care au inspirat Revoluția Culturală, dar utilizarea sistematică a instrumentelor represive utilizate exclusiv în scopul puterii (servicii secrete multiple, înregistrarea adversarilor, colectarea de informații care vizau distrugerea morală a adversarilor reali sau potențiali , distrugerea morală constantă a foștilor camarazi căzuți în dizgrație și utilizarea sistematică a categoriei de „trădare", chiar mai mult decât închisoarea arbitrară a unor grupuri întregi de oameni și lipsa totală a garanțiilor juridice) a sfârșit prin a distorsiona însuși jocul puterii

dintre diferite linii, ca să nu mai vorbim de instrumentalizarea protestelor tineretului în contextul acestor lupte de putere extrem de complexe și de represiunea finală, tragică, a grupurilor de tineri studenți și muncitori, încredințate milițiilor țărănești.

Fenomenul privilegiilor grele, insurmontabile, de autoritate, de acces la informație și de includere în rețeaua ierarhică, dar și de avere, de disponibilitate a bunurilor și serviciilor nu doar în scopuri profesionale, ci și pentru simplă desfătare personală și de libertatea de a-și decide propria soartă, care au însoțit nivelul de putere deținut de indivizii din cadrul partidului, a contribuit, de asemenea, la evoluțiile dramatice ale Revoluției Culturale și, prin extensie, la detașarea generală a tineretului chinez de însăși idealurile revoluției. Aceste privilegii, datorate și structurii familiei chineze și unei anumite „separațiuni” a comuniștilor, în special în societatea urbană, au fost transmise fără merit, - ereditar și extinse într-o manieră clientelistă, aproape cu caracteristici de castă.

Este adevărat că Mao și stângiștii din timpul Revoluției Culturale s-au ridicat împotriva acestui fenomen și, într-adevăr, au motivat Revoluția Culturală tocmai prin urgența combaterii lui: Mao a fost cel care a denunțat transformarea partidului într-o „nouă clasă” cu aceeași intensitate ca Djilas și cu argumente mai ample, cu un avertisment mai dramatic asupra pericolului mortal. Cu toate acestea, oamenii Revoluției Culturale înșiși s-au bucurat de privilegii materiale evidente atât la vârf, cât și în toate ramurile puterii, transformând revendicările libertare și egalitare ale Revoluției Culturale într-o luptă pentru privilegiile - asociate puterii. Într-o anumită măsură, chiar și liderii grupurilor de tineri „rebeli” au folosit, între ei și susținătorii lor, instrumente represive și autoritare incompatibile cu orice proces revoluționar și s-au bucurat de privilegii inaccesibile oamenilor de rând.

Denunția privilegiului intelectualilor

Din cauza acestor contradicții sociale, autoritățile, confruntate cu o adevărată rebeliune a tinerilor, motivată cu adevărat de respingerea privilegiilor, puterii și bogăției – incompatibile cu idealurile revoluționare care legitimau regimul existent – au profitat de la început de fiecare ocazie pentru a deturna protestele studențești și muncitorilor împotriva intelectualilor, doar împotriva intelectualilor și, mai ales, împotriva

violenței tinerilor din mediul rural, adesea copiii acelor țărani săraci care, prin participarea lor la lupta socială, deveniseră noua clasă conducătoare locală, dar se treziseră excluse de la accesul la funcțiile de conducere centrală prin mecanismele de selecție școlară.

Era adevărat că intelectualii proveneau în mare parte din ceea ce în mod tradițional fuseseră clase privilegiate și era, de asemenea, adevărat că, de-a lungul istoriei Chinei, privilegiul cultural fusese un mijloc de acces la putere (precum și o consecință a privilegiului economic). Din acest motiv, originile puterii revoluționare în lupta armată rurală implicau în mod inerent o anumită opoziție față de funcția socială a intelectualilor , chiar și a celor educați în noua societate. De asemenea, era adevărat că, având în vedere situația specifică a Chinei, Mao, în opera sa, a efectuat o critică generală a culturii ca instrument de transmitere a puterii peste liniile de clasă preconcepute, inevitabil destinată să identifice cultura însăși cu interesele claselor conducătoare .

Critică la adresa selecției școlare „meritocratice"

Această critică a culturii și a școlii ca instrument de transmitere a acesteia , în special a caracteristicilor de clasă ale selecției școlare și ale sistemului de examinare (în China, țara care oferise lumii modelul pentru recrutarea birocratică prin examene competitive), a fost de mare importanță în 1968: era un subiect care fusese discutat pe larg în China chiar înainte de Revoluția Culturală și care avusese repercusiuni în Occident. Multe teme ale criticii maoiste a selecției meritocratice în școli și a „justiției" nedrepte care o însoțea fuseseră reluate în Occident, în special în Italia de Don Milani, și puseseră sub semnul întrebării, sau cel puțin sub semnul întrebării, conceptul de selecție meritocratică (spre deosebire de selecția bazată pe avere) susținut de mult timp de stânga tradițională. Fără această critică, care a venit într-un moment în care noi clase intrau în școala secundară din Italia, anul 1968 nu ar fi avut loc.

Totuși, în *Scrisoarea sa,* Don Milani, deși repeta ideea morală a criticii lui Mao asupra transmiterii meritocratice a culturii (nu întâmplător bazată pe o experiență desfășurată într-un mediu rural), a adăugat un accent critic pe știrile care începeau să sosească din China. Tezele maoiste i se păreau o revendicare a egalității, dar numai potențial: „Cine știe dacă este adevărat?", a concluzionat el,

întrebându-se dacă deținătorii reali ai puterii erau dispuși să-i supună pe toți cei excluși de la putere unor mecanisme de selecție echitabilă.

Devierea protestelor tinerilor de la obiectivele lor reale

Și pe bună dreptate. Într-adevăr, transformarea intelectualilor în ținta principală a furiei tinereții a fost o alegere deliberată și greșită făcută de cei aflați la putere în China. În societatea chineză a anilor 1960 , intelectualii dețineau în mare parte privilegii reziduale, supraviețuind îndelungatului exercițiu tradițional al puterii și, dacă e să spunem așa, „acordate ” de autorități pentru a asigura utilizarea subordonată de către regim a competențelor lor profesionale: aceștia nu posedau instrumentele capabile să preconfigureze viitoare instrumente de putere și privilegii . Fiind supuși unui atac parțial instrumental, odată cu Revoluția Culturală, intelectualii chinezi s-au opus puterii Partidului Comunist, cel puțin liniei susținute de Mao. Acest lucru a slăbit în cele din urmă pozițiile maoiste, atât de mult încât, în urma morții lui Mao, tocmai intelectualii au constituit cel mai compact grup de presiune în favoarea lui Deng Xiaoping și a unei inversări a politicilor maoiste.

Numai prin reabilitarea culturii ca instrument de guvernare și planificare, copiii lor ar putea să se bucure din nou de poziții avantajoase în mecanismele de selecție pentru admiterea la universitate și, implicit, pentru accesul la clasa conducătoare. Cel puțin, asta credeau intelectualii. În realitate, mecanismele speculative puse în mișcare de liberalizarea economică și, în același timp, monopolul neschimbat asupra puterii deținut de Partidul Comunist i-au exclus din nou pe intelectuali din rândurile celor care decid soarta Chinei, returnându-i în condiții de sărăcie și frustrare care sunt dăunătoare pentru ei, pentru cultura chineză și chiar pentru viața materială și morală a poporului chinez.

Însă în 1968 aceste evenimente păreau încă de neconceput și, mai mult, întregul proces real al Revoluției Culturale și contradicțiile sale erau puțin cunoscute și mai puțin înțelese. Mai ales când în Europa, în 1968, mulți studenți au ieșit în stradă, preluând sloganurile care fuseseră tipice camarazilor lor chinezi în faza inițială a Revoluției Culturale, „Gărzile Roșii”, formate din studenți sau muncitori, fuseseră deja victime ale unei represiuni adesea sângeroase sau fuseseră trimise să lucreze în condiții marginalizate în cele

mai neprimitoare și mai sărace zone ale Chinei: în special cele mai îndepărtate de centrul puterii. Nu era ușor să o spui atunci: mai presus de toate, să spui că nu era crezut.

Analiza chineză a societăților socialiste

Apelul chinezilor la o revoluție globală împotriva sistemului imperialist , în contrast cu teza lui Hrușciov care accepta permanența puterii imperialiste în numele nevoii de destindere între cele două mari puteri, împotriva interpretării coexistenței care - având în vedere refuzul permanent al SUA de a recunoaște Republica Populară Chineză - făcea din coexistență o coexistență fără China și, prin urmare, inevitabil o coexistență împotriva Chinei, a fost un alt element al anului '68. „Linia generală a mișcării comuniste internaționale" propusă de chinezi în 1963 și apoi propagată continuu cel puțin până la începutul Revoluției Culturale (când problemele politice și culturale interne ale Chinei au preluat controlul) era doar parțial contiguă cu fenomenul emancipării popoarelor și cu luptele pentru independență care aruncaseră în criză conceptele eurocentrice tradiționale: deși luptele „ticăloșilor pământului", adică ale săracilor lumii sărace, aveau o pondere predominantă în aceasta, strategia chineză dorea să se poziționeze ca o strategie de luptă la nivel global, similar cu ceea ce făcuse Internaționala Comunistă în anii 1920.

Polemica chineză a adus în prim-plan problema situației sociale și politice existente în țările socialiste: tocmai denunțarea oricărui fenomen involutiv care împiedica acele societăți să corespundă idealului socialismului sau cel puțin să mențină efortul de apropiere de acesta, a stat la baza revoluției culturale înțelese ca o mare mobilizare socială pentru a preveni o „restaurare de clasă" sau în orice caz apariția privilegiului social și a monopolului puterii politice de către o minoritate, chiar dacă aceasta corespundea partidului. Această alegere, făcută de Mao în convingerea că URSS încetase să mai fie o țară socialistă, nu numai că a adus tensiunea dintre comuniștii chinezi și sovietici la punctul de ruptură ireparabilă (destinată să se rezolve doar atunci când la putere în China va veni o conducere care nu va mai pune problema corespondenței politicilor urmate de un partid comunist cu idealul socialismului), dar a determinat și scindarea în cadrul partidului comunist prin plasarea alegerilor de strategie socială ce trebuiau făcute în termeni antinomici și făcând imposibile amânările sau compromisurile.

Reticența chineză față de fenomenul stalinist

În denunțarea „restaurării” privilegiilor în URSS, chinezii nu au putut specifica în mod convingător când va avea loc schimbarea caracteristicilor sociale în URSS, nici dacă URSS fusese cu adevărat o țară substanțial socialistă până la o anumită perioadă și dacă apoi încetase să mai fie așa, când și de ce: tezele exprimate în majoritatea textelor chineze atribuiau inversarea alegerilor de clasă lui Hrușciov și celui de-al XX-lea Congres, dar în operele lui Mao - semnificativ din nou nepublicate - analiza experienței istorice desfășurate în URSS-ul lui Stalin și a multora dintre tezele teoretice ale lui Stalin era departe de a fi o apărare a stalinismului ca poziție politică sau teoretică și a practicii sale de putere .

Critica lui Mao asupra stalinismului a fost, de fapt, parțial în contradicție cu instrumentele puterii și chiar cu arbitrariul pe care Mao însuși le-a folosit în guvernarea țării și în conducerea luptei din cadrul partidului. Mai mult, evaluarea sa asupra stalinismului a stârnit cu siguranță dezacorduri violente și de netrecut chiar și în cadrul grupurilor și facțiunilor care erau dispuse să-l urmeze pe Mao în lupta de politică socială din cadrul partidului. Eșecul de a analiza fenomenul stalinismului sau cel puțin incapacitatea de a dezvolta o interpretare a stalinismului capabilă să obțină un consens larg în cadrul conducerii Partidului Comunist Chinez și compatibilă cu problemele cu care s-au confruntat comuniștii chinezi în munca lor de manageri ai societății și economiei chineze, a fost probabil una dintre cauzele ultime ale eșecului Revoluției Culturale.

Teza chineză despre societățile capitaliste metropolitane

În aceste privințe, contribuția chineză la discuția despre natura societăților socialiste înainte și în timpul Revoluției Culturale a fost extrem de semnificativă și a intervenit într-o dezbatere despre stânga europeană aflată în plină desfășurare de ani de zile: tezele chineze au îmbogățit această dezbatere chiar dacă i-au adus un anumit element mitic și înșelător: convingerea că, dacă URSS ar fi eșuat, China ar putea oferi în schimb un exemplu de societate socialistă mai dreaptă și riguroasă, deși săracă. Într-o anumită măsură, același mit circulase despre Cuba înainte de 1968. Acest tip de contribuție a reînviat imaginea unei „patrii revoluționare” ideale, care avea puțină legătură cu

considerațiile realiste, cu consecințe dezastruoase pentru dezvoltarea perspectivelor și luptelor sociale în țările occidentale capitaliste în care s-a desfășurat anul 1968.

Teza chineză a „asediului orașelor albe de către satele roșii", adică a priorității luptelor din Lumea a Treia față de cele ale metropolelor capitaliste, a pus sub semnul întrebării rolul clasei muncitoare, precum și pe cel al statului social și cuceririle realizate sau care urmau să fie realizate „în cadrul sistemului". În același timp, a ridicat și problema funcției și limitelor tehnologiei și progresului științific: toate teme care au fost, de asemenea, în centrul unei discuții deschise timp de ani de zile în stânga în țările capitaliste și care au primit diverse răspunsuri, determinând multiple linii de gândire, parțial alternative unele față de altele, parțial compatibile reciproc. Tezele chineze au adus o contribuție, subliniind adesea pericolul de a purta discuția despre natura societății capitaliste, articulațiile , contradicțiile și limitele sale fără a lua în considerare problemele pe care alegerile făcute în cadrul societăților capitaliste pe probleme individuale le-au reprezentat pentru alte societăți, pentru lumea săracilor. Argumentul chinez a deschis o fereastră asupra acelor probleme, dar adesea natura dogmatică a pozițiilor chineze, experiența limitată a chinezilor în problemele discutate, adevărata alteritate existențială a rădăcinilor din care au izvorât tezele chineze au făcut ca noua contribuție adusă de chinezi să rămână încurcată în formule și scheme care, repetate în Europa, nu numai că nu au reușit să aducă o contribuție productivă la dezbatere, dar au sterilizat-o devenind o sursă de polarizări artificiale .

Competiția nefastă dintre chinezi și sovietici pentru consens

Tendința chinezilor, mai ales în timpul Revoluției Culturale, de a pune orice problemă ca o alternativă, asupra căreia existau în mod necesar două „linii" ireconciliabile asupra cărora era necesar să se ia partea, într-o lume - cel puțin în lumea care a participat la luptele din '68 - în care antiteza cu sistemul imperialist și nevoia de a lua partea împotriva acestuia erau profund resimțite, așa cum nevoia de a „lua partea" se simțea în conflictul dintre comuniștii chinezi și comuniștii sovietici, a avut efecte cu adevărat perverse, mai ales atunci când în cadrul vastului și mobilului complex de forțe care animaseră '68 a avut loc o microinstituționalizare odată cu formarea de partide și grupări a căror linie consta adesea în simpla repetare

a tezelor chineze și, prin urmare, în urmărirea continuă a aderenței acestora din urmă la linia decisă de chinezi, ultimul punct de cotitură în luptele politice interne din China.

La rândul lor, sovieticii depuneau același efort pentru a domina forțele politice ale mișcării comuniste internaționale, fie ele consolidate, fie recent formate. În Italia, consecințele perverse ale acestui fenomen dual au avut - repercusiuni relativ limitate, datorită marjelor de autonomie de care se bucura deja IEP față de sovietici (dar acele marje au apărut mai ales după 1968, după Praga, după ce victoria vietnameză a devenit evidentă) și importanței pe care au dobândit-o și în cadrul noii stângi grupuri cu rădăcini în luptele studențești și muncitorești, care vedeau problemele internaționale doar ca pe un teren limitat, dacă nu chiar marginal, de acțiune și chiar de dezvoltare ideologică.

Însă în alte părți, acest proces a avut consecințe catastrofale: cursa dintre chinezi și sovietici pentru asigurarea unei alinieri pe pozițiile lor – sau, mai degrabă, pe o interpretare dogmatică, peremptorie și atotcuprinzătoare a pozițiilor lor – a grupurilor și partidelor care făceau primii pași, adesea sub presiunea represiunii sau în condiții de mare înapoiere materială, politică și culturală, a avut consecințe dezastruoase în multe țări, în special în lumea a treia. Povestea tragică a khmerilor roșii, dar și războiul civil din Angola și eșecul multor partide comuniste latino-americane de a răspunde apelului revoluționar al lui Guevara au jucat un rol semnificativ în această luptă distructivă dusă de chinezi și sovietici pentru a asigura chiar și o aliniere formală între diferitele grupuri revoluționare.

În acest conflict, numeroase forțe revoluționare au fost distruse, facilitând - victoria imperialismului și apariția unor noi forțe politice, reacționare sau conservatoare, sau în orice caz, dispuse să caute integrarea în sistemul imperialist pentru a-și apăra privilegiile, cu o reacție ideologică împotriva unei stângi divizate și sectare. Controversa dintre chinezi și sovietici și eforturile acestora de a câștiga loialitatea diferitelor grupuri revoluționare din Lumea a Treia au accentuat și accelerat procesul involutiv care în anii precedenți marcase deja limitele luptei împotriva imperialismului și se soldase cu înfrângeri grele , așa cum am menționat deja.

Și vietnamezii au rămas singuri: vietnamezii care de la început fuseseră - capabili să-și bazeze lupta pe pozițiile lor și îi forțaseră, cu geniu și mare perspicacitate tactică, atât pe chinezi, cât și pe sovietici să concureze pentru a-i ajuta, fie și numai pentru a împiedica adversarul să se poată lăuda singur cu consensul vietnamezilor victorioși: victorioși.

singur, într-o lume în care marele impuls al luptelor populare fusese slăbit, învins sau monopolizat de jocul elitelor înguste. Acea singurătate avea să facă parte din tragica involuție a situației vietnameze după victoria din 1975, din alegerea greșită de a se alinia cu URSS împotriva Chinei, care, de altfel, a preferat atunci să-i arunce pe vietnamezi în brațele URSS decât să le accepte reticența, rezistența la alinierea ideologică.

Marea victorie a vechiului Vietnam

Dar în '68 nu era ușor să ne dăm seama de acest lucru, pentru că în '68 Vietnamul câștiga: '68 a fost anul marii victorii de la Tet. Din 1960 încoace, americanii au continuat să acumuleze forțe pentru escaladarea din Vietnam, pentru a câștiga războiul împotriva gherilelor, pe care liderii americani îl vedeau ca pe o repetiție generală pentru alte rebeliuni, alte războaie de eliberare în țări mai direct vitale pentru Statele Unite și, în același timp, ca pe un declanșator al unei alunecări de teren revoluționare pe scară largă în Asia de Est .

În acei ani, puțini militanți din stânga tradițională, sau chiar cei din grupuri mai puțin instituționalizate, crezuseră că vietnamezii pot câștiga: echilibrul puterii la nivel global și succesiunea înfrângerilor din lumea a treia i-au făcut pe mulți să creadă că vietnamezii își vor respecta angajamentul de a lupta, dar numai tragic. Toți vor muri sub loviturile imperialismului american, așa cum murise Guevara, după ce lansase un apel disperat pentru sprijinul lor.

Cei care știau mai multe despre rădăcinile specifice ale istoriei Asiei de Est, cei care trăiseră în China sau Vietnam, nu împărtășeau această viziune pesimistă. Exista un Vietnam „vechi" care stătea în spatele apărării identității vietnameze împotriva provocării masive a puterii americane, la fel cum o Chină „veche" din munții și zonele rurale din nordul Chinei îi sprijinise pe comuniștii chinezi în rezistența lor față de Japonia și apoi față de Kuomintang, conducând strategia lui Mao spre victorie, incredibilă după logica lumii moderne. Identitatea și unitatea vechiului Vietnam au stat în spatele luptei lui Ho Și Min, care, atunci când a vrut să mobilizeze cele mai profunde forțe ale țării sale pentru rezistență împotriva unui inamic mai modern, s-a îndreptat către cei vechi, astfel încât aceștia să poată folosi instrumente și valori tradiționale pentru a mobiliza tinerii.

din sat pentru a apăra supraviețuirea și identitatea țării lor.

Prețul enorm al victoriei

I Vietnamezii au reușit să reziste, cu un preț uman pe care puțini l-au văzut în 1968 , puțini au fost dispuși să-l recunoască și care a fost plătit după victorie cu terenurile distruse de dioxină, dezintegrarea societății, dezechilibrul sistemului de apă, desicarea artificială și apoi arderea marelui patrimoniu forestier pentru care cercetătorii americani au denunțat primul caz de „ecocid”. Astăzi știm și că pe traseul Ho Și Min, adică pe cărările de pământ care legau Nordul de zonele de gherilă din Sud, se găsesc scheletele hamalilor țărani încă agățați de încărcăturile lor, mărturisind efortul imens de a aduce provizii - gherilelor printr-un sistem de transport care, tocmai pentru că era în afara logicii lumii moderne, nu putea fi niciodată întrerupt de americani: dar a costat un preț uman pe care nicio societate modernă nu ar fi dispusă să-l plătească. Oameni au murit de epuizare, la fel ca și de bombe, foamete și malarie.

II „'68 a privit cumva experiența Vietnamului într-o lumină festivă: Vietnamul câștiga, câștiga pentru toată lumea și aducea bucurie tuturor. Vietnamul nu sărbătorea: Guevara, încă o dată, în apelul său final, a fost cel care a denunțat tonul festiv cu care stânga din lumea dezvoltată privea Vietnamul, comparând lupta vietnameză cu lupta gladiatorilor romani, sclavi împinși să moară pentru bucuria celor liberi. Nu a existat nicio sărbătoare, dar vietnamezii ar fi putut câștiga și într-adevăr au câștigat, datorită utilizării combinate și ascute a mai multor factori . În 1968, la sfârșitul lunii ianuarie, la începutul noului an lunar agricol (sărbătoarea Tet), gherilele au atacat principalele baze americane și au demonstrat că toate eforturile depuse de Statele Unite în ultimii trei ani, trimiterea a peste șase sute de mii de americani și utilizarea oricărui tip de armă, chiar și a celor mai crude și sofisticate - cum ar fi bombele cu bile de plastic care nu puteau fi detectate radiologic în corpurile răniților - nu au permis armatei celei mai mari puteri a lumii să „țină” Vietnamul. De atunci încolo, experiența americană din Vietnam era sortită să se încheie cu o înfrângere: președintele Johnson a trebuit să se retragă din cursa pentru Casa Albă, iar alegerile care trebuiau făcute în Vietnam au devenit principala problemă pentru Statele Unite într-un an electoral prezidențial.

Rezistența Sudului și ajutorul Nordului

Astăzi, mulți exilați vietnamezi anticomuniști, sau chiar participanți la lupta revoluționară care s-au separat ulterior de camarazii lor pentru că nu au fost dispuși să accepte involuția stalinistă a puterii în Vietnam după victorie, sunt dornici să demonstreze că, din punct de vedere militar, Bătălia de la Tet a fost o înfrângere și că una dintre numeroasele erori politice din '68 a fost tocmai aceea de a o considera o victorie. Dintr-o perspectivă militară, această teză poate fi corectă în sensul că aparatul american din centrul său nu a fost afectat și, în consecință, puterea strategică a Statelor Unite în Vietnam a putut fi restabilită.

La nivel politic general, s-ar putea să fie ceva mai mult: ofensiva a costat pierderi teribile gherilelor sudice care, până atunci, în ciuda faptului că primeau ajutor din partea Nordului, în ciuda faptului că aveau nevoie de sprijinul trupelor regulate nordice de-a lungul liniei de demarcație și în ciuda faptului că trăiau din aprovizionarea grea prin intermediul traseului Ho Și Min, fuseseră alcătuite în principal din revoluționari, țărani și intelectuali sudici, legați de realitatea Sudului, care era diferită de societatea nordică și care, într-un anumit sens, era mai pluralistă, mai puțin dominată de un Partid Comunist riguros și eficient, dar stalinist, mai deschisă către o societate profund schimbată de colonizare: distorsionată, dar și modernizată.

Distrugerea rezistenței sudiste, urmărită după Bătălia de la Tet de către Statele Unite și colaboratorii săi, prin persecutarea țintită a luptătorilor din rezistență, distrugerea satelor, deportarea populației și mai ales utilizarea escadroanelor morții pentru eliminarea liderilor politici ai rezistenței, a constituit o înfrângere gravă pentru forțele revoluționare din Vietnam.

Severitatea loviturilor suferite avea să fie evidentă după 1975: pentru că victoria Vietnamului a fost obținută, dar a fost obținută cu intervenția masivă a forțelor Nordului. Iar Nordul reprezenta acel Vietnam „vechi", cel al comunelor cultivatoare de orez care au apărut în zorii istoriei din încrengatura de apă și pământ a Deltei Fluviului Roșu, care nu cedase niciodată invaziilor străine și rezistase colonizării aproape imun. Un Vietnam antic și intact, dispus să apere propria identitate: dar și un Vietnam înapoiat, incapabil să răspundă provocărilor mai subtile pe care dominația străină le lăsase țării victorioase, și anume erodarea societății țărănești din Sud, crearea de centre urbane fondate pe o economie cu siguranță parazitară și „bordered", dar totuși mobilă și capabilă să pună în circulație bogăția, chiar dacă dobândită nedemn și obținută cu prețul „trădării".

Unanimitatea naționalistă a comuniștilor vietnamezi

Mișcarea din 1968 a subestimat gravitatea acestor contradicții, precum și prețul uman de netrecut plătit de rezistența din Sud. Nu a reușit să vadă ce ar fi facilitat involuția politică de după 1975: puterea grea a unui Partid Comunist care se dovedise capabil să lupte și să învingă două mari puteri moderne, dar - marcat, fără îndoială, de o puternică părtinire stalinistă și de o lipsă de experiență economică și de cultură modernă în general. Atitudinea moralistă, apolitică, care, abordând problemele Sudului, ar fi îngreunat depășirea contradicțiilor reale ale unei societăți care trecuse printr-o răsturnare necunoscută în Nord, în ciuda sărăciei mai mari din Nord. De asemenea, distrugerea rezistenței din Sud a accentuat o interpretare greșită care a însoțit - și nu putea să nu însoțească - întreaga luptă din Vietnam, și anume teza că lupta în desfășurare era în esență o luptă națională și numai națională, în care colaboratorii Statelor Unite au jucat doar rolul de „trădători”, trădători ai patriei, ai identității, ai moștenirii sacre a vechiului Vietnam.

În schimb, mai ales în Sud, lupta a fost în mare măsură și un război civil, un conflict social de clasă în care clasele sărace au luptat împotriva claselor privilegiate din trecut și prezent și au fost reprimate de acestea, cu intervenția decisivă a „inamicului străin”, Statele Unite. În Sud, așa cum a existat și în Nord, existau proprietari de pământ lacomi care închiriau parcele mici de pământ cu productivitate scăzută țăranilor săraci, dar exista și în Delta Mekongului o - burghezie agrară legată de comercializarea internă și internațională a orezului, la fel cum existau în zonele urbane, în special în Saigon, diferite categorii de burghezie comercială și profesională, vietnameză, dar și chineză, profund schimbată de colonizarea franceză; și, în final, existau bandele de paraziți și mercenari din Statele Unite care, împreună, constituiau un grup social important, dacă nu chiar o clasă. Prevalența membrilor minorității catolice în cadrul acestui grup și alegerea făcută de americani de a recruta forțe colaboraționiste din interiorul acelei minorități, care fusese străină culturii tradiționale vietnameze timp de un secol și, prin urmare, era dispusă să respingă apelul de a-și apăra identitatea susținut de comuniști, au făcut problema mai complexă.

În esență, puternicul caracter național al Partidului Comunist Vietnamez a împiedicat o analiză detaliată și diferențiată a forțelor care se opuneau rezistenței, care aveau propriile

motivații de clasă în susținerea societății prostituate și mercenare create de Statele Unite în Sud, un model extrem și mistificat al societăților neocolonialiste din întreaga lume. Idealul unanimității în lupta „împotriva inamicului străin și a trădătorilor" a îngreunat identificarea contradicțiilor și a liniilor de conflict și, prin urmare, a îngreunat depășirea lor în perioada postbelică. Între timp, moștenirea moralismului politic tradițional ne-a împiedicat să înțelegem că prostituata care servea americanilor ar putea percepe o breșă în propria identitate sfărâmată, dar totuși a găsit convenabil să continue să se prostitueze pentru bărbați dintr-o societate bogată, în loc să accepte valorile austere care au rămas mai intacte în Nord și exacerbate de sărăcie și de lunga experiență a războiului.

Semnificația victoriei vietnameze

În ciuda acestor limitări, eșecul de a le percepe din partea lui '68 și a forțelor care l-au susținut a fost o cauză semnificativă a interpretării ulterioare inadecvate a realității vietnameze și, de asemenea, a abandonării culpabile a vietnamezilor de către stânga occidentală după victoria lor, atunci când aceștia ar fi avut cea mai mare nevoie de ajutor, Bătălia de la Tet a fost într-adevăr o mare victorie care a contribuit probabil ca niciun alt factor la declanșarea mecanismului lui '68. Ceea ce nu ar fi trebuit să fie prezent a contribuit, de asemenea, la încurajarea luptei: ceea ce a fost numită „sărbătoarea Vietnamului", adică percepția a ceea ce se întâmpla în Vietnam ca un proces exaltant și plin de bucurie, o victorie ușoară și incontestabilă. Poate că nu a fost o victorie militară, dar a fost cu siguranță o victorie politică de neegalat: faptul că a forțat Statele Unite să renunțe – sau cel puțin să pună la îndoială, pentru a ajunge treptat la o renunțare totală, o negare – la o întreprindere care a fost nedreaptă din punct de vedere moral, brutală din punct de vedere uman și

anacronică din punct de vedere politic.

Bătălia de la Tet i-a învins pe americani din punct de vedere politic și, de atunci, aceștia nu au mai putut niciodată să se angajeze într-o intervenție armată pe termen lung într-o țară care a respins logica dominației lor. Alte mijloace sunt folosite acum pentru a supune sau influența dușmanii Statelor Unite, dar Bătălia de la Tet a marcat „limitele puterii americane” într-o lume în care ascensiunea acestei puteri părea încă un Enea în continuă ascensiune. Se poate ca astăzi provocarea yenului față de dolar și contradicțiile unei societăți care vrea să continue să trăiască dincolo de posibilitățile sale și care își dă consimțământul doar acelor

conducători care garantează că poate continua să facă acest lucru, creează acum o criză pentru Statele Unite mult mai gravă decât cea creată în 1968 de luptătorii din rezistența sud-vietnameză cu pălăriile lor de pânză și puștile chinezești în mână. Dar acea dată a marcat o ruptură pe care nicio preamărire a virtuților lui Rambo și nici măcar lunga domnie a lui Reagan nu au vindecat-o.

În acest sens, '68 nu a greșit identificând Bătălia de la Tet ca un punct de cotitură, un semn care arăta cum victoria nu le-a surâs neapărat întotdeauna celor mai puternici, celor mai bine înarmați, celor mai bogați. Și acest semn a fost foarte important pentru o mișcare care primise , așa cum am încercat să demonstrăm aici, multiple contribuții de idei și interpretări care toate - în ciuda contradicțiilor și limitelor lor - au convenit în a afirma că ordinea puterii în lume putea fi răsturnată, putea fi inversată, putea fi ștearsă și înlocuită cu o altă ordine. Și '68, poate cu speranță sau poate adesea confundând schimbarea existențială cu schimbarea structurală, schimbarea propriilor condiții private cu schimbarea condițiilor umanității, a încercat să schimbe lumea: și - privind realitatea de astăzi cu ochii celor care au văzut trista Italie, Europa plumburie a anilor 1950 - a reușit chiar, cel puțin parțial.

PRIN INTERPRETĂRI AL LUNII DE MAI FRANCEZE

de Bruno Bongiovanni

Există cei care au afirmat cu autoritate că, pentru a înțelege un fenomen care se desfășoară în societate, chiar dacă este strict contemporan și nu exhaustiv în dinamica sa efectivă inevitabilă, este mai întâi necesar să-i scriem istoria. Pare a fi oul lui Columb. Despre luna mai franceză, însă, există deja numeroase și exhaustive cronici și sunt disponibile și câteva colecții importante de documente , dintre care cel puțin una, *Journal de la Commune étudiante* de Vidal-Naquet și Schnapp, este cu adevărat extraordinară și excelentă, precum și excepțional de actuală. Ca să nu mai vorbim de celebrele graffiti-uri, de *prinderea anonimă* și colectivă *a parolei,* de creativitatea expresivă materializată pe pereți și pe străzi și de afișele Atelierului popular al Școlii naționale de arte frumoase în revoltă, vândute din păcate la licitație în mai 1988, cu ocazia sărbătoririi uneori comerciale a celei de-a douăzecea aniversări; aceste documente evocatoare și fascinante, care au stabilit o nouă estetică și poetică a secesiunii sociale, au fost, de asemenea, publicate și comentate în mod repetat. Există chiar și un studiu lexico-politic și lingvistic anevoios și amețitor, intitulat „ *Les tracts en mai 1968"*. În acest text, pliantele sunt analizate , în variantele și constantele lor, cu aceeași grijă pe care am putea-o rezerva celor mai prețioase relicve ale poeziei provensale. În acest moment, acum că omagiul conștiincios și uneori dulce adus zdruncinăturilor și imperativelor nostalgiei a fost adus în multe locuri, nu mai este vorba doar de a reconstrui microistoriile scrise și orale, de a face inventar, de a acumula , de a aprofunda abundența exuberantă și uneori narcisist afișată de mărturii: este mai degrabă vorba de a înțelege, sau cel puțin de a încerca să înțelegi, poate de a dezlănțui, cu toată meticulozitatea umilă necesară și cu toate riscurile pe care le implică acest lucru, acel efort inevitabil al conceptului fără de care fragmentaritatea seducătoare, dar eterogenă, a poveștilor este puțin probabil

să poată prelua silueta indispensabilă , cu siguranță niciodată presumptuos și peremptoriu definitivă, a istoriei.

Cea mai bună modalitate de a încerca să înțelegem semnificația istorică a zilei din mai 1945 în Franța este să acordăm o atenție deosebită interpretărilor care au fost date, cu o rapiditate surprinzătoare. Edgar Morin, într-un articol din 1986 în *Pouvoirs,* a subliniat clar că interpretările s-au prezentat adesea sub forma binară a alternativei simple: Mai 1945 a fost, uneori, un eveniment determinist necesar, un accident întâmplător, o criză de civilizație, o criză politică banală puțin mai agitată decât de obicei; a fost un joc, o sărbătoare, un *divertisment,* un carnaval, dar și o afacere teribil de gravă și, pentru unii, chiar tragică ; a fost, în cele din urmă, o revoluție și o parodie ireverențioasă și iresponsabilă a revoluției. Enigma fenomenului nu a fost risipită în anii care au urmat; dimpotrivă, a fost amplificată de prăbușirea răsunătoare și poate ireversibilă a teoriilor explicative și a narațiunilor ideologice tradiționale grandioase, sumbre și liniștitoare. Ceea ce rămâne, ca un reziduu insurmontabil , este un element evident de surpriză și incongruență, care se traduce prin conștientizarea generală a unei erupții greu de explicat , dar care reprezintă o ruptură vizibilă, ireversibilă, în cursul lumii și nu doar în chinuitul drum istoric francez . Luna mai, atât de plină, într-un timp scurt, de evenimente excepționale, este de fapt - toată lumea știe asta - episodul central al unui fenomen prin natura sa internațional: al acestui fenomen, așa-numitul '68 este punctul de sosire , punctul culminant extrem și, probabil, și începutul spiralei descendente. Voi încerca să explic această ultimă afirmație mai târziu .

Să trecem acum la chestiunea interpretărilor, formulate în mare parte pe măsură ce evenimentele s-au desfășurat și în lunile imediat următoare. Prima interpretare, cea mai evidentă și cea mai grosolană, dar nu lipsită de corolare indirecte care dau naștere la multe reflecții, este cea a unui complot și chiar a unei conspirații internaționale. De Gaulle însuși a afirmat fără menajamente, pe 30 mai, că scopul era de a forța Franța să se resemneze cu o putere care s-ar impune în mijlocul disperării naționale: această putere ar lua forma comunismului totalitar . În lunile și anii care au urmat, de Gaulle și Pompidou au reiterat această judecată, care era într-adevăr destul de neclară. La cine se referea atunci când se vorbea despre comunism totalitar? Puterile din Est? Partidul Comunist? *Grupusculii revoluționari* de diverse inspirații? S-ar putea, desigur, să ne gândim la o evaluare dictată de un fel de ideologie demagogică.

Interpretările discursului din Mai-ul francez demonstrează oportunism electoral, dar rămân unele ciudățenii. De Gaulle se afla în România în perioada de apogeu a mișcării . Și nu a considerat potrivit să amâne sau să scurteze și mai mult călătoria sa. PCF, la rândul său, a oferit exemple inconfundabile de mare moderație și, cum se spune, de simț al responsabilității. Cât despre studenți, generalul i-a etichetat drept „ *chienlit",* o expresie destinată să rămână celebră. A doua zi, toată lumea a răsfoit cu nerăbdare dicționarele franceze. Ar putea un carnaval zgomotos și turbulent, însă, să submineze *grandoarea* Franței gaulliste? Din contradicțiile evidente ale acestei interpretări improvizate, crezută de unii specialiști îndrăzneți în „ - istorie secretă" - un gen literar la jumătatea distanței dintre melodramă și enigmă care i-a captivat adesea pe francezi - apar spontan unele considerații. Liderii puterii executive a celei de-a Cincea Republici se simțiseră, de fapt, atât de protejați de orice provocare încât au subestimat incredibil evenimentul, - considerându-l evident și serios nimic mai mult decât o mascarată supărătoare și năzdrăvană. O problemă, cu alte cuvinte, care putea fi rezolvată doar de autoritățile polițienești . Primul ministru Pompidou fusese absent din Afganistan între 2 și 11 mai; de Gaulle, așa cum s-a mai spus, nu voise să renunțe la călătoria sa în România din 14 până în 19 mai. Iar în seara întoarcerii sale, în timp ce Franța se afla într-un impas , nu găsise nimic mai bun de făcut decât să declare, cu concizia pripită care este virtutea monarhilor: „La réforme, oui, la chienlit, non".

Mișcarea studențească, care începuse la Nanterre joi, 2 mai, reușise să se răspândească și să radieze în toate sectoarele societății civile cu o viteză surprinzătoare și incredibilă: acest proces, care atinsese punctul culminant în ciocnirile din noaptea dintre 10 și 11 mai și care declanșase, imediat după plecarea lui De Gaulle, o mișcare grevistă în fabrici și în birouri publice și private, părea să nu aibă egal în Occidentul contemporan și totuși se trezise confruntată cu o putere vizibil neîncrezătoare, distrasă, mulțumită de sine, arogantă, obtuză, chiar absentă, sau mai degrabă prezentă, fără alte medieri politice, având doar forțele represiunii . Viteza și imaginația mișcării studențești au luat, așadar, puterea prin surprindere, dar rigiditatea absentă a puterii înseși, caracterizată în acele vremuri, conform lui Castoriadis, printr-un fel de *bête pompeuse,* a favorizat, fără îndoială, în Franța capacitatea excepțională a mișcării studențești de a realiza *deplasări surprinzătoare,* de a ocupa cu îndrăzneală spațiul societății civile, de a investi cu o energie imprevizibilă sentimentele și rațiunile unor straturi sociale largi, de a...

pentru a-i câștiga în cele din urmă pe aceștia din urmă de ideea necesității unei rezistențe bruște și tenace împotriva autoritarismului, birocratizării și a evidentei și omniprezentei obtuzități pompoase a societății politice.

Teoria conspirației dezvăluie astfel deficiențele imaginative ale unei puteri serios contestate de cei care susțin că imaginația trebuie să fie la putere. Într-adevăr, până la sfârșitul lunii, puterea executivă pare incapabilă să-și revină din imobilitatea uluită. După două săptămâni de confuzie frenetică, însă, aceasta reacționează cu forță și eficiență: pe 29 mai, după cum se știe, generalul face celebra și tulburătoarea călătorie la Baden-Baden, unde îl întâlnește pe Massu; pe 30 mai, se întoarce la Paris, proclamă necesitatea *unei acțiuni civice* împotriva complotului totalitar, iar în aceeași seară, o demonstrație gaullistă masivă a câtorva sute de mii de oameni se deplasează, ca un pachiderm care își recapătă brusc încrederea în sine, de la Place de la Concorde la Étoile. De Gaulle proclamă apoi, cu o sobrietate lăudabilă: „Je reste, je garde Pompidou". Toate ziarele publică aceste cinci cuvinte semnificative . Pe 31 mai, guvernul Pompidou a suferit o reamenajare, Adunarea Națională a fost dizolvată și au fost convocate noi alegeri pentru 23 și 30 iunie. Au existat cei care au făcut referire la încă o epifanie a lui 18 Brumar. În weekendul prelungit de Rusalii, între 1 și 3 iunie, benzinăriile s-au redeschis treptat. Franța a început încet să se miște din nou: străzile au fost invadate de convoaie lungi de mașini unifamiliale care evadau din orașele paralizate. Luna mai se terminase, deși primele săptămâni ale lunii iunie au fost orice altceva decât pașnice și liniștite. Este interesant de observat acum că, atunci când puterea gaullistă a început să se trezească din torpoarea sa sinucigașă, deși nu a renunțat la posibila utilizare a forței, așa cum pare să sugereze călătoria la Baden-Baden, a coborât pe același teren ca și adversarii săi, nu a scăpat de vraja puternică a simbolismului de masă și a organizat , cu o viteză la fel de uimitoare, o Franță compactă și intactă de dreapta. În fruntea procesiunii de pe Champs-Élysées se afla fostul *tovarăș al* comuniștilor , scriitorul și ministrul gollist André Malraux, omul care a mișcat inimile generației mai în vârstă arătând spre abisul „condiției umane". Tot ce începea într-un campus suburban din Nanterre se încheia cu intonarea Marsiliezei *în* fața Armei de Triumf din centrul Parisului. Teoria conspirației, de altfel, fusese adoptată și *de V Humanité:* într-un articol timpuriu din 3 mai, Georges Marchais, după ce subliniase

naționalitatea germană a lui Cohn-Bendit, subliniase de fapt că „acești falși revoluționari trebuie demascați energic, deoarece, obiectiv, servesc interesele puterii gaulliste și ale marilor monopoluri capitaliste ". În adverbul *„obiectiv "*, un dispozitiv grandios și *cheie liturgică* principală a vulgatei marxist-leniniste, se poate discerne, la nivel formal, singura diferență reală dintre interpretarea denunțatoare a fenomenului de către Marchais și denunțul uimit al lui De Gaulle. Marchais, însă, intervenise cu șaisprezece zile mai devreme. O veșnicie, date fiind - circumstanțele.

În acest moment, însă, merită să abandonăm frenezia pe termen scurt și să examinăm cum, pe termen lung, teoria conspirației se transformă și, în același timp, se transformă într-o teorie genealogică demnă de cea mai mare atenție și, cu siguranță, deloc de subestimat. Criza teroristă și starea de urgență prelungită au împiedicat parțial această teorie să prolifereze explicit în Italia și chiar în Germania. În Franța, ca să spunem pe față, mulți au insistat, cu ochi și răutate prost ascunsă sau cu o sociologie serioasă și ipocrită, că luna mai a fost creuzetul și viaticul pentru formarea unui nou tip de clasă conducătoare, care a ieșit în stradă la sfârșitul adolescenței pentru a-și croi drum în viață și pentru a găsi o scurtătură rapidă în carieră într-o societate extrem de închisă, dominată nemilos de generația apărută în perioada imediat postbelică, o generație care în '68 poate părea, iertați oximoronul, o gerontocrație încă tânără. Mai 1968 a fost prima etapă importantă din perioada pe care Pascal Gru a numit-o „*entre-deux-mai":* a doua etapă importantă este, desigur, mai 1981, care a dat naștere *anilor* Mitterrand , care încă mai dăinuie . Dacă acceptăm însă această diviziune, ar fi mai corect să vorbim despre un punct de mijloc în cadrul unui alt „ *entre-deux-mai",* al cărui prim mandat poate fi identificat cu 13 mai 1958 și cu ascensiunea la putere a lui De Gaulle. Prin rigidizarea puterii executive și selectarea unui personal politic și administrativ destul de limitat, De Gaulle, care a preluat funcția, trebuie amintit, în circumstanțe dramatice și excepționale, a îngreunat schimbarea generațiilor. Luna mai a zguduit o situație stagnantă, a revitalizat societatea franceză și a dat naștere unei noi elite care s-a impus încet și parțial în politică, management, profesii și, mai ales, în cultură, mediul academic, industria editorială, mass-media și jurnalism . Un *pamflet usturător* centrat pe

figuri precum Régis Debray și Serge July, redactorul *revistei Libération* , a fost scris în 1986 de Guy Hocquenghem, scriitorul care a murit de SIDA în vara anului

1988. Titlul acestui *pamflet* vesel și ireverențios este *„Scrisoare deschisă către cei care au mers la Rotary Club-ul Mao Zedong ”*. Tonul lui Hocquenghem este *usturător* și plin de resentimente, dar mulți în Franța au subliniat, nu întotdeauna negativ, progresele politice și sociale care au avut loc în timpul tranziției aparent gri de la *anii de réve* la *anii de pulbere.* În sociologia politică, a apărut o versiune generațională a teoriei elitei: atunci când vechea elită este surdă la apelurile la schimbare, atunci acțiunea de masă devine posibilă, deși nu necesară, condusă de o nouă elită, încă nestructurată ca atare. În anii următori, această elită va putea culege, deși parțial, roadele inițial necoapte ale acțiunii sale. Pe termen scurt, maximalismul său generos și utopic este învins, dar pe termen lung (în acest caz, cincisprezece ani) minimalismul său perspicace și probabil inconștient este în mare măsură satisfăcut. Acest fenomen s-a produs și în Italia, deși într-o măsură mai mică. Dar s-a vorbit puțin despre el. Atenția frenetică a tuturor a fost dramatic distrasă de contorsionările ucigașe ale variabilelor dezechilibrate.

Există o altă variantă a teoriei elitei aplicată lunii Mai. Această variantă respinge interpretarea lunii Mai ca rit inițiatic al unei generații care antrenează pentru a deveni clasa conducătoare și introduce direct, ca beneficiari direcți ai vânătorii de poziții prestigioase, așa-numiții frați puțin mai mari, cei care în Italia, într-un context complet diferit și din motive complet diferite, ar fi fost numiți „profesorii răi”. Pe de altă parte, în Franța, de la Barruel la Bonald și la Cochin, există o tradiție robustă de gândire contrarevoluționară , inițial *regalistă.* și catolic, care se angajează să pună, nu fără o luciditate pătrunzătoare, responsabilitatea pentru toate, conform unei scheme genealogice, pe seama lui Voltaire, pe seama lui Rousseau, pe scurt, pe seama intelectualilor, eternii

manipulatori ai virtuților originare ale oamenilor buni din Franța. Luna mai, după unii, a fost așadar opera generației care în '68 avea între treizeci și patruzeci de ani: asistenți nerăbdători care voiau să devină profesori, intelectuali de mâna a doua gata să profite de ocazie, figuri frustrate care nu putuseră câștiga nimic din ordine și care acum încercau cartea dezordinii. Au călărit tigrul revoltei studențești, au inflamat spiritele cu fărâme de retorică simplistă (gândiți-vă la interpretarea lui Taine a fenomenului iacobin); Au jucat în cele din urmă o miză mai mare răspândind *la rece* un extremism cerebral care a fost primit *cu căldură* de tineretul radical, care în acest caz îl înlocuiește pe mereu înșelat pe Jacques le Bonhomme.

Instigatorii dezamăgiți ai farmecului și-au abandonat apoi adepții hipnotizați și au pornit pe un drum cu totul diferit. Acum, după cum vedem, teoria elitei, care implică probabil în sens Pareto o circulație perpetuă a elitelor, se îmbină cu teoria conspirației.

În 1964, a fost publicată în Franța o carte destinată unui succes considerabil, *Les héritiers* de Bourdieu și Passeron. Teza era destul de elementară și nu în întregime neașteptată: un mecanism explicativ sociologic complex și sofisticat a fost folosit pentru a demonstra că tinerii proveniți din medii mai înstărite se bucurau de oportunități mai mari în finalizarea studiilor superioare. Ulterior s-a descoperit, prin alte studii documentate statistic, că acest lucru, deși evident, nu era în întregime adevărat: tinerii care au pornit cu dreptul, *héritiers* , au obținut studii superioare mai ușor și erau semnificativ mai siguri că vor găsi sau moșteni un loc de muncă bun după studii, dar performanțele lor universitare nu erau mai bune, adesea net mediocre în comparație cu cele ale celor care nu erau copii bogați. În orice caz, elita acum largă și cu tendință spre multiclasă, care își termina studiile superioare în luna mai, elita acum rodul matur al *baby boom -ului demografic postbelic* , a contestat elita restrânsă a puterii academice, politice, administrative și economico-financiare. Puterea, în Franța nu mai puțin decât în Italia, a reușit să câștige, cu un efort nu mic, pe planul ordinii publice și pe plan politic, iar apoi, mai mult sau mai puțin conștient, ba chiar cu o nemulțumire inițială vizibilă, a înecat, ajutată de presiunea brutală a împrejurărilor, strălucita și imaginativa elită extinsă a lunii Mai în abisul tot mai adânc al universității de masă: adică a lărgit și mai mult baza socială a celor care intrau în universitate, zdruncinând și făcând de nerecunoscut granițele deja poliklasiste ale elitei *soixante-huitarde* , care, ca atare, s-a dizolvat mai ales după '73, când o situație economică îngreunată de recesiune, șocul petrolier și inflația au început să împiedice găsirea ușoară a unor locuri de muncă potrivite pentru învățământul superior.

Conform interpretării lui May ca o școală care antrenează pentru cooptare în clasa conducătoare sau, mai bine, ca o școală care contribuie la crearea unei *noi clase* (gândiți-vă la notațiile elementare ale lui Milovan Gilas despre „comunism"), cei mai inteligenți și mai dezinhibați dintre membrii elitei încă restrânse a lui May folosesc, mai mult sau mai puțin conștient, moștenirea educațională dobândită grație faptului de a fi studiat într-o universitate care nu era încă masificată și folosesc totodată capacitatea de mișcare, veselia îndrăzneală, ferocețea și bătăușimea.

Al doilea sectarism, etica muncii politice desfășurate împreună, pentru a-ți croi drum în viață, pentru a ieși la iveală și a te demonstra, pe de o parte, mai strălucit și intelectual mai modern decât bătrânii și, pe de altă parte, mai cult și mai puțin naiv decât noul tineret. Aceasta nu schimbă faptul că în mai , și deja în perioada precedentă, elita mai largă, anterior masificării anilor 1970, se simțea sincer și pe bună dreptate persecutată și blocată în toate aspirațiile și impulsurile sale către creativitate și inovație. Tinerețea devenea din nou un mit, iar poate cea mai citată frază, chiar și în ziare, era cea a lui Nizan, scriitorul din *perioada interbelică* reînviat de Sartre: „Aveam 50 de ani. Nu voi lăsa pe nimeni să spună că aceasta este cea mai frumoasă vârstă a vieții". Tuturor li s-a părut o zdrăngănire de sabie extrem de transgresivă, dar era în schimb profund consubstanțială cu romantismul sfâșietor al privirii lui Jean Gabin din filmele scrise de Jacques Prévert la sfârșitul anilor 1930 și contemporane cu scrierile lui Paul Nizan.

Ajungem astfel la una dintre cele mai radicale teze din cadrul acestui fir interpretativ, care, după cum toată lumea va fi observat, conține multe elemente de dur adevăr. Este teza exprimată de Gilles Lepovetsky în *L'ère du vide. Essai sur l'individualisme contemporain,* o carte publicată în 1983 și apoi retipărită în 1988. Mai '68, cu tot eudaimonismul său aventuros, senzualismul său nihilist , gustul său adolescentin pentru batjocura ireverențioasă, a deschis calea hedonismului individualist al anilor 1980. Mai mult, după celebra frază a lui Saint-Just, citată în mai, „ Fericirea este o idee nouă în Europa", avusese loc desfășurarea celor mai nestăvilite și egoiste pofte termidoriene și burgheze. Dar a fost necesar să i se taie capul lui Saint-Just, un susținător convins, printre altele, al austerității republicane. Este un noroc că tranziția a fost *lină și* că nu a fost necesar să i se taie capul lui Cohn-Bendit pentru a produce întâlnirea Minitel, *carierismul* și activismul yuppie-ilor, succesul social crescând al funcționarilor postmoderni (sau neo-baroc, nu contează), efemerul administrat de protecționiști, nici măcar împodobit (cum era odinioară) de zâmbetul captivant al boemului - *pe* scurt, superstiția neoliberală , mult mai culturală decât economică, a unei ere rampante marcate poate *(poate)* de spiritul capitalismului, dar cu siguranță nu de etica protestantă.

Este cu siguranță dificil de negat că noua clasă, hrănită de valorile individualiste ale anilor 1980, a trecut porțile anului '68: pe de altă parte, eudemonismul joli *mai,* trebuie adăugat , era combinat cu solidaritate și o puternică încărcătură idealistă, antiierarhică și antiautoritară

. Dacă e ceva, sunt alte fenomene, doar parțial contigue hedonismului, cum ar fi conducerea pompoasă accentuată și multiplicată de mass-media, voința de putere mică, dar satisfăcătoare, care se dobândește vorbind într-o adunare aglomerată, micro-cezarismul arogant care apare inevitabil în fiecare experiență practică de democrație directă, tehnica organizatorică și manipulativă de care nu se poate scăpa, care se învață în îndeplinirea sarcinilor vieții de zi cu zi într-o situație neobișnuită din punct de vedere politic, care, în contrast și ciocnindu-se cu urgența carierei și a competiției sociale tipice societăților contemporane (cu atât mai tipică cu cât aceste societăți se apropie mai mult de formalismul egalitar și de disponibilitatea unor șanse egale pentru celebrele „două treimi" neobsedate de nevoile materiale imediate), au deschis calea către era golului.

O altă carte bine scrisă, dar sincer mediocră, *„Pensarea din '68"* de Ferry și Renaut, a subliniat antiumanismul unor mari *maeștri gânditori* care au plantat semințele a tot ceea ce avea să vină după aceea în mișcare: intelectualii la care se face referire aici sunt teoreticienii morții subiectului, protagoniștii așa-numitei ere structuraliste, în special Althusser, Foucault, Lacan, dar și Lévi-Strauss și Barthes. Dacă omul nu mai există, dacă subiectul se dovedește a fi o minciună a rațiunii practice moderne, este clar că individul își pierde ancorarea etică substanțială și se transformă într-un set dezordonat de strategii, impulsuri, intenții autotelice și raționalitate fără scop. Și astfel revenim la individualism, o plantă care prinde rădăcini atunci când individul își pierde demnitatea ontologică. În realitate, așa cum a subliniat din nou Castoriadis în *„Pouvoirs"* în 1986, teoreticienii morții subiectului nu sunt în niciun fel inspiratorii oculți sau fățiși ai „68-ului" francez. Mai degrabă, ele reprezintă, într-o manieră cu siguranță critică și cu vigoare intelectuală , orice judecată dorești să le formulezi, tendința care părea să predomine în anii 1960 și care a fost perfect descrisă, cu precizie entomologică, într-un roman extraordinar de Georges Perec publicat în

1965, *Les choses.* În acest roman, doi oameni de publicitate își trăiesc ascensiunea socială, iar această ascensiune, care nu are nimic prometeic sau febril balzacian, o experimentăm nu prin gândurile lor subiective, ci prin minimalismul strategiilor sociale pe care le implementează și mai ales prin obiectele cu care se înconjoară. După cum se poate observa, așa-numitul climat postmodern și subordonarea gândirii care se slăbește programatic în fața omnipotenței orbitoare a lucrurilor erau fenomene prezente la acea vreme.

științele (*critice, de altfel)* ale anilor 1960. May, însă, s-a angajat și el într-o polemică aprinsă cu această situație de facto și a fost alimentată de un anticonsumerism care era uneori predominant ideologic, alteori deschis moralist, populist, insuportabil și convenabil de Lumea a Treia, dar totuși etic real. Lucrurile *(les choses)* nu câștigaseră încă, gândirea nu fusese încă înjumătățită și mutilată *(fie* „slabă" *, fie* „puternică"), iar disertațiile erudite ale așa-numitei Școli de la Frankfurt despre societatea heterodirijată aveau încă cetățenie deplină. Într-atât încât s-a vorbit chiar și despre '68, nu fără motiv, ca despre o revoluție conservatoare și umanistă târzie, adică ca despre o mișcare de rezistență în rândul tinerilor și studenților împotriva responsabilităților civilizației industriale. Aceasta este o interpretare similară, cu distanța cuvenită, cu cea oferită în Italia de cercetători precum Piero Melograni și mai ales Domenico Settembrini cu privire la fascism și bolșevism. Societatea industrială necesită angajament, competiție, o etică a responsabilității – pe scurt, o atitudine rațional adultă, mai degrabă decât adolescentină, față de viață. Singura revoluție din lumea modernă este, la urma urmei, cea industrială: toate mișcările care nu o susțin *în* termenii valorilor declarate sunt, în realitate, contrarevoluționare.

Cât despre gaullism, la o analiză mai atentă, acesta era un regim foarte ciudat . Rigid la nivel instituțional, autoritar și paternalist la nivel social, verbos de grandilocuent în patriotismul său neobonapartist, în deceniul 1958-1968, în primul *entre-deux-mai,* acesta a făcut ca Franța țărănească a vechilor notabilități să facă un salt înainte în domeniul economic și social pe care Franța însăși nu-l atinsese niciodată până atunci. Se vorbea despre tehnocrație, se implementa un fel de planificare economică, administrația publică era eficientizată și consolidată, se încerca o politică monetară aventuroasă și se practica o politică externă originală. Peisajul social al Franței se schimba profund, sub conducerea unui general conservator în vârstă, așa cum nu se schimbase niciodată într- un interval de timp atât de scurt. Sectoare largi ale societății civile – intelectuali, studenți și muncitori – speriate de schimbările în curs, spulberate în speranțele lor pe termen scurt , supuse puterii academice și, mai presus de toate, înghețării salariilor , s-au revoltat împotriva avansului triumfător și aparent de neoprit al unei modernități care era cu siguranță reală, dar devenită nesigură de aura ideologică arhaică din jurul figurii lui De Gaulle și de procesul decizional instituțional și prezidențial foarte arogant al celei de-a Cincea Republici. Tehnocrația tulburătoare și secularizantă, bazată pe eficiență,

era astfel cealaltă față strălucitoare a *bêtise pompeuse* discutată mai sus.

Datorită celor spuse până acum, este poate posibil să se clarifice și alte interpretări și să se arate cum toate conțin un oarecare adevăr, însă nu ar trebui acceptate în insularitatea lor, deoarece un eveniment complex poate fi înțeles doar printr-o lectură complexă. Prima și cea mai evidentă dintre aceste interpretări relegă motivele exploziei din mai minții aparent sufocate a universității franceze . De fapt, avem în fața noastră, în perioada postbelică, o istorie a reformelor ineficiente și o populație studențească care a crescut de la 135.000 de unități în 1950 la 587.000 în 1968 și care, prin urmare, aproape s-a cvadruplat în puțin peste cincisprezece ani: în cele din urmă, dacă vrem să revenim la problema ofițerilor cei mai înalți ai trupei de stat, avem o inversare clară, în termeni destul de senzaționali, a proporțiilor dintre profesorii din seria A și profesorii din seria B: în universitatea franceză, *profesorii* și *maeștrii de conferințe,* în 1956-57, reprezintă 56%, iar *maeștrii-asistenți* și *asistenții...* Aceștia reprezintă 44%, în timp ce în 1963-1964 primii, după cinci ani de guvernare gaullistă, erau doar 33%, în timp ce cei din urmă ajunseseră la 67%. Perioada inițială de cinci ani a gaulismului a înregistrat o recrutare a aproape 8.000 de persoane în gradele inferioare ale cadrelor didactice universitare, o creștere, fără îndoială, spectaculoasă. Nu trebuie trecut cu vederea, însă, faptul că locul fizic unde a început revolta universitară a fost Facultatea de Arte din Nanterre, fără îndoială cea mai deschisă și liberală din țară . Acest ultim fenomen, fără îndoială, dă de gândit și este în întregime similar cu ceea ce s-a întâmplat în Statele Unite.

Amploarea mișcării și capacitatea sa de a cuprinde întreaga societate civilă sunt greu de explicat, chiar dacă încercarea a fost făcută cu dorința de a finaliza hotărât , deși antiautoritar, reforma universitară neterminată. Ne apropiem de miezul problemei dacă luăm comunitatea studențească direct și o observăm ca pe o cutie de rezonanță și avangardă a nebuloasei tinereții. Încă din 1966, o *broșură densă și perspicace* a situaționiștilor de la Strasbourg, intitulată *„Despre sărăcia în mediul studențesc”,* El identificase un spațiu social liber, eliberat de angajamentele profesionale, nesupus asprimei și anxietății principiului performanței: acest spațiu este corpul studențesc, iar în societatea contemporană, din *motive demografice și de fluctuație a personalului,* precum și comerciale și consumiste, este hotărât lărgit și extins. În acest fel, adolescența, această stare intermediară febrilă, acest ținut ambiguu al nimănui care nu acceptă cu ușurință impuneri, uneori indiferent

, alteori manifest leneș, alteori rebel și prodigios de hiperactiv, se prelungește în timp. Studenții sunt numeroși, în general bine hrăniți și își trăiesc acum condiția pentru o perioadă mult mai lungă decât în trecut: astfel, au timpul și, de asemenea, spațiul pentru a demola valorile, inclusiv cele de uz și schimb, pe care se bazează structura socială. Hrăniți de sistem, ei sunt o bombă cu ceas introdusă în sistem, deoarece scapă, sau pot scăpa, de regulile și normele care trebuie respectate de adulți. Avem astfel o primă schiță a unei teorii a detonatorului, adică a unei teorii a mișcării studențești înțeleasă ca o fitil destinată să detoneze întregul organism social.

În articole publicate în *Le Monde* între 17 și 21 mai 1968 și adunate ulterior în volumul *Mai '68. La Brèche suivi de vingt ans après,* care conține și eseuri de Castoriadis și Lefort, Edgar Morin a vorbit despre un „1789 socio-tineresc". Tinerețea, într-un moment irepetabil pe care Morin îl va defini în 1986 ca un extaz al istoriei, a erupt, dând naștere unei curioase „lupte între clasele de vârstă". Această erupție a adus naștere unui nucleu „comunitar-libertarian" care, cu rezultate „anti-ierarhice, anti-autoritare și fraterne", a învins panpolitismul organizațional și acele sectoare ale grupusculelor care se întorceau la moștenirea tradițională a stângii ortodoxe sau eretice. Ceea ce propovăduise *pamfletul de la Strasbourg* cu doi ani mai devreme s-a întâmplat astfel: tineretul studențesc a exploatat prodigios toate oportunitățile de emancipare universală pe care însăși condiția studențească le sugera și le favoriza. „ Mulțimea solitară", despre care vorbise sociologia pesimistă a anilor 1960, a fost reunită de detonatorul studențesc și transformată într-o „comunitate fraternă". Atomismul social, pe care se bazează viața civilă modernă, a fost brusc lovit de un puternic proces de resocializare pus în aplicare de cei care, în general, nu produc nimic altceva decât așteptarea unei viitoare includeri în societate.

Dar de ce s-au întâmplat toate acestea? Ce s-a întâmplat de fapt? Raymond Aron, într-una dintre cele mai faimoase interpretări ale sale, conținută într-o carte al cărei titlu spune totul, *La révolution introuvable (Revoluția introuvabilă),* a vorbit despre o febră inexplicabilă, o psihodramă colectivă, un *defoulement imens:* timp de o lună, Franța a fost pradă unui joc grandios și a unei ficțiuni maiestuoase care a reușit să imite nevrotic gestul improbabil al

fantomelor lumii contemporane, adică revoluția. Maeștrii la care face referire Aron sunt Gustave Le Bon, cu psihologia sa a mulțimilor, și Vilfredo Pareto, cu teoria sa despre iraționalitatea profundă a...

motivele primare ale acțiunii umane. Maestrul cel mai prezent în analiza lui Aron este însă Tocqueville: pentru el, 1968 este mai presus de toate o repetiție neașteptată, un eveniment care în realitate este notabil prin absența sa, exact așa cum 1848 fusese pentru Tocqueville un joc periculos care încercase să reconstituie 1789, o încurcătură de circumstanțe care, la rândul său, pentru Tocqueville rămâne intrinsec misterioasă în realitatea sa finală, deoarece sensul său ultim se găsește în continuitatea endogenă și profundă a unui proces inițiat de Richelieu și Regele Soare. Revoluția, cu alte cuvinte, ca atare nu există, este doar o ascensiune copleșitoare și asurzitoare de zgomot și furie: cât despre 1968, pentru Aron, acesta nu este altceva decât caricatura acestui vid tragic care continuă să nu aibă scenă, în timp ce continuă să aibă actori frenetici. Interpretarea controversată a lui Furet asupra Revoluției Franceze datorează probabil ceva influenței incontestabile a interpretării lui Aron asupra romanului Mai.

Izbucnirea inițială a procesului și răspândirea sa rapidă rămân, după cum se poate observa, destul de enigmatice, iar pentru a le explica, recurgem la - dispozitive conceptuale uneori fascinante, dar care sunt forțate să caute un public cu motive iraționale sau inexplicabile. Evident, nu au lipsit cele mai evidente explicații psihanalitice: s-a vorbit despre luna mai ca despre un pretext social pentru a rezolva dezordinea familiei contemporane, ca despre o încercare de a suprima ordinea paternă, ca despre o explozie a economiei libidinale care fusese reprimată prea mult timp. Nici nu au lipsit interpretările, adesea superficiale și superficiale, care au subliniat puterea socializatoare a străzilor cucerite de protestatari, celebrarea și natura veselă, ludică a mișcării. În acest sens, dar ridicând problema reală a unanimității eclectice, Jean-Marie Domenach, în *Esprit,* a vorbit despre un caleidoscop care, asemenea unui joc în care toate cărțile sunt în cele din urmă egale, îi folosește pe Saint-Just și Che Guevara, pe Rimbaud și banda Bonnot, pe Troțki și suprarealismul fără discriminare. Firește, unii secularişti și nu puțini creștini au insistat asupra unei crize a valorilor, a unei revolte spirituale împotriva unei civilizații care nu mai este capabilă, cu tot hedonismul ei materialist și mercantil, să ofere nimic tinerilor. Într-un articol pe bună dreptate celebru, apărut și în *Esprit,* marele teoretician al umanismului creștin integral , Jacques Maritain, a susținut că revolta studențească, chiar dacă tinerii înșiși nu o înțelegeau, era îndreptată împotriva „viziunii, viziunii care se făcea din toată valoarea absolută și din toată legea în adevăr". Tinerii s-au revoltat, potrivit lui Maritain, pentru că nu au fost încă

definitiv colonizați, pentru că nu au fost încă anihilați de acea practică constantă de a se minți singuri, care este imperativul categoric pervers al societății actuale: furia tinerilor era îndreptățită împotriva „boalei fizice care se poate simți în adâncul spiritului". André Malraux, la rândul său, deși nu avea nobilul gând al lui Maritain și afișa în schimb tonurile oraculare ale cuiva care întrezărește fiorii și sclipirile estetizante ale apocalipsei iminente, vorbise despre „demisia tineretului global", despre o orbire cauzată de o disperare îndurată fără reacție. Pentru Malraux, Mai '68 a fost un fel de criză, dar fără consecințe pozitive, precum moartea lui Dumnezeu pentru Nietzsche și declinul Occidentului pentru Spengler: o criză profundă și epocală a unei civilizații.

Ajungem acum la conflictul de clasă care a fost înrădăcinat în revolta studențească, începând cel puțin cu demonstrația masivă din 13 mai . Mai mult, pe 14 mai, chiar ziua în care De Gaulle a plecat spre România, au început grevele și ocupările muncitorilor : mișcarea părea să pornească de la fabricile Sud-Aviation din Nantes. Întreaga Franță a intrat treptat într-un impas. Până luni, 20 mai, benzina era deja extrem de greu de găsit. Chiar și muncitorii de la ORTF, compania de radio și televiziune, au intrat în grevă. Ce se întâmpla? Sociologul american Ronald Inglehart, într-o carte tradusă în italiană sub titlul *Revoluția tăcută,* a vorbit despre revendicări materialiste alături de cele postmaterialiste: un segment al societății dorea salarii mai bune, o cotă mai mare din venitul național, condiții de muncă mai bune, o securitate socială mai mare ; o parte, însă, mai puțin presată de nevoi fizice, fie pentru că trăiește în limbo studențesc, fie pentru că provin adesea din situații familiale în care nevoile materiale sunt deja parțial satisfăcute, luptă pentru ceea ce începe să fie definit ca o „calitate a vieții mai bună", ceea ce se traduce prin extinderea tuturor libertăților și respingerea oricărui autoritarism ierarhic absurd și inutil.

Și, într-adevăr, văzând forța proletară mult așteptată din nou pe scena istoriei, *grupusculele de stânga,* inițial în principal anarhiști și troțkiști, apoi și maoiști, și-au trimis delegațiile într-un pelerinaj entuziast și devotat la fabrici; muncitorii, deși arătau o anumită simpatie pentru studenții UNEF și deși erau - conștienți că acțiunea lor provenea cumva din detonatorul studențesc, nu i-au

permis *stângiștilor coloraţi şi rebeli* să intre în fabrici și nu au ascuns o anumită neîncredere față de aceștia. Prin urmare, taberele materialistă și postmaterialistă au acționat simultan, în a doua jumătate a lunii mai.

De-a lungul interpretărilor din Maiul francez, aceștia au fost divizați, *dar niciodată cu adevărat uniți.* Studenții, din ce în ce mai consternați, au rămas stăpânii străzilor, în timp ce muncitorii, în mare parte loiali sindicatului lor, s-au înrădăcinat cu mândrie în ghetoul clasist și claustrofobic al fabricii. Studenții, în plus, deși orbiți de sosirea emoționantă a leului proletar de neînvins, uneori se supărau de situația care se crease. O frază pictată pe coridoarele teatrului Odéon suna astfel: „Muncitor, ai 50-55 de ani, dar sindicatul tău este din celălalt secol". Și într-adevăr, lupta de clasă, deși profund înfricoșătoare pentru conservatori, a fost imediat înțeleasă de aceștia: greve, ocupări, delegații sindicale, negocieri dure, dialectica obișnuită dintre revendicări și oferte, iar apoi, pe 27 mai, acordurile Grenelle și nemulțumirea ulterioară a clasei de bază - acestea au fost etapele unui proces pe care conservatorii și guvernul au fost cel puțin capabili să-l înțeleagă și, prin urmare, într-o oarecare măsură, să-l controleze. Pentru studenți însă, și pentru întreaga societate civilă în tumultul ei misterios și intens, lucrurile nu erau atât de simple: într-un discurs rostit încă pe 10 mai, încă tânărul Jacques Chirac mărturisea cu sinceritate că nu mai era posibil să înțeleagă ce își doreau cu adevărat studenții și că, în orice caz, neliniștea lor, care infecta întreaga societate, nu avea nicio legătură cu oportunitățile de carieră, locurile de muncă sau lumea muncii. Mai mult, se părea că studenții înșiși nu aveau cuvinte pentru a descrie mișcarea pe care o contribuiseră în mod decisiv la declanșarea ei, care acum electriza întreaga societate civilă. Unde era Bastilia? Unde erau Tuileries-urile? Promenadele din *orașele* paralizate nu ofereau răspunsuri exhaustive la aceste întrebări: metafizica arhaică, din secolul al XIX-lea, a puterii, cu bătăile ei empirice și foarte concrete, împiedica primii pași, nu întotdeauna satisfăcători, ai microfizicii puterii.

, Le mouvement de mai ou le communisme utopique (Mișcarea de mai sau comunismul utopic), sociologul Alain Touraine a văzut conflictul de clasă ca pe un nou tip de mișcare care, reînsușindu-și originile libertariene și democratice ale mișcării muncitorești, a dus o luptă aprigă împotriva tehnocrației și a noilor ierarhii și alchimii sofisticate ale ordinii sociale existente. După cum avea să explice Touraine însuși mai târziu în eseul său despre societatea postindustrială, care reia teme deja abordate în Statele Unite de ani de zile, și Europa intrase într-o nouă civilizație, dominată de electronică și de creșterea masivă a serviciilor: comunismul utopic al mișcării din Mai era, în zorii noii civilizații, ceea ce fusese socialismul utopic în zorii societății industriale. Ne-am trezit confruntați cu problema supremă...

Primul conflict de clasă al lumii vechi și, în același timp, primul al lumii noi: în mai avusese loc mai întâi o revoltă , apoi o speranță revoluționară și, în final, o luptă sindicală. Aceasta din urmă a prevalat în cele din urmă pentru că codul său era inteligibil pentru toți, era scris într-un limbaj familiar: în același timp, însă, potențialul fără precedent de emancipare, inerent noii societăți postindustriale , își făcuse apariția în noua dimensiune a conflictului existent .

Firește, nu au lipsit interpretările care, restrângând puțin lucrurile și identificând anul 1967 ca un an mai puțin prosper decât anii precedenți, au crezut că recunosc luna mai ca un conflict social tradițional, identic în toate privințele cu chipul pe care îl îmbracă de obicei luptele muncitorești. Pentru Waldeck Rochet, liderul Partidului Comunist, grevele din mai nu au fost nimic misterios; au fost un răspuns la politicile deschis pro-industrie ale guvernului gaullist. Mai mult, ele nu aveau absolut nicio legătură cu agitația extremistă a frecventatorilor inactivi ai Cartierului Latin și au constituit prima și deja semnificativă ciocnire a perioadei de concentrare capitalistă accelerată, prima confruntare dintre muncitori și puterea monopolurilor moderne. Nici nu ar trebui să ne surprindă dacă, printre contingentul deloc neglijabil al celor care au văzut luna mai ca un conflict tradițional, există și cei care, cu o considerabilă justificare empirică, văd evenimentele în primul rând ca o criză politică sau, mai bine zis, un conflict social și cultural care, din cauza rigidității excesive a regimului gaullist, s-a transformat într-o criză politică generalizată. Raymond Aron a susținut și el această teză, alături de argumentul său despre imposibila revoluție. Constituția din 1958 și prezidențialismul, pentru mulți comentatori juridici și politici, s-au dovedit complet nepotrivite pentru o mediere credibilă în fața apariției unor conflicte sociale normale. O altă interpretare, care a fost și rămâne foarte populară în Italia și care, în anii 1980, s-a dovedit a fi complet falsă în Franța, a subliniat în schimb pericolul absenței unei alternative reale de stânga: sistemul politic al celei de-a Cincea Republici, definit atunci de Mitterrand drept o „lovitură de stat permanentă", a fost conceput pentru a împiedica ascensiunea stângii la putere, iar acest fapt ar facilita utilizarea străzilor pentru a face clare revendicările opoziției. Alte interpretări au - evidențiat, de asemenea, o concatenare fortuită de circumstanțe, puterea evenimentului de a multiplica utilizarea masivă a mass-media și greutatea preponderentă a

situației internaționale, care, din motive strict politice, a găsit în Franța locul ideal pentru a-și descărca toate tensiunile .

Marxiștii revoluționari de diverse tendințe, și chiar anarhiștii, au căutat, la rândul lor, să ofere o interpretare cuprinzătoare care să poată explica atât capacitatea subversivă a studenților, cât și intrarea puternică și reconfortantă a muncitorismului. Astfel s-a născut teoria propriu-zisă a detonatorului, preluată de mulți observatori non-marxiști, care a identificat în studenții revoluționari un fel de preludiu robust, indispensabil pentru a scutura clasa muncitoare din torpoare și sindicatele din somnul lor dogmatic . Cu alte cuvinte, revoluționarii se simțeau pradă unui sindrom antic și paradoxal: nu puteau realiza structural revoluția , dar puteau retrezi clasa care era ontologic revoluționară și care, totuși, singură, nu voia, nu putea și nu știa cum să realizeze revoluția. Firește, vina pentru toate acestea a fost pusă pe sindicatele colaboraționiste, pe partidele sclerotice și reformiste de stânga (în special pe cel comunist, însă, pentru că cel socialist era literalmente în dezordine la acea vreme), pe birocrații oportuniști, pe renegații revizioniști și poate chiar pe grupurile revoluționare de o tendință diferită și opusă.

Câteva concluzii sunt necesare în acest moment. În primul rând, apariția și expansiunea rapidă, precum și capacitatea poate unică de implicare demonstrată de mișcarea studențească, rămân fenomene parțial enigmatice. Toate interpretările prezentate aici, cu un schematism vinovat, ne pot ajuta însă să facem progrese semnificative și, mai ales, să considerăm cu calm luna mai ca un eveniment complex, multifațetat și multisemnificativ . Mai presus de toate, este incontestabil că, pe termen scurt, teoria detonatorului drept *cauză eficientă,* oricât de aparent rudimentară, nu poate fi lăsată deoparte, chiar dacă *cauza finală* a mișcării declanșate de studenți nu se poate limita doar la clasa muncitoare. Studenții sunt în mișcare, iar Parisul, un oraș care centralizează și concentrează totul, este un cadru care favorizează reproducerea pe scară largă a evenimentelor: mișcarea studențească lovește profund inima, creierul, imaginația , mușchii, dorințele, speranțele și temerile întregii societăți civile, care ea însăși pare să devină, pentru o scurtă și magică clipă, clasa universală despre care vorbea Marx în ianuarie 1844. Clasa universală, însă, nu mai este cu adevărat o clasă; este *creuzetul divers* și pluralist al studenților, muncitorilor, angajaților, lucrătorilor imigranți, oamenilor obișnuiți, femeilor și bărbaților care, pentru o foarte scurtă perioadă

, s-au regăsit, mai mult în așteptări decât în realitate, în mod miraculos uniți. Societatea civilă, abandonând egoismul care o străbate și spiritul competitiv care o sfâșie, s-a regăsit compactă și unită împotriva autoritarismului brusc intolerabil al instituțiilor politice ale sistemului economic și, mai ales, al codurilor consolidate de comportament social. Weekendul lung de Rusalii , odată cu realimentarea pompelor de benzină, a transformat încă o dată prodigioasa „comunitate fraternă" într-o mulțime solitară, o societate de atomi centrifugali. Toată lumea, așa cum își amintea Castoriadis, fugea din haosul exaltant, dar epuizant al orașelor și pornea la drum cu *mașinile* , cu *familiile* , cu *povara* grea a problemelor personale nerezolvate. A fost nevoie de foarte puțin pentru a rupe vraja: acest lucru trebuie recunoscut. Se întâmplase însă ceva ireparabil și chiar mai grav: reapariția în forță a clasei muncitoare repusese în circulație mitul tumultos, incitant, dar arhaic și hieratic al clasei muncitoare însăși. Tinerii revoluționari , dar nu numai ei, au început să vadă în luna mai, așa cum diagnosticase acut Aron, o repetare mesianică și mântuitoare a anilor '93, '48, '71, '17. „Lupta continuă" a devenit sloganul care a înlocuit originalul și mai realistul „Ce n'est qu'un début". La urma urmei, Marx scrisese în *Optsprezece Brumar* că trecutul apasă ca un coșmar asupra creierelor celor vii. Și tocmai greutatea excesivă a

ideologiei, care, ca o caracatiță, s-a agățat de luna Mai , este unul dintre factorii care au făcut-o mult timp dificilă de înțeles : tot ceea ce părea să ne împingă spre viitor era retrogradat doctrinar în trecut de către arheologii din ce în ce mai dogmatici ai clasismului mitopoetic.

Totuși, mentalitățile colective care au apărut, nu doar în Franța, ci pe o mare parte a planetei, au transformat ireversibil modul nostru de a gândi despre politică și de a o raporta la nevoile esențiale și concrete ale vieții fiecăruia. Ideologiile care au supraviețuit și au fost revitalizate de mitul de clasă din Mai și mentalitățile emergente s-au ciocnit, s-au împletit și s-au interpenetrat: consecințele rezultate au produs confuzii generoase, furii abstracte, unele - nebunii furioase și uneori aventuri chinuitoare și ireparabile. Inițial, ideologiile păreau să fi prevalat; mai târziu , însă, spre ușurarea noastră, au abandonat lumea, lăsând-o pustie și pradă ușoară foștilor săi opresori, nihilismului consumist fatuos și șlefuit al acestui sfârșit de secol. La o privire mai atentă însă, mentalitățile colective, care în '68 au izbucnit poate prea devreme și prea zgomotos din râul subteran care

le ascunsese anterior, sunt încă prezente și operează în pântecele adânc al unei societăți încă prea feroce, dar puțin mai mature, puțin mai tolerante, puțin mai liberale și poate doar aparent adormite .

Referințe bibliografice

Aa.vv., 1988, *Retours sur mai,* La Brèche-Pec, Montreuil.

R. Aron, 1968, *La révolution introuvable,* Fayard, Paris.

P. Bénéton și J. Touchard, 1970, „Interpretările crizei din mai-iunie 1968", *Revista Franceză de Științe Politice,* 20, nr. 3.

J.-M. Benoist, 1970, *Marx est mort,* Gallimard, Paris.

D. Bensaid și A. Krivine, 1988, *Mai mult! 1968-1988: rebelles et repentis,* La Brèche-Pec, Montreuil.

L. Bobbio, F. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda și R. Solmi, 1987, *Cinci lecții despre '68,* Rossoscuola, Torino.

B. Bongiovanni, 1988, *Societatea de masă, tineretul şi criza valorilor. Protestul din '68,* în *La storia,* editată de M. Firpo și N. Tranfaglia, VI1/2, Utet, Torino.

B. Brown, 1974, *Protest la Paris. Anatomia unei revolte,* General Leaming, Marristown (NJ).

C. Camilleri și C. Tapia, 1974, *Jeunesse française et groupes sociaux après 1968,* Cnrs, Paris.

M. de Certeau, 1968, *La prize de la parole,* Desclée de Brouwer, Paris.

D. Cohn-Bendit, 1975, *Le Frand Gazar,* Belfond, Paris.

D. Cohn-Bendit și R. Mohr, 1988, *1968. Die letzte Revolution, die noch nichts vom Ozonloch Wüste,* Wagenbach, Berlin.

P. Combes, 1984, *Literatura şi mişcarea din Mai,* Seghers, Paris.

A. Dansette, 1971, *mai 1968,* Plon, Paris.

R. Debray, 1978, *Contribuție modestă la ceremoniile oficiale ale celei de-a zecea aniversări ,* Maspero, Paris.

A. Delale şi G. Ragache, 1978, *La France de 1968,* Seuil, Paris.

W. Drost și I. Eichelberg, 1986, *mai 1968. O criză a civilizației franceze,* Lang, Frankfurt-Bem-New York.

J.-P. Duteuil, 1988, *Nanterre 1965-66-67-68. Spre mişcarea din 22 martie,* Acratie, Paris.

Epistemon, 1968, *Ideile care au zguduit Franța,* Fayard, Paris.

L. Ferry și A. Renaut, 1985, *La pensee '68,* Gallimard, Paris; tr. ea. // *'68 pensiero,* Rizzoli, Milano, 1987.

L. Ferry și A. Renaut, 1987, *1968-1986. Itinerarii individului,* Gallimard, Paris.

A. Fontaine, 1969, *Războiul Civil Rece,* Fayard, Paris.

J. Frémontier, 1971, *Fortăreața muncitorească. Renault,* Fayard, Paris.

M. Gallo, 1977, *Puterea la limită,* Laffont, Paris.

A. Glucksmann, 1968, *Strategia revoluției,* Bourgois, Paris.

F. Guattari *și colab.,* 1978, *Ce au devenit prietenii mei?,* Savelli, Paris.

J.-C. Guillebaud, 1978, *Anii orfanilor,* Seuil, Paris.

H. Harnon și P. Rotman, 1987, *Generația 1. Anii viselor,* Seuil, Paris.

H. Hamon și R. Rotman, 1988, *Generația 2. Anii prafului de pușcă,* Seuil, Paris.

G. Hocquenghem, 1986, *Scrisoare deschisă către cei care au trecut de la gulerul lui Mao la Rotary,* Albin Michel, Paris.

J. Ibarrola, 1985, *O perioadă de confruntare de clasă: mai-iunie 1968,* Universitatea de Științe Sociale, Grenoble.

L. Joffrin, 1988, *mai '68. Istoria evenimentelor,* Seuil, Paris.

Jurnalul anului: 1967-1968, 1968, Larousse, Paris.

S. July, A. Geismar și E. Morane, 1969, *Spre războiul civil,* Ed. Premiere, Paris.

M. Kravetz, R. Bellour și A. Karsenty, 1968, *Insurecția studențească, 2-13 mai,* Uge, Paris.

J. Lacouture, 1986, *De Gaulle,* IH: *The Sovereign,* Seuil, Paris.

H. Lefebvre, 1968, *Irupția lui Nanterre la vârf.* Anthropos, Paris.

G. Lepovetsky, 1988 (1983), *Era vidului. Eseu despre individualismul contemporan,* Gallimard, Paris.

R. Lorau, 1970, *Analiza instituțională,* Minuit, Paris.

„Mai '68", 1968, *Esprit,* iunie-iulie.

„Mai '68", 1986, *Powers,* nr. 39.

„Mai '68", 1988, *M,* nr. 20.

„Mai '68. Luând cuvântul", 1968, *Comunicații,* nr. 12.

Mai '68. Mass-media și evenimentul, 1988, La Documentation Française, Paris.

„Mai '68. Mișcări studențești în Franța și în întreaga lume", 1988, Bdic, Nanterre.

R. Marcellin, *Ordine publică și grupuri revoluționare,* Plon, Paris.

R. Martelli. 1988, *mai '68,* Messidor-Ed. Social, Paris.

G. Martinet, 1968, *Cucerirea puterilor,* Seuil, Paris.

J. Massu, 1983, *Baden '68,* Plon, Paris.

N. de Maupeou-Abbaud, *Deschiderea ghetoului studențesc,* Cnrs -Anthropos, Paris.

G. Mendel, 1968, *Revolta împotriva tatălui,* Payot, Paris.

G. Mendel, 1969, *Criza generațiilor,* Payot, Paris.

A. Monchablon, 1983, *Istoria UNEF,* Puf, Paris.

E. Morin, C. Lefort și C. Castoriadis, 1988 (1968), *mai '68. La Brèche, urmată douăzeci de ani mai târziu,* Complexe, Paris.

E. Morin și M. Halter, 1978, *mai,* Oswald, Paris.

P. Ortoleva, 1988, *Eseu despre mișcările anului 1968 în Europa și America,* cu o antologie - deja existentă de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma.

P. Ory, 1986, *L'entre-deux-mai,* Fondation nationale des sciences politiques, Paris.

„Muncitori, studenți, o singură luptă!", 1968, *Partizani,* nr. 42, mai-iunie.

C. Paillai, 1969, *Arhivele secrete 1968-69,* Denoël, Paris.

M. Perrot, M. Rebérioux și J. Maitron, 1968, „Sorbona în sine", *Le Mouvement Social,* nr. 64.

C. Picque, 1978, *mai '68,* Cercle communal de Belgique, Bruxelles.

C. Prévost, 1969, *Studenții și stângismul,* Ed. Sociales, Paris.

A. Prost, 1988, „Grevele din mai-iunie '68", *L'Histoire,* aprilie.

E. Salvaresi, 1988, *Mai ca patrimoniu. 14 Portrete. 490 Itinerarii,* Syros, Paris.

J.-P. Sartre, 1968, *Comuniștii se tem de revoluție,* Didier, Paris.

A. Schnapp și P. Vidal-Naquet, 1969, *Jurnalul Comunei Studențești,* Seuil, Paris.

G. Séguy, 1972, *Maiul CGT-ului,* Éditions sociales, Paris.

J. Thibaudeau și P. Sollers, 1970, *mai 1968 în Franța,* Seuil, Paris.

A. Touraine, 1968, *Mișcarea din Mai sau comunismul utopic,* Seuil, Paris.

J.-R. Toumoux, 1970, *Luna mai a generalului,* Plon, Paris.

Pliante în mai 1968, 1975, Fundația Națională de Științe Politice-Colin, Paris.

Unef, 1968, *Cartea neagră a Zilelor de Mai,* Seuil, Paris.

P. Viansson-Ponté, 1971, *Istoria Republicii gaulliste,* II: *Timpul orfanilor.* Fayard, Paris.

L. Wilie, FD Chu și M. Terrall, 1973, *Franța: evenimentele din mai-iunie 1968. O bibliografie critică,* Consiliul pentru Studii Europene, Cambridge (Mass.).

S. Zegel, 1968, *Les idées de mai,* Gallimard, Paris.

MIȘCAREA STUDENȚEASCĂ DIN STATELE UNITE

de Alberto Martinelli

Interpretări ale protestului studențesc

În a doua jumătate a anilor 1960, protestele studențești au afectat țări cu grade diferite de dezvoltare economică și socială și sisteme politice, de la Statele Unite la America Latină, de la Europa de Vest la Polonia și Cehoslovacia, de la Japonia la Indonezia. Printre democrațiile industriale occidentale, Statele Unite au fost prima țară care a experimentat proteste, care au început oficial odată cu Mișcarea pentru Libertatea de Exprimare de la Universitatea din California.

În fiecare dintre aceste țări, mișcarea studențească a prezentat atât trăsături specifice atribuibile caracteristicilor sistemului politic, relației dintre universitate și societate și naturii mai mult sau mai puțin arhaice a sistemului de învățământ superior, cât și trăsături comune, atribuibile climatului schimbat al relațiilor internaționale dintre marile puteri, culturii tineretului și condiției sociale a studenților din universitățile de masă, precum și fenomenelor de imitație amplificate de mass-media.

Au existat numeroase interpretări sociologice ale protestelor și mișcărilor studențești. Analizele protestului european sunt mai ideologice și variază de la interpretări „de dreapta", cum ar fi cea a lui Scheuch, care îl vede ca produsul minorităților extremiste cu propria lor subcultură distinctă, care dramatizează ambivalențele ideologice ale unor sectoare ale burgheziei, până la interpretări „de stânga", cum ar fi cea a lui Touraine, care, pe de altă parte, vede studenții ca fiind noii subiecți revoluționari care, fiind în centrul sistemului social , sunt mai strâns legați de aparatul de creștere și schimbare și mai direct opuși dominației marilor organizații politico -

economice ·

În studiile mai fundamentate empiric asupra mișcării studențești americane, predomină două tendințe interpretative, alături de o a treia, tendință minoritară.

În primul rând, există interpretări care identifică principala cauză a protestului în disfuncționalitățile instituțiilor academice, în special ale universităților mari, și în nemulțumirea studenților față de condițiile de studiu și relațiile de autoritate existente . Modul în care sunt gestionate universitățile și condițiile de viață și de muncă din cadrul acestora ar declanșa revolta studențească.3 Acest tip de interpretare surprinde unele elemente de adevăr, dar este deschis criticilor din mai multe motive. În primul rând, cercetările privind activismul studențesc arată, în general, că studenții nu au fost deosebit de nemulțumiți de calitatea educației primite și de condițiile de studiu din campus. Mai mult, raportul Comisiei Carnegie privind învățământul superior american arată că impactul gradului de satisfacție față de facultate în influențarea protestului a fost mult mai mic decât cel al altor variabile, în primul rând înclinația politică.4 În cele din urmă, cele mai durabile și semnificative tulburări au avut loc în cele mai prestigioase instituții academice, unde existau cele mai bune condiții în ceea ce privește calitatea cadrelor didactice, facilitățile de predare și eficiența managerială. Variabilele endogene legate de contextul academic au jucat astfel un rol important, dar, după cum vom vedea, acest lucru nu se poate limita la gradul de nemulțumire a studenților.

A doua linie de interpretare, pe care o putem defini drept „culturală", subliniază în schimb criza de identitate a tineretului american, forțat să trăiască într-un mediu impersonal și hiperbirocratic, într-o perioadă istorică cu evenimente dramatice majore, începând cu războiul din Vietnam. Emblematică în acest sens este metafora studentului ca „card IBM", dezvoltată de un sistem impersonal asupra căruia nu a putut exercita niciun control, care a fost una dintre metaforele cele mai dragi studenților protestatari.5 Această interpretare surprinde și ea un oarecare adevăr, dar suferă de determinism cultural în sensul că nu reușește să înțeleagă legătura dintre evenimentele macropolitice, cum ar fi războiul din Vietnam și revolta negrilor, criza instituțiilor americane, începând cu marile universități de cercetare, și protestele studențești.

O a treia abordare, cea minoritară, care este într-un anumit sens - complementară celor două anterioare, este cea care subliniază dimensiunea mai specific politică a activismului studențesc, în sensul dual de a-i căuta cauzele în primul rând în natura sistemului politic și

de a examina conținutul, tacticile și formele de mobilizare ale mișcării .

Aceste diverse linii de interpretare identifică toate elemente fundamentale - pentru înțelegerea fenomenului, dar trebuie integrate într-un cadru explicativ mai larg și mai detaliat, capabil să încadreze condiția studenților din universitatea de masă și atitudinile și comportamentele tipice care decurg din apartenența lor la o cultură generațională bine definită și la o fază specifică a ciclului de viață, în cadrul unei analize a contextului imediat, constituit de instituțiile de învățământ superior, și a contextului social mai larg. Teza mea fundamentală este că mișcarea și protestul studențesc au fost expresia unei crize în instituțiile academice, care a fost, la rândul ei, reflectarea unor contradicții și conflicte mai generalizate și profunde din societatea americană din anii 1960. Și că însăși centralitatea învățământului superior în modelul de dezvoltare și sistemul de putere american și legătura strânsă dintre universitate și societate au însemnat că contradicțiile și tensiunile generale s-au manifestat aici înainte de oriunde altundeva . [6]

Am dezvoltat acest model interpretativ într-o serie de studii care au culminat cu cartea *„ University and Society in the United States "* la care fac referire pentru o analiză mai aprofundată și o bibliografie exhaustivă.7 În cei douăzeci de ani care ne despart de '68 și primele mele studii pe această temă și în cei zece ani care au trecut de la publicarea acelei cărți, nu am avut niciun motiv să-mi modific interpretarea mișcării studențești americane, care a apărut atât din analiza științifică a datelor și documentelor (date statistice agregate, rezultatele sondajelor prin eșantionare, interviuri aprofundate, analiza conținutului documentelor etc.), cât și din observarea comportamentului colectiv în mass-media, precum și din participarea directă la evenimentele politice din perioada 1966-1968 în Berkeley și în alte orașe americane.

Această lucrare se bazează pe modelul interpretativ pe care l-am dezvoltat anterior și își propune să examineze pe scurt patru probleme: prima se referă la cauzele protestelor studențești nord-americane dintr-o perspectivă comparativă care surprinde elementele comune și diferențele lor cu mișcările contemporane și ulterioare din alte democrații occidentale; a doua se referă la explicarea celor mai semnificative specificități ale protestelor studențești nord-americane, și anume caracterul lor moral mai degrabă decât politic, natura lor tendențial anti-ideologică și neîncrederea lor în organizare și conducere stabilă; a treia se referă la motivele refluxului protestelor și la dispariția mișcării studențești ca entitate politică în societatea americană contemporană

; și, în final, întrebarea finală se referă la efectele pe termen lung ale mișcării asupra societății și culturii americane.

Mișcarea studențească americană în perspectivă comparativă

Mobilizarea și protestul studențesc, ca toate procesele colective, au o matrice complexă, în care factorii specifici legați de contextul național și local particular interacționează cu factori mai generali legați de epoca istorică, natura instituțiilor implicate și caracteristicile actorilor colectivi care sunt protagoniștii săi. Să examinăm mai întâi factorii cauzali pe care mișcarea studențească nord-americană îi are în comun cu mișcările studențești din alte țări sau cel puțin cu cele din alte democrații occidentale. Trăsăturile comune pot fi rezumate în condiția specifică de a fi student într-un moment istoric specific și, mai precis, condiția de a fi student într-o lume caracterizată de un nou climat al relațiilor internaționale și de apariția universității de masă.

Una dintre premisele fundamentale pentru apariția protestului studențesc a fost transformarea relațiilor internaționale între sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960. Coexistența pașnică, sau cel puțin relaxarea Războiului Rece, și echilibrul terorii nucleare între marile puteri au diminuat gradul de polarizare ideologică și politică între diferitele sisteme economice și politice și au favorizat dialectica opoziției în cadrul celor două blocuri, readucând în prim-plan conflictele sociale din cadrul societății. În perioada anterioară , divizarea rigidă în două blocuri dominate de americani și sovietici și fracturile ideologice rezultate dintre „democrație" și „ comunism" cristalizaseră toate forțele politice și sociale, canalizându-le într-o tabără sau alta și lăsând puțin sau deloc loc pentru exprimarea politică a nevoilor și ideilor care nu se încadrau în acest cadru prestabilit.

Sfârșitul Războiului Rece și stabilizarea societăților ieșite din tulburările politice ale celui de-al Doilea Război Mondial au creat cadrul în care a avut loc socializarea politică a unei noi generații. Tinerii care frecventau universitățile în anii 1960 nu aveau o experiență personală a efectelor devastatoare ale celui de-al Doilea Război Mondial (sau, în cazul studenților americani, a Marii Depresiuni din anii 1930); nu crescuseră în mijlocul lipsurilor și sărăciei. Ei dobândiseră conștiință politică într-o perioadă istorică marcată de criza de legitimitate a

ordinii politice, declinul vechilor ideologii și explozia de noi conflicte sociale și internaționale, precum Războiul din Vietnam. Dacă generația postbelică fusese socializată politic în contextul tensiunilor dintre Est și Vest, contextul în care a crescut generația anilor 1960 a fost constituit, pe de o parte, de mișcările de eliberare anticoloniale din Lumea a Treia și, pe de altă parte, de contradicțiile și conflictele unui proces fără precedent de creștere economică care a produs transformări sociale profunde și a declanșat o revoluție a așteptărilor. În Statele Unite ale anilor 1960, sfârșitul Războiului Rece a accelerat o criză de legitimitate instituțională , adică a permis ca contradicțiile societății americane să fie percepute, evaluate și denunțate de intelectuali și minorități defavorizate , fără amenințarea ostracismului ideologic, fără riscul de a fi plasate în afara comunității naționale.

Un al doilea set de factori comuni se referă la creșterea fără precedent a numărului de înscrieri la universitate care a avut loc în democrațiile occidentale în anii 1960. Conform datelor OCDE, între 1960 și 1965, ratele de creștere au variat de la 4,2 la 16,2% pe an în țările industrializate. În unele țări, cum ar fi Italia, în acei ani a avut loc tranziția de la universități de elită la universități de masă. În altele, cum ar fi Statele Unite, unde exista deja un sistem de învățământ superior de masă , o creștere suplimentară, accentuată, a numărului de înscrieri la colegii și universități a avut loc datorită unei combinații de factori, dintre care cei mai importanți au fost *baby boom-ul* din anii imediat următori celui de-al Doilea Război Mondial și programul de consolidare a facilităților de cercetare și învățământ superior implementat în Statele Unite în anii 1960, în urma traumei programului spațial sovietic. Creșterea populației studențești a amplificat nemulțumirea obiectivă a multor studenți, care se simțeau inconfortabil cu statutul lor de studenți în universitatea de masă și erau îngrijorați de perspectivele viitorului lor rol social. Acest lucru le-a permis activiștilor să-și extindă rapid inițiativa și să organizeze mai ușor demonstrații de amploare,

atrăgând o atenție deosebită din partea mass-media, deoarece aceste acțiuni au afectat direct un număr mare de familii. Transformările instituțiilor de învățământ superior și rolurile sociale din cadrul acestora au sporit astfel - potențialul de protest și rebeliune, deja inerent statutului de student. În special, au fost criticate masificarea educației și specializarea și fragmentarea crescândă a cunoașterii , care au produs „oameni unidimensionali", așa cum a denunțat Marcuse.

Din punct de vedere istoric, studenții au jucat un rol important în formarea mișcărilor colective de protest și în promovarea schimbării politice în diverse țări. Să luăm în considerare, de exemplu, participarea studenților la revoltele revoluționare din 1848 în Europa, mișcarea revoluționară rusă din secolele al XIX-lea și 1905, mișcările revoluționare chineze și luptele de eliberare anticoloniale din secolul al XX-lea. Apariția universităților de masă a încurajat această înclinație spre critica ordinii existente și mobilizarea politică, ca o componentă intelectuală a tineretului. Studenții diferă de adulți în atitudinile lor politice prin accentul pus pe ceea ce Weber numește etica convingerii sau a scopurilor absolute, care este intransigentă și postulează obiective nenegociabile, spre deosebire de etica responsabilității, care derivă în schimb dintr-o preocupare pentru consecințele acțiunii și din recunoașterea necesității unor posibile compromisuri. În societățile cu o cultură politică polarizată, așa cum a fost cazul în Italia în anii 1950 și 1960, etica scopurilor absolute tinde să se exprime ca o aderență completă la o ideologie politică sau la valorile unei biserici și printr-o lipsă de toleranță față de ideile și valorile opuse sau pur și simplu diferite. În societățile în care există un grad notabil de consens asupra valorilor fundamentale, precum societatea nord-americană și țările comunismului real, etica scopurilor absolute tinde să se manifeste ca o critică a decalajului dintre valori și practica socială și instituțională (de exemplu, ca o critică a decalajului dintre idealurile marxismului și practica comunismului real, sau a decalajului dintre valorile egalității de drepturi și libertății individuale și realitatea discriminării rasiale).

În rândul tinerilor care împărtășesc aceleași experiențe de depersonalizare în universitatea de masă, în acea epocă de tranziție anume constituită de anii universitari în care are loc doar o asumare parțială a rolurilor de adulți, se formează mai ușor condițiile pentru dezvoltarea unei mișcări colective. Cerințele pentru dezvoltarea unei identități sociale distincte și autonome și a unei culturi politice atotcuprinzătoare care intră în conflict cu tot ceea ce este diferit sunt mai ușor realizate8 , [pentru] dezvoltarea unei solidarități alternative care se opune ordinii existente și pentru trăirea experienței fundamentale a „statului nascent ” [9].

La aceste cauze generale privind schimbarea relațiilor internaționale și condiția studentului în universitatea de masă trebuie adăugați și câțiva factori specifici, caracteristici situației din Statele Unite ale Americii în anii 1960 și, în special, ai relației dintre universitate și societate.

Creșterea economică și socială din anii 1960, care s-a maturizat în

climatul ideologic și politic al „noii frontiere” a lui Kennedy, a accelerat ritmul schimbării în societatea americană și a produs transformări instituționale profunde. Aceasta a încurajat noi interese economice, a stimulat așteptări tot mai mari în rândul grupurilor sociale defavorizate (în principal în rândul persoanelor de culoare din marile zone urbane și mai ales în rândul elitelor acestora), a mobilizat noi energii politice, a dezvoltat critica intelectuală și a schimbat echilibrele consolidate în cadrul coaliției sociale dominante. Universitățile au ocupat un loc central în transformarea socială continuă și în programul politic al lui Kennedy. Sistemul academic a fost considerat o resursă fundamentală pentru dezvoltarea științifică, economică și socială și a primit resurse semnificative; iar un număr tot mai mare de familii americane s-au bazat pe facultate pentru a asigura - bunăstarea copiilor lor.

În această situație, contradicțiile caracteristice sistemului de învățământ superior s-au acutizat, în special contradicția dintre necesitatea dezvoltării forțelor productive prin cercetare și dezvoltarea competențelor specializate și necesitatea reproducerii ordinii sociale, controlând efectele potențial perturbatoare ale unui sistem academic cu adevărat deschis tuturor tinerilor cu dreptul și capacitatea de a face acest lucru. În faza de expansiune a anilor 1960, prima cerință a avut tendința de a prevala, declanșând conflicte intense care au apărut atât din ascensiunea socială a indivizilor și grupurilor aparținând claselor defavorizate , din conflictul dintre inovatori și conservatori din cadrul grupului social dominant, cât și din repercusiunile în cadrul sistemului academic ale strategiilor economice și politice dezvoltate în afara acestuia.

Studenții americani ai anilor 1960 s-au numărat printre principalii protagoniști ai acestor conflicte. Tinerii acelei generații au trăit evenimente istorice majore într-o etapă crucială a dezvoltării lor psihologice, atât pe plan internațional (mai întâi criza Războiului Rece, apoi intervenția americană în Vietnam), cât și pe plan intern (creșterea economică, consolidarea industriei

militare, lupta persoanelor de culoare și a altor minorități etnice). Și s-au trezit experimentând aceste evenimente în instituțiile academice, în primul rând în marile universități de cercetare, care, pe de o parte, le-au ascuțit sensibilitatea și capacitatea de a înțelege contradicțiile societății și, pe de altă parte, au reflectat aceste contradicții pe plan intern prin practici de discriminare socială și legături cu industria militară.

Spre deosebire de protestele studențești din țări precum Italia și Franța, caracterizate de sisteme de învățământ superior arhaice, care proveneau din percepția rigidității și ineficienței structurilor academice și din irelevanța și separarea substanțială a

universității de lumea muncii și a societății civile, protestele studențești americane au fost alimentate, prin contrast, de critica rolului fundamental jucat de sistemul de învățământ superior în reproducerea unui sistem socioeconomic inegal și discriminatoriu și în desfășurarea unei politici de război și exploatare economică. Studenții americani au criticat instituțiile academice pentru că le considerau componente funcționale ale unui sistem de putere pe care îl respingeau , iar această critică a fost și mai vie în acele instituții academice , cum ar fi marile universități de cercetare cu cel mai mare prestigiu științific, unde repercusiunile contradicțiilor și tensiunilor societale erau cele mai puternice și mai directe. Universitățile italiene, pe de altă parte, deși făceau parte și ele dintr-un sistem de putere, reflectau nu atât contradicțiile, cât disfuncționalitățile societății italiene. Studenții americani atacau universitatea ca atare, o componentă centrală a unui sistem pe care doreau să-l transforme radical; studenții italieni, în schimb, foloseau posibilitățile de comunicare și mobilizare disponibile în cadrul universității ca bază pentru desfășurarea activității politice pe plan extern.

Sistemul academic american a îndeplinit mult mai eficient atât un rol de producție științifică de primă clasă și de formare a unei forțe de muncă extrem de specializate, cât și un rol de formare generalizată a unei clase educate și de reproducere a ierarhiei sociale . Prima funcție a provocat opoziție în rândul studenților, deoarece implica eforturi masive de cercetare aplicate industriei militare (celebrul *complex militar-industrial* atât de des denunțat de criticii radicali) și implicarea într-o politică de dominație în detrimentul îmbunătățirii altor funcții universitare, precum cercetarea pașnică și educația personală

autentică. Însă funcția educațională a fost criticată și pentru că, prin mecanisme complexe de selecție, tindea să discrimineze membrii claselor sociale mai slabe și să reproducă diferențele sociale.

Se poate observa că acuzațiile de complicitate a marilor universități cu forțele politice și militare aflate la putere au fost în multe cazuri exagerate și că primele nu își puteau dizolva complet legăturile cu puterea fără a-și compromite potențialul de cercetare. De asemenea, se poate observa că este dificil de conceput un sistem social în care instituțiile centrale să nu fie controlate de grupuri dominante și în care universitatea să nu contribuie la reproducerea ierarhiei sociale existente, nici măcar printr- o „oarecare circulație a elitelor". Însă aceste argumente sensibile și „adulte" erau neconvingătoare pentru tinerii sensibili la etica „scopurilor absolute" și precauți față de orice compromis.

Sensul profund al protestului studenților americani era tocmai denunțarea - imposibilității unui sistem academic liber și egalitar într-o societate inegală și o putere imperială și, astfel, demascarea ipocriziei cercetării neutre și a autonomiei universitare. Deși doar o minoritate de studenți denunțau legătura dintre universități și puterea politică și economică, opoziția față de simbolurile - puterii militar-industriale, cum ar fi instrucția militară obligatorie, propaganda forțelor armate pentru recrutare, „cercetările clasificate" ale căror rezultate constituiau secrete militare etc., era resimțită pe scară largă.

Mulți observatori europeni au fost surprinși de faptul că mișcarea studențească americană s-a născut și s-a dezvoltat în cadrul celor mai avansate instituții, dotate cu cei mai buni profesori și cele mai eficiente facilități, și că liderii și activiștii erau adesea tineri cu rezultate academice excelente.[10] Aceștia au trecut cu vederea faptul că acești studenți, spre deosebire de colegii lor din țările în curs de dezvoltare, nu au reacționat la frustrarea rezultată din eșecul de a îndeplini așteptările tot mai mari și la teama de o societate stagnantă care nu permitea mobilitatea socială; dimpotrivă, au criticat utilizarea pe care societatea intenționa să o facă din cunoștințele și abilitățile care le-au fost transmise și au respins socializarea în roluri pe care le considerau funcționale și subordonate sistemului de putere. Această atitudine a fost favorizată de faptul că generația lor trăia într-o fază de prosperitate și că activiștii erau adesea persoane „privilegiate", mai puțin vulnerabile la sindromul „visului american". Securitatea economică a familiilor lor și conștientizarea propriului potențial au diminuat anxietatea față de statut și urmărirea succesului individualist în favoarea unei tensiuni morale către coerența dintre principii și realitate și angajamentul colectiv. Elita studențească a reacționat la apariția contradicțiilor din societatea americană, precum războiul din Vietnam și discriminarea împotriva minorităților, „cu sensibilitatea tinerilor care raționează cu violența celor care sunt ei înșiși protejați de sărăcie și exploatare și cu libertatea de exprimare a celor care sunt siguri că nu pot fi concediați ușor din fabrică sau de la birou și că nu au nimic de temut pentru bugetul familiei lor ".

Această interpretare a protestului ca o „revoltă a privilegiaților" [12] nu ar

trebui însă exagerată. În primul rând, studenții au experimentat direct consecințele politicii guvernamentale. Studenții de la cele mai bune universități nu riscau să fie recrutați doar atâta timp cât rămâneau la zi cu studii riguroase și nu erau exmatriculați pentru activitățile lor de protest. Mai mult, chiar și cei care nu riscau să fie recrutați aveau prieteni, cunoștințe și colegi care muriseră sau

riscau să moară în Asia și nutreau sentimente de vinovăție pentru soarta lor „privilegiată". Pentru tinerii nord-americani, Vietnamul nu era o metaforă, nu era o „cauză" care nu implica niciun risc personal, așa cum era pentru studenții europeni. Solidaritatea cu gherilele Viet Kong și nord-vietnamezii a fost o alegere ideologică plină de consecințe practice, decizia dificilă și dureroasă de a se alătura adversarilor țării lor în numele unor principii considerate moral solide chiar înainte de a fi corecte politic.

De asemenea, trebuie ținut minte că protestul, care a luat naștere și s-a dezvoltat la universități de top, precum Universitatea din California la Berkeley, Harvard și Columbia, s-a extins și la instituții mai mici, mai îndepărtate și mai puțin prestigioase, implicând segmente ale populației studențești din clasele sociale inferioare și minorități etnice. Pentru acești studenți, protestul a căpătat sensul unei cereri de cetățenie deplină și a provenit din decalajul perceput între principiul egalității de șanse și realitatea discriminării. Acești studenți au avut tendința de a formula cereri specifice, cum ar fi stabilirea unor cote garantate de admitere la facultate pentru minorități, modificarea programelor de învățământ și scăderea standardelor academice, ceea ce a stimulat adesea reforme și schimbări în instituțiile academice.

Două alte seturi de factori au jucat un rol important în definirea momentului și metodelor protestelor studențești americane: natura sistemului politic și, în special, relația dintre forțele guvernamentale și forțele de opoziție, precum și politicile celor responsabili de guvernul academic . În ceea ce privește primul set de factori, am argumentat pe larg în altă parte că mișcarea de protest studențească tinde să se manifeste mai întâi în situații în care, precum în Statele Unite (și în Germania de Vest în perioada *Grosse Koalition),* nu există o opoziție puternică în cadrul sistemului politic.13 Într-o țară precum Statele Unite, unde cele două partide hegemonice au baze sociale în mare măsură suprapuse și concurează electoral pe baza unor programe relativ similare, mișcarea de protest tinde să fie dirijată și controlată de o singură organizație mare, dar fluidă, precum SDS (Studenți pentru o Societate Democratică), care servește ca o alternativă funcțională la un partid de opoziție și oferă relativ puțină producție ideologică, deoarece mișcarea nu trebuie să-și stabilească identitatea în contrast cu o tradiție politică de opoziție de stânga stabilită.

În ceea ce privește rolul jucat de autoritățile academice, aceasta este o

variabilă care ne permite să interpretăm diferențele din cadrul sistemului american de învățământ superior, mai degrabă decât diferențele sale față de universitățile

din alte țări. Sistemul academic american este, de fapt, foarte diversificat, iar universitățile americane se bucură de o largă autonomie și prezintă o pluralitate de modele de management și stiluri de autoritate. Formele și rezultatele protestelor studențești au fost, prin urmare, puternic influențate de controlul social exercitat de cei responsabili de guvernanța academică . Mișcarea pentru libertatea de exprimare din Berkeley din 1964 s-a născut ca un protest - pentru afirmarea drepturilor civile și politice ale studenților împotriva unei - administrații autoritare. Și, ulterior, natura mai radicală a protestului de la Universitatea Columbia, comparativ cu greva de la Berkeley din anul precedent, poate fi atribuită și flexibilității instituționale mai mari a Universității Berkeley și stilului de conducere diferit al lui Kerr, președintele Universității din California , comparativ cu cel al lui Kirk, președintele Universității Columbia . Comparativ cu alte țări, însă, putem observa că universitățile americane, tocmai pentru că erau dotate cu o mai mare autonomie și flexibilitate, s-au asigurat că formele de control social ale mișcării colective au jucat un rol și mai important în influențarea intensității, cursului și modalităților protestului.

Printre factorii care au contribuit la răspândirea protestului studențesc în general și a celui american în special, merită menționat rolul jucat de mass-media, în special de televiziune, în descrierea , interpretarea și dramatizarea evenimentelor. Pe de o parte, televiziunea a adus doza zilnică de atrocități ale războiului din Vietnam în fiecare casă americană; pe de altă parte, a creat o scenă formidabilă pentru tinerii protagoniști ai rebeliunii, amplificându-le mesajele cu o libertate de critică și o ireverență față de instituții care i-a indignat pe

conservatori.

Specificitățile mișcării studențești americane

Mișcarea studențească americană a fost o mișcare colectivă cu o bază largă. Datorită vârstei lor, culturii generaționale și particularității rolului lor, care i-a făcut mai puțin supuși constrângerilor zilnice ale muncii, salariilor și autorității și care le-a oferit cunoștințe mai bune, un spirit critic mai ascuțit și o tensiune morală mai puternică, studenții au fost primul grup social care a reflectat - profundul disconfort al unei părți a societății americane față de decalajul dintre principiile și obiectivele declarate de autorități, educatori și lideri de opinie și politicile urmărite efectiv. Majoritatea studenților nu aveau nicio experiență directă a exploatării, sărăciei și rasismului și aveau tendința de a lua foarte în serios

imaginea idealizată a societății lor oferită de părinți și profesori și, în special, drepturile la libertate și egalitate. Apartenența mai multor lideri și activiști la familii liberal-progresiste și frecventarea *colegiilor de arte liberale* care ofereau o bună educație umanistă au alimentat această tensiune etică.15 Descoperirea personală sau indirectă a unei alte Americi, mai întâi prin Mișcarea pentru Drepturile Civile și apoi prin lupta împotriva intervenției americane în Vietnam, a fost o adevărată traumă pentru mulți dintre ei și a dat revoltei conotații morale deosebit de intense. În acest sens, Vietnamul a jucat un rol foarte important în imaginarul colectiv al tinerilor din acea generație , deoarece a evocat lupta pentru independență a Statelor Unite împotriva Angliei în secolul al XVIII-lea și pentru că a alimentat atitudinile anti-tehnologie și pro-ecologiste ale multor tineri (amintiți-vă , de exemplu, de mitologia puștii care a doborât avionul sofisticat și denunțarea distrugerii mediului înconjurător prin arme chimice).

Prima etapă a rebeliunii a fost, așadar, perceperea decalajului dintre valori și politici în numele eticii convingerii menționate anterior și denunțarea „ipocriziei" adulților și a tendinței lor irezistibile de a face compromisuri. „Nu avea încredere în nimeni peste treizeci de ani", spunea unul dintre cele mai faimoase sloganuri ale vremii, oarecum simplist. A doua etapă, strâns legată de prima, a fost „descoperirea" faptului că instituțiile academice nu erau citadele libertății și egalității, dedicate exclusiv cultului cunoașterii, unde studenții se puteau pregăti să combată relele și erorile unei lumi îndepărtate, ci erau, dimpotrivă, parte integrantă a unui sistem economic și politic ale cărui aspecte fundamentale studenții le criticau. A treia etapă a fost o conștientizare mai precisă și mai puțin emoțională a contradicțiilor societății americane, reflectate de problemele care se manifestau în instituțiile academice.

Pe această cale, pe care doar câțiva studenți au urmat-o în mod conștient ,

protestul a devenit mai politic, dar a menținut întotdeauna o conotație morală predominantă. Majoritatea participanților la mișcarea studențească au criticat sistemul social american contemporan cu referire la valorile Constituției americane. Spre deosebire de colegii lor italieni și francezi, care găseau puncte de referință în opoziția politică și ideologică a partidelor și sindicatelor de stânga și care își definiau propria identitate în raport cu și în opoziție cu ideologia marxistă, studenții americani s-au inspirat din valorile liberale ale culturii în versiunea sa progresistă și și-au definit identitatea în raport cu și în opoziție

cu aceasta. Doar câteva mici minorități au manifestat un alt tip de politizare și ideologizare, criticând sistemul existent bazat pe modele care imaginau valori și relații sociale radical alternative. Majoritatea studenților protestatari, însă , au susținut cele mai radicale expresii ale mișcării, de care se simțeau legați de aceeași indignare morală și de puternice legături culturale.

Natura predominant morală a protestului a influențat și propunerile care fuseseră implementate în timpul luptei pentru drepturi civile din Sudul Americii, ca singura modalitate de a rezista metodelor represive ale segregaționiștilor albi care controlau poliția și instanțele locale. Aceste tactici s-au răspândit în campusurile universitare din Nord, mai întâi la Berkeley în 1964, apoi în Europa și în alte părți ale lumii. Aceste tactici s-au dovedit deosebit de eficiente atât datorită superiorității lor intrinseci față de gardienii ordinii stabilite, cât și datorită tradiției puternic opuse utilizării violenței sau forței împotriva studenților, care este înrădăcinată istoric și răspândită în multe țări.

Caracterul etic al revoltei a fost mai accentuat în Statele Unite decât în Italia sau Franța, inclusiv datorită conținutului mai explicit de educație morală al sistemului școlar american, care i-a determinat pe elevi să ceară coerență între principiile morale predate și comportamentul concret al profesorilor și instituțiilor.

O a doua trăsătură distinctivă, strâns legată de precedenta, este înclinația scăzută pentru ideologie. Mișcarea studențească americană și noua stângă au produs, pe de o parte, analize bine documentate ale capitalului monopolist, complexului militar-industrial , politicii externe americane, discriminării rasiale și sărăciei și, pe de altă parte, comportamente individuale și colective și practici sociale alternative *modului de viață american,* cum ar fi munca în comunitate, comunele, comunitățile hippie etc. Cu toate acestea, nu au produs o ideologie care să lege aceste două aspecte. Spre deosebire de studenții europeni, studenții americani au preferat pragmatic analizele factuale și comportamentele concrete teoretizării abstracte.

Cea mai semnificativă contribuție teoretico-ideologică, alături de încercarea de a adapta conceptele și metodele marxiste la analiza societății americane, a fost recuperarea dialectică a unor valori ale tradiției culturale americane, manifestată mai ales în conceptul de „ democrație participativă”.16 [Acest] concept, formulat pentru prima dată de fondatorii SDS în Declarația din 1962, prezintă afinități atât cu concepția despre democrație a *adunărilor orășenești* ale

primelor comunități de coloniști, cât și cu conceptul european de autogestionare; dar a fost

dezvoltat mai mult în practica politică cotidiană decât în formulări teoretice.

Lipsa de înclinație ideologică a studenților americani este înrădăcinată în tendința tradițională spre pragmatism din cultura politică americană și poate fi atribuită atât caracteristicilor sistemului politic american, cât și naturii predominant morale a protestului . Prima este bine exemplificată de principiul „fără impozitare fără reprezentare ", un concept în multe privințe mai eficient decât orice declarație ideologică abstractă a drepturilor cetățenilor. Impulsul moral pentru coerență între principii și comportamente concrete pe care tocmai l-am discutat i-a făcut, de asemenea, pe studenții americani precauți față de agendele ideologice generale care nu puteau fi verificate în experiența de zi cu zi. Ceea ce conta era crearea condițiilor pentru recâștigarea controlului asupra propriei vieți prin participarea la deciziile care îi influențau cursul, nu construirea unui model al unei societăți ideale.

Mai mult, penetrarea limitată a marxismului în viața politică americană l-a împiedicat să îndeplinească aceeași funcție de discriminare ideologică pe care o avea în alte țări. După cum a remarcat Morin, marxismul a servit pentru studenții europeni o funcție analoagă cu cea a gândirii sălbatice pentru primitivi, oferind criterii pentru evaluarea binelui și a răului și îndrumări pentru acțiune. În cadrul stângii studențești nord-americane, existau grupuri mici care se refereau explicit la diverse variante ale marxismului-leninismului (troțkist, maoist, castrist), dar absența unei tradiții marxiste consolidate în mișcarea sindicală sau în partidele de opoziție a îngreunat eforturile lor de prozelitism și a împiedicat majoritatea militanților să se conecteze cu un corp ideologic pe care îl considerau în esență străin.

În cele din urmă, noua stângă americană a avut o poziție substanțial anti-ideologică, parțial pentru că nu a fost obligată să-și stabilească propria identitate autonomă în contrast cu poziția politică și ideologică consolidată a opoziției de stânga. Preocuparea sa era de a testa fiabilitatea valorilor liberale dominante în cultura politică americană, de a recupera potențialul neîmplinit al principiilor originale ale Revoluției Americane și de a aduce valori alternative în prim-planul propriilor practici de viață. Problema mișcărilor studențești europene, pe de altă parte, nu era doar de a contesta valorile culturii dominante, ci și interpretarea acestora de către ideologia partidelor tradiționale de opoziție, de a se afirma ca interpretul „adevărat" și autentic al mesajului original al ideologiei marxist-leniniste.

A treia trăsătură distinctivă a mișcării studențești americane a fost neîncrederea sa în organizare, care reflecta atitudinile antiautoritare și antibirocratice ale majorității studenților. Democrația participativă implica, pentru majoritatea studenților, refuzul nu doar de a fi direcționați, ci și de a-i îndruma pe ceilalți și de a coordona inițiative. O particularitate a mișcării americane a fost numărul mare de *comitete ad-hoc,* care au fost rapid formate - pentru a organiza un sit-in, o grevă sau o adunare și care au fost la fel de repede desființate odată ce obiectivele lor au fost atinse. O altă particularitate a fost abundența liderilor expresivi, capabili să interpreteze sentimentele comune, să efectueze gesturi exemplare cu puternice conotații simbolice, să conducă o demonstrație de masă și, invers, lipsa relativă a liderilor instrumentali, capabili să desfășoare propagandă, mobilizare și producție ideologică pe scară largă. Și aici, tendința lăudabilă a tinerilor americani de a lua principiile în serios a însemnat că valorile antiautoritare care i-au determinat să lupte împotriva profesorilor, politicienilor și ofițerilor de poliție care au manifestat atitudini represive au fost aplicate și în cadrul mișcării, marginalizând grupuri mici și indivizi care doreau să-și impună propria ideologie și strategie. Bob Dylan, cântărețul cel mai iubit de studenții radicali, a cântat: „Nu urmați liderii, fiți atenți la parcometre", iar studenții au fost de acord cu el.

Metoda democrației participative și neîncrederea în organizare și conducere au avut însă consecințe negative asupra dezvoltării mișcării, deoarece nu a reușit să satisfacă nevoia de organizare pe care mișcarea, ca orice entitate politică , o nutrea. Tensiunea dintre dorința de a menține spontaneitatea unei mișcări antiautoritare și nevoia de a construi structuri de coordonare minim stabile și eficiente s-a dezvoltat treptat pe măsură ce protestele au crescut. În cadrul SDS, a apărut o dezbatere continuă cu privire la posibilitatea sau nu de a reconcilia - participarea membrilor individuali la deciziile colective cu nevoia unei coordonări centralizate și a unor modele organizaționale mai puțin precare.

Lipsa de organizare și coordonare la nivel național nu a fost doar o reflectare a atitudinilor antibirocratice ale multor activiști studenți, ci a provenit și din diversificarea și descentralizarea autonomistă a sistemului academic. Deși protestele au avut cauze comune, așa cum am arătat, și s-au dezvoltat în jurul - unor teme generale, bine definite și răspândite, precum discriminarea împotriva persoanelor de culoare și războiul din Vietnam, specificitatea diferitelor instituții

din diferite regiuni ale țării a accentuat și mai mult diferențele și a îngreunat destul de mult relațiile dintre diversele campusuri.

Stingerea protestului

Mișcarea studențească americană a fost o mișcare colectivă cu o bază largă. Datorită vârstei lor, culturii generaționale și naturii unice a rolurilor lor, care i-au făcut mai puțin supuși constrângerilor zilnice ale muncii, salariilor și autorității și care le-au oferit cunoștințe mai ample, un spirit critic mai ascuțit și o tensiune morală mai puternică, studenții au fost primul grup social care a reflectat - neliniștea profundă a unei părți semnificative a societății americane .

Și totuși, după mai mulți ani de mobilizare intensă, disidență progresistă și radicalizare a protestelor, mișcarea s-a stins aproape brusc, cu un val final de revolte în urma intervenției militare din Cambodgia. Motivele declinului sunt - numeroase, dar pot fi rezumate pe scurt.

În primul rând, sistemul social american, datorită flexibilității sale ridicate și capacității de autoreformă, a reușit să controleze, să rezolve sau să neutralizeze cele mai explozive tensiuni și conflicte. Revolta negrilor a fost controlată prin reprimarea celor mai radicale grupuri, precum Partidul Panterelor Negre, și prin cooptarea anumitor lideri negri în sistemul politic, în special în guvernele orașelor mari. Mai mult, discriminarea în învățământul superior a fost atenuată prin adoptarea unor instrumente care au redus eficient inegalitățile rasiale, cum ar fi politicile de egalitate de șanse în angajarea cadrelor didactice și a personalului didactic și sistemul de cote de admitere proporționale cu dimensiunea diferitelor grupuri etnice din populația americană.

Politica externă a lui Nixon și Kissinger a avut ca scop extragerea Statelor Unite din labirintul vietnamez și a schimbat unele presupuneri fundamentale, cum ar fi strategia de dominație pentru a limita țările comuniste și atitudinea față de China, contribuind la modificarea unui cadru al relațiilor internaționale într-un mod în care era mai dificil să se facă o distincție clară între bine și rău.

După înfrângerea Americii în Vietnam, tinerii americani nu au mai fost recrutați pentru a lupta și a muri în Asia. Iar Statele Unite au încetat să mai fie o națiune divizată de trauma războiului.

Contradicțiile societății americane s-au manifestat în conflicte interne în cadrul clasei conducătoare, mai degrabă decât în conflicte între elita puterii și grupurile de opoziție, așa cum s-a întâmplat în anii 1960. Disidența a fost catalizată de critica la adresa corupției puterii executive , care a atins apogeul în afacerea Watergate, cu atitudini care demonstrau implicit dorința de a modifica sistemul existent, îndepărtându-i de viciile și erorile sale, mai degrabă decât de a-l transforma radical . Hegemonia Statelor Unite în lume a fost redusă. Procesul de creștere tumultoasă din anii 1960 a cedat locul unor rate de creștere mai scăzute, presiunilor inflaționiste și fazelor alternante de expansiune și recesiune.

În această situație, universitățile au devenit mai preocupate de problemele financiare și de adaptarea la piața muncii decât de tulburările studențești; iar studenții, în absența unei opoziții politice instituționalizate , au răspuns individual, mai degrabă decât colectiv, la problemele lor, studiind fără a pune întrebări și alegând domeniile care ofereau cele mai mari oportunități de angajare. În anii 1970 , contradicțiile s-au manifestat direct în cadrul blocului social dominant și, odată cu afacerea Watergate, au afectat cele mai înalte instituții politice ale țării.

Însă, chiar lăsând la o parte schimbările din situația economică și politică, mișcarea studențească americană nu a mai putut dura mult, tocmai pentru că era o mișcare neinstituționalizată.

Prejudecățile anti-organizaționale și neîncrederea în orice fel de mediere ideologică, care se numărau printre trăsăturile sale cele mai distinctive, explică incapacitatea sa de a dobândi forme politice stabile. Mai mult, caracterul moral și cultural al protestului, pe de o parte aducând vivacitate intelectuală și căldură umană mișcării, pe de altă parte a canalizat protestul către subculturi izolate și stiluri de viață estetizate. Contracultura a produs auto-marginalizare, care nu a dat naștere la proiecte alternative și la un sistem de alianțe.

La dispariția mișcării a contribuit și soliditatea și adaptabilitatea instituțiilor academice la schimbare. Sistemele universitare rigide și învechite, precum cele din Italia și Franța, au accelerat radicalizarea protestului și convergența acestuia către obiective externe; un sistem flexibil și diversificat precum cel american, deși afectat în anumite domenii, a reușit să absoarbă energiile protestatarilor într-o măsură mult mai mare și a transformat cererile de schimbare radicală în modificări instituționale limitate, raționalizante.

În cele din urmă, mișcarea studențească americană a suferit consecințele incapacității sale de a stabili alianțe strategice stabile cu alte

grupuri sociale și mișcări politice. Au fost făcute diverse încercări , unele dintre ele reușite, de a conecta studenții cu grupuri marginalizate, lucrători din sectorul public și diverse grupuri profesionale , dar acestea au fost o fracțiune limitată, iar în cea mai mare parte mișcarea studențească a rămas concentrată în campusurile universitare și în comunitățile înconjurătoare.

Efectele mișcării asupra societății nord-americane

Mișcarea studențească americană a avut efecte semnificative pe termen scurt și lung, atât prevăzute, cât și neprevăzute de protagoniștii săi . În perioada în care s-a dezvoltat, a contribuit la expunerea unor contradicții și tensiuni profunde din societatea americană și a dat glas, gesturi și cuvinte unei nemulțumiri răspândite și în mare parte neexprimate în rândul unui segment semnificativ al populației. A încurajat educația morală și politică a unui număr mare de tineri și a stimulat schimbări instituționale și reforme de modernizare a sistemului academic. Influența sa a fost mai degrabă morală decât politică. Mișcarea din Mai din Franța a provocat aproape o criză de regim, care, însă, a fost resorbită remarcabil de repede. Mai degrabă, mișcarea studențească americană a provocat o criză de conștiință în rândul multor tineri, intelectuali și sectoare ale establishmentului, care a avut și consecințe politice indirecte, dar nu a reușit să-și realizeze pe deplin propriul proiect politic.

Protestele studențești au contribuit, de fapt, la crearea unui climat favorabil pentru încetarea intervenției americane în Asia de Sud-Est și reducerea - discriminării împotriva persoanelor de culoare și a altor minorități etnice . Însă mișcarea nu a reușit să dezvolte alianțe eficiente cu alte forțe politice și sociale și a rămas în mare parte limitată la unele colegii și universități și la comunitățile înconjurătoare. Pe de altă parte, nici încercările lui McCarthy din 1968 și ale lui McGovern din 1972 de a construi o coaliție alternativă la scară națională , din care mișcarea studențească să fie o parte integrantă, nu au reușit.

Consecințele pe termen lung au fost, de asemenea, semnificative. Critica adesea distructivă a politicii guvernamentale americane în timpul președinției lui Johnson, denunțarea erorilor și înșelăciunilor puterii și cererea constantă de moralitate în viața publică au contribuit la delegitimizarea instituțiilor guvernamentale și au deschis calea pentru *punerea sub acuzare a* președintelui Nixon în urma afacerii Watergate. Mai general, în cei douăzeci de ani care ne

despart de anii revoltei studențești, efectele acelei mișcări colective

s-au resimțit mai ales în modelarea atitudinilor politice ale unei generații de americani, care s-au dovedit foarte atenți la problemele libertăților civile și la moralitatea instituțiilor guvernamentale și dispuși să accepte implicarea militară a SUA în afacerile altor țări.

Mulți studenți care au demonstrat împotriva războiului din Vietnam și a autoritarismului academic în urmă cu douăzeci de ani ocupă acum poziții de responsabilitate în universități, mass-media, profesii, administrații federale și statale și mari corporații. În ciuda climatului conservator general din ultimii ani, a tendinței vârstei adulte de a înlocui etica scopurilor absolute cu o etică a responsabilității și a presiunilor conformismului din partea organizațiilor în care lucrează, mulți dintre ei au opinii despre relația dintre politică și moralitate, despre relațiile de gen și rasiale , despre funcția universităților, despre politicile guvernamentale și despre rolul Statelor Unite în lume care sunt destul de diferite de cele ale generațiilor anterioare.

Note

1 EK Scheuch, «Aspecte sociologice ale tulburărilor studențești», *Quaderni di Sociologia,* 1969, n. 1-2.

2 A. Touraine, «Ce n'est qu'un début», ibid.

Rapoartele oficiale despre tulburările de la Berkeley, cum ar fi Raportul Byrne, și de la Columbia, cum ar fi Raportul Cox, sunt în general de această natură. Exemple relevante ale acestui tip de analiză se găsesc în D. Riesman și V. A. Stadtman (ed.), Academic *Transformation: Seventeen Institutions under Pressure (* McGraw-Hill, New York, 1973).

Energie a Învățământului Superior, *Reforma Campusurilor,* McGraw Hill, New York, 1972.

Vezi , ca exemplu al acestui tip de interpretare, IL Horowitz și WH Friedland, *The Knowledge Factory,* Southern Illinois UP, Urbana (111.), 1970.

6 Lipsa unei analize contextuale adecvate este principala critică ce poate fi adusă majorității reconstituirilor protestului studențesc american, de la relatările contemporane până la recenta lucrare a lui R. Fraser, *1968, A Student Generation in Revolt,* Chatto & Vindus, Londra, 1988.

7 A. Martinelli, *Universitatea și Societatea din Statele Unite,* Einaudi, Torino, 1978; A. Cavalli și A. Martinelli, *Campusul divizat,* Marsilio, Padova, 1971; A. Cavalli și A. Martinelli (eds.), *American Students after Berkeley,* Einaudi, Torino, 1969; A. Martinelli *și A.* Cavalli (eds.), *The Black Panther Party,* Einaudi, Torino, 1971.

8 A. Touraine, *The Production of Society,* Il Mulino, Bologna, 1975.

9 F. Alberoni, *Mișcare și instituții,* Il Mulino, Bologna, 1977.

10 A. Cavalli și A. Martinelli, *II campus divizat,* cit.

11 A. Tornarne, *Sistemul academic în societatea americană,* McGraw Hill, New York, 1974

12 Termenul a fost folosit de T. Bums în eseul său *Revolta privilegiaților* prezent la Prima Masă Rotundă Internațională privind Tulburările Studențești, organizată la Paris de Consiliul de Cercetare în Științe Sociale în decembrie 1986. ..

13 A. Martinelli, *Universități și societate în Statele Unite,* cit., cap. 6.

14 Pentru o serie de studii de caz ale fenomenelor majore de protest din colegii și universități
Universități americane, vezi D. Riesman și VA Stadtman (ed.), *Academic Transformation,* cit.

•

13 Vezi cercetările lui K. Keniston, *Young Radicals. Notes on Committed Youth,* Harcourt Brace, New York, 1986 și ale lui R. Flacks, *Youth and Social Change,* Markham, Chicago, 1971, precum și ale lui A. Cavalli și A. Martinelli, *Il campus diviso,* cit.

16 Vezi, de exemplu, eseurile lui S. Lynd, „The New Radicals and Participatory Democracy", *Dissent,* 1965 și ale lui T. Hayden, „Community Organizing and the War Poverty", *Liberation,* noiembrie 1965, și discursul lui G. Calvert la Princeton din februarie 1967, trad. în A. Cavalli și A. Martinelli, *Gli studenti americani dopo Berkeley,* cit.

STUDENȚEASCĂ VEST-GERMANĂ

de Roland Eckert
cu colaborarea lui Ralf Altenhof și Toni Loosen

Origini și istorie în Germania

La începutul anilor 1960, o generație de studenți a intrat în universități europene și americane pentru care sărăcia materială, războiul și reconstrucția nu mai reprezentau experiențe centrale ale tinereții lor. Prin urmare, și-au dezvoltat rapid propriile concepte și valori, precum și propriul mod de a înțelege politica și societatea. În Germania, Italia și Japonia, aceștia au putut să se confrunte cu - trecutul naționalist și fascist al țării lor fără a fi implicați direct.

Centrul principal al mișcării studențești au fost Statele Unite, unde romanul *„On the Road" de Jack Kerouac fusese deja publicat în 1957* , devenind un obiect de cult pentru tinerii americani care visau la libertate, eliberare și răsturnarea tuturor convențiilor. Mișcarea pentru drepturi civile a oferit noi experiențe și forme de acțiune, cum ar fi protestele *„go-in"* și *„sit-in"*. Implicarea militară în Vietnam a devenit în cele din urmă tema dominantă a protestelor studențești.

Evenimentele americane, formele de acțiune și obiectivele acelei mișcări studențești au fost transmise în întreaga lume la televiziune. Contactele se dezvoltaseră deja în anii 1960 între asociația americană Studenți pentru o Societate Democrată (SDS) și Asociația Germană a Studenților Socialiști (SDS), care, până în 1961, a fost asociația studențească a SPD. Războiul din Vietnam a devenit treptat și tema predominantă a activității studențești germane. De la începutul anului 1965, un grup de lucru „Vietnam de Sud" a funcționat în cadrul secției SDS Berlin.

În același timp, dezbaterea din Republica Federală privind propunerea de modificare a Legii fundamentale prin introducerea unei

legislației privind starea de urgență s-a intensificat. Protestele studențești s-au intensificat odată cu formarea marii coaliții formate din CDU, CSU și SPD în toamna anului 1966, iar mișcarea a căpătat din ce în ce mai mult caracteristicile unei adevărate opoziții extraparlamentare (APO).

Alături de problemele politice globale și interne, politica universitară a ocupat locul al treilea. Abia după protestul din 21 iunie 1966 de la Universitatea Liberă din Berlin, un număr semnificativ de studenți au îmbrățișat cererile pentru o reformă academică amplă, care, până atunci, fuseseră formulate de grupuri de lucru mici din cadrul SDS.

Spre sfârșitul anului 1966 a fost adăugată o nouă temă: membrii Acțiunii Subversive din Berlin au fondat Comuna I, ale cărei scopuri erau pregătirea pentru comunism prin revoluționarea vieții de zi cu zi și distrugerea conceptului burghez de proprietate, chiar și în relațiile interpersonale.

Deși, înainte de 1967, studenții socialiști reprezentau încă o mică minoritate „radicală" în universități, din acel an situația s-a schimbat brusc.

Pe 2 iunie 1967, în timpul unei demonstrații împotriva șahului Persiei, studentul Benno Ohnesorg a fost ucis de un ofițer de poliție . Acest eveniment a dus la o răspândire explozivă a mișcării și la o radicalizare a revendicărilor acesteia. Demonstrații spontane au izbucnit în multe orașe germane, în timpul cărora doctrina nonviolenței a fost pusă sub semnul întrebării pentru prima dată și a fost proclamat dreptul la autoapărare. Acțiunile politice din lunile următoare s-au concentrat pe crearea unei „contra-opinii" cu atacuri violente asupra „monopolului presei reacționare" al Grupului Springer. În același timp, s-a desfășurat o îndoctrinare teoretică intensivă, în special marxistă, în rândul noilor membri.

Pe 4 aprilie 1968, Martin Luther King, un apărător al drepturilor persoanelor de culoare, a fost asasinat în Statele Unite. Acest lucru a declanșat revolte grave în peste o sută de orașe americane. Doar șapte zile mai târziu, pe 11 aprilie, Rudi Dutschke, liderul carismatic al mișcării studențești, a fost rănit mortal de trei ori la Berlin. Atacatorul a mărturisit ulterior că a fost împins la acțiunile sale de asasinarea lui Martin Luther King. În Republica Federală, acest atac a declanșat și cele mai grave ciocniri stradale de la Republica de la Weimar încoace, revoltele de Paște din 1968. Un fluturaș SDS a atribuit responsabilitatea atacului Grupului Springer, cu sloganul „Și Bild a împușcat ". La München, două persoane au murit și numeroși manifestanți și ofițeri de poliție au fost răniți.

La începutul lunii mai, protestele studențești au izbucnit și în Franța, surprinzându-i pe mulți. Spre deosebire de ceea ce se întâmpla în Statele Unite și Germania, acestea au reușit să implice segmente largi ale clasei muncitoare : în mai 1968, peste zece milioane de francezi au ieșit în stradă. Mulți credeau că în Europa apăruse o situație revoluționară .

Mișcarea studențească germană, încurajată de succesele camarazilor săi francezi, a opus o rezistență și mai hotărâtă legilor de urgență, o rezistență care, însă, nu a schimbat decizia parlamentului federal din 30 mai. Totuși, când, în vara anului 1968, mișcarea franceză a cedat ofertei de noi alegeri și s-a dizolvat, iar când, în august, trupele din statele Pactului de la Varșovia au invadat - Cehoslovacia, a prevalat o atitudine generalizată de resemnare.

În același timp, tensiunile din cadrul mișcării au devenit din ce în ce mai evidente . După ce marxiștii ortodocși și activiștii nonviolenți se luptau pentru dominație în cadrul SDS încă din 1967, în noiembrie 1968, după o demonstrație violentă, au izbucnit ciocniri din ce în ce mai decisive pe tema „chestiunii puterii". SDS și APO s-au divizat în diverse facțiuni. Maoiștii, trotkiștii și leniniștii s-au luptat pentru o strategie adecvată, tinerii socialiști și tinerii democrați au început „lungul marș prin instituții", activiștii nonviolenți s-au concentrat asupra vieții lor private, iar primele forme de luptă conspirativă s-au dezvoltat . În martie 1970, Asociația Studenților Socialiști s-a dizolvat spontan.

Date empirice

La sfârșitul anilor 1960, mass-media vorbea adesea despre o „revoltă a tineretului". De fapt, acest stereotip cuprinzător nu lua în considerare faptul că acțiunile în cauză implicau în principal studenți și liceeni și că cei aproximativ 300.000 de studenți din instituțiile de învățământ superior științific reprezentau abia 10% din grupa de vârstă din care provenea cea mai mare parte a mișcării. Prin urmare, nu se poate vorbi de conflicte politice dure care să implice toți tinerii; la momentul protestului, „tânăra intelectualitate *"* și alți tineri din afara lumii academice nu au dat dovadă de solidaritate (Langguth 1978, pp. 165 și următoarele și Kaase 1971, p. 161). Prin urmare, interesul politic al tinerilor studenți și al tinerilor non-intelectuali era invers proporțional: în timp ce

56% dintre studenți aveau interese politice puternice sau foarte puternice și doar 9% erau slab și foarte slab interesați, doar 25% dintre tinerii din afara lumii academice s-au declarat interesați politic, în timp ce peste o treime (34%) și-au declarat indiferența (Kaase 1971, p. 171).

Cele de mai sus corespund rezultatelor unui sondaj privind evaluarea - șanselor de influență politică: pe o scală de la 1 (nicio șansă de influență) la 5 (șansă mare de influență), 71% dintre studenți - dar doar 29% dintre non-studenți - au obținut scoruri între 4 și 5, exprimându-și convingerea că au șanse bune de influență politică. În acest context, mai mult de jumătate dintre non-studenți (51%) și-au considerat șansele de influență ca fiind foarte scăzute (punctele 1-2); în rândul studenților, acest procent este mult mai mic (8%) (Kaase 1971, p. 172).

Până în vara anului 1968, doar 5% dintre tinerii care nu erau studenți participaseră efectiv la o demonstrație politică . Aceasta era în contrast cu 36% dintre studenți în ianuarie și februarie ale aceluiași an; în vara - după atacul asupra lui Rudi Dutschke - mai mult de jumătate dintre studenți (53%) participaseră deja la o demonstrație politică (Langguth 1978, p. 165; Kaase 1971, p. 174).

Și care era situația în cadrul studenților? Liderii mișcării erau organizați în SDS; cu toate acestea, doar o treime din toți studenții simpatizau cu asociația și doar 2% s-au alăturat în mod explicit SDS. Prin urmare, numărul de susținători ai SDS era semnificativ mai mic decât cel al grupurilor care, deși simpatizau, nu puteau fi considerate radicale, cum ar fi SHB (Asociația Universitară Socialistă) (Allerbeck 1971, p. 48). Pe scurt: nu toți tinerii au protestat, ci în principal studenții, dintre care o parte considerabilă nu a participat la demonstrații sau nu a manifestat o atitudine pozitivă față de SDS-ul radical.

Forme și simboluri organizaționale

Asociația Studenților Socialiști Germani a avut o mare influență asupra mișcării studențești, dar a fost doar una dintre multele organizații, cum ar fi Asociația Universitară Socialistă, mișcarea sindicală studențească, părți ale comunităților universitare evanghelice și catolice, Uniunea Studenților Umaniști și Uniunea Studenților Liberali. Opoziția extraparlamentară nu dezvoltase criterii formale și unificate de apartenență. Apartenența la mișcare se

exprima prin forme specifice de acțiune și un stil comun de autoreprezentare : părul lung, îmbrăcămintea casual și, mai presus de toate, blugii au devenit simbolul revoltei împotriva generației asimilatorilor . Elementele ascetice (sacii de dormit și saltelele de dormit) erau însoțite de noi plăceri: „sex, droguri și rock 'n' roll”. Formele de acțiune de *tip sit-in, go-in* și *teach-in* au fost împrumutate din mișcarea americană pentru drepturile civile. Manifestanții din Republica Federală au purtat, de asemenea, portrete ale lui Ho Și Min, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht, Troțki, Stalin și Che Guevara pentru a simboliza atât legăturile lor cu tradiția marxistă, cât și speranța lor pentru victoria revoluției în lumea a treia.

Teme și utopii

Tema centrală a mișcării studențești și a APO a fost „puterea dominantă” în toate formele sale, inclusiv războiul din Vietnam, puterea șahului Persiei, implementarea legilor de urgență în Republica Federală, drepturile profesorilor universitari , autoritatea educațională a părinților și chiar autodisciplina în chestiuni legate de sex. În acest context, mișcarea germană a acordat o importanță centrală teoriei și dezbaterii teoretice: la rădăcinile sale, teoria critică a Școlii de la Frankfurt - adică Adorno, Horkheimer și Marcuse - urmată de Freud și Wilhelm Reich, cu victoria finală a lui Marx, Lenin și Mao. Știința a fost demascată ca un „element de consolidare a opresiunii” care se ascundea împotriva partidului progresului și schimbării sociale. În cadrul universităților, dreptul la egalitate pentru o treime a fost afirmat. Și chiar și în afara universităților, membrii mișcării au văzut peste tot „structuri autoritare” strâns legate de „ natura prefascistă a capitalismului” care trebuiau distruse.

Gama contrapropunerilor a fost la fel de largă: în locul democrației parlamentare, mulți susțineau o organizare decizională bazată pe adunări democratice, iar în locul capitalismului, autogestionarea muncitorilor. Noi forme de coexistență colectivă urmau să depășească conceptul burghez de familie. Eliminarea diviziunii rolurilor între bărbați și femei, creșterea copiilor fără

reprimare, sexualitate fără competiție, gelozie sau pretenții de posesie: toate acestea anticipau utopia unei societăți libere de orice autoritarism. De la lupta de eliberare a Lumii a Treia până la revoluția moralității sexuale, totul s-a redus în cele din urmă la un singur concept: revolta împotriva oricărei forme de autoritate opresivă.

Probleme și contradicții de implementare

Această critică foarte radicală a principiului autorității a dus la o serie de contradicții interne și probleme de implementare. Chiar și cerința fundamentală a construirii unui consens discursiv nu a putut fi implementată în practică: simpla presupunere că există o linie corectă exclude, a priori, orice posibilitate de compromis . În cele din urmă, toată această tulburare a dus doar la divizarea în diferite grupuri: consensul intern în cadrul grupului a fost protejat prin divizare. Bariere insurmontabile au apărut între produsele acestei descompuneri, începând cu Fracțiunea Armatei Roșii, grupurile K-12 și grupurile trotkiste, pe de o parte, și, prin comuniștii loiali Moscovei, până la socialiștii spontani nonviolenți și tineri, pe de altă parte. Adesea, nici măcar structurile interne nu erau compatibile cu principiul luptei împotriva autorității . Personalități carismatice precum Rudi Dutschke și teoreticieni precum Bemd Rabehl și Hans Jürgen Krahl au influențat în mare măsură dezbaterile. Pozițiile de conducere erau practic toate în mâinile bărbaților. Libertatea sexuală radicală a stabilit dreptul celui mai puternic, care, în caz de îndoială, era bărbatul. Chiar și natura spontană a acțiunilor era adesea doar simulată: în general, în adunări, grupuri bine pregătite reușeau să-și impună opinia. Necesitatea eliminării separării dintre politică și viața privată făcea sfera politică mai puțin eficientă și relațiile interpersonale mai dificile.

Rezultate și efecte

Mișcarea studențească internațională a „realizat” foarte puțin, cu excepția cazului în care atribuim acest lucru retragerii americane din Vietnam. Democrația parlamentară nu a suferit nicio pagubă, nici dinamica capitalismului. Profesorii și-au reafirmat pe deplin puterea decizională în cadrul instituțiilor universitare. Familia rămâne *toposul incontestabil* al socializării timpurii; promiscuitatea nu este „trăibilă”, așa cum au declarat în cele din urmă chiar și spontaneiștii.

Totuși, odată cu revolta antiautoritară, multe lucruri s-au schimbat, deși este dificil de stabilit dacă mișcarea a fost cauza și/sau consecința acestor schimbări. Sexualitatea în afara căsătoriei este în general acceptată. Educația nu mai privilegiază obediența și diligența, ci tinde spre o evaluare politică a formării liberului arbitru și a autonomiei. Comportamentul în universități este mai puțin ierarhic

, iar drepturile studenților și ale personalului de a interveni sunt ferm - ancorate. Sistemul politic parlamentar-partizan se confruntă cu o concurență din ce în ce mai organizată din partea formelor neconvenționale de acțiune, a inițiativelor civile și a demonstrațiilor cetățenești . Problemele lumii a treia au intrat în conștiința publică , iar strategiile marilor puteri sunt din ce în ce mai criticate. Cererea de a critica și de a contribui la crearea unor condiții de viață personale și politice a fost îmbrățișată de segmente largi ale societății , care au împrumutat-o, prin intermediul studenților, tocmai de la revolta antiautoritară.

Două diferențe față de Italia

Am spus deja că mișcările studențești italiene și germane au multe în comun, iar această observație va fi punctul nostru de plecare. Pe lângă factorii menționați mai sus, trebuie luați în considerare cu atenție următorii: imaginea „tineretului sceptic" schițată de Helmut Schelsky în 1959 cu referire la Republica Federală a găsit, câțiva ani mai târziu (1964), un corespondent în Italia: „tineretul 3-M" descris de Bertoni și Alfassio-Grimaldi. La fel ca - „tineretul sceptic", tineretul 3-M (Loc de muncă, Mașină, Soție) nu este foarte angajat și este orientat în principal spre stabilizarea sistemului (Staterà 1971, p. 138). O altă paralelă a rezultat din implicarea crescândă a partidelor muncitorești tradiționale - SPD și PEI - în sistemul existent (în Germania SPD cu „Programul Godesberg" [1959], în Italia PEI îndreptându-se spre „compromisul istoric" [1968-73]; Fritzsche 1980, pp. 89-104), astfel încât mișcarea de protest nu a mai putut găsi un cadru adecvat de exprimare în acestea și a trebuit să se situeze în stânga lor (Steinert 1984, pp. 401 și 471). Și, în final, rezultatul mișcării studențești a fost similar: în ambele țări au apărut grupări comuniste - trotkiști, leniniști , maoiști, anarhiști și alții - care s-au luptat între ei (Staterà 1971, p. 150). Chiar și moralismul, aparent specific german (în urma tradiției pietiste), părea să-și găsească omologul italian în fundamentalismul catolic (Steinert 1984, p. 401).

Unde sunt diferențele dintre mișcările studențești germane și italiene? Lăsând deoparte o discuție despre tema terorismului — unde am găsi diferențe mult mai marcante (Steinert 1984, p. 401) — trebuie să luăm în considerare aici în special două aspecte.

În primul rând, în Germania, mișcarea studențească nu a avut

un impact direct asupra lumii muncii; cele două grupuri nu au stabilit nicio relație anume. Mișcarea studențească italiană, pe de altă parte - așa cum se întâmplase în Franța - a fost deosebit de capabilă să „se transforme într-un fenomen de entuziasm colectiv intens", influențând nu numai muncitorii, ci și sindicatele (Staterà 1971, p. 141). Astfel, în Italia, în a doua jumătate a anilor 1960, a existat și o opoziție radicală de stânga în rândul muncitorilor.

Valuri întregi de greve sălbatice (cu participarea studenților) în marile industrii din nordul Italiei - care au culminat cu așa-numita toamnă fierbinte din 1969 - au fost îndreptate nu doar împotriva angajatorilor sau a administrației de stat a economiei, ci și împotriva evoluției către sistemul marilor partide muncitorești și sindicate (Steinert 1984, p. 471).

Grupurile mici apărute în 1969 s-au adresat muncitorilor.

Pe fondul expirării iminente a majorității contractelor naționale, care ar putea produce o perioadă de tensiune, se aștepta în general ca aceasta să ofere o oportunitate excelentă de radicalizare a luptei politice prin mobilizarea muncitorilor împotriva sindicatelor în sine și a partidelor reformiste, inclusiv a Partidului Comunist (Staterà 1971, pp. 150-51).

Și nu au lipsit „succesele": au avut loc greve sălbatice, o grevă generală, adunări muncitorești și ocupări de fabrici și uzine.

Au existat și greve în Republica Federală - mă gândesc la grevele din septembrie 1969. Având în vedere recesiunea din 1967, când produsul intern brut a stagnat pentru prima dată în istoria economică a Republicii Federale , sindicatele acceptaseră contracte naționale „soft" în beneficiul angajatorilor. În următorii doi ani, situația economică s-a stabilizat, iar în vara anului 1969, economia Germaniei de Vest s-a bucurat de o perioadă de creștere puternică. Cu toate acestea, muncitorii au beneficiat puțin de această dezvoltare economică pozitivă : în 1968, ratele de creștere ale venitului brut din salarii (7,3%) și ale venitului brut din activități economice și imobiliare (19,5%) prezentau încă diferențe semnificative. La aceasta se adăuga volumul de muncă crescut din cauza creșterii orelor suplimentare. Și, nu în ultimul rând, profiturile distribuite muncitorilor în prima jumătate a anului 1969 indicau clar că „simetria socială " pe care marea coaliție și-o stabilise ca obiectiv principal nu fusese atinsă în niciun fel. În cele din urmă, „cazul Hoechst" a demonstrat

că angajatorii erau dispuși să facă concesii sub presiunea masivă a muncitorilor, că situația lor era extrem de favorabilă și că trebuie să fi fost neapărat interesați de menținerea producției datorită sănătății excelente a registrului de comenzi (Schumann *și colab.,* 1971, pp. 27-30).

Chiar și grevele muncitorilor ilegali au obținut unele rezultate: angajatorii au aprobat o revizuire a contractelor naționale deja în vigoare.

Totuși, s-ar putea spune că, în Germania, nu există aproape nicio legătură între protestele studențești și protestele muncitorilor. Puțini muncitori au legat direct grevele spontane de demonstrațiile studențești; majoritatea dintre ei îi priveau pe studenți într-un mod ambivalent. Revoltele conduse de studenți din 1969 nu au avut nicio influență asupra orientării politice a muncitorilor germani (Schumann *și colab.* , 1971, pp. 144-158).

Coincidența temporală și, inițial, ampla coincidență de conținut dintre mișcarea studențească și mișcarea muncitorească au conferit forțelor radicale de stânga din Italia o pondere mult mai mare decât în Germania - gândiți-vă doar că Brigăzile Roșii au descins din conexiuni și legături stabilite de studenți cu grupuri autonome de bază din fabricile milaneze; RAF-ul german nu putea decât să viseze la un astfel de proces de geneză (Steinert 1984, p. 471).

A doua diferență, importantă, față de Germania este legată de reacția statului la mișcarea studențească. Întrucât, în cadrul și ca o consecință a mișcării studențești, forțele politice extremiste câștigaseră un sprijin larg în rândul studenților universitari , decretul prim-ministrului din ianuarie 1972 face referire la regulamentul pentru funcționarii statului în vigoare din anii 1950 , care obligă toate persoanele aflate în serviciul Federației să respecte cu strictețe, în toată conduita lor , regulile ordinii democratice:

> Funcționarul public este în slujba întregului popor și nu a unui partid. El trebuie să își îndeplinească atribuțiile imparțial și cu simțul echității, având întotdeauna în vedere, în îndeplinirea funcției sale, binele comunității. Întreaga sa conduită trebuie să fie inspirată de ordinea democratică fundamentală în sensul legii fundamentale și să acționeze pentru menținerea acesteia (paragraful 35 [1] din legea privind funcționarii publici, Birg, cit. în Frisch 1975, p. 114).

Noutatea a fost reprezentată de introducerea așa-numitei cereri regulate de protecție constituțională (care, însă, din 1979, a fost abolită în landurile guvernate de guverne social-liberale - cel mai recent exemplu fiind Schleswig-Holstein, 1988 - și limitată în landurile guvernate de Uniune ; Backes și Jesse 1984, pp. 35-39).

Problema controlului accesului la serviciul public nu există în Italia în forma în care este privită și abordată în Republica Federală. Legislația italiană nu prevede reglementări care să definească în mod specific relația dintre funcționarii din cadrul serviciului public, încadrând-o ca o relație fiduciară de obligații în virtutea căreia funcționarul este obligat să se angajeze față de Stat și față de ordinea sa libertariană-democratică fundamentală, a cărei expresie tangibilă este Constituția . Conform Constituției italiene, loialitatea față de Stat și Constituție este o îndatorire generală a cetățenilor; funcționarii statului sunt, de asemenea, obligați să îndeplinească îndatoririle care le sunt încredințate cu conștiinciozitate și onestitate (Cassese și Ritterspach 1981, pp. 309-311).

În plus, Constituția italiană susține, într-un sens diferit de legea fundamentală, conceptul de „democrație combativă". Deși este „antifascistă" - reconstituirea partidului fascist este interzisă - nu conține prevederi generale care ar permite, așa cum o face legea fundamentală, intervenții împotriva partidelor politice neconstituționale. Prin urmare, chiar și comuniștii fac parte din așa-numitul „ arc constituțional", adică acel grup de partide care, în principiu, își au rădăcinile în Constituție. În Italia, apartenența la acest partid nu poate, așadar, constitui un motiv pentru refuzul accesului la serviciul public. Legea italiană (art. 98 din Constituție) poate, însă, limita dreptul de a adera la partide politice la judecători, soldați de carieră, diplomați din serviciul extern și ofițeri de poliție. Această limitare a fost aplicată până în prezent exclusiv - sectoarelor serviciului polițienesc (Cassese și Ritterspach 1981, pp. 311).

Pentru a proteja serviciul public de extremiști, prevederile regulamentelor de muncă și de serviciu, inclusiv prevederile penale și disciplinare, sunt considerate suficiente. „Buna conduită" a solicitantului, certificată în mod corespunzător, este o condiție prealabilă pentru angajare. Deși anchetele autorităților sunt permise, acestea nu sunt deosebit de semnificative și nu pot viza convingerile, activitățile sau angajamentele politice ale solicitantului. Principalul obstacol în calea angajării este considerat a fi urmărirea penală împotriva solicitantului - (Cassese și Ritterspach 1981, pp. 312-314).

Teorii ale mișcărilor sociale

Teoria sociologică explică apariția tulburărilor și mișcărilor sociale în trei moduri diferite. Teoria structural-funcționalistă vede

aceste fenomene ca expresia tensiunilor structurale (Smelser 1972), de exemplu schimbări în structura profesională, în distribuția veniturilor și schimbări în importanța anumitor grupuri. O altă teorie (Gurr 1972) le consideră consecințele - „privării relative": grupurile care se simt dezavantajate în comparație cu altele sau cu propriile nevoi devin active . O a treia teorie (Blumer 1969) afirmă că tulburările și mișcările sociale ar trebui înțelese ca procese de definire colectivă a problemelor sociale.

În primul caz, problemele existente obiectiv sunt indicate drept cauză a fenomenului; în al doilea, tema devine percepția inegalităților; în al treilea, definirea problemelor se produce tocmai în și prin tulburări și mișcări sociale. Aceste trei chei interpretative nu se exclud reciproc în principiu, ci au , în cazuri concrete diferite, o forță explicativă diferită. De exemplu, *revoltele* din Marea Britanie pot fi atribuite atât unor tensiuni structurale preexistente, cum ar fi șomajul în rândul tinerilor, cât și unor privațiuni produse de faptul că a doua generație de imigranți de culoare își compară poziția cu cea a semenilor lor locali. Mișcarea studențească, dimpotrivă, a acționat, așa cum fac astăzi ecologiștii și activiștii pentru pace , nu pe baza unui punct de plecare al tensiunilor structurale sau al privațiunilor relative, ci într-o încercare de a politiza cu acțiuni spectaculoase problemele pe care le identificase sau credea că le-a identificat. Conceptul de dezavantaj sau de tensiune structurală este aici mai degrabă rezultatul decât cauza mișcării. Putem numi aceasta „ privațiune secundară".

Noile mișcări sociale și burghezia educată

În general, cel puțin aparent, noile mișcări sociale pun accentul pe temele secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea: ideile de libertate, egalitate și fraternitate au redevenit active în cadrul grupurilor feministe și pacifiste, critica civilizației în cadrul grupurilor alternative sau ecologiste, spiritualitatea romantismului este reînnoită în New Age. Paralele izbitoare pot fi găsite nu numai cu ideile Iluminismului și Contrailuminismului, ci și cu lumea ideală a mișcărilor reformiste și de tineret care au apărut la începutul acestui secol. Și toate acestea duc la întrebarea dacă există condiții comune de structură și dezvoltare în epoca

modernă care duc la aceste fenomene.

Mișcările sociale apar, în general, atunci când grupuri mari din societate se emancipă, adică atunci când dobândesc conștiință de sine și promovează revendicări politice și culturale. Acestea pot fi grupuri mari, nou formate, cum ar fi muncitorii sau imigranții de a doua generație, sau grupuri mari preexistente care au devenit conștiente de situația lor comună, fie că sunt mișcări de emancipare sau de declin economic sau social.

Totuși, toate aceste condiții nu par să se aplice noilor mișcări sociale care nu reprezintă straturi închise, clase sau grupuri etnice. Acestea sunt, de fapt, doar grupuri mici care se adună în jurul unor probleme specifice, indiferent cât de avangardiste s-ar simți . Chiar și experiențele anterioare de suferință sau dezavantaj iminent au o semnificație foarte limitată în acest context; mai frecventă este atitudinea de a urma imperative categorice și de a fi nevoit să acționeze în numele altora.

Cu toate acestea, există indicii care ne permit să localizăm aceste mișcări în structura societății. De la mișcările literare Sturm und Drang și Romantism, trecând prin *Burschen schaften* și mișcările reformiste și de tineret, până la mișcarea studențească , școlile și universitățile au constituit întotdeauna nucleul cristalizării . La prima vedere, se pare că „impulsurile" acestor mișcări coincid cu fazele de expansiune ale universităților și școlilor, unde masa poate atinge dimensiuni critice care declanșează anumite reacții. În cele din urmă, mișcările sociale oferă spații de experimentare în care tinerii care intră în școli și universități fără un context familial adecvat pot adopta stiluri de viață care îi distanțează de originile lor. Dacă aceste ipoteze sunt corecte, ar trebui să fie - posibil să se întrezărească teme care au cumva legătură cu situația de viață a purtătorilor lor în cadrul sistemului școlar . Evident, acest lucru nu este într-un sens pur materialist, conform căruia situațiile economice se traduc liniar în interese și ideologii, ci mai degrabă în sensul că ideile - de exemplu, de - emancipare personală, de formare și educație completă și de solidaritate globală - găsesc un teren deosebit de fertil în situațiile de viață ale școlarilor și studenților .

Tocmai din motivele menționate mai sus, aceste mișcări vor deveni din ce în ce mai semnificative: numărul persoanelor care nu și-au rezolvat problemele vitale doar prin muncă și posesiuni, ci care încearcă să obțină o altă calificare, a crescut constant și, de aproximativ treizeci de ani, brusc. Această „clasă de servicii" - burghezia educată - se caracterizează printr-o puternică capacitate de reflecție: membrilor acestei

clase li s-a spus încă din copilărie și au experimentat acest lucru că trebuie să „facă ceva din ei înșiși", că vor fi obiectul propriei munci timp de douăzeci de ani (Eckert 1985). Datele de pornire furnizate de casa paternă, confesiunea religioasă și profesia generației părinților sunt, prin urmare, relativ vagi ; definirea propriei identități este, așadar, presupusă, de-a lungul vieții, independent și activ. În acest context, chiar și „noile" mișcări sociale își dezvăluie puterea de conotație și contribuția la identitate (Eckert 1988).

Prin aderarea la idei, oamenii se localizează în mod conștient în societate și în cadrul unei istorii înțelese ca proces. Mișcările oferă un conținut supraindividual care devine obligatoriu nu prin tradiție, ci printr-un act de liberă alegere: conștiința le determină ființa. O rețea globală de comunicații asigură răspândirea ideilor în întreaga lume și se pot diversifica pe piață prin - mecanismele cererii și ofertei. Ciclurile prin care sunt anunțate teme noi și „descoperă" comunicarea, devin rutină și, în final, se așează în tradiții sau devin birocratice în organisme competente, își vor găsi întotdeauna expresia în mișcări.

Apariția discursurilor moralizatoare

Ce determină temele lor? Societatea modernă asistă, aparent, la apariția unui discurs moralizator, în contrast cu specializările științifice, economice, politice și bazate pe putere. Răspândirea globală a mecanismelor pieței duce în primul rând la o tendință de neutralizare a aspectelor morale ale deciziilor și alegerilor. Expresia „dacă nu o fac eu, o va face altcineva" neutralizează orice repercusiuni pe care calculele morale le-ar putea avea asupra structurii. Trebuie spus, de asemenea, că în situația actuală de strânsă interdependență economică și politică, este foarte dificil să vezi consecințele propriilor acțiuni (cine se gândește la pădurile tropicale când instalează ferestre din lemn prețios?). Este de conceput ca, spre deosebire de această situație, criteriile morale să se impună prin propriul discurs și să încerce să influențeze sistemul politic prin intermediul mass-media. Acestea își găsesc protagoniștii în grupurile sociale care au apărut în și în jurul sistemului școlar în expansiune. Aici, se poate acumula un potențial social de reflecție autonomă și problematizare , distanțat de tensiunile structurale și

privațiunile antecedente și poate fi orientat către o gamă largă de teme. Un element comun în toate aceste teme este însă accentul pus pe aspectul „moral", căruia i se acordă aparent sau de fapt prea puțin spațiu în calculele economice sau politico-autoritare. Avem de-a face aici cu un potențial conflictual caracterizat prin dovezi clare de persistență.

Referințe bibliografice

KR Allerbeck, 1971, *Condițiile sociale pentru radicalismul studențesc,* Disertație inaugurală , Köln.

KR Allerbeck și L. Rosenmayr, 1971, *Revolta tineretului?,* München.

U. Backes și E. Jesse, 1984, *Totalitarism, extremism, terorism,* Opladen.

H. Blümer, 1969, *Mișcări sociale,* în B. McLaughlin (ed.), *Studii asupra mișcărilor sociale. O perspectivă psihologică socială,* New York, pp. 8-29.

E. -W. Böckenförde, Ch. Tomuschat și DC Umbach (ed.), 1981, *Extremiștii și serviciul public,* Baden-Baden.

S. Cassese și Th. Ritterspach, 1981, *Controlul accesului la funcția publică în sistemul juridic italian,* în E.-W. Böckenförde, Ch. Tomuschat și DC Umbach (ed.), Extremiștii *și funcția publică,* Baden-Baden, pp. 291-314.

R. Eckert, 1985, *Mișcarea tineretului și mișcările tineretului,* în JH Knoll și JH Schoeps (ed.), *Generația ambivalentă: Tineretul între conformism și protest,* Stuttgart-Bonn, pp. 60-83.

R. Eckert, 1988, *Conștiința de sine și schimbarea socială: Fascinația noilor mișcări sociale,* Opinia experților pentru cel de-al 8-lea Raport privind tineretul, Trier.

P. Frisch, 1975, *Rezoluție extremistă,* Opladen.

KP Fritzsche, 1980, *Comunismul italian: socialism fără Marx?,* Frankfurt/M.

M. Funke (ed.), 1978, *Extremismul în statul constituțional democratic,* serie de publicații ale Agenției Federale pentru Educație Civică, Bonn.

T. R. Gurr, 1972, *Rebeliunea,* Düsseldorf-Viena.

M. Kaase, 1971, *Mobilizarea politică a studenților în Republica Federală Germania,* în KR Allerbeck și L. Rosenmayr, *Revolta tineretului?,* München, pp. 155-177.

JH Knoll și JH Schoeps, 1985, *Generația ambivalentă: Tineretul între conformism și protest,* Stuttgart-Bonn.

G. Langguth, 1978, *Protest din partea stângii. Mișcarea studențească din Republica Federală Germania,* în M. Funke (ed.), *Extremismul în statul constituțional democratic,* seria Agenției Federale pentru Educație Civică, Bonn, pp. 164-201.

B. McLaughlin (ed.), 1969, *Studii asupra mișcărilor sociale. O perspectivă socio-psihologică,* New York.

F. Sack și H. Steinert, 1984, *Protest și reacție. Analize ale terorismului,* publicat de Ministrul Federal de Interne, Vol. 4/2, Opladen.

M. Schumann, E. Gerlach, A. Gschlössl și P. Milkoffer, 1971, *Exemplul grevelor din septembrie. Începutul perioadei de reconstrucție a clasei muncitoare?, Seria de studii a Institutului* de Cercetări Sociologice Göttingen (Sofi), Frankfurt/M.

E. Shorter și Ch. Tilly, 1974, *Greve în Franța 1830-1968,* Londra-New York.

N. J. Smelser, 1072, *Teoria comportamentului colectiv,* Köln.

G. Statera, 1971, *Utopia și mobilizarea maselor - mișcarea studențească italiană,* în KR Allerbeck și L. Rosenmayr, *Revolta tineretului?,* München, pp. 138-154.

H. Steinert, 1984, *„Condițiile socio-structurale ale «terorismului de stânga» în anii 1970”,* în F. Sack și H. Steinert, „ *Protest și reacție: analize ale terorismului* ”, editat de Ministrul Federal de Interne, vol. 4/2, Opladen, pp. 387-603.

IL MOVIMENTO DEL '68 IN SPAGNA

de Alfonso Botti

Mancano studi specifici sul '68 spagnolo and also nell'ormai abbon dante letteratura sui movementi giovanili e sociali della fine degli anni sessanta il riferimento alla Spagna è pressoché assente.

Totuși, nu a lipsit - și mai ales din partea noastră - un avertisment oportun împotriva „tăcerii nemotivate" față de mișcarea studențească spaniolă și împotriva prejudecății de a o considera doar un aspect al rezistenței antifasciste mai ample [1.] O revistă studențească din Genova , așadar, în iunie '68, scria:

> În toate celelalte țări ale lumii, a-i considera pe studenți o forță obiectiv revoluționară a fost o iluzie intelectualistă sau o dorință de a-i pune pe elevi. Aceștia devin astfel doar atunci când se bazează pe clasa muncitoare și pe alte forțe subordonate din punct de vedere economic, identificând cu acestea scopurile și mijloacele de luptă, întrucât , fără îndoială, sistemul, cu relațiile sale specifice de producție, este cel care condiționează școala și, cu siguranță, nu invers.
>
> În Spania, nu. Studenții sunt revoluția, organizatorii, ideologii și autorii fiecărei acțiuni subversive2 .

O judecată emfatică, nu departe de cea a celor care, reproducând-o, o folosiseră pentru a argumenta că studenții universitari spanioli își anticipaseră colegii europeni dând naștere „democrației adunărilor , legăturilor directe dintre avangardele intelectuale și sindicale", teoretizează „substituirea clasei muncitoare de către lumea studențească în rolul de avangardă revoluționară", precum și transferă inițiativa „de la grupurile politice tradiționale ale regimului și opoziția la *grupusculele* extremei stângi, anarhiștii sau *àcratas* cum sunt numiți la Madrid, la maoiști, la guevariști" [3] .

La extremele cronologice, deci la o distanță de aproximativ douăzeci de ani unul de celălalt , din perspective diferite și cu mai puțin triumfalism al doilea, Max Gallo și Stanley G. Payne sunt de acord în a indica în partea finală a acelui deceniu o creștere extraordinară a luptelor și a mobilizării „*. Ceea ce, pe de altă parte, confirmă din

plin creșterea numărului de sentințe emise de Tribunalul de Ordine Publică în '68 și '695 .

Cum putem explica, așadar, eșecul istoriografiei spaniole de a-și rambursa datoria față de un obiect care se stabilise deja ca atare? Izolarea țării sub Franco , obiceiul istoriografiei spaniole de a-și periodiza istoria pe criterii politice și persistența, de această parte a Pirineilor, a unei atitudini care consideră Peninsula Iberică periferia extremă a Europei explică doar parțial starea studiilor academice.

Inițial, a fost influențată, într-un mod mult mai decisiv, de urgența politică de a anticipa apariția democrației, precum și de sublinierea anomaliei spaniole în contextul european (datorată prezenței unei dictaturi) și a particularității mișcării relative (redusă la limita unei mișcări pentru democrație).

Una dintre primele și cele mai autorizate manifestări ale acestui fapt poate fi observată în poziția adoptată de istoricul Tunón de Lara în 1969 în *Esprit , unde, după ce a retras fazele mobilizării universitare din țara sa, a specificat că acesta* era un fenomen de opoziție democratică față de care influențele puternice *de stânga* ale lunii Mai franceze erau străine sau complet marginale.6 Această atitudine a fost rezultatul unei preocupări politice imediate, fără îndoială mai nobilă decât perpetuarea sa ulterioară și care a condus la interpretarea mișcărilor sociale din ultimii ani ai francismului în cadrul istoriei opoziției și cu referire exclusivă la aceasta.7 Acest lucru a exclus posibilitatea de a surprinde în mișcarea spaniolă din 1968 toate acele elemente care nu erau specifice pentru că erau legate de temele mișcării mai ample la nivel internațional.

Din motive politice mai întâi, iar apoi din cauza confuziei dintre sistemul politic și stadiul de dezvoltare socio-economică, înapoierea și întârzierea țării au fost subliniate în mod nejustificat și îndelungat.

O perspectivă diferită se deschide însă prin plasarea Spaniei la sfârșitul anilor 1960 în locul pe care îl ocupă de fapt: cea a unei țări care, de-a lungul deceniului, a cunoscut o rată de creștere economică secundară doar după cea a Japoniei în lumea capitalistă8 · care și-a văzut forța de muncă distribuită similar cu cea a țărilor cu cea mai avansată dezvoltare capitalistă, cu o creștere puternică a industriei și serviciilor și un declin al agriculturii, afectată de fluxuri semnificative de migrație internă către centrele industriale9 · Pe scurt: încă o verigă slabă, datorită istoriei și condițiilor sale de pornire, printre țările cu o puternică dezvoltare capitalistă , dar totuși o verigă completă în acest lanț.

Noua clasă de tehnocrați apropiați sau afiliați Opus Dei, care, după cum se știe, a devenit cea mai influentă „familie" sub franchism și, în consecință, în guvern, a deschis calea pentru această dezvoltare economică printr-o serie de măsuri anti-autarhice, deschizându-se către comerțul exterior și favorizând industria privată. Lor li s-au alăturat bărbați din medii diferite care au lucrat pentru o modernizare prudentă a regimului, în primul rând Fraga Iribame, a cărui lege a presei (15 martie 1966), care a abolit cenzura preventivă, este considerată pe bună dreptate apogeul liberalizării franchiste.10

Acum, prin asumarea ca fapt central al istoriei Spaniei în a doua jumătate a anilor 1960 nu a regimului franquist în faza corespunzătoare de metamorfoză sau adaptare funcțională, ci a rezistenței unei dihotomii crescânde și, prin urmare, a unei contradicții ireconciliabile , între faza de dezvoltare capitalistă a societății în ansamblu și un sistem politic arhaic, în ciuda încercărilor de îmbunătățire cosmetică, se deschide calea pentru a înțelege *adevărata* particularitate a cazului spaniol și în ceea ce privește mișcarea din '68.

Putea fi urmărită în dinamica luptelor muncitorești și de cartier, în tensiunile puternice care au străbătut Biserica Catolică, rupând în cele din urmă vechea sa solidaritate cu regimul, în primele izbucniri de conștiință feministă și de nouă conștientizare democratică în unele profesii liberale.11 Pe de altă parte, putea fi găsită în impactul pe care, considerată în ansamblu, mișcarea '68 l-a avut asupra forțelor politice ale opoziției de stânga, așa cum au relevat diverse procese: cel care a împins mai întâi ETA în vara anului '68 pe terenul luptei armate care anterior fusese doar propovăduită; apoi cel care a afectat Frente de Liberación Popular (FLP), accentuând contrastele dintre diversele sale suflete până la dizolvarea organizației câteva luni mai târziu; sau cel care a provocat nașterea unor noi grupări de extremă stânga sau succesul temporar al celor preexistente; cea, în final, care redefinește zona socialistă odată cu constituirea Partidului socialist al interiorului de către Tiemo Galvàn și cu apariția axei basco-andaluze ce va duce la refondarea PSOE [12] .

Dacă alegem mișcarea studențească, cu adăugarea unor referințe la organizarea cunoașterii și cercetarea istorică , ca domeniu de investigație, este în primul rând de subliniat că în Spania, ca și în alte părți, în lumea universitară se înregistrează mai întâi, cel mai intens și radical scurtcircuitarea structurilor tradiționale de putere și criza cunoașterii asociată acesteia. În al doilea rând

, pentru că tocmai în lupta studențească reiese cel mai bine natura specifică a mișcării spaniole în ansamblu.

Dacă intensificarea și răspândirea protestelor studențești în Spania de la mijlocul anilor 1960 încoace este un produs al timpului său, nu în ultimul rând își are rădăcinile în deceniul precedent.

Originile sale sunt de obicei urmărite în demonstrațiile de la Madrid din februarie [1956] - precedate cu câteva luni de cea care a urmat morții lui Ortega y Gasset - în favoarea unei uniuni studențești diferite, mai libere și mai reprezentative; revendicări care au aruncat guvernul în haos, provocând înlăturarea ministrului Educației (Joaquín Ruiz Giménez) și demiterea rectorilor universităților din Madrid și Salamanca (Lain Entralgo și Tovar), considerați prea indulgenți față de revendicările studențești.

Într-o universitate reconstruită pe baza epurărilor care au urmat victoriei lui Franco în războiul civil, care, pe baza legii universitare din 1943 (încă în vigoare în 1968), subordona predarea respectării dogmei și moralei catolice, precum și programului Movimiento-ului și în care apartenența la Uniunea Universitară Spaniolă (SEU), o extensie a sindicatului universitar falangist din a Doua Republică, era obligatorie, chestiunea unei organizări și reprezentări sindicale diferite a căpătat o importanță fundamentală și a relevat imediat - incompatibilitatea sa cu regimul.

Și tocmai pe această bază, începând din 1956 și după o fază inițială de retragere, mișcarea studențească a crescut și s-a ramificat în diverse ramuri universitare, ducând, cu ajutorul decisiv al PCE, FLP și PSOE, între 1961 și 1962 la înființarea Federación uni versitaria democratica española (FUDE), provocând astfel criza ireversibilă a SEU, pe care guvernul însuși a recunoscut-o în aprilie 1965.

La începutul acelui an, mișcarea a făcut un nou salt calitativ, provocând rapid eșecul încercării guvernului de a înlocui Seu cu Asociaciones profesionales de estudiantes (Ape).

Au fost organizate adunări libere și aglomerate. Cea de la Madrid, care a adunat în jur de șase mii de studenți în februarie 1965, cerea un sindicat liber, autonom și reprezentativ; o amnistie totală pentru studenții și profesorii care fuseseră reprimați în demonstrațiile anterioare ; libertatea de exprimare în universitate; și o declarație de solidaritate cu revendicările muncitorilor pentru creșteri salariale. Adunările au dus adesea la ocupații, demonstrații și proteste, urmate inevitabil de represiune.

În martie anul următor, aproximativ cinci sute de studenți, împreună cu - numeroși intelectuali și profesori, s-au adunat clandestin în

mănăstirea capucinilor din Sarrià (Barcelona). Surprinși de poliție, au fost arestați, iar mulți profesori au fost suspendați din activitatea didactică timp de doi ani. Din adunare, cunoscută sub numele de *Caputxinada*, *și* din demonstrațiile de răspuns la represiunea care a urmat, s-a născut forma embrionară a ceea ce avea să devină în curând Uniunea Democrată a Studenților (SDE), care de la început avea să mențină legături strânse cu Comisiile Muncitorilor (CCOO).

Pe 27 ianuarie 1967, CCOO a convocat o zi de acțiune la Madrid pentru creșteri salariale și pentru a contribui la elaborarea legii sindicale aflată în curs de desfășurare. Studenții universitari au participat în masă la diversele marșuri și la ciocnirile cu poliția care au rezultat. Mobilizările și ciocnirile au continuat până pe 30. Au urmat numeroase arestări, inclusiv cea a studentului Rafael Guijarro Moreno, care a murit în timpul nopții în circumstanțe misterioase și încă neclare în sediul poliției politice, care a declarat-o sinucidere. Doi ani mai târziu, un alt student, Enrique Ruano, a murit în circumstanțe similare, care rămân învăluite în mister.

pe 26 aprilie a fost înființată SDE a Universității din Madrid nr. 1. Adunarea constitutivă, la care au participat aproximativ trei mii de studenți , a emis o declarație programatică în unsprezece puncte, care solicita libertatea de asociere, autonomia în organizarea unui sindicat cu adevărat reprezentativ, libertatea de exprimare, dreptul la întrunire, grevă și demonstrație, precum și participarea la organismele de cogestionare universitară, indicând reforma democratică a universității ca obiectiv fundamental. [14] Alături de Universitatea din Madrid nr. 1, Universitatea din Barcelona s-a aflat în fruntea mișcării studențești, dar platforme similare erau dezvoltate la universitățile din Valencia, Bilbao, Santiago de Compostela, Sevilla și Valladolid. Acestea aveau să li se alăture, în mobilizare și protest, cele din Oviedo, Zaragoza, Salamanca, Malaga și Granada.

În lunile următoare, de fapt, numărul întâlnirilor de coordonare națională s-a multiplicat , la fel ca și zilele și săptămânile de agitație, demonstrațiile urmate de blocarea facultăților și a universităților întregi, incidentele cu poliția, arestările și procesele liderilor reali sau presupuși ai sindicatului studențesc.

Așadar, încă din primele zile ale anului '68, tensiunea în universități a fost mare.

Înscrierile în anul universitar 1967-1968 au ajuns la 115.590 de unități, concentrate în mare parte în cartierele universitare din Madrid (36.575) și Barcelona (14.988), unde numărul

membrilor SDE este foarte mare.15 Pe [11] ianuarie, Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii din Madrid a fost închisă. Pe 28, un ordin guvernamental a pus la dispoziţia rectorului şi a decanilor universităţii însăşi o forţă specială de poliţie, care a fost staţionată, pregătită pentru orice eventualitate, în diferitele [facultăţi] . Dezvoltarea SDE ca mişcare de masă este evidenţiată de fricţiunile dintre aceasta şi FUDE, care, după ce a continuat să opereze mai clandestin, consideră acum că este momentul potrivit pentru a împinge lupta la un nivel mai clar anticapitalist şi revoluţionar, stigmatizând atitudinea conducerii SDE ca fiind compromisă şi reformistă. Aceste fricţiuni reflectă criza alianţei anterioare dintre PCE şi FLP, deplasarea spre stânga a unor sectoare importante ale acestuia din urmă, precum şi influenţa crescută a noii organizaţii de stânga cu orientare anarhistă şi troţkistă.

Acest lucru este relevat în *Manifestul* din 8 ianuarie 1968, care critică - economismul anumitor revendicări studenţeşti şi abordează un front larg, inclusiv baza „onestă" a Partidului Comunist pentru unificarea avangardelor revoluţionare într-un partid muncitoresc pe baze sindicale pentru acapararea puterii [17] .

Mai mult, încă din mai 1967, împotriva presupusului eşec al stângii tradiţionale în spontaneitatea noilor mişcări democratice şi sindicale de masă, FUDE a cerut insistenţa asupra formării unor cadre şi avangarde politice capabile să canalizeze şi să dirijeze lupta. Deoarece, aşa cum scria în buletinul său informativ:

> Lupta pentru un salariu minim adecvat este un pas necesar, dar este esenţial să se realizeze parţialitatea acestuia [18] .

Oriunde, chiar dacă într-o formă mediată de teoria leninistă a avangardei , liderii studenţi se prezintă drept candidaţi la conducerea luptei revoluţionare,

introducând în dezbaterea politică tema identificării adevăraților subiecți revoluționari destinați a fi discutați [19].

Odată cu înlocuirea lui Manuel Lora Tamayo la Ministerul Educației și Științei cu Villar Palasi (14 aprilie), regimul a încercat să introducă inovații capabile să răspundă creșterii puternice a populației universitare. Trei noi universități au fost create la Madrid, Barcelona și Bilbao; două institute politehnice la Barcelona și Valencia; și noi facultăți la Santander, San Sebastian și Badajoz (6 iunie).

Uniunea studențească se finanțează prin colectarea de taxe pentru - organizarea de seminarii, acordarea de burse de studiu, administrarea librăriilor și publicarea de [reviste]. Se țin seminarii despre Lautréamont, suprarealism și

Troțki; se poartă dezbateri despre naționalizarea băncilor; și se organizează comitete antiimperialiste împotriva războiului din Vietnam.20

Un martor spune:

În 1967-68, universitatea a fost transformată într-un avanpost. Avangarda mișcării studențești avea capacitatea de a face o mie de lucruri. Era ca la Palatul Nevsky în 1917. A început o campanie antiimperialistă, au urmat demonstrații mari și adunări gigantice. Apoi au venit protestele franceze din Mai și pentru popor asta a fost „totul". Oamenii au zburat la Paris și au fost de repetate ori prizonieri spanioli. În toamna anului 1968, dinamica revoluționară a continuat. Represiunea a fost pe scară largă și atunci a murit Enrique [Ruano]. A fost declarată stare de urgență, iar represiunea a fost incredibilă. Am încercat să adaptăm organizarea mișcării la noile condiții; activitatea a fost una de agitație politică, propagandă, demonstrații și comandouri în tot Madridul. Erau patru sau cinci comandouri pe zi. Sunt revoluționar profesionist dimineața, seara și noaptea ...

Între timp, pe 18 mai, principalul exponent al cântecului de protest spaniol, cantautorul catalan Raimón, a susținut un concert aglomerat, autorizat de autoritățile academice, la Facultatea de Științe Politice, Economice și de Afaceri a Universității din Madrid . El a încheiat, așa cum era obiceiul său la acea vreme, cu cântecul „ *Sobre la pau", dedicat lui Che: o invectivă împotriva* falsei idei de pace ca frică și resemnare.22 O procesiune de aproximativ șase mii de studenți s- a format apoi și s-a îndreptat spre centrul orașului. Când au fost atacați de poliție, aceștia au reacționat construind baricade și aruncând cu sticle.23

Un fluturaș datează din 1968 pe care scrie:

Nu vrem o universitate în slujba burgheziei. Nu vrem să fim tehnicienii, economiștii, inginerii... care studiază științific cea mai bună exploatare a clasei muncitoare. Nu vrem să devenim traficanți și vânzători ai unei culturi monopolizate de burghezie. Nu vrem să fim medici, oameni de știință, juriști... cu o funcție socială în slujba unei clase conducătoare și a unei ordini stabilite nedrepte . 24

Lunile de stare de urgență decretate la 24 ianuarie 1969, împreună cu fragmentarea mișcării studențești în grupuri cu puternică ideologie, aveau să provoace apoi criza acesteia ca entitate politică.

Referințele cronologice scurte și referințele la unele dintre principalele episoade ale protestului studențesc spaniol cu siguranță nu surprind pe deplin - complexitatea și fenomenologia sa. Cu toate acestea, ele par suficiente pentru a demonstra detractorilor, uitucilor și ignoranților existența unui '68 în Spania și pentru a descuraja scurtătura rezolvării interpretării sale în limitele înguste ale anomaliei spaniole. Cu siguranță,

accesul la universitate nu a fost un fenomen de masă în Spania lui '68 (dar nici atunci în Italia, Franța, Germania și cu atât mai puțin în Statele Unite), iar populația universitară era o elită de extracție socială din clasa mijlocie și medie-superioară. Acest lucru reflectă, fără îndoială, dimensiunea mișcării. Confruntarea dură cu regimul cu care a fost nevoită să se confrunte a influențat, de asemenea, amploarea revendicărilor sale și, cel puțin inițial, ideologia democratică care le-a alimentat . Aceasta explică centralitatea discuției despre organizarea sindicală și limitele celor unsprezece puncte care constituie SDE-ul de la Madrid menționate mai sus. Dar, așa cum am văzut, există și episoade și aspecte care se referă la radicalismul unei generații studențești fără conotații naționale. O analiză a nivelului de radicalism al studenților spanioli din acei ani prin examinarea a câteva sute de publicații de diverse tipuri a fost încercată de Maravall, în studiul menționat de mai multe ori. Acest studiu, deși recunoaște o creștere a radicalismului între prima (1960-65) și a doua perioadă (1965-69), evidențiind cererea de libertăți democratice ca principală constantă în revendicări, induce în discuție faptul că nivelul a fost modest. Însă raționamentul urmat și indicatorii aleși par neconvingători și, în orice caz, de o valoare relativă, dacă se ia în considerare necesitatea de a media mesajul politic [impus] de situație .

Chiar și în dezbaterea privind reforma universitară, așadar, apar motive - legate de chestiunea organizării studiilor și a cunoașterii care depășesc cu mult orizontul transformării democratice a universității.

Printre cei care au contribuit la această temă, cea mai radicală abordare este, fără îndoială, cea a lui Manuel Sacristán, probabil cel mai prestigios și lucid intelectual și filosof marxist din întreaga perioadă postbelică din Spania, căruia îi datorăm renașterea critică a marxismului în țară[26]. Avutat, printre altele, de Labriola și Gramsci și de relația dintre marxism și neopozitivism, inspirator și participant la mișcarea studențească din Barcelona[27]. Sacristán se declară în „ *Sobre el lugar de la filosofía en los estudios superiores"* în favoarea eliminării cursului de licență în filosofie , a examenelor de filosofie din alte cursuri de licență și ca materie predată în institutele superioare. Critic față de abordarea tradițională a studiilor care evită comparația dintre științe (inclusiv cele sociale) și filosofie, el propune o eliminare drastică a acesteia din urmă din programa școlară și universitară pentru a o recupera într-o dimensiune superioară: cea a unui institut general de filosofie în

care să fie coordonate activitatea și reflecția asupra obiectelor și metodologiilor respective ale oamenilor de știință, artiștilor, istoricilor etc.28 .

Puțin mai târziu sunt cele trei prelegeri adunate în *La universidad y la división del trabajo,* publicate din 1971 în diverse publicații și în diverse versiuni.29 Întrucât este imposibil să li se acorde atenția pe care o merită, este suficient să ne amintim că acestea au apărut din confruntarea și polemica cu extremismul acelor avangarde studențești care au căutat să distrugă universitatea pentru a aboli diviziunea muncii: o poziție pe care Sacristán o stigmatizează printr-o analiză subtilă a funcțiilor instituției universitare în diferitele faze ale capitalismului și dintr-o perspectivă socialistă.

În cele din urmă, între 1967 și 1969 a existat un punct de cotitură semnificativ în orientarea cercetării istorice , în special în universitățile din Barcelona și Valencia.

La baza acestui fapt - așa cum s-a observat - se află recuperarea metodei marxiste în analiza formațiunii sociale spaniole . [30] Dar , mai presus de toate, există dezbaterea politică privind tranziția la socialism care, considerată la ordinea zilei, îndreaptă atenția unei noi generații de cercetători, reprezentată în primul rând de Josep Fontana și Ernie Sebastià, către temele tranziției de la feudalism la capitalism, ale revoluției burgheze și asupra modelului particular pe care îl asumă în Spania.

În 1967 a fost lansat *Catalanisme i revolado burguesa* [31] Solé-Tura, care, deși identifică istoria naționalismului catalan ca fiind cea a unei revoluții burgheze frustrate, identifică sub franchism rezistența unei „revoluții burgheze în desfășurare” [32] și recunoaște hegemonia burgheziei industriale și financiare în blocul puterii în anii 1960. Aceasta duce la necesitatea abandonării priorității obiectivelor antifeudale în lupta antifranco pentru socialism.

În 1968, Ignacio Fernández de Castro a publicat eseul *De las Cortes de Cádiz al Pian de Desarrollo, 1808-1966* [33] în edițiile pariziene ale revistei Ruedo iberico , în care susținea că democrația politică nu constituie obiectivul esențial al revoluției burgheze și că, prin urmare, o etapă burgheză a revoluției este perfect posibilă (iar cazul spaniol ar fi cel mai tipic exemplu în acest sens) fără realizarea democrației politice [34] .

Au urmat lucrările lui Fontana și Sebastià, care, la sfârșitul anilor 1960, s-au dedicat cercetărilor pentru tezele lor de doctorat, definind respectiv modelul spaniol al crizei *Ancien Régime35 · fazele* revoluției

burgheze și afirmarea modului de producție capitalist în țară36 . Analiza acestor cercetări depășește sfera acestor note, dar ele reprezintă o mărturie discutabilă a direcției inovatoare pe care studiile istorice o luau ca o consecință a dezbaterii politice și istoriografice din ultima parte a deceniului.

se pot face cel puțin două considerații generale finale .

Între 1967 și 1969, maturizarea societății civile spaniole a atins zidurile unui sistem politic care nu o mai putea conține. Opoziția s-a socializat, a ieșit la lumină și a devenit un fenomen de masă.

Privirea colectivă este concentrată asupra Europei ca niciodată înainte. Europa este privită datorită sistemelor democratice care îi guvernează soarta aproape peste tot și datorită tensiunilor și luptelor care au erupt în interiorul ei. Pentru prima dată în treizeci de ani, izolarea țării lor nu mai este considerată o soartă inexorabilă de către mase mari de spanioli.

Zidurile principale ale francismului s-au crăpat apoi. În încăperile unde, câțiva ani mai târziu, s-ar fi încercat prelungirea artificială a agoniei eroului său omonim, doar zidurile interne s-ar fi prăbușit. De aici – și aceasta este prima considerație – valoarea periodizatoare a acelor ani pentru istoria spaniolă postbelică, pentru francism și pentru opoziția față de acesta. Berbecul care, impulsionat de dezvoltarea economică și transformările sociale din deceniul precedent, a crăpat acei ziduri a fost mișcarea care și-a luat numele din acei ani.

Aceasta este o mișcare complexă în care o componentă care, pentru comoditatea expunerii, poate fi numită democratică datorită orizontului - revendicărilor sale, se împletește, se suprapune și uneori coexistă inconștient cu o componentă mai radicală, alimentată de renașterea marxismului, care pare mai în ton cu motivele lui '68 la nivel internațional în ceea ce privește critica - existenței capitaliste, a rolurilor sociale codificate, a organizării culturii și a managementului cunoașterii.

De aici provine ambivalența — aceasta este a doua considerație — care este trăsătura cea mai caracteristică a mișcării spaniole. Lipsește perspectiva istorică necesară pentru a descifra traiectoria ulterioară pe care o descrie.

Nu putem decât să ne aventurăm și să lăsăm la încercare ideea că va fi valul lung al acestei mișcări cel care va susține *schimbarea* politică după moartea *caudillo-ului* și tranziția ulterioară . către democrație.

Căderea verticală a radicalismului în *desencanto* a coincis cu începutul epocii - administrației socialiste, care pare destinată să dureze, este în schimb doar o afirmație.

Note

1 I. Delogu, «Patru faze ale luptei studențești spaniole», *Critica marxista,* 6 (1968), nr. 6, p. 246.

2 V. *Fall out,* (Genova), 7 iunie 1968, număr unic. Pasajul este reprodus în L. Garruccio, *Spania fără mituri,* Mursia, Milano, 1968, p. 461.

3 *Ibid.,* p. 457. Alte demonstrații interesante sunt G. Marín, « Opoziția studențească în Spania», *Mondo Nuovo,* 10 (1968), nr. 17, p. 21 și E. Rojo (ed.), Revoluția *spaniolă ,* Centrul de cercetare și documentare, Roma, 1969; B. Schutze, *Rezistența în universitățile spaniole,* Libreria Feltrinelli, Milano, 1969.

„ În acei ani 1967-68, puterea lui Franco a trebuit să se confrunte cu o adevărată ofensivă care, în ciuda represiunii, a căpătat curând o amploare fără precedent și al cărei țintă principală au fost fabricile și universitățile, provinciile basce și bisericile, unde tinerii preoți s-au angajat în mod deliberat în acțiuni alături de muncitori și studenți. Niciodată de la războiul civil încoace nu s-au mai văzut atâtea demonstrații și o asemenea determinare ” (M. Gallo, *Storia della Spagna francosta,* Laterza, Bari, 1972, p. 543). Hispanicistul american observă, la rândul său, că „ultima parte a deceniului anilor șaizeci a fost o eră de creștere a opoziției și dezolare în universități și în nordul industrial ” (SG Payne, *El régimen de Franco,* Alianza Editorial, Madrid, 1987, p. 538).

Sentințele emise de Tribunalul de Ordine Publică au fost, între condamnări și achitări , 221 în 1968 și 335 în 1969, față de 156 în 1967. Cifra pentru 1969 a fost depășită abia - începând cu 1973 (SG Payne, *El régimen,* cit., p. 552, care reproduce datele elaborate de Miguel Cid în *Historia de la Transición,* Madrid, «Diario 16», p. 126).

6 M. Tuñón de Lara, «Le problème universitaire espagnol», *Esprit,* 37 (1969), n. 381, p. 842-855. Anterior, reflectând asupra evenimentelor franceze, Aranguren insistase asupra particularității cazului spaniol și îndemnase să nu confunde faza de dezvoltare a societății franceze cu cea a Spaniei *și* diverși profesori universitari (Pedro Lain Entralgo, Antonio Tovar, Angel Latorre, Alejandro Nieto, Salustiano del Campo, Paulino Garagorri) interogați de o anchetă a *Revista de Occident.* A se vedea, respectiv, JLL Aranguren, «La Revolución de mayo en Paris, y España», *Cuadernos para el Diálogo,* (1968), n. 56-58, p. 17; «Ancheta asupra mișcărilor studențești», *Revista de Occidente,* 6, ediția a II-a (1968), nr. 68, pp. 172-230. Un capitol separat ar merita interpretările făcute în Spania asupra lunii Mai franceze și studiul repercusiunilor sale în țară. Principalele surse care pot fi indicate în acest sens sunt, pe lângă *Cuadernos para el Diàlogo* și *Revista de Occidente* deja menționate, revista catolică progresistă *El Ciervo* (Barcelona), revistele comuniste *Realidad, Nuestra bandera* și *Mundo Obrero,* săptămânalul independent de orientare democratică *Triunfo,* revista comunistă de disidență condusă de Claudin și Semprun *Cuadernos de Ruedo Iberico,* precum și cotidianul *din Madrid* , care a fost suspendat timp de două luni, începând cu 31 mai 1968, tocmai din cauza calității reportajelor sale despre mișcările studențești.

7 Nu merită menționat faptul că tocmai în jurul anilor 1968-1969 au apărut primele

istorii ale francismului și ale opoziției. Pe lângă M. Gallo, *Storia,* cit., vezi S. Vilar,

Contro Franco. Protagoniștii opoziției la dictatură. 1939-1970, Feltrinelli, Milano, 1970; J. Georgel, *Il Francoismo. Storia e bilancio 1939-1971,* Sei, Torino, 1972; G. Hill, *Spain,* Hale, Londra, 1970; K. von Beyme, *Vom Faschismus zur Entwicklungsdiktatur,* Piper, München, 1971.

8 R. Carr și J.P. Fusi, *Spania de la Franco până în prezent,* Laterza, Bari, 1981, p. 65.

9 Luând anii 1960 și 1968 ca perioade de referință, venitul național a crescut de la 609 la 1.846 miliarde de pesete; produsul național brut de la 833 la 1.502 miliarde (la valorile din 1964); venitul pe cap de locuitor de la 30,8 la 57,2 mii de pesete; venitul pe cap de locuitor al persoanelor active de la 78,9 la 149,8 mii (la valorile din 1973). Procentul populației active - ocupate în agricultură a crescut de la 41,7 la 31,2%, în industrie de la 31,8 la 36,3% și în servicii de la 26,5 la 32,5%. În aceeași perioadă, investițiile de capital privat străin s-au cvadruplat, iar sosirile turiștilor au crescut de la 6.113.255 la 19.183.973 (datele, preluate din statisticile oficiale spaniole parțial retratate, sunt cele furnizate de J.A. Biescas și M. Tuñón de Lara, *España bajo la dictadura franquista , 1939-1975,* Labor, Barcelona, ediția a 2-a, 1987). O sinopsis utilă și mai completă a evoluției economice este oferită de R. Tamames, *La República. La Era de Franco,* Alfaguara, Madrid, ediția a 10-a, 1983, pp. 331-437; vezi și lucrarea de succes *Estructura economica de España,* Alianza, Madrid, ediția a 16-a. 1985. În fine, vezi A. Garcia Barbancho, *Las migraciones interiores españolas en 1961-70,* Instituto de Estudios Economices, Madrid, 1974; precum și intrarea *España,* în *Enciclopedia universal ilustrada europea- americana,* Suplemento anual, 1967-1968, Espasa-Calpe, Madrid, 1973, p. 681-736.

10 R. Tamames, *La República,* cit., p. 488. O excelentă prezentare generală a diferitelor faze ale franchismului, inclusiv cea examinată aici, precum și a dezbaterii privind natura regimului, este oferită de G. Rovida, în articolul „ *Franchismo”,* în *Storia d'Europa,* 1, La Nuova Italia, Florența, 1980, pp. 348-373.

11 Fără pretenția de exhaustivitate, referințele bibliografice esențiale privind luptele muncitorești sunt: M. Calamai, *Lupta de clasă sub francism. Comisiile muncitorești,* De Donato, Bari, 1971, pp. 49-71; Id., *Istoria mișcării muncitorești spaniole din 1960 până în 1975,* De Donato, Bari, 1975, pp. 83-101; N. Sartorius, *Renașterea mișcării muncitorești,* Laia, Barcelona, 1975; M. Ludevit, *Mișcarea muncitorească în Catalonia sub francism ,* Avance, Barcelona, 1977. În ceea ce privește Biserica și comportamentul politic al catolicilor, vezi G. Hermet, *Los católicos en la España franquista.* II: *Chronicle of a Hard Dicta ,* Centro de investigaciones sociológicas, Madrid, 1986, p. 334-411 (ed. originală Frane. Presse de la Fondation nationale des Sciences politiques, Paris, 1981). Pentru incunabulele feminismului: C. Alcalde, *E! feminismo iberico,* Oikos Tau, Barcelona, 1970; M. A. Campany, *El feminismo a Catalunya,* Nova Terra, Barcelona, 1973; A. Moreno, *Mujeres en lucha.* Anagrama, Barcelona, 1977; și mai ales G. Di Febo, *Cealaltă jumătate a Spaniei. De la lupta antifrancă la mișcarea feministă (1939-1977),* Liguori, Napoli, 1980.

Toate aceste aspecte sunt încă puțin studiate în sine și în raport cu mișcarea din ’68 și, în general, nu depășesc considerațiile superficiale cuprinse în S. Vilar, *Historia del antifranquismo. 1939-1975,* Plaza y Janes, Barcelona, 1984. Imaginea se îmbunătățește puțin în eseurile și istoriografia dedicate partidelor și mișcărilor politice individuale . Pe acest subiect, vezi G. Jauregui Bereciartu, *Ideologia y estrategia de Età. Análisis de su evolución entre 1959 y 1969,* Siglo XXI, Madrid, 1981; P. Ibarra, *La evolución estratégica de Età, 1963-1987,* Editorial Kriselu, Donostia, 1987; J. Sullivan, *El nacionalismo vasco radical (1959-1986),* Alianza Universidad, Madrid, 1988; P. Unzueta, *Los nietos de la ira. Nacionalismo y violencia en el País Vasco,* El-Pais - Aguilar, Madrid, 1988; V. Alba, *El Partido Comunista en*

España, Planeta, Barcelona, 1979; G. Moran, *Mizeria și grandoarea Partidului Comunist Spaniol, 1939-1985,* Planeta, Barcelona, 1986; R. Amau [J. Bonet], *Marxisme català i quesió nacional catalana,* Edicions Catalenes de Paris, Paris, 1974; A. Sala și E. Duran, *Crítica de la izquierda autoritata en Cataluña,*

1967-1974, Ruedo Iberico, Paris, 1974; O. Alberala și A. Gransac, *El anarquismo español y la acción revolucionaria, 1969-1974*, Paris, Ruedo Ibérico, 1975; H. Heine, *La contri - bución de la «Nueva Izquierda» al resurgir de la democracia española, 1957-1976*, în J. Fontana (ed.), *España bajo el franquismo*, Critica, Barcelona, 1986, p. 142-159.

13 Despre mișcarea studențească spaniolă, vezi: M. Tuñón de Lara, «Le problème universi taire espagnol», cit.; A. Pena, *Veintecinco años de luchas estudiantiles,* în Aa.vv., *Horizonte español 1966,* Ruedo Iberico, Paris, 1966, voi. The, pp. 169-212; M. Juan Farga, *Universidad y democracia en España,* Era, Mexic, 1969; Davira Formenton [P. LizcanoJ, *Universidad, chronicle de sei años de lucha,* în Aa.vv., *Horizonte español 1972,* Ruedo Iberico, Paris, 1972, voi. The, pp. 181-235; S. Giner, *„Power, Freedom, and Social Transformations in the Spanish University, 1939-75”,* în P. Preston (ed.), *The Authoritarian Bases of Democratic Spain,* Rosenberg & Selber, Torino, 1978, pp. 303-346; J.M. Maravall, „ *Dictatura politică și disentimentul. Muncitori și studenți sub Francoism”,* Alfaguara, Madrid, 1978; J.M. Colomer, „ *Els students de Barcelona sota el franquisme”,* Curial, Barcelona, 1978; precum și cel care se adresează mai specific evenimentelor din ’56, P. Lizcano, *„Generația lui ’56”. La Universidad con tra Franco,* Grijalbo, Barcelona, 1981. Următoarele articole oferă și informații utile: «Un año de lucha estudiantil (Febrero 1967-Febrero 1968)», *Realidad,* feb.-mar. 1968; M. Niedergang, «Difficile combat de l'Université espagnole», *Le Monde,* 17 februarie 1968; C. Torres, «Combativid ad y madurez», *Nuestra Bandera,* (1968-69), n. 60, p. 21-28; „Câteva experiențe ale mișcării estudiantile de la Madrid”, ibid., (1969), n. 61, p. 27-30; «Criza universitară», *Mundo Obrero,* (1968), n. 6, p. 7; A. Pena, «Diez años de movi miento universitario», *Materiales,* mar.-apr. 1977. Pentru o analiză mai exhaustivă, rămâne de studiat publicațiile periodice sau mai ocazionale ale studenților universitari, printre care merită menționate următoarele: *Vanguardia* (Madrid), *Universität* (Barcelona), *Lluita* (Valencia) și *Critica* (Zaragoza), precum și *Comuna* organul Fudei din Madrid. În cele din urmă, cea mai completă cronologie a perioadei cuprinse între 1 ianuarie 1966 și 15 august 1972 apare în primul volum al revistei Aa.vv., *Horizonte español 1972,* cit.

14 M. Juan Farga, *Universidad y democracia,* cit., p. 108-109.

Vezi intrarea *España,* în *Enciclopedia universal ilustrada,* cit., p. 695. Juan Farga scrie că, la 3 mai 1967, 27.000 de studenți erau înscriși la Sde din Madrid, dintr-o populație totală care trebuie să fi fost mai mică de 36.575 de studenți (date din 1968; M. Juan Farga, *Universidad y democracia,* cit., p. 110).

16 /Wd,,p. 119.

Agrupación estudiantil revolucionaria, *Manifiesto de Fude,* Madrid, ianuarie 1968, o broșură de 4 pagini disponibilă la Fundația Feltrinelli din Milano.

«Cuadros și organizații agricole», *Comuna* (Madrid), n. 2, mai. 1967, editorialul organului Fude.

19 Un ecou al acestuia se regăsește și în articolul lui J. Aumente, «La toma de conciencia estudiantil», *Cuadernos para el Diálogo,* (1968), n. 59-60, p. 29-30, la care JL Borbolla răspunde, «Vanguardia revolucionaria», ibid., (1968), n. 63, p. 42.

20 JM Maravall, *Dictadura y dissentimiento político,* cit., p. 175.

21 *Ibidem,* pp. 178-179.

[22] Despre figura cantautorului, vezi J. Pomar, *Raimón,* Los Juglares, Madrid-Guijon, 1983, la care facem trimitere și pentru textul cântecului dedicat lui Che (pp. 155-156).

[23] M. Juan Farga, *Universitate și democrație,* cit., p. 127.

[24] JM Colomer, *Ideologia antifranchismului,* Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 124, unde în rest nu se specifică proveniența documentului și nici sursa din care este preluat.

[25] JM Maravall, *Dictatură și disidență politică,* cit., pp. 180-187.

[26] Pentru pozițiile politice ale lui Sacristán și cele privind reforma universitară din 1968-1969 , sunt utile interviul și răspunsul la chestionar care apar în S. Vilar, *Contro Franco,* cit., pp. 224-233 și 462-483. Pentru figura complexă a lui Sacristán, scrierile publicate în numărul monografic al revistei pe care a fondat-o și a condus-o până la moartea sa prematură constituie o abordare indispensabilă, deși încă preliminară: «Manuel Sacristán Luzon, 1925-1985», *Mientras tantos,* (1987), n. 30-31, la care facem trimitere și pentru o abordare bibliografică a operei sale. Inutil să mai spunem că, având în vedere calitatea reflecției filosofului catalan, afirmația peremptorie a lui Payne conform căreia marxismul spaniol al vremii nu era altceva decât o reluare a unor idei străine lipsite de originalitate (SG Payne, *El régimen, cit., pp. 539-540) se califică* de la sine .

[27] De exemplu, *Manifestul „Pentru o Universitate Democrată”* a fost publicat în numeroase ediții clandestine și în diverse publicații înainte de a fi cules în M. Sacristán, *Intervenții Politice. Pamflete și Materiale III,* Icaria, Barcelona, 1985, pp. 50-61. Vezi și „Intervenția la Adunarea Fondatoare a Uniunii Democrate a Studenților de la Universitatea din Barcelona”, 9 martie 1966, *Realidad,* (1966), nr. 10, pp. 49-50.

[28] M. Sacristán, *Despre locul filosofiei în învățământul superior,* Nova Terra, Barcelona, 1968, sau în Id., *Lucrări de filosofie. Pamflete și materiale II,* Icaria, Barcelona, 1984, pp. 356-380.

[29] Pentru versiunea definitivă și fără erori, a se vedea Id., *La universidad y la división del trabajo,* în *Intervenciones políticas,* cit., pp. 98-152. Textul fusese publicat anterior și în traducere italiană cu titlul «Lezioni sull'università e la divisione del lavoro», *Critica marxista,* 9 (1971), n. 5-6, p. 149-192. Pentru o relectură contemporană a celor trei prelegeri ale lui Sacristán, vezi F. Fernández Buey, «Sobre la uni versidad, desde Ortega y Sacristán», *Mientras tantos,* (1988), n. 34, p. 19-37.

[30] JS Pérez Garzón, *Revoluția burgheză în Spania: începuturile unei dezbateri științifice, ¡966-1979,* în M. Tuñon de Lara (ed.). *Istoriografia spaniolă contemporană ,* al X-lea Colocviu al Centrului de Investigații Hispanice al Universității din Pau, Secolul XXI al Spaniei, Madrid, 1980, p. 107, la care se face trimitere pentru examinarea mai aprofundată a aspectelor tocmai menționate.

[31] J. Solé-Tura, *Catalanisme y revolución bourgeosa,* Edicions 62, Barcelona, 1967 (tr. castigliana: *Catalanismo y revolución bourgesa,* Edicusa, Madrid, 1970. Acest aspect este menționat în nota următoare).

[32] *Ibidem,* p. 17.

[33] I. Fernández de Castro, *De la Cortes of Cádiz la planul de dezvoltare, 1808-1966. Un eseu despre interpretarea politică a Spaniei contemporane,* Ruedo Iberico, Paris, 1968.

[34] *Ibidem,* p. 63.

[33] J. Fontana Lazaro, *Prăbușirea monarhiei absolute (1814-1820). Criza vechiului regim în Spania,* Ariel, Barcelona, 1971; Ibidem, *Schimbări economice și atitudini politice în Spania secolului al XIX-lea,* Ariel, Barcelona, 1973; Ibidem, *Trezoreria și statul în criza finală a vechiului regim în Spania 1823-1833,* Institutul de Studii Fiscale, Madrid, 1973.

E. Sebastiá Domingo, *Trecerea de la chestiunea moșierească la chestiunea socială,* Ibid., Revoluția burgheză antifeudală, expresie a realității istorice spaniole. Propunere de schiță, Valencia, 1973; Ibid., Criza factorilor mediatori ai regimului feudal. Feudalismul și războiul țărănesc în Valencia în 1835, în Aa.vv. , *Chestiunea agrară în* Spania contemporană , al *VI-lea* Colocviu al Păcii, Edicusa, Madrid, 1976.

Partea a doua

Mișcarea studențească

MĂRTURII SEMISERIA SUL '68 LA TRENTO

de Diego Leoni

Astăzi universitățile sunt îmbibate de primăvară. Sylvia Plath

La o întâlnire care a avut loc la Trento în februarie anul trecut între foști membri ai mișcării studențești, la un moment dat Mauro Rostagno a luat cuvântul și a spus:

Conferințele ținute în '68 îmi amintesc de structura miracolului văzut din ultimele rânduri, complet neinteresantă dacă vorbesc de fapt despre altceva, pentru că, permiteți-mi să vă spun, calitatea subtilă , calitatea prețioasă nu poate fi spusă din ultimele rânduri, nu poate fi spusă din rândurile din mijloc, nici măcar nu poate fi spusă din primul rând, iar cei care au putut să o spună, adică cei care au trăit-o, pentru că aceea a fost viața lor, întâmplător nu o spun, pentru că ne lipsesc cuvintele, nu există cuvinte pentru acel lucru acolo.

Această temă – cea a cuvântului lipsă, a tăcerii „veteranilor ”, a unei limbi care este prea veche acum pentru a mai fi vorbită despre ea, dar care era deja veche în cursul evenimentelor – este centrală și frecvent recurentă în intervenția lui Rostagno, dar intervenția epistolară a lui Renato Curcio este construită și ea pe ea: „Nu am reușit să construim o limbă pentru ceea ce s-a întâmplat”, reiterează Rostagno; iar Curcio, în scrisoarea sa din închisoare, subliniază că mișcarea studențească, care fusese „o provocare la adresa civilizației scrisului”, luând forma „unei zgârieturi a imaginației”, a unui moment grandios de povestire, de gesturi, de civilizație orală, de „îndrăgostire colectivă terifiantă”, nu a fost însă capabilă să construiască

o limbă nouă (și niciodată – așa cum a amintit Rostagno într-o mărturie anterioară – să concureze cu mass-media), fiind nevoită să folosească „cuvinte din alte vremuri” (Curcio), „să folosească limbi și lucruri care existau deja; și tot ceea ce există deja aparține instituției” (Rostagno).

Cu siguranță nu este o coincidență faptul că Curcio - amintind unul dintre cele mai senzaționale și faimoase episoade ale anului '68 din Trentino: blocarea procesiunii președintelui de atunci al Republicii Saragat („Somelierul”), sub privirile uimite ale poliției și ale populației - stabilește o paralelă între reuniunea foștilor studenți și cea a foștilor combatanți.

Din păcate, în scrisoarea sa, întrebarea „care este diferența?” rămâne fără răspuns, și este păcat, deoarece, poate, tema „exilului cuvântului”, a memoriei incapabile să se transforme într-o poveste, a memoriei ca durere, ar putea explica cumva incapacitatea tuturor „veteranilor” de a construi un limbaj capabil să comunice experiența și să o reelaboreze, într-un context profund *schimbat* .

Dacă cei care au văzut-o se chinuie să vorbească, martorul indirect pare să fie și mai puțin capabil să o facă.

Și astfel, un eveniment încă atât de prezent în istoria orașului – și a oamenilor care locuiesc acolo – este întâmpinat cu tăcerea istoriografiei, douăzeci de ani mai târziu.

Despre mișcarea studențească din Trentino, în afară de cartea lui Aldo Ricci (7 *giovani non sono piante)* și de o teză susținută la Facultatea de Sociologie din Urbino, nu s-a mai scris nimic altceva semnificativ. Găsirea surselor directe nu este, de asemenea, o sarcină ușoară, deoarece toate sunt încă păstrate în arhive private, dacă nu chiar pierdute iremediabil. (Abia în acest an, Muzeul Risorgimento-ului și al Luptei pentru Libertate din Trento a început o colecție de documente despre luptele sociale din anii 1960 și 1970, numind această secțiune a arhivei după Mauro Rostagno.)

Sper că acest raport poate ajuta la repararea parțială a acestei „rupturi”, care este acum între generații, și îl dedic celui care, neîncrezându-se în cuvinte, a plătit prețul consecvenței cu viața sa.

Puțin sau nimic, spuneam, nu s-a scris, în afară de orașul Trento (și aici prin Trento mă refer la tot Trentino-ul), care „nu-și spune trecutul, îl conține precum liniile unei mâini - îl citez pe Calvino, *Orașe invizibile* - scris în colțurile străzilor, în grilajele ferestrelor, în balustradele scărilor, în antenele paratrăsnetelor, în stâlpii steagurilor

, fiecare segment marcat la rândul său cu zgârieturi, zimțaturi, sculpturi, rotiri ”.

Înainte de acei ani, Trento era un „oraș invizibil” care, de pe vremea - Conciliului sau din vremurile dureroase și suferite ale Marelui Război, nu apăruse niciodată pe pervazul istoriei.

Orice călător care a călătorit prin țara noastră a ajuns să spună că tot ce exista acolo era în mâinile Bisericii și ale Democrației Creștine, într-o situație de subdezvoltare ordonată și supusă, cu oameni răbdători care fuseseră dintotdeauna obișnuiți să emigreze și să trudească: pe scurt, stereotipul muntelui, cu bolile sale și timpurile sale dilatate și excentrice, și al alpinistului.

Dacă Trentino nu era doar „biserici și guși” – așa cum i se părea în 1968 lui Lenz, protagonistul povestirii autobiografice a lui Peter Schneider – era totuși o provincie din care plecau în fiecare an aproximativ 13.000 de emigranți; unde industria era încă subdezvoltată, dar majoritatea fermelor nu depășeau două hectare; care avea cel mai înalt nivel de alfabetizare de bază – o moștenire a - imperiului trecut – dar care era penultima în ceea ce privește absolvenții de liceu și universitate.

În acest context, administrația provincială (și, prin urmare, DC, care avea majoritate absolută acolo) a lansat proiectul primei universități italiene de sociologie: scopul era de a oferi regiunii o conducere nouă și calificată, axată pe „știința americană”. (EPI din Trento, cu proverbiala sa perspicacitate , a votat împotrivă, argumentând că deschiderea unei universități în Trento i-ar priva pe studenții locali de singura lor șansă de a scăpa de climatul sufocant al provinciei: „Cel puțin ar fi văzut prostituatele de acolo!”, a comentat liderul grupului comunist din consiliul provincial la votul său negativ - avocatul Sandro Canestrini, care în curând avea să se alăture mișcării studențești...).

Era anul 1962. Trebuiau să treacă patru ani - iar prima ocupare a fost efectuată, în 1966, sub privirile indulgente ale populației și cele inspiratoare ale președintelui provincial și nașului universității, Honorivo Le Kessler - pentru ca facultatea să obțină recunoașterea ministerială ca Facultate de Sociologie.

În acel moment, acel mic experiment a început să stârnească interesul multor studenți non-Trentino, proveniți în mare parte de la licee științifice și institute tehnice (a fost singura facultate de științe umaniste care a admis înscrieri: în anul universitar 1968-1969, dintr-un total de 2.813 studenți înscriși, 2.230 proveneau de la institute tehnice, 360 de la licee clasice, 223 de la licee științifice); iar la începutul anului universitar

În anul 1966-1967, înscrierile au crescut de la 300 la 736, aducând numărul total de elevi la 1.207 .

Sandro: Ocupația era foarte veselă, cu un slogan simplu: „Sociologie, Sociologie", iar populația era alături de noi. Mame, muncitori și pensionari treceau pe lângă universitate ca să ne audă poveștile, plătind bancnote de zece mii de lire – „deca"-ul creștin-democrat. Nu înțeleseseră pericolul ascuns; le păsa de o universitate serioasă. Această oportunitate a creat o coeziune internă necunoscută anterior și o dorință de luptă.

Grupul politic care apoi a continuat restul s-a format acolo. Adunări care nu se terminau niciodată , comisii și conexiuni ținute de șoferi faimoși care puteau sta într-un „Cinci Sute" douăzeci de ore, Trento/Roma și înapoi. Am ajuns în Trento chiar în timpul ocupației; cum eram fără adăpost, m-am stabilit acolo... cine enorme și femei care cărau oale cu lasagna pentru cincizeci de persoane.

Mulți au ajuns la Trento convinși că învățăturile le vor oferi instrumentele necesare pentru a deveni „agenți ai schimbării sociale ", dar s-au trezit confruntați cu o facultate care intenționa în schimb să producă „filosofi ai regelui" *(Fachidioten,* conform definiției lui H.J. Krahl). În 1966, a avut loc o a doua ocupație (octombrie, cu o durată de 17 zile), bazată pe o *Cartă a Revendicărilor* elaborată ca „instrument pentru gestionarea transformărilor care urmau să fie aduse învățăturilor și conținutului acestora".

Conflictul dintre studenți și lumea academică se intensifica și se răspândea în tot orașul.

Și tocmai dimensiunea orașului — care avea atunci aproximativ 60.000 de locuitori — a determinat, prin respingere, acea izolare care este „condiția creșterii fiecărei mișcări colective". Nu este o coincidență faptul că mulți dintre protagoniștii mișcării studențești din Trentino, atunci când vorbesc despre Trento, vorbesc despre un *campus.*

Modul de viață era diferit de cel al tuturor celorlalte universități italiene. Comunitatea studențească se răspândise în tot orașul, transformându-l într-un fel de *campus american* ! Adică un adevărat „lagăr de concentrare" pentru studenți și profesori. Ca orice ghetou, segrega pe de o parte și întărea legăturile de solidaritate pe de altă parte. Dar aspectele pozitive le-au depășit în cele din urmă pe cele negative. Viața se desfășura într-un lagăr de concentrare foarte restrâns: universitatea era la o aruncătură de băț de Duomo, care la rândul său era la o aruncătură de băț de bar. Doi pași până la secția de poliție și patru ne despărțeau de fabrici. Am descoperit că personalul este politic pentru că eram obligați să fim mereu împreună chiar și în afara universității: în piețe, pe străzi, în baruri, în apartamentele comune. În anumite momente, facultatea era deschisă douăzeci și patru de ore pe zi, cu grupuri de studiu, adunări, iar unii chiar dormeau acolo. Ca în orice ghetou, și aici exista riscul totalizării tuturor fazelor existenței cotidiene, deoarece oamenii ajungeau să petreacă prea mult timp împreună și să abolească orice formă de *intimitate.* Fiecare apartament devenise o extensie a adunării, sau adunarea o extensie a vieții comune care se desfășura în afara [universității] .

Într-un context urban, restricționat atât spațial, cât și cultural, a fost suficient ca sosirea în masă a studenților din toată Italia și din medii atât de diverse să se ciocnească cu populația locală. Iar dinamica declanșată a fost o alternanță de provocări și refuzuri, în căutarea – de ambele părți – a unor oportunități și instrumente pentru a consolida identitatea și coeziunea grupurilor sociale opuse.

Paolo Sorbi definește „cultura antiautoritară” a mișcării studențești din Trentino astfel:

> O cultură care avea două caracteristici: ruperea imaginației tradiționale a populației din Trentino prin șocuri, șocuri psihologice reale și utilizarea absolută a nonviolenței în acțiuni.

Toată lumea îi cunoștea pe toți; fiecare acțiune, fiecare mișcare, fiecare comportament era urmărit, personalizat, judecat.

Și nimic nu a rămas neatins de furia iconoclastă a studenților.

Limbajul și îmbrăcămintea au fost primele domenii ale provocării:

> Gianni: Am început să folosim blasfemii – toată lumea le folosește acum – în deplină cunoștință de cauză. Totul era presărat cu cuvintele „la dracu’”, „pizdă” și o grămadă de blasfemii. Oamenii din Trentino: „Ce limbaj violent folosesc sociologii ăștia.” Iar noi: „Violența stă în mistificarea constantă a realității, spunând că muncitorii nu vor să muncească, asta e violență! Dacă tatăl tău te agresează și îți trimite un mesaj dublu, asta e mistificare, nu cuvântul „la dracu’”.
>
> Gianna: - În timpul asediului de la universitate care a urmat perioadei contra-Postului Mare, Wilma - una dintre femeile din Trento care i-au susținut pe studenți - vorbea, ca să spunem așa, cu mulțimea înfuriată care striga: „Întoarceți-vă acasă!”, iar ea a răspuns: „Sunt din Trento și vreau ca studenții să rămână, voi mergeți acasă!”. Atunci o bătrână a exclamat: „Hei, cu ochii ăștia, nu e din Trento.” Asta pentru că Wilma era machiată! Cum putea o fată cu un astfel de machiaj să fie din Trento?! [3] .

Apoi au venit alinierile politice. Într-o provincie cu majoritate absolută creștin-democrat, unde conflictele ideologice erau încă foarte puternice, în cadrul universității asociațiile studențești de inspirație catolică și comunistă (Intesa și Ugi), încă din timpul primelor ocupații, au început să cedeze locul unor înțelegeri mai largi , „și s-a creat o magmă și o situație de afirmare politică naturală și totodată umană în care experiențele s-au amestecat, astfel încât diviziunea nu a mai fost menținută rigid” (M. Boato).

Până când vechile organisme reprezentative s-au dizolvat în mișcare, iar liderii acesteia au devenit liderii mișcării studențești.

Dar deja în 1967, internaționalismul și

antiimperialismul militant în favoarea Vietnamului și a luptelor de eliberare din lumea a treia prindeau contur: primul steag american a fost ars, primul de nunce, primele sit-in-uri; ocuparea facultății și prima evacuare de către poliție. Mai târziu, „psihodramele", inspirate de „respingerea vechii identități individuale și căutarea unei noi identități colective".

Gianfranco: Fuziunea și sinteza sunt imediate, începe să se elibereze de frustrările preistoriei personale, subiectivitatea este intens eliberată, ducând la comportamente conflictuale, dramatice în rândul studenților și al populației. Îmi amintesc de psihodrame constante, pe străzi și în baruri. Ettore Camuffo, de exemplu, a intrat într-un bar țipând și simulând un leșin tragic cu crize epileptice... apoi râsul său a dispersat mulțimea.

Wilma: — Ettore era cel mai nebun! Scandalizarea/criticarea oamenilor era modul lui de a se implica în politică, cum ar fi atunci când îi tiradea pe oameni de la balconul de pe Via Cavour, imitând perfect pe Mussolini.

, Ettore a intrat într-o sală de clasă îmbrăcat complet în uniformă militară și a început să se holbeze la profesor ca un nebun, care a rămas paralizat

În cele din urmă, „atacul premeditat" asupra a ceea ce erau considerate simbolurile culturii tradiționale din Trentino: Biserica, cântecele de munte , Marele Război.

Să procedăm în ordine. În timpul Paștelui din 1968, Paolo Sorbi, un student catolic, a întrerupt omilia predicatorului de Postul Mare în Catedrală (catedrala Conciliului!) și a început o slujbă contra-Postului Mare.

Studenții sunt dați afară din biserică, se retrag în clădirea facultății (care este la doar o aruncătură de băț) și privesc mulțimea crescând în număr și furie. Apoi încep să cânte, în batjocură, unele dintre cele mai faimoase cântece de munte *(La montanara, Venti giorni sull'Ortigara, La Raganella).*

Și începutul asediului care va dura trei zile - dar și al spectacolului , pentru că va deveni spectacol - al sutelor de trentini, care încearcă să spargă ușile și să arunce cu ouă și mere (celebrele renette trentine!) asupra palatului, alternând cu abilitate blasfemiile cu acuzațiile de ateism: „Ieși afară, fărădelege, ieși afară, porcul lui Dumnezeu!".

Pentru prima dată, poliția a trebuit să-i apere pe elevi.

Șapte luni mai târziu, a repetat isprava, împiedicând trupele alpine și foștii combatanți să masacreze studenți, după ce aceștia întrerupseseră procesiunea președintelui Republicii care vizita Trento pentru a sărbători cea de-a cincizecea aniversare a Victoriei:

Însă Alpinii le-au dat lecția pe care o meritau: chiar dacă prezența poliției i-a scutit încă o dată pe micul grup de tineri și pe

înșoțitorii lor de o pedeapsă mai aspră decât cea deja aspră pe care au trebuit să o îndure. Ne-am dori ca lecția să le fi fost de folos, fie și numai pentru a-i ține departe de lucruri pe care poate nu le apreciază, dacă așa cred, dar pe care trebuie să le respecte totuși.

Dacă, în acest moment, ar trebui să folosesc o metaforă pentru a descrie mai bine relația care se crease între oraș și universitate, aș alege-o pe cea a apei și a buretelui: Trento ca apa, iar înăuntru, cufundată ca un burete, Sociologia, absorbind și cedând într-un flux neîntrerupt de valuri ...

Ani de zile, societatea din Trentino a trăit în această dialectică a golului și a plinătății : unde era gol, era plinătate; unde era plinătate, era gol. Sălile facultății s-au umplut de muncitori (și a început una dintre cele mai semnificative experiențe de „sindicalism unit și revoluționar" din Europa), cu elevi de liceu și studenți din alte campusuri din Trentino care au participat la activități de studiu și organizare. Mișcarea studențească a dat glas celor care fuseseră întotdeauna obișnuiți cu tăcerea.

În același timp, sediile partidului, oratoriile, asociațiile de tineret catolic și seminarul au fost golite (în timpul ocupației din 1968, care a durat mai mult de șaizeci de zile, nouă preoți - dintre care unii au fost încurajați chiar de arhiepiscop să se înscrie la sociologie pentru a-și desfășura acolo munca pastorală - au adresat consiliului prezbiteral un document de solidaritate cu ocupanții , stârnind o dezbatere aprinsă și pasională pe temele conciliare, care a fost amplă în săptămânalul diecezan *Vita Trentina.* La câteva săptămâni după acest document și cel contra-postului mare, în capela universității a fost lansat , sub auspiciile arhiepiscopului, un experiment de dialog colectiv pe temele omiliei, cu scopul de a „rezolva criza din predicare "...).

Din ce în ce mai mult, comunitatea studențească - și în cadrul ei comunitatea clasei muncitoare - prindea contur ca un oraș în oraș: un proces care a ajuns la final - atât pentru că acolo și-a avut așezarea teoretică definitivă, cât și pentru că acolo s-a încheiat - în timpul „guvernului Alberoni".

Francesco Alberoni a venit de la Universitatea Catolică din Milano pentru a-l înlocui pe profesorul Volpato; a sosit cu un grup de „credincioși" (Livolsi, Galli și alții), iar intrarea sa în universitate a fost o piesă de teatru copleșitoare:

Membrii facultății au intrat după studenți, care

ocupaseră deja toate locurile disponibile de toate nivelurile în auditoriu. Agitația evidentă a fost brusc spulberată de intrarea „noilor membri ai facultății”, care, unul câte unul, cu un aer nonșalant și modest, și-au ocupat locurile informale în spatele unui birou lung cu blat din Formica albastru pal, la baza amfiteatrului. Au rămas în picioare suficient de mult timp pentru ca toți colegii lor să intre. Și în cele din urmă, odată cu ultimul care a intrat, s-au așezat.

Din acest moment începe lunga serie de încercări ale diferiților profesori de a se prezenta și de a lua cuvântul. După mai multe încercări frustrate, când publicul părea calm și gata să asculte, Mauro Rostagno s-a ridicat și a spus: „Scuzați-mă un moment... tocmai au sosit doi colegi spanioli, e clar că ei au primul cuvânt”.

Spaniolii vorbesc, firește, despre Spania încă sub conducerea lui Franco etc. Când termină, unii dintre membrii facultății se ridică, gata să deschidă gura, dar sunt împiedicați încă o dată de Rostagno, care, în numele mișcării, citește un discurs lung despre non-neutralitatea unei științe subordonate care nu face decât să ucidă în Vietnam, despre rolul sociologic negat de studenți etc. etc...

Aldo: - ... la un moment dat cineva din corpul profesoral reușește să spună: «Aș dori să mă prezint...», dar este întrerupt imediat pentru că adunarea a întors spatele (cadrelor profesorale) și este atrasă de un *striptease foarte lent* al lui Vittorio Tavolato-

Mauro: - ... dar nu-și poate scoate lenjeria intimă pentru că este întrerupt de consilierul economic al lui Moro: mega-Andreatta, complet iritată, sare în sus și colegii lui încep să strige: „Pe birou, pe birou.” Și apoi acest biet om, care fizic este un ou de Paște, odată ce stă pe birou, aude corul strigând „Hipopotam, hipopotam, hipo-po-tamobA”

Intervievat de Ricci, Alberoni a explicat astfel semnificația prezenței sale la Trento și încercarea sa de a gestiona, împreună cu conducerea studențească, mișcarea care se radicaliza din ce în ce mai mult și scăpa de limitele impuse de statutul de mișcare studențească.

Î.: - Cred că veți sosi în toamnă...

R: - ... destul de târziu, aș spune, după ce avusese loc revoluția, moment în care fusese formulată o ideologie și o sinteză catolico-marxistă în care primatul și hegemonia culturală fuseseră asumate de marxismul revoluționar leninist. Componenta marxistă revoluționară, însă, nu era singura hegemonică. În vârtejul Trentino existau cele mai diverse componente, ca întotdeauna în procesele revoluționare colective, toate erau în favoarea *statului naștere,* dar marxismul revoluționar, în sens tehnic, era doar o mică minoritate hegemonică. Prezența mea reprezenta o provocare la adresa acestei hegemonii... Nu eram marxist revoluționar pentru că nici măcar nu am fost niciodată marxist și am spus întotdeauna asta. Chiar dacă înțelegeam - poziția marxistă revoluționară, nu vedeam absolut deloc revoluția ca fiind chiar după colț și nici nu credeam într-o revoluție care ar da naștere oricum altor forme de dictatură. Mișcările colective creează instituții ale libertății, dar și totalitarismului, valori universale, dar și terorii.

Astfel s-a născut experimentul universității critice (inspirată de Kritische

Universität din Berlin. Sociologia a avut întotdeauna legături strânse cu lumea germană, favorizată și de amplasarea geografică și istorică a orașului, care a determinat în cadrul

mișcării studențești din Trentino direcții ideologice și politice complet diferite de cele traversate de alte mișcări).

Universitatea Critică — au scris Rostagno și Curcio într-un document devenit celebru în decembrie 1968 — trebuia să prevină reapariția schizofreniei Partidului Socialist antiautoritar. În primul rând, împiedicând interpretarea Universității ca un instrument . Adică, ca un pepinier unde se puteau arunca ocazional plase pentru a extrage lideri care să „lucreze în afară” (unde se desfășoară „adevărata” muncă politică...).

Lucrurile care ne interesează trebuie făcute în interior, nu în exterior; haideți să ne folosim puterea politică pentru a distruge *activitățile paralele,* studiul voluntar bun/studiul obligatoriu prost și pentru a crea o activitate unică, *știință politizată* în cadrul și dincolo de universitate.

„În acest moment”, scrie Ricci, „Trento este singura universitate din lume care se bazează pe un pact între studenți și cadre didactice, care presupune autonomia reciprocă și neacceptarea principiului co-managementului.” Deși Universitatea din Trento a fost influențată critic de elaborările teoretice germane, au existat totuși - așa cum notează punctual Boato -

două diferențe fundamentale față de Universitatea Kritică din Berlinul de Vest: 1) în timp ce pentru tovarășii din Berlin, Universitatea (KU) trebuia să fie o structură paralelă și complet „autonomă” față de structura universității „oficiale”, la Trento se propunea ca KU să coincidă în esență cu universitatea „oficială”, prin transformarea instituțională și organizațională a acesteia din urmă; 2) în timp ce pentru tovarășii din Berlin, Universitatea viza pregătirea critico-practică a cadrelor avangardei studențești ca alternativă la manipularea ideologică a masei studențești de către universitatea academică, la Trento universitatea critică - ca ipoteză de răsturnare instituțională și de putere a universității „oficiale” - viza, de fapt, implicarea întregii mase studențești în munca politică și teoretică.

Alberoni a participat pe deplin la experiment, interacționând direct cu mișcarea și prin intermediul celebrelor sale „documente”:

Modul nostru de a proceda, deși respectând cu strictețe legea și cu maximul respect pentru drepturi, constituie o amenințare pentru cei care vor să se relaxeze și să doarmă, pentru cei care visează la un salariu sigur ca birocrat iresponsabil, pentru cei care vor o universitate organizată precum o școală elementară, pentru cei care nu vor să fie oameni de știință creativi, ci se pregătesc să devină sau să încerce să fie tutori bine informați, pentru cei care vor să refacă lumea prin violență. De asemenea, constituie o amenințare pentru cei care concep acțiunea politică fără profunzime istorică, fără profunzime teoretică, fără studiu empiric - adică, în mod iresponsabil ...

Și cu siguranță el a fost cel care a investit cel mai mult în proiect, încercând să rezolve problema relației dintre „cele două orașe”, dintr-o perspectivă deschis subversivă și alternativă administrației publice .

Anul 1969, la Trento, a fost caracterizat de încercarea MS de a justifica studiul dintr-o perspectivă revoluționară sau cel puțin politico-radicală...

Însă anul 1969, la Trento, a însemnat o altă experiență și o altă decizie: aceea de a gestiona puterea revoluționară într-un mod exemplar, astfel încât să constituie o utopie funcțională: o sursă practică de valori ...

Experiența guvernării și a autoguvernării a fost, atât în interiorul, cât și în afara Uniunii, o experiență practică cu adevărat fundamentală. În acest sens, Trento este singura Uniune Italiană (și Uniune Europeană, cu posibila excepție a orașului Vincennes) care a avut această experiență crucială...

Nu putem aborda acum problema redistribuirii bogăției sociale, precum și pe cea a creării de bogăție socială și a distribuției acesteia, utilizând , având în vedere deficitul de capital, resursele de care dispunem, creativitatea și munca ?...

Printre mituri se numără și cel conform căruia nicio producție de bogăție socială nu poate proveni din universitate: acest lucru nu a fost niciodată încercat: dacă FU este veriga slabă, poate fi așa în multe [sensuri8].

Documentul se încheie cu câteva exemple propuse:

Anul acesta ne-au construit o bibliotecă care a costat nu știu câte milioane. Am fi putut să o construim fizic singuri și am fi învățat practicând-o.

Mâine am putea să ne construim propriile locuințe și săli de mese în limita bugetului universității. Ar putea costa la fel sau mai mult, dar am fi învățat multe.

Nu avem laboratoare de biologie pentru camarazii noștri bolnavi; le-am putea construi singuri și am putea învăța cum să le folosim.

În Trento nu există un club de noapte pentru oameni, am putea construi unul și l-am putea face să funcționeze.

Dar toate acestea nu ca un joc, ci ca învățare, educație, slujire.

Să luăm în considerare, pe termen lung, deschiderea altor facultăți sau departamente; un departament de biologie aplicată sau tehnologie ar putea fi la fel de fundamental pentru pregătirea „specialistului în științe sociale" ca un departament de psihologie și invers. Și un studiu serios, aprofundat, sistematic al limbii chineză și rusă pentru a accesa direct sursele, un program de lucru într-un sat cu o fermă unde s-ar putea înființa o pepinieră.

Dacă mișcarea ar fi însușit aceste propuneri (reluate, ulterior, în contexte diferite și la scări diferite, de Lotta Continua - mă gândesc, de exemplu, la cantina socială pentru copiii proletari din Napoli, sau la clinica medico-socială din Rovereto -, unde converguseră aproape toți liderii trentini...), „orașul utopic" din „orașul real" s -ar fi definit ca un centru al contraputerii cu dimensiuni politice și culturale de neimaginat și incalculabile.

Dar acest lucru nu s-a întâmplat, poate pentru că proiectul ar fi putut fi suspectat de reformism (și ar fi putut pune în dificultate conducerea mișcării în ceea ce privește mișcarea însăși: aceasta a fost interpretarea pe care Giorgio Galli i-a dat-o la vremea respectivă), sau poate pentru că era prea ambițios pentru forțele studențești.

«Diferitele cazuri - a comentat Alberoni - au fost resimțite ca

amenințări la adresa identității: politica a fost formalizată în forme marxist-leniniste» *(Document de lucru nr. 6).*

Eșecul „proiectului Alberoni” și al universității critice au fost unul și același lucru și au dus la demisia directorului facultății.

Riscul făcut pentru a rezolva contradicția „ghetoului de aur într-o societate de mizerie” a fost, definitiv, pierdut.

Să-i lăsăm pe Davide Costa și Mauro Rostagno să judece acest eșec din perspective diferite - cea a elevului și cea a liderului .

D. Costa: - Trento era un fel de insulă fericită unde totul era posibil, în timp ce afară nimic nu era încă posibil: odată am visat în care construisem un zid imens ca să împiedicăm oamenii să iasă să vorbească despre ceea ce făceau... M-am trezit tresărind. Puteam face cu adevărat totul fără cenzură, ceea ce era originea: tu erai studentul enervant care venise să strice echilibrul secular al orașului Consiliului... și, în final, exista și distracția de a da spectacol... Mergeam machiat... asta era tot. Era o creștere geometrică a unor *străini* plasați față în față într-un mediu ideal, pentru că era liber de toate: familie, muncă, petreceri tradiționale. Eram liberi pentru că eram complet alienați de toți; *era cu adevărat un ghetou de aur într-o societate de mizerie;* nu am fost niciodată convins de motivele pentru care ar fi trebuit să-l abandonăm.

M. Rostagno: M-au atacat, spunându-mi că universitatea critică era aristocratică, anti-clasa muncitoare, un ghetou aurit etc. Am părăsit orașul, îngrozit să fiu considerat un trădător al clasei muncitoare. Nu uitați că exista un element puternic care teoretiza de mult timp despre războiul de gherilă. Cu siguranță am făcut o greșeală; ar fi trebuit să continui experimentul, să păstrez universitatea... în ciuda a tot.

În cartea Luisei Passerini, *Autoportretul unui grup, există* o afirmație a Marianellei Sciavi, aflată în Trento în '68, care m-a impresionat profund. Ea spune: „Singura modalitate de a ne angaja în politică pe care am avut- o la dispoziție după '68, atât pe plan intern, cât și extern, a fost una autoritară.”

Eram încă un student obișnuit în acei ani și vedeam lucrurile mișcării studențești din Trentino (antiautoritară, așa cum se autodefinea) din rândurile de mijloc, dacă nu chiar din spate, și prin urmare vedeam lucrurile rău (exact ca cel din Como, care a venit degeaba, care nu vede nimic...).

Pentru mine, Rostagno – sau, poate, Boato, având în vedere comparația pe care urmează să o fac – era ca preotul Liprando și aproape în fiecare zi mergeam cu colegii mei de școală să-l privim cum merge, minunat, peste jaruri aprinse. Am fost unul dintre cei o mie de trentini care au băut din faimosul burete și, mulți ani după aceea, am continuat să cred în legendă.

Mergând la sanctuarul de pe Via Verdi (universitatea), m-am convins — și convingerea, greu de murit, mi-a rămas în minte — că '68 la Trento a fost o femeie: nu fusese o femeie care a ars primul

steag american în 1967 și a fost denunțată pentru asta? Nu a fost o femeie care ne-a apropiat pentru prima dată pe noi, elevii de liceu, de problemele clasei muncitoare? Nu erau femei cele care se îmbrăcau în ținute ireverențioase, într-o epocă în care ochii ne erau încețoșați de „șorțurile" negre ale colegilor de liceu? Nu reprezentau acele tinere, chiar mai tinere decât noi, atât obiectul dorinței, cât și dovada că ceva în lume se schimba cu adevărat?

Acum, confruntată cu judecata directă și fără echivoc a Marianellei Sciavi, m-am întrebat: este adevărat ceea ce spune? Este posibil ca nimic din acea „lume autoritară" să nu se fi filtrat vreodată prin mrejele memoriei?

Am căutat un răspuns scotocind prin puținele surse disponibile (trebuie să spun că, la vremea respectivă, foarte puține lucruri se puteau înțelege din documentele scrise și mult mai multe se puteau culege din mărturiile orale...).

În acest fel, am încercat să reconstitui câteva călătorii feminine individuale, fragmente de autobiografii, pentru a înțelege dacă și când acel proces de eliberare, declanșat de mișcare, s-a transformat – dincolo de cuvintele care ascundeau realitatea – într-o torpoare plină de capcane și amenințări la adresa viitorului.

La final, m-am trezit în fața unei picturi care, în parțialitatea sa , era puternic polemică, în primul rând prin amintirea acelor evenimente pe care eu însumi, martor din ultimul rând, le-am păstrat...

Logica campusului — pe deplin îmbrățișată pentru a oferi comunității studențești o identitate din ce în ce mai clară și mai puternică — a pus în mișcare dinamici de grup care oglindeau pe cele ale lumii exterioare, ale cărei studenți se declarau antagoniști și victime.

În primul rând, am ales mărturia lui B.:

Politica era o acoperire pentru probleme personale nerezolvate și situații familiale dezastruoase. În cele din urmă, veniserăm la Trento în primul rând pentru a clarifica astfel de lucruri.

Multe alte mărturii, culese de Ricci, subliniază faptul că alegerea de a veni la Trento a fost determinată de prezența unei situații de puternic disconfort personal:

R: În spatele fiecăruia dintre noi se aflau conflicte nerezolvate de tot felul, chiar și unele dezastruoase. Pretextul era discuțiile constante despre revoluție; în spatele tuturor acestora se afla dorința de a ne schimba imediat viața individuală.

G: - Trento a fost o ocazie pentru oameni pierduți de a se întâlni, uniți de un sentiment de alienare. Ei căutau eliberarea cu orice preț, în sfârșit departe de figurile autoritare ale tatălui și mamei lor .

B. descrie „modalitățile” de integrare a fetelor în *campus:*

În mod tradițional, eram de stânga — tatăl meu era comunist — deși nu știam cum să justific asta cu citate bune. Nu eram catolic.

Pentru fete, existau doar două posibilități de a fi acceptate în grupurile care contau : fie erau puternic politizate, fie erau suficient de bogate pentru a putea oferi o serie de servicii: prânzuri, plimbări cu mașina etc. Dacă nu aveau nici una, nici alta , erau excluse.

La primele obiecții timide pe care am încercat să le ridic, am fost acuzat imediat de fascism, și fără alte formalități.

Obișnuiam să spunem: hai să răsturnăm orașul sau să luăm orașul... evadări teribile, un sentiment înnebunitor de irealitate. De fiecare dată când mă întorceam acasă – de obicei o dată pe lună – era ca și cum aș fi coborât de pe Marte. Oamenii vorbeau despre revoluție ca și cum aceasta ar fi urmat să se întâmple mâine și se uitau la locuitorii obișnuiți din Trentino ca la nebuni: „Acești oameni își schimbă mașinile, își redecorează casele și nu știu că revoluția va izbucni mâine.” Apoi, când m-am întors acasă, mi-am dat seama că lumea rămăsese la fel; era o baie teribilă de concretețe. Toată viața, de la cea publică la cea personală, era rigid reglementată, previzibilă.

I Știți și numele: câțiva lideri cu o mână de adepți, ceilalți alcătuiau numărul, adaptându-se în câteva săptămâni la limbaj, la ținută, pe scurt , la toate comportamentele impuse. Schiul nu era permis pentru că era burghez, la fel și cu dansul. Se instaurase acel conformism al manierei prin care acei puțini care se declarau de dreapta sau cei care, neavând dreptate, nu erau de acord asupra unui anumit punct erau mult mai curajoși decât ceilalți care, pentru a evita necazurile, se conformau fără [critici].

Această reconstrucție, care subliniază distanța de netrecut față de „lumea” și prăpastia din ce în ce mai pronunțată care se crea între așteptările personale care le aduseseră la Trento și structura rigid ierarhică a grupului studențesc pătrunsă de conformism ideologic, este comună multor alte mărturii ale femeilor:

P.: - Ai ajuns și ți-ai făcut simțită prezența cu un sectarism teribil care te-a etichetat imediat: trebuia să spui cine ești și de ce parte ești și dacă refuzi îți spuneau.

Atmosfera era sumbră, chiar dramatică, fără pic de ironie... un mediu nevrotic, tensionat. Era un loc în care totul era exagerat, de la politică la sex.

Singurul lucru care conta era revoluția, iar problemele muncii erau niște aiureli...

Intraserăm într-o dimensiune atotcuprinzătoare care risca să te facă să pierzi contactul cu realitatea. Între noi părea că totul se schimbă rapid, apoi când te întorceai acasă îți dădeai seama că totul rămăsese exact ca înainte și aveai un impact foarte violent cu [realitatea].

Ierarhiile au respectat cu fidelitate „tradiția”: în vârf se aflau liderii masculini, apoi adepții și, în final, femeile. Și printre aceștia, adesea gradul de asimilare în societatea masculină a determinat

stratificări ulterioare, care s-au cristalizat în cuvintele și sintaxa limbii lor:

Î: Ați putut vorbi în adunare?

L.: — Nu, foarte puține au reușit, clasicele muște albe care semănau cel mai mult cu oamenii .

R: Am ajuns la Trento la sfârșitul anului '67 ca să fug din Trieste, pentru că aveam la dispoziție sociologie odată cu diploma. Nu aveam nicio experiență politică.

M-am dus să stau la Doamnele Sionului, unde le-am întâlnit pe studente care aveau deja un limbaj structurat: m-au atacat. Erau foarte tensionate, ca și cum ar fi trebuit să se apere de nu știu cine sau ce.

Biata fată care a sosit voia să înțeleagă, dar nu putea întreba: „De ce fac studenții grevă?”; pentru că ar izbucni o tiradă brutală. Dacă nu ai fi înțeles deja, erai de dreapta, contrarevoluționar. Așa că femeile erau și ele foarte agresive ... mi-au dat gradul întâi, chiar dacă nu eram ușor de atacat .

Acest lucru a fost și mai evident în cazul actului sexual:

C.: - Ce vrei? Femeile erau folosite sexual sau ca slujnice... cam ca recuzita de scenă. Rolul lor era esențial pentru anumite obiective politice care erau atinse...

L.: - Eram chiar moraliști. Exista monogamie și cuplul era respectat. Dacă o fată se întâlnea cu un partener, devenea automat tabu pentru toți ceilalți . Dacă o fată făcea câteva sex-uri în plus, se credea că o făcea pentru că avea probleme psihologice. Una peste alta, eliberarea sexuală era foarte relativă [14] .

„Eram cu toții antifeministe”, își amintea Mauro Rostagno, „și exista o acuzație sexistă aprigă; eram «șefi», cu un comportament nebunesc, de la intimidare la terorism psihologic și lingvistic”.

În primele luni ale anului 1969, Alberoni a scris că manuscrisul

În Trento, e intimidant: e blocat în vechea logică de rahat; n-a reușit să o scape. A văzut rahatul altora; le-a recunoscut modul de gândire represiv, persecutor și opresiv, dar în luptă nu a reușit să „iește din ascunzătoare”.
În felul acesta el are „puterea”, dar pierde numele [15] .

Mai mult sau mai puțin aceleași lucruri, dar spuse cu douăzeci de ani mai devreme, precum cele scrise de Curcio în scrisoarea pe care am citat-o:

Intoleranța noastră manifestă față de rețete nu ne-a împiedicat să găsim, în Biblioteca Fantomelor, soluții antice la acele probleme noi pe care ni le puseserăm și pe care nu știam cum să le rezolvăm...

Democrația adunativă s-a dovedit, de asemenea, a fi fascistă și manipulatoare...

Am cunoscut atunci experiența morții.

Poate că Marianella Sciavi se gândea și ea la „sentimentul acelei prezențe infinite a impermanenței” când a vorbit cu Luisa Passerini?

Nostalgia pentru iubirea colectivă, după cum știm, este o afectare tipic masculină; dimpotrivă, memoria femeilor despre acele evenimente pare blocată în incapacitatea – imposibilitatea – de a le reciti sau retrăi în termeni de continuitate.

PS: Cât despre locul unde oamenii se îndrăgosteau – adică societatea trentină – aceasta știa să se apere de vicleniile și perfidiile îndrăgostiților, dar îi observa cu o mie de ochi, le asculta șoaptele cu o mie de urechi, le repeta cu o mie de guri; păstra tandrețea de la uitare și o ținea minte; privirea ei mergea dincolo de orizont și recunoștea că nimic nu mai era ca înainte; la despărțirea lor nu plângea (îi lăsa pe îndrăgostiții dezamăgiți să plângă) și continua să vorbească despre '68 ca și cum ar fi fost ceva ce s-ar fi întâmplat cu adevărat...

Note

1 A. Ricci, / *tinerii nu sunt plante,* Milano, 1978.

2 *Ibidem.*

3 *Ibidem.*

4 *Ibidem.*

lunară a Asociației Naționale a Mutilaților și Invalizilor de Război.

6 A. Ricci, *Tinerii nu sunt plante,* cit.

7 F. Alberoni, *Document de lucru nr. 6,* Trento, 1969.

8 Ibidem, *Document de lucru nr. 8,* Trento, 1969.

9 A. Ricci, *Tinerii nu sunt plante,* cit.

10 / WJ.

Ibidem .

12 *Ibidem.*

13 *Ibidem* .

14 *Ibidem.*

15 ȘI Alberoni, *Documente de lucru nr. 6,* citat.

ASPECTE ALE MIȘCĂRII '68 DIN TORINO

de Giovanni De Luna

O periodizare

Acest eseu este organizat în jurul a trei elemente: o încercare de a periodiza mișcarea de la Torino '68, care servește la oferirea unei sistematizări inițiale a subiectului tratat și este, prin urmare, în esență descriptivă în eficacitatea sa ; un studiu al gradului de consens social care s-a dezvoltat în jurul mișcării în afara contextului specific al universității; și impactul acesteia asupra violenței și caracteristicilor originale ale orașului.

Primul punct este cel care beneficiază cel mai mult de unele achiziții importante ale dezbaterii istoriografice izbucnite cu ocazia „celei de-a douăzecea aniversări” [1]. De fapt, a apărut o periodizare care, modelată în general după modelul italian al anului '68, este pe deplin aplicabilă și cazului de la Torino . În esență, se pot distinge trei faze: începuturile „spontane” și logica în întregime internă a universității între noiembrie 1967 și februarie 1968; radicalizarea spre extremism și criza formelor spontane de organizare între martie și iunie 1968; ieșirea din universitate, reîntâlnirea cu luptele muncitorilor și apariția primelor organizații ale stângii extraparlamentare (iunie 1968 - primăvara 1969).

La Torino, însă, prima fază a fost mai extinsă, extinzându-se cel puțin până la începutul anului 1967. Obiectivele promovate în timpul ocupării Palazzo Campana în februarie 1967 („includerea studenților cu vot consultativ... în - organele de conducere ale Universității și participarea la alegerea rectorului”) , [2] precum și cele apărute în luptele din iunie din Arhitectură („recunoașterea valorii didactice a adunării, înființarea de seminarii”), [3] păreau încă predominant interne logicii tradiționale a revendicărilor organismelor studențești oficiale. Abia în rândul

studenților de stânga reuniți în UGI au apărut semne anticipative, cum ar fi un sentiment de neliniște, senzația de a fi în pragul unui punct de cotitură fără a-i putea identifica direcția. Când au avut loc alegerile pentru reînnoirea interfacultății în aprilie, UGI distribuise un pliant care mărturisea această neliniște:

Candidăm pentru funcții publice, dar nu pentru a acapara o fâșie de putere, nici pentru a influența interfacultatea din interior, pentru că singurul instrument real sunt adunările . Dimpotrivă, ne alăturăm interfacultății pentru a o împiedica să fie un obstacol constant în calea luptelor studențești... Angajamentul nostru merge într-o altă direcție: prezența în adunări pentru crearea unei organizații alternative la interfacultate, bazată pe principiul democrației directe.

Era ca și cum am fi traversat la jumătatea unui vad, rămânând în vechile forme de organizare în timp ce așteptam să se nască cele noi.

Odată cu ocupația din 27 noiembrie, vadul a fost complet traversat . Era sezonul contracursurilor, al comisiilor de studiu, al luptei împotriva autoritarismului academic, al adunării practice . Asupra întregii acestei prime faze, a conținutului său didactic și a consecințelor sale asupra formelor de organizare alese de mișcarea studențească, avem acum eseul lui Marco Revelli în acest volum, la care fac referire. Aici, este pur și simplu important să subliniem că diferitele *faze ale* periodizării adoptate nu trebuie înțelese ca - compartimente rigide, etanșe; elemente de radicalizare, care au împins la o ieșire rapidă din contextul universitar, au fost prezente de la început, coexistând cu abordarea „reformistă" a *Cartei Riventive*[5] *, redactată între noiembrie 1967 şi ianuarie 1968 în timpul ocupării Palazzo Campana. Pe 16 februarie, în „giornalino"* [6] al mișcării , apăruseră deja indicii consistente ale unei astfel de căi:

Sistemul de control autoritar și condiționare ideologică a școlii nu poate fi învins fără a îndrepta lupta împotriva tuturor formelor de opresiune și exploatare a întregului sistem social.

Având în vedere punctele abordate în această intervenție (în special relația dintre mișcare și violență), valoarea puternic periodizatoare a primei săptămâni a lunii martie 1968 este incontestabilă. Aceasta a început cu emiterea a treisprezece mandate de arestare împotriva întregii conduceri a mișcării din Torino (1 martie) și s-a încheiat cu asaltul asupra ferestrelor redacției ziarului La *Stampa* , care, în chiar centrala Via Roma, a încheiat o procesiune ce avusese loc pe 7 martie · Radicalizarea formelor de luptă a fost, de fapt, însoțită, pentru prima dată dezvoltată

pe scară largă, de tema necesității *unei* strategii mai ample, care viza întâlniri directe cu alți subiecți sociali.

În numărul din 1 martie al ziarului scria:

Prin preluarea operațiunii Universității și utilizarea poliției pentru rezolvarea ei, guvernul denunță lipsa structurilor universitare responsabile, așa-numitele organisme parlamentare, și comunică tuturor (chiar și șefilor, care așteaptă soluții raționale) că este incapabil să acționeze altfel decât ca polițist al țării.

Și mai departe s-a adăugat:

Respingerea unui discurs sectorial și identificarea unei contrapartide care depășește puterea academică duc în mod necesar la căutarea unei conexiuni organice, mai degrabă decât ocazionale, cu forțe noi care își stabilesc, de asemenea, obiective ce contestă sistemul. Aceste forțe trebuie identificate în mișcarea muncitorească.

Partea adversă nu mai era reprezentată de autoritățile academice, ci de - guvernul însuși. Astfel, sferele de luptă s-au schimbat radical . Buletinul informativ din 5 martie afirma:

Poliția ne monitorizează fiecare mișcare. Ofițeri în civil sunt staționați la fiecare loc de întâlnire ; chiar și locuințele private sunt sub supraveghere atentă; multe au fost percheziționate... Atitudinea guvernului față de noi, la fel ca și cea a presei tradiționale, indică faptul că statul nu poate tolera absolut deloc o mișcare precum a noastră, care, prin respingerea canalelor tradiționale de exprimare ale opoziției, nu poate fi integrată în sistem.

„Idele lui martie” declanșaseră un proces ireversibil; mișcarea a avut apoi tendința de a se defini în elementele sale cele mai caracteristice , permițând acelei dimensiuni „permanente” să iasă la iveală în forma sa cea mai desfăcută, asupra căreia Peppino Ortoleva a atras deja atenția8 . Moțiunea aprobată de adunarea generală a studenților la 1 aprilie era deja exemplară în această direcție, în care se afirma :

Mișcarea studențească își va putea menține autonomia și capacitatea de inițiativă politică doar în măsura în care va fi capabilă să creeze forme de confruntare și contestare permanentă a structurii tradiționale a universității și, pe baza acesteia, să extindă lupta sa la contrapartide și obiective mai generale, care afectează toate structurile de putere ale societății.

Prin urmare, fezabilitatea obiectivului nu era la fel de importantă ca capacitatea sa mobilizatoare, permițând mișcării să se autoperpetueze. Și pe această cale am întâlnit o altă dată cu o puternică valoare periodizatoare: 1 iunie 1968. În acea zi, o procesiune de studenți și muncitori a mărșăluit pe străzile din Torino,

de la periferie (Barriera di Milano) spre centru (Via Roma). Pentru prima dată, s-au îndepărtat de locurile istorice de protest (Via Po, Via Principe Amedeo, Via Galliari); au pornit de la o „barieră" muncitorească, mărșăluind spre centrul burghez, într-o schemă puternic insurecționistă. Pe Via Roma, a avut loc ritualul spargere a geamurilor redacției *Stampa* , care s-a încheiat cu o serie de ciocniri cu poliția și arestarea a zece tineri. Pentru prima dată, au fost implicați și elevi de la școala Fiat. De la Palazzo Campana, care urma să se închidă pentru vacanța de vară, mișcarea s-a mutat în alte locații, Camera de Muncă de pe Via Principe Amedeo 14 și federația PSIUP de pe Via Po 5. Este dificil astăzi să evităm semnificația simbolică a acelor mutări, să nu subliniem semnificația politică a acelor noi „direcții".

Violența

Perioada martie-iunie, faza centrală a protestelor de la Torino din '68, este, de asemenea, crucială pentru discuția despre violență. Istoriografia timpurie pe această temă s-a bazat în principal pe indicatori cantitativi, încercând să măsoare nivelul violenței politice din '68 comparându-l cu perioadele istorice ulterioare, cele caracterizate mai întâi prin prezența grupurilor extraparlamentare și apoi prin terorism. În această linie, de exemplu, Francesco Ciafaloni afirmă că mișcările din '68, în formele lor de luptă și referințele ideologice , au fost „mai degrabă non-violente sau mai puțin violente":

> Avalanșa de mandate de arestare din 1968, din motive care, mai ales privite retrospectiv, par și sunt ridicole (întreruperi ale lecțiilor, ocupări de săli de clasă sau institute), întărește senzația de violență instituțională, de ilegalitate și, prin urmare, accentuează imaginea violentă a mișcării [10] .

Însă aceasta este o imagine distorsionată, distorsionată de referințe exclusiv

la surse judiciare și statistici. Folosind același indicator, dar în direcția opusă (comparația este cu faza de dinainte de 1968), Guido Viale ajunge la concluzii radical diferite, amintind că până și rezistența pasivă față de poliție în evacuarea forțată care a urmat ocupării Palazzo Campana pe 10 ianuarie 1968, a marcat un salt calitativ într-un oraș precum Torino.

unde lipsa aproape totală a demonstrațiilor stradale din 1962 încoace... le luase militanților, chiar și celor mai hotărâți, orice posibilitate sau dorință de a confrunta

poliția... Torino este un oraș în care, prin tradiție și spirit de acomodare, oamenii nu se luptă niciodată, unde chiar și ciocnirile cu fasciștii au loc la nivelul unui schimb cordial de insulte, unde poliția nu a primit sau dat niciodată mai mult decât câteva lovituri de picior în tibie [11] .

Datele numerice nu par să aducă nicio lumină deosebită asupra chestiunii - care, la nivel cantitativ, rămâne iremediabil polarizată între aceste două interpretări.

Între 2 decembrie 1967 și 5 iunie 1968, la Torino au avut loc șapte episoade de violență , dintre care trei au fost mici ciocniri cu fasciștii și doar două (demonstrațiile din 7 martie și 1 iunie) au avut vreo semnificație în ceea ce privește pagubele aduse persoanelor și bunurilor.12 Comparativ cu o mobilizare colectivă la care au participat mii de militanți, aceste [șapte] episoade par aproape nesemnificative; cu toate acestea, în comparație cu „pacea socială" anterioară din Torino-ul lui Valletti, ele semnalează, fără îndoială, o ruptură semnificativă în comportamentul maselor. Acest conflict interpretativ riscă să semene cu un joc de ping-pong interminabil. Pentru a rezolva *disputa* , cred că este esențial să o detașăm de referințele sale cantitative, abordând problema violenței ca neizolată de trăsăturile politice complexe ale mișcării și, prin urmare, plasând-o în cadrul periodizării adoptate.

În prima fază, situațiile de tensiune par a fi trăite cu o ironie mușcătoare (citiți comentariile din ziar despre petarda explodată într-o cameră din Palazzo Campana pe 8 februarie) sau cu toleranță explicită, ca în cazul adunării din 20 februarie, când a avut loc un raid fascist:

Aproape o mie de oameni erau înghesuiți într-o cameră cu doar două ieșiri înguste. Dacă provocarea ar fi fost acceptată, cineva ar fi putut fi rănit. Dar studentul Barrerà, care prezida Adunarea, i-a invitat calm pe nou-veniți să participe la dezbatere. *3

Radicalizarea a venit imediat după mandatele de arestare emise de justiția din Torino pe 1 martie împotriva a treisprezece studenți.

Evenimentele grave care au loc în prezent creează sentimentul că se trăiește în atmosfera unei lovituri de stat. Treisprezece studenți sunt forțați să trăiască și să se ascundă ca niște delincvenți, o situație tipică unui regim franchist. Aceasta este ultima dintr-o serie de nenumărate acte represive. Mai întâi autoritățile academice, acum chiar guvernul își dezvăluie adevărata natură . [14]

Tonul plumbeos al prozei „ziarului" transmite intact sensul momentului de cotitură.

Esența violentă a statului democratic a fost dezvăluită în represiune; și, în acest sens, puterea însăși a identificat violența ca teren inevitabil al conflictului. Marșul din 7 martie a început cu un semn emblematic: Italia = Spania. Moțiunea aprobată de adunare pe 18 aprilie afirma:

Structura autoritară a societății împotriva căreia luptăm își dezvăluie natura violentă și agresivă. Miile de procese împotriva studenților din întreaga Italie, zecile de mandate de arestare executate la Torino și Pisa, arestările constante, intimidările din fabrici, amenințările cu relocări și concedieri care au loc în prezent la Fiat, demonstrează că sistemul se apără cu toate mijloacele împotriva luptelor studenților și muncitorilor.

Aceste judecăți par cruciale în definirea modelului de violență adoptat de mișcare la acea vreme. Era o violență trăită ca o alegere inevitabilă din cauza inițiativei violente a adversarului; defensivă; nu asumată ca un scop în sine, adică nu una care epuiza complet inspirațiile strategice și evaluările tactice ale mișcării. „Ziarul” din 8 martie scria:

Să fie clar că nu idealizăm conflictul ca atare și, mai presus de toate, nu îl vedem ca pe un mijloc de instruire și selecție a potențialilor viitori lideri... Nu ne propunem să intensificăm lupta, considerând-o un scop, ci mai degrabă să o extindem. Nu ne interesează ciocnirea cu poliția ca atare.

Părea să recunoască, aproape în forma sa cea mai imediat autentică, modelul de violență stabilit în tradiția mișcării muncitorești italiene, cel puțin de la 25 aprilie 1945 [15.] Iar Italia=Spania era un slogan în cadrul căruia întreaga experiență a antifascismului era recuperată intactă [16].

Aceasta a fost una dintre cele mai izbitoare și semnificative contradicții: o mișcare care inovase în mare măsură în ceea ce privește formele de politică , care spulberase multe dintre vechile mituri ale stângii, care avusese imediat o relație de conflict polemic cu însuși antifascismul „oficial”, [17] a redescoperit, pe o temă de importanță strategică absolută , o continuitate riguroasă cu referințele „militariste” ale Rezistenței. Dar este o contradicție care poate fi explicată prin preluarea unui punct valoros al lui Guido Viale despre „naturalitatea ” spontană cu care mișcarea de la Torino '68 a întâmpinat violența:

Mișcarea nici nu a inventat, nici nu a descoperit violența. O primește. Și nu își va pune niciodată la îndoială profund rațiunile și principiile . [18]

Există cel puțin două elemente care susțin această interpretare: lipsa absolută a forțelor politice organizate care ar putea aduce

în mișcare o teorie a violenței din exterior (munciștii și marxiștii-leniniștii, precum și evident PEI, au etichetat orice indiciu de radicalizare a formelor de luptă drept mic-burgheză); modul în care discursul despre violență a interacționat cu caracteristicile originale ale mișcării, definiția acesteia în practică și autoreprezentarea dezvoltării sale ca fiind interminabilă.19 Acesta se baza pe - exemple concrete și nu pe o alegere teoretică: Che, Vietnam, revoltele ghetourilor negre, Rezistența însăși, negată ca îmbălsămare oficială a unui acord între părți, exaltată ca o luptă spontană, de la bază. Iar războiul de gherilă a fost contrastat cu războiul, idealizându-l tocmai datorită caracterului său de mișcare permanentă.

O conexiune comportamentală, nu teoretică, a fost stabilită prin violență, repetând un model deja existent într-o altă fază a marii mobilizări colective, cea din 1943-1945.20 Pentru generația care a descoperit politica atunci, grupurile partizane erau medii organizaționale privilegiate; perspectiva insurecțională era singura linie politică trăită concret și activ. Nu că militanții comuniști și socialiști nu credeau în linia legalistă și democratică aleasă de grupurile lor conducătoare; ei credeau în ea într-un sens ideologic și teoretic, în timp ce la nivelul experienței directe - singura care conta cu adevărat într- un proces atât de anomal de politizare - cea mai semnificativă referință rămânea cea a luptei armate și a insurecției. Era o strategie simplificată și, sincer, reductivă pentru preluarea puterii, dar era singura care fusese practicată și singura care părea să aibă un succes concret. Renașterea comportamentului insurecțional (din 14 iulie 1958 până în iulie 1960) de-a lungul principalelor perioade ale istoriei noastre republicane mărturisește rădăcinile sale profunde în tradiția stângii italiene de după Rezistență. Până în 1968, aceste experiențe au oferit singura strategie defensivă împotriva posibilității unei lovituri de stat. Și nu numai atât. În 1968, practica ilegalității - de la marșuri neautorizate până la ocuparea sălilor de clasă - a devenit un comportament colectiv, prin urmare legitim și just, în viața de zi cu zi; violența a căpătat implicații pozitive, devenind justiție, un element de legitimitate:

Atâta timp cât inamicul este recognoscibil și identificabil, atâta timp cât există un vârf și un fund (sau doar un vârf și un fund) al piramidei - iar mișcarea '68 fixează aceste puncte cardinale în spațiul social - violența revoluționară pare să se justifice ... [21] .

Însă simpla recunoaștere a continuității legăturii dintre violență și - mobilizarea politică în experiența istorică a stângii italiene în perioada postbelică

nu este suficientă. Rămâne de explicat de ce mișcarea studențească a „primit" tocmai acel model de violență. Acest lucru este strâns - legat de modul său foarte particular de a fi de stânga, ancorându-i identitatea la două elemente: 1) neîncrederea (și înstrăinarea totală consecventă) față de putere; 2) încrederea în mișcările de la bază.

Primul element este legat de o lectură a rolului statului și a istoriei formării sale, aceasta fiind și ea complet internă tradiției de stânga: statul-națiune își exercită întotdeauna puterea într-un mod unidirecțional, de sus în jos, dezvăluindu-și singura față ca fiind cea a opresiunii și arbitrariului. Astfel, multe dintre elementele „puternice" ale identității stângii italiene au fost recuperate: de la critica gobettiană a rezultatelor etatiste ale Risorgimento-ului până la teza continuității statului de la fascism la Republică. Această insistență asupra naturii autoritare a statului democratic, răspândirea unor sloganuri precum „Italia = Spania" pot părea astăzi dramatic greșite, precum și naive. Rămâne faptul că – întotdeauna la nivelul comportamentului concret – statul a făcut puțin pentru a infirma astfel de judecăți.

Istoria strategiei de tensionare, a infiltrărilor, a campaniilor de ordine, a meșteșugurilor asidue ale serviciilor secrete care, din 1969 până în 1974, au organizat cel puțin un masacru pe an pentru a atribui responsabilitatea mișcării (și care în 1968 s-au echipat pentru a le duce la îndeplinire) nu poate fi înțeleasă dacă nu se ține cont de adevăratul obiectiv al Statului: care nu putea fi acela de a învinge forța mișcării pe teren , ci acela de a - i submina legitimitatea

Mișcarea studențească nu numai că a legat caracteristicile politice ale relației sale cu violența de această interpretare a statului ca „aparat al forței" ; într-adevăr, din aceasta au izvorât unele dintre cele mai interesante propuneri strategice ale sale: angajamentul în închisori, apoi în cele mai segregate instituții, de la armată la sistemul judiciar, împotriva spitalelor de boli mintale și marginalizării nebuniei a confirmat cum „spectrul" represiunii nu a inspirat doar comportamente maniacale repetitive. „Lungul marș prin instituții", poate cea mai incisivă cerere de transformare avansată de studenți la acea vreme, a fost hrănit tocmai de o analiză atentă și lucidă a funcționării concrete a acelui „spectru". [23] Nu este acesta locul pentru a examina semnificația generală a acelei propuneri. Merită subliniat, însă, cel puțin aspectul principal, cel care, în opinia mea, a făcut-o unică atât în comparație cu teoriile marxist-leniniste despre importanța avangardei externe în organizarea mișcării muncitorești , cât și în comparație cu teoriile muncitoriste care puneau în contrast exploatarea

cu autoritarismul și fabrica cu universitatea. La nivelul „marșului lung”, potrivit lui Luigi Bobbio și Guido Viale:

O întâlnire între studenți și clasa muncitoare trebuia să aibă loc, nu pe planul interesului populist pentru muncitori, nici măcar pe cel al lentei formări ideologice a unor mici grupuri de muncitori de către studenți care, fără o pregătire suficientă a clasei, își arogă rolul de lideri revoluționari, ci pe cel al apelului la posibilitatea unei lupte împotriva întregului sistem social care este gestionat și dirijat la persoana întâi de către muncitori înșiși.

Impactul asupra caracteristicilor originale ale orașului Torino

„Marșul lung prin instituții” a fost și propunerea asupra căreia mișcarea din Torino a reușit să adune cel mai mare consens social. Pentru a-i defini coordonatele, însă, este esențial să fotografiem mai întâi impactul său asupra a ceea ce sunt definite drept „caracteristici originale” ale orașului. Există multe adevăruri și multe clișee care se condensează în jurul acestei definiții: Gramsci și Gobetti; un set de virtuți tipice - tenacitate, hărnicie - amestecate cu acel amestec de bunătate și cinism pe care Norberto Bobbio îl numește „esența Gianduiesco a Torinoului” (o indiferență jovială, dar substanțială față de marile pasiuni colective și marile frământări sentimentale); tradițiile muncitorului calificat - combinate cu dinamism antreprenorial și raționalitate carteziană etc. [25.] Poate că cea mai eficientă abordare este, prin urmare, să pornim de la reprezentarea acestor caracteristici originale pe care le-a dat însăși mișcarea studențească din Torino.

compartimentelor etanșe pe baza căreia fusese modelată coexistența diferitelor sectoare sociale din oraș a fost imediat pusă sub semnul întrebării . Potrivit lui Guido Viale, Torino-ul din 1968 era caracterizat de „o gestionare a teritoriului care era încă în mare parte bazată pe corporații ”, cu „proletariatul sudic înghesuit în comunitățile de tip dormitor de la periferie, în clădirile dărăpănate ale centrului istoric”. În acest scenariu în care „nicio formă de viață asociativă nu putea exista decât în moduri compatibile cu respectul pentru aceste ierarhii”, ocuparea Palazzo Campana a reprezentat cea mai „alternativă” și cea mai extremă formă de luptă [26.] În ocupație, în convietuire, fiecare izolare individuală era ruptă , principiul autoritar „fiecare la locul lui” se dezintegra - un principiu care, aplicat la Torino, permisese întotdeauna unificarea ideologică a ceea ce fusese separat social, într-un „sistem” compact, rigid consolidat, în care ierarhiile sociale erau fixate o dată pentru totdeauna. Irupția

vieții cotidiene în politică a răsturnat atomismul societății turineze, impunând o dimensiune colectivă ce redefinește rolurile personale și pozițiile politice. A fost cea mai directă coliziune cu „gianduismul”; pentru a-l cita pe Luigi Bobbio, aceste alegeri au rupt izolarea individualistă a societății burgheze, contrapunând zgârcenia și avariția cu *disiparea* totală a energiilor intelectuale și a propriei persoane:

A fi parte a mișcării însemna acțiune personală, angajament direct pentru schimbarea lucrurilor; celor care nu sunt prezenți, apaticilor, dezangajaților nu li se recunoaște niciun drept de exprimare [27].

Această respingere poate fi reconstituită prin intermediul binecunoscutei rubrici de scrisori ale cititorilor, publicată în secțiunea de știri din oraș a ziarului La *Stampa,* „Specchio dei Tempi”. Aceasta a reflectat elementele importante ale unui anumit conformism turinez: antifascismul în sensul său legalist al decenței:

Sunt un tată care lucrează zece ore pe zi pentru a-și trimite fiul la universitate... Nu cred că există o mare diferență între Marșul asupra Romei și ocuparea universității. Armele rămân aceleași: intimidarea și disprețul față de legile democratice;

simțul datoriei ca sacrificiu în sine:

În anul universitar 1943-1944, m-am înscris la Facultatea de Drept. Sala noastră de clasă era o încăpere goală. Câteva scaune, o sobă, patru studenți și profesorul Allara... În timp ce lumea se năruia în jurul nostru, noi ne chinuiam să ne croim drum pentru viitorul tuturor... Încercam să ne facem datoria... Îi întreb pe studenții de astăzi ce ar fi făcut ei în locul nostru... ce înseamnă simțul datoriei lor astăzi;

un sistem de valori închis în jurul fricii de Dumnezeu:

Vă pun o întrebare cu durere: cum va fi viitorul pentru acest tânăr violent , fără Dumnezeu *și* fără scrupule? Aș vrea să-mi răspundeți pentru a da pace și celor care au crescut supuși legilor divine și [bunilor] cetățeni cărora le aparțin .

Aceste „virtuți” au exacerbat conflictul, care chiar și în Torino-ul din „Specchio dei Tempi” (Oglinda Timpurilor) încuraja gustul pentru invective și imprecații . Ceea ce era intolerabil, așa cum scria *Cavour, organul Famija Piemonteisa, era convingerea studenților „că acum erau stăpâni pe propriul destin, că nu* [datorau] nimic nimănui, că pretindeau că totul le aparținea și că dobândiseră deplina libertate”.29 O cale către maturitate era perturbată, una care

impunea o serie de

trepte, o *ucenicie* care schimba modelul relației tineri-vârstnici direct din lumea muncii și din tradițiile fabricilor. Ocuparea Palazzo Campana a introdus un scurtcircuit în această cale; treptele erau urcate câte patru odată, iar tinerii demonstrau că erau capabili să gestioneze *toate* aspectele propriilor experiențe existențiale. În centrul acestei coliziuni se afla evident familia: exaltată de unii ca un bastion pentru conservarea valorilor autentice, un microcosmos al ordinii a cărui organizare putea inspira întreaga organizare socială; atacat de alții tocmai pentru aceste caracteristici, ca loc strategic decisiv pentru perpetuarea imobilității culturale și a subordonării sociale:

Există o rebeliune împotriva familiei — își amintește Guido Viale — împotriva - dependenței economice, împotriva segregării pe care aceasta o impune studenților. Aceasta joacă un rol decisiv în motivațiile unei lupte care este, în primul rând, o revoltă generațională; și tocmai de aceea este atât de radicală.

„Ziarul" studenților a publicat – în acest sens – un fel de antologie de sfaturi și avertismente adresate tinerilor din cadrul familiei:

Acum gândește-te la studiu și la a te descurca bine.
Nu-ți face griji pentru politică, lasă-i pe alții să facă asta.
Dacă vrei, poți ridica vocea când termini școala.
Ascultă-ne, avem mai multă experiență decât tine. Săracu' prost, crezi că poți schimba lumea?

Și răspunsul a fost lapidar: „Da, credem!" [30].

În acest context, pentru a evalua nivelul de consens în cadrul mișcării studențești din afara universității, este necesar să se acceseze alte surse decât cele legate de principalele ziare de opinie. O analiză foarte utilă este cea a mai multor ziare locale din provincia Torino *(La Sentinella del Canavese* în Ivrea, *L'Eco del Chisone* în Pinerolo; *Il Risveglio* în Canavese și Valli di Lanzo; *Cronache chieresi; La Gazzetta di Chivasso e del Canavese, La Valsusa),* toate foarte diferite ca orientare politică și structură de proprietate, dar toate ferm ancorate în comunitățile lor locale respective.

De la centru la periferie. Agregarea consensului

Relația dintre Torino și hinterlandul său a fost structurată în mod tradițional de-a lungul unei traiectorii autoritare, de la centru spre

periferie, cu un sistem de valori și norme impuse de sus în jos, fie că implica loialitate dinastică, fie sprijin pentru echipele de fotbal, care se limitase întotdeauna la cele metropolitane (Torino și Juventus). Ei bine, în 1968, rigiditatea acestui model prezenta numeroase defecte. De exemplu, un contrast cu cel la fel de clar care se conturase în jurul perechii conformism/anticonformism a apărut, în afara capitalei, doar într-un singur caz, justificat - într-un fel - de motive structurale . De fapt, *Risveglio-ul* era răspândit tocmai în municipalitățile (Venaria, Mathi, Noie, Vallo, Robassomero, Varisella, Ciriè) cele mai interesate de amplasarea orașului universitar în zona în care se afla moșia La Mandria și, prin urmare, marcate de un profund resentiment față de studenții consideraţi principalii gropari ai unui proiect care stârnise atâtea speranțe în împrejurimi: „orașul universitar situat în nord-vestul orașului Torino va fi motorul tuturor calificărilor teritoriale și, în același timp, va permite și rezolvarea problemei spațiilor verzi publice și a zonelor sportive integrate”, declarase la 19 ianuarie 1968 un Comitet pentru dezvoltarea și progresul Văii inferioare Lanzo, criticând aspru „goliardii care vor să-i învețe pe profesori” [31]. Când a devenit clar că orașul universitar nu va mai fi construit în La Mandria, ziarul a luat-o razna, preluând și amplificând temele controversei care apăruseră deja în „Specchio dei tempi”. O zdruncinătură a vechii moralități sexofobe a

respectabilității din Torino, adaptată unei tonuri locale și exasperată de sentimentul de a fi înșelat de orașul universitar:

La o întâlnire a noilor stângiști, poți găsi orice: băieți îmbrăcați în sălbatici, fete pe jumătate goi, bărbați cu barbă, bărbați murdari, urât mirositori, beatnici, fumători de marijuana, homosexuali. În conversațiile cu acești adepți ai noii stângi, poți auzi și tu orice: înjurături, experiențe sexuale de tot felul, discursuri obscene... [3] ^.

Aceasta a fost o excepție în zonele Mandria și *Risveglio* ; în rest, a prevalat o atitudine care poate fi rezumată în trei faze, aproape corespunzătoare periodizării adoptate pentru cazul Torino: un consens inițial larg, atunci când mișcarea și- a arătat mai ales implicațiile în cadrul universității și a rămas localizată în Torino; apariția unei distincții inițiale între „extremiști” și „partea sănătoasă” în conjuncție cu radicalizarea formelor de luptă ale mișcării ; critica aspră și o distanțare clară atunci când mișcarea a implicat direct și fizic comunitatea în care ziarul își avea rădăcinile (acest lucru a fost valabil mai ales din toamna anului 1968, când

luptele elevilor de liceu au făcut superfluă referința obligatorie la sediul universității).

Inițial, fiecare dintre lucrările examinate a interacționat cu propunerile politice ale mișcării, izolându-le pe cele cel mai strâns legate de valorile care au inspirat diversele filozofii editoriale și extragând din acestea motive pentru un consens larg. Astfel, de exemplu, olivettianul *Sentinella del Canavese* a subliniat caracteristicile modernizatoare ale mișcării , văzând în studenți purtătorii unei propuneri de raționalizare cuprinzătoare a producției, susținători ai noului („mașina, tehnica, rigoarea științifică a procesului de producție") împotriva vechiului („capcanele aparatului politico-administrativ, sărăcia operațională endemică a administrațiilor publice și insuficiența serviciilor, care rezultă din aceasta") [33].

În douăzeci de ani, spiritul productiv a perturbat un echilibru vechi de secole, promovând o revoluție de semnificație istorică în țară. Dar avem un aparat birocratic tipic unei țări predominant agricole, și asta în timp ce suntem clasați pe locul nouă printre puterile industriale ale lumii .

Această atitudine a rămas neschimbată chiar și atunci când au avut loc primele proteste la Ivrea; cu toate acestea, toate au continuat să reflecte teme non-locale, internaționale sau naționale (asasinarea lui Luther King, suspendarea directoarei familiei Parini, Mattalia) [35.] În perioada premergătoare alegerilor politice din mai, au început să apară primele avertismente, primele - invitații „de a nu confunda extremismul minorităților cu revendicările concrete ale majorității" [36]:

Pericolul este că societatea consumeristă alimentează mituri false, dă protestului o tentă superficială și la modă și, cu alte cuvinte, este incapabilă să dea viață unor mișcări de reînnoire consistente, autentice și, prin urmare, concrete... Luptând fără discriminare împotriva așa-numitei societăți de consum, riscă să subestimeze, de exemplu, fenomenul sudist, care în sine este demn de o nouă luptă politică și civilă; riscă să rămână la marginea vieții partidelor, care au mai multă nevoie ca niciodată de energie proaspătă... [37].

În Pinerolo, ziarul catolic *L'Eco del Chìsone* își rezervă în schimb entuziasmul inițial pentru izbucnirile de solidaritate care au marcat luptele studențești:

Înzestrați cu o percepție extraordinară a evenimentelor și a situațiilor trecătoare , acești tineri își aruncă umbra într-o societate de care nu numai că sunt nemulțumiți, dar își doresc, fără îndoială, schimbarea... astfel de schimbări sunt dorite nu în virtutea unei ideologii programate și limitate, ci mai degrabă în virtutea unor valori atât de universale și umane încât implementarea unei astfel de transformări este înțeleasă și dorită imediat. Această imediatitate derivă din respingerea

medierii partidece și mai ales birocratice. De aici și faptul semnificativ al formării de grupuri, în cea mai simplă formă comunitară, pentru a crește gradul de conștientizare a mediului .

Ziarul a găzduit cu bucurie denunțuri inspirate de un populism vag :

M-am trezit în casa unui profesionist care câștigă câteva milioane pe lună și are o casă care e un palat. Am încercat să vorbesc cu el despre nevoile săracilor și l-am privit cum cade din [nori].

Sau la motive mai specifice de indignare față de anumite probleme de justiție socială:

Neîncrederea în mijloacele legale nu este doar produsul anarhismului incipient, ci se datorează în mare măsură sărăciei conținutului și inadecvării – ca să nu mai vorbim de nedreptatea intrinsecă – a anumitor aparate legislative. Nu este oare adevărat că cei 80 de lucrători CVS au fost jefuiți de drepturile și contribuțiile lor prin amenzi? [40].

În paginile sale au ieșit la iveală fermentările tipice tinerei lumi catolice a vremii, apariția primelor grupuri spontane, un dinamism politic consemnat cu o anumită satisfacție:

Se preferă forme noi implicării în partid: grupul spontan, grupul de interese, adunarea studențească... Se preferă o structură mobilă: o dezbatere, un proiect de cercetare, o activitate de asistență socială, un club de film [44].

Apoi, însă, în urma periodizării neobosite din martie 1968, opiniile au început să se schimbe. Disidența tinerilor față de ierarhie a tins să devină un fenomen organizat și permanent; protestele studențești au început să implice direct liceele din Pinerolo (începând cu Liceul Porporato).

Prima acuzație adusă de Eco *del Chisone* tinerilor catolici a fost aceea că „cer de la Biserică aceleași lucruri pe care i le-au cerut cei mai reacționari conservatori din trecut”:

Ei ar dori ca Biserica să se distanțeze de viața publică, să se întoarcă între porțile templelor sale, să nu pretindă că nici pe Dumnezeu, nici pe ea însăși se amestecă în istoria omenirii, care, în schimb, trebuie construită doar de om [43].

O săptămână mai târziu, distanțarea a devenit mai accentuată, iar studenții au fost invitați în mod explicit să „abandoneze iluzia și revendicările abstracte, faza protestului pur” [43.] Motivele conflictului și controverselor dintre tineri și organul curiei episcopale s-au înmulțit: o expoziție despre pace, adunarea Cavalerilor Italiei, turnirul Acaja, un eveniment folcloric care a avut loc pe Via Nuova, în cel

mai sărac și mai devastat cartier din Pinerolo. Ziarul a alternat opiniile în favoarea și împotriva angajamentului tinerilor catolici

dizidenți într-o atmosferă de dezbatere politică animată [44] .

Apoi, în preajma alegerilor politice, și aici ca și la Ivrea, au prevalat chemările la ordine, partidele au fost din nou considerate singurele sfere de legitimitate politică („poate că tinerii nu știu că odată ce partidele sunt înlăturate, rămâne doar totalitarismul dreptei și al stângii”) [45] , încercările de dialog și discuție „senină” au fost înlocuite de atacuri, critici și unele invective:

Marcuse este un profet stătut care și-a găsit – și cu siguranță nu l-a prevăzut – un loc neașteptat în noile orgii intelectuale. Adepții săi sunt noii catari, vestitori ai unei evanghelizări utopice și ai pauperismului .

În toamnă, în cele din urmă, a mai rămas loc doar pentru cea mai acerbă opoziție . Elevii de liceu din Pinerolo au intrat în luptă, au avut loc primele ciocniri cu poliția la institutul Buniva, iar primele plângeri au fost depuse la autoritățile judiciare. Pe 31 octombrie, studenții au manifestat în fața fabricii de prelucrare a metalelor Beloit [47.] A început o nouă eră , marcată de o radicalizare socială ireversibilă.

La Valsusa, organul seminarului din Susa, părea să fie și ea într-o anumită armonie cu ziarul din Pinerolo , chiar dacă aici motivele consensului inițial față de mișcarea studențească păreau mai adânc înrădăcinate, luate dintr-o perspectivă în care solidaritatea tradiției catolice era însoțită de un angajament mai direct politic în sfera socială :

Ordinul, pentru mulți oameni, este încă ca trenurile să plece și să sosească la timp. Ordinul este să aducă soțiile și fiicele la o *primă* lovitură, între haine și bijuterii, de sute de milioane, fără a risca un linșaj cu ouă putrede. Ordinul este să se poată face curse pe străzi în mașini construite la comandă, fără a întâlni procesiuni de demonstranți. Ordinul este să se considere dreptul la grevă ca o teorie care să fie dezbătută în gol între teoreticieni, fără a invada drumurile . [48]

Un larg consens inițial privind motivele protestelor studențești s-a înregistrat și la Chieri. În această alegere a organismului local *(Cronache chieresi)* s-a constatat imediat o doză bună de pragmatism: îngroparea proiectului orașului universitar pe moșia La Mandria a oferit o oportunitate tentantă zonei Chieri care, «cu terenuri potrivite,

multă verdeață, relativă apropiere de capitală», și-a prezentat candidatura pentru o soluție «alternativă» [49]. Alte elemente de consens au reflectat impulsuri mai politice, chiar contradictorii: elogia spiritului de modernizare («sistemul școlar este vechi, decrepit și trebuie revizuit atât de sus, cât și de jos») [50] alături de denunțurile «unei societăți mecanizate, care anulează orice expresie a individualității cuiva» [51]; lupta împotriva nedreptăților («Poate că nici măcar noi nu putem împiedica școala noastră să fie o școală în care se comit nedreptăți. Dar putem reduce numărul nedreptăților ») [52], împletită cu propunerea de a crea un consiliu municipal al tineretului «care să colecteze vocile tinerilor și să le permită să participe la guvernarea orașului» [53].

Precocitatea mișcării studențești din Chieri în raport cu alte situații periferice a influențat *Cronache chieresi* , care nu a abandonat – așa cum s-a întâmplat în celelalte exemple pe care le-am văzut – pozițiile sale de dialog, dacă nu chiar de consens explicit. Prima adunare numeroasă a elevilor din toate liceele din Chieri, ținută la 15 mai 1968, a fost întâmpinată de ziar cu mare căldură („vântul revoluției culturale începe să bată și la noi în casă"). Mai presus de toate, s-a încercat să se acționeze ca o cutie de rezonanță pentru unele dintre revendicările mai direct sociale formulate de mișcare: tema relațiilor cu familia a fost abordată printr-un sondaj amplu, cu un chestionar care le-a pus tinerilor întrebări precum: „Părinții tăi te înțeleg? Îți respectă ideile? Îți oferă suficientă libertate și încredere în perioada logodnei?" Rezultatele au fost publicate cu un comentariu care sublinia „neînțelegerea totală" care exista între tați și fii . [54] Aceeași temă a fost reluată într-o controversă izbucnită în urma unei lecții despre ateism solicitate de elevii liceului clasic : o scrisoare a tatălui („fiul care pune la îndoială existența lui Dumnezeu pune la îndoială și pozițiile și deciziile tatălui său") a provocat un răspuns indignat din partea elevilor, publicată cu acordul substanțial al conducerii ziarului [55].

O altă inițiativă care a încercat să lărgească sfera valorilor egalitare ale mișcării a fost o anchetă asupra rasismului. Chieri fusese afectată doar marginal de marele val de imigrație care a urmat începerii producției la fabricile Fiat din Rivalla. Baza sa de producție era încă marcată de o predominanță clară a

sectorului textil, care se afla, de asemenea, într-un declin lent și constant. Într-un context astfel protejat social de cele mai dramatice consecințe pe care coexistența cu imigranții le adusese capitalei, ancheta *Cronache chieresi* a fost ca o provocare, un fel de piatră aruncată

în iaz. Un „piemontez adevărat” (un muncitor de douăzeci de ani la o țesătorie) a scris chiar: „Sudicul, chiar dacă este mai ignorant, vorbește ușor și, chiar și în dialectul său de neînțeles, devine ca un dictator”. Ceea ce ieșea la iveală - și ziarul era gata să sublinieze acest lucru - era teama de ceea ce era diferit, încercarea de a exorciza calitățile sudiștilor transformându-i în opusul lor («copiii sunt mai neliniștiți și lipsiți de respect decât ai noștri» «poporul venețian a meritat în schimb pe deplin încrederea noastră, prietenia noastră») [56] . În acest context, *Cronache chieresi* a indicat că luptele studenților - mai ales când în toamnă au început să se repete zi de zi în liceu și în alte institute superioare - au fost singura resursă pentru a mătura relele tradiționale ale orașului Chieri, «frica de a spune adevărul, imobilitatea, absența democrației» [57] .

Într-un context radical diferit, chiar și *La Gazzetta di Chivasso e del Canavese,* organul partidului Pii de dreapta, caracterizat în general printr-o abordare destul de vulgară a luptelor studențești («unde e revoltă, e un german și, zgâriind, iese un nazist cu alte culori» [58], scrisese despre Daniel Cohn Bendit), a mers până acolo încât a găzduit un elogiu de Pier Franco Quaglieni la adresa - conținutului egalitar al predicii lui Don Milani, atacând violent «formele învechite ale culturismului academic [sic!] care adesea îi scot în evidență doar pe cei care au o memorie rapidă» [59] .

Antiautoritarismul, angajamentul de a combate nedreptățile și inegalitățile unei societăți care crescuse prea repede, egalitarismul: este ca și cum, prin presa locală, s-ar putea selecta dintre valorile promovate de '68 pe cele care au avut cel mai mare impact chiar și dincolo de sfera specifică a lumii studențești, cele de la care să se pornească la inserarea deplină a acelei mișcări într-una dintre cele mai frapante transformări pe care le-a suferit țara noastră într-un secol de istorie unificată. Fluxurile tradiționale centru-periferie par să se miște aici în direcții diferite. Între Torino și hinterlandul său, există mai multă simultaneitate și omogenitate decât discrepanțe cronologice și diversitate; simultaneitatea care a

fost unul dintre cele mai spectaculoase aspecte ale lui '68 la scară globală se regăsește la scară provincială și într-o dimensiune care a fost întotdeauna pătrunsă de localismul periferic. Nu numai atât. Convergența largă înregistrată asupra conținutului inițial al mișcării face dificilă considerarea acesteia conform unei interpretări între paranteze. Anul '68 a făcut parte dintr-o serie de schimbări profunde și ireversibile , acționând ca un catalizator pentru acestea, permițându-le să apară în forma lor cea mai pronunțată, astfel încât să treacă intacte în comportamentele colective care au caracterizat societatea italiană cel puțin până la trecerea la normalizare din anii 1980.

Nota

1 În acest sens, eseul lui P. Ortoleva, *„Eseu despre mișcările din 1968 în Europa și America”,* cu o antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma, 1988, începe prin a defini caracteristicile originale ale mișcării (mărimea sa, natura sa generațională, relația sa cu instituția de învățământ, relația sa cu cultura timpului său, cu mass-media, formele sale organizaționale) pentru a indica cel puțin o trăsătură de conținut a mișcării '68, care este extrem de interpretativă: natura crucială a conflictului ca bază a propriei legitimități. '68 este astfel considerat o mișcare „permanentă”, care se reprezintă pe sine ca o „luptă continuă”. Aporiiile sale , contradicțiile sale, nu pot fi rezolvate decât în interminabilitatea sa. Această tensiune planificatoare, această provocare către viitor, această amânare a definirii propriei identități - către construirea unui „om nou” este aspectul central al mișcării '68 asupra căruia Ortoleva a insistat pe bună dreptate.

2 Moțiunea aprobată de studenți la 15 februarie 1967, se află în Archivio Centro Gobetti, Fondo Vitale. Despre acea ocupație, vezi C. Oliva și A. Rendi, // *Movimento studen tesco e le sue strugglete,* Feltrinelli, Milano, 1969, p. 38 și urm.

3 Arhiva Centrului Gobetti, Fondul Vitale, *Platforma de revendicări pentru arhitectură.*

4 Arhiva Centrului Gobetti, Colecția Vitale.

Arhiva Centrului Gobetti , Fondul Vitale. Pentru criteriile de elaborare a sa și titlurile - contrarapoartelor și comisiilor de studiu care au pregătit proiectul final, vezi C. Oliva și A. Rendi, *Il movimento studentesco,* cit., pp. 58 și următoarele.

6 „Ziarul”, editat exclusiv de studenții de la Palazzo Campana, își avea antetul în ziua publicării. A apărut aproape zilnic din 22 ianuarie 1968 până în mai (ultimul număr pe care l-am găsit este din 10 mai). A ajuns la un tiraj de aproape șapte mii de exemplare. (L. Passerini, *Autoritratto di gruppo,* Giunti, Florența, 1988, pp. 104 și următoarele)

7 Pe 8 martie 1968, cele 13 mandate de arestare au fost urmate de 488 de plângeri împotriva a tot atâtor studenți identificați de poliție în timpul diferitelor ocupări ale Palazzo Campana.

8 P. Ortoleva, *Eseu,* cit., pp. 32 și urm.

9 Arhiva Centrului Gobetti, Fondul Vitale. Radicalizarea a avut, de asemenea, un impact semnificativ asupra cercetării mișcării privind o nouă metodă de predare. Activitățile de cercetare au fost reorganizate în comisii cu „titluri mai puternic angajate în politică” (Lupte sociale în Europa, NATO și politica italiană, Planificare națională și putere economică privată, Manipularea consimțământului, Demitizarea ideologiilor. Condițiile muncitorilor în societățile de asistență socială). Vezi în acest sens L. Passerini, *Autoportret,* cit., pp. 124 și următoarele. Documentul aprobat de comisia pentru învățământ și represiune pare deosebit de semnificativ: „Lupta împotriva autoritarismului academic are atât un aspect didactic, cât și unul politic. De fiecare dată când este pusă la îndoială puterea, chiar și cea baronală și feudală, a structurilor noastre universitare , se duce o bătălie politică. A te implica în politică înseamnă a lupta pentru contestarea și redistribuirea puterii. Întotdeauna și în orice caz, înseamnă a introduce un element dezechilibrant și disfuncțional în mecanismul de putere al sistemului social.”

10 F. Ciafaloni, *The Years of Workers and Students,* în L. Bobbio, E. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda, and R. Solmi, *Five Lessons on '68,* Rossoscuola, Torino, 1987, p. 33.

11 G. Viale, «Împotriva Universității», *Quaderni piacentini,* nr. 33, februarie 1968.

[12] Aceste date sunt preluate dintr-o analiză a ştirilor din Torino din trei ziare locale (*La Stampa, La Gazzetta del Popolo* şi *l'Unità),* realizată în perioada noiembrie 1967 - iulie 1968.

[13] Despre caricatură şi batjocură ca elemente importante ale primelor demonstraţii publice ale mişcării studenţeşti din Torino şi despre derivarea lor „situaţionistă”, vezi L. Passerini, *Autoritratto,* cit., p. 114.

[14] Acesta este textul unui fluturaş publicat în „Giornalino” din [1 martie] .

[15] Despre greutatea tradiţiei insurecţionale şi implicaţiile sale politice în perioada postbelică, vezi G. De Luna, *L'insurrezione nella Resistenza italiana,* în *L'insurrezione in Piemonte,* Angeli, Milano, 1987, pp. 60 şi următoarele. Este demn de remarcat faptul că nici măcar în '68 nu exista o demonizare a inamicului: «Poliţia era animată de ură şi antagonism de clasă faţă de noi, conştientă de faptul că agitaţia noastră era în mare măsură rezultatul condiţiei noastre sociale privilegiate, ceea ce avea consecinţa de a-i obliga să îndure ore îngheţate de supraveghere... în ciuda acestui fapt, unii au acceptat chiar invitaţia noastră de a vizita universitatea ocupată şi au petrecut ore întregi discutând despre politică» (G. Viale, «Contro l'Università», cit.).

[16] Folosind acest slogan, studenţii din Torino nu au fost nicidecum izolaţi. Analiza lor asupra mecanismelor represive ale statului a fost larg răspândită şi în cercuri mai largi. Revista *Quindici* a publicat în numărul din februarie 1968, editată de Furio Colombo, o selecţie de documente produse de mişcarea studenţească din Torino, prezentând-o sub titlul „Torino ca Madridul”. Despre aceste aspecte, vezi N. Ajello, *Lo scrit tore e il potere (Scriitorul şi Puterea),* Laterza, Bari, 1974, pp. 202 şi următoarele.

[17] Vezi în acest sens G. Grosso, „Libertatea profesorilor trebuie apărată în universităţi”, *La Stampa,* 3 ianuarie 1967. (Grosso, în articolul său, a comparat excesele studenţilor cu „izbucnirea zgomotoasă” a fasciştilor împotriva lui Ruffini în curtea universităţii în 1929.) Din partea studenţilor, ţintele polemicii împotriva antifascismului „oficial” au fost în special - profesorii Aldo Garosci şi Franco Venturi: „Funcţia lor de profesori”, scriau ei , „este în primul rând medicală. Nu se ştie, însă, dacă scopul lor este de a crea generaţii de tineri «critic democratici» sau, mai degrabă, de a-i imuniza de germenii rebeliunii, inculcându-le bacilii îmbălsămaţi ai Rezistenţei trecute, de care s-au recuperat perfect.” (Arhiva Centrului Gobetti, Fondul Vitale, *Institutul de Istorie. De la despotismul iluminat la iluminismul despotic).*

[18] G. Viale, *The Sixty-Eight,* Mazzetta, Milano, 1978, p. 42.

[19] Pentru această definiţie, vezi P. Ortoleva, *Saggio,* cit. Dimensiunea colectivă a interacţionat profund şi cu descoperirea violenţei, contribuind la asumarea acesteia într-un sens complet *intern* caracteristicilor de ansamblu ale mişcării: „Frica de intervenţia poliţiei nu era altceva decât conştientizarea izolării noastre reciproce şi a faptului că forţa publică, ca orice alt act de intervenţie represivă, era instrumentul prin care se realiza atomizarea şi opresiunea individuală a corpului studenţesc, lipsit de dimensiunea colectivă a practicii sale” (G. Viale, „Contro l'Università”, cit.).

[20] Despre legătura „comportamentală” cu violenţa stabilită în cadrul mişcării muncitoreşti, vezi paginile lucide pe această temă ale lui G. Galli, / *partiti politici in Italia, 1861-1973* , Utet, Torino, 1974, pp. 172 şi următoarele.

[21] G. Viale, *Cei şaizeci şi opt,* cit., p. 42.

[22] *Ibidem,* p. 44.

Nu

(Eseu,

cit.), cât și G. Viale *(Il sessantotto,* cit.) insistă asupra lungului *marș prin instituții ca propunere politică originală și exclusivă a mișcării studențești din Torino. Acesta din urmă* — care a fost cel mai lucid susținător al acesteia — repetă temele sale esențiale la pp. 112 și următoarele, oferind și cea mai cuprinzătoare definiție.

24 *Probleme ale socialismului,* n. 32, 1968.

Despre caracteristicile originale ale orașului Torino și pentru o definiție a „gianduismului" printr-o examinare a opoziției Gobetti-Gozzano, vezi G. De Luna, interviu cu Norberto Bobbio, *Cittù,* nr. 1, 14 martie 1986.

2^ G. Viale, *Il sessantotto,* cit., p. 22; despre angajarea ca punct de rupere a izolării individuale de piramida socială, vezi și L. Passerini, *Autoritratto,* cit., p. 90.

22 L. Bobbio, *The '68 Movement in the University,* în L. Bobbio, F. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda, and R. Solmi, *Five Lessons,* cit. p. 19.

28 Literele au apărut în rubrica „Specchio dei tempi", *La Stampa,* die. 1967, 18 ianuarie și 8 februarie 1968.

29 M. Celio, «I giovani», // *Cavour,* nr. 8, 1 iulie 1968. Ziarul folosea tonuri apocaliptice, referindu-se mereu la proteste: «Popor italian, astăzi vă pierdeți în abis, femeile și bărbații voștri, în marea lor majoritate, sunt totuși sănătoși și privesc cu uimire și durere la cea mai mică parte care a abjurat legile moralei, ale vieții civile și ale onoarei; care a pierdut simțul demnității umane și dragostea de țară» (U. Allioni di Brandello, «Solveijg», *Il Cavour,* nr. 3, 1 mai 1968).

G. Viale, „Despre familiile noastre", „ziar" din 12 februarie 1968.

51 „O problemă de mare interes", *Il Risveglio,* 19 ianuarie 1968. Pe 28 ianuarie, săptămânalul relata despre o întâlnire a primarilor locali „în care s-a observat o ironie considerabilă la adresa urbaniștilor din Torino care au văzut doar zidul exterior al La Mandria și par convinși că acesta constă dintr-un parc natural splendid, neîntrerupt, în timp ce, în realitate, copacii înalți ocupă 1% din suprafață, iar în alte părți sunt doar tufișuri ". Trebuie amintit că consiliul de administrație al Universității din Torino a decis să mute departamentele de științe pe proprietatea marchizilor Medici del Vascello din La Mandria. Studenții au protestat împotriva acestei decizii pe 20 noiembrie 1967, „în apărarea unității structurilor administrative ale universității" (C. Oliva și A. Rendi, *Il movimento studentesco,* cit., pp. 67 și următoarele).

52 Don M. Canova, «Hipioții americani și noua stângă», // *Risveglio,* 8 martie 1968.

55 „Perspectivele protestului tineretului", *La Sentinella del Canavese,* 8 martie 1968. Ponderea tradiției Olivetti este evidentă într-o serie de inițiative întreprinse la Ivrea chiar la începutul protestului: o conferință despre „Probleme și perspective pentru o politică de tineret", cu vorbitori precum Francesco Alberoni *(Tineretul și schimbarea socială),* Giuseppe Tamburrano *(Schițe ale unei politici de tineret)* și Guglielmo Negri *(Organismele publice și politica de tineret în Italia postbelică);* o prelegere susținută de Francesco Fomari *(Psihanaliza instituțiilor) și* una susținută de Vladimir Mikes *(Avangarda la Praga);* și o serie de filme de Antonioni. Toate în februarie 1968.

54 Iată ce spunea directorul ziarului din Canavese, F. Ivaldi («Necunoscutul tinerilor», *La Sentinella del Canavese,* 22 martie 1968).

55 *La Sentinella del Canavese,* din 1 martie 1968, a publicat o scrisoare semnată de 146

de profesori și 81 de părinți prin care protestau către Ministrul Educației împotriva suspendării directorului școlii Parini și a „intervenției masive a poliției” („criticile aduse de elevi sistemelor actuale sunt atât de grave și, în majoritatea cazurilor, atât de obiective, încât necesită răspunsuri constructive, nu represive.”);

numărul din 12 aprilie a oferit o acoperire amplă unei procesiuni cu torțe în memoria lui Luther King, care s-a încheiat cu o slujbă solemnă în catedrală.

36 L. Gallino, recenzia IJ. Servan Schreiber, *The American Challenge,* în *La Sentinella del Canavese,* 29 martie 1968.

37 F. Ivaldi, «Tinerii și rezistența», *La Sentinella del Canavese,* 26 aprilie 1968.

38 AB, «The Youth Problem», *L'Eco del Chisone,* 11 ianuarie 1968.

39 A. Carrara, „Crimele bunăstării", *L'Eco del Chisone,* 18 ianuarie 1968.

„ Universitatea italiană: ce model?", *L'Eco del Chisone,* 15 februarie 1968. Articolul se referă la disputa dintre muncitorii fabricii de bumbac Vallesusa, apărută după faliment și fuga directorului general Felice Riva în Liban.

„ Grupuri de tineri din zona Pinerolo", *L'Eco del Chisone,* 11 aprilie 1968. Articolul făcea parte dintr-o publicație pe o pagină întreagă („Tineri pe drumurile lumii") care conținea și un document al profesorilor de la liceul local Porporato, în favoarea revendicărilor educaționale ale mișcării („credem în seriozitatea angajamentului lor, și pentru că elevii care participă la Mișcare s-au remarcat întotdeauna la școală").

42 „Grupuri spontane, mișcări de nesupunere?", *L'Eco del Chisone,* 7 martie 1968; semnificativă este și acuzația că studenții sunt „slujitori nebuni ai comuniștilor".

43 „Revolta studenților universitari într-un articol din *Ricerca,* periodicul FUCI", *L'Eco del Chisone,* 14 martie 1968.

44 „Observații despre o demonstrație de protest. Două scrisori despre problemele Bisericii din Pinerolo", *L'Eco del Chisone,* 16 mai 1968. Tinerii mișcării s-au declarat „interpreți ai furiei tăcute și dureroase emanate din acele ghetouri", iar preotul Don Vittorio Murerò și-a afirmat legăturile cu ei: „Legătura cu acești tineri există și nu mi-e rușine de asta, dar este o legătură de sinceritate, prietenie și loialitate critică." La expoziția pentru pace, organizată de grupul Acțiune pentru Pace al Mișcării Studenților Catolici, ziarul, în numărul din 3 mai 1968, a criticat lipsa de corectitudine din judecata sa, cu doar Statele Unite în boxa acuzaților. În cele din urmă, după șarjele poliției care au dispersat demonstrația studențească împotriva mitingului Cavalieri d'Italia din 17 octombrie 1968, tinerii au protestat la *L'Eco del Chisone* pentru „exaltarea militară " cu care ziarul a întâmpinat mitingul.

4 3 G. Trovati, «Cartonașul alb al tinerilor nemulțumiți», *L'Eco del Chisone,* 4 aprilie 1968. Controversa se răspândește în familii, conform a ceea ce scrie «un tată» în numărul din 28 martie: «Chiar dacă pot exista părinți care uneori par mai preocupați de carnetele de note decât de maturizarea copiilor lor, acuzația pe care o aduceți taților și mamelor unora dintre voi că ați fost aliați validi ai represiunii, «jucându-se pe șantajul afecțiunilor», este nejustificată și jignitoare. Așa cum este nedreaptă evaluarea pe care o insinuați despre munca profesorilor voștri. Încercarea de a vă face pasivi « obiecte ale manipulării culturale și ale înrobirii» poate fi în mintea înflăcărată a cuiva care se joacă poate cu voi, cu siguranță nu sunt intențiile marii majorități a profesorilor». De asemenea, semnificative pentru vioiciunea dezbaterii politice sunt: «Un apel al episcopului pentru Universitatea Catolică. Studenți și școală din Pinerolo» (21 martie 1968); «Un spațiu în școlile italiene pentru o creștere responsabilă» (un articol scris de trei tineri din mișcarea studențească - Baraldi, Foli, Gottero - apărut în numărul din 11 aprilie 1968); o scrisoare de la părintele Franco Trombotto («Se întâmplă în această biserică obosită din Pinerolo») prin care protestează împotriva ziarului mișcării, *Venticinquesima ora* , și îl invită pe episcop «să ia o poziție clară»; omilia episcopului Santo Quadri împotriva «răspândirii spiritului violenței» (6 iunie 1968).

46 „Marcuse, un profet învechit *", L'Eco del Chisone,* 27 iunie 1968.

47 Despre întâlnirea dintre studenți și muncitorii din Beloit, vezi *L'Eco del Chisone,* 7 și 21 noiembrie 1968.

48 *Valsusa,* 14 decembrie 1968.

49 „De ce Chieri ar trebui să devină un oraș universitar”, *Cronache chieresi,* 16 februarie 1968.

C. Roccati, «Studenți în Chieri», *Cronache chieresi,* 9 februarie 1968. « Toată lumea trebuie să fie conștientă de acest lucru – adaugă articolul – atât profesorii, cât și elevii; nimeni nu este exclus, nici măcar cei din Chieri... fără teama de a ofensa miturile, conformismele și senzaționalismele care guvernează viața orașului nostru».

„Tinerii și Revoluția”, *Cronicile Chieri,* 19 ianuarie 1968.

52 *Cronicile Chieri,* 1 martie. Expresia despre nedreptate este preluată dintr-un răspuns al lui Cesare Roccati la o scrisoare a profesoarei Marina Maspoli Bodrato, profesoară de educație civică la școala gimnazială locală, care se plângea de discriminarea elevilor mai săraci la alegerea destinațiilor pentru excursiile școlare.

52 c. R., «Școala și societatea», *Cronache chieresi,* 31 mai 1968.

54 Ancheta a fost publicată în numărul din 29 martie 1968. Pe 12 aprilie, același ziar a publicat comentarii indignate cu privire la plângerea carabinierilor împotriva unui cuplu tânăr care se săruta în public „cu prea multă pasiune”.

55 *Cronici Chieri,* 7 iunie 1968.

56 „Sunt piemontezii rasiști?”, *Cronache chieresi,* 18 octombrie 1968.

57 Vezi articolul pe o pagină întreagă „Ce vor studenții din Chieri?”, *Cronache chieresi,* 29 noiembrie 1968, cu un subtitlu care spunea: „o conversație cu protestatarii din orașul ciulinilor și al bagna cauda”.

58 «Pinzillacchere», *The Chivasso and Canavese Gazette,* 31 mai 1968.

59 p. F. Quaglieni, «Să vorbim despre examene», *La Gazzetta di Chivasso e del Canavese,* 191 aug. 1968.

'68 LA TORINO. ÎNCEPUTURILE: COMUNITATEA STUDENȚEȘTILOR DIN PALAZZO CAMPANA

de Marco Revelli

„Universitatea are nevoie de mai puține discuții și de mai multe concluzii” [1]: astfel, pe 6 noiembrie 1967, rectorul Mario Allara a încheiat discursul inaugural pentru cel de-al 564-lea an universitar al Universității din Torino. Rectorul Politehnicii, profesorul Capetti, avea să folosească cuvinte aproape identice a doua zi, sperând „că studenții nu trădează sensul literal al acestui titlu și își amintesc că nu s-au înscris la Politehnică pentru a discuta despre programele și structurile acesteia, ci pentru a învăța”. [2] Ceremonia a început cu o comemorare a lui Vittorio Vailetta, pe care Politehnica îl considera „aparținând familiei sale ” deoarece era *inginer onorific.* De asemenea, s-a reamintit că în anul universitar 1966-1967, Politehnica din Torino absolvise 398 de tineri, aproape dublu față de numărul de 204 din 1958-1959, cu mai puțin de un deceniu înainte. În aceeași perioadă, numărul studenților înscriși la Universitatea din Torino crescuse de la 11.889 la 19.601, o creștere de 65%, cu vârfuri deosebit de evidente în facultățile care aveau să devină în curând epicentrul revoltei: Literatură, Educație și Științe . [3] Aceasta este, fără îndoială, o cifră îngrijorătoare , având în vedere că numărul profesorilor crescuse cu doar 37, de la 115 la 152.

Pe de altă parte, faptul că ceva plutea în aer și că se dezvolta un fel de „ruptură” în „lumea școlară” este mărturisit și de preocupările apărute în cotidianul local, *La Stampa* - la acea etapă încă declarat un indicator al stării de spirit predominante în *establishmentul local* , cu vocația sa explicită de predicare și dorința sa nedisimulată de direcționare și cenzură atât la nivel ideologic, cât și social -:

De ani de zile - se preciza într-un articol din 19 noiembrie - școala, instrument indispensabil pentru formarea cetățenilor și managerilor de mâine, se luptă profund

Criză... Toată lumea este de acord asupra necesității reînnoirii școlii: dar această transformare trebuie să se producă cu prudență chibzuită și fără răsturnări bruște. Acestea fiind spuse — a adăugat apoi, aproape ca și cum ar fi vrut să anticipeze și să exorcize temerile viitoare — în înțelegerea mai largă și mai atentă a elevilor, apare suspiciunea că unii dintre tineri, neliniștiți în sala de clasă și predispuși la demonstrații pe stradă, sunt manipulați din când în când de oameni care au puțin în comun cu dorința lor de reînnoire.

Cursiva a apărut pe pagina locală – oarecum nejustificată, având în vedere că la Torino nu se mai auzise încă nicio tulburare studențească de la vară și nici nu se văzuseră „demonstrații stradale”. Dar chiar în aceeași zi, știrile naționale au relatat ocuparea Universității Catolice din Milano („De către un grup de 50 de studenți care protestează împotriva taxelor școlare”, se vedea titlul). Iar teama de o posibilă contagiune era evidentă în rândul unei clase conducătoare locale încă atentă, până la cele mai mici detalii, la ordinea civică și evident convinsă că trebuie și poate anticipa, preveni și controla dinamica și provocările acesteia.

La șaisprezece zile după ceremonia academică îngrijorată și oarecum arogantă , la doar două zile după alarma tulburătoare de la La *Stampa, pe 22* noiembrie , câteva sute de studenți au asediat rectoratul unde consiliul de administrație al universității delibera asupra amplasamentului extrem de disputat al campusului universitar din zona Mandria.4 Acest plan , susținut de rectorul Allara și Fiat, dar combătut de Consiliul Local, Institutul de Urbanism , Comitetul Regional de Planificare, Italia Nostra, Asociația Lectorilor și Asociația Asistenților, se declaraseră împotriva lor.5 Aceştia au cerut să participe la discuție ca părți direct interesate. Au emis un ultimatum: „Ori ne lăsați să intrăm, ori spargem ușa”. Folosind un megafon, au imitat cele trei explozii ale șarjelor, apoi, cu umerii, au spart ușa și au invadat sala de clasă. Abia după două ore, în urma intervenției poliției și a carabinierilor, ședința consiliului a putut fi reluată cu ușile închise, încheindu-se cu aprobarea propunerii rectorului cu 12 voturi pentru și 2 împotrivă .

Cinci zile mai târziu, într-o radicalizare și masificare rapidă , [7] studenții facultăților de științe umaniste, adunați în adunare în aula mare a Facultății de Drept, au proclamat cu aproximativ 600 de voturi pentru și foarte puține împotrivă ocuparea Palazzo Campana. „30 de studenți ocupă Universitatea”, a titrat *La Stampa* în știrile orașului , stânga jos, adăugând în subtitlu „Tinerii vor să se opună autorității școlii” .[8] Alături, vestea debutului lui Dario Fo la Carignano, cu *„La signora è da buttare”;* în știrile din provincie, anunțul „incidentelor din Ivrea din cauza grevei

fabricanților de scule Olivetti"; pe pagina a treia, un articol lung de Alberto Ronkey: „Febra aurului se potolește" (stabilizându-se la 35 de dolari uncia) și un reportaj de la Moscova: „Noi revolte sângeroase în China", în timp ce prima pagină este dominată în întregime de vetoul francez asupra intrării Marii Britanii în Piața Comună. „Reprezentanții UGI (stânga), Goliardi Indipendenti (liberali) și Intesa (catolici) s-au declarat în favoare", se arată în articol. „Grupul Viva Verdi (monarhiști) și studenții la medicină sunt împotrivă." Și a continuat prin a opta imediat pentru o poziție explicit ostilă acțiunii studenților și care viza minimizarea motivelor, amplorii și semnificației acesteia. O atitudine față de care poziția *Gazzetta del Popolo, celălalt ziar orășenesc, legat de stânga creștină, va constitui o alternativă ostentativă – într-un climat care seamănă în multe privințe* cu o „piață satului", în care fiecare eveniment care are loc în „locurile desemnate" ajunge să devină obiectul unor discuții și dispute aprinse :

TV Sette i-a filmat și pe studenți ocupând Palazzo Campana ieri, în timpul unei adunări aglomerate ținute în aula principală. Astfel, postul de televiziune va putea documenta faptul că ocupația nu este determinată de câteva zeci de studenți agitați, ci de sute de tineri lideri care doresc renovarea eficientă a facilităților universitare, care au devenit uzate și inadecvate pentru vremuri.

Dacă vrem să fim fideli faptelor - va adăuga un editorialist anonim a doua zi, într-o polemică și mai explicită cu *La Stampa* - nu putem vorbi de treizeci sau mai mulți huligani care ocupă Palazzo Campana, când șase sau șapte sute de studenți participă la adunări (și nici nu sunt mult mai mulți care asistă la lecții) și aproape toți se declară în favoarea agitației.

Noile caracteristici ale lunii decembrie la Torino

Și totuși, în ciuda atenției analitice acordate faptelor, ceea ce scăpase în mare măsură observatorilor externi era punctul de cotitură al evenimentelor; conștientizarea faptului că ceea ce începea la facultatea de științe umaniste din Torino era, în multe privințe, o experiență unică; cu siguranță fără precedent în comparație cu situația studențească din Torino și Italia. O noutate de care, însă, protagoniștii erau pe deplin conștienți: *„Pentru prima dată* la Universitatea din Torino, a fost organizată o agitație cu programe de lucru pe termen lung dezvoltate în cadrul adunărilor facultății.” [10] Spre deosebire de toate ocaziile anterioare, ocupația nu a avut scopul de a exprima protestul contingent al studenților față de evenimente individuale, exercitând forme ocazionale de presiune asupra nivelurilor instituționale ale structurii puterii,

ci mai degrabă de a se prezenta ca un eveniment destinat să dureze; ca o structură permanentă care își viza propriul program de lucru. Era o declarație explicită de autonomie pentru mișcarea studențească, care se constituia astfel, prin permanența programatică a formelor sale de mobilizare, ca un subiect colectiv independent în cadrul structurii universitare, din care își propunea să fie un element de contestare permanentă. În moțiunea aprobată de adunare, „cumpărarea zonei Mandria... și prezentarea în Cameră a proiectului de lege 2314", cele două *casus belli* care declanșaseră - mobilizarea, erau considerate „doar două exemple ale autoritarismului profesorilor și al structurilor academice" [11]. Adevăratul obiectiv era indicat în conținuturile și metodele predării academice [12]:

A lupta doar cu ocazia unor episoade individuale - specifica documentul distribuit în același timp - este inutil și constituie o acțiune sortită înfrângerii. Trebuie să ne planificăm lupta [13].

Și a adăugat, sub titlul *Cum să lupți împotriva autoritarismului academic :*

Noi, studenții, vrem să alegem subiectele pe care vrem să le studiem, tipul de educație pe care vrem să îl oferim, metodele de predare pe care vrem să le urmăm. Profesorii nu ar trebui să fie maeștrii noștri, ci ar trebui să participe la seminarii și cercetări de la egal [la egal].

Deosebit de semnificativ în acest sens este textul convocării, din 5 decembrie, a adunării Facultății de Drept , la care a participat un corp studențesc notoriu de moderat:

Ocupația actuală - afirmă el - este radical nouă. În *ea, „protestul" este doar un element marginal.* Se ocupă de discutarea împreună, de dezvoltarea împreună a criticilor și propunerilor privind modul în care dreptul ni se predă astăzi în facultate [15].

adunarea generală a studenților a fost cea care a gestionat și a decis imediat și

direct momentul și metodele protestului, fără nicio altă mediere din partea organismelor reprezentative instituționale (Interfaculty). Este adevărat că moțiunea din 27 noiembrie în favoarea ocupației era încă semnată de Ugi, Intesa și independentul Goliardi, conform schemelor tradiționale de reprezentare studențească. Dar aceasta era mai degrabă formală decât substanțială. De fapt, și încă din prima zi, vechile organizații care dominaseră dezbaterea și scena politică din cadrul

universității s-au „dizolvat”, ca să spunem așa, în cadrul mișcării, recunoscând adunarea nu doar ca organ decizional suveran, ci și ca *reprezentare concretă, materială și corporală* a mișcării în sine, în contrast cu principiul anterior de *reprezentare.* Această stare de fapt avea să fie sancționată oficial pe 15 decembrie, când Comitetul de Agitație care condusese chiar prima fază a protestului și-a prezentat demisia „pentru a permite o relație mai organică între studenți și reprezentanții lor în faza următoare”, transferând toată puterea comisiilor de studiu, angajate în redactarea *Cartei Revendicărilor Studențești* și în analizarea și contestarea învățământului tradițional. Fiecare comisie își va alege propriul reprezentant, care va putea fi revocat oricând, la discreția exclusivă a comisiei; grupul de reprezentanți va constitui noul Comitet de Agitație, singurul organism legitim care va reprezenta mișcarea în orice negocieri cu „organismul academic”, care va putea fi revocat *de* adunare. Cu siguranță, noua dimensiune va expune periculos mișcarea în termeni de legitimitate , care va înceta să mai fie generală și formală (ca în cazul unei reprezentări instituționale alese prin sufragiu extins la întregul corp studențesc) și va deveni specifică și participativă (a decide este „cine este acolo”, adică cine este acreditat prin prezența sa fizică pentru a face alegeri informate). Și, de fapt, atât autoritățile academice, cât și *La Stampa* nu vor înceta să conteste legitimitatea și reprezentativitatea deciziilor luate, punând

sub semnul întrebării, împotriva - „minorității” actuale, „majoritatea” absentă („Actul de forță a fost decis ieri dimineață într-o adunare de 500 de studenți universitari, în timp ce numărul total de studenți înscriși este de 19.500” - 28 noiembrie; „Ocupația, decisă de o adunare de 500 de persoane, este dezaprobată de masa tinerilor” - 29 noiembrie; „Studenții universitari sunt 19.500, majoritatea este împotriva actelor de forță” - 30 noiembrie). Dar o astfel de linie a fost în mare măsură subminată - sau cel puțin slăbită - de alegerea inteligentă și ingenioasă a mișcării studențești de a nu se înrădăcina într-o apărare totală și exclusivă a asamblarismului, ci de a solicita imediat organizarea unor „alegeri libere”, prin vot secret și deschise tuturor membrilor facultății prezenți la Palazzo Campana . [16] Pe 30 noiembrie, între orele 11:30 și miezul nopții, o secție de votare a rămas deschisă în interiorul clădirii ocupate. 1.524 de studenți au participat la vot, cu următorul rezultat: 815 în favoarea ocupației, 428 împotrivă, 7 buletine de vot albe, 4 nevalide. „Numărul de alegători”, se preciza în comunicatul emis de ocupanți la final, „a fost procentual egal cu numărul de alegători înregistrat la ultimele alegeri interfacultare, care au durat trei zile

și nu 12 ore". „O prezență excepțională la vot a subliniat succesul referendumului convocat pentru a decide democratic dacă se continuă sau nu ocupația", a comentat Gazzetta del Popolo pe 1 decembrie.

În cele din urmă, și acesta nu este un factor minor în determinarea noutății protestelor de la Torino, studenții care ocupă pe 27 noiembrie nu vor fi obligați să se confrunte imediat cu răspunsul represiv al autorităților academice și al poliției. Datorită indeciziei și contradicțiilor care au apărut în cadrul corpului academic, aceștia vor putea beneficia, timp de exact o lună, de un fel de „timp suspendat", de un spațiu liber în care să își dezvolte autonom creșterea colectivă. Și, mai presus de toate, să își structureze propria structură organizațională permanentă, modelată pe conținutul dezvoltării culturale și educaționale. Adunările facultăților se pot organiza imediat în comisii: Facultățile de Științe Umaniste, Filosofie, Analiză Socială, Pedagogie, Geologie și Științe. Fiecare - comisie, la rândul ei, s-a împărțit în subgrupuri: Vietnam, America Latină, Pedagogia disidenței, Psihanaliza și represiunea, Filosofia științei (care ulterior a dat naștere Sociologiei științei), Relația dintre filosofie și cultură (despre Marcuse), Școală și societate, Cinema și societate, Tineret și protest, Grupuri minoritare, Dezvoltarea capitalistă în Italia după 1960, Diviziunea muncii, Diverse tendințe în drept (5 grupe) și Rolul social al juristului, Conținut și metode ale facultăților de științe umaniste . Au luat naștere „contracursurile", o experiență centrală, după cum se va vedea mai târziu. Și se consolidează acea rețea densă de relații interpersonale, conexiuni și solidarități bazate pe durata unei experiențe colective „ excepționale" și împărtășite, ceea ce constituie trăsătura caracteristică a dimensiunii „comunitare" asumate de mișcare în această fază: conform unui sondaj aleatoriu, realizat prin afișarea unui registru pentru semnăturile celor prezenți, se estimează că aproximativ 700 de studenți participă [zilnic la lucrările] comisiilor și la contraexamene , un număr egal, dacă nu chiar mai mare, decât cei care frecventau în mod normal cursurile. În același timp, clădirea ocupată poate fi folosită ca „instrument" de comunicare politică și socială, pentru a „rupe asediul" și a stabili relații cu o gamă largă de forțe politice și culturale: deja în seara zilei de 2 decembrie (sâmbătă), are loc o dezbatere publică despre rolul școlii în universitatea ocupată, cu participarea lui Berlinguer, secretarul Camerei Muncii din Torino, Sergio Garavini, și a profesorilor Massucco Costa, Viola, Barone și Della Gatta. În luna următoare, Palazzo Campana avea să fie destinația intelectualilor, directorilor, jurnaliștilor, sindicaliștilor, politicienilor, precum și,

bineînțeles, a muncitorilor [18] și a studenților din alte orașe. Ceea ce era - atunci definit în mod obișnuit - conform jargonului creat în timpul ocupației de la Arhitectură, cu câteva luni mai devreme - un „spațiu structural” se născuse: un teritoriu autonom și independent asupra căruia mișcarea își putea realiza suveranitatea [19] .

de ce autoritățile academice au permis ocupanților să beneficieze de un astfel de armistițiu . Studenții nu au ezitat să atribuie acest lucru fricii de a declanșa - acea spirală între represiune și lărgirea bazei de masă a mișcării care, în multe privințe, caracterizase cele mai recente tulburări, în care intervenția poliției a ajuns să unească un front studențesc substanțial divizat în jurul celor mai radicale poziții: „lipsa intervenției poliției”, se preciza într-un document datat 9 decembrie, „se datorează «amintirii a ceea ce s-a întâmplat acum un an: am ocupat cu optzeci de oameni, suntem douăzeci, mai mult de o mie»” [20] . Și că, pe de altă parte, a prevalat iluzia, cel puțin pentru o anumită perioadă, că, în absența unui răspuns frontal, tulburările vor ajunge să se epuizeze, din cauza lipsei de conținut și a apariției unor contradicții interne, este demonstrată de comentariul la întâlnirea din 16 decembrie dintre rectorul Allara și prefectul din Torino, apărut în *La Stampa:* „Evacuarea forțată a clădirii ”, se afirma, „ar putea fi o «favoare» adusă ocupanților, care acum sunt obosiți și divizați de dispute interne”. [21] Dar ruptura semnificativă generată în lumea academică de tulburările continue trebuie să fi jucat și ea un rol semnificativ. Și în special imposibilitatea - în sine fără precedent în situația de la Torino - de a ajunge la decizii unanime în cadrul Senatului Academic, după ce Consiliul Facultății de Educație, cu o rezoluție senzațională, rupsese frontul votând în unanimitate, încă din 28 noiembrie, o moțiune în care Decanului (profesorul Quazza) i se dădea mandatul de a «continua pe linia deja adoptată de el, de a propune să se folosească toate mijloacele pentru a evita în orice caz recurgerea la soluții forțate de către - autoritățile academice, soluții care, în plus, ar fi contraproductive» [22] .

Toate acestea vor contribui la trăsăturile inedite ale acelei noi faze 23 — la a-i conferi caracteristicile specifice anului '68, mai exact. Și vor influența nu doar „stilul” cu care va fi gestionată agitația, ci și o serie de probleme cruciale în dezbaterea politică din cadrul mișcării studențești — de la vechea chestiune a sferelor decizionale și a relației dintre democrația directă și cea delegată, la atitudinea față de componentele reformiste ale corpului academic, de la legătura dintre

predare și formele organizaționale ale mișcării până la natura „politizării ” realizate în luptă — transformându-i, aș spune ireversibil , sensul și contextul. Va fi suficient să comparăm, chiar și pe scurt, noua experiență cu cea imediat precedentă — ocupația din februarie 1967 — pentru a-i înțelege pe deplin diferența.

Ocupația din februarie '67 și rolul „grupurilor”

Cu doar nouă luni înainte de ocupația din noiembrie, Universitatea din Torino – încă Palazzo Campana – fusese locul unui conflict major de importanță națională.24 Pe [8] februarie, ca parte a protestului mai general convocat împotriva proiectului de reformă universitară de către Universitatea din Torino (prezidată pe atunci de Nuccio Fava pe baza unei coaliții între Intesa și Ligi), organizația studențească de stânga propusese adunării convocate de interfacultate ocuparea universității. În ciuda opoziției Intesei (care în seara precedentă se despărțise de Ugi, provocând demisia conducerii sale din Torino) și a altor grupuri, care considerau inițiativa prematură și negau adunării dreptul de a decide asupra unei probleme atât de importante, propunerea Ugi a fost totuși adoptată cu majoritate. Intervenția poliției, solicitată de rector în aceeași seară, și blocarea ulterioară a Palazzo Campana, însă, reuniseră frontul studențesc: într-o întâlnire ținută la Camera Muncii, reprezentanți ai Intesa, Goliardi Indipendenti (liberali - progresiști) și Viva Verdi (monarhiști) se declaraseră și ei în favoarea reluării ocupației , cerând demisia rectorului.25 Astfel a început o lungă serie de demonstrații: ocuparea Institutului de Fizică cu evacuarea forțată ulterioară, apoi a Institutului de Fiziologie și, în final, după redeschidere, pe [13] februarie, o nouă ocupare a Palazzo Campana, cu acordul tuturor componentelor. Dar dezacordul fundamental asupra domeniilor decizionale nu încetase: Intesa și independentul Goliardi insistaseră ca ocupația să fie ratificată de adunarea interfacultății în după-amiaza zilei de 13, care hotărâse, de asemenea, să înființeze un comitet de protest compus dintr-un reprezentant al fiecărui grup participant la ocupație și completat de trei persoane alese de studenții ocupanți. UGI, opusă acestei idei, propusese în schimb un comitet de protest numit în întregime de adunarea generală convocată pentru ora 21:00 în aceeași zi. Astfel, s-au format două organe de conducere diferite, legitimate de două principii opuse

: organul reprezentativ și delegat al adunării interfacultăților (responsabil pentru voința generică, dar generală, a întregului corp studențesc) și organul direct și participativ al adunării (responsabil pentru voința specifică, dar parțială, a studenților protestatari).

Structurati în adunări ale facultății, ocupanții și-au elaborat apoi propriile revendicări:

Includerea *imediată* a reprezentanților studenților în organele de conducere ale universității cu vot consultativ; *aviz favorabil* al consiliilor facultăților și al Senatului Academic privind votul *deliberativ* al reprezentanților studenților în organele de conducere ale universității; *aviz favorabil* al Senatului Academic privind o schimbare radicală a sistemului de alegere a rectorului. Aceste alegeri trebuie să se desfășoare cu participarea deliberativă a tuturor membrilor universității.

Moțiunea care conținea aceste revendicări, aprobată de adunarea generală la 15 februarie, specifica că «dacă aceste cereri sunt acceptate, studenții vor abandona ocupația» și exprima o evaluare extrem de pozitivă a faptului că «o parte a profesorilor titulari, împreună cu celelalte componente ale lumii universitare , au aprobat formal acțiunea studenților, recunoscând legitimitatea motivelor politice care au dus la ocuparea Palazzo Campana [26.] Aceștia erau profesorii Viola, Viano, Lore Terracini, De Bartolomeis, Abbagnano, Chiodi, Bobbio, Quazza [27] , Massucco Costa, Bonfantini, Mazzantini, Castagnoli, Mottura, Passerin d'Entrèves și Firpo, ale căror nume vor apărea și în partea de jos a moțiunii finale cu care, după o fază de epuizare lentă [28], la 27 februarie , s-a decis suspendarea ocupației, propunând, în același timp,

să înființeze un comitet permanent compus din reprezentanți ai asociațiilor și profesorilor subsemnați, pentru a continua examinarea problemei reformei universitare naționale, studiul posibilităților concrete de implementare și experimentare a reformelor la nivel local și pentru a propune forme de agitație capabile să împiedice implementarea unor măsuri care ar putea pune în pericol o reînnoire efectivă și eficientă a universității [29].

„Revoluția lingvistică” din noiembrie

Acum, dacă comparăm limbajul acestor descoperiri de arhivă cu cel al documentelor ocupației din noiembrie-decembrie a aceluiași an, putem percepe, măsurând-o în funcție de profunzimea „ rupturii lingvistice”, întreaga distanță care separă cele două momente:

Profesorii deschiși - citim în documentul *Atitudinea corpului academic față de ocupația noastră,* distribuit în primele săptămâni ale protestului - sunt dispuși să ne acomodeze în „materiile lor", dar nu au nicio dorință de a presa alți profesori să facă același lucru... Prima și fundamentala regulă a coexistenței academice este tăcerea; nimeni nu se poate amesteca în treburile altuia, așa cum este logic într-o structură în care fiecare profesor are putere absolută asupra propriei fiefuri [30].

Profesorii în general - adaugă documentul „Învățătură și Represiune", elaborat în decembrie și publicat la mijlocul lunii ianuarie - nu dau doi bani pe universitate și își consideră catedrele și funcțiile drept un loc de muncă și un salariu sigur, care le permite să facă afaceri private. Există cei care sunt primar (Giuseppe Grosso), cei care sunt membri ai parlamentului (Mussa Ivaldi), cei care sunt manageri industriali (Ricossa), cei care sunt prinți ai forului (Gallo), cei care sunt planificatori (Lombardini) și cei care nu fac absolut nimic (Nicola Abbagnano); în final, există cei care reușesc să acumuleze un număr atât de mare de salarii și funcții încât sunt ocupați încontinuu (Gullini) [31].

Odată cu dispariția oricărei frici reverențiale și, odată cu ea, a oricărei distincții între profesorii avansați și cei reacționari , corpul academic este atacat în masă și frontal. Dacă în protestele anterioare – amintește unul dintre primele documente ale protestului, datat 9 decembrie 1967 – unii dintre profesori au putut împărtăși pozițiile studenților „în principiu", acest lucru nu mai este posibil.

Pentru că de data aceasta am atacat direct și nemijlocit universitatea lor, puterea pe care o exercită asupra noastră, le-am contestat libertatea de a ne impune ceea ce vor prin cursuri și examene. Am făcut acest lucru — continuă documentul — pentru că singura reformă care contează este demontarea structurii actuale de putere a universității, abolirea oricărei forme de dominație și reconstrucția unei universități bazate pe egalitate și discuție. Puțin ne pasă să fim plasați într-o facultate sau un departament dacă, în ambele, va trebui mereu să învățăm mecanic ce au decis să ne impună.

În aceiași termeni direcți și fără menajamente, a fost respinsă deschiderea - celor mai disponibili profesori („Nu ne interesează faptul că douăzeci sau cam așa ceva de studenți pot pune la îndoială temele și metodele de studiu ale - seminarului «pilot» de dialectologie - așa cum a propus recent profesorul Grassi -, când trei sute de studenți continuă să fie nevoiți să asiste pasiv la prelegerile profesorului Getto. Nu ne interesează fericita insulă a filosofiei dreptului - așa cum ne-au propus Bobbio și d'Entrèves -, când Grosso și Allara continuă să impună lucruri inutile unei mii de studenți, șantajându-i cu semnături" [32]), în numele unei logici de confruntare globalizantă, care viza unificarea *orizontală* a tuturor studenților și conflictul *vertical* cu întregul corp academic. Cu o - schematizare radicală, întreaga structură universitară a fost readusă la polaritatea «sus/jos», «dominant/dominat»: „Structura actuală..."

a universității - se afirma încă din 5 decembrie, sub semnificativul titlu: *Cum să devii profesor,* anticipând numeroase teme dezvoltate ulterior - este o organizare baronală, în care fiecare profesor este stăpân și domn al propriului curs, al studenților care îl frecventează , al institutului aferent și al fondurilor alocate acestuia» [33.] Și din nou: «Organizarea baronală a universității înseamnă că în cadrul ei profesorul este stăpânul, iar studentul subiectul» [34.] În același context , s-a insistat asupra naturii cruciale a *unității* întregii componente studențești («pentru studenți însăși existența unui plan de studiu înseamnă fragmentarea, dezintegrarea și predeterminarea autoritară a propriei educații»); și se încheia prin definirea ocupației «singurul instrument pe care îl avem la îndemână pentru *a menține unitatea și coeziunea studenților»* [5] .

Aici, nu există doar o radicalizare a discursului și a acțiunii (deși - radicalizarea, având în vedere scurtimea perioadei intermediare , este impresionantă) . [36] Există o adevărată metamorfoză lingvistică. Limbajul devine brusc direct, imediat, concret. Nu abstractizează, ci personalizează. Nu accentuează, generalizând, distanța față de probleme, precum jargonul politic tradițional, ci o reduce incomensurabil până la punctul de a o face să dispară, prin referința constantă la experiența trăită, la detalii biografice, la anecdote. Numele celor mai activi studenți, în această primă fază a „mișcării", nu sunt foarte diferite de cele care se regăseau, cu câteva luni mai devreme, în organigramele grupurilor : Laura Derossi și Luigi Bobbio, Andrea Mottura și Roberto Weigmann, Mirco Vaglio, Massimo Negarville, Alberto Friedmann, Giancarlo Jocteau de la UGI ; Alberto Perron Cabus, Mauro Barrerà, Carlo Donat-Cattin, Antonio Chirillo, Pier Giorgio Maggiorotti, Luciano Bosio de la Intesa; Diego Marconi și Maurizio Vaudagna de la independentul Goliardi , acum amestecați însă în această *fază incipientă,* fără distincții precise de apartenență. Unul dintre puținele nume noi din Comitetul de Agitație: Guido Viale, singura variabilă independentă, ca să spunem așa, din istoria mai recentă a vechii mișcări și, poate chiar din acest motiv, deosebit de crucială în determinarea punctului de cotitură.38 [Pe] de altă parte, nici cadrul analitic la care se referă nu este foarte diferit. Pare să coincidă, aproximativ, cu analizele pe care stânga Ugi le-a dezvoltat în ultimii doi ani pe baza categoriilor elaborate de *Quaderni Rossi* și a unui marxism puternic impregnat de seducții de la Frankfurt, care identificau tranziția către faza neocapitalistă de dezvoltare și tendința corespunzătoare către „subsumarea reală" a oricărei forme de muncă, inclusiv a muncii intelectuale, unui

capital planificat și raționalizat, ca punct de sprijin al unei contradicții care a pătruns întreaga societate, inclusiv, firește, universitatea însăși. Un cadru care a condus la identificarea instituției de învățământ ca instrumentul prin care „forța de muncă în formare este pusă la dispoziție să-și accepte rolul subordonat în cadrul planului capitalist” și în „ puterea studențească” ca mijloc cu care se reafirmă „controlul asupra propriei educații ” [39] .

Și totuși, în ciuda faptului că sunt, ca să spunem așa, mereu aceiași și folosesc aceleași instrumente analitice, care au devenit cumva universal împărtășite, [40] acei studenți vorbesc acum un limbaj *structural diferit* . Au înlocuit persoana a treia impersonală a jargonului politic tradițional și a documentelor anterioare cu persoana întâi plural („«On» a fost marea victimă a revoluției trecutului”, ar observa Pierre Vidal-Naquet) [41] ; distanța abisală a omologilor anteriori - („capital”, „forțe economice”, „cadrul politic”) a fost înlocuită de perceptibilitatea imediată, direct sesizabilă a omologilor direcți, numiți pe nume și prenume; ideologizarea limbajului politic a fost înlocuită de concretețea limbajului cotidian. Acest lucru ar părea să confirme observația acută a lui Bruno Bongiovanni, conform căreia '68 a fost rezultatul „unei coliziuni arzătoare... între mentalitate și ideologie” [42], prima prevalând evident asupra celei de-a doua.

Ideologia - va scrie Guido Viale zece ani mai târziu, reflectând asupra acelei experiențe - nu își întâlnește niciodată dușmanul. Ambele trăiesc într-o „realitate separată ”. Din acest motiv, are nevoie în permanență de simboluri: pentru a se reprezenta și pentru a identifica adversarul. Lupta antiautoritară [pe de altă parte] nu se configurează ca un sistem - sau nu o face la început - dar nu-i lipsește niciodată ceva sau cineva împotriva căruia să lupte în concretul vieții de zi cu zi [43] .

Și, de fapt, concretețea limbajului, aderența sa aproape fizică la experiența trăită a fiecărui student, este trăsătura caracteristică a întregii acestei prime faze, împinsă la extrem . [44] Până la limita respingerii și negării întregii moșteniri categoriale și lexicale împărtășite până atunci de aceiași studenți de stânga care au fost și au rămas conducerea agitației. Un exemplu semnificativ este ciocnirea care a avut loc între Comitetul de Agitație și o delegație romană a PSIUP (curentul politic cel mai apropiat ca apropiere și din motive „biografice” de mișcare, cel care îi furnizase cei mai mulți lideri), care a cerut o atenție mai precisă aspectelor anticapitaliste ale luptei, plasării acesteia în contextul internațional și în discursul antiimperialist mai general: „Chiar și...”

Această presupusă politizare — vor sublinia studenții — a fost lăsată deoparte de ocupanți. De ce? Pentru că era o dimensiune care nu era potrivită pentru agitație, care nu ar fi avut nicio funcție mobilizatoare și nici nu putea *reprezenta vreun obiectiv de luptă concretă.* [45.] Pe de altă parte, dacă se iau în considerare obiectivele conturate la Palazzo Campana, în discuția pregătitoare a *Cartei Revendicărilor,* nu se poate să nu se observe natura lor extrem de concretă și imediată, precum și strânsa lor corelație cu viața de zi cu zi a studenților. Acestea pot fi nerealiste, având în vedere relațiile de putere, dar cu siguranță nu sunt abstracte sau în afara controlului comunității studențești: acestea variază de la liberalizarea completă a planurilor de studiu, cu posibilitatea susținerii examenelor în alte facultăți decât cea proprie, la obligația profesorilor de a furniza materiale didactice pentru cursurile monografice pe care intenționează să le examineze, de la dreptul studenților de a interveni în timpul lecțiilor la eliminarea subtezelor, de la obligația profesorilor de a discuta colectiv nota cu toți studenții prezenți la examen la eliminarea controalelor birocratice privind - prezența, de la dreptul studenților de a „investiga" distribuirea fondurilor, atribuirea posturilor și a burselor, a convocărilor etc., la obligația profesorilor titulari care fac parte din comisiile de concurs de a „supune discuției comune linia pe care o vor urma" [46] .

Politica și viața de zi cu zi: fundamentul „comunității studențești"

Metamorfoza lingvistică care a marcat sfârșitul anului '67 s-a bazat, de fapt, pe o adevărată „revoluție copernicană" în ceea ce privește concepția politicii. Este ceea ce Viale ar defini drept „irupția vieții cotidiene în lupta politică" [.47] Și a luat forma unei apropieri bruște și drastice între nivelul general al acțiunii politice și nivelul particular al vieții individuale. Sfera până atunci iremediabil de largă a problemelor politice a fost brusc redusă la spațiul de control al indivizilor în viața lor de zi cu zi. Teritoriul politicii, până atunci coincident cu granițele statului-națiune, a fost readus brusc în teritoriul comunității de studiu (sau de muncă) în cadrul căreia se desfășoară existența cotidiană, într-un proces gigantic de „deznaționalizare a maselor". Poate că tocmai acesta este „secretul" noii linii politice – și în multe privințe specific turineze – centrate pe „antiautoritarism". originea acelui sentiment de „intensitate" cu care

fiecare act era trăit: în această capacitate de a „oferi studenților - așa cum ar remarca Luigi Bobbio - un teren viu și imediat în care să se identifice și pe care să se bazeze acțiunea colectivă” [48] ; de a defini și delimita un teritoriu restrâns, imediat controlabil, care coincide perfect cu propria lor sferă a vieții cotidiene și de a crea, într-un fel , o lume. Într-adevăr, în anumite aspecte, *lumea („Practic* , vor observa unii dintre protagoniști - ne-am izolat în interiorul Palazzo Campana și ne-am continuat agitația ca și cum restul lumii nu ar exista”) [49.] Acest lucru a permis reducerea și proiecția, ca și cum ar fi într-un singur punct focal, a articulării generale - și, prin urmare, evazive - a puterii sociale în figurile concrete cu care ne confruntăm din când în când, fie ele (cum s-a întâmplat la Palazzo Campana) academicieni, fie (cum s-ar întâmpla la Fiat) lideri, fie (ca în instituțiile totale) medici, superiori ierarhici, gardieni. Și revenirea în mâinile protagoniștilor individuali a mijloacelor de a-și modifica *direct* propria condiție:

Cel mai mare instrument de control în mâinile profesorilor, cel care dă valoare tuturor celorlalte și adevărata bază politică a puterii lor academice, este *colaborarea studenților* - așa cum se va afirma în primul „Document pentru proteste”. Fără colaborarea studenților, un profesor, cu excepția cazului în care este și director de companie sau ministru (ceea ce nu este atât de rar), nu mai este nimic [50] .

Comuna *étudiantă sa născut* [51] .

Acesta nu este un fenomen nou în istoria mișcărilor de protest – s-a observat pe bună dreptate – Comunitatea care se izolează, care se distanțează de societate, care în cele din urmă se opune societății pentru că relațiile din cadrul acesteia sunt reglementate de legea abstractă sau de egoismul mercantil, este o constantă care străbate istoria utopiilor, care se inserează periodic în diverse experiențe religioase, politice și sociale.

Gemeinschaft și Gesellschafi, dintre comunitate și societate, a fost evocată ca un factor calificativ pentru întreaga experiență a anului '68, luată în ansamblu : în prima - adaugă Dongiovanni -

Sentimentul de apartenență este trăit de fiecare membru ca fiind imediat și concret și fiecare are senzația de a face parte dintr-un organism în care întregul și părțile sunt identificate. În *Gesellschaft* (societate), însă, coexistența dintre membri este posibilă prin acceptarea în comun a normelor externe, care în mod necesar apar străine individului [52] .

Pe de altă parte, Zbigniew Bauman, unul dintre protagoniștii mișcării poloneze din '68, a vorbit și el despre o „ *Gemeinschaft* studențească ” [53] , referindu-se la

formele de agregare create de mișcare. Și totuși, această comunitate care se constituia în interiorul clădirii ocupate, în centrul simbolic și fizic [54] al orașului și totuși separată de acesta printr-o barieră de transgresiune și alteritate, era o comunitate foarte ciudată, identificată prin plenitudinea libertății și mitul egalității, prin ruptura verticală cu trecutul și respingerea oricărei tradiții. În încercarea sa programatică de a inventa, pe un teritoriu „eliberat” de orice reziduu al ordinii anterioare , relații umane complet noi, emancipate de orice rol stabil și stabilit, pare să se plaseze exact la antipozii Gemeinschaft-ului *tonnesian* și, dimpotrivă, să se apropie mult mai mult de *communitas* tematizată de Victor Tumer [55] . Acea dimensiune colectivă, care coincide adesea cu faza *liminală* care, în schema triadică a „ritului de trecere”, urmează *separării* și precede *încorporarea* , posedă toate caracteristicile fundamentării unui grup coeziv de inițiați și ale unui proces radical de cunoaștere alternativă prin inversarea rolurilor și normelor. Când studenții de la Palazzo Campana vorbesc despre „ legăturile personale foarte puternice care au fost *principala motivație* pentru aderarea la ocupație pentru o serie întreagă de oameni”; când afirmă că „într-un oraș precum Torino, unde din anumite motive sociale există o mare izolare și o lipsă absolută de comunicare, ocupația *a fost o revelație* pentru mulți oameni ” și descriu „sentimentul de eliberare datorat lipsei absolute de autoritate care le-a oferit

studenților o satisfacție enormă ” , [56] apărându-și cu gelozie „separarea” și diferența față de ceea ce este „exterior”, ei par, în fapt, să facă aluzie la acel „câmp misterios” din interiorul „zonei de segregare ” în care, potrivit lui Tumer,

Obiceiurile normale ale relațiilor de rudenie, ale mediului rezidențial, ale legilor și obiceiurilor tribului sunt lăsate deoparte... și unde, prin dizolvarea legăturilor dintre elemente legate în mod obișnuit unele de altele în anumite combinații..., novicii sunt induși să reflecteze, și să reflecteze serios, asupra experiențelor culturale pe care până acum le consideraseră de la sine înțelese. [5 ^].

Unde, mai presus de toate, se poate naște o *communitas spontană* , descrisă aici ca

o comparație directă, imediată și totală între diferite identități umane, un tip de interacțiune mai profundă și mai intensă între indivizi [5 °][care] are ceva magic în sine ... Senzația unei puteri infinite [59].

Sau poate bucuria tăcută care a caracterizat primele săptămâni de ocupație, acel sentiment de intimitate, intensitate și totalitate care i-a implicat și

unit pe „rebelii” de la Palazzo Campana, își găsește o sinteză mai adecvată în conceptul arendtian de „fericire publică” [60], amintit în mod potrivit de Peppino Ortoleva în *eseul său de neînlocuit despre mișcările din 1968 în Europa și America.* [61] și percepută ca o caracteristică oarecum universală a mișcării, chiar și de un observator critic și uneori nemilos al anului '68, cum ar fi Raymond Aron. Care, imediat după luna mai, prezisese că studenții și muncitorii ar fi păstrat

o amintire radiantă a acestor zile de grevă, de sărbătoare, de procesiuni, de discuții nesfârșite, de emoții, ca și cum plictiseala vieții de zi cu zi, senzația de sufocare produsă de raționalizarea tehnică sau birocratică, ar necesita, din când în când, o izbucnire bruscă... Participarea - a conchis Aron -, cuvânt vag, dar idee-forță, exprimă aspirația către o viață comunitară pe care societatea noastră ierarhică și segmentată, o juxtapunere de privilegii, o oferă doar în scurtele momente de iluzie lirică [62].

Rezultatul va fi o inversare radicală a formelor și categoriilor tradiționale ale politicii. Și în primul rând, pierderea dimensiunii intermediare dintre terenul universal, planetar al ciocnirii valorilor și terenul particular, local, al microcomunității de referință. Cu alte cuvinte, dizolvarea dimensiunii *tradiționale* a acțiunii politice. Odată cu absolutizarea propriei comunități ca sferă „totală” pentru desfășurarea relațiilor de putere, dimensiunea statului-națiune a dispărut. Studenții de la Palazzo Campana aveau să redescopere această dimensiune abia mai târziu, în ceea ce am numit „a doua fază” a tulburărilor lor, prin medierea represiunii polițienești și a reconstrucției „interne” a unei rețele de „solidaritate” transversală cu celelalte universități aflate în luptă (harta Italiei care a apărut în ziarul studențesc la sfârșitul lunii februarie, punctată cu numele facultăților ocupate și conflicte cu poliția, este emblematică în acest sens). Și pe care Maiul francez avea să o readucă apoi dramatic la suprafață . Astfel, dintr-o singură lovitură, întreaga moștenire a - dezvoltării categoriale, lexicale, tehnice și organizaționale care însoțise - dimensiunea „politică” pentru o mare parte a epocii moderne (forme de reprezentare și proceduri legale, tehnici de separare între public și privat și partide politice) a fost ștearsă.63 Și însăși cultura politică a „avangardelor” mișcării a fost în mare parte „ștearsă”, într-un fel de palingeză integrală care i-a plasat pe toți egali și [într -o poziție de „nou început”. Dar, în același] timp, prin concentrarea tuturor eforturilor asupra unui singur punct,

s-au înregistrat câștiguri în intensitate și eficacitate. Și în viteza proceselor de - transformare individuală. Acestea sunt acum etalonul pentru măsurarea validității acțiunii politice, a cărei eficacitate este considerată în primul rând în termeni de transformare a conștiințelor, a propriului mod de a trăi și de a gândi, a propriei autonomii. Dacă este adevărat că diferența - dintre revoluționar și religios constă în faptul că primul lucrează spre transformarea radicală a structurilor, cel de-al doilea a oamenilor și a conștiințelor, nu există nicio îndoială că '68 a marcat o fuziune bruscă a acestor două figuri, cel de-al doilea accentuând-o pe prima. Obiectivul urmărit colectiv de studenți nu mai era consolidarea afilierii lor la partid pentru a-i spori șansele de cucerire a puterii, nici impactul asupra structurilor impersonale ale diverselor instituții, ci mai degrabă transformarea lor înșiși printr-un proces de autodeterminare a acțiunilor lor și de formare a propriei gândiri. Aceasta este, în cele din urmă, tema care revine, insistent, în documentele de la Palazzo Campana, locul unde poate această dimensiune a fost cel mai intens tematizată și experimentată:

Scopul principal al luptelor — conform unui document intern din primăvară, întocmit pentru a evalua prima fază a tulburărilor — nu a fost acela de a schimba nimic în universitate (după care nevoia de a lupta ar fi dispărut), ci de a organiza studenții, de a le garanta un forum de dezbatere politică, *de a le permite să devină autonomi și independenți,* de a organiza non-colaborarea cu facultatea, care este singura modalitate adevărată de a lupta împotriva rolului pe care universitatea îl joacă în contextul social... pentru că universitatea este, într-un anumit sens, locul de muncă al studenților, structura socială cu care aceștia trebuie să-și demonstreze mai întâi capacitatea de a se angaja și de a lupta, *dacă vor să-și recapete capacitatea de a fi oameni autonomi, capabili să-și exprime propriile alegeri.*

se învârte în jurul acestei reafirmări fără compromisuri a autonomiei - individului și a culturii ca principiu central și a acestui sentiment întunecat, neliniștitor, al nevoii de a rezista proceselor de eradicare a identității, depersonalizare și omogenizare printr-o luptă în multe privințe „extremă”, capabilă să mobilizeze energiile colective în sprijinul unei identități individuale contestate . Începând cu dezvoltarea grupurilor de lucru constituite în clădirea ocupată. Producția foarte bogată, sistematică, adesea foarte rafinată de materiale și analize asupra rolului social al diferitelor figuri profesionale formate de universitate, mărturisește acuitatea cu care a fost resimțită problema transformării rolului intelectualului, într-o formă mai mult sau mai puțin conștientă, adesea tradusă în termeni „morali”, și a dizolvării marjelor sale de autonomie în cadrul conotației sale crescânde în

sens „tehnic” („Pregătirea noastră profesională - scrie într-un alt document din decembrie - este un capital social care nu ne aparține, deoarece poate fi folosit doar într-o organizație de afaceri-birocratică pe care nu suntem pregătiți politic și profesional să o controlăm”) [64] .

Există documente despre aproape toate rolurile profesionale, de la cel al practicianului juridic [65] la cel al inginerului [66] , de la cel al economistului și specialistului în științe sociale [67] , la cel al arhitectului [68] , al geologului [69] , al naturalistului [70], bineînțeles al medicului, pe lângă, desigur, rolul profesorului, al „transmițătorului de cunoștințe”, care traversează reflecțiile tuturor sectoarelor [71.] Și în toate revine insistent același sentiment de pericol în fața birocratizării și depersonalizării muncii intelectuale . Voința disperată de a rezista în fața tendinței de a descompune figura tradițională a „intelectualului” de ansamblu în figurile parțiale și fragmentate ale „tehnicianului”, heterodirijat și necritic, parte a *mașinii birocratico-industriale* , integrat în „aparat”. Este semnificativ, în această direcție, că vârful de lance al ocupației au fost tocmai studenții la filosofie, cei care, potrivit protagoniștilor înșiși, erau încă legați de o idee tradițională și, ca să spunem așa, „arhaică” a muncii intelectuale , străină și ostilă proceselor de modernizare și tehnicizare, atât la nivelul valorilor comune, cât și la cel al proiectului existențial :

Studenții care se înscriu la filosofie - citim în «Cronica Ocupației Universității din Torino» - sunt cei mai frustrați, cei care au făcut cu adevărat alegerea de a nu se integra, de a respinge orice tip de valoare pe care o propune neocapitalismul, de a accepta în schimb vechile valori ale paleocapitalismului, ale tradiției culturale feudale etc., în loc să devină oameni integrați: atât pentru că nu au capacitatea de a deveni așa, cât și pentru că nu acceptă valorile integrării [72] .

În acest context, este clar că problemele destinate să atragă cea mai mare - atenție în această fază foarte timpurie și să sufere cele mai radicale inovații vor fi tocmai cele în care *chestiunile de organizare* și *chestiunile de conținut* sunt cel mai strâns legate în jurul proiectului de realizare concretă și de permanentizare a autonomiei colective și individuale, politice și culturale a studenților: problema formelor de reprezentare - rolul, așadar, al adunării în raport cu noul tip de mobilizare și democrație integrală realizată în ocupație - și concepția și structurarea predării . Să le examinăm separat.

Democrația directă și o nouă identitate colectivă

Cât privește chestiunea reprezentării, aceasta a făcut obiectul unei dezbateri aprinse în cadrul vechilor asociații studențești, luând forma, în multe privințe tradițională , a alternativei „democrație directă/democrație reprezentativă ” sau „democrație delegată”. Iar în această privință, scindarea a fost profundă. Pe de o parte , UGI teoretizase din ce în ce mai mult necesitatea transferării întregii puteri decizionale către adunări, în contextul discursului mai general despre „uniunea studențească”.

Formele de adunare - se afirma într-un articol din 1967 - impun mișcării studențești o atitudine „sindicală” care contestă procesele decizionale și se bazează pe opoziția unor grupuri nu neapărat stabile și reunite, din când în când, în jurul unor moțiuni prezentate în adunările facultăților... Studenții - se adăuga - nu sunt văzuți ca un corp electoral nediferențiat care, odată cu alegerea unui parlament restrâns, reproduce mecanismul politicii la nivel național , ci ca o categorie cu interese clar determinabile, inserată într-un context de putere [7] -^.

În concordanță cu aceste premise generale și subliniind importanța crucială a participării active și a cunoașterii directe a problemelor discutate, UGI a propus un mecanism electoral care să încredințeze în întregime adunărilor numirea „consilierilor executivi ai facultății”. Pe de altă parte, Intesa, mai apropiată de un model de acțiune politică bazat pe schimbul de opinii generale și modelată în mod substanțial pe principalele culturi politice naționale, a solicitat o legitimitate mai largă pentru reprezentanții studenților, garantată de formalitatea și secretul votului. Aceștia au propus adăugarea formelor tradiționale de vot la sufragiul adunării, disponibile celor care nu doresc sau nu pot participa. În cele din urmă , independentul Goliardi a avut tendința de a atribui sarcina de a dezvolta probleme tehnice și de a numi organismele relevante adunării, rezervând în același timp alegerea organismelor politice (Interfacultate) mecanismului tradițional de vot.

Acum, din toată această problemă, care a angajat organizațiile studențești în anii precedenți, nu pare să mai existe nicio urmă în '68. La urma urmei, ultimul omagiu adus principiilor tradiționale ale democrației formale ca instrument de legitimitate fusese referendumul din 30 noiembrie. Dar chiar și atunci fusese doar o recunoaștere aparentă, așa cum devine evident dacă se analizează mai atent mecanismul concret cu care s-a realizat acest lucru.

„...a spus, și motivele invocate de mișcare. Decizia de a organiza alegeri cu vot secret prin deschiderea unei secții de votare pentru o perioadă suficient de lungă pentru a permite chiar și celor care nu participau la adunare să-și exprime opinia a fost luată , de fapt, după o perioadă de ciocniri fizice între ocupanții ilegali și studenții de extremă dreapta, pe baza unei rezoluții a adunării însăși. Adică, subordonarea principiului democrației reprezentative celui al adunării, care, ca să spunem așa, deținea putere constitutivă. Două moțiuni au fost dezbătute în adunarea generală. Una, prezentată și ilustrată de studentul moderat Riccardo Lala, a recunoscut „problemele grave ale sistemului universitar italian și faptul că proiectul de lege 2314 nu răspunde pe deplin acestor nevoi”, dar a considerat că „cererile avansate mai mult sau mai puțin în unanimitate de toate grupurile de studenți nu sunt formulate cu suficientă claritate” și a propus negocierea cu autoritățile academice pentru a obține abolirea prezenței obligatorii și posibilitatea pregătirii pentru examene pe baza unor texte alese liber. Cealaltă, semnată de Viale, Donat-Cattin și Vaudagna, suna astfel:

Adunarea generală a studenților își reafirmă sprijinul pentru ocuparea Palazzo Campana, în conformitate cu recomandările și cerințele formulate de adunările individuale ale facultății. Aceasta identifică adunările studențești, atât generale, cât și ale facultății, ca o adevărată expresie a democrației de bază și instrumentul fundamental de organizare a mișcării. Recunoaște comitetele de studiu care alcătuiesc adunările facultății ca un instrument fundamental pentru contestarea metodelor tradiționale de predare și a autoritarismului academic. Decide, totuși, ca toți studenții să aibă posibilitatea de a vota pentru sau împotriva ocupației, chiar și cei care nu participă la adunări, pentru a demonstra autorităților academice și publicului că, chiar și în rândul studenților care nu participă direct, nu există o opoziție substanțială față de această formă de tulburare .

Formularea este deosebit de interesantă deoarece permite o separare clară între sfera principiilor și cea a tacticilor, reafirmând pe deplin, chiar și în această circumstanță, suveranitatea adunării în orice domeniu și cu privire la orice decizie - reafirmând astfel adunarea însăși ca sursă exclusivă a legitimității sale - și reiterând opțiunea sa pentru democrația directă („democrația de la bază”) în detrimentul democrației reprezentative. Convocarea unor „alegeri libere”, deschise chiar și neparticipanților, apare astfel ca o concesie tactică din partea organului suveran, de care nu depinde legitimitatea acțiunilor sale, ci doar demonstrarea adevărului sau falsității criticilor adversarului. Și care ar putea fi chiar urmată (aceasta este, însă, o inferență, deoarece nu există dovezi în acest sens).

(ipoteza fiind reafirmată), în caz de înfrângere, o așa-numită soluție „bolșevică", menită să facă să prevaleze corectitudinea „principială" a avangardei minoritare asupra majorității neștiute.

După aceea, „chestiunea electorală", să o numim așa, nu s-a mai pus, nu doar în documentele studențești, ci și în pozițiile adoptate de asociațiile studențești rămase. „Mișcarea studențească", de exemplu, un document al Consiliului de Administrație al Intesa din Torino din decembrie 1967 ar afirma, „abandonând structura reprezentativă , se identifică în adunări, înțelese ca suma grupurilor de studiu cu interese culturale și profesionale comune".74 [Doar] exponenții grupării monarhiste Viva Verdi ar continua să conteste legitimitatea deciziilor mișcării, apelând la cooperarea interfacultăților. În rest, adunarea a devenit, conform unui așa-numit proces „natural", structura de susținere a mișcării. Locul fizic în care s-a constituit identitatea sa. Într-un anumit sens, mișcarea, în noua formă pe care și-o dăduse, *este adunarea.* Și este cumva inevitabil ca acest lucru să fie așa. Într-adevăr, în momentul în care macrocosmosul politicii încetează să existe într-o dimensiune separată și tinde să se identifice cu microcosmosul comunității studențești, cu sfera locală și determinată a acțiunii cotidiene, dispare și problema legitimării unei elite separate, selectate pe baza consonanței „opiniei ". Separarea dintre reprezentativ și reprezentat încetează să mai posede o necesitate obiectivă; iar absența devine direct autoexcludere . Universul semnificativ, acum că politica trăiește în cotidian, este cel care se mișcă concret, participă și transformă. Un fel de nou *polis,* creat prin sculptarea din universalitatea indeterminată și nemărginită - impersonală și necunoscută - a lumii exterioare a unui teritoriu delimitat și restrâns - concret și cunoscut - și ridicarea lui la nivelul unui absolut. O singură sferă semnificativă de referință, guvernabilă, tocmai, cu metoda de aur a „democrației anticilor" - „democrația directă " - care nu cunoaște *reprezentare ,* ci doar *participare.*

În același timp, rolul adunării în sine se schimbă: nu mai este „locul" în care se iau deciziile – „alegerile" se fac între alternative motivate rațional – ci mai degrabă instrumentul prin care se realizează transformarea colectivă. Este, într-un anumit sens, întruchiparea vie a unității studențești, a constituției lor ca organism colectiv; singura condiție în care subiectivitatea individuală, contestată de puterea socială opresivă și de procese masive de dezrădăcinare și standardizare, poate încerca să reziste prin consolidarea, confirmarea și modificarea sa prin relațiile cu ceilalți. Dacă „puterea autorităților academice și școlare este un

instrument de fragmentare, divizare și izolare a corpului studențesc ca colectiv”, [75] adunarea, dimpotrivă, trebuie să fie mijlocul de recompunere a acestuia în unitate. Viale avea să insiste asupra acestei teme, într-un mod oarecum tulburător, în cunoscutul său eseu „Împotriva Universității ”, publicat în primăvara anului 1968 în *Quaderni Piacentini.* În aceasta, printre altele, s-a negat faptul că adunarea își realizează libertatea prin alegerea între alternative («Într-o societate bazată pe - opresiune, libertatea nu se realizează în exercitarea alegerii»), indicând în schimb funcția sa esențială în identificarea acelor *căi conflictuale* care, singure, îi permit să subziste ca *organism colectiv* , în organicitatea și coeziunea sa:

Într-o societate bazată pe atomizarea și izolarea membrilor săi - scria Viale - adunarea, care reconstruiește momentul colectiv al luării deciziilor politice, nu poate exista ca un organ administrativ obișnuit (caz în care s-ar dezintegra în suma membrilor săi), ci doar ca un instrument de luptă ce urmărește să scape de controlul instituțional ce apasă asupra fiecăruia dintre membrii săi [7^].

[i] -a adus autorului său acuzația de actualism77 , dar care în realitate, în opinia mea, exprimă sintetic modul original în care '68 a crezut (sau, dacă preferați, s-a amăgit) să combine, într-o formă nouă, perechea antitetică „individual/colectiv”, în încrederea că numai printr-un proces colectiv de eliberare individul se poate afirma pe deplin ca atare; sinele „vătămat” și contestat se poate recompune în autonomia sa.

Desigur, această încredere și această iluzie făceau parte din acel context de ambivalență și echilibru substanțial – al unei fragile *coincidentia oppositorum, am* putea spune – între pozitivitate și negativitate, între „bine” și „rău”, pe care Luisa Passerini îl discută pe larg în Autoportretul *unui grup,* făcându-l într-un fel o caracteristică structurală a anului '68 .[78] Și conținea în ele însele atât semințele democrației integrale tipice *statului născut* , cât și pe cele ale autoritarismului plebiscitar și ale mitului liderului carismatic care a apărut în anii următori. Mișcarea nu a ignorat nici dificultatea de a construi un model organizațional capabil să combine egalitatea, creșterea individuală și permanența organismului

colectiv – dimensiuni și aspirații contrastante – într-o perspectivă pe termen lung; adică, în afara excepționalității momentelor „fierbinți". Întreaga istorie complexă și complexă a „organelor de conducere" [79] din prima fază a ocupației stă mărturie despre această luptă și aceste dificultăți: de la recunoașterea limitelor Comitetului de Agitație ales pe 27 noiembrie, prea mic și incapabil să satisfacă toate nevoile participanților la ocupație, până la înființarea

așa-numitului „comitet extins”, rezultat al deschiderii ședințelor Consiliului de Administrație oricui dorea. Dimensiunea sa excesivă, însă, a dat naștere pe ascuns unei serii de comitete restrânse (așa-numitul „comitet de prevaricare” și „comitetul înțelepților”), chemate să ia decizii „confidențiale”, până la „criza” de la mijlocul lunii noiembrie și transferul, așa cum am văzut, a întregii puteri către comisii . Acest lucru, însă, nu rezolvase definitiv problema, care avea să reapară la fiecare nouă întorsătură a agitației. Ceea ce este important de subliniat aici, însă, este modul în care „asamblajul” de la Palazzo Campana - crucialitatea asumată de instrumentul adunării ca unitate existențială și politică și ca loc de constituire materială a mișcării ca subiect permanent - a fost în toate privințele consubstanțial cu conținuturile specifice și noi ale mișcării în sine; cu noua sa identitate nu ca „mișcare de revendicări”, ci mai degrabă - așa cum a amintit Luigi Bobbio într-un discurs recent - ca „mișcare de protest, critică, acțiune directă”, fondată pe ideea că „a face parte din mișcare înseamnă a acționa la persoana întâi, a te angaja direct să schimbi lucrurile” și pe principiul conform căruia „niciun drept de a vorbi nu este recunoscut celor care nu sunt prezenți, apaticilor, celor dezangajați” [80] .

Învățătura Eliberării

Nu este surprinzător, având în vedere aceste premise, că adunarea a constituit și structura de susținere, punctul de sprijin, al modelului de predare

dezvoltat în timpul ocupației: atât predarea alternativă practicată direct de studenți în cadrul „contracursurilor", cât și cea propusă în *Carta Revendicărilor* autorităților academice. De îndată ce ocupația a fost proclamată, adunările facultății, așa cum am văzut, au fost împărțite în comisii, iar acestea în subgrupuri (contracursurile, mai exact), organizate pe teme. Acestea au fost, de fapt, adevărata inimă a universității ocupate în timpul acestei prime luni de tulburări, reprezentând o sinteză reușită între nevoile organizaționale și conținutul strategic al mișcării. Împreună, au servit drept instrumente de agregare și luare a deciziilor politice, servind drept mediu de lucru în care, prin elaborarea critică a conținutului universității, mișcarea studențească s-a impus ca un forum permanent pentru contestarea nivelurilor sale de putere. Ideea călăuzitoare a fost cea a unei universități care funcționa după criterii care erau exact imaginea în oglindă a celor „normative". Construirea unui fel de „lume culturală inversată", în

unde fiecare detaliu era plasat în exact opusul său, fiecare relație își schimba sensul: relația dintre profesori și studenți, în primul rând; dar și, în cadrul acestora, relația dintre primul și ultimul, dintre cei care știau deja și cei care voiau să știe; și în cadrul cunoașterii, relația dintre metodă și conținut, dintre predare și funcția socială. Universitatea imaginată în utopia Palazzo Campana ar fi trebuit să aibă în centru, ca referință principală, nu puterea, abilitățile și carierele facultății, ci *interesele și nevoile studenților.* Ar fi trebuit să fie complet reproiectată pe baza nevoilor utilizatorilor săi:

> Structura activității noastre didactice – preciza un document intern dedicat funcționării contracursurilor – amenință puterea profesorilor deoarece implică faptul că punctul central al activității didactice devine adunarea permanentă, reconvocată a corpului didactic al studenților, și nu cariera didactică.

Însă „a porni de la studenți”, a face din interesele lor punctul de sprijin al noii *Universitas studiorum,* însemna „a porni de la probleme”. Plasând în centrul fiecărei activități culturale problemele pe care studenții le experimentau și le puneau în mod colectiv: structura, submersă, dar fără îndoială consolidată, a unei noi și antagoniste „sfere publice”. Iar contra-cursurile au aderat perfect la o astfel de nevoie și la acea „structură”, dezvăluind rețeaua sa tematică și încărcătura cultural subversivă. O formă adecvată nevoilor de „construire” a unei alternative culturale și organizaționale credibile, ele au putut exprima , cu egală eficacitate, cerințele conflictuale ale corpului studențesc în sfârșit „unificat”. Au putut produce și gestiona dimensiunea conflictului cu „celălalt”; momentul „scindării” față de structura de putere a universității, care totuși a continuat să existe în jurul studenților și să constituie principalul lor centru de atenție și atracție. Dacă adevărata inovație, la nivel analitic, este observația că „Universitatea funcționează ca un instrument de manipulare ideologică și politică menit să insufle [studenților] un spirit de subordonare față de putere (oricare ar fi ea) și să șteargă din structura psihică și mentală a fiecăruia dintre ei dimensiunea colectivă a nevoilor personale și capacitatea de a avea relații cu ceilalți care nu sunt complet competitive” [81] , atunci principalul mijloc de a sparge o astfel de „mașină instituțională” și de a anula un astfel de semn nu putea consta decât în autoorganizare. În gestionarea autonomă a propriei educații: „A ne autoeduca în discuție liberă, a ne elibera de subordonarea culturală față de profesori și a învăța să ne autogestionăm mișcarea și agitația

cu participarea tuturor și fără a delega problemele de direcție, atât politice, cât și de elaborare, unui grup mic, mai mult sau mai puțin birocratic” [82] : aceasta a devenit sarcina teoretică și practică a contra- - cursurilor. Predarea, dintr-un instrument tradițional de opresiune a studenților de către profesori, a devenit astfel mijlocul eliberării lor.

Datorită acestui echilibru între soluția organizațională și conținut, între politică și cunoaștere, au obținut un succes neașteptat, până la punctul de a - polariza și monopoliza întreaga activitate din universitatea ocupată:

Din momentul în care comitetele au început să funcționeze mai mult sau mai puțin — au remarcat imediat unii dintre cei mai activi promotori ai ocupației —, acestea au captivat atât de mulți oameni încât i-au uitat pe ceilalți. Restul se datora în principal faptului că profesorii își reluaseră predarea afară și era necesar să se facă o activitate de propagandă printre studenții care continuau să meargă la ore . Am încercat să facem acest lucru în primele zile, dar apoi nu am mai avut puterea, pentru că oamenii veneau doar pentru comitete și nu mai participau la celelalte activități ale protestului.

Dar acestea au ridicat și probleme neașteptate de management și organizare . Reconstruirea universității în jurul nevoilor studenților, structurarea ei în jurul „problemelor”, a însemnat și inversarea radicală a *modului în care* erau abordate problemele și a modului în care era produsă și transmisă cunoașterea. Mai presus de toate, inventarea unei universități *antiautoritare - sau cel puțin non-autoritare - a presupus organizarea unei abordări radical egalitare* a studiului , bazată pe *discuțiile între colegi* ca metodă exclusivă. Principiul era în general împărtășit că

nevoile fundamentale erau ale celor care puneau problemele și nu ale celor care știau să le rezolve, [astfel încât] criteriul călăuzitor pentru organizarea grupului de studiu trebuia să fie cel valabil pentru cei mai ignoranți oameni din grupul însuși [83] .

În mod similar, prin identificarea dimensiunii individualiste ca una dintre caracteristicile structurale ale predării tradiționale, majoritatea contra-cursurilor au urmărit o formă colectivă de achiziție culturală. Aceasta a implicat o retragere preliminară în proceduri, în „metodă” („Scopul principal al comisiilor nu a fost de a învăța lucrurile imediat, ci de a învăța cum să organizezi munca în grup și comunicarea” [84]), care trebuia regândită în întregime pornind de la specificitatea problemelor discutate și de la nevoile învățării colective și egalitare . Activitatea a fost, în general, structurată într-o discuție preliminară despre metodologia didactică a fiecărui grup, care trebuia să constituie...

Pentru a reduce decalajul dintre cercetare și predare, crucial pentru discursul „reformist” al mișcării, s-a colectat apoi material bibliografic, distribuit tuturor membrilor grupului prin intermediul unui mimeograf și s-au organizat lecturi comune.

„Lucrurile care nu sunt înțelese”, notează un document intern, „sunt explicate. Progresul este lent. Există o lipsă de experți: doar 25 de asistenți s-au alăturat lucrării... Vrem ca profesorii să vină și să discute despre metodele noastre de predare. Am dori să ne ajute cu pregătirea lor științifică.”

Fiecare raport individual sau colectiv era mimeografiat și distribuit în cadrul grupului de colegi. În același timp, rapoartele zilnice despre activitățile grupurilor erau prezentate în adunări mai mari. În unele grupuri - în special cel foarte activ despre „Școală și societate”, care produsese unele dintre cele mai importante documente - fuseseră adoptate moțiuni care interziceau utilizarea cărților . În alte cazuri, acestea „au fost digerate, «reelaborate» în fișe bibliografice , rodul nu numai al lecturii, ci și al discuțiilor colective , apoi mimeografiate, adică «tipărite» și distribuite”.85 Sau existau lecturi colective în cadrul grupurilor organizate conform unor proceduri extrem de democratice - o adevărată aplicare a modelului grecesc de „izonomie” - care prevedeau o rotație riguroasă a „directorilor” de discuții sau chiar desființarea acestora și utilizarea „experților”, utilizați pentru abilitățile specifice pe care le puteau aduce, dar tratați pe o bază absolut egală. Nu exista un model uniform de contra-mișcare. Și cu siguranță, chiar și în această experiență, acel dualism dintre o abordare moderată (sau reformistă) și o abordare radicală (sau „revoluționară”, dar termenul este nesatisfăcător) trebuie să se fi manifestat - între componente care tindeau să favorizeze negocierea și dobândirea de elemente de reformă și componente care, dimpotrivă, favorizau momentul de luptă și eliberarea de energie pe care aceasta o provoca. Acest dualism avea să pătrundă întreaga experiență de la Torino, fără a duce însă , în această fază inițială, la conflicte deschise sau scindări, ci mai degrabă să constituie o sursă de putere pentru mișcare. Deși au existat, de fapt, contra-cursuri care au aplicat acest model contracultural la nivel global , acordând mai multă atenție momentului de „critică” radicală a structurilor universitare și producerii conștiinței antagoniste decât așa-numitelor rezultate „științifice” ale muncii lor (comisia „Psihanaliză și Represie” este emblematică în această direcție), au existat și grupuri de lucru care au ales forme în esență tradiționale , cum ar fi grupul de Jurisprudență, mai ancorat într-o

dimensiune „tehnică” a problemelor abordate și, prin urmare, mult criticat. Aceasta nu - diminuează însă faptul că ocupația a menținut, în această fază, o dimensiune substanțial unitară. Și este posibil să se identifice câteva criterii didactice comune întregii experiențe, care cred că pot fi rezumate în câteva cuvinte cheie: pornind de la concret pentru a ajunge la general, adică pornind de la probleme pentru a ajunge la instrumente științifice adecvate; cultura critică și practica discuției ca fundament al fiecărei operațiuni didactice; scopul cunoașterii de a forma o personalitate autonomă și critică și nu un instrument funcțional pentru utilizare productivă; unitatea, așadar, a dimensiunilor profesionale și culturale și depășirea - naturii separate a cunoașterii specializate prin interdisciplinaritate; prioritatea obiectivelor sociale și etice ale cunoașterii față de cele utilitare, individuale și, prin urmare, primatul politicii în identificarea obiectelor de studiu. Aceasta a implicat o răsturnare radicală a întregii organizări a predării tradiționale, structurată în cursuri independente și separate:

Unitatea pregătirii profesionale și culturale — documentul din 5 decembrie 1967, care anticipează conținuturi dezvoltate mai sistematic ulterior, afirmă în continuare — nu poate fi garantată printr-o organizare de cursuri paralele, ci doar prin convergența unor expertize științifice diverse, axate pe o singură *problemă.* Numai așa se poate garanta o adevărată interdisciplinaritate și învățare democratică. Educația studențească trebuie să redevină centrul în jurul căruia se organizează structurile didactice ale universității.

În fundal, se pare că se întrezărește, cumva, o anumită nostalgie pentru figura, într-un fel „sacră”, a intelectualului umanist din secolul al XIX-lea, stăpân al unei cunoașteri cuprinzătoare și autonome (intelectualul central în

modelul huboldtian de universitate, ca să folosim o expresie folosită de Valitutti), dizolvată, fără îndoială, în dimensiunea sa individuală, de procesele de masificare și socializare a producției, dar reproductibilă, poate, printr-un disperat proces colectiv de rezistență și transformare; prin pârghia politicii, înțeleasă ca sferă a conflictului și primatul zonelor problematice colective. Studenții care ocupau Palazzo Campana — citim, cu o sinteză potrivită, în documentul „Didactică și Represiune ” —

Ei au vrut să-și reafirme și să înceapă să-și construiască propria autonomie culturală și politică. Alegerea conținutului contra-cursurilor lor, învățarea dezbaterii (școala și universitatea ne-au făcut să uităm cum să dezbatem), studierea colectivă și nu individuală, văzând impactul politic și social al ceea ce studiază, învățarea...

rar să vorbești și să gândești autonom și nu la comandă, învățând să stabilești relații egalitare și de egalitate între cei pregătiți și cei nu, nemaiconsiderând cunoașterea ca pe un privilegiu și o sursă de prestigiu... acestea sunt directivele și presupozițiile noii învățături pe care vrem să o impunem autorităților academice prin ocupație [8] ^.

Carta Revendicărilor a fost inspirată de aceleași criterii , cu o predominanță clară a pozițiilor radicale în preambul, care conține declarațiile de principiu, și a celor reformiste în restul textului, care conține revendicările concrete. Prima, de fapt, afirma necesitatea ca universitatea să poată oferi „celor care o frecventează, în același timp, *o pregătire profesională adecvată* [o revendicare reformistă și modernizatoare] și *instrumentele pentru gândirea critică* cu privire la rolul profesional [o revendicare radicală]”; structura departamentală a fost definită ca „o condiție necesară, dar nu suficientă pentru atingerea acestui obiectiv”, afirmând necesitatea „de a depăși și transforma nu numai structura curriculumului, ci și alegerea temelor specifice de studiu din cadrul acestuia și *metodele de studiu”,* pentru a realiza o pregătire care să răspundă nu „doar scopului eficienței profesionale, ci și celui al unei analize critice a profesiei în contextul său social” (un element care fusese la baza experienței contra-cursurilor). Mai presus de toate, autonomia organizațională și politică a mișcării studențești a fost proclamată ca o componentă permanentă și antagonistă a universității; principiul cu adevărat subversiv, care făcea ca capacitatea de a-și afirma propriile conținuturi și de a-și menține rolul în cadrul aparatului academic să depindă de permanența forței materiale a mișcării, mai degrabă decât de conținutul oricărei negocieri și „pact”: întrucât „structura formală, care va fi conturată mai specific în *Carta Revendicărilor, nu garantează în sine* atingerea obiectivelor pe care le-am stabilit” [87] , s-a afirmat, de fapt, „este necesar să organizăm mișcarea studențească pe o bază autonomă”; adică este necesar „ca puterea sa să nu depindă exclusiv de rolul care îi este recunoscut de această structură formală”. În partea generală, așadar, s-a emis ipoteza unei structuri universitare care ar fi modelată după experiența „didactică” desfășurată în timpul lunii de ocupație, adică centrată pe adunări, pe articulațiile lor bazate pe „ interese culturale și profesionale comune, indiferent de facultatea la care sunt înscriși studenții” și pe „grupuri de studiu”, definite ca „locul cel mai potrivit pentru a satisface chiar și nevoile fundamentale ale pregătirii instituționale, conform unei metode de studiu active și critice”. Se adăuga că nota ar trebui stabilită pe baza participării efective la lucrările de grup și „atribuită după o

discuție la care participă toți membrii [grupului în sine], inclusiv cei examinați și toți experții” [88] .

Până în Ajunul Crăciunului (18 decembrie), redactarea părții generale a *Cartei Revendicărilor fusese finalizată, iar* încercarea de a clarifica punctele specifice referitoare la fiecare facultate în parte ar fi trebuit să înceapă . O întâlnire directă cu corpul academic părea iminentă.

Punctul de cotitură al Crăciunului: de la „revoltă” la „război cultural”

Pe 27 noiembrie, la ora 20:30, poliția a intervenit în forță, evacuând Palazzo Campana și închizând incinta („Mai există un pichet”, *a comentat La Stampa cu răutate, ,,* dar de către carabinieri”). Pe 29, un mic grup de studenți a reocupat, folosind un vicleșug, universitatea păzită de poliție, dar au fost evacuați după doar trei ore. Întrebat despre oportunitatea unei întâlniri cu reprezentanții studenților, rectorul Allara a răspuns: „Nu știu cine sunt acești agitatori. Nu ni s-a prezentat nicio cerere; au ocupat universitatea și nu era clar ce doreau. Nu pot decât să fiu de acord să mă întâlnesc cu reprezentanții legitimi ai studenților: cei ai interfacultății.” [89] Pe 4 ianuarie 1968, s-a anunțat că Senatul Academic a decis măsuri disciplinare dure, iar ocupanții vor fi acuzați de „invadarea unei clădiri” și „tulburarea violentă a posesiei de bunuri imobile”.

Și acesta este punctul de cotitură. Nu se poate spune că reprezintă o adevărată „tranziție de fază”, deoarece pe parcursul lunilor ianuarie și februarie , universitatea a rămas sfera exclusivă de referință a mișcării , iar puterea academică (din care poliția și *La Stampa* erau considerate anexe neautonome) a fost practic singura contrapartidă identificată de studenți. Dar a marcat, fără îndoială, o schimbare de ritm în cadrul „primei faze”. A anunțat irupția unei serii presante de evenimente pe o scenă anterior „statică”. Dacă, în prima lună de ocupație, mișcarea a reușit să crească intern, ca să spunem așa, printr-un proces masiv, dar extern invizibil - așa cum demonstrează acoperirea „rarefiată” și relativ rară din ziare - fără a întâlni practic vreodată contrapartida sa antagonistă, acum apariția „inamicului” pe scenă, intrarea autorității academice cu - represiunea și sancțiunile care urmează, au schimbat brusc situația. Aceasta produce, în logica „dinți pentru dinți”, o aglomerare de „fapte” și „știri”. Și, în realitate, abia în acest punct - în ceea ce este

A fost definită, pe bună dreptate, ca trecerea de la „revoltă” la „ război de gherilă cultural” [90] - care pune în mișcare acel mecanism tipic anului '68, care pare să se prezinte ca invariant la Berkeley ca la Sorbona, la Varșovia ca la Berlin și pe care Vidal-Naquet l-a schematizat astfel: la început „o *gafă* a universității sau a administrației de stat, uneori spontană, alteori provocată deliberat de mișcarea studențească dornică să dezvăluie pe deplin natura implicit represivă a autorității academice”, urmată de forme de mobilizare „inspirate atât de tradiția mișcării revoluționare din secolul al XIX-lea, cât și de diferite forme de acțiune non-violentă”; toate, însă, caracterizate de voința comună de a „găsi forme de organizare care să permită în același timp acțiunea și libertatea de exprimare , exprimarea totală” și de „o atmosferă de sărbătoare și bucurie” împletită cu angoasă și uneori disperare; în final, o nouă represiune, mai dură, care amărește lupta și o împinge să se răspândească în afara școlii, la întreaga [societate91] .

că decizia represivă a Senatului Academic a purtat toate semnele unei *gafe* . Pe lângă comentariile inevitabil favorabile din *presă,* reacțiile generale ale - forțelor politice și ale mass-media au fost, în general, marcate de critici sau de apeluri prudente la prudență și mediere. Suspendarea de șase luni a 60 de studenți de la examene este considerată excesiv de severă și, în multe privințe, arbitrară ; decizia (despre care circulă zvonuri neconfirmate) de a suspenda - salariul unui asistent titular și excluderea unui asistent voluntar din universitate par nelegitime. Există temeri de radicalizare a studenților și de închiderea - oportunităților de dialog și negociere. Izolat la nivel extern, Senatul Academic se confruntă și cu un incident senzațional care dezvăluie ruptura sa internă. Unanimitatea anunțată a deciziei din 4 ianuarie este, de fapt, negată cu vehemență de șeful facultății de profesori, profesorul Guido Quazza, printr-o scrisoare de disociere adresată presei, în care afirmă că

Unanimitatea [Senatului Academic] a fost exclusiv unanimitatea celor prezenți [întrucât] subsemnatul, membru al Senatului Academic în calitate de Decan al Facultății Didactice, nu a fost prezent la ședință, *pentru care nu primise înștiințarea convocării,* [adăugând că] în orice caz, dacă ar fi fost prezent, nu s-ar fi îndepărtat de atitudinea asumată încă din ședința din 27 noiembrie 1967, desfășurată imediat după începerea primei ocupări (și confirmată în ședințele ulterioare până la 23 decembrie tot prin mandat expres al Consiliului Didactic unanim), atitudine menită să adreseze studenților ocupanți o invitație formală de a-și prezenta cererile, excluzând orice recurs la soluții forțate, și prin urmare nu ar fi putut vota în favoarea - sancțiunilor disciplinare [92] .

La rândul lor, studenții își multiplică inițiativele de mobilizare . Se organizează întâlniri în toate orașele principale din Piemont [93] pentru a lua legătura cu studenții „din afara orașului" și a-i implica în protest. Se distribuie pliante în fața școlilor gimnaziale. „Elevii de la Palazzo Campana care nu sunt afectați de măsurile disciplinare reacționează [urmând fără să știe un model deja folosit în Berkeley] predându-și ecusoanele și cerând să fie considerați la fel de responsabili" [94.] O adunare este convocată pentru 10 ianuarie : peste 1.000 de studenți se prezintă, votând cu o mare majoritate pentru ocupația până la capăt. Poliția intervine imediat , iar 295 dintre ei se opun acesteia cu rezistență pasivă.

Dar, mai presus de toate, decizia de a „bloca orele" determină noul caracter, mai radical, dinamic și de masă, al tulburărilor după punctul de cotitură de la sfârșitul lunii decembrie. Aceasta introduce al doilea element „structural" indicat de Vidal-Naquet. Odată cu începutul confruntării verbale directe, studenții întâlnesc „inamicul" pentru prima dată în sălile de clasă de la Palazzo Campana. Ei caută și găsesc confruntarea; mai presus de toate, o câștigă, în majoritatea cazurilor, la nivel dialectic. Descoperă lacune și slăbiciuni în spatele fațadei austere a puterii academice. Și își confirmă propriile motive. Născută aproape din întâmplare, ca o soluție în fața imposibilității de a încerca imediat ocupația și ca mijloc de a implica acele segmente de studenți care nu participaseră activ la tulburări, noua formă de intervenție - „ ocupația albă", așa cum a fost imediat supranumită - se dovedește rapid a fi un instrument extrem de eficient de mobilizare culturală și politică. Studenții intră în sălile de clasă, provoacă profesorii la dezbatere și încurajează discuțiile; altfel, sabotează lecția cu toate mijloacele posibile. Încă de la primele discursuri, poliția este rugată să fie prezentă în sălile de clasă — un act fără precedent — iar atmosfera se încinge, incidentele conflictuale înmulțindu-se, uneori grotești, alteori de-a dreptul ridicole . [95] Sălile de clasă sunt transformate în scene. Ia naștere un spectacol, o expresie liberă și transgresivă, într-un fel jovială, adesea nemiloasă. Treptat, o atmosferă festivă se strecoară și acaparează scena.

Astfel a început o a doua fază a luptei împotriva autoritarismului academic - își amintesc unii dintre protagoniști. În loc să analizeze puterea manipulatoare a autorităților academice asupra studenților în termeni abstracți, aceștia au trecut direct la practică, încercând să se elibereze complet de sub supunerea față de autoritățile academice . Au intrat în sălile de clasă, au reacționat la profesori, au refuzat să le arate insignele, contestând chiar politic acțiunile și lipsa lor de convingere.

poziții și așa mai departe. Profesorii s-au dovedit a fi oameni atât de descalificați politic și cultural, complet incapabili să ofere răspunsuri , încât acțiunea s-a transformat într-un fel de farsă, într-atât încât tensiunea politică s-a diminuat oarecum, iar *ocupația a devenit o sărbătoare.*

Și din nou:

Elementul principal al acelor zile era spectacolul. S-ar putea cita o multitudine de exemple și reacții: de la sintagma lui Passerin d'Entrèves, „Lecția este un fapt natural, așa cum stridia produce perla, profesorul ține prelegeri”, până la acuzațiile obișnuite de nazism etc. (variante: „Am fost la Dachau”, „Am fost partizan”, „Am plătit eu însumi prețul”, „Nu voi ceda” sau „Ced în fața violenței”...). Sau „ profesorul democrat” care încearcă să-și recâștige virginitatea spunându-le studenților săi: „dar nu știți ce crede Allara despre mine!”; răspunsul studenților: „Știm ce credem *noi* despre ea”. Și din nou: „Sunt funcționar public și trebuie să țin prelegeri”; „dacă îmi luați cercetarea, voi împușca”; până la gluma finală a rectorului Allara: «contraspionajul m-a avertizat, agenți ruși s-au infiltrat printre voi» [97].

O prăpastie de netrecut în intensitatea angajamentului – o prăpastie chiar și în vocabular – face imposibil orice dialog; elimină chiar și cea mai mică posibilitate de a înțelege motivele celuilalt. Studenților radicalizați de un model și o idee de angajament total și imediat – angajament social, public și etic, care cuprinde în cele din urmă toate problemele majore cu care se confruntă planeta, de la Vietnam la America Latină, la problema nucleară și la rasism – natura calmă, cotidiană a discursului unor membri ai facultății, limitat la lumea liniștită a cercetării și studiului, li se pare scandaloasă. Pentru majoritatea membrilor facultății, acei studenți – insubordonați și incontrolabili – nu mai par - recognoscibili. Chiar cuvintele pentru dialog lipsesc. În micul teatru academic, rolurile sunt acum scrise și nimeni nu le poate modifica. Acesta este poate cel mai dificil moment din toate tulburările din relația dintre studenți și cadrele didactice; cel care îi pune la încercare sever chiar și pe cei mai deschiși și transmiși la minte. Și creează fracturi ireparabile. Momentul în care studenții s-au îndepărtat cel mai mult de limba și cultura lor politică originală – o limbă și o cultură care se încadrau, în cele din urmă, încă în tradiția radical-democratică și antifascistă – bazându-se pe un set de instrumente expresiv care împleteau haotic umorul goliardic, situaționismul, ritualurile popular-camevalesce și dimensiunea dementă de cabaret a culturii de masă radio-televizive aflate la început . A fost, de asemenea, un moment de relativă deconectare – într-un fel, de neînțelegere – între conducerea politică a agitației și baza studențească . Însuși Comitetul de Agitație părea să privească cu îngrijorare dezlănțuirea pe care nu a provocat-o (există numeroase mărturii ale începutului „spontan” al noii forme de agitație) și

pe care se temea că nu o poate controla . [9] ** Mai presus de toate, a considerat-o efemeră și apolitică. O întâlnire care a avut loc duminică, 14 ianuarie, după trei zile de „ocupație albă", a evaluat situația cu o oarecare îngrijorare . concluzionând că „acest tip de acțiune nu putea fi continuat , atât pentru că îi obosea pe cei care o desfășurau, cât și pentru că nu mai erau oameni de recuperat, cel puțin până la terminarea examenelor și reluarea activităților facultăților științifice" [99.] Agitația, însă, a continuat în această formă pe tot parcursul săptămânii următoare, într-un crescendo de mobilizare impetuoasă: de la arestarea lui Luigi Bobbio și Marinucci pe 16 ianuarie, care a avut loc într-o universitate ținută sub strict control polițienesc [100.] la adunarea de masă din 17, la procesiunea din 18, care a culminat cu două adunări mari la Palazzo Campana, care au proclamat suspendarea „ războiului de gherilă culturală", obținând în schimb suspendarea activităților didactice și o dorință concretă de a se angaja în dialog. Și este foarte probabil ca succesul obținut de mișcare în confruntarea sa directă cu corpul academic pe 20 ianuarie, atât în ceea ce privește participarea, cât și consensul politic, să fie inexplicabil prin amploarea și modul său fără acele două săptămâni de „război de gherilă cultural".

Dezbaterea majoră dintre autoritățile academice și mișcarea studențească , desfășurată în interiorul Palazzo Campana, în fața a peste 2.000 de studenți - înghesuiți în aula principală și pe coridoare, reprezintă în multe privințe punctul culminant al întregii tulburări. Prezența la vot, pe scară largă și fără precedent,

demonstrează că, după aproape două luni de ocupație și ciocniri, mișcarea studențească nu numai că și-a menținut unitatea, dar a și crescut, implicând o parte dintre studenții depolitizați, în special bobocii. Modul lipsit de scrupule, uneori disprețuitor, dar întotdeauna încrezător, în care reprezentanții mișcării - gestionează adunarea, curățând terenul de orice iluzie a unui posibil compromis și eliminând orice ambiguitate reziduală, atestă, pe de altă parte, o nouă duritate dobândită în recenta confruntare dialectică „corp la corp”. Argumentele slabe, prost prezentate de rector, ciufulite și neconcludente, sunt însoțite de expunerea rece a lui Guido Viale, reprezentantul poziției oficiale a studenților, explicită, iritantă, atentă să excludă orice ton care ar putea părea cât de cât condescendent, concentrată în întregime pe salvgardarea nivelului de putere acumulată: „Vom ajunge la o negociere, vom ajunge, poate, la un compromis”, spune el, „dar trebuie să rămână foarte clar că ceea ce vrem este puterea”. El declară reticența mișcării de a demonta agitația și de a-i dispersa forțele. „Putem conveni să ajungem la negocieri”, adaugă el, „numai dacă, pe lângă renunțarea la

șantajul măsurilor disciplinare, recunoaștem necesitatea de a ne organiza în cadrul universității, de a lupta și de a împiedica funcționarea «normală» a universității, pentru că nu putem considera funcționarea pe care Universitatea și-a asumat-o în acești ani ca fiind normală. ” 101 El a concluzionat prin a stabili drept condiții pentru începerea negocierilor revocarea imediată a măsurilor disciplinare, recunoașterea - reprezentativității adunării și suspendarea activităților didactice pe întreaga durată a negocierilor. Intervenția decanului de învățământ — „Sunt bucuros să negociez în sfârșit nu cu o umbră precum interfacultatea, ci cu mișcarea studențească autentică” — a declarat respingerea definitivă a liniei urmate până atunci de autoritățile academice; eșecul unei politici de opoziție oarbă și de neînțelegere radicală a noii naturi a acțiunii studențești în cadrul unei universități transformate. Puterea academică s-a revelat întregului auditoriu — pentru a folosi un termen folosit pe atunci în mod obișnuit — ca un „tigru de hârtie”.

Paradoxal însă, tocmai în momentul în care a văzut dizolvarea politică a autorității pe care o contestase până atunci și a obținut prima sa victorie politică substanțială, mișcarea, în loc să se consolideze , a început propria spirală descendentă, cumva înghițită de vidul de putere cu care se confrunta. Dezorientată de șovăielile structurii care, deși o referință negativă, o unise și o motivase cumva, a sfârșit prin a-și pierde drumul. Decizia de a ocupa două zile mai târziu, pe 22 ianuarie - luată în urma entuziasmului pentru succesul zilei de 20 și ca răspuns la refuzul rectorului de a accepta delegația trimisă să negocieze începerea negocierilor - s-a dovedit a fi o greșeală. Evacuarea imediată a fost urmată de închiderea Palazzo Campana pe o perioadă nedeterminată.

Lipsită de locul său natural de adunare, mișcarea se întoarce „în subsolul Camerei Muncii”, pusă la dispoziția studenților pentru întâlnirile lor. Și dezvăluie pe deplin fragilitatea și contradicțiile pe care faza ascendentă a

mobilizării anterioare le mascase. Odată cu discursul cu conținut politic și funcția organizatorică a contra-cursurilor complet pierdute, participarea slăbește, în timp ce apar fisuri și dificultăți în relația dintre „bază” și „vârf”, cu „câțiva care vorbesc și «masa» care ascultă”.102 [Nici] lucrurile nu se îmbunătățesc când, după 22 de zile de închidere și o epuizantă serie de promisiuni și negocieri, Palazzo Campana este redeschis pentru a permite desfășurarea sesiunii de examene de iarnă. Intervenția de control al examenelor, pe care mișcarea contase pentru a restabili o relație solidă de masă, se dovedește în cele din urmă infructuoasă. Aceeași prezență critică la puținele cursuri care – încălcând acordul încheiat

cu Senatul Academic – se țin, în special în Facultatea de Litere , nu mai reproduce atmosfera efervescentă de dinainte și ajunge să se rezolve în certuri neplăcute. În cele din urmă, distrugerea imaginii „sacre" a cunoașterii academice și a „preoților" acesteia – pe care, la bine sau la rău, fiecare student le adusese cu sine, consumate în acea săptămână sălbatică de „ocupație albă" și apoi în marele rit final al „procesului corpului academic" din 1920 – ajunge să se dezvăluie ca un boom și un bust. Degradează chiar locul acțiunii și transgresiunea celebrată acolo, la o banalitate cotidiană, eliminând „aura" care, la bine sau la rău, caracterizase faza anterioară. Universitatea se dezvăluie acum a fi o cochilie goală și, în multe privințe, inertă. Tradus în termeni politici, este același concept regăsit într-un document ulterior – nedatat, dar probabil din iunie 1968 – în care se propune o analiză retrospectivă lucidă:

Mișcarea studențească a identificat puterea academică drept primă țintă, iar această bătălie poate fi considerată încheiată și câștigată pe 20 ianuarie, odată cu procesul politic al profesorilor, când corpul academic s-a dezvăluit, în fața a 2.000 de studenți, lipsit de o linie politică proprie și de capacitate de inițiativă. Adaugă că mișcarea studențească a greșit continuând să se înfurie , după 20 ianuarie, împotriva unei puteri academice acum lipsite, fără a ști să generalizeze și să radicalizeze acțiunea sa împotriva forțelor politice care până atunci constituiau omologul său efectiv... [103].

Părăsirea universității. Aceasta a fost una dintre alternativele prezentate - mișcării. În special, unei mișcări – precum cea de la Palazzo Campana și, în mare măsură, precum cea din '68 – care se imaginează destinată unei creșteri nelimitate bazate pe multiplicarea liniară a punctelor de rupere. Care și-a încredințat identitatea continuității acțiunii instantanee, „interminabilității revoltei". [104] Pentru o concepție conform căreia „singurul obiectiv al mișcării este creșterea mișcării în sine"; Pentru un grup de conducere convins că „ mișcarea studențească trebuie să accepte această poziție, oricât de contradictorie și

proiectată în gol” ar fi prin propria logică internă, „deoarece maturizarea bazei sale o împinge în această direcție; și prin urmare «autolimitarea» sa și eșecul său de a înainta este artificial” [105] - așa cum s-ar defini „stânga mișcării”, cu o luciditate remarcabilă -, lupta din cadrul universității nu mai avea efectiv nimic de oferit. Începea să apară ca o mlaștină perfidă, în care riscul «integrării» și al sindicalismului studențesc mărunt aveau să prevaleze în cele din urmă, distorsionând complet natura mișcării. Și mai presus de toate, abandonând-o, odată cu încetinirea luptei - odată cu slăbirea singurului instrument recunoscut de apărare

și agregare: conflictul - spre inevitabila revenire a autoritarismului și a opresiunii.

Cealaltă alternativă ar fi putut consta în construirea unei contraputeri „instituționale" în cadrul universității. În afirmarea *permanenței mișcării* în singura formă posibilă, alta decât cea a luptei continue: „instituționalizarea " sa, chiar și parțială, prin formalizarea anumitor cuceriri. Aceasta era poziția acelei componente care putea fi definită drept „centrul minoritar", care și-a mizat toate cărțile pe posibilitatea de a găsi debouuri concrete pentru negocieri. Un document publicat chiar la începutul lunii februarie 1968 — când divergența de ipoteze și perspective dintre componentele radicală și reformistă a ieșit la iveală cel mai clar — rezumă bine această linie:

pe care au respins-o - este posibil să se generalizeze tema agitației, depășind obiectivele de prefigurare și implementare a unor structuri didactice alternative celor existente și făcând mișcarea să facă un salt înainte, implicând-o în probleme care, indiferent de situația universitară, nu iau în considerare posibilitățile reale de contestare a mișcării în sine. Și aceasta este calea pe care o parcurg cei care atribuie MS un rol de avangardă în organizarea protestului împotriva sistemului social existent... Credem în schimb - a adăugat el, specificându-și alternativa - că MS trebuie, aprofundând analiza rolului său în contestarea structurilor academice, să-și reafirme și disponibilitatea de a opera ca o componentă politică a universității și, prin urmare, nu numai să accepte , ci chiar să solicite autoritar, în condiții foarte specifice, negocieri cu autoritățile academice, tocmai pentru a găsi în cadrul universității acel spațiu de organizare și critică care îi este refuzat în prezent. În momentul în care MS - continua documentul - obține anumite rezultate, chiar și parțiale, nu riscă să-și epuizeze puterea protestativă. Organizându-se autonom în cadrul acelorași structuri educaționale pe care a reușit să le creeze, MS dă viață unor organisme de control, precum adunările departamentale mentale sau de conducere (vezi *Carta Revendicărilor)* capabile să se transforme în orice moment în instrumente politice de mobilizare în vederea depășirii rezultatelor obținute, ori de câte ori acestea sunt considerate inadecvate.

Carta Revendicărilor a fost „luată în serios", refuzând să fie folosită doar în scopuri agitaționale și doar în scopuri tactice (pentru a oferi teren pentru conflict). Și s-a propus ca aplicarea sa să fie baza consolidării mișcării în cadrul universității.

Clarificate conceptual, cele două alternative nu au fost niciodată confruntate clar într-o dezbatere aprofundată în cadrul mișcării. Mai degrabă, ele s-au exprimat prin opoziția adesea sterilă și, în orice caz , evazivă, privind „condițiile" impuse negocierilor, exponenții primei poziții fiind hotărâți să „ridice prețul" (solicitări

de negocieri complet publice, suspendarea - activităților didactice pe durata negocierilor, declarații preventive care vizau absolvirea mișcării de responsabilitatea cu privire la orice acorduri semnate etc.), iar cei ai celei de-a doua poziții adoptând poziții „posibiliste”. Astfel, răspunsul rigid negativ al Senatului Academic din 27 februarie la propunerile - adunării din 21 februarie [2017] a sfârșit prin a scoate *din impas* o mișcare, în multe privințe paralizată , și a rezolvat dintr-o lovitură de secure dualismul dintre diferitele - componente studențești . [108] Însăși forma de luptă aleasă pentru a reacționa la închiderea autorităților academice, ocupația „dură” din 29 februarie - „ocuparea baricadelor”, cum a fost numită, cu Palazzo Campana blocat de grămezi de mobilă și studenții dispuși să reziste activ evacuării - a fost mai degrabă un expedient, dictat de nevoia de a evita căderea în repetitivitatea inertă a acțiunii, decât simptomul unei reale voințe de a radicaliza lupta în cadrul universității . [109] Paradoxal, ea a apărut din conștientizarea mai mult sau mai puțin conștientă a faptului că instrumentele folosite până atunci pentru agregare și mobilizare se deterioraseră; că teritoriul pe care se stabiliseră și pe care acum se pregăteau să-l apere cu forța, era în realitate acum pustiu și inert . [110] Încă o dată, revocarea violenței - o violență mai expresivă decât fizică, întrucât nici măcar o persoană nu a fost rănită - a fost chemată să compenseze lipsa de propunere . Să asiste la un nou „rit de trecere”: din „interior” în

„exterior”; de la comunitatea închisă la societatea deschisă, în căutarea unui nou „cerc magic”, a unui nou „spațiu structural”.

A fost anunțată „a doua fază”.

Note

1 *La Stampa,* 7 noiembrie 1967. Un reprezentant al studenților a participat și el la ceremonie, dar discursul său — singurul în care se face referire la viitoare proteste împotriva planului Gui — este menționat doar de *¡'Unità:* «Reprezentantul studențesc Giachino — se precizează — a revendicat autonomia universității față de interferențele politice și economice și controlul studențesc asupra propriei educații, anunțând, în mijlocul aplauzelor numeroșilor studenți care au umplut aula principală, că protestele vor fi reluate în viitorul apropiat în vederea discuției privind legea 2314 care va avea loc în parlament» («Cauto Allara sulle sedi universitarie», 7 noiembrie 1967, p. 6).

2 *Ibidem.*

3 La Literatură, numărul de studenți a crescut de la 1.042 în 1960-61 la 2.011 în 1966-67, o creștere de peste 100%; la Științe, de la 1.644 la 3.438; și la Educație, de la 1.445 la 3.683! În timp ce creșterea la Drept a fost minimă (de la 1.793 la 1.976), celelalte

facultăți au rămas medii: de la 2.742 la 4.166 la Economie și Afaceri; de la 2.592 la 3.660 la Medicină; și de la 2.688 la 4.358 la Inginerie. Singura facultate în scădere a fost Farmacie, care a trecut de la 394 de studenți în 1960-61 la 268 în 1966-67.

4 Rolul studenților la arhitectură trebuie să fi fost decisiv în decizia de mobilizare împotriva deciziei Mandria și de a vorbi în consiliul de administrație, așa cum aveau să sublinieze ulterior unii lideri studenți – cu o distanțare explicită de episod, sau cel puțin o minimizare clară a importanței acestuia – în timpul ocupării Palazzo Campana: „Lupta a izbucnit din cauza problemei Mandria... care era în primul rând preocuparea studenților la arhitectură, care protestaseră timp de șase luni anul trecut. Una peste alta, acestea erau motive destul de nefondate, motive de urbanism și mai mult sau mai puțin politică de partid, de clienți, de clanuri arhitecturale și altele asemenea. Dar, din moment ce arhitecții erau organizați în grupuri solide, au putut exercita o presiune puternică asupra noastră și ne-au târât într-o întâlnire, să mergem la biroul rectorului pentru a protesta împotriva acestei decizii; practic au spart o ușă a biroului rectorului și ne-au târât înăuntru. Și, de fapt, ne-au adus față în față cu autoritățile noastre academice pentru prima dată” («Cronica ocupării Universității din Torino», *Quaderni Piacentini,* 1968, nr. 33, p. 29). «Această scriere – este adnotată la sfârșit – este preluată dintr-o conversație înregistrată cu niște studenți care au participat la ocuparea Palazzo Campana».

5 Atât motive tehnice, cât și politice s-au opus înființării campusului universitar de la La Mandria. De fapt, era o locație nefavorabilă în raport cu afluxul regional de studenți, deoarece studenții din provinciile Asti, Alessandria și Cuneo ar fi trebuit să treacă prin centrul metropolitan al orașului Torino, ceea ce ar fi dus la creșterea traficului. Acesta este motivul pentru care Comitetul Regional de Planificare s-a opus proiectului. În plus, dezvoltarea universității ar fi deteriorat un patrimoniu natural de mare interes peisagistic și o importanță ecologică considerabilă, așa cum a remarcat Italia Nostra. Partidul Comunist a insistat apoi cu vehemență asupra naturii speculative a operațiunii: sub titlul „O speculație de 58 de miliarde de euro sub alibiul universității”, *L'Unità* din 26 noiembrie afirma că, odată cu decizia consiliului de administrație de a cumpăra La Mandria, „a fost lansată cea mai colosală speculație funciară înregistrată vreodată în regiunea noastră, comparabilă doar cu ceea ce s-a întâmplat la Palermo, în Sicilia, sau cu prăbușirea îngrozitoare a orașului Agrigento. La La Mandria”, adăuga ziarul comunist, „cele 1.700 de hectare restricționate în prezent de Planul General Intercomunitar și pentru care lupta se dă încă, ar deveni zone presărate cu sate rezidențiale. Astfel, singura sursă de verdeață și oxigen a orașului nostru ar fi distrusă pentru totdeauna”. În special, existau temeri că desemnarea celor 300 de hectare pentru universitate ar constitui cumva un precedent util pentru a legitima ulterior parcelarea întregii proprietăți de 3.000 de hectare, deținută de marchizul Luigi Medici del Vascello, care avea interese semnificative la Fiat, care fusese deja autorizată să construiască acolo o pistă de testare. Această preocupare a fost împărtășită și de periodicul catolic *Sette Giorni,* care avansase ipoteza că cele 300 de hectare ale universității „ar fi muchia de tăiere care marchează sticla proprietății suficient cât să o spargă și să obțină aprobarea pentru parcelarea completă”. În cele din urmă, asociațiile universitare, atât cele ale profesorilor, cât și ale asistenților, au subliniat necesitatea de a defini politica de construcții universitare în strânsă legătură cu conținutul întâlnirii, argumentând absurditatea unei decizii luate înainte de o discuție amplă privind structura predării și cercetării („nu poți discuta despre locuințe fără să știi ce să pui în ele”). În special — conceptul avea să fie exprimat clar de arhitectul Alberto Magnaghi în timpul unei dezbateri publice din 6 noiembrie — soluția Mandria părea funcțională celei mai conservatoare interpretări a proiectului de reformă Gui, cu „concentrarea celor mai calificate niveluri ale universității (diplome și doctorate de cercetare) în zona metropolitană a capitalei și descentralizarea universității de masă (niveluri de licență și

institute agregate)" (vezi „Anche Astengo

contro la scelta della Mandria”, *„Unità”*, 8 noiembrie 1967, p. 6). Studenții, la rândul lor, considerau periferizarea universității un atac serios la adresa prezenței lor politice în oraș și o încercare de a separa corpul studențesc de celelalte componente sociale ale orașului.

6 administrație în calitate de reprezentant al Consiliului Local, și-a exprimat, de asemenea, sprijinul pentru propunere. Cu toate acestea, consiliul se opusese în mod covârșitor amplasării campusului universitar la La Mandria. Din acest motiv, grupul consilier comunist a cerut demisia profesorului Firpo, „din cauza incompatibilității evidente dintre poziția sa... și poziția adoptată de Consiliul Local cu privire la această problemă foarte sensibilă” („Consiliul de administrație aprobă achiziționarea a 300 de hectare la La Mandria”, *Unità,* 23 noiembrie 1967, p. 6).

7 Încă din 23 noiembrie avuseseră loc o serie de ședințe ale facultății, în cadrul cărora s-a decis intensificarea tulburărilor. Fusese ales un „comitet de coordonare”, reprezentând toate situațiile și diversele curente, cu „scopul explicit” de a organiza ocupația programată pentru 27 noiembrie. (P. Ortoleva, Introducere la secțiunea despre Torino [facultățile de științe umaniste] a Mișcării Studențești (ed.), *Documente ale Revoltei Universitare,* Laterza, Bari, 1968, p. 225).

8 *La Stampa,* 28 noiembrie 1967.

9 Chiar și l' *Unità* va reacționa polemic la linia ziarului La *Stampa,* adoptând în esență poziția și analiza studenților: «Campania de denigrare pe care ziarul Fiat o desfășoară împotriva studenților și a protestelor lor, dând loc intoleranței fasciștilor și monarhiștilor, prezentați drept «apărători» ai democrației și ai dreptului la studiu – scrie Sesa Tato – face parte dintr-un plan precis: Fiat vrea ca întreaga Universitate să fie în slujba sa și să garanteze formarea liderilor săi pe baza unei direcții tradiționale care se bazează pe ierarhii, autocrație și imobilitatea organizației universitare» («Reforme universitare profunde sunt cerute de studenții din Torino», *l'Unità,* 1 zi 1967, p. 5).

10 „Documente pentru agitație”, nr. 1: *Referitor la ocupație,* nedatat, dar distribuit pe 27 noiembrie 1967; sublinierea noastră.

11 „Ocupați sălile de clasă de la Palazzo Campana”, *Gazzetta del Popolo,* 28 noiembrie 1967.

12 printre altele, moțiunea de ocupație afirmă - identifică obiectivul principal al luptei studențești în contestarea metodelor de predare academică, care, sub masca neutralității științei și culturii , insuflă studenților mentalitatea autoritară tipică autorităților academice » (P. Ortoleva, Introducere, cit., p. 228).

1 Despre *ocuparea forței de muncă,* cit., p. 1.

[14] Ibidem, p. 3 .

Arhiva Fundației Vera Nocentini, Colecția Rieser, 1968; sublinierea mea.

16 O judecată diferită, puternic negativă, a fost exprimată în schimb, imediat după fapt, de către grupul menționat anterior de studenți ocupanți intervievați în *Quaderni Piacentini,* un reziduu, în anumite privințe , al unui extremism de dragul lui și, în același timp, o expresie a acelei faze de radicalizare a avangardelor care se află între „prima” și „a doua fază”: „O greșeală tipică a fost cea a referendumului”, afirmă ei, printre altele: „Se credea că numai propunând un referendum se putea câștiga o bază care nu era convinsă de oportunitatea de a ocupa, în timp ce acest lucru nu a fost absolut deloc cazul. În momentul în care a avut loc referendumul”, adaugă ei, „eram absolut convinși că vom pierde, în timp ce în schimb victoria

a fost răsunătoare”. Cu toate acestea, în cele din urmă, ei recunosc că „pornind de la rezultatele referendumului

, situația a fost netezită și dreptul nostru de a rămâne în Palazzo Campana a fost recunoscut” («Cronaca dell'occupazione dell'Università di Torino», cit., p. 32). P. Ortoleva, deși pe un ton mai puțin drastic, a exprimat și ea o evaluare mai puțin entuziastă a referendumului, considerându-l „demagog”: „Metoda referendumului”, a scris ea, „este acceptată doar pentru demagogie: ea, ca toate metodele de «democrație» indirectă, este teoretic respinsă ca fiind nereprezentativă” (Introducere, cit., p. 229). Reconstrucția Mariei Teresa Fenoglio este mai argumentată, indicând sentimentul rezidual de neîncredere al așa-numitei „avangarde” față de masele studențești și surpriza produsă de descoperirea masificării spiritului de revoltă ca o caracteristică specifică a noii faze care se deschisese: „Eu”, își amintește ea, „eram absolut convinsă că eram o minoritate asupritoare, dar am descoperit că nu era cazul. Am descoperit cu toții că nu era cazul. Aveam o conștiință proastă, pentru că spuneam că suntem democratici, dar eram foarte autoritari, chiar și în adunări. Aveam cel mai mare dispreț pentru cei care erau faimoasa majoritate tăcută, oile - gândiți-vă la afișul din mai cu oile revenind la normalitate - atât de mult încât am luat de la sine înțeles că vor vota împotrivă” (L. Passerini, *Autoportretul grupului*, Giunti, Florența, 1988, p. 93).

^Semnăturile strânse pe 12 decembrie au fost 662 („750 de studenți «urmăresc» - universitatea nou ocupată”, *¡'Unità,* 13 decembrie 1967). În „Cronica ocupării Universității din Torino”, cit., p. 32, se vorbește despre aproximativ patru sute de persoane care „au participat activ”.

18 O întâlnire semnificativă a avut loc pe 5 decembrie între studenții ocupanți și delegații de muncitori de la Riv, Emanuel, Michelin și Ferriere Fiat; iar comentariul unui muncitor, relatat *de Unità,* este indicativ, în ciuda didacticismului său oarecum manierat, despre cum conținutul critic dezvoltat în timpul agitației era susceptibil de percepție și contagiune imediată: „Înțeleg", a exclamat el la un moment dat, „de ce anumiți ingineri, după ce s-au obișnuit în această școală să se supună pasiv autorității profesorilor, apoi în fabrică pretind că exercită aceeași autoritate nediscriminatorie asupra noastră, a muncitorilor" („Muncitori și studenți s-au întâlnit la Palazzo Campana", *Unità* 6 die. 1967, p. 6). Același grup căruia îi aparține „Cronica Ocupației Universității din Torino", cit., va batjocori aceste experiențe, devenind purtătorul în forma cea mai extremă și, în anumite privințe, iritantă, a neîncrederii larg răspândite resimțite de ocupanți față de politica și partidele politice tradiționale – începând cu cele de stânga – și a tendinței instinctive a comunității lor închise spre autoapărare împotriva oricărei „provocări" politice venite din exterior, ca și cum aceasta ar putea submina sentimentul magic de unitate și coeziune realizat: „Ingrao a dorit o întâlnire pentru a obține propuneri în parlament – se laudă ei –: nu l-am primit pe Ingrao, l-am respins pe Berlinguer, apoi pe Giorgina Levi care venise să propună o întâlnire cu muncitorii comuniști etc. Odată, însă, un mic grup de muncitori comuniști a fost adus, fotografiați în mod repetat, pierduți și speriați, de cei de la I/nrtò. În orice caz, acestea au fost episoade marginale" (p. 37). Aceasta nu înlătură faptul că masa studenților a experimentat atenția externă cu satisfacție și a operat, dincolo de verbalism, ca o formă semnificativă de legitimitate publică.

19 În ceea ce privește importanța simbolică a conceptului de spațiu în problematica mișcării și conotația sa predominantă ca „spațiu comunicativ", L. Passerini, *Autoritratto,* cit., p. 103, oferă câteva observații foarte interesante: „Era", scrie el , „un spațiu fizic, un spațiu structural, un spațiu didactic, toți termeni regăsiți în documentele mișcării studențești. Dar mai presus de toate, era libertatea de exprimare de a se mișca, un spațiu discursiv și un spațiu comunicativ, al studenților între ei și cu lumea exterioară".

20 Referința este la ocupația din februarie 1967, pentru care facem trimitere la următorul paragraf al aceluiași eseu.

H La Stampa, 17 decembrie 1967.

22 Proces-verbal al ședinței Consiliului Facultății de Educație din 27 noiembrie 1967, desfășurată între orele 18:00 și 19:30 la Institutul de Limbă și Literatură Spaniolă al Facultății de Educație. Știrea a apărut doar în *Gazzetta del Popolo,* pe 29 noiembrie, fiind ignorată de *La Stampa.*

23 Deja în reconstituirea realizată de P. Ortoleva în introducere, cit., p. 226, - conștientizarea naturii inedite a experienței tocmai trăite este prezentă cu o claritate extraordinară: «În realitate, deja atunci [în zilele imediat următoare protestului pentru Mandria și imediat anterioare ocupației din 27 noiembrie] se conștientizau bine amploarea mai mare și natura pe termen lung a luptei... Pe de o parte , suveranitatea adunării era afirmată peremptoriu, adică erau puse, ca să spunem așa, bazele «constituționale» ale perioadei de ocupație; în plus, atât cu fluturașii, cât și cu discursurile și moțiunile (chiar dacă viciile demagogice nu ar trebui ascunse), au fost puse bazele ideologice pentru o luptă cu participare largă, precum cea care a urmat».

24 Pentru o cronologie detaliată a întregii tulburări, vezi „Cronaca celor zece zile de ocupație”, *Ateneo,* aprilie 1967, nr. 2, iar pentru o reconstituire argumentată, A. Bobbio și P. Montalenti, „Cronaca occupației la Universitatea din Torino - Cum s-a ajuns la blocare”, *Bollettino di informazione,* editat de Asociația Studenților Politehnici, 8, martie 1967, nr. 3, pp. 3-8. Referințe pot fi găsite și în P. Ortoleva, Introducere, cit. Pentru un comentariu politic cuprinzător, vezi L. Bobbio, „Luptele din universitate. Exemplul din Torino”, *Quaderni Piacentini,* 1967, nr. 30. Aceasta a identificat o dublă noutate în tulburările din februarie 1967, comparativ cu toate experiențele anterioare de lupte studențești: „spontaneitatea” și dimensiunea de masă: „A fost”, scrie Bobbio, „o mișcare încărcată de spontaneitate, care a afectat aproape toate campusurile universitare din Nord și Sud... și care a recurs peste tot la cel mai dur instrument de luptă, adică ocupația. Agitația, adaugă el, nu a fost niciodată un efort de elită, ci a fost susținută peste tot de o vastă participare a studenților, chiar și în acele locuri unde mișcarea studențească lipsea în mod tradițional” (p. 54). Este semnificativ – și în multe privințe o dovadă a naturii ambivalente a acelei experiențe, parțial anticipând noul avans , parțial exprimând vechiul în curs de depășire – că mai puțin de un an mai târziu, revenind la subiect pentru a întocmi un bilanț după noua fază de tulburări din noiembrie 1967 până în iunie 1968, o altă activistă a mișcării studențești, Ortoleva, a trecut complet cu vederea aceste elemente noi evidențiate de Bobbio și, în schimb, a subliniat exclusiv caracteristicile „depășite” ale revoluției „înapoiate” din februarie. Diferențele dintre aceasta și faza care a început cu noiembrie sunt definite ca fiind „extrem de notabile”, în primul rând pentru că „organizațiile tradiționale au participat direct la protestele din februarie 1967” , fiecare dintre acestea „mișcându-se pe o linie pe deplin compatibilă cu premisele partidului său și cu planul său electoral”. În al doilea rând, pentru că „lupta nu recunoștea niciun obiectiv în universitate, ci era deja poziționată de la început ca fiind mai amplă”. În cele din urmă, deoarece „eșecul de a identifica o contrapartidă în cadrul universității... a dus în mod necesar la o căutare în mare parte prematură a unei legături cu clasa muncitoare și la sloganul înapoiat al sindicalismului studențesc” (P. Ortoleva, Introducere, cit., p. 222). În realitate, articolul lui Bobbio conținea o critică dură la adresa „grupurilor” și organismelor reprezentative goliarde („A vorbi despre mișcarea studențească italiană”, se afirmă, „înseamnă în primul rând să ne ocupăm de această structură destul de consolidată, de sus în jos, care nu are și nu poate avea nicio legătură reală cu condiția masei studențești”, p. 54). Prin urmare, această critică era deja prezentă în tulburările din februarie și în grupul care le condusese, în special în UGI de stânga. Dar, evident, - comunitatea formată după „revoluția din noiembrie” a simțit o nevoie puternică de a afirma o identitate puternică printr-o ruptură, chiar și una forțată, cu fiecare trecut, chiar și cu cel al său cel mai imediat.

Dezvoltarea ulterioară a agitației va aduce apoi și aceste componente,

Inițial opoziți, aceștia au atribuit ocupației o semnificație și o valoare mai largi, dincolo de simplul obiectiv al demisiei rectorului și o simplă reacție antirepresivă , recunoscând succesul său incontestabil în ceea ce privește amploarea mobilizării și nivelul politic atins. Într-un articol lung care deschidea numărul unic pregătit în aprilie 1967 de Intesa în vederea alegerilor universitare, ocupația era într-adevăr afirmată ca fiind strategică în multe privințe, într-o logică atât de reformă, cât și de antiautoritarism: „... mișcarea studențească”, se afirma, „în actualul sistem autoritar, nu are nicio posibilitate de a influența deciziile organismelor academice. De aceea ocupația a fost necesară: este astăzi singurul instrument pe care studenții îl au la îndemână pentru a promova propunerea de reformă. Ocuparea - adăuga articolul - a început ca o reacție naturală a întregii mișcări studențești la un act autoritar al Rectorului împotriva unor studenți UGI, care, pe baza unor sloganuri simpliste, hotărâseră să ocupe Palazzo Campana și a fost un instrument important cu care mișcarea studențească a repropus, pe baza propunerilor elaborate, problema reformei tuturor componentelor Universității noastre... Pentru prima dată - se concluziona apoi, surprinzând noile date care aveau să caracterizeze întreaga fază ulterioară - adunările facultății au înregistrat o participare numeroasă și aceasta este o dovadă a unei sensibilități reînnoite a tuturor studenților față de problema universitară” («Un impegno») concreta», *Intesa,* n. unicu, 5, 6, 7 aprilie 1967). Faptul că această disponibilitate mai largă a studenților de a participa, sau, dacă preferați, masificarea luptei studențești , a constituit de fapt caracterul inovator al fazei începute în 1967, este confirmat , prin diferență, de un document din anul precedent: o circulară din partea secretariatului național al federației de tineret PSIUP «către tovarășii Agosti, Bobbio Andrea, Bobbio Luigi, Bolis, Bonfiglio, Campione, Caponetto, Carlini, Costa, Crescimanno, Di Marco, Felici, Festa, Goldschmied, Impegno, Onnis, Papi, Romizi, Sciotto, Trulli», din data de 7 noiembrie 1966, în care, deși exprima o opinie prudent pozitivă cu privire la colaborarea cu Intesa în consiliul Unuri («Este cu siguranță adevărat că Unuri a reușit să-și consolideze autonomia, așa cum este adevărat că a reușit să acorde o - importanță politică națională luptei opoziției pentru a „planul Gui”), se plângea că acesta din urmă nu reușise încă „să rupă starea de izolare în care se află reprezentarea față de corpul studențesc, față de care rămâne «capul politic», dar nu încă forța motrice a unei lupte de masă a studenților capabilă să-i facă să-și asume un rol semnificativ în lupta politică italiană”.

26 Vezi moțiunea aprobată de adunarea studenților care ocupă Palazzo Campana miercuri, 15 februarie 1967, la ora 23:00, semnată de: Comitetul de Agitație. Referința este la întâlnirea care a avut loc în aceeași zi, miercuri, 15 februarie, între studenți și alți membri ai universității dispuși să lupte împotriva propunerii de reformă a guvernului și la documentul întocmit la încheierea acesteia și semnat de adunarea studenților, Asociația Profesorilor Universitari și Politehnici din Torino, Asociația Profesorilor Asistenți Universitari și Politehnici din Torino și un număr semnificativ de profesori titulari. „Recunoscând natura pozitivă și legitimitatea - protestelor care au loc în prezent la Universitatea din Torino”, se arată în text, „și observând gradul notabil de maturitate demonstrat de mișcarea studențească în contestarea detaliată a reformelor propuse de guvern; observând sprijinul unei părți a Corpului Academic pentru solicitările de colaborare și dialog; [semnatarii] iau act de necesitatea unui protest mai amplu și mai structurat împotriva proiectului de reformă universitară, un protest care să implice un dialog constructiv între acele componente ale lumii universitare care sunt cu adevărat interesate de o reformă care nu este doar corporativă și lipsită de substanță; decid să înființeze un comitet permanent compus din reprezentanți ai asociațiilor și profesorilor subsemnați, pentru a continua examinarea problemei reformei universitare naționale, pentru a studia posibilitățile concrete de implementare și experimentare a reformelor la nivel local și pentru a propune forme de agitație menite să prevină implementarea unor măsuri care ar putea pune în pericol

reînnoirea efectivă și eficientă a universității. Semnatarii acestui document - se adaugă - solicită Senatului Academic, recunoscând legitimitatea protestului studențesc (care vizează dezbaterea problemelor globale și non-sectoriale ale - Universității), să se angajeze să convoace, în acord...” cu Asociațiile Lectorilor, Asistenților și Studenților și în termenul convenit cu Asociațiile, o întâlnire la care participă toate categoriile de studenți universitari în mod egal: această întâlnire trebuie înțeleasă ca actul inițial și singurul legitim pentru constituirea unor organisme de întâlnire, capabile să dezbată problemele globale ale reformei, o dezbatere care trebuie să fie un moment fundamental în activitatea universității» («Cronaca di dieci giorni d'occupation », cit., p. 2).

27 În special, profesorii Viano, Quazza, Ciaffi, Massucco Costa și De Bartolomeis solicitaseră o ședință „extraordinară și urgentă” a Consiliului Facultății de Educație pentru 14 februarie 1967, pentru a discuta „situația creată la Universitatea din Torino în urma ocupării Palazzo Campana de către studenți și a chemării forțelor de poliție decise de rector ”. Profesorii menționați anterior, se arată în procesul-verbal al ședinței, subliniază necesitatea ca aceștia să abordeze problemele universității într-o viziune globală, una care să țină cont de celelalte componente ale vieții universitare - profesori , asistenți și studenți - și ca aceștia să mențină un dialog sincer cu aceștia... Aceștia deplâng faptul că acest dialog nu a fost inițiat în trecut de către organele de conducere ale Universității din Torino, ci, dimpotrivă, a fost practic imposibil de adoptat poziții care au creat un climat de neîncredere propice escaladării protestelor studențești, precum și în rândul profesorilor și asistenților. În ultimele zile, continuă procesul-verbal, s-au folosit metode represive pentru a interveni într-un protest care a vizat Planul Gui și nu autoritățile academice locale, comițând astfel o eroare gravă, care, însă, nu a fost justificată de nevoia reală de a apăra libertatea academică , întrucât această libertate nu a fost împiedicată substanțial. Însăși apelul poliției a împiedicat activitatea didactică obișnuită și a jignit - autonomia universității. Decanul Piero Pieri (aproape la sfârșitul mandatului) a considerat necesar să apere acțiunile rectorului (amintindu-i meritele de „apărător tenace al Facultății de Educație, Facultatea Cenușăreasa”), iar unii profesori au fost de acord. Totuși, în concluzie, următoarea moțiune a fost votată în unanimitate, o critică diplomatică, dar fără echivoc, a acțiunilor autorităților academice : „Consiliul Profesorilor de la Facultatea de Educație din Torino, reunit pentru a examina situația regretabilă creată în ultimele zile de apelul poliției în urma ocupării universității de către studenți; a recunoscut validitatea protestului universitar; îl invită pe Decan să prezinte Rectorului oportunitatea de a relua un dialog sincer și deschis între profesori și studenți, astfel încât să se încurajeze reînnoirea democratică a vieții universitare și

implementarea promptă și la timp a reformelor structurale esențiale." Reuniunea Consiliului Facultății de Educație, care a avut loc în perioada 20-21 februarie 1967, convocată la invitația explicită a Senatului Academic „pentru a examina cererile grupurilor de studenți, precum și problema mai generală a reformei universitare și a dialogului dintre profesori și studenți", după a doua intervenție a poliției și închiderea Palazzo Campana, nu s-a încheiat în același mod. Apoi, după o discuție foarte aprinsă, în timpul căreia decanul și profesorii Capello, Giuffrida, Bertini și Pischedda s-au pronunțat în favoarea activității Senatului Academic, în timp ce profesorii Ciaffi, Beniamini, De Bartolomeis, Quazza, Viano, Bonora, Mazzantini și Massucco Costa au formulat critici dure, au fost prezentate două moțiuni contrare. Prima moțiune, prezentată de profesorul Ciaffi și semnată și de profesorii Mazzantini, Bonfantini, Massucco, De Bartolomeis, Quazza, Viano și Bonora, prevedea: „Consiliul Profesorilor Facultății de Educație, confruntat cu decizia Senatului Academic de a închide Universitatea pe termen nelimitat și de a delega implementarea acestei decizii unor autorități externe

vieții universitare, consideră că, prin această acțiune, Curtea Supremă și Rectorul nu au respectat principiile autonomiei pe care se bazează viața universitară și nu au respectat drepturile și *îndatoririle* profesorilor individuali, ale funcționarilor publici în exercitarea funcțiilor lor. Prin urmare, dezaprobă conduita actualelor organe de conducere ale Universității din Torino, care, prin deciziile lor, au făcut extrem de dificilă orice rezolvare a crizei care afectează Universitatea noastră...” A doua moțiune, prezentată de profesorul Berlini și semnată și de profesorii Pieri, Giuffrida și Capello, recunoștea „că decizia bruscă a grupurilor de studenți de a ocupa Universitatea, în timp ce Senatul Academic, acceptând cererea lor, instruise decanii individuali să convoace Consiliile Facultăților respective pentru a le asculta dorințele, a provocat o reapariție a...” situație nefericită. Prin urmare, SA, după o analiză atentă, pentru a preveni escaladarea tulburărilor din cauza formării grupurilor opuse, a decis , cu o soluție interimară dureroasă, să închidă universitatea.” De asemenea, și-a exprimat speranța „că contactul activ cu organele reprezentative ale tuturor elementelor vieții universitare poate fi restabilit cât mai curând posibil și că funcționarea regulată a vieții universitare poate fi reluată.” Prima moțiune a câștigat cu 8 voturi pentru și 6 împotrivă.

28 încetarea ocupației până la ora 13:00, joi, 16 februarie, ca o condiție pentru luarea în considerare a cererilor formulate de studenți în moțiunea din 15 februarie, prelungind ulterior termenul până la ora 19:00. Adunarea generală, convocată în Aula Magna a Facultății de Drept în după-amiaza zilei de 16, a convenit să suspende ocupația timp de 48 de ore, în așteptarea

unui răspuns din partea consiliilor facultăților și a Senatului Academic. Cu toate acestea, confruntată cu o poziție substanțial evazivă din partea acestuia din urmă , declarându-se incompetent să răspundă la întrebările generale ridicate de studenți, reocuparea Palazzo Campana a avut loc sâmbătă, 18 februarie. Poliția a evacuat imediat clădirea, iar Senatul Academic a ordonat închiderea acesteia pe termen nelimitat, „pentru a evita – așa cum se arată în raționament – riscul de accidente cauzate de tulburările provocate de o minoritate facțională, care respinge orice discuție logică". La redeschiderea Palatului pe 27 februarie, după o scurtă ocupație simbolică, adunarea generală va numi un Comitet de Agitație compus din 5 membri din partea UGI și 1 din partea Intesa, cu angajamentul de a relua inițiativa în momentele și în modalitățile considerate cele mai potrivite.

29 „Moțiunea comună a asociațiilor de studenți, asistenți și profesori titulari - Semnăturile profesorilor titulari care au susținut-o", *Buletin informativ ,* editat de Asociația Studenților Politehnici, 8 martie 1967, nr. 3, p. 3. După cum se poate observa, această moțiune finală reproduce textual și documentul întocmit la 15 februarie — data constituirii efective a Comitetului Permanent — care trebuie, așadar, considerat unul dintre evenimentele politic centrale ale acelei agitații și ale acelei faze specifice de maturizare a mișcării studențești, echilibrând totuși o poziție de protest radical în cadrul universității și căutarea unor alianțe mai largi — într-o dimensiune „verticală" — cu alte componente academice, cu o atenție deosebită acordată sferei profesorilor titulari.

Reprodus parțial în P. Ortoleva, Introduzione, cit., pp. 234-236. În realitate, acuzația de „omertà" a fost nedreaptă, cel puțin pentru unii profesori. Răspunzând la o întrebare adresată de redacția *Buletinului Informativ Studențesc al Politehnicii* , în special cu privire la „natura fundamentalistă a clasei academice" și la criticile dure aduse puținilor profesori care se alăturaseră studenților în timpul protestelor din februarie , profesorul Quazza se exprimase, cu câteva luni mai devreme, în termeni foarte duri tocmai în ceea ce privește „omertà academică": „Consider absurdă - precum și în esență naivă - încercarea de a impune un fel de omertà academică indivizilor, forțați să tacă sau să se supună deciziilor consiliului asupra unor probleme care nu sunt direct operaționale. Nu mă surprinde, chiar dacă o dezaprob, «condamnarea» celor care au încălcat legea grupului » («Profesorii și agitațiile. Primul bilanț», *Buletin Informativ,* 8, martie

1967, nr. 3, p. 7; în același context s-au înscris și răspunsurile mult mai prudente ale profesorilor Mottura și Conso), *Ateneo,* 1968, nr. 1, p. 6 (număr special despre ocupația din ianuarie 1968 intitulată „Documente ale ocupației”).

[31] „Învățătură și represiune”

[32] *Ibidem.*

[33] *Comisiile de studiu ca instrument de contestare a puterii academice,* 5 decembrie 1967, Fundația Vera Nocentini, Colecția Rieser, 1968.

[34] *Ibidem.*

[3 3] Sublinierea este a mea.

[36] un rol semnificativ în determinarea noilor sloganuri și a noii direcții politice a protestului, producând un adevărat „salt calitativ” față de experiența din februarie. Acolo, principiul „puterii de adunare” fusese testat pe teren, care fusese inclus și în acordul final dintre părți (așa-numitul „document Floridi”, numit după trimisul ministerial care îl mediase), o adevărată „cartă constituțională” a noii universități, fondată pe dubla putere a corpului academic și a corpului studențesc. Acolo, pentru prima dată, ocupația fusese folosită ca instrument „nu numai pentru mobilizare , ci și pentru muncă și, prin urmare, pentru creșterea gradului de conștientizare”. Acolo, în sfârșit, în ciuda riscurilor „ corporativismului” și „izolării”, au avut loc primele încercări de a trece de la un discurs general despre reforma universitară la un angajament specific și specific de „contestare a structurilor universitare” (P. Ortoleva, Introducere, cit., p. 224). O recunoaștere a datoriei ocupanților Palazzo Campana față de arhitecți, în special în ceea ce privește conceptele de „spațiu structural” și „contestare culturală ”, este conținută și în „Cronaca dell'occupazione dell'Università di Torino”, cit., p. 30.

[37] Numele sunt preluate de pe listele prezentate la alegerile interfacultăți din primăvara anului 1967; prin urmare, lista este pur ilustrativă și nu aspiră la a fi exhaustivă.

[38] Descrierea lui P. Ortoleva este emblematică: „[Guido Viale] a fost legendar și pentru că s-a născut la Tokyo, dar, fiind orfan, a locuit într-o mansardă. Dar cel mai important lucru era intransigența modului său de a raționa, precum și a modului său de a fi, care te fascina. *Era personificarea antiautoritarismului”* (L. Passerini, *Autoportret* cit.; p. 116; italicele mele). Textul conține și o autoreprezentare a lui Viale și a propriului său rol: „Insistența asupra naturii cotidiene a vieții în cadrul instituțiilor (examinarea în cele mai minuțioase detalii a formelor de opresiune în care se realiza relația dintre student și cultură) era o *activitate colectivă.* Nu e că m-aș fi gândit la toate aceste lucruri dinainte: atenția la viața de zi cu zi era ceva prealabil, dar conținutul nu era...” *(ibid.,* p. 117). Despre rolul și figura lui Viale, vezi, însă, întreaga secțiune „Un lider” din capitolul 4, „Un '68”, al cărții lui Passerini.

[39] Vezi moțiunea pentru congresul UGI prezentată în 1967 de L. Bobbio, R. Plantamura, M. Negarville, L. Derossi, E. Pipemo, F. Maggiora, A. Bobbio. Vezi și „Lupta și puterea studențească”, *Foglio volante* UGI: „Pentru alegerile universitare”, aprilie 1967. În contextul „Dezbaterii privind funcția mișcării studențești. Pozițiile grupurilor”, publicată în numărul menționat anterior din aprilie 1967 al revistei *Ateneo , UGI* își concentrase intervenția tocmai asupra problemei masificării universității și a subordonării acesteia față de centrele puterii economico-productive neocapitaliste: „Universitatea”, citim în spațiul rezervat organizației studențești de stânga, „trece printr-un proces de socializare: încetează să mai aibă funcția de a înlocui clasa conducătoare, devine un fenomen de masă. În faza actuală, studentul, în cadrul

universității, nu este altceva decât o forță de muncă în formare. Iar rolul tipic al absolventului în societatea neocapitalistă este acela de tehnician... UGI – discursul se încheie, pe o notă care anticipează hotărât abordarea adoptată de agitație în anul următor – abandonând parlamentarismul tradițional steril, își plasează ca obiectiv central controlul de către studenți asupra propriei educații: adică, „refuzul forței de muncă aflate în formare de a accepta alegerile impuse de planul capitalist." Însă teme similare pot fi găsite și în pozițiile exprimate de Intesa, deși formulate în lexicul catolicismului social mai degrabă decât în cel al marxismului radical: „Instituția universitară", a afirmat grupul catolic în discursul din același context, „trebuie să fie capabilă să se poziționeze ca un centru autonom pentru transmiterea și reelaborarea valorilor sociale și nu ca un element condiționat pasiv de centre externe de putere, atât politice, cât și economice."

[40] Într-un document al Consiliului de Administrație din Torino al Intesa, datat decembrie 1967, este schițată o analiză semnificativă a rolului școlii și a relației sale cu societatea, care este foarte similară, dacă nu în ceea ce privește vocabularul, cu conținutul analizelor formulate cu câteva luni mai devreme de UGI: stigmatizează tranziția către „neocapitalism" înțeles ca o formă socială caracterizată printr-un control sporit asupra figurilor și rolurilor sociale și printr-o scădere a participării; indică universitatea ca unul dintre locurile cruciale în acest proces , delegat să transforme studenții în „roți dințate ale sistemului"; respinge negocierea delegată și se pronunță în favoarea formelor de „democrație participativă" care garantează o „prezență critică permanentă... în predare și cercetare".

[41] P. Vidal-Naquet, *Esquisse d' une révolution,* eseu introductiv la A. Schnapp și P. Vidal-Naquet, *Journal de la Commune étudiante. Textes et documents. Noiembrie 1967-iunie 1968,* Seuil, Paris, 1988, p. 8. *«On»,* «si»-ul de la persoana a treia singular impersonal, întruchipa, conform lui Vidal-Naquet, echivalentul «omul organizației» al lui W.H. Whyte, inamicul împotriva căruia mișcarea din Mai luptase și care luptase împotriva mișcării din Mai, dar care, în cele din urmă, ajunsese și el să se regăsească «în interiorul mișcării, în ciuda unor temeri atât de acute de recuperare [de reintegrare]» *(ibid.,* p. 9).

[42] B. Dongiovanni, *Societatea de masă, tineretul și criza valorilor. Protestul din '68,* în *La storia,* editată de M. Firpo și N. Tranfaglia, VII/2, Utet, Torino, 1988, p. 676.

[43] G. Viale, *Mişcarea din 1968 între Revoluţie şi Restauraţie,* Mazzetta, Milano, 1978, p. 30.

[44] „Studenţii veneau la adunare”, îşi amintea Guido Viale într-un interviu recent , „şi vorbeau despre evenimentele de zi cu zi, despre cum profesorii erau nişte idioţi. Oamenii se eliberau , îşi spuneau cuvântul şi trăiau viaţa de zi cu zi altfel. Cele mai bune lucruri erau discuţiile cu profesorii: aceşti studenţi care îi spuneau profesorului în faţă ce părere aveau despre el, privindu-l în ochi.” (L. Passerini, *Autoportret,* cit., p. 102)

[45] „Cronica ocupaţiei Universităţii din Torino”, cit., p. 37; sublinierea noastră. Discursul „general”, analiza critică a capitalismului şi identificarea motivelor combaterii lui, vor fi recuperate mai târziu, în faza următoare – cea, dacă vreţi, a redescoperirii politicii ca activitate generală – dar transformate şi, ca să spunem aşa, „regenerate ” pe baza unei adevărate inversări a relaţiei tradiţionale dintre teorie şi practică, care făcea din realitatea concretă, experimentată individual – din „experienţă trăită”, s-ar putea spune – nu o simplă sferă de verificare şi confirmare a analizei, ci locul concret al formării şi producerii acesteia. punctul de sprijin al întregului proces de elaborare teoretică şi practică conflictuală, conceput acum ca contemporan şi consubstanţial: «Sloganul luptei împotriva autoritarismului – va fi afirmat în *Scrisoarea studenţilor din Torino către conferinţa naţională a mişcării studenţeşti* desfăşurată la Milano pe 11 şi 12 martie 1968, care poate fi considerată pe bună dreptate echilibrul politic al întregii faze anterioare –, identificarea profesorilor (indiferent de ideologia lor) ca

duşmani de clasă, ca manageri ai puterii sociale aflaţi cel mai direct în contact cu studenţii , a oferit o indicaţie corectă a posibilităţilor de analiză a capitalismului (adică a unui sistem social fondat pe consens) pornind de la posibilităţile reale ale unei practici subversive şi de la nevoile reale resimţite de masa celor care vor să se mobilizeze» (Archivio Centro Gobetti, Fondo Vitale, D2, Cl).

[46] Vezi *revendicările propuse,* doc. cicl, sd, dar decembrie 1967.

[47] G. Viale, *Cei şaizeci şi opt,* cit., p. 28.

[48] L. Bobbio, *Note inedite,* în Arhiva Fundaţiei Vera Nocentini, Colecţia Bobbio, 1968.

[49] «Cronica ocupaţiei Universităţii din Torino», cit., p. 38.

[50] *Despre ocuparea forţei de muncă,* cit., p. 2; subliniat în text.

[51] Termenul apare din titlul deja menţionatului articol al lui A. Schnapp şi Vidal-Nacquet, *Journal of the Student Commune, şi este* reluat în prefaţa lucidă a lui P. Sorlin la ediţia din 1988. „un fel de Comună", p. VII. *Comuna Educaţională* este, de asemenea, titlul unei serii de articole publicate în *Le Monde* între 17 şi 21 mai 1968 de Edgar Morin, un alt dintre cei mai rodnici interpreţi ai fenomenului '68 ca fenomen global. Vezi şi J.M. Coudray, C. Lefort, E. Morin (ed.), *Mai '68: Ruptura,* Paris,

[52] B. Bongovanni, *Compania de transport vrac,* cit., p. 674.

[53] z. Bauman, Introducere la *Contestaţie la Varşovia,* Bompiani, Milano, 1969.

[54] Despre centralitatea simbolică a Palazzo Campana în raport cu peisajul urban şi social înconjurător, care l-a transformat într-un „spaţiu comunicativ privilegiat", vezi L. Passerini, *Autoritratto,* cit., p. 100: „Alte clădiri ale facultăţii ar fi putut avea poate o funcţie similară", scrie Luisa Passerini, „dar amplasarea facultăţii de ştiinţe umaniste - chiar în centrul oraşului, mai degrabă decât pe arterele principale sau de-a lungul Po-ului, aşa cum era cazul Politehnicii şi al multor facultăţi de ştiinţe - a fost o consideraţie logistică importantă. Astfel, nivelul simbolic a fost atins aproape imperceptibil: şi la acest nivel, nu mai puţin decât la cel real, Palazzo Campana a devenit locul unui spaţiu comunicativ privilegiat."

[55] V. Tumer, *De la rit la teatru,* Il Mulino, Bologna, 1986. Liminalitatea, despre care Tumer crede că este prezentă în fiecare episod revoluţionar, constă, în esenţă, „în descompunerea culturii în factorii săi constituenţi şi în recompunerea liberă sau «ludică» a acesteia în orice configuraţii posibile, oricât de bizare». În modelul împrumutat de la Van Gennep, aceasta urmează separării, care «delimitează clar spaţiul şi timpul sacru de cele profane sau seculare» şi «implică un comportament simbolic ... ce reprezintă detaşarea subiecţilor ritualici (novice, aspiranţi, neofiţi sau «iniţiaţi ») de statutul lor social anterior» *(ibid.,* p. 55). Şi precede [«încorporarea» sau «agregarea », care reprezintă «atingerea de către subiecţi a noii lor poziţii, relativ stabile şi bine definite, în cadrul societăţii în ansamblu» *(ibid.).* O extindere a categoriilor lui Turner şi a modelului „ritului de trecere" ca instrument de interpretare a întregului fenomen al anului '68, conceput aproape exclusiv ca o „sărbătoare", a fost încercată de R. Gobbi, *Il '68 alla rovescia,* Longanesi, Milano, 1988. O referinţă la conceptele de „iniţiere" şi „rit de trecere" se găseşte şi în L. Passerini, *Autoritratto,* cit., p. 107. Totuşi, pentru o prezentare generală şi o discuţie a întregului subiect , vezi capitolul 5 din P.

Ortoleva, *Saggio sui movimenti del 1968 in Europa e in America,* con un'anthologia di materiali e documenti, Editori Riuniti, Roma, 1988.

[56] „Cronica ocupației Universității din Torino”, cit., p. 34; sublinierile îmi aparțin.

[57] *Ibidem,* p. 82.

Licit , p. 92.

59 *Ibidem.* Laura Derossi oferă o mărturie deosebit de eficientă a acestei intensități în relațiile interpersonale, împinsă aproape până la punctul de a trece de la identitatea individuală la un fel de sine colectiv : „Seara", își amintește ea, „dacă erai în facultatea aglomerată, - mergeam pe rând să mâncăm și existau locuri unde știai că sunt oameni. Nu ne rătăceam niciodată, asta e... Individul dispăruse, nu mai aveam o viață individuală, nu mai făceam nimic singură, nu mergeam singură la cinema, nu citeam o carte, trăiam în această turmă. Luigi și cu mine eram mereu împreună, dar mereu în mijlocul a cinci sute de oameni" (L. Passerini, *Autoportret,* cit., p. 126). Însuși Diego Marconi, fost vicepreședinte național al Agi și pe atunci membru al Comitetului de Acțiune, se referă la dimensiunea colectivă și festivă care a însoțit „lunga ocupație" din decembrie în același context : „Îmi amintesc de o seară", mărturisește el, „când Comitetul de Acțiune era prezent, a coincis cu cina, așa că masa trebuia pusă acolo, într-o sală de clasă. Masa a fost pusă și cineva a început să cânte: « *Patria noastră este lumea întreagă»,* iar între timp pregăteau lucrurile, serveau pastele, și a fost un moment foarte frumos" *(ibid.,* p. 103).

60 Într-un interviu acordat în 1970, dedicat în mare parte mișcării studențești, Hannah Arendt a căutat să identifice trăsătura distinctivă, la scară globală, a noii experiențe colective de la sfârșitul anilor 1960 – cea capabilă să „distinctă cu adevărat această generație din toate țările de generațiile anterioare" – în „determinarea sa de a acționa, bucuria sa în acțiune, certitudinea de a putea schimba lucrurile prin propriile eforturi" *(Gânduri despre politică și revoluție ,* în H. Arendt, *Politică și minciuni,* SugarCo, Milano, 1985, p. 255). Ea a adăugat: „O altă experiență nouă pentru timpul nostru a intrat în jocul politic: oamenii și-au dat seama că actoria este distractivă. Această generație a descoperit ceea ce secolul al XVIII-lea numise «fericire publică», ceea ce înseamnă că atunci când omul participă la viața publică, își deschide o dimensiune a experienței umane care altfel îi rămâne închisă și care reprezintă într-un fel o parte a unei «fericiri» complete»" (p. 257).

61 P. Ortoleva, *Saggio,* cit., p. 115: «Pornind de la conceptul de «fericire publică» – scrie Ortoleva – este poate posibil să înțelegem mai bine viața internă a mișcării în faza sa culminantă. Unele alegeri, de fapt, care pot părea de neînțeles sau chiar copilărești din punct de vedere strict organizațional, pot fi explicate ca rodul , tocmai, al unei descoperiri, descoperirea însăși a posibilității acțiunii politice, a posibilității de a da expresie «publică» (adică «colectivă», dar și, în sensul lui H. Arendt, menită să construiască o cale comună) sentimentelor, problemelor, experiențelor care până atunci rămăseseră limitate la sfera individuală, cel mult la schimbul intern al unor mici grupuri de oameni».

62 *Le Figaro,* 5 iunie 1968. Reprodus în P. Vidal-Naquet, *Esquisse d'une révolution,* cit., p. 21; italicele mele. Edgar Morin însuși mărturisește „extraordinara senzație de bunăstare fizică pe care am simțit-o în timpul comunei studențești" („Pour une sociologie de la crise", *Communications,* 12, 1968; acum în E. Morin, *Sociologia del presente,* Ed. Lavoro, Roma, 1987, sub titlul *1968: sociologie critică și sociologie criticată [auto-interogarea sociologiei]).*

63 „Era un univers atotcuprinzător, în care privatul și publicul se împleteau", își amintește Luigi Bobbio. „Lucrul pe care îl uram cel mai mult în acea perioadă era politica ca profesie, politicianul profesionist, care are ore publice și ore private. Scopul nostru era să aducem totul laolaltă, iar acest lucru făcea ca privatul să dispară. Dar publicul era însărcinat cu privatul: pentru că mă puneam în joc în întregime atunci când întreprind

o acțiune publică, adică publicul este o expresie a subiectivității mele, este felul meu de a fi eu însumi” (L. Passerini, *Autoportret*, cit., p. 126).

64 *Comisiile de studiu ca instrument de contestare a puterii academice.*

65 Vezi, printre altele, documentul *Represiunea mișcării studențești de către stat ,* relativ târziu (3 iunie 1968), dar care conține, în paragrafele „Judecătorii și poliția sunt același lucru” și „Funcția judecătorilor”, o parte din bogăția de analize asupra rolului practicianului juridic acumulată în decembrie.

66 *V. Cealaltă Politehnică,* editată de „un grup de studenți”, mimeografiată, așa cum se menționează pe copertă, în 1.000 de exemplare, conținând, printre altele, *Notițele pentru comisia „Școală și Societate”.* „Inginerul bun”, se precizează, printre altele, „va trebui să se ocupe de problema distribuirii echipamentelor în întreaga fabrică, de reducerea timpilor și de creșterea ratelor de producție, pe baza principiului costului minim și, prin urmare, al profitului maxim, deghizat într-o cerință tehnologică. Ideea fundamentală a cursurilor de la Politehnică”, continuă documentul, „este că progresul social se realizează prin reducerea costurilor de producție: inginerul este cel care trebuie să îndeplinească această muncă. Singurul său angajament va fi, așadar, în interesul tuturor, minimizarea costurilor, trecând cu vederea aspectele sociale, economice și umane pe care le implică acest lucru. Problema reducerii costurilor este privită exclusiv dintr-o perspectivă tehnică.” O confirmare răsunătoare a acestui tip de analiză părea să fie oferită în *„Notele pentru o conversație despre cerințele industriei față de inginerii proaspăt absolvenți”, ținută la Politehnica din Torino vineri, 9 februarie 1968,* de inginerul Tamagno, un înalt director executiv al RIV, pe care mișcarea studențească avea să le intercepteze și să le publice în mod proeminent: „În calitate de client”, se spunea în prefață , „întocmesc un fel de «specificații» pentru «bunurile», care sunt, la urma urmei, prețioase, pe care le achiziționăm de la Politehnică. Voi oferi o listă de calități, cunoștințe și abilități pe care industria dorește ca tinerii ingineri să le posede. Primele sunt toate înnăscute și pot fi îmbunătățite parțial prin acțiune proprie, parțial prin acțiunea unor terțe părți (Școala). Cele din urmă și cele din urmă sunt transmise de Școală și pot fi îmbunătățite parțial în timpul stagiului și apoi în timpul vieții profesionale ... Inginerul”, adăuga prefața, „slujește industria pentru a: *a)* economisi timp și bani; />) organiza; c) evolua”. Printre calitățile «înnăscute», inginerul Tamagno a enumerat «impulsul», «energie», un «echilibru psihologic solid», «spiritul de sacrificiu », «spiritul de ordine (în idei, în lucruri)», o «mână fericită (vânătoare de erori; liderii servesc la evitarea lor și la rezolvarea problemelor)»; printre cele «îmbunătățibile prin instruire la locul de muncă » «simțul deciziei (mai bine să greșești - puține! - hotărând imediat, decât să decizi târziu sau niciodată)», «arta de a-ți organiza propria muncă», «arta de a coordona munca altora», «arta de a controla munca altora», «arta de a obține»; abilități de conducere, influență (asupra colaboratorilor, colegilor, superiorilor), «arta de a judeca și alege oamenii». Aceste „note” aveau să fie discutate analitic într-un document ulterior din mișcarea studențească, datat septembrie 1968: *Predarea la Politehnică în raport cu organizarea producției capitaliste:* „Inginerul”, se afirma, „trebuie să-și valideze obiectivele mistificând obiectivitatea neutră a tehnologiei; El trebuie să accepte structura socială existentă ca fiind un dat, căreia îi poate aplica propria abilitate tehnică pentru a-i raționaliza funcționarea. Și astfel, din moment ce societatea de astăzi este compusă din opresori și oprimați, dintr-o clasă care decide și o clasă care nu are putere, inginerul trebuie să devină și câinele de pază al acesteia din urmă. Absolventul, în industrie”, continua documentul, „cel mai adesea îndeplinește sarcini de proiectare și cercetare, dar și sarcini de control (a modului în care muncitorul își distribuie forța de muncă) și de opoziție (forțându-l sau condiționându-l să o distribuie așa cum dorește șeful): maistru de atelier, birou de timp, birou de producție etc. Dar este absolvent, tehnician - trebuie să se simtă ca un membru al clasei conducătoare, nu ca un stăpân de sclavi: depinde de școală să-l condiționeze psihologic, să-l convingă de validitatea științifică obiectivă a ceea ce va

trebui să facă și, prin urmare, să-l pună la dispoziție”.

67 Vezi în acest sens anexa la documentul Comisiei pentru Învățământ *Despre rolul*

economistului și al specialistului în științe sociale, figuri definite drept „emblematice ale transformării rolului intelectualului umanist". Economiștii au fost evidențiați pentru „ implicarea lor în planificarea economică" și consultanța acordată industriilor private. Sociologii, pe de altă parte – sociologia fiind definită ca „conștiința de sine a idiotului industrializat" – au fost denunțați, la nivel internațional, pentru „funcția lor imperialistă" de experți pentru ministerele de externe *și* apărare (în special în Statele Unite) și responsabilitatea lor în politicile locale și regionale (în realitate, acest rol ar fi asumat în primul rând de politologi), în timp ce, la nivel local, au fost subliniate funcția lor de „integratori de nivel mediu" sau „ingineri de suflet" și rolul lor de „vaselină" în industrie. În acest sens, este inevitabil să ne referim la cartea lui L. Baritz / *servi del potere (* Bompiani, Milano, 1963), care a jucat un rol fundamental în modelarea bunului simț sociologic al mișcării. În ceea ce privește rolul ambivalent jucat de sociologie în cultura anului '68 — parțial *obiect* al criticii, parțial *instrument* al criticii — cea mai perspicace observație a fost făcută de Edgar Morin, care a remarcat că „după instaurarea *mișcării enragé,* științele umane și în special sociologia au fost simultan *o sursă de contestare și contestate la sursa lor* [italicele mele]. Studenții revoluționari - adaugă Morin, iar acest lucru este la fel de comun la Nanterre ca și la Torino sau Trento - se îndreaptă către sociologia care critică simultan societatea oficială și sociologia, adică către operele lui Wright Mills,

Riesmann, Marcuse, Lefebvre și, în profunzime, asistăm la o altă renaștere a phoenixului marxist, care se afirmă ca «adevărată » sociologie" *(1968: sociologie critică și sociologie criticată,* cit., p. 131).

68 Vedeți documentația amplă produsă de Facultatea de Arhitectură în timpul lungii și reușitei ocupații din aprilie-iunie 1967.

69 Într-un document *intitulat „Pentru o linie politică în facultățile științifice. Situația actuală a geologiei și a geologului în Italia* ", el a deplâns faptul că „geologul nu este niciodată folosit în mod cuprinzător: de fapt, angajarea sa se limitează în principal la cercetarea minieră, în timp ce angajarea sa pentru sistematizarea generală a țării este în general foarte limitată... Utilizarea geologului", a adăugat el, „are loc conform unor directive de productivitate, astfel încât geologul este angajat doar acolo unde crearea de valoare este cea mai evidentă. În alte domenii, complet inconștienți de posibilele costuri sociale și umane ulterioare, geologul, etichetat ca neproductiv, este dat deoparte și ignorat".

În anii '70, documentul *Rolul social al naturalistului,* în care este denunțată abordarea necritică și autoritară a predării științifice („nu te întreba niciodată la ce folosește o știință , ci doar o transmiți mai departe") și - cu o anticipare semnificativă a problemelor ecologice - - absența oricărui aspect „social" în formarea profesională, care ignoră complet probleme majore precum „poluarea apei și a aerului, perturbarea echilibrelor biologice, epuizarea rezervelor naturale, bolile de mediu".

În acest sens, influența mesajului extraordinar al Școlii de la Barbiana și al lui Don Milani pare decisivă. Temele din *Scrisoarea către un profesor,* precum și stilul său sec, direct și esențial, sunt prezente cu forță în documentele din decembrie și ianuarie , în special în // *Mișcarea studențească în școală,* care a definit cele trei funcții „latente" ale școlii - integrarea, selecția, subordonarea - care explică mecanismele sale reale de funcționare mult mai mult decât funcția „manifestă" de pregătire profesională; și în documentul binecunoscut și larg răspândit „ *Dreptul la studiu".*

«Cronica ocupării Universității din Torino», cit., p. 31.

U. Colombino, «Problema reprezentării», *Ateneo,* aprilie 1967, nr. 2, p. 3.

74 vezi doc. cit.

75 G. Viale, «Împotriva Universității», *Quaderni Piacentini,* 1968, n. 33.

76 *Ibidem,* p. 450.

1 1 Și Ciafaloni, *Anii muncitorilor și studenților,* în L. Bobbio, F. Ciafaloni, P. Ortoleva, R. Rossanda și R. Solmi, *Cinci lecții despre '68,* Rossoscuola, Torino 1987. Volumul este însoțit de o cronologie utilă a evenimentelor din 1966-69, editată de C. Piandola și R. Solmi.

78 „Consecința”, scrie Passerini, „este duplicitatea, contradicția, ambivalența și adesea polivalența. De aici un fenomen frecvent în '68: realizarea unor echilibre între contrarii care par aproape miraculoase, dar sunt trecătoare pentru că conțin deja semințele contrariului lor. Acesta este cazul relației dintre libertarianism și autoritarism în cadrul mișcării, între noua posibilitate de a vorbi în numele tuturor și greutatea diferită a cuvintelor unora. Astfel, democrația s-ar putea transforma – și ar face-o în deceniile următoare – în democratism, în revendicarea egalității fără a recunoaște inegalitățile” *(Autoportret,* cit., p. 94).

79 Documentat atât în P. Ortoleva, Introducere, cit., cât și în «Cronica ocupării - Universității din Torino», cit.

80 L. Bobbio, *The 1968 University Movement,* în L. Bobbio, F. Ciafoloni, P. Ortoleva, R. Rossanda, and R. Solmi, *Five Lessons,* cit., p. 17.

81 *Ibidem.*

Ibidem, p. 442.

8 ^ «Cronica Ocupării Universității din Torino», cit., p. 33.

84 *Ibidem,* p. 33.

8^ P. Ortoleva, Introducere, cit., p. 230.

80 «Didactică și represiune», cit., p. 9.

87 Cursiva mea.

88 Carta *Revendicărilor* a fost publicată în „Documenti dell'occupazione ” menționat anterior, special universitar *,* ianuarie 1968, nr. 1.

89 *Gazzetta del Popolo,* 29 decembrie 1967. Cu toate acestea, la mai puțin de o lună distanță, relațiile interne din cadrul Interfacultății erau, de asemenea, „reglementate” de mișcarea studențească. Adunarea Interfacultății, convocată în seara zilei de 24 ianuarie 1968, după ce a forțat demisia președintelui în exercițiu Luigi Rossi di Montelera al grupării monarhiste Viva Verdi printr-o moțiune de neîncredere, i-a ales pe Carlo Donat-Cattin ca președinte; pe Roberto Weigmann și Maurizio Vaudagna ca vicepreședinți; și pe Andrea Mottura ca secretar general. Interfacultatea va vota „cu majoritate absolută” o moțiune de acest gen: „Întrucât linia politică a luptei pe care o duce mișcarea studențească din Torino și conducerea acesteia din ultimele luni a fost dezvoltată de adunarea generală a studenților și de ramurile sale executive, orice contact privind deciziile privind desfășurarea protestului trebuie să aibă loc între adunarea generală a studenților, ramurile sale și cealaltă parte.” „Prin această rezoluție a Interfacultății”, va comenta „giornalino” din 25 ianuarie, „obiecțiile ipocrite pe care le- au făcut profesorii cu privire la necesitatea negocierilor cu Interfacultatea însăși dispar automat : doar adunarea studenților și comitetul de protest reprezintă efectiv voința studenților aflați în luptă”.

90 P. Ortoleva, - Introducere, cit.

91 P. Vidal-Naquet, *Esquisse d'une révolution,* cit„ pp. 19-22.

9- Gazzetta del Popolo, 5 ianuarie 1968; accentul adăugat.

Întâlniri au avut loc la Cuneo, Vercelli, Asti, Alessandria, Pinerolo, Biella, Ivrea și Aosta. De asemenea, au avut loc întâlniri cu reprezentanți ai unor universități ocupate sau care urmează să fie ocupate: „Cu unele am ajuns la un acord aproape complet; altele, însă, cele mai politizate, ni s-au părut încă legate de o analiză tradițională a capitalismului, care necesită examinarea poziției studentului ca salariat , forță de muncă care produce valoare etc. și a locului său (adică a nevoii ca acesta să ia o poziție) pe arena internațională" („Cronaca dell'occupazione dell'Università di Torino", cit., p. 39).

94 p. Ortoleva, Introducere, cit., p. 237.

93 Vineri, 12 ianuarie, în timpul unei prelegeri de Drept Privat, profesorul Allara a solicitat intervenția poliției deoarece studenții care intraseră pentru a solicita contrainterogatoriul, fiindu-le refuzat, începuseră să aplaude remarcile lectorului. Pe 13, Allara a solicitat din nou intervenția poliției deoarece studenții au refuzat să-și scoată pălăriile în timpul prelegerii : „Poliția a fost acolo o jumătate de oră, cerând în zadar să ne scoată pălăriile", își amintesc participanții, „apoi ne-au luat" („Cronaca dell'occupazione del l'Università di Torino", cit., p. 41). În multe cazuri, prelegerile sunt rezervate doar celor înscriși la curs, iar lectorul le cere studenților să prezinte legitimațiile universitare. La rândul lor, studenții contestă legitimitatea măsurii, apelând la natura „publică" a lecției universitare - o natură care va fi afirmată și de sistemul judiciar atunci când îi va acuza pe studenți de întreruperea unui „serviciu public".

96 „Cronica ocupației Universității din Torino", cit., p. 40; sublinierea noastră.

97 *Ibidem,* p. 41; sublinierea noastră.

98 Diego Marconi, pe atunci membru al Comitetului de Agitație, a făcut un comentariu semnificativ : „Aceste lucruri care se spuneau și se făceau împotriva profesorilor nu erau de obicei deloc amuzante. Erau forme de agresiune verbală și grafică din partea unor oameni care aveau foarte puțin simț al umorului" (L. Passerini, *Autoportret,* cit., p. 111). „Totuși, reluarea acelui ton batjocoritor", comentează Passerini, „este revelatoare, tocmai datorită prostiei sale , a râsului său oarecum grosolan. Reiterează public glumele josnice pe care studenții le-au făcut întotdeauna despre profesorii lor, glumele șoptite, biletelele transmise de la un banc la altul. Acel râs, tocmai pentru că este elementar, resetează, nivelează, ne readuce la punctul de plecare. O moștenire a generațiilor de studenți frustrați, menține râsul și amuzamentul lor copilăresc și, prin urmare, este înțepător, iritant, capabil să-i enerveze cu adevărat pe profesori ." *Trecerea la sfera publică, prin cuvântul scris și rostit, instaurează un sentiment de eliberare, de ușurare, de putere" (ibid.,* sublinierea noastră). În același context, vedem - mărturia Laurei Derossi: „Profesorii democrați au trăit-o într-un mod traumatizant, mergând chiar până la a spune lucruri foarte dure, și anume: aceste lucruri au fost făcute de fasciști, aceasta este intervenția politicii în cultură, clasică a sistemului fascist. Pentru că într-adevăr a existat multă violență, noi am dezlănțuit-o" *(ibid.,* p. 112).

99 *ibid.*

100 Bobbio a fost atacat de un grup de carabinieri și târât afară din sala de clasă unde se ținea o lecție, deoarece susținese că lecțiile nu pot fi ținute într-o universitate transformată în cazarmă.

101 Reprodus în primul număr al „ziarului" agitației, intitulat „Palazzo Campana. Luni, 22 ianuarie, editat de un grup de lucru al Comitetului de Agitație". „Nu ne putem permite", a adăugat Viale, „să ne oprim lupta. Dacă oprim lupta nici măcar pentru o clipă, vom cădea sub puterea autoritară a structurilor academice: ele vor prelua controlul și ne vor împiedica

să mergem din nou înainte. Putem sparge aceste structuri: nu avem nicio intenție să le lăsăm să crească din nou”. „Ziarul” își propunea să devină un organ permanent de - informare și organizare democratică. „Toți studenții trebuie să ia poziție cu privire la problemele luptei în curs”, se afirma într-un fel de editorial programatic . „Din acest motiv, este necesar ca fiecare să aibă instrumentele de informare pentru a-și exprima o opinie. Acesta este primul «ziar de agitație», care va fi urmat de altele”. Conține: citate din intervențiile studenților la dezbaterea de sâmbătă, 20, care reprezintă un compendiu util al pozițiilor politice ale agitației. Anti-Stoznpa: sau ce ar fi trebuit să scrie *La Stampa* despre dezbaterea de sâmbătă. Activitățile mișcării studențești . Această structură a ziarului, menită să asigure o transparență maximă a fiecărei activități și decizii și să polemizeze cu *La Stampa,* va căpăta un caracter fix.

102 p Ortoleva, Introducere, cit., p. 238.

103 Document fără antet sau dată, probabil scris de Vittorio Rieser, o figură care a devenit din ce în ce mai centrală în definirea liniei începând cu această fază a agitației și un susținător al proiecției mișcării în afara universității (Arhiva Fundației Vera Nocentini).

10^ Vezi în acest sens analiza lui P. Ortoleva, *Saggio,* cit., și în special capitolul «Più a sinistra», în care dorința contradictorie de a prelungi în timp - de a permanentiza - «exaltarea clipei», încărcătura eliberatoare a acțiunii imediate și directe , este indicată ca una dintre caracteristicile structurale ale anului '68.

105 *Document al tovarășului Vittorio Rieser de la Universitatea din Torino,* fără indicarea datei.

106) Documentul purta semnăturile lui Nicola Negri, Giancarlo Jocteau, Sergio Piazza, Diego Marconi, Giorgio Bertoldi, Marco Bertinetto, Giuliano Nozzoli, Federico Careja, Federico Beck Peccoz, Betty Benenati, Ettore Altea, Maurizio Vaudagna, Roberto Weigmann și Michelguglielmo Torri. O listă care traversa vechile grupuri studențești, conținând numele foștilor membri ai UGI, Goliardilor Independenți și Intesa, amestecate cu numele studenților care nu făcuseră niciodată parte din niciun grup goliardic, demonstrând remanierea cărților de joc provocată de agitație.

La 21 februarie, Senatul Academic a aprobat următoarea rezoluție: „Având în vedere că studenții au declarat oficial că se angajează, începând de astăzi, să nu perturbe în niciun fel,

având în vedere cele ce urmează, activitatea didactică a facultăților de științe umaniste și luând act de declarațiile Decanului Facultății de Litere și Filosofie conform cărora, în condițiile menționate anterior, examenele și lecțiile la facultate se vor relua în mod regulat, Senatul Academic hotărăște în unanimitate: 1. formarea promptă a unei comisii formate din trei profesori titulari, trei asistenți titulari și câte trei studenți pentru fiecare dintre facultățile de Drept, Litere și Filosofie și Educație, cu sarcina de a studia și propune organelor competente o reînnoire prin completări substanțiale și, acolo unde este posibil, transformări, a formatelor didactice actuale. 2. Pentru a accelera și facilita activitatea comisiei, Senatul Academic hotărăște suspendarea lecțiilor la facultățile menționate anterior în săptămâna 3-10 martie." Delegația studențească de protest „a luat act de rezoluția Senatului Academic privind reluarea examenelor și a cursurilor la Facultatea de Litere și Filosofie [a cărei suspendare a făcut obiectul unei îndelungate dispute între studenți și autoritățile academice!] și suspendarea cursurilor în săptămâna 3-10"; declarase că „niciun curs nu va fi perturbat începând de astăzi", specificând însă că „în cazul în care negocierile din săptămâna menționată anterior nu dau niciun rezultat, studenții își vor relua libertatea de acțiune" și supusese problema adunării generale spre discuție, convocată pentru după-amiaza zilei, la ora 16:00. O adunare aglomerată (peste 500 de persoane) și foarte animată (a durat peste 4 ore) în care s-

au confruntat poziţiile celor care au subordonat condiţiile negocierii - obiectivului principal de afirmare a autonomiei şi continuităţii mişcării şi care credeau că doar menţinerea libertăţii de acţiune şi a luptei deschise pot garanta însăşi existenţa mişcării («Trebuie să fim clari de acum înainte că lupta noastră va continua indiferent de rezultatul negocierilor, pentru că numai o mişcare studenţească puternică şi organizată poate garanta că studenţii nu vor mai trebui niciodată să se întoarcă la o stare de neputinţă în cadrul universităţii»), şi cele care credeau în schimb că doar un rezultat bun al negocierilor poate constitui terenul pentru relansarea şi permanenţa acţiunii studenţeşti («Acordul de astăzi reprezintă o mare victorie, de asemenea şi mai ales pentru că garantează studenţilor posibilitatea de a susţine examenele şi elimină un obstacol major pentru mişcarea studenţească »): în timp ce primii au fost inflexibili în ceea ce priveşte condiţiile stabilite chiar pentru începutul negocierilor , în special în ceea ce priveşte «publicitatea» («publicitatea negocierilor înseamnă participarea continuă a întregii mişcări şi posibilitatea acesteia de a interveni în orice moment şi de a monitoriza activitatea...» reprezentanţii săi”), precum şi asupra componenţei delegaţiei („Revocabilitatea delegaţilor noştri şi refuzul reprezentării «prin facultate» intră în dreptul adunării noastre de a decide autonom asupra modalităţilor de alegere a reprezentanţilor noştri: şi corespund, de

asemenea, necesității de a evita o deformare «tehnică» a negocierilor"), acesta din urmă considera că „nu trebuie să fie rigide: în cazul acceptării lor incomplete, acordul nu este izbucnit". Adunarea a încheiat însă — confirmând reticența relativă a ambelor părți de a se angaja într-o discuție aprofundată — cu aprobarea unei moțiuni comune, care suna astfel: „Adunarea studențească aprobă acordul la care s-a ajuns astăzi cu Senatul Academic, cu următoarele clarificări: 1) excluderea unei delegații independente de asistenți și comisia compusă exclusiv din delegați ai celor două părți aflate în conflict, autoritățile academice și adunarea; 2) ședințele comisiei sunt publice, ceea ce înseamnă că toată lumea are dreptul să participe fără drept de cuvânt și că procesul-verbal este publicat imediat după aceea. În cele din urmă, adunarea își rezervă dreptul de a-și revoca membrii în orice - moment. Adunarea va decide autonom modul în care delegația sa trebuie distribuită pe cadre didactice" (Giornalino, 22 februarie 1967).

27 FEBRUARIE , Senatul Academic a răspuns cu o poziție complet negativă: nu negocierilor publice și publicării proceselor-verbale; refuzul recunoașterii reprezentanților aleși de adunarea generală și solicitarea ca aceștia să fie delegați de adunările facultăților individuale; respingerea revocabilității reprezentanților studenților („impunerea criteriului *reprezentativității* față de cel al *nedelegării",* au comentat studenții); solicitarea ca asistenții să participe la negocieri ca o categorie. Răspunsul studenților a fost o radicalizare imediată: „1. Negocierile", scria „giornalino", „ nu epuizează *absolut* sarcinile mișcării studențești . Dincolo de contestarea puterii academice, avem alte sarcini *politice , mult mai importante* , de urmărit (politizarea studenților, lupta pentru dreptul la educație, contestarea autoritarismului în societate etc.). 2. Negocierile vor avea loc dacă ne oferă o oarecare garanție de a lua de la profesori unele dintre instrumentele prin care se exercită controlul politic asupra studenților (cum ar fi abolirea examenelor), ceea ce se poate face doar prin opoziția față de corpul didactic ca forță politică organizată și nu prin discutarea problemelor tehnice cu aceștia dintr-o poziție de slăbiciune sau chiar într-un spirit de colaborare" („Să încercăm să oferim o evaluare politică a atitudinilor autorităților academice", 28 februarie 1967). După cum se poate observa,

închiderea totală a autorității academice a ajuns să submineze poziția mai radicală, care până atunci era hotărât orientată spre exterior: «Nu mai suntem singuri», conchide articolul din „giornalino”, «bătălia noastră este aceeași cu cea a…” mii de studenți în toată Italia. Dacă autoritățile academice au în spate voința conservatoare a guvernului și forța poliției, noi avem în spate puterea unei mișcări politice care începe acum să facă primii pași» *(ibid.)*. „Comunitatea” de la Palazzo Campana explodează. Începe o nouă fază de „naționalizare” a mișcării.

Legătura dintre criza mișcării din cadrul universității *și* ocupația din 29 februarie este bine evidențiată de Luigi Bobbio într-un articol recent: „Într-o noapte, spre sfârșitul lunii februarie", scrie Bobbio, „în timp ce așteptam poliția pentru încă o evacuare, în loc să așteptăm cu răbdare să ne ducă așa cum făcusem înainte, am început brusc să construim baricade enorme în spatele intrării principale și de-a lungul scărilor, trăgând în jos o cantitate impresionantă de mobilier , bănci de profesori, bănci și dulapuri și fixându-le între ele cu cuie și sârmă. Când poliția a intrat în miez de noapte, împingându-și cu greu drumul prin acele obstacole, și a îndepărtat micul număr de studenți care rămăseseră acolo pentru a «reprezenta» mișcarea, vechea clădire arăta ca un câmp de luptă (fără să fi avut loc vreo bătălie propriu-zisă), cu săli de clasă goale și geamuri sparte. Problema a fost rezolvată cu o noapte petrecută la secția de poliție și un articol în La *Stampa* (complet cu fotografii) despre vandalismul studențesc. Dar acea furie fără sens împotriva lucrurilor arăta că o oarecare certitudine se crăpa acum" (L. Bobbio, „Înainte de Lotta" Continua. De la Palazzo Campana, saltul în societatea fără centru ", *Il Manifesto,* 26 oct. 1988, supliment: „1968. De la mișcare la grupuri", p. 19).

110 Semnificativ este editorialul din Giornalino din 29 februarie, intitulat „În universitățile italiene s-a creat un vid de putere. Trebuie să-l umplem!", un adevărat *De Profundis* ridicat la figura sacră a profesorului universitar, dizolvat de mecanizarea universității de masă: „Până acum 50 de ani", se spunea, „profesorul era o persoană care se bucura de un larg consens științific, a cărei funcție autoritară și opresivă era mascată de un paternalism binevoitor. Cultura pe care o produceau profesorii avea o funcție conservatoare, dar răspundea nevoilor societății. Din universități s-au născut și s-au propagat mari curente de gândire, școlile filozofice care... Dar apoi a apărut universitatea de masă. Autoritarismul a devenit mai brutal și mai explicit. Profesorul a trebuit să-și arunce masca paternalistă și s-a arătat tuturor ca managerul birocratic al unei culturi mumificate. Cursurile au devenit mitinguri , examenele o linie de asamblare. Autoritarismul, care odinioară avea o funcție socială precisă, a devenit din ce în ce mai gratuit și brutal. Prăpastia dintre cultura academică și realitate s-a mărit tot mai mult.

MIȘCAREA STUDENȚEASCĂ DIN MILANO

de Robert Lumley

În loc să încerc să ofer o imagine de ansamblu asupra mișcării studențești din Milano în 1968, aș dori să mă concentrez asupra unui caz specific: mișcarea studențească de la Universitatea Catolică. Aș fi vrut să discut și despre mișcarea școlilor secundare, care la Milano a avut mai mulți adepți decât în alte orașe, pe lângă faptul că a fost prima, dar, din motive de timp, mă voi concentra asupra mișcării studențești de la Universitatea Catolică, sperând că acest lucru îmi va permite să clarific câteva aspecte caracteristice ale mișcării studențești din Milano.

Motivele acestei alegeri sunt simple: ocuparea Universității Cattolica în noiembrie 1967 este în general considerată precursorul valului de ocupări studențești care a cuprins Italia în primele luni ale anului 1968. Este adevărat că mișcarea de la Universitatea de Stat a preluat rapid conducerea în oraș în timpul apogeului revoltei, dar în multe privințe este mai puțin interesantă . Mișcarea Cattolica a avut o importanță cu adevărat națională datorită relației speciale dintre Universitate, Biserică și creștin-democrați. Caracterul său național provenea și din faptul că studenții de la Universitatea Cattolica proveneau din toată Italia, spre deosebire de studenții de la Universitatea de Stat, ai căror studenți proveneau în schimb în mare parte din orașe din Lombardia. Mai mult, în anul universitar 1966-1967, aproximativ 14.000 de studenți erau înscriși la Universitatea Catolică, comparativ cu 9.300 la Statale, 5.800 la Politehnică și 5.000 la Bocconi.

Însă cel mai interesant aspect al mișcării studențești de la Cattolica, un aspect care a fost adesea trecut cu vederea, constă în faptul că, fiind prima mobilizare studențească majoră, aceasta a trecut prin diverse etape de evoluție care au fost în mare parte ocolite la alte universități cu o puternică tradiție de stânga. Studenții de la

Cattolica aveau puțină experiență politică. Prin urmare, inițierea lor în politica de masă prezintă o anumită naivitate, iar această naivitate a perioadei timpurii a mișcării a fost în general trecută cu vederea. Prin urmare, vreau să mă concentrez asupra perioadei inițiale a mișcărilor milaneze, mai degrabă decât asupra - dezvoltării lor ulterioare. Și, de fapt, mă voi concentra asupra anului '67, mai degrabă decât asupra anului '68.

Totuși, înainte de a examina mișcarea studențească, merită să ne amintim că ar putea fi util să facem câteva scurte observații despre orașul în care s-a dezvoltat. O carte a geografului francez Dalmasso, publicată în 1971, este intitulată *„Milano: Capitala Italiei* ", un titlu care surprinde importanța orașului Milano.

Din punct de vedere economic, Milano era cel mai important oraș al Italiei la sfârșitul anilor 1960; avea un vast sector industrial, 40% din care consta în inginerie mecanică, inclusiv producția de automobile, care angaja 32.000 de persoane. Spre deosebire de Torino, însă, sectorul nu era dominat de o singură companie; în schimb, predominau industriile de dimensiuni medii. În plus, sectorul serviciilor era în creștere, iar Milano era sediul central al multor bănci și multinaționale. Prin urmare, deși exista o clasă muncitoare numeroasă, compoziția socială a orașului era mixtă și complexă.

Milano a dominat și din punct de vedere cultural, în special datorită prezenței unor edituri importante precum Rizzoli, Mondadori, Feltrinelli și Garzanti, și a unor ziare precum *II Corriere della Sera și II Giorno.* RAI își avea sediul pe Corso Sempione, iar Ettore Sottsass își crease centrul de design din Memphis.

Din punct de vedere politic, orașul Milano a avut un guvern de centru-stânga cu un primar socialist, Aldo Amasi. Partidul Comunist și CGIL (Confederația Generală Italiană a Muncii) au avut o prezență puternică, dar și, cel puțin de la mijlocul anilor 1960, o mișcare sindicală catolică din ce în ce mai independentă și militantă, formată din ADI (Asociația Italiană a Sindicatelor) și sindicatul metalurgiștilor, FIRN (Federația Italiană a Metalurgiștilor).

În această perioadă, orașul Milano a fost exemplul chintesențial al miracolului economic simbolizat de zgârie-norii Pirelli al lui Giò Ponti: un oraș cosmopolit, încrezător în sine și optimist. Dar a suferit și consecințele dezvoltării sale rapide și haotice, cum ar fi lipsa locuințelor, problema imigrației și relațiile industriale caracterizate de despotismul maiștrilor, în ciuda

declarațiilor progresiste ale directorilor Pirelli.

Prin urmare, acesta este mediul din care făceau parte diverse școli și universități și care le-a influențat, chiar dacă nu direct. La sfârșitul anilor 1960, era un mediu care, în multe

privințe, a extins posibilitățile disponibile mișcărilor sociale precum - mișcarea studențească.

În primul rând, mișcările milaneze se simțeau importante și se considerau centrul atenției naționale. Era un fel de patriotism milanez care ar fi fost binevenit de Carlo Cattaneo.

În al doilea rând, mișcarea studențească a operat întotdeauna într-un context în care politica de opoziție însemna o politică a stângii și a clasei muncitoare organizate.

În al treilea rând, prezența mass-media, în special a ziarului *Corriere della Sera,* a contribuit la creșterea gradului de conștientizare a mișcării cu privire la importanța comunicării de masă. Deși acest lucru însemna că existau dușmani împotriva cărora trebuia să se lupte, a oferit și o platformă pentru consens, în special în rândul editorilor de stânga și al jurnaliștilor cu gândire liberă.

În al patrulea rând, avantajul orașului Milano de a deține atât de multe centre educaționale a creat un câmp de acțiune în care protagoniștii se puteau muta de la un centru la altul. De exemplu, studenții exmatriculați de la Universitatea Catolică se puteau înscrie la Universitatea Statale, iar Milano a devenit, de asemenea, destinația migrației politice din alte centre mai mici, cum ar fi Universitatea din Trento.

După această digresiune, să revenim la cazul nostru: mișcarea studențească de la Universitatea Catolică. La Universitatea Catolică, protestele studențești s-au concentrat pe problema unei creșteri a taxelor de școlarizare de peste 50% - stabilită de consiliul de administrație. Această măsură, dacă ar fi fost implementată, ar fi făcut-o cea mai scumpă universitate din toată Italia. Cu toate acestea, protestele nu au fost îndreptate împotriva creșterii din cauza - consecințelor practice pe care le-ar avea pentru majoritatea studenților . În schimb, controversa a căpătat o mare importanță deoarece a ridicat întrebări de principiu mai ample cu privire la dreptul la educație și la procesul decizional în sine. Reacția studenților a fost una de indignare morală față de nedreptate, indignare în sensul intenționat de Barrington Moore în cartea sa *„Injustice”.* Ceea ce a inflamat mintea studenților nu au fost consecințele economice pentru ei și familiile lor, având în vedere că proveneau în mare parte din clasa de mijloc sau de mijloc inferioară, ci mai presus de toate consecințele pe care o astfel de creștere le-ar avea asupra elementelor cele mai defavorizate ale comunității.

Totuși, este necesar să examinăm cu atenție cum a reușit acest sentiment de indignare să se exprime clar și să-i împingă

pe două mii de studenți să acționeze. Curând, pe măsură ce protestele s-au răspândit , disponibilitatea de a acționa ar fi fost considerată de la sine înțeleasă, dar, având în vedere mediul relativ apolitic de la Universitatea Catolică din 1967, acest lucru necesită o explicație detaliată.

În primele etape ale mobilizării, un indiciu cheie pentru înțelegerea formei pe care a luat-o mișcarea a fost atitudinea autorităților. S-ar putea argumenta că, dacă autoritățile s-ar fi comportat diferit, poate că mișcarea de la Cattolica nu ar fi avut loc niciodată, și același lucru este valabil și pentru alte situații care au avut loc în 1967. În schimb, disparitățile, inconsecvențele și contradicțiile dintre declarațiile și idealurile oficiale ale orașului Cattolica, pe de o parte, și comportamentul real al autorităților, pe de altă parte, au oferit cadrul protestului inițial. Studenții nu aveau ideologii de opoziție coerente pe care să se inspire și, de fapt, pe măsură ce mișcarea a crescut, s-au îndreptat către liderii studenți ai altor instituții, cum ar fi cei din Departamentul de Arhitectură al Politehnicii, care aveau deja o oarecare experiență în proteste. Și-au dat seama, însă, că orașul Cattolica nu reușise să-și respecte promisiunile, misiunea, inclusiv angajamentul de a realiza justiția socială și de a ajuta săracii. Au interpretat cuvintele frumoase literal, în loc să le respingă ca pe niște înfloriturі retorice. Consiliul de administrație a fost acuzat de farisism.

Prin creșterea impozitelor, Universitatea Catolică părea să meargă împotriva ideii că educația era un drept universal, deoarece, în fapt , îi discrimina pe cei care nu și-l puteau permite. Mai mult, decizia de a oferi mai multe burse, în loc să ofere un factor atenuant, a exacerbat problema: acordarea de burse era ca și cum ai da de pomană și ai recunoaște existența unui tratament discriminatoriu pe care îl negau verbal.

Modul în care a fost anunțată decizia de majorare a taxelor a fost, de asemenea, de mare importanță: ca un *fapt împlinit:* o măsură luată fără cea mai mică consultare cu studenții înșiși și fără o discuție publică prealabilă a implicațiilor sale, care a afectat diverse sectoare ale lumii catolice. Pe scurt, ne aflăm în fața unui consiliu de administrație care, aflându-se în dificultăți financiare din cauza cheltuielilor excesive și a scăderii contribuțiilor credincioșilor, ia măsuri drastice fără a încerca măcar să explice mai întâi situația.

Când s-au confruntat cu ocuparea universității, care protesta împotriva autorităților și inițiase dezbaterea pe care

doreau să o evite, consiliul de administrație și rectorul Franceschini au răspuns prin chemarea carabinierilor . Studenții au fost din nou indignați, de data aceasta pentru că un protest pașnic și democratic fusese considerat potrivit pentru a răspunde cu forța. Mai mult, recurgerea la forțele de ordine contravenea principiului autonomiei universitare, o autonomie deosebit de importantă în cazul Universității Cattolica, deoarece aceasta nu era o universitate de stat. Aceasta a fost prima dată când carabinierii au fost chemați să intervină la Cattolica.

Conflictul a fost marcat de o anumită naivitate de ambele părți: rectorul Franceschini a oscilat între măsuri autoritare și concesii față de studenți. Pe de o parte, intervenția carabinierilor, suspendarea studenților din sesiunile de examene, amenințarea cu închiderea cursurilor serale, cenzura *Dialoghi,* a ziarului studențesc și, în cele din urmă, exmatricularea studenților din universitate; pe de altă parte, acceptarea principiului publicării situațiilor financiare, înființarea unei comisii mixte și retragerea măsurilor disciplinare. Era evident că nu era obișnuit să considere dezbaterea publică și conflictul deschis ca fiind sănătoase și pozitive, dar, în același timp, îi lipseau coerența și intransigența unui reacționar adevărat. Astfel, comportamentul ambiguu al rectorului a intensificat impresia unor contradicții și inegalități de natură mai degrabă structurală, și anume decalajul dintre promisiunea egalitară inerentă însăși ideii de educație (văzută ca un drept și un mijloc de a depăși inegalitățile sociale) și practica complet discriminatorie pe care instituțiile responsabile de educație o exercitau de fapt.

Studenții, la rândul lor, au fost atrași în climatul moral și cultural al unei lumi catolice aflate în frământări după Conciliul Vatican II, „ale cărei inovații majore au fost pluralismul și deschiderea către alte forțe sociale și ideologice, identificarea cu sărăcia și eliberarea și abandonarea latinei în liturghie" (Allum). Idealismul, mai degrabă decât realismul, a predominat. A fost o perioadă în care studenții catolici își petreceau vacanțele lucrând pentru a ajuta săracii din sudul Italiei și în care misionarii care se întorceau din America Latină răspândeau teologia eliberării în Italia. O analiză a pliantelor și publicațiilor referitoare la perioada de început a mișcării evidențiază un vocabular și un cadru de referință impregnate de gândirea catolică. În același timp, este posibil să se detecteze o

anumită evoluție către o utilizare mai mare a limbajului politic de stânga. Engleza oferă o distincție foarte utilă în acest sens: între *conştiinţă,* înțeleasă în sens etic, și *conştiinţă*

, înțeleasă în sens politic. În cazul - mișcării studențești de la Universitatea Catolică, conștiința etică a fost prima, care și-a lăsat apoi amprenta asupra dezvoltării conștiinței politice. Mai ales în primele zile , a existat un apel constant la cele mai bune sentimente morale ale autorităților , iar acțiunile (rezistență pasivă și greve ale foamei) vizau să-i facă de rușine pe cei care foloseau forța și să maximizeze posibilitatea ajungerii la consens. Una dintre primele demonstrații, la care au participat peste o mie de persoane, a vizat palatul arhiepiscopal.

Mișcarea studențească de la Universitatea Catolică a avut un caracter aparte , dar în același timp a făcut parte dintr-un fenomen mai amplu . Aș dori acum să încerc să identific ce a făcut-o unică și ce a făcut-o parte dintr-un fenomen mai amplu.

Unicitatea sa provenea din natura și tradițiile universității: o instituție catolică creată pentru a forma o elită, din care au ieșit Fanfani și alte figuri proeminente ale creștin-democratei, atât politice, cât și non-politice ; o instituție care a resimțit repercusiunile evenimentelor și proceselor politice, cum ar fi conflictele interne din cadrul creștin-democraților și scandalurile din jurul guvernului lor. Mișcarea studențească a fost o arenă în care dezbaterea a fost, în multe privințe, o continuare a dezbaterilor care aveau loc în lumea catolică (cu privire la necesitatea discuțiilor, la chestiuni teologice etc.), atât de mult încât, atunci când problema violenței a fost ridicată la o adunare generală din martie 1969, aceasta a fost justificată prin invocarea Evangheliei. Cererea universității de independență față de interferența Vaticanului și a guvernului a fost la unison cu cereri similare de autonomie față de uniunea catolică. Chiar și refuzul de a - permite studenților din afara Universității Catolice să participe la întâlniri a fost un semn de spirit de corp și al dorinței de a păstra distanța față de politica studențească dominantă din 1968.

Dintr-o perspectivă generală, două considerații merită făcute. În primul rând, indignarea morală față de creșterea taxelor la Cattolica a corespuns opoziției mișcării studențești față de legea Gui, în special articolul care propunea un numerus clausus. O chestiune de principiu, dreptul la educație și refuzul de a accepta orice măsuri discriminatorii în cadrul sistemului educațional au fost temele comune. De asemenea, este pertinent să reamintim în acest moment că

cea mai răsunătoare denunțare a abordării clasiste a școlilor italiene a fost cea a unui preot catolic, Don Milani. În al doilea rând, mișcarea Cattolica a fost cu adevărat, în etapele sale inițiale, o mișcare a majorității studenților. Adunarea generală a fost expresia acestei

mari dorințe de participare și primul pas către o regândire a ideii însăși de democrație.

Mobilizarea pe scară largă a Universității Catolice, formele democratice pe care le-a generat și indignarea pe care a exprimat-o împotriva nedreptății i-au conferit o rezonanță națională care a depășit cu mult limitele lumii catolice. Faptul că protestul a venit atât de neașteptat i-a sporit impactul. În ceea ce privește amploarea, nu a fost deosebit de remarcabil, văzut într-un context dominat de războiul din Vietnam, dar a indicat totuși că idei noi au pătruns chiar și în instituțiile și sectoarele societății italiene asociate cu tradiționalismul și o structură ierarhică.

Totuși, mișcarea catolică nu este interesantă doar pentru începuturile sale glorioase. A fost, de asemenea, o mișcare care a fost învinsă decisiv în cei doi ani care au urmat, iar înfrângerea sa este instructivă.

Criza mișcării, și acest lucru este valabil în general, poate fi explicată prin două evoluții interconectate: în primul rând, spirala violenței care a apărut în urma ciocnirilor dintre carabinieri și studenți; în al doilea rând, ruptura din cadrul grupului dintre activiști (așa-numita „avangardă") și majoritatea studenților.

Bătălia de la Valle Giuba este adesea descrisă ca fiind cel mai semnificativ moment din istoria mișcării studențești în ansamblu, dar o analiză alternativă ar putea-o considera un dezastru. Dacă luăm în considerare ciocnirea de la Largo Gemelli din martie 1968, vedem că aceasta reprezintă o continuare logică a procesului care începuse în Valle Giulia cu cinci zile mai devreme. În Largo Gemelli, studenții de la Universitatea Catolică s-au confruntat cu poliția care ocupa universitatea. Drept urmare, au fost bătuți sângeros de către carabinieri, care erau hotărâți să răzbune evenimentele de la Roma. Dar înainte de a ajunge la acest punct, o minoritate de studenți i-a provocat deschis pe carabinieri (Capanna a declarat: „Vă dăm cinci minute să plecați") și a încurajat ciocnirea, văzând-o ca pe un mijloc de a ridica conștiința. Dar, în loc să crească participarea studențească, politizarea forțată a mișcării, care acum declara război statului, a dus la un impas, iar majoritatea studenților, atât de la Universitatea Catolică, cât și de alte părți, nu și-au urmat liderii pe această cale.

Prin urmare, atunci când autoritățile au exercitat represiunea, și- au atins scopul. L-au atins fie prin anihilarea mișcării (și odată cu ea orice semn de opoziție și disidență), așa cum s-a întâmplat la Universitatea Catolică, unde aproximativ șaizeci de studenți au fost exmatriculați pe o perioadă de doi ani, fie pentru că represiunea a produs o politică studențească defensivă și negativă.

În concluzie: mișcarea studențească a apărut în 1966-1967 dintr-o convingere profundă că societatea poate fi îmbunătățită prin educație. Era vorba de deschiderea ușilor instituțiilor de învățământ, de conectarea lor mai strânsă cu societatea civilă și de ruperea legăturilor care le legau de instituțiile dominante, fie că era vorba de Vatican, de stat sau de partide politice. Mișcarea a fost inițial caracterizată de participarea maselor și de metode și obiective democratice – de un profund spirit de reformă.

Până în primăvara anului '68, mișcarea ajunsese să considere universitățile și școlile drept extensii ale statului și, prin urmare, trebuiau răsturnate. Școlile puteau fi schimbate doar prin schimbarea societății.

O ocazie rară și semnificativă pentru reforme majore a fost pierdută. Această oportunitate este evidentă la începutul mișcării, când, cel puțin la Milano, mobilizarea opiniei publice a dus la izolarea și discreditarea forțelor reacționare și represive.

Prin urmare, nu este suficient să explicăm eșecul în termeni de intransigență guvernamentală, represiune din partea poliției, ambivalența Partidului Comunist, numărul mic de profesori progresiști etc., așa cum se face adesea. Toți aceștia au fost, fără îndoială, factori importanți, dar au devenit decisivi în măsura în care mișcarea studențească le-a permis să devină astfel: prin respingerea reformelor care aveau miros de „reformism" și prin opoziția față de Partidul Comunist, orice posibilitate de interacțiune între mișcarea însăși și - interlocutorii săi parlamentari a fost împiedicată; prin supunerea procesului educațional unor revendicări strict politice, mișcarea a înstrăinat sectoare de consens în rândul profesorilor; și, în final, prin provocarea carabinierilor pe propriul lor teren, adică prin confruntare fizică, mișcarea și-a abandonat poziția de forță morală, a pierdut sprijinul public și a intrat într-o spirală pe care nu putea spera să o controleze. Așa-numita „avangardă", conducerea politică, a jucat un rol crucial în acest proces. Anul 1968 este adesea considerat cel mai frumos moment al Noii Stângi, dar a reprezentat și oportunitatea sa ratată.

NOTE ISTORICE DESPRE STUDENȚII EXTREMIȘTI ȘI TULBURĂRILE DE LA UNIVERSITATEA DIN PISA (1966-1975)

de Michele Battini

1. Dimensiunea complexă și pluralistă a mișcării studențești din Scopello Pisa este înscrisă în primul rând în evenimentele sale. În perioada de doi ani 1967-1968, dar și în anii următori, cel puțin până în 1975-1976, au existat - acțiuni studențești colective caracterizate printr-un simplu conflict intern în cadrul sistemului universitar și al organizării sociale, dar și mișcări care au depășit limitele conflictului de interese dintre grupurile studențești, cadrele didactice și administrația universității.

Evenimentele de la Pisa dezvăluie o rețea complexă de acțiuni și mișcări diverse, greu de rezumat: presiuni pentru îmbunătățirea condițiilor de studiu și de viață; campanii de influență menite să influențeze procesele decizionale din cadrul centrelor de conducere universitare sau să creeze curente de opinie publică favorabile studenților, în semn de protest sau proteste; revendicări generale pentru un nou echilibru în funcționarea sistemului universitar; și, în final, încercări autentice de a conecta acțiunea studențească la conflicte din afara universității, la lupte pentru aprobare și controlul producției sociale, chiar și în afara cadrului obișnuit de opoziție reglementată normativ între sindicate și - patronate.

Dezvoltarea unei pluralități complexe de mișcări este documentată de cronologiile evenimentelor pe care le-am reconstituit din arhivele ziarelor locale și de mai multe colecții de reportaje și documentație fotografică compilate peste un deceniu mai târziu de jurnaliști și fotografi activi la acea vreme. Mai precis, impactul semnificativ al represiunii protestelor de către poliție, sistemul judiciar și, mai presus de toate, Biroul Procurorului General din Florența este documentat de dosarele judiciare păstrate în birourile avocaților cei mai activi în apărarea studenților.

2. Prima rundă de proteste poate fi urmărită până în noiembrie 1963, odată cu ocuparea Facultății de Chimie împotriva creșterii taxelor de școlarizare și cererea ca reprezentanții studenților să fie incluși în consiliul facultății. Un protest similar a avut loc simultan în cadrul Școlii Normale Superioare și al Facultății de Medicină .

Răspunsul Senatului Academic a fost imediat, în mod covârșitor, negativ în ceea ce privește posibilitatea participării studenților la consiliile facultăților și la organismele de conducere ale acestora. Ulterior, în ianuarie 1964, studenții de la facultățile de Limbi și Economie au început să protesteze. În februarie același an, parlamentul studențesc, Oriup, a decretat ocuparea Palazzo della Sapienza cu următoarele obiective: *a)* includerea reprezentanților studenților în consiliul de administrație al universității; *b)* formarea unor comisii mixte pentru organizarea predării și a cursurilor de studiu; c) publicarea situațiilor financiare ale instituțiilor .

Cu această ocazie, a apărut prima reacție represivă din partea autorităților academice, cu suspendarea studenților de la examene. Și, în același timp, s-a dezvoltat pentru prima dată ciclul paralel de solidaritate orizontală și verticală, prima prin intermediul Unuri, parlamentul național al universităților (în care principalele filiale universitare și- au exprimat solidaritatea cu Pisa), a doua prin intermediul asociațiilor profesorilor titulari și a asistenților (Anpur și Unau).

Mi se pare că cel mai important fapt social este că, în ocuparea Sapienza din 1964 și în modul în care aceasta s-a încheiat, s-a exprimat pentru prima dată - dualismul dintre adunare și alianța dintre componentele politice studențești tradiționale exprimată de organul de conducere al parlamentului studențesc, așa-numitul consiliu Oriup, cu o majoritate Intesa (asociația catolică) și Ugi (secularişti, socialişti și comuniști).

La Pisa, dualismul dintre reprezentarea parlamentară tradițională și autoreprezentarea în adunare a avut tendința de a deveni mai radical, inclusiv datorită înclinației administrațiilor Oriup de a media între liniile de politică universitară ale guvernelor de centru-stânga și propunerile reformiste ale comuniștilor. În 1965, de fapt, această majoritate Ugi-Intesa și-a văzut marja de manevră diminuându-se din cauza sprijinului tot mai mare pentru listele Agi, asociația liberal-democrată și mișcarea universitară de extremă dreaptă. În aprilie 1965, o adunare universitară a proclamat a doua ocupație a Sapienza, orientată către un obiectiv general: planul de reformă Gui.

3. Planul de reformă a sistemului universitar promovat de Luigi Gui (proiectul de lege nr. 2314) a raționalizat o tendință care era deja clară încă din 1958. În climatul de gestație culturală al noilor experiențe guvernamentale care aveau să fie caracterizate, în deceniile următoare ale istoriei republicane , de colaborarea dintre partidele politice catolic, republican și socialist, politica școlară a suferit o inversare față de axa tradițională creștin-democrată de privilegiere a școlilor private, orientându-se – datorită intervențiilor unor pedagogi precum Pedrazzi, Gozzer, Codignola, Borghi – către o nouă funcționalitate a sistemului școlar public pentru a satisface cererea de personal tehnic nou și o nouă structură profesională din partea industriei în expansiune.

Scopul planului Gui a fost de a „planifica" intervențiile de cercetare, predare, construcție și programare în mediul universitar, în conformitate cu orientările politicii educaționale generale (cu o atenție deosebită asupra formării profesionale), bazate pe dinamica evolutivă a forței de muncă calificate studiată de Antonio Giolitti și ulterior repropusă în planul Pieraccini, conform căruia, pentru perioada 1962-76, se prevedea necesitatea triplării ofertei de absolvenți. Înainte de a se confrunta cu opoziția studențească, planul s-a confruntat, în timpul procesului său parlamentar, cu genul de ostilitate corporativă care avea să ducă în cele din urmă la eșecul său: în special ostilitatea - provenită din - sectoarele creștin-democrate conservatoare și din corporațiile academice - conduse de Valitutti - față de divizarea tripartită a diplomelor universitare bazată pe schimbări în predare, liberalizarea progresivă a accesului la universitate și înființarea de departamente (care nu a schimbat de fapt ierarhia efectivă a puterii academice în formele alese pentru reprezentare). Unele elemente pozitive ale planului Gui aveau să fie încorporate în textul legii nr. 612 (propuneri precum un singur profesor sau rolul de cercetător), ca parte a unei politici de atenție sporită acordată și opoziției comuniste de către ministerele Sullo, Ferrari Aggradi și Misasi, toate ministere care au urmat exploziei mișcărilor studențești și liceale din 1967-1969.

De fapt, tensiunile studențești au scos la iveală inadecvarea proiectului Gui și supraestimarea totală a nevoii de forță de muncă calificată la nivel tehnic, de cercetare și managerial, comparativ cu parametrii propuși de studii precum celebrul Proiect Ottanta.

Între 1967 și începutul anului 1969, o serie de proteste la nivel local, lipsite de o coordonare națională substanțială și caracterizate de diferențe profunde în dezvoltarea proiectelor, au afectat în mod notoriu universitățile italiene. Acestea au dus la criza vechilor organisme reprezentative și la creșterea unei puternice opoziții studențești la nivel local

față de Legea 2314, cerând, mai ales prin ocuparea cadrelor didactice , contracursuri și seminarii de cercetare politică autogestionate , dreptul de a discuta despre sensul și funcția activităților didactice și deschiderea universității către societate și către problemele sociale cruciale.

Această dinamică a condus la mișcări decisive, precum cele din Torino și Trento, care au „ieșit" din facultăți, intenționând să stabilească legături puternice între obiectivele studențești și luptele sociale din marile companii, în special în jurul perspectivei auto-organizării la nivel local a mișcărilor societății civile în structuri de tip consiliu și adunare, ca parte a unui proiect de restabilire a culturii ca o capacitate colectivă de a aborda contradicțiile sociale . Universitatea din Pisa a adus o contribuție decisivă la calea care i-a determinat pe studenții italieni din acea generație să conceapă conflictele cu autoritățile academice și politica educațională guvernamentală ca forme de critică radicală și luptă socială pentru redistribuirea democratică a puterii în cadrul instituțiilor civile, școlilor și societății .

4. Pare necesar să revenim la dinamica mișcării pisane de unde am rămas: 1966.

Luptele împotriva planurilor ministrului Gui au permis dezvoltarea unei dialectici politice între universitate și oraș, atât prin promovarea unor demonstrații politice împotriva orientărilor internaționale și de alianță militară ale guvernului (acțiuni împotriva bazei NATO de la Camp Darby), cât și prin includerea unor membri ai conducerii UGI pe listele social-proletare din Consiliul Local. Mai mult , pe tot parcursul anului 1966, protestele studențești s-au concentrat pe problema reprezentării studenților în adunare și a prezenței studenților în organele de conducere ale facultății și universității.

Un punct de cotitură a venit abia în ianuarie 1967: TUGI a abandonat - parlamentul din Oriup și a recunoscut definitiv suveranitatea adunărilor facultăților și a consiliului de delegați pe care îl constituiau. Trecerea spre stânga a UGI (chiar și la nivel național) și ocupațiile din ianuarie și februarie 1967 au marcat criza definitivă a formelor tradiționale de reprezentare și au declanșat o stare de conflict endemic cu autoritățile academice din Pisa pe teme legate de recunoașterea autorității adunărilor, participarea delegaților adunării în organele de conducere ale universității și, în final, reforma organizării studiilor și a drepturilor sociale ale studenților .

Ocupația din februarie 1967, care a coincis cu Conferința Națională a Rectorilor desfășurată la Pisa, și redactarea *Tezelor Sapienza* au marcat încheierea acestui prim ciclu: *Tezele* (care, printre altele, nu au fost aprobate ca platformă de stânga la Conferința Națională UGI din aprilie 1967), au căpătat o dublă semnificație: studenții exprimau o direcție politică și revendicau — pe baza identității lor sociale — un rol specific în situația universitară, în identificarea politicilor acesteia și în relația dintre universitate, piața muncii și societate.

În noiembrie 1967, mișcările studențești păreau astfel împărțite în trei componente distincte, adesea conflictuale interne: cea a adunărilor, susținută de UGI pisană pe pozițiile *Tezelor Sapienza;* cea moderată, care se recunoștea în - parlamentul Oriup și care exprima o nouă majoritate guvernamentală cu componente liberal-democrate (Agi), catolice (Intesa) și Agap (socialiști și comuniști moderați care se recunoșteau în UGI național); în final, mișcarea studențească de extremă dreapta, care agita în unele facultăți (Limbi, Medicină, Agricultură) teme de politică socială de tradiție corporativă și organiza, în mai multe rânduri, demonstrații agresive la sediul parlamentului Oriup (una în special, la Casa dello Studente, care viza propaganda dictaturii militare grecești , a provocat prima luptă stradală serioasă între studenți în orașul Pisa).

Se poate spune că, la începutul anului 1968, conflictul dintre administrația moderată Oriup și conducerea mișcării adunării devenise endemic, provocând o schimbare semnificativă în rândul unor sectoare catolice ale Intesa către mișcare. Acest lucru este valabil chiar dacă ocupațiile din ianuarie 1968 au determinat, pentru prima dată, inițiativa independentă a autorităților judiciare prin intermediul Procurorului General de pe lângă Curtea de Apel din Florența, care a considerat necesar să intervină direct în fața a ceea ce considera a fi incertitudinile organelor de conducere ale universității. Acest lucru a dus la radicalizarea ocupațiilor din februarie din Facultățile de Litere și Fizică și la întărirea simultană a pozițiilor Senatului Academic (închiderea Facultății de Litere) și ale autorităților polițienești, numeroase plângeri fiind trimise ocupanților de la Sapienza. Radicalizarea tensiunilor a condus însă la prima recunoaștere oficială a validității motivelor nemulțumirii studenților față de structurile actuale, de către Congresul Național al profesorilor din Anpur, care a avut loc la Pisa în februarie același an.

În martie, conflictul dintre mișcarea adunativă și mișcarea moderată care s-a recunoscut în parlamentul din Oriup a dus la mai multe ciocniri între grupuri studențești opuse; în urma arestărilor mai multor lideri studențești, grevele s-au extins la departamentele de Inginerie, Științe Umaniste, Medicină și Fizică; în cele din urmă, demonstrația studențească care s-a încheiat cu blocarea gării centrale s-a transformat într-o serioasă luptă stradală marcată de numeroase noi arestări și măsuri judiciare.

Un al treilea ciclu de tulburări studențești poate fi datat din aprilie și mai 1968, extinzându-se până la revendicările de la începutul anilor 1970 (cel puțin până în anul universitar 1974-1975). Acest ciclu a fost caracterizat prin: 1) extinderea tulburărilor la elevii de liceu și gimnaziu, precum și la studenții din învățământul tehnic și vocațional; 2) implicarea repetată a asistenților didactici, profesorilor și angajaților universității - categorii printre care a apărut pentru prima dată sindicalismul autentic (deși minoritar), impulsionat și stimulat nu doar de „exemplul" generic al studenților, ci și de schimbarea conținutului (analiza rolului social al lucrătorilor din sectorul terțiar) și a modelelor organizaționale (consiliile și organizarea autonomă a muncitorilor de rând).

În același timp, în rândul studenților s-a dezvoltat o respingere mai cuprinzătoare a structurii didactice actuale: critici la adresa orarelor de laborator, refuzul de a semna foile de prezență, cererea de sesiuni lunare de examen, desființarea cursurilor și dezvoltarea seminariilor colective. Aceste sentimente s-au răspândit la facultățile anterior neimplicate (Inginerie) și au fost - standardizate în ocupațiile din toamna anului 1968. În licee, studenții au reușit să stabilească o rețea de comitete extrem de organizate și centralizate, care, după luni de agitație pentru adunare și pentru drepturi sociale, au reușit să obțină recunoașterea ministerială a adunărilor prin circulara Sullo. Sentimentele sectorului radical de stânga al mișcării studențești au fost afirmate într-o - demonstrație națională din 11 mai, la care au participat Lussu și Basso , precum și numeroși regizori de film, intelectuali și profesori. Acestea erau acum rezumate în două indicații „citite" ca traduceri , în cadrul instituției școlare, ale conținutului conflictului social pentru controlul producției și valorii: educația gratuită până la vârsta de optsprezece ani și generalizarea salariilor studenților. UGI, de stânga, răspândise deja pe scară largă temele acelei mișcări culturale legate de difuzarea revistei *Classe Operaia,* dar mai ales a ziarului pisan și massan *II Potere Operaio,* care a preluat indicațiile elaborate de Panzieri, de la tezele

despre controlul muncitoresc (1957) până la textele *Quaderni Rossi* (după o conferință ținută de Panzieri la Scuola Normale Superiore în 1962, se formaseră de fapt cercuri *Quaderni Rossi* în centrele industriale de pe coasta Toscanei).

În vara anului 1968, protestele studențești s-au împletit, pentru prima dată în ceea ce privește prezența și circulația conținutului, cu conflictele din industriile metalurgice din cartierele Pisa, Marina di Pisa și Pontedera; cu lucrătorii din servicii și textile; cu sticlarii împotriva dezindustrializării economiei orașului ; și, în final, cu primele lupte sociale pentru dreptul la locuință. Această inovație radicală a dus la o osmoză de conținut în cadrul diferitelor mișcări, de exemplu, între conținutul teoretic muncitorist și obiectivele clasei muncitoare (adesea în afara organizațiilor sindicale) și obiectivul salariilor studențești. Și, mai presus de toate, relațiile dintre muncitori, intelectuali și studenți (uneori chiar conflictuale) au determinat o radicalizare a acestor lupte împotriva dezindustrializării economiei orașului, atât în iunie 1968, cu ocazia închiderii fabricii textile Marzotto cu 850 de angajați, cât și în septembrie-octombrie , cu ocazia celor 300 de concedieri de la St. Gobain, o fabrică din industria sticlei cu 1.850 de angajați.

Însă, pentru a înțelege pe deplin sensul unei radicalizări politice care nu a fost fondată abstract, ci în cursul unei experiențe sociale rapide și intense, trebuie menționat că o divergență avusese loc deja, până la sfârșitul anului 1968, între linia confederațiilor sindicale, în favoarea intervenției autorităților publice în apărarea economiei orașului din partea municipalității (primarul Bosco a mers până la „rechiziționarea ” companiei Marzotto), și cea a noului sindicalism de bază, care viza creșterea controlului democratic asupra gestionării luptelor, prin intermediul comitetelor și al conexiunilor acestora din orașul Pisa. În realitate, comitetele s-au prăbușit odată ce ciclul luptelor s-a încheiat, lăsând în urmă grupuri mai mici de muncitori care deveniseră critici la adresa sindicatelor. Aceste grupuri aveau să-și recapete puterea în timpul luptelor contractuale, nu doar în cadrul companiilor, ci și în sectorul terțiar, concurând cu confederațiile pentru conducerea noilor instituții sindicale – consiliile de fabrică – între 1972 și 1973. Rețeaua de comitete studențești a reușit însă să aibă o anumită viață politică cel puțin până în 1974, grație capacității lor de a investi în politica orașului, în special în legătura acesteia cu politica universitară, prin planificarea clădirilor și prin reactivarea lor în legătură cu crearea organismelor de participare democratică și management colegial al școlii cu ocazia decretelor delegate din 1974.

5. Dar ce tip de universitate, ce condiții de studiu și de viață, ce organizare a predării, ce relații cu orașul și economia regională au produs acest ciclu de tulburări între 1967 și 1968?

Cred că este important să ne amintim că cele două universități din Pisa, Ateneul și Școala Normală Superiore, au fost și sunt încă printre cele mai calificate din Italia în ceea ce privește facilitățile didactice, laboratoarele și raportul profesori-studenți și se numără printre cele mai prestigioase instituții de formare în cercetare. Prin această natură, ele au constituit și continuă să constituie, evident împreună cu Universitatea din Florența , nucleul fundamental al învățământului superior pentru populația regiunii economice a Toscanei industriale, adică pentru regiunea geografică situată pe axa Lucca-Pisa-Pistoia-Prato-Florența și de-a lungul coastei Tireniene. În mod tradițional, în special în ceea ce privește facultățile de Științe și Inginerie, acestea au răspuns și unei cereri specifice din partea studenților din sud și internaționali.

În 1968, universitatea avea aproximativ 840 de profesori titulari, 1.200 de profesori asistenți și 1.500 de membri ai personalului administrativ, tehnic, bibliotecar, curator și lucrător. Acest organism era structurat în jurul dinamicii variabilei independente a profesorilor titulari și nu avea nicio legătură, în cadrul diferitelor facultăți, cu variațiile populației studențești.

În ceea ce privește sindicalizarea, în timp ce mai mult de jumătate din personalul angajat nu era deloc înregistrat (restul era împărțit aproape în mod egal între CGIL și CISAPUNI), în rândul cadrelor didactice raportul dintre Adrup și CGIL era covârșitor (4 la 1). CGIL era marginalizat și în facultățile de Arte și Științe, care erau – este important de menționat – și principalele sedii ale mișcării studențești . Numărul de noi studenți înscriși în anul universitar 1968-1969 s-a ridicat la 17.839, deoarece din 1960 universitatea înregistrase de fapt o creștere anuală de 10%, cu o rată de creștere puțin mai mică decât rata națională, datorată în esență contribuției fâșiei de coastă a Liguriei și Toscanei industriale (54%) și afluxului din Sud (18,5%). În 1968, această populație se îndrepta în principal către facultăți cu cariere aproape exclusiv profesionale (19,9% la Inginerie, 9,7% la Medicină, 7,1% la Drept, 35,1% la Economie): adică facultățile care au fost afectate de tulburări într-o măsură mult mai mică, care tindeau să exprime mișcări moderate capabile să reprezinte opțiuni politice tradiționale. Cele mai radicale mișcări studențești, însă, au provenit din facultățile orientate specific spre predare și cercetare: Literatură (10% dintre

studenți) și Științe (15%), facultățile cel mai strâns legate (prin intermediul cadrelor didactice și al studenților) de cele două clase ale Școlii Normale Superioare.

Se poate concluziona că mișcările pisane s-au dezvoltat în facultățile care, în cele din urmă, au caracterizat cel mai puțin universitatea, având în vedere legăturile sale cu industria regională și locală (construcții, textile, Piaggio) și cu lumea profesională. Cu toate acestea, dacă luăm în considerare faptul că universitățile pisane au constituit un organism semnificativ într-un oraș mic (100.000 de locuitori), înțelegem natura semnificației asumate de proteste, chiar și la nivel național: importanța protestelor nu a fost, prin urmare, atât de mult legată de capacitatea lor de a implica rolurile și ierarhiile sectoarelor cheie ale universității, nici de puterea lor de a influența politica orașului (în special construcțiile). Mișcările au fost importante deoarece au sporit radicalizarea politică a anumitor conflicte sociale din interiorul și din afara universității, mult dincolo de sfera liniilor sindicale.

Conflictul social și radicalizarea luptelor studențești au fost influențate atât de factori sociali (originile sociale ale studenților, condițiile lor de viață și perspectivele lor de carieră), cât și de factori instituționali (organizarea predării și cercetării, dinamica eșecurilor la examene). În ceea ce privește cauzele sociale, trebuie menționat că, în 1968, învățământul de la Universitatea din Pisa investise pe deplin clasele de administrație, comerț, artizanat și profesorat; 50% dintre studenți proveneau din aceste clase și doar o mică parte, 25% (față de populația totală), provenea din rândul muncitorilor din industrie. Prin urmare, se poate spune că discriminarea socială exista înainte de instituție, în special în alegerea facultății: studenții din clasele de mijloc erau îndrumați către facultățile cel mai puțin calificate pentru perspective profesionale (cu singura excepție a Științelor: un grup de copii ai muncitorilor reprezenta 40% din înscrieri în 1970). Dar este semnificativ faptul că cei 25%, formați din copiii antreprenorilor sau profesioniștilor, erau îndrumați în principal către facultățile profesionale tradiționale.

În cele din urmă, printre motivele fundamentale ale dificultăților studențești trebuie inclus și naveta: un fenomen care a afectat și afectează majoritatea studenților non-cetățeni (sau pe cei care nu sunt din afara regiunii). Lipsa acută a serviciilor funcționale într-un centru urban extrem de mic a privat peste 35% dintre studenți de orice fel de cazare: pentru acest procent, posibilitatea de frecventare a fost redusă la zero și, invers, riscul de selecție a fost crescut la maximum. Din peste 17.000 de studenți înscriși, peste 10.000, în 1968, erau navetiști, dintre care 3.400 se aflau la o călătorie cu trenul de peste o oră de Pisa

și 1.400 la o distanță de peste o oră și jumătate. Cu doar 200 de paturi disponibile în colegiile universitare (și 550 în - instituțiile religioase private), cei 4.000 de studenți din afara orașului au fost nevoiți să împartă 1.238 de camere în case private sau hanuri (cu o medie de peste doi studenți pe cameră, la un cost mediu de 18-19.000 de lire pe lună), în condițiile extrem de dificile ale centrului istoric aflat în decădere. Serviciul de cantină era extrem de precar, asigurând doar 6.500 de mese pe zi, insuficiente pentru o cerere estimată la 15.000 la acea vreme. Însă factorul decisiv în condițiile sociale a fost, în cele din urmă, numărul mic de burse pre-salariale: în 1968, au fost aprobate doar 2.310 din aproximativ 4.000 de cereri ale studenților eligibili pe baza criteriilor de venit.

Confruntată cu creșterea populației studențești, răspunsul serviciilor sociale a fost în mod evident complet inadecvat. La rândul său, răspunsul instituțional a urmărit să combine o modernizare relativă (care viza o împletire mai strânsă a programelor de învățământ ale facultăților mai profesioniste cu cerințele industriei și inovației tehnologice) cu o selecție a populației studențești realizată printr-o creștere a numărului de eșecuri. Din anul universitar 1961-62 până în 1966-67, raportul eșecuri/examene susținute a scăzut de la 1/6 la 1/5 la Economie, de la 1/6 la 1/4 la Științe, de la 1/7 la 1/4 la Inginerie, scăzând doar la Drept și Medicină. Este interesant de observat că vârful curbei eșecurilor a fost atins tocmai în anul universitar precedent protestelor, 1966-67.

În ceea ce privește politicile instituționale, se poate afirma pe scurt că departamentele cheie ale universității (Medicină, Inginerie, Economie, Drept) au căutat să implementeze abordări didactice și de cercetare mai strâns și mai rațional aliniate cu cererea din sectoarele industriale și tehnologice regionale (Piaggio, industria aeronautică , construcții civile) și din lumea profesională; iar, în departamentul de Științe, la nivel național, prin proiectul de creare a primei Facultăți italiene de Informatică, finalizat în 1971. Organele decizionale în acest domeniu erau, pe de o parte, Rectorul și Senatul Academic, pe de altă parte, Consiliul de Administrație, deschis contribuțiilor Camerei de Comerț. Cu toate acestea, nu trebuie uitată prezența Rectorului însuși și a unor profesori

proeminenți în consiliul orașului. De fapt, prin intermediul acestor organizații, conducerea universității a reușit să promoveze și să implementeze, pe o perioadă cuprinsă între mijlocul anilor 1960 și sfârșitul anilor 1970, numeroase proiecte de dezvoltare și construcții: noua Policlinică, o nouă

clădire pentru Facultatea de Economie, Centrul de Congrese, un campus științific suburban în Tombolo și o politică de extindere în centrul istoric. Cu toate acestea, aceste organizații au evitat decizii radicale, cum ar fi mutarea întregului spital în noua Policlinică, decizii care ar fi fost în beneficiul populației studențești prin eliberarea de noi spații pentru predare și locuințe.

Organele de conducere s-au dovedit a fi mai atente nu doar la interesele diferitelor grupuri academice și clinici, ci și la interesele sociale mai largi ale numeroaselor grupuri de beneficiari ai venitului diferențial constituit din chiriile pentru locuințe private.

Deciziile de politică universitară din anii în cauză au fost importante pentru anumite sectoare ale economiilor regionale și orășenești, în special pentru industria construcțiilor (și în raport cu importanța pe care au dobândit-o de la reconstrucție sectoarele construcțiilor civile și rutiere, industria cimentului și cea a prelucrărilor metalice). Aceste alegeri, pe scurt, au adus o nouă dezvoltare în acest sector, legată în mare măsură de planificarea administrației universității, condusă de grupuri de conducere omogene prezente în organele de conducere ale facultăților individuale, în Primărie și în consiliul de administrație al universității.

Cele mai radicale lupte studențești privind drepturile sociale (costurile locuinței și ale transportului) nu au schimbat substanțial această situație, în ciuda schimbării guvernului municipal din 1971. Cu toate acestea, ele au avut cu siguranță un impact semnificativ, cel puțin asupra conflictelor sociale din afara universității, contopindu-se cu mișcările sociale împotriva dezindustrializării orașului. Iunie 1968 a marcat punctul culminant al crizei din industria textilă din Pisa, care începuse în 1957 odată cu închiderea Cotoniera Mediterranea și Coto nificio dell'Acqua. Închiderea Marzotto a însemnat pierderea a peste 1.500 de lucrători, o pierdere niciodată recuperată prin creșterea simultană a sectoarelor de îmbrăcăminte și încălțăminte. Câteva luni mai târziu, o nouă și accentuată reducere a forței de muncă a avut loc la St. Gobain, agravând criza din industria sticlei din Pisa, o industrie istorică care datează din secolul al XIX-lea (o criză care începuse odată cu integrarea Vis cu câțiva ani mai devreme): în anii următori, aceasta avea să afecteze apoi celelalte componente ale industriei sticlei, fabricile Kimble și Cristallerie Generali.

Mișcarea studențească, la rândul ei, a încercat să consolideze luptele industriale în apărarea așezărilor tradiționale prin declanșarea acțiunii -

sindicatelor pentru intervenția „puterilor publice” folosind modelul radical de autogestionare a luptei experimentat în facultăți și școli.

6. Înfrângerea acestei perspective, dar, mai general, înfrângerea opțiunilor sindicale în astfel de ocazii (cu excepția conflictelor de negociere ale metalurgiștilor), poate fi găsită și în natura excepțională a situației economice negative a orașului Pisa în 1968 în comparație cu economia regională. Criza industrială a orașului Pisa a fost, pe scurt, un element destul de izolat în contextul unei situații economice trăite de sistemul central de industrializare (- axa Livorno-Lucca-Pisa-Pistoia-Prato-Florența), o situație pe care raportul din 1968 privind situația economică regională prezentată Uniunii Camerelor de Comerț a definit-o ca fiind substanțial pozitivă . Țesătura productivă regională, caracterizată în mod notoriu de o multitudine de întreprinderi mici și câteva întreprinderi mari și mijlocii (și, prin urmare, considerată în mod tradițional slabă), demonstrase deja, în timpul recesiunii din 1964 (și al inundațiilor din 1966), o capacitate remarcabilă de redresare și progrese apreciabile în inovația tehnologică. Criza din Pisa a fost, așadar, criza companiilor mari și rigide, care operează în condiții de producție învechite din punct de vedere tehnologic și a unor politici de investiții modeste, de lungă durată, dependente în mare măsură de inițiative financiare din afara regiunii . Dintre cele 300 de fabrici din industria prelucrătoare, chimică și de construcții, doar 7, după 1971, ar fi depășit pragul de 200 de angajați, confirmând fără echivoc structura caracterizată de dimensiuni reduse (dar această structură nu a însemnat întotdeauna o intensitate scăzută a capitalului, deoarece, spre sfârșitul anilor 1970, avea să se dovedească a fi - punctul forte al unei noi dezvoltări inovatoare).

Dacă se iau în considerare aceste observații, centralitatea economică a problemei planului de construcție a universității a rămas evident o constantă în documentele de politică studențească, cel puțin până în 1975. Într-un raport aprobat la adunarea universității din 11 octombrie 1968, critica politicii restrictive (definite ca „numărul închis") a rectoratului Faedo, a directivelor consiliului de administrație și a conferinței rectorilor din februarie 1967 era deja coerent legată de critica programului de construcție a universității. În anii următori, creșterea sferei de cercetare și legăturile mai strânse dintre cercetare și industrie (Informatică și Inginerie Nucleară), pe de o parte, și îngrijorarea - conducerii academice cu privire la așa-numita „creștere nediscriminatorie a înscrierilor", pe de altă parte, aveau să se traducă într-o frână a cheltuielilor de construcție pentru locuințe, săli de clasă și echipamente didactice. Dar apoi, în 1967-68 , mișcarea studențească a cerut cheltuieli cu orientare socială pentru a sprijini predarea și dreptul la studiu.

La ședința corpului academic din 10 octombrie 1968 pentru alegerea rectorului, mișcarea care se identifica cu adunarea a prezentat o cartă de revendicări ce poate fi considerată sinteza protestelor pe problemele didactice care au continuat din martie 1967 până la sfârșitul anului 1969. Ținând cont de faptul că anul universitar 1966-67 înregistrase de fapt cea mai mare rată de eșecuri la examene de la redeschiderea universității după război, studenții au prezentat următoarele obiective pentru reforma învățământului:

1) eliminarea votului de respingere;
2) eliminarea semnăturilor de prezență ca formă de selecție pentru majoritatea elevilor navetiști;
3) programe de examen precise și integrate, cu materiale informative și examene lunare ;
4) orele de curs stabilite de comun acord de comisiile mixte și continuarea deschiderii institutelor, cu îmbogățirea bibliotecilor respective ;
5) libertatea de întrunire, asociere și discuție.

Carta revendicărilor din octombrie 1968 conținea și propunerea unui examen de grup, care, mai degrabă decât un obiectiv general, era interpretată (așa cum este documentat într-un *Plan de discuții privind semnificația politică a intervenției în facultățile de științe umaniste* din februarie 1968) ca o formă de critică practică a așa-numitei meritocrații și educație individualistă și, mai presus de toate, ca o formă de organizare studențească permanentă, de jos în sus, bazată pe o serie de contra-cursuri continue (existau ecouri clare ale temelor berlineze și trentineze aici). Așa cum au fost formulate în *Declarația politică,* aceste revendicări urmăreau să exprime o critică radicală a axei de specializare cultural-funcțională în jurul căreia părea să graviteze „tehnicizarea" universității : reversul medaliei scopului instituțional al universității (formarea specialistului tehnic) părea a fi conformismul răspândit ca și comportament social al individului masificat.

Filosofia unei participări mai bogate și mai conștiente a fiecărui individ la procesele decisive de formare pare să se reflecte nu doar în cererea studențească de participare la organele de conducere, ci și sub forma auto-organizării democratice directe , care tindea să faciliteze participarea tuturor și utilizarea - tuturor energiilor intelectuale; mai presus de toate, a servit criticii radicale a oricărei separări dintre grupurile de conducere și masa participanților la mișcare. Această structură prevedea o împărțire în adunări, comitete de bază și consilii de delegați. (Cel mai complet proiect a apărut în cele din urmă la adunarea din 4 martie 1969 și a fost publicat

sub titlul *„Propuneri pentru organizarea MS"* în propriul buletin informativ al mișcării.) Înrădăcinarea acestui model este documentată de faptul că fusese deja propus în 1967, nu numai la universitate, ci și în licee (după cum o demonstrează primul număr - martie 1967 - al ziarului liceului clasic Galilei, *Il Pendolò).* Democrația directă, modificată prin introducerea reprezentării de tip consiliu și a mandatului provizoriu, a fost concepută ca fiind direct politică și subversivă a ierarhiei funcționale conforme cu ordinea socială.

Fundamentul teoretic care a justificat presupunerea naturii politice a criticii radicale a acestui proiect a fost propunerea generală privind salariile studențești, *direct* pentru studenții universitari și *indirect* (sub forma alocațiilor familiale suplimentare) pentru elevii de gimnaziu. Cu câteva luni mai devreme, adunarea universitară elaborase și discutase, de fapt, un *Document privind salariile* (datat 20 și 21 februarie 1968), conceput ca obiectiv sindical și, în același timp, conținut strategic al unei politici cuprinzătoare privind dreptul la educație. În acest sens, dreptul la salariu a fost conceput ca o garanție a educației culturale autonome a studenților, subiecți deja muncitori, împotriva structurării politicii educaționale în funcție de exigențe economice externe sistemului universitar.

Identitatea strategică a mișcării adunării din 1968-1969 a fost (până la începutul anilor șaptezeci) asigurată de o platformă care includea recalificarea, furnizarea gratuită efectivă și extinderea învățământului obligatoriu, o politică de transport, investiții în clădiri și servicii sociale, o reformă a învățământului secundar pentru discipline omogene și toate aceste teme în cadrul temei generale a contractului de muncă și a salariului de muncă ca expresie: adică a salariului studențesc ca salariu complet plătit lucrătorilor în formare, unei forțe de muncă în formare la niveluri diferite și stratificate de calificare. În *Tezele Sapienza* aprobate în februarie 1967, salariul studențesc constituia - în contextul politicii sociale pentru dreptul la studiu - instrumentul fundamental pentru negocierea și contestarea utilizării capitaliste a formării forței de muncă și critica planului capitalului, adică a setului de proiecte de reformă universitară, precum cel Gui, și a pozițiilor particulare ale Senatului Academic în relația lor cu liniile programatice mai generale exprimate de planul Pieraccini, care urmărea - integrarea liniilor de cercetare universitară cu cerințele de cercetare și inovare venite din industria integrată la nivel internațional .

7. Aripa radicală, marxistă și extremistă a mișcării studențești pisane, atât la nivel universitar, cât și la nivel liceal, între 1967 și 1969 (și în multe privințe până în 1974-75) a căpătat astfel o puternică conotație ideologică și politică în cadrul acestor evenimente. În aceste privințe, este legitim să vorbim despre o cultură proprie, care, în mod firesc, a împărtășit unele elemente structurale cu experiențele altor orașe, în primul rând aspectul unei interpretări pe deplin politice a realității, de la dimensiunea vieții cotidiene și familiale până la cea a organizării sociale a relațiilor de muncă.

Dacă, pentru studenți, întreaga realitate apărea ca o totalitate reductibilă la semnul politicii (în special în ceea ce privește domeniile științei și tehnologiei, interpretate în lumina criticii raționalității tehnice realizate sub influența lui Frankfurt și a „sociologiei critice" a *Quaderni Rossi),* politica însăși era însă înțeleasă într-un sens foarte îndepărtat de dimensiunea practicii de partid sau a administrației de stat. Dacă apărătorii sistemului școlar și universitar apelau la coerența creștină a valorilor practicate în acea școală și în acel sistem educațional și dacă apărătorii politici ai guvernului catolic-socialist sau opoziția comunistă de tip consociativ apelau la „Republica născută din Rezistență", recunoașterea de către studenți și tineri a unei realități a unor practici ignobil de discriminatorii, represive și marginalizante în societate, în afaceri și în instituțiile de învățământ a condus aripa radicală a mișcării studențești la reducerea decalajului dintre aceste fapte, acele practici nedrepte și solemnitatea principiilor proclamate printr-o nouă practică de revoltă politică bazată pe o mai mare coerență cu valorile morale.

În textele sectorului cel mai radical politic, de exemplu în *Tezele Sapienza* (dar și în alte părți) și, mai ales, în sute de documente, texte, pliante, note de discuție, rebeliunea studențească care se dorea a fi în mod clar politică (în acest nou sens) a trebuit să apeleze la o nouă formă de teorie sociologică pentru a interpreta noua realitate socială.

Aceasta a fost o nouă „erezie" în marxismul italian și, în realitate, o nouă bogăție de referințe doctrinare eterogene (în special în ceea ce privește conceptele organizaționale); a fost o flexibilitate eclectică , dar fermă în respingerea sa anticentralistă a statului, precum și a concepției etatiste a economiei socialiste planificate. Aceasta explică modul în care mișcarea studențească de la Universitatea din Pisa a reușit să elaboreze, din 1967 până la începutul anilor 1970, un fel de „ filosofie politică" - mă gândesc la documentul de protest împotriva invaziei Pragăi din 1968 de către trupele Pactului de la Varșovia - care urmărea să sintetizeze în mod voluntar acele elemente - autoguvernarea democratică

, libertatea și dreptul de exprimare al tuturor și subiectivitatea radical subversivă - care erau considerate comune revoltei anticoloniale din Vietnam, tensiunilor de clasă din societățile capitaliste și luptelor de reformă din statele „socialiste" cu economii planificate. Cu siguranță au existat aspecte ale unei gândiri romantice dezirative pe care a încercat să le ilustreze cu categorii eretice, dar substanțial depășite, procese complet noi și care, în cel puțin două puncte, au arătat imediat limitele capacității de a exprima și rezolva noi nevoi teoretice și practice: diferența sexuală și limita pusă, prin natura sa, dezvoltării istorice a societăților , chiar și a celor socialiste, înțeleasă ca acumularea progresului tehnologiei și producției.

Organizațiile colective ale mișcării studențești din 1968 s-au dovedit însă, în cele din urmă, complet inadecvate pentru a aborda aceste noi teme, deoarece cultura lor politică s-a dovedit incapabilă să ia în considerare pe deplin astfel de inovații radicale: rămășițe ale unui dogmatism care a reușit o vreme să evite pericolul extremismului doctrinar, cristalizarea atitudinilor sectare în dogme, conform unei tradiții teologico-politice înrădăcinate în Europa Occidentală. Multă vreme, cel puțin până în anii 1970, au reușit să păstreze un extremism vital și radical al respingerii morale a conformismului politic.

Mai degrabă decât cristalizarea și radicalizarea pozițiilor ideologice și de partid sectare, extremismul a funcționat, mai ales în faza incipientă a mișcării, ca o deconstrucție și o critică a alinierilor politice moștenite de la generațiile anterioare. În acest sens, extremismul a fost unul dintre elementele identității generaționale a mișcării studențești. Extremismul părea să se prezinte mai degrabă ca o formă de traducere a identității tinereții - evident biologică și neapărat temporară - în subversiune ancorată în egalitarism radical, într-o relație unică plină de credință în egalitate ca valoare absolută. Diversitatea spontană, tipică diferitelor experiențe ale mișcării, ale cercurilor de tineret, ale grupurilor din oraș și care, în cele din urmă, era înscrisă în însăși condiția adolescenței și tinereții, s-a tradus într-un sentiment de identificare egalitară imediată și reciprocă pe care mitul adunării și al suveranității sale părea să-l întruchipeze.

Acest sentiment se baza pe procesul de fuziune în cadrul mișcărilor în orice tip de situație colectivă; s-a căutat și teoretizat o nivelare egalitară a tuturor diferențelor sociale și personale. Din această perspectivă, diferența sexuală, de exemplu, ar putea fi paradoxal ignorată în toată complexitatea sa istorică, tocmai pentru că rezolvarea ei era presupusă în experiența colectivă egalitară.

Extremismul, în acest sens, era și cheia pentru înțelegerea unei rupturi cu generațiile politice anterioare, indiferent dacă membrii acestora aparțineau Partidului Comunist și mișcării muncitorești, sau unor organizații colaterale ale Bisericii Catolice: adulții erau în orice caz acuzați că întruchipează un model străin, deoarece acesta se baza pe o rezervă mentală capabilă să mențină laolaltă valorile tradiționale cu o incoerență substanțială bazată pe compromisuri mărunte.

Dacă vechea generație, atât familială, cât și politică, a fost acuzată că separă vorbele de fapte, cea nouă, cea din '68, a făcut din acțiune și din deschiderea către spontaneitate sanctuarul primatului faptelor proclamat în filosofia sa existențială și politică. Acest aspect a caracterizat originalitatea generațională a mișcării studențești, a permis expansiunea și durata sa formidabilă în societatea italiană în comparație cu alte țări europene, dar a relevat inadecvarea sa pentru această generație de a aborda complexitatea crizei pe care o declanșaseră luptele muncitorilor și conflictele sindicale. Aceste conflicte contraziceau teoriile sociologice ale raționalizării productive și ale integrării sociale a claselor muncitoare, dar, în același timp, demontau strategiile confederale de revendicare și strategia togliattiană a drumului italian spre socialism . În același timp, însă, au obligat grupurile de tineret să „formalizeze" într-un mod doctrinar cultura politică a mișcării studențești, credința sa libertariană și antistalinismul său romantic, într-o renaștere ideologică forțată a unor categorii de gândire marxistă de tip eretic (Rosa Luxemburg sau Pannekoek), consilistică și anarho-sindicalistă: pe scurt, a tuturor acelor experiențe eretice care păreau cele mai potrivite pentru a încadra noile conflicte italiene și europene.

În acest context, s-a format un fel de cultură embrionară a unei „clase politice tinere", care a început rapid să-și imagineze un presupus proces „revoluționar" bazat pe creșterea asociațiilor de bază, studențești, muncitorești, metropolitane, și cu scopul de a opune radical acestei societăți civile Statului : aceștia visau la un loc în care s-ar incuba încet o situație de dublă putere, cea nouă și socială și cea a Statului delegitimizat .

În acest context de reflecție și fantezie, în acest „laborator" de chimie politică și existențială, s-a format contribuția mișcării studențești extremiste și democratice la protestele universitare și la luptele muncitorești, adică la acele cauze sociale care au determinat încheierea politică a experienței guvernelor de centru-stânga deja aflate în criză din cauza

rezultatelor economice și sociale dezamăgitoare obținute în anii precedenți, a eșecului reformei administrației statului și a eșecului reorganizării industriei după marele val de imigrație dinspre sudul spre nordul Italiei.

GENERAȚIE, POLITICĂ ȘI VIOLENȚĂ. '68 LA ROMA

de Marco Grispigni

O serie de „imagini" puternice se suprapun în timp ce ne amintim evenimentele din '68 de la Roma. O adunare aglomerată în celebra Aulă I a Facultății de Litere, duba poliției în flăcări din Valle Giulia, fotografia cu Caradonna și Almirante înconjurați de „bătăuși" fasciști pe treptele Facultății de Drept, Scalzone într-o gipsea după ciocnirile cu fasciștii, conducând o procesiune.

Aceste imagini se împletesc în amintirile celor care au trăit acele evenimente și reapar pe paginile ziarelor, revistelor și filmelor în orgia sărbătorilor. Liniștea imaginii face ca aceste momente să fie aproape anistorice, înstrăinându-le de evenimentele de ansamblu, dar, în același timp, fiind o imagine, eliberează o patentă a adevărului în societatea noastră condusă de media. Este adevărat, doar ceea ce a rămas în urmele sale s-a întâmplat.

Dar ce urme putem găsi ale acestor evenimente care, pornind de la o fotografie sau un film, pot cumva să le reconstituie complexitatea?

Călătoria istoricului în acest punct ar fi foarte lungă, precum și necesară, mai ales pentru cei care intenționează cu adevărat să se implice în analiza și studiul realității contemporane. Aici, din motive evidente de spațiu, mă voi concentra asupra a două momente ale mișcării romane, două aspecte care cred că pot explica complexitatea și coexistența unor realități uneori contradictorii care au caracterizat un eveniment atât de semnificativ precum revolta studențească din 1968.

În primul rând, coexistența în realitatea romană a mișcării componentelor politice și generaționale ale revoltei.

În al doilea rând, analiza caracterului „violent" al mișcării romane, care, în opinia mea, poate fi citită într-un mod mai complex decât s-a făcut până acum.

1. În reconstituirile istoriografice, și mai ales în reportajele jurnalistice și de televiziune, există o tendință de a contrasta drastic natura politică a mișcării cu natura generațională. Există persoane, mai ales în memorii și în anumite interpretări „de stânga", care tind să privilegieze natura politică *tout court:* o mișcare revoluționară, un inovator al marxismului, purtătoarea unei rupturi sociale și politice care „din păcate" s-a soldat cu înfrângere. Pe de altă parte, mișcarea din '68 este înfățișată exclusiv ca o mare sărbătoare generațională, revolta „oedipiană" a noii generații educate. Scopul acestei revolte nu a fost - revoluția sau alte „facilități" politice, ci mai degrabă modernizarea și deschiderea de noi canale pentru o avansare socială rapidă. Au existat cazuri rare de analize care nu au căzut victime unei astfel de interpretări univoce .

Dimpotrivă, nu este posibil să se explice cu adevărat caracteristicile revoltei studențești fără a corela îndeaproape aceste două componente . [2] Mișcarea din '68 în general, și cele romane cu atât mai mult, exprimă cu siguranță un impuls politic foarte puternic. Este o mișcare de opoziție radicală, revoluționară în unele sectoare. Documentele sale vorbesc despre acest lucru; așteptările sale, în unele cazuri „mitice", erau acestea. Dar toate acestea nu exclud faptul că o componentă „generațională" o caracterizează. Acum este necesar să se clarifice utilizarea termenului „generațional". [3] În istoriografia contemporană , categoria interpretativă de generație este rar utilizată din cauza dificultății extreme de a aplica conceptul de „ grup de egali" într-o realitate caracterizată de accelerarea timpului, unde etapele evoluției biologice urmează ritmuri discontinue. Prin urmare, Ortoleva are dreptate să critice, în cartea sa despre '68, aplicarea - categoriei de generație de către Victor Tumer și Francesco Alberoni într-un sens anti-istoric. Interpretarea anului '68 în contextul unui comportament perturbator, „liminal", tipic tinerilor, găsind asemănări între '68, creștinismul timpuriu, Virasaivas din India sau Anabaptism, șterge specificitatea rebeliunii tinerești din anii 1960. Termenul „generație" ar servi, așadar, la indicarea unui comportament perturbator, determinat exclusiv de faptul că tinerii, din cauza unor factori biologici, sunt mânați de o dorință de reînnoire care, odată cu trecerea la vârsta adultă, se va întoarce spre confirmarea ordinii existente. Este clar că această utilizare a categoriei de generație implică o lectură a anului '68 în contextul unui proces exclusiv de modernizare.

O societate care tinde să se consolideze în structuri gigantice și impersonale ar fi trecut printr-o mare criză de tranziție, produsă nu întâmplător de tineri; *comunitatea*

creată în acea fază ar fi încercat în diverse moduri să-și păstreze coeziunea, consolidându-se în organizații mai structurate sau încercând calea creării unor „subculturi” separate și alternative; dar în cele din urmă s-ar fi dizolvat în mod necesar , odată cu trecerea la un nou tip de structură instituțională ·

Dimpotrivă, este necesar să facem ca categoria de generație să acționeze istoric dincolo de interpretările biologice ușoare. Mannheim scrie:

...factorii biologici (cum ar fi tinerețea și vârsta) nu implică în sine o orientare intelectuală sau practică definită (tinerețea nu poate fi corelată automat cu o atitudine progresistă și așa mai departe); ei doar *inițiază* anumite tendințe formale, ale căror manifestări concrete, efective, vor depinde de contextul social și cultural predominant. Orice încercare de a stabili o identitate sau o corelație directă între datele teologice și cele culturale duce la un *„guid prò quo ”* care nu poate decât să creeze confuzie în această privință.

Generația la care se face referire în legătură cu '68 trebuie, așadar, specificată istoric. O generație care trăiește realitatea unui prim val de școlarizare în masă în contextul unui boom economic general . Studenții s-au revoltat pentru că erau conștienți că societatea nu părea capabilă să garanteze locuri de muncă pe măsura originii lor culturale și, în același timp, prin poziția lor egalitară, își exprimau respingerea unei societăți bogate, care părea să exacerbeze inegalitățile sociale și economice.

O generație de studenți care experimentează o politizare compactă, cu înclinații de stânga. O „generație politică”, conform definiției lui P. Abrams, apare atunci când

diferențierea care derivă din organizarea socială pe vârste produce un conflict politic legat de variabila vârstă [și când] astfel de conflicte pot fi definite în termenii unui conflict de generații, mai degrabă decât în orice alt termen [7].

Formularea se aplică cazului generației din '68, «fără ca aceasta să implice o analiză banală de tip oedipian» [8].

Un '68 politic, așadar, dar unul în care greutatea unei generații capătă o importanță notabilă. Dar o mișcare politică care exprimă și în sine, deși într-o manieră conflictuală, o dimensiune apolitică [9]. Caracterul festiv al experienței mișcării nu poate fi însă eliminat.

Ocupațiile, demonstrațiile și chiar ciocnirile cu poliția, precum și momentele de revoltă politică, pot fi interpretate și ca o mare sărbătoare generațională în care se încearcă răsturnarea lumii cu susul în jos și reconstruirea unei noi

identități sociale și individuale .

A celebra este, în majoritatea cazurilor, ca și cum ai sta în fața unei oglinzi, a te căuta pe tine însuți și propria identitate, a redescoperi garanțiile istorico-culturale necesare pentru a o reconfirma cu forță într-un context comunicativ și comunitar care este *o condiție sine qua non sinceră* și un instrument... pentru redescoperirea de sine și recuperarea unui echilibru deja resimțit ca fiind precar *^.

Și faptul că mișcarea din '68 a fost și o sărbătoare este incontestabil. Aspirația de a construi o nouă socialitate, căutarea comunității, sentimentul de eliberare, uneori chiar dureros, față de familie . Toate aceste comportamente, în ciuda combativității lor, semnalează un moment festiv de inversare, de suspendare a timpului. Sărbătoarea care în imaginație precede apocalipsa și palingeneza regenerativă . În acest sens, ceea ce spune Lantemari despre realitatea anumitor mitinguri politice ale tinerilor din anii 1970 (Parcul Lambro sau conferința de la Bologna împotriva represiunii) mi se pare aplicabil și realității din '68.

În cadrul unui simbolism alternativ încărcat de semnificații socio-politice foarte generale, acest tip de sărbătoare are o semnificație culturală precisă: aceea de a reda sărbătorii ca atare funcția sa originală, esențială de alternativitate polemică și antagonistă, adaptând această alternativitate la condițiile societății de consum . Noul tip de sărbătoare poate fi înțeles ca recuperarea unei *Festlichkeit* pierdute și corupte de modelele culturale ale consumerismului. Și aici, este un răspuns milenar și eliberator. Este inversarea simbolică a negativității cotidiene: o negativitate dată de inautenticitatea stilului de viață, de simțul pierdut al socialității, de negarea participării unor clase sociale întregi și a unor țări întregi la construirea propriului destin .

Toate acestea apar clar observabile în realitatea romană. Ar fi prea ușor și limitativ să folosim aici exemplul „Uccelli” [12.] Întreaga mișcare romană se înscrie, într-o oarecare măsură, și în logica „celebrării generaționale”, în acele tendințe contraculturale care începeau să se manifeste la Roma, ca și la Milano, în urma mișcărilor beat americane și a muzicii pop și rock a formațiilor Beatles și Rolling Stones. Nu este o coincidență faptul că tocmai în cele două orașe mari, unde în '68 a predominat componenta marxistă și politică în sensul strict al mișcării, grupuri și realități precum cele feministe sau cercurile proletare tinere, mai atente, cum se spunea atunci, „la trandafiri decât la pâine” [13] , și-au găsit terenul ideal în anii șaptezeci .

Această componentă apolitică se ciocnește, în unele situații în mod fructuos, cu componenta politică mai clasică a mișcării. Noul mod de a se angaja în politică, irupția politicii în toate sferele socialului și personalului, se ciocnește cu renașterea vechilor instrumente și moduri „istorice” de acțiune politică.

Natura contradictorie a primelor documente aprobate de adunarea ocupanților din cartierul Lettere pare emblematică în acest sens . Într-o moțiune din 6 februarie, predomină temele antiautoritarismului și ale puterii studențești.

Identificăm selectivitatea sa ca o caracteristică fundamentală a structurii universitare actuale ... *O universitate limitată în baza sa socială nu poate decât să fie autoritară.*
Combatem autoritarismul cu *puterea studențească.*

Dimpotrivă, în ziua următoare mișcarea romană pare să-și desăvârșească distanțarea de temele primelor luni ale revoltei studențești, pentru a aprofunda „complexitatea” analizelor neomarxiste.

Universitatea nu poate fi considerată un centru autonom de putere (o deficiență fundamentală a *Cartei Revendicărilor de* la Torino), ci este un instrument al puterii sistemului capitalist... Prin urmare, propunem ca mișcarea studențească să respingă orice tip de luptă de natură sindicală revendicativă în logica universității ... Această schiță de analiză și aceste prime indicii de luptă... plasează, de asemenea, lupta universitară ca un atac asupra procesului de acumulare capitalistă, legând-o astfel de lupta de clasă dusă de clasa muncitoare

Confruntată cu reacția represivă a statului împotriva mișcării, această ultimă poziție va prevala, mai ales la Roma, unde ciocnirea cu aparatul represiv al statului va căpăta o relevanță deosebită. Nu este o coincidență faptul că însăși Pei, inițial străină luptei studențești, va reuși, la inițiativa lui Longo, [16] să repare un dialog cu mișcarea, chiar și în perioada premergătoare alegerilor politice. Un dialog este acum posibil, în ciuda unor diferențe și dezacorduri notabile, deoarece limbajul și referenții devin comuni: predominanța politicului, cucerirea puterii, centralitatea clasei muncitoare. Odată ce „dorința dizidentă” [17] a fost estompată, devine posibil un dialog cu „extremiștii”.

Abandonarea universității ca teren privilegiat de intervenție semnalează predominanța dimensiunii politice asupra componentei generaționale și culturale a mișcării romane. Centralitatea străzii și ciocnirile din piețe, relația căutată și mult dorită cu clasa muncitoare romană „mitică”, constructorii , [18] intervenția în suburbii, demonstrează modul în care mișcarea romană renunță la specificitățile sale studențești-generaționale pentru a interveni în câmpul „propriu” al tradiției stângii romane.

La un al treilea nivel există saltul calitativ final și eficient care îl conduce pe student să se califice drept militant revoluționar, negându-și nu doar *funcția*

socială, dar înrădăcinându-și disidența în domenii care nu o afectează în mod direct, adică în afara contextului *condiției sale sociale . Imersiunea în alte condiții sociale și alte domenii de opresiune nu ajută atât de mult la găsirea unui teren comun pentru luptă, cât la găsirea altor teme care servesc unei voințe subversive comune* .

Organizarea mișcării este structurată în „consilii" – o denumire suficient de evocatoare – care înlocuiesc centralitatea adunării . Printre acestea, Consiliul Clasei Muncitoare va asuma rolul esențial în viața mișcării. Pe de o parte, componentele politice ale mișcării, în special muncitoriștii și maoiștii, se vor confrunta; pe de altă parte, vor fi organizate eforturi și inițiative de propagandă: prezența pe șantiere în timpul grevei din 22 aprilie; tipărirea în luna mai a unui singur număr al ziarului *Avanguardia Edile* (ziarul constructorilor din Spinacelo, editat de mișcarea studențească romană); și participarea independentă la marșul de 1 mai, cu protestul vorbitorului socialist.

Noul val de lideri ai mișcării care iese din acest context tinde, așadar, să favorizeze aspectul clasic, teoretic, al intervenției politice. După vară, sosirea lui Luca Meldolesi și Nicoletta Stame, lideri în faza incipientă a taberei „mișcării", pe țărmurile ortodoxiei maoiste întărește hegemonia componentei politice a mișcării romane. Complexitatea mișcării pare să se estompeze, în favoarea ciocnirii dintre diferite linii politice.

În septembrie, la Conferința Națională a Mișcării Studențești de la Veneția, discursurile a doi dintre liderii mișcării romane, Scalzone și Pipemo, vor mărturisi trecerea mișcării romane la perspectiva marxismului revoluționar.

Și discursul de clasă trebuie transmis la toate nivelurile; logica antiautoritară - dimpotrivă - nu duce la nimic bun (Scalzone) [20].

Pentru mișcarea studențească, opunerea față de planul capitalului în această perioadă a anilor 1960 însemna blocarea reformei, împiedicând funcționarea noii școli. Importanța acestei acțiuni colective nu scapă nimănui - ea vizează în întregime negarea disponibilității politico-structurale a unei noi generații de tehnicieni potriviți caracteristicilor tehnologice ale noilor facilități (Pipemo) [21].

Nașterea grupurilor, hegemonia culturală a marxismului, chiar dacă neortodoxă, va manifesta acest dezechilibru de putere, dar în egală măsură cealaltă componentă a mișcării nu dispare, chiar dacă în a doua jumătate a anului '68 este mai dificil să-i urmărești prezența. Temele „personalul este politic", contracultura tineretului a muzicii și drogurilor, orientalismul mistic, sunt doar câteva dintre temele care vor

reapărea în mișcarea feministă și în mișcările de tineret din anii șaptezeci și care își găsesc primele manifestări în realitatea romană tocmai în cadrul mișcării. Va fi o inversare lentă a forțelor în joc care va duce, de exemplu, în mișcarea din '77 de la Roma, la prevalența dimensiunii apolitice asupra celei politice . [22]

2. Problema violenței pare a fi centrală pentru mișcarea romilor. Roma, capitala, a fost martora unui răspuns dur din partea statului la protestele stradale:

> Cu această prezență fizică a Statului, mișcarea romană se va trezi nevoită să o gestioneze într-un mod mult mai direct și mai împovărător decât în alte orașe: într-o situație pe care dezvoltarea capitalistă a vrut-o liberă de marile concentrări industriale pentru a controla țara fără a fi nevoită să se confrunte zilnic cu o mișcare muncitorească organizată. Astfel, odată cu ocuparea universității, este pentru prima dată de la marile lupte ale muncitorilor din construcții care [au] precedat apariția centrului-stânga , când pacea socială a capitalei a fost spulberată de o mișcare de masă.23

Mișcarea a răspuns la această violență într-un mod complex. Valle Giulia a fost cu siguranță evenimentul simbolic : pentru prima dată, poliția a fost confruntată (obținând chiar o victorie militară parțială). Acest răspuns a provocat un fel de euforie în cadrul mișcării: luptele de stradă nu au fost doar posibile, ci și victorioase. Confruntate cu această nouă realitate, au apărut două interpretări diferite ale evenimentelor: una putea răspunde represiunii statale fără organizare ; violența reactivă spontană era suficientă cu o forță de poliție acum în dificultate, o rudă îndepărtată a forței de poliție nemiloase și eficiente a lui Scelbi; pe de altă parte, însă, confruntarea inevitabilă a împins aparatul represiv să se adapteze la noua realitate. Noile ciocniri (Piazza Cavour în primul *rând)* au demonstrat cum, confruntate cu nivelul crescut de conflict și cu capacitățile tehnico-militare ale forțelor de poliție, era necesar un răspuns organizațional puternic din partea mișcării. Pe 31 mai , în timpul unei demonstrații în solidaritate cu studenții francezi , au izbucnit incidente grave în Piazza Farnese, unde prima apariție a cocktailurilor Molotov a semnalat apariția unei structuri care se organiza și se pregătea într-un fel pentru ciocniri de stradă. Relatarea incidentelor *din Astrolabio* a fost deosebit de colorată și - tulburătoare.25 Îți dai seama că nu a fost vorba de o repetare a evenimentelor din Valle Giulia, ci „ceva calitativ diferit”, „o dorință de luptă fără discernământ, tinzând voluntar spre o afirmare existențială ' am putea-o numi, a mișcării și a forței sale”.

Prin urmare, cred că, din acest punct de vedere, tocmai evenimentele din Piazza Farnese, mai degrabă decât „mitica" Valle Giulia, pot simboliza - schimbarea de direcție. De aici înainte, ciocnirile stradale capătă o greutate din ce în ce mai mare. Cu toate acestea, reflecția teoretică asupra acestei realități este rară, chiar dacă elaborarea temei violenței avansează în cadrul culturii Lumii a Treia dominante în mișcare. Mitul lui Che Guevara, Vietnamul care, așa cum s-ar spune câțiva ani mai târziu, „câștigă pentru că trage", întâlnirea avută la Roma pe 17 iunie cu James Baggs, unul dintre liderii Partidului Panterelor Negre, sunt câteva urme ale acestei dezbateri. Caracterul „violent" al mișcării romane poate fi, așadar, urmărit în cadrul predominanței culturii marxiste, inovată de influența Lumii a Treia, care caracterizează realitatea romană. Din acest punct de vedere, ea poate fi, așadar, interpretată pe bună dreptate ca o manifestare a unui caracter „premodern" . [26] Violența, practica sa, teorizarea sa, încadrate în teoriile marxiste, pot fi în realitate un fel de repropunere a modelului insurecțional din secolul al XIX-lea sau încercarea de a aplica modelul de gherilă al lumii a treia la realitatea occidentală [27] .

În timp ce studenții s-au opus inițial evacuării forțelor de ordine din universitățile ocupate prin nonviolență, ofensiva represivă a statului a forțat curând mișcarea să răspundă pe același teren. Bătălia de la Valle Giulia din 1 martie 1968, în care studenții au contracarat cu succes forțele de ordine, a marcat un punct de cotitură care avea să se repete în multe alte ocazii.

Acest nou teritoriu este explorat cu avânt; în cadrul mișcării „câștigă teren conștientizarea faptului că violența capitaliștilor trebuie contracarată, dacă vrem să fie lichidată, cu o violență superioară, o violență de masă" [Il Potere Operaio, nr. 10, 13 martie 1968].

Ar fi inutil să căutăm, în această perioadă, elemente suplimentare de reflecție asupra chestiunii violenței. Ea intră în cultura acestei generații de militanți într-un mod aproape „natural", ca o afirmare teoretică *și* o necesitate practică . Astfel, într-o fază de lupte tot mai ample, dezvoltarea obiectivă a evenimentelor pare a fi un ghid [suficient28] .

Pe de altă parte, însă, pare posibilă o altă interpretare a fenomenului - violenței care, alături de prima, surprinde unele dintre particularitățile și anticipările caracteristice fiecărei mișcări sociale majore.

1968 a fost primul eveniment internațional major după instalarea televiziunii prin satelit. Violența, pe de altă parte, este un fenomen extrem de specific televiziunii: este un eveniment mediatic. Violența din '68 este mișcarea cel mai bine surprinsă și reprezentată la televizor (și de către mass-media în general). Demonstrațiile stradale, ciocnirile, imaginile cu duba poliției în flăcări din Valle Giulia sau baricadele din Paris reprezintă filmul

mișcării '68 dintr-o perspectivă televizată. Este posibil, așadar, să identificăm un comportament profund „modern”, condus de mass-media, în manifestările violenței din mișcarea romană și, mai general, în '68-ul internațional?

Violența stradală a mișcării studențești din 1968 a avut (cel puțin în țările cele mai avansate) caracteristici puternic simbolice, iar R. Aron are dreptate să o considere o continuare directă a acelei „politici a ilegalității simbolice” care se manifestase deja în cadrul universității prin nesupunerea civilă... Această violență a fost mai degrabă expresivă, educativă și autoeducativă (pentru mulți a preluat funcția unui adevărat rit de inițiere în miliția revoluționară) decât „instrumentală”. Una dintre cele mai izbitoare caracteristici ale sale (care confirmă natura sa „teatrală”) este faptul că a rămas întotdeauna în limite spațiale și temporale precise .

Violența, ca eveniment televizat, devine un fel de autoreprezentare a mișcării. În civilizația mass-media, a exercita violența înseamnă a fi protagonistul unui eveniment. Actul traumatic capătă un fel de ritual reprezentativ, teatral . [30]

Descrierea ciocnirilor din Piazza Farnese *din Astrolabio* surprinde bine acest caracter „teatral”. O lungă după-amiază de incidente capătă aspectul unui musical de pe Broadway.

Un grup de polițiști antirevoltă a înaintat strigând „doi, trei, mulți” în Piazza Cavour, urmărind muncitori și studenți care au dispărut rapid în aleile adiacente Campo dei Fiori. În alte părți, studenții au reușit să forțeze aproximativ douăzeci de polițiști să-și lase bastoanele jos și să stea cu mâinile în aer. În unele alei, mașinile folosite drept baricade ardeau, în timp ce, în spatele lor, manifestanții se pregăteau să „țină poziția”. Bătălia extrem de volatilă a durat aproximativ trei ore. Pentru observatorii curioși de sus, a fost o trecere continuă de urmăritori și urmăriți, care, din când în când, întâlnindu-se cu alții, schimbau rolurile . [31]

Această problemă a unei duble interpretări a fenomenului violenței va reapărea odată cu terorismul. Într-adevăr, acțiunea teroristă, în dramaticul său doliu, apare de neînțeles dacă este interpretată exclusiv dintr-o perspectivă politică. Dimensiunea „a treia-internațională” a violenței armate nu este deconectată de dimensiunea teatrală a aparenței, de autolegitimarea pe care o joacă violența într-o societate de masă, unde mass-media joacă un rol de „realitate”. Referitor la această strânsă corelație, Baudrillard scrie:

Această obscenitate, această prejudecată exhibiționistă a terorismului, contrară - prejudecății opuse a secretului în sacrificiu și ritual, explică afinitatea sa cu mass-media – care reprezintă stadiul obscen al informației. Se spune: fără mass-media nu ar exista terorism. Și este adevărat că terorismul nu există în sine, ca act politic original: este ținut ostatic de mass-media, așa cum mass-media sunt ostaticele sale. Nu există sfârșit al acestui lanț de șantaj – fiecare este ținut ostatic de celălalt; este culmea rafinamentului

așa-numitei noastre relații sociale. Pe de altă parte, există un alt termen în cadrul tuturor acestora, care este ca matricea acestui șantaj circular: masele, fără de care nu ar exista nici mass-media, nici terorism . [32]

Logic, făcând această comparație cu fenomenul terorist, nu intenționez să fac niciun fel de comparație între cele două forme de violență și nici vreo continuitate între mișcarea din '68 și terorism. Diferențele și analogiile ar trebui căutate într-o analiză detaliată a evenimentelor din ultimii douăzeci de ani. Din păcate, acest tip de studiu apare extrem de dificil, deoarece urma morții și a sângelui care a însoțit calea terorismului pare să împiedice o examinare amănunțită a subiectului dincolo de moralisme și condamnări facile . [33]

Să revenim acum la '68. Violența, în acest moment, ar trebui deconectată de conținutul său, analizată ca un act în sine, ca un moment de autoreprezentare , ca un mijloc de comunicare. Așa cum „mediul este mesajul", violența este un mesaj în sine, dincolo de interpretările moraliste. McLuhan spune:

... „mesajul" unui mediu sau al unei tehnologii constă în schimbarea proporțiilor, ritmului și tiparelor pe care le introduce în relațiile umane [34] .

Nu poate fi aplicat acest argument violenței, dacă o citim ca mijloc de comunicare, ca mod de autoreprezentare?

Cumva, ni se pare că este posibil să analizăm în acest comportament un fel de inversare inconștientă a relației dintre mișcare și mass-media. Cultura mișcării italiene din '68 este o cultură profund anti-media. Dar nu este o cultură luddistă. Problema în relația cu mass-media este cea a manipulării informațiilor, a imaginilor. Într-atât încât nevoia și atenția acordată problemei contrainformației sunt profunde . [35] Tehnologia, în ciuda a mii de precauții și cu o separare substanțială între problema formei și conținut, poate fi utilizată. Astfel avem, de exemplu, experiența romană a știrilor mișcării.

Același lucru se poate spune și despre forțele de ordine. Este neobosirea poliției, în confruntări, chiar și împotriva fotografilor acreditați, doar o chestiune de nedorință de a vedea reprezentată o acțiune represivă sau există, chiar și numai la nivel subconștient, o conștientizare a centralității reprezentării mediatice a evenimentului? Rossanda scrie despre Valle Giulia:

Câteva ore mai târziu, în Cameră, guvernul va încerca să minimalizeze situația; dar *fotografiile ciocnirilor din Valle Giulia vor inunda presa de dreapta și de stânga.* Acestea nu mai mărturisesc doar violența poliției: sunt imagini ale războiului de gherilă urbană [36] .

Această realitate avea să se manifeste pe deplin în anii 1970, atât în - fenomenul terorismului, cât și în mișcarea din 1977. Totuși, mi se pare că unele semne care indică această direcție pot fi deja urmărite în 1968, în special în specificitatea mișcării romane. Componenta „creativă” a mișcării romane, „Uccelli”, își bazează acțiunea pe radicalizarea gestului, capabil să-și asume o valoare epistemologică în sine. Nu există nicio teorie care să-și găsească ulterior aplicarea în practică, dar acțiunea, în semnificația sa, reunește cei doi poli. Gestul de a te cocoța în copaci, de a ciripi în adunări sau de a pătrunde prin efracție în casele intelectualilor „de stânga”, este simultan teorie și practică. Estetica actului, cu toate pericolele potențiale pe care le implică, este însă drastic inovatoare și anticipează un nou mod de a fi pentru mișcările sociale din anii 1970 și 1980 . Acțiunea televizată, parțial inconștient practicată în cadrul mișcării romane, leagă ironic aceste tipuri de comportament de un model american de mișcare socială, tocmai în contextul unei mișcări profund antiamericane. Un exemplu excelent în acest sens este descrierea unui protest al persoanelor de culoare din romanul lui Tom Wolfe, *„Focul deșertităților” :*

„Când începe demonstrația?” a întrebat Fallow.

Buck ridică privirea, distras. „Imediat ce se deschide Canalul Unu.” În timp ce rostea cuvântul Unu, se uita deja din nou la femeie.

„Dar unde sunt oamenii?”

S-a holbat la Fallow și a făcut o pauză, ca și cum ar fi încercat să-l însceneze. „Va veni: imediat ce se deschide Canalul 1.”

Nici aici nu intenționez să ofer răspunsuri fără echivoc. Cele două fenomene coexistă, subliniind multiplicitatea și ambiguitățile mișcării . Fără îndoială, rămânând exclusiv ancorată în realitatea mișcării din '68, interpretarea naturii mediatice a manifestărilor violenței pare excesivă. Ca și în cazul opoziției dintre politic și apolitic, și aici, în mișcarea romană din '68, pare să prevaleze o percepție „clasică” a violenței în cadrul ideologiei marxiste, inovată prin teoretizări și referințe la experiența Lumii a Treia. În egală măsură, însă, pare important să se înțeleagă și primele semințe ale unei noi identități pentru fenomenul violenței politice, așa cum se va manifesta ulterior în anii 1970 și 1980. În mișcarea romană din '77 s-a desăvârșit inversarea pozițiilor pe teren, iar în acel caz gestul violent părea a fi substanțial detașat de un sens politic, complet închis în problema reprezentării și identității.

Nota

Producerea de cărți, broșuri și inserturi în Italia pe parcursul „celei de-a douăzecea aniversări" a lăsat, în majoritatea cazurilor, oamenii profund nemulțumiți. Alături de unele - lucrări extrem de stimulatoare și semnificative (P. Ortoleva, *Eseu despre mișcările din 1968 în Europa și America,* cu o antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma, 1988; L. Passerini, *Autoportretul grupului,* Giunti, Florența, 1988 și o parte din inserturile lunare ale *manifestului),* găsim „lamentări nostalgice" despre înfrângerea din '68, despre „cât de verde era valea mea" („jurnalul" lui M. Capanna, *Formidabilii acei ani,* Rizzoli, Milano, 1988; „buletinele de război" ale lui N. Balestrini și P. Moroni, *Hoarda de aur 1968-1977,* SugarCo, Milano, 1988 și ale lui O. Scalzone, *Cei doi ani roșii. Figuri și pasaje ale unui sezon revoluționar,* SugarCo, Milano, 1988), sau interpretările anului '68 fie ca mișcare de „modernizatori", fie ca precursor al terorismului. (inserțiile cafelelor L' *Espresso* și *Panorama).*

2 Passerini spune în acest sens: «Încă o dată mișcarea studențească și-a dezvăluit dubla natură, existența sa în două timpuri și pe două niveluri, cel al unei revolte specifice și cel al unei frământări emoționale epocale, generaționale» *(Autoportret,* cit., p. 113).

Pentru a clarifica categoria de generație, am folosit indicațiile lui N. Gallerano, conținute în raportul *II '68 și politică* prezentat la conferința «'68. Douăzeci de primăveri mai târziu», 9-11 martie 1989.

4 V. Tumer, *Procesul ritual,* Morcelliana, Brescia, 1969; F. Alberoni, *Mișcare și instituții,* Il Mulino, Bologna, 1979.

5 P. Ortoleva, *Eseu,* cit., p. 111.

6 K. Mannheim, *Problemele generației,* în *Eseuri despre cunoașterea sociologică,* Londra 1959, p. 297.

7 P. Abrams, „Rituri de trecere", *Revista de istorie contemporană,* nr. 1, 1970, p. 181.

8 Extrem de interesantă este comparația dintre aplicarea conceptului de generație la '68 și utilizarea acestei categorii pentru generația din 1914. Gallerano notează: «Referindu-se la primele ocupații universitare, Renato Curcio vorbea despre o «traumă»; Peppino Ortoleva vorbește despre '68 ca despre un eveniment puternic, ca un «cutremur»; la sfârșitul mișcării, se va vorbi despre «veterani». Toate acestea sunt cuvinte care au fost folosite cu referire la și evocă un alt eveniment, în realitate mai șocant, tocmai căruia categoria de generație i-a găsit o fericită aplicare: Marele Război» *(Il '68,* cit.).

* Termenul „impolitic" nu implică în niciun fel o dimensiune apolitică. Dimpotrivă, cred că impoliticul este manifestarea excesului politicului , a extensiei sale maxime, care determină neutralizarea sa progresivă. „Impoliticul este politicul privit de la granița sa externă" (R. Esposito, *Categorie dell'impolitico,* Il Mulino, Bologna, 1988, p. 20).

10 V. Lanternai!, *Sărbătoarea, carisma, apocalipsa,* Sellerio, Palermo, 1983, p. 27.

11 *Ibidem,* p. 80.

„Păsările" sunt componenta „creatoare" a mișcării romane. Născute în Facultatea de Arhitectură, au devenit faimoase „ocupând" cupola bisericii S. Ivo alla Sapienza. În adunări, nu vorbeau, ci ciripeau, cocoțate pe bănci ca niște păsări.

Anii 1960 au marcat prima manifestare a caracteristicilor tipice

societății de masă, prevalența unei culturi „dominante a tineretului” (E. Morin, *L'industria culturale* , Il Mulino, Bologna, 1963, p. 37). A fi tânăr și a rămâne tânăr a devenit o valoare fundamentală. „Veșnic tânăr”, cânta Bob Dylan, în timp ce publicitatea însăși îi vindea produsele ca pe niște elixire ale tinereții. Pentru un discurs extrem de stimulant asupra modelelor culturale care au anticipat și au pătruns cumva anul '68, vezi P. Ortoleva, *Saggio,* cit., cap. 2.

14 Mișcarea Studențească (ed.), *Documente ale Revoltei Universitare,* Laterza, Bari, 1968, pp. 380-381.

15 *Ibidem,* pp. 384-385.

16 Mă refer la întâlnirea dintre o delegație a mișcării și Luigi Longo din 19 aprilie la Botteghe Oscure și la articolul lui Longo, „Mișcarea studențească în lupta anticapitalistă”, *Rinascita,* nr. 8, 3 mai 1968.

17 E. Fachinelli, «Dorința disidentă», *Quaderni Piacentini,* nr. 33, februarie 1968.

18 «H MS despre șantierele de construcții», *Quindici,* nr. 14, ediția din 1968.

1 ^ «Mișcarea studențească din Roma: experiențe și obiective», *Quaderni Piacentini,* nr. 34, 1968, p. 108.

20 *Revista lunară,* nr. 10, octombrie 1968, p. 38.

21 *Ibidem,* p. 39.

22 Un indiciu al acestei inversări poate fi găsit și în cartea lui Passerini, într-un interviu cu Marino Sinibaldi. Autorul scrie: „Sinibaldi reprezintă unul dintre puținii care au experimentat o continuitate biografică între '68 și '77. În ciuda ostilității dintre protagoniștii anilor '68 și '77, care se regăsește în multe memorii, acea continuitate nu este doar biografică. '77 a reluat teme din anii '67-68 - stilul de viață, «fiecare pornește de la propriile nevoi» - dar fără transfigurarea politicii, pentru că «în acel moment politica nu exista» (Madera). Politica ca o ciocnire cu puterea centrală nu mai exista; se estompase în imaginație” (*Autoportret,* cit., p. 188). În ceea ce privește continuitatea anumitor teme și transmiterea lor de la mișcarea '68 la mișcările anilor 1970, vezi A. Melucci (ed.), *Altri codici. Areas of Movement in the Metropolis,* Il Mulino, Bologna, 1984.

23 G. Viale, *1968 între Revoluție și Restaurație,* Mazzotta, Milano, 1978, p. 40.

24 Valle Giulia din 1 martie este un eveniment emblematic, imortalizat în fotografii și videoclipuri, cântat, temut. Cu toate acestea, nu este fără legătură cu dinamica generală a evenimentelor la nivel național. Până la sfârșitul lunii februarie, răspunsul represiv dur al statului începuse deja să prindă contur. Statul a înlocuit instituția universitară, care se dizolvase în fața mișcării. Același lucru ¨ În martie, numeroși militanți au fost raportați la Torino. Sloganul „Italia = Spania” a câștigat teren în cadrul mișcării, marcând un punct de cotitură pentru aceasta: problema represiunii și a conflictului cu statul a înlocuit dezvoltarea teoretică din cadrul universității.

25 „vântul Parisului”, *L'Astrolabio,* nr. 23, iunie 1968.

26 Despre natura premodernă a violenței din '68, de exemplu în ceea ce privește renașterea „miturilor rezistenței”, vezi, în acest volum, G. De Luna, *Aspetti del movimento del '68 a Torino.*

27 Violența și întreaga mișcare din '68, interpretate ca o demonstrație retrogradă din punct de vedere politic, specifică secolului al XIX-lea, se regăsesc la diverși autori. Pe lângă Touraine, în țara noastră, vezi numeroasele contribuții ale lui Galli della Loggia, Giorgio Bocca, Lucio Colletti și alții pe această temă.

28 L. Bobbio, *Lotta Continua. Istoria unei organizații revoluționare.* Savelli, Roma 1979, p. 13.

29 p. Ortoleva, *Eseu,* cit., pp. 176-177.

30 V. Tumer, *De la rit la teatru,* Il Mulino, Bologna, 1986.

31 „Ciocnirea de la Campo dei Fiori”, *L'Astrolabio,* nr. 23, iunie 1986. Spațiul limitat mă împiedică să continui cu alte exemple de relatări de incidente „teatrale”. Numai Valle Giulia ar necesita pagini pentru această analiză.

32 J. Baudrillard, *Strategiile fatale,* Feltrinelli, Milano, 1984, p. 39.

33 Poate singurele exemple din Italia de lucrări istoriografice despre acești ani, chiar dacă se concentrează exclusiv pe fenomenul terorismului, sunt unele dintre discursurile și cărțile lui Tranfaglia.

34 M. McLuhan, *Instrumentele comunicării,* Garzanti, Milano, 1986, p. 26.

.33 Problema contrainformației va fi, de asemenea, centrală în practica politică a noii stângi în anii următori. Este suficient să ne gândim la cartea *La strage di Stato* despre bombele de la Milano. În ceea ce privește teoretizarea problemei contrainformației din 1968, ar trebui luate în considerare teoriile despre *„deturnarea mediatică* ” ale Internaționalei Situaționiste.

3^ R. Rossanda, *Anul studenților,* De Donato, Bari, 1968, p. 32; italicele sunt ale noastre . Despre fotografiile care „încep să devină dovezi documentare în procesul istoric ”, vezi W. Benjamin, *Opera de artă în epoca reproducerii mecanice,* Einaudi, Torino, 1966.

32 T. Wolfe, *Focul deșertităților,* Mondadori, Milano, 1988, p. 265.

LUPTE ALE UNIVERSITĂȚII ȘI PUTERE ACADEMICĂ ÎN NAPOLI ÎN A DOUA JUMĂTATE A ANIILOR ȘAIZICE

de Francesco Barbagallo

Mișcarea universitară apărută la Napoli la sfârșitul anilor 1960 prezintă câteva particularități pe care pare oportun să le schițăm pe scurt. Privită, într-un sens mai larg, ca o mișcare de luptă care leagă universitatea de societate, se poate spune că a durat aproximativ un deceniu : din 1965 până în 1975-76. Spre deosebire de principalele centre ale mișcării studențești din Italia, la Universitatea din Napoli se poate identifica o linie de continuitate între luptele studenților și ale cadrelor didactice organizate în asociații profesionale tradiționale (Orun, Anau, Anpui) și, cel puțin parțial, luptele care au început în jurul anului 1968: firul continuu se regăsește în contestarea unității organice active a puterii academice napolitane din anii 1960 față de puterea politică locală, care se baza în esență pe speculații imobiliare și lucrări publice de amploare încredințate companiilor de stat. Prin urmare, la Napoli, mai mult decât în alte părți, cadrele didactice și cercetătorii au menținut un rol de conducere politică în ceea ce privește grupuri studențești semnificative , în legătură cu radicalitatea pozițiilor lor.

O altă particularitate a universităților napolitane este aceea că membrii, susținătorii și liderii stângii parlamentare vor fi întotdeauna prezenți și activi, în diverse forme. Un ultim fapt semnificativ, care se leagă de și rezumă punctele anterioare, este precocitatea mișcării universitare napolitane, care, deja între 1965 și 1967, a dat naștere la greve și ocupări ale clădirilor universitare bazate pe motivații care ulterior au devenit larg răspândite: proteste împotriva proiectelor de reformă guvernamentală, antifascism și antiimperialism.

Această puternică înrădăcinare locală a luptelor universitare explică parțial contribuția limitată de originalitate pe care mișcarea studențească napolitană ar oferi-o, la nivel teoretic, dezbaterii care s-a dezvoltat în Italia și în întreaga lume în jurul anului '68, dar este

probabil și baza impactului deosebit pe care l-ar avea în declanșarea unor procese extinse de transformare a mentalităților și comportamentelor , atât obiceiurilor, cât și electorale, ale unor straturi sociale extrem de diferențiate , de la clasa de jos a cartierelor șarlatane până la cei mai specializați profesioniști.

Pentru a ajunge la '68, trebuie, așadar, să începem cu Napoli cel puțin din 1965, când prima administrație municipală de centru-stânga s-a trezit nevoită să se ocupe de problemele urbanismului napolitan, pentru care exista încă din anul precedent o comisie pentru a pregăti un nou Plan General de Reglementare.2 La mijlocul lunii aprilie 1965, asociațiile napolitane de profesori, asistenți și studenți (Anpui, Anau, Orun) au ridicat, într-o dezbatere la Maschio Angioino, „Problema noului sediu al Universității din Napoli". Vorbitorii au fost - economistul Sabino Di Benedetto și tânărul fizician Emilio Del Giudice, care aveau să joace și ei un rol important în luptele de câțiva ani mai târziu. Cererea preliminară era pentru un guvern democratic al universității, pentru care se preconiza un model bazat pe o relație organică între cercetare și predare, integrată cu nevoile unei țări moderne. Prin urmare, a fost solicitată o amenajare unitară a clădirilor universității, în opoziție cu politica de dezmembrare care făcea imposibile relațiile interdisciplinare și care și-a găsit cea mai serioasă expresie în proiectul de construire a unei noi Policlinici în zona spitalului, anunțat de rectorul Tesauro la deschiderea anului universitar 1960-1961 .

Construcția acestei noi Policlinici avea să constituie, la sfârșitul anilor 1960, momentul crucial al unui conflict între cele mai tradiționale și consistente expresii ale puterii academice napolitane , legate organic de centrele locale și naționale de conducere administrativă și politică, și o mișcare largă de profesori, cercetători și studenți uniți în jurul pozițiilor de reformism democratic radical și răspândiți în toate facultățile napolitane, inclusiv la Medicină. Această mișcare împotriva intimidării academice și a autoritarismului a avut conducerea unificată în organizațiile ANPUI, ANAU și ORUN, care în aprilie 1966 au prezentat prima *Carte Albă privind clădirile universitare din Napoli.* Punctul de plecare a fost considerat „necesitatea de a depăși existența facultăților independente și separate"; obiectivul fundamental a fost „crearea de departamente, organisme interdisciplinare care să fie forțele motrice ale cercetării și ale celor mai înalte forme de educație, deoarece singurele sunt autorizate să acorde titluri de doctorat". Construcția unei noi facultăți de medicină în zona spitalului a contrazis necesitatea realocării campusurilor universitare, inerentă unei perspective reformiste bazate

pe noua instituție a departamentelor interdisciplinare; și a împins, de asemenea, spre o spitalizare completă a Policlinicii napolitane , care era deja autorizată, la fel ca doar Roma și Cagliari, să primească direct pacienți contra cost. Prin urmare, au fost îndreptate critici dure la adresa numărului excesiv de paturi planificate pentru noua Policlinică - aproximativ 3.000 față de cele 900 ale structurilor avansate, cum ar fi - spitalele universitare din Londra și Zurich - și la creșterea cheltuielilor care se așteaptă să ajungă la 40 de miliarde din totalul de 210 alocate pentru toate clădirile universitare italiene în perioada de cinci ani [1966-70] . În cele din urmă, asociațiile napolitane de profesori, asistenți și studenți au denunțat public atât dividendele semnificative primite de directorii clinicilor pentru serviciile plătite furnizate de structurile universitare, cât și speculațiile la scară largă asupra terenului adiacent noului sediu al Policlinicii , efectuate de constructorul Corrado Feriaino și partenerul său Enrico Verga, fiul decanului facultății de medicină napolitane .

La câteva zile după prezentarea primei *Cărți Albe privind clădirile universitare din Napoli,* la sfârșitul lunii aprilie 1966, în urma morții studentului roman Paolo Rossi, a avut loc o adunare a studenților și a cadrelor didactice la universitatea centrală, convocată de asociații (Orun, Anu, Anpui), cu participarea reprezentanților federațiilor de tineret Pei, Psiup, Psi și PRI. Pe o platformă antifascistă unită, a avut loc ocuparea universității centrale , care găzduia facultățile de Științe, Litere și Drept . Între 1966 și 1967, lupta împotriva dezmembrării universității a continuat, iar agitația împotriva proiectului guvernamental de reformă universitară a crescut în intensitate. Opoziția față de planul Gui, condusă de organizații studențești și non-profesori, s-a intensificat în

februarie 1967, coincidând cu ocuparea studențească a Universității din Pisa. În urma acestor proteste, a început o ruptură în cadrul UGI, organizația studențească de stânga, care conducea Orun în alianță cu catolicii din Intesa . [6] La începutul lunii martie, o adunare a studenților înscriși în UGI a criticat conducerea de sus în jos a organizației și managementul parlamentar al Orun. Câteva zile mai târziu, o altă adunare - de data aceasta a studenților, asistenților și profesorilor - a aprobat o moțiune de solidaritate cu studenții din Trento care fuseseră dați afară din universitate de către poliție și a preluat apelul acestora către

să lupte concret în universități împotriva agresiunii imperialiștilor americani asupra poporului vietnamez care luptă de decenii pentru a-și apăra libertatea... [subliniind totodată] semnificația globală a conflictului în desfășurare în Vietnam, care este legat de luptele popoarelor din Asia, Africa și America Latină și de lupta pe care

studenții și muncitorii spanioli o duc împotriva dictaturii lui Franco, o marionetă a imperialismului american însuși.

La sfârșitul lunii aprilie 1967, după o săptămână de greve împotriva proiectului de lege 2314, mișcarea universitară napolitană - condusă întotdeauna în comun de Orun, Anau și Anpui - a decis să ocupe clădirea principală a universității. Alături de protestele împotriva planului Gui, obiectivele locale ale luptei au rămas cererea pentru un sediu unificat, opoziția față de noua Policlinică și o critică fermă a înființării unei zone de cercetare în afara universității, care amenința să facă „imposibilă o structură unică, organică, de intervenție publică în domeniul cercetării și educației profesionale".

La mijlocul lunii mai 1967, a avut loc o scindare în cadrul UGI napolitană: pe de o parte, studenții cei mai apropiați de federațiile de tineret de stânga; pe de altă parte, s-au adunat alți studenți comuniști și psiuptini, munciști apropiați de pozițiile lui *Quaderni Rossi* și *Quaderni Piacentini,* trotkiști, marxist-leniniști din PCd'I și catolici disidenți. În noaptea dintre 23 și 24 iunie 1967, s-a format Sinistra Universitaria (Stânga Universitară), care avea să joace un rol central în mișcarea studențească napolitană dintre 1967 și 1970. Formată inițial de studenți din stânga parlamentară și extraparlamentară, cu o prezență puternică a voluntarilor sociali catolici și ai reînnoirii post-conciliare, Stânga Universitară a început , în toamna anului 1967, să dezvolte o linie care plasa „ răsturnarea sistemului" înaintea unei reforme universitare care să rămână „funcțională tendințelor raționalizante ale dezvoltării capitaliste". În opoziție cu linia „puterii studențești", obiectivul acestei grupări studențești a fost imediat formarea unui partid revoluționar. Chiar și în universitate, problema fundamentală era „construirea unei forțe politice revoluționare " .

Referința teoretică fundamentală a Stângii Universitare a rămas Lenin: mai exact, Ce-i *de făcut?* pentru rolul conducător al intelectualilor și *Stat și Revoluție* pentru funcția represivă a statului burghez și necesitatea răsturnării acestuia. Caracterul ideologic al acestui grup a fost accentuat și de o puternică influență de tip Bordiga, prezentă în diverse sectoare ale mișcării studențești napolitane . Internaționalismul și antiimperialismul, care în cadrul Stângii Universitare au devenit o critică specifică a tezei sovietice a coexistenței pașnice, au constituit în mare măsură un liant unificator între diversele tendințe. Astfel, la moartea lui Che Guevara în octombrie 1967, după o demonstrație de amploare, a avut loc a treia ocupație a Universității Centrale , după cele din aprilie 1966 și aprilie 1967.

În decembrie 1967, ca și în alte orașe, demonstrațiile și ocupările diferitelor facultăți s-au succedat la Napoli într-un ritm continuu. Anul 1968 a izbucnit devreme datorită confluenței a două tendințe diferite care aveau să meargă pe căi paralele în următorii doi ani: tradiția luptei împotriva puterii academice și politice napolitane a asociațiilor tradiționale (Anau, Anpui, [Orun]) și noile tendințe radicale care caracterizau mișcarea studențească (critica sistemului capitalist internațional, construirea unei avangarde revoluționare sub forma unui partid) . Ocupațiile din decembrie 1967 au fost toate împotriva planului Gui și s-au extins în urma intervențiilor dure ale poliției la cererea rectorului Tesauro . [Anul] 1968 a început cu ocupările facultăților : Arhitectură (unde a apărut pentru prima dată sloganul „Studenții și muncitorii luptă împreună"), Inginerie, Agricultură, Științe, Literatură și Drept . Însă primele fracturi apăreau deja în mișcarea studențească, accentuând una dintre particularitățile afacerii napolitane: puternicele conotații ideologice și organizaționale care au tins de la început să limiteze mișcarea de masă în structuri rigide. Opoziția dintre diferitele grupuri care tindeau să conducă mișcarea va fi, cu titlu de notă, originea mișcării studențești napolitane. Se poate fi cu siguranță de acord cu Vittorio Dini, pe atunci foarte activ în mișcare , acum filosof la Universitatea din Salerno, că la Napoli

Grupurile s-au născut înaintea mișcărilor, chiar dacă, în mod firesc, acestea erau grupuri diferite, în ceea ce privește ideologia și consecvența, în comparație cu cele - adesea importate din Nord - care s-au format la începutul anilor [șaptezeci] .

În martie 1968, la Napoli a izbucnit o ciocnire aprigă între mișcarea studențească de la Arhitectură și Stânga Universitară, acuzată de prima de „absența completă de la luptele din februarie" și de „detașare de corpul studențesc". Denunțită ca fiind responsabilă pentru o ocupație fascistă a universității, Stânga Universitară a fost descrisă , într-un pliant semnat de Centrul Universitar Comunist de Arhitectură, drept „ultimul polițist al capitalului". În această perioadă, în timpul îndelungatei ocupații a Facultății de Arhitectură, a avut loc primul seminar de sociologie marxistă, cu colaborarea lui *Quaderni Rossi și,* în special, a lui Giovanni Mottura, cercetător în economie agricolă la Portici împreună cu Rossi Doria. O moțiune, aprobată la sfârșitul acestui seminar, promova „organizarea colectivă a războiului de gherilă urbană în fiecare moment al vieții sociale, politice și economice a zonei"; unde războiul de gherilă urbană era înțeles ca „acțiuni perturbatoare în toate demonstrațiile oficiale care

îi vizau și indirect pe studenți". Unui curent estetic-avangardist, tipic acelor facultăți, i s-a adăugat acum, prin intervenția lui Mottura, o componentă religios-sudică ce viza educația-emanciparea maselor populare napolitane și sudice [11] .

Mișcarea Arhitecturii Studențești (MSA), înființată printr-un document datat 23 martie 1968, a adoptat o „linie de masă" deschisă conexiunilor clasei muncitoare, a identificat autoritarismul ca temă unificatoare și a optat pentru teza proletarizării studenților și a intelectualilor. Într-o polemică directă cu Stânga Universitară, MSA a denunțat răspândirea „unei false conștiințe de avangardă studențească" și și-a stabilit sarcina de a „promova recompunerea - unei forțe politice care contestă proletariatul" și de a „continua pe calea construirii unei mișcări revoluționare și antiimperialiste". În primăvara anului 1968, MSA a încercat să promoveze munca muncitorilor, evitând conflictul cu sindicatele (așa cum a făcut PCd'I) și impunând directive politice de sus (așa cum acuza Stânga Universitară). Aceste contacte, de la distribuirea de pliante la participarea la greva Italsider din iunie '68, s-au bazat, în opinia MSA,

Despre originalitatea mișcării studențești ca mișcare anticapitalistă născută din conștientizarea proletarizării forței de muncă intelectuale și construită pe baza respingerii oricărei forme de birocratism și pe conștientizarea mistificării capitaliste a diviziunii societății în sectoare [12] .

Astfel s-a încheiat primăvara anului '68, marcată și la Napoli de demonstrații pentru Vietnam și libertatea Greciei. În timp ce lumea era în frământare, iar imaginația aspira la putere în Mai-ul francez, la Napoli puterea, ca de obicei, a depășit imaginația. Pe 12 iunie, asistenți și profesori au ocupat Facultatea de Economie și Comerț pentru a protesta față de nerespectarea rangului asistenților , care fusese modificat pentru a atribui o funcție primită de la minister lui Antonio Gava, președintele provinciei Napoli din '61.

Până în vară, chiar și la Napoli, mișcarea studențească a intrat într-un impas care a exacerbat dificultățile și conflictele care apăruseră deja în primăvară odată cu adâncirea diviziunilor dintre diverse facțiuni. Cele mai intransigente tendințe ideologic prindeau putere, tinzând să mute lupta de la universitate la societate, către o lume țărănească în mare parte mitică, așa cum a fost cazul grupurilor care, prin Servire il Popolo , aveau să formeze ulterior Uniunea Marxist-Leniniștilor, care avea să beneficieze și ea la Napoli de contribuția lui L. Meldolesi. Sau, în căutarea

unor relații mai organice cu clasa muncitoare, de-a lungul unei linii care unea, în conflict constant, diverse tendințe muncitoriste, de la MSA la grupuri care se refereau la experiențele pisane și venețiene ale Potere Operaio, până la PCd'I (Enea rossa) condus de G. Hermann, care, în contradicție cu sindicatele, a obținut un rezultat semnificativ câștigând o majoritate în consiliul fabricii Ignis din San Giovanni a Teduccio. În toamna anului 1968, tendința Stângii Universitare de a se impune ca partid revoluționar, o „ avangardă conștientă a proletariatului", din ce în ce mai leninistă și din ce în ce mai polemică cu „revizionismul" Conferinței Episcopale Naționale Italiene (PEI), și-a consolidat și relația cu un grup de profesori de științe, acum uniți în Asociația Națională a Profesorilor și Cercetătorilor Universitari Subalterni (ANDS), care a reunit cele mai radicale experiențe ale asociațiilor de asistenți și profesori titulari. Aceștia erau în mare parte fizicieni precum E. Del Giudice, format în asociațiile mariane și ulterior apropiat de Bordiga; G. Barone, fost președinte național al ANPUI; și E. Calzenati, care fusese printre cei mai tineri comuniști napolitani reuniți în Cercul Gramsci condus de G. Piegari (expulsat din partid în anii 1950, după intervenția lui Togliatti, îndemnat de G. Amendola în timpul conflictului care a dus la înlăturarea lui Secchia din Biroul de Organizare). Alături de acești profesori, dar mai puțin implicați, va fi prezent și avocatul G. Marotta, fost

membru al Cercului Gramsci și exclus împreună cu Piegari și Calzenati din PEI, și care în ultimii ani a devenit forța motrice a Institutului Italian de Studii Filosofice.

În noiembrie 1968, ANDS s-a format prin dizolvarea vechilor asociații, pe această platformă: *a)* realizarea dreptului la educație; *b)* respingerea opțiunilor de planificare economică; c) o politică de cercetare nu subordonată, ci alternativă puterii economice și politice, atât naționale, cât și internaționale; *d)* un singur profesor titular cu roluri interschimbabile. Această asociație avea să se extindă în 1969, în toate facultățile Universității din Napoli, în Institutul Universitar Oriental și în Institutul Universitar Naval, reunind profesori și cercetători din diverse tendințe ale stângii parlamentare și extraparlamentare, pe poziții radicale de legătură dialectică cu luptele, în special antiautoritare și antiimperialiste, ale mișcării studențești. La rândul său, mișcarea studențească napolitană, în unele adunări și documente din noiembrie 1968, a recunoscut limitele mobilizării apărute în lunile precedente, comparativ cu luptele care se dezvoltaseră în alte orașe italiene și europene; a condamnat «tendința de a ne închide în dezbateri intelectualiste care ne-ar izola de mișcarea reală»; El a pus în discuție

necesitatea imediată a „definirii unei abordări strategice” și, prin urmare, a deschiderii „discuției asupra problemei organizării” [13]. O „perspectivă strategică a mișcării studențești” a fost indicată în „lupta antiautoritară”; unde prin autoritarism *se* înțelegea „ansamblul formelor de control al claselor exploatate (subordonate) utilizate de clasa capitalistă într-o anumită fază a dominației sale istorice”. Obiectivul fundamental al luptei mișcării studențești nu putea fi altul decât „creșterea gradului de conștientizare și organizarea politică , prin luptă, a claselor oprimate de dominația capitalistă”. Din această perspectivă, așadar, „problema relației cu clasa muncitoare” a fost pusă ca fiind „imediată” [14]. O oportunitate concretă de a întâlni luptele muncitorilor a apărut la Napoli cu ocazia grevei generale convocate pe 8 noiembrie împotriva restricțiilor salariale și pentru ocuparea forței de muncă , la care au participat și studenții.

Adunări, marșuri și proteste în piețele principale aveau să marcheze protestul împotriva masacrului de la Avola din 5 decembrie. Între timp, ultimele luni ale anului '68 au fost caracterizate de greve și demonstrații ale elevilor de liceu, care cereau democrație în școli și dreptul la întrunire . În același timp, orașul a fost străbătut de marșuri în solidaritate cu Vietnamul și pentru Panagulis, condamnat de coloneii greci. Atacurile fasciste asupra instituțiilor ocupate de elevi de liceu s-au intensificat și ele. La începutul anului '69, grupuri fasciste au incendiat Seminarul de Istorie Medievală și Modernă din universitatea centrală, unde își stabilise sediul Stânga Universitară.15 Atacurile fasciste [repetate] au exacerbat problema organizării diferitelor tendințe prezente în mișcarea studențească napolitană, care, departe de a se reuni pe poziții unitare, a accentuat diviziunile și conflictele interne, pe linie de extremism sectar, dintre Stânga Universitară , Sindicat și diverse grupuri [muncitoriste.16]

Atacurile fasciste, conflictele ideologice și fracturile din mișcarea studențească nu au epuizat panorama napolitană a iernii lui '69. Principala

noutate a fost probabil greva și ocuparea facultății celei mai agresive față de puterea academică tradițională: Medicina. Asistenții și medicii rezidenți au contestat puterea anterior incontestabilă a directorilor de clinici, cerând abolirea dividendelor atribuite directorilor din veniturile clinicilor, publicitate pentru consilii, organe de conducere reprezentative, extinderea personalului didactic și un număr adecvat de burse. După optzeci și patru de zile de grevă, s-[a] ajuns la un acord în aprilie '69, care a rămas apoi neaplicat, agravat de expulzarea din clinica de psihiatrie a unora dintre cei mai activi promotori ai agitației.17

ADS napolitan a publicat *Cartea Albă nr. 2 privind clădirile universitare din Napoli.* Aceasta a reiterat cu tărie denunțarea documentată a dezmembrării clădirilor universitare napolitane și proiectul pentru o nouă Policlinică, care, - printre altele, implica speculații masive pe terenul achiziționat de C. Feriaino și E. Verga. Rione Alto, unul dintre cele mai rușinoase scandaluri constructorii din Napoli contemporan, urma să fie construit pe acest teren. Prezentând bilanțul a patru ani de luptă a mișcării universitare napolitane, lupta pentru construirea unui sediu unificat cu o structură departamentală a fost încadrată într-o...

o luptă mai generală împotriva grupurilor de putere și a intereselor de clasă care domină Universitatea și orașul... În Napoli acest aspect este, poate, mai important decât în alte părți , întrucât mai mult decât în alte părți grupurile dominante sunt expresia sau canalul intereselor speculative funciare și imobiliare [18] .

Aceste formulări exprimau tensiunile actuale din cadrul mișcării universitare napolitane, care, la nivel local, se ciocnea în primul rând cu o putere academică - reprezentată la vârf de Tesauro și Tocchetti - cu siguranță tradițională, dar legată organic de cele mai active centre de putere politică și economică din Napoli, de centru-stânga: adică curentul gavian, tendința fanfanian-tehnocratică, prezența răspândită a companiilor de stat, mult mai active în sectorul construcțiilor-urbanizării decât în domeniul productiv [19] .

În primăvara anului 1969, exista o puternică contiguitate între linia profesorilor și cercetătorilor din Ands și pozițiile mișcării studențești , condusă în principal de Stânga Universitară, așa cum o atestă documentele, pliantele și demonstrațiile publice. Linia formulată, la nivel național, de Ands respingea „ planul de sus în jos și autoritar prezent în schemele de reformă" care tindea să construiască „o universitate funcționalizată pentru educația consensului" și - devalorizată progresiv prin alegerea politică de „marginalizare a cercetării științifice din universitate, aducând-o în schimb în diverse domenii de cercetare " [20] . În același timp, Stânga Universitară a exprimat o critică la adresa „încercării de raționalizare a economiei prin planuri de programare", care includea și reforma universitară , o încercare orientată spre eficiență, care viza mai ales controlul politic, față de care strategia PEI de „management social al universității" a fost denunțată ca [iluzorie21] . Angajat în esență „în mobilizarea și construirea convergențelor la nivel local în vederea reluării și intensificării luptei", Ands a identificat drept adversari atât

„grupurile cele mai înapoiate", cât și „grupurile cele mai moderne și inovatoare" ale puterii academice. În adunările facultăților napolitane care au avut loc la sfârșitul lunii martie 1969, grupurile academice înapoiate care operau în universitate au fost identificate ca fiind sectoarele care ani de zile urmăreau să realizeze dezmembrarea completă a scaunelor universitare. Această dezintegrare - a declarat consiliul Ands napolitan - a servit și „la fragmentarea luptei politice". Grupurile academice inovatoare, la rândul lor, au urmărit planul de eliminare a cercetării din universitate, de limitare a acesteia la domeniile de cercetare și, în consecință, de licealizare a universităților [22].

După vacanța de Paște, la începutul lunii mai 1969, Stânga Universitară a reluat aproape în întregime pozițiile And-urilor împotriva grupurilor reacționare și a grupurilor inovatoare ale puterii academice și a cerut „unitatea scaunelor", denunțând „cum accelerarea procesului de dezmembrare a universității este strict legată de creșterea mișcării studențești și de afirmarea acesteia ca forță politică autonomă" [23]. Un pliant al mișcării studențești, intitulat *Mâinile pe oraș,* denunța ca fiind tipică înapoierii napolitane speculațiile cu construcții, care făcuseră ravagii de la Lauro până la centru-stânga și care acum loveau Universitatea, odată cu construcția noii Policlinici.

> Dezmembrarea universității - a fost concluzia - nu înseamnă doar specularea terenurilor, ci această acțiune are o semnificație politică și culturală mai largă; de fapt, ea este funcțională și acelui control politic strict asupra studenților, pe care cele mai avansate forțe ale capitalismului trebuie în mod necesar să și-l garanteze... [24].

Într-adevăr, în mai 1969, ANDS și mișcarea studențească, sub influența Stângii Universitare, au colaborat îndeaproape pentru a depune un efort semnificativ de relansare a tezelor dezvoltate în 1965 de mișcarea Anau-Anpui-Orun pentru un singur campus universitar în zona Fuorigrotta. Oportunitatea a fost oferită de discuția în consiliul local a Planului General, care nu prevedea acest tip de soluție . Mobilizarea organizată de ANDS, cu o demonstrație la Maschio Angioino, a primit sprijinul mișcării studențești, dar nu a reușit să schimbe

orientarea administrației municipale . Planul General a încorporat indicațiile lui Tesaurian despre o universitate împărțită în trei centre distincte și distanțate: pentru disciplinele tehnico-științifice, pentru facultățile de științe umaniste și pentru noua Facultate de Medicină. Dar ce era mai rău abia urma: în 1971, Senatul Academic a aprobat divizarea Facultății de Medicină. Universitatea din Napoli a dobândit o caracteristică unică, de neegalat în

panorama națională, datorită prezenței a două facultăți de medicină și a două policlinici într-o singură universitate.

Între timp, luptele muncitorilor din primele luni ale anului '69 deveneau și un punct de referință pentru mișcarea studențească și ADS-ul napolitan . Această organizație radicală a neprofesorilor, la începutul dezbaterii parlamentare asupra proiectului de lege nr. 612 privind reforma universitară din iunie '69, a văzut perspectivele problemei universitare „mutate la un nivel total diferit de lupta mișcării studențești", deoarece „afectau direct clasele muncitoare și organizațiile acestora".26 Se pregăteau întâlniri cu CGIL și cu sindicatele metalurgiștilor, chimiștilor și textilelor, precum și cu școala CGIL. Ands-ul recunoștea „prezumția de a aduce propria contribuție analitică și de a solicita, dimpotrivă, o elaborare autonomă din partea organizațiilor muncitorilor" asupra unor puncte de interes comun: lupta împotriva selecției de clasă în școli și universități, calificarea studiilor, costul educației, necesitatea și controlul cercetării științifice pentru dezvoltarea economică27 . Analiza relației universitate-societate dintr-o perspectivă critică a planificării-raționalizării neocapitaliste și a rolului științei și cercetării științifice în raport cu dezvoltarea capitalistă și lupta politică i-a determinat pe Ands să refuze dezbaterea parlamentară asupra proiectului de lege privind reforma universitară și să prezinte în schimb o platformă de opoziție care intenționa să se conecteze „cu luptele sociale mai ample ale claselor subalterne care operează în realitatea italiană, în primul rând cu clasa muncitoare" [28] .

Luptele muncitorești din Toamna Fierbinte au dus la o radicalizare suplimentară a diferitelor tendințe ale mișcării studențești napolitane, unde grupurile Potere Operaio erau acum active în opoziție cu Stânga Universitară, în timp ce militanții Unione au continuat o polemică aprigă cu cei pe care îi defineau drept „rămășițele mișcării studențești ". De fapt, diversele încercări de conectare cu luptele muncitorești au avut un efect redus, în timp ce conflictele dintre diferitele grupuri și dificultățile de menținere a mișcării studențești s-au agravat. Cu toate acestea, greva generală proclamată de sindicatele confederate la 19 noiembrie 1969 la Napoli a văzut participarea mișcării studențești și a ANDS [29.] La sfârșitul anului 1969, sosirea la Napoli a comisiei senatoriale care investiga starea universității napolitane a oferit ANDS oportunitatea de a reflecta asupra luptei de patru ani împotriva dezintegrării universității și a creării unei zone de cercetare, care a fost recunoscută ca având „un rol decisiv în radicalizarea și formarea politică a mișcării studențești și universitare

din Napoli". Un document contemporan al mișcării studențești exprima același sentiment . Opusă autorităților academice și administrației municipale, propunerea pentru o universitate integrată unică în zona Fuorigrotta a primit acum sprijinul confederațiilor CGIL-CISL-UIL, care au propus o modificare a Planului General în acest sens .

Dar masacrul de la Piazza Fontana avusese deja loc. „Strategia tensiunii" începuse, care pare - așa cum a observat recent N. Tranfaglia -

ca urmare a coluziunii dintre serviciile secrete, extremismul fascist și o parte - cea mai înapoiată - a clasei conducătoare italiene care credea că trebuie să răspundă cu o turnură autoritară mai degrabă decât cu reforme atât protestelor studențești, cât și mobilizării muncitorilor din toamna anului 1969 [31].

La începutul anului 1970, Ands a observat că criza politică italiană părea să „pună sub semnul întrebării anumite aspecte ale democrației care în Italia nu au fost niciodată formalizate în coduri și legi" și a reafirmat „necesitatea de a se conecta cu mișcările de masă active în societate care luptă în prezent pentru a contracara planul represiv în desfășurare". Aproape simultan, mișcarea studențească napolitană a denunțat represiunea care „se abate asupra reprezentanților mișcării muncitorești, asupra mișcării studențești, asupra - mișcărilor democratice și progresiste, asupra grupurilor extraparlamentare" și a indicat originea și centrul acesteia în imperialismul american, împotriva căruia tocmai avusese loc o amplă demonstrație organizată de mișcarea studențească . [32] Analiza și strategia antiimperialistă au fost specificate în continuare într-un document al Stângii Universitare, unde au fost identificate și denunțate.

legături politice reale între agresivitatea crescândă a imperialismului american și procesul represiv în desfășurare în țară, rolul jucat de fascism ca instrument de represiune folosit într-un sens provocator de către forțele cele mai direct legate de imperialismul american, identificând astfel tema antiimperialismului ca centru real al unei lupte împotriva represiunii [33].

Și în acest moment se accentuează și mai mult criza de reprezentativitate a mișcării studențești napolitane . După cum recunoștea chiar Ands, deja în mai 1969 „se deschisese o criză, coincizând în esență cu ieșirea de pe terenul universitar a celor mai politizate grupuri ale mișcării studențești"; iar acest lucru a dus la mari dificultăți pentru Ands însuși „și din cauza lipsei imediate a celui mai important interlocutor studențesc" [34] . Linia de luptă împotriva imperialismului american și a represiunii interne a dus la rezultate care

au dizolvat într-un fel cea mai semnificativă grupare studențească , Stânga Universitară. O mică franjă extremă, aliniată în prima linie în timpul unei demonstrații antiimperialiste care încercase în zadar să ajungă la consulatul american din Napoli, avea să ducă la prima experiență teroristă confuză, cea a NAP (Nuclei Armati Proletari), dizolvată rapid de serviciile de poliție pentru că probabil a fost imediat contaminată . Militanții rămași ai Stângii Universitare au accentuat, între 1970 și 1971, caracterul ideologic și intelectualist care fusese întotdeauna trăsătura caracteristică a acțiunii lor. Astfel, la centenarul nașterii lui Lenin, pe 22 aprilie 1970, au organizat o demonstrație antiimperialistă la universitatea centrală și au repropus internaționalismul proletar și revoluționar leninist într-o broșură intitulată *„ De ce Lenin”.* Acest prim eseu a fost urmat de alte documente și broșuri care susțineau luptele revoluționare din întreaga lume, de la Palestina până la China.35

Cel mai vizibil și discutabil rezultat, la nivel cultural, al luptei antiimperialiste, care a unit Sinistra Universitaria și Ands, care au împărtășit și analiza utilizării științei în societățile capitaliste de către clasă36 a fost protestul împotriva unei mese rotunde despre științele sociale din Sud, organizată în iunie 1970, la Centrul de Studii Americane din Napoli, de G. Galasso, G. Iacono, G. Marselli și A. Spreafico37 Profesorii și cercetătorii de la Ands și studenții de la Sinistra Universitaria i-au denunțat pe promotorii cursului de licență în sociologie, care urma să se deschidă la Facultatea de Litere, ca fiind „strâns legat de interesele imperialismului american”, pe baza considerentei că procesul de raționalizare neocapitalistă în desfășurare...

Științele sociale sunt funcționale în măsura în care sunt utilizate în scopul controlului și selecției sociale. Acest proces de raționalizare și dezvoltare a științelor sociale își găsește centrul în imperialismul american care duce la îndeplinire o strategie de subjugare și control la nivel economic, politic și cultural, atât în țările subdezvoltate, cât și în țările „aliate”

europene... Paralel cu dezvoltarea industrială a țării, accentul se pune pe științele sociale, reduse la simple tehnici de cercetare operațională și corespunzătoare perfect unui plan politic de consolidare a puterii [38].

Anii 1970 nu au marcat o ruptură; mai degrabă, în diverse moduri, au - reprezentat o continuare la Napoli, deși în forme modificate, a mișcărilor și luptelor care se dezvoltaseră la sfârșitul anilor 1960. Universitatea a rămas, deși într-o formă diminuată, un loc al inițiativei politice ; dar atenția a avut tendința de a se îndrepta către problemele interne de reorganizare , în legătură cu planurile parțiale ale guvernului de a modifica contextul universitar. Influența studenților a scăzut progresiv

, în timp ce tendințele mai definitiv reformiste ale profesorilor și cercetătorilor s-au concentrat în cadrul universității și au găsit o modalitate parțială de exprimare în CGIL-Scuola, activă în universitățile napolitane din 1970.

Încă în cadrul universității, dar mai ales în afara ei - într-o muncă politică obositoare și intensă în școli, fabrici și cartiere - inițiativa grupurilor politice cu tendințe revoluționare s-a concentrat la începutul anilor șaptezeci : Potere Operaio (deja prezent în comitete active la nivel local, între '69 și '70, în diverse facultăți pe problemele intereselor materiale ale studenților), il Manifesto și mai ales Lotta Continua, din care, printre altele, avea să izvorască experiența Mensa dei bambini proletari din Cartierele Spaniole (cu G. Fofi, V. Dini, G. Fiorenza, L. Vecchio). Semnificativă este, de asemenea, experiența Centro di coordinamento campa no (cu E. Pugliese, F. Ramondino), o organizație marxist-leninistă cu o puternică orientare sudică (cu referințe explicite la Chestiunea sudică a lui Gramsci și la teoria despre os și pulpă a lui Rossi Doria), care în 1971 a produs pamfletul *Sulle recenti tendenze dello sviluppo capitalista in Campania,* cu o linie de unificare politică a muncitorilor din fabrici, a subocupaților, a șomerilor și a proletarilor din cartierele urbane.

Aceste mișcări și lupte, care la Napoli s-ar răspândi și de la studenți și profesori la muncitori, muncitori și profesioniști dintr-o gamă largă de sectoare (de la sistemul judiciar la psihiatrie, care în acești ani s-ar defini drept democratică), ar modifica profund obiceiurile și perspectivele de viață. Ele ar sta la baza unor revendicări răspândite de transformare care, la nivel politic și electoral, ar duce la succesul pe scară largă al referendumului privind divorțul de la Napoli de la mijlocul anilor 1970 și ar împinge Conferința Episcopală Națională Italiană (IPI) dincolo de pragul de 40%. Nu a fost o revoluție; ar fi putut fi o transformare profundă. A fost mult mai puțin. Dar „oportunitățile istorice" sunt întotdeauna dificil de valorificat.

Note

1 Pentru o prezentare generală perspicace, vezi P. Ortoleva, *Eseu despre mișcările din 1968 în Europa și America,* cu o antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma, 1988.

2 Despre evenimentele dramatice din domeniul planificării urbane din Napoli contemporan, vezi eseul lucid al lui A. Dal Piaz, *Napoli 1945-1985. Patruzeci de ani de planificare urbană,* Angeli, Milano, 1985.

3 Raportul introductiv al asociațiilor universitare la această dezbatere din 14 aprilie 1966,

împreună cu alte documente relevante - cum ar fi un fragment din raportul

rectorului Tesauro la inaugurarea anului universitar 1960-61 - a fost publicat în 1966 de editura Anau, prezidată pe atunci de Brunello Calogero, de la Facultatea de Medicină.

4 Vezi în acest sens *Cartea albă privind clădirile universitare din Napoli,* publicată în 1966 la Napoli, editată de Anpui, Anau, Orun.

5 O adunare comună convocată de Anpui, Anau și Orun la 8 februarie 1967 a denunțat cu vehemență „planul de lungă durată de a dezmembra și subjuga în continuare Universitatea din Napoli intereselor non-universitare". De asemenea, au cerut ca activitatea comisiei pentru construcția universității „să rămână în afara sferei de competență a oricărei persoane care deține funcții de responsabilitate în cadrul unor grupuri de interese care operează în sectorul imobiliar sau care, din orice motiv personal sau oficial, se află participând activ la proiectele de construcție deja întreprinse de Universitatea din Napoli". Într-un manifest intitulat *„Lăsați mâna jos de la Universitatea din Napoli",* asociațiile au cerut apoi demisia din comisie a lui Luigi Tocchetti, decanul Facultății de Inginerie și președinte și director executiv al Companiei de Redezvoltare din Napoli; a lui Corrado Bequinot, proiectantul noii Policlinici; și a lui Franco Jossa, decanul Facultății de Arhitectură și responsabil pentru proiectarea noii Facultăți de Litere din fosta Fabrică de Tutun. (Aceste documente și altele au fost publicate în ianuarie 1969, editate de Anau-Anpui, secția din Napoli a Ands, în *Cartea albă nr. 2 privind clădirile universitare din Napoli).*

6 Președintele Orun pentru Intesa a fost Lucio Scandizzo, care ulterior avea să colaboreze cu MacNamara la Banca Mondială; vicepreședintele UGI a fost Berardino Impegno, membru al Partidului Comunist, acum liderul consiliului orașului Napoli.

1 După cum scria M. Menegozzo la începutul anului 1968, în textul care aduna scrierile lui Rostagno, Boato, Viale, Levi și Capanna și într-o polemică puternică cu tezele „ puterii studențești"; „Nu are sens să vorbim despre revoluție dacă nu punem simultan problema partidului revoluționar ca o condiție necesară pentru înfăptuirea revoluției ... este necesar să recunoaștem că cea cu sarcina istorică de a submina structurile sociale actuale este clasa muncitoare și că condiția necesară este construirea partidului revoluționar care reunește toate clasele oprimate și care permite adunarea în jurul clasei muncitoare a tuturor acelor clase și sectoare populare disponibile istoric revoluției datorită situațiilor specifice de exploatare la care le supune sistemul" *(Universită: ipoteto rivoluzionaria,* Marsilio, Padova, 1968, pp. 144-147).

8 Această radicalizare a fost contestată de profesori cu tradiții democratice și socialiste, care nu se recunoșteau în demolarea unui proiect de reformă universitară, expresie și a socialismului reformist al lui Tristano Codignola. În acest sens, un protest ferm împotriva pozițiilor extremiste adoptate de FGS napolitan a fost trimis secretariatului provincial al PSU la 18 decembrie 1967, de către omul de știință Gianfranco Ghiara, care a evidențiat „situația universitară din Napoli, nu numai din cauza radicalizării de tip anarhic promovate de așa-numita «stânga universitară» în jurul problemei proiectului de lege privind reforma, ci și din cauza repercusiunilor generale care se conturează asupra problemelor politice ale mișcării tineretului" (o copie a acestei scrisori, împreună cu alte materiale extrem de interesante, mi-au fost furnizate de prietenul meu Brunello Calogero, pe atunci director al Anau, acum profesor titular la a doua Facultate de Medicină).

9 O descriere colorată a unei întâlniri, fără îndoială tensionate, între rector și - reprezentanții facultății și studenților a fost oferită de reporterul de la Il *Tempo,* într-un interviu cu rectorul, apărut în ziarul roman pe 8 februarie 1968. „Pe 15 decembrie, o adunare a celor trei asociații a numit o «delegație» care a cerut să vorbească cu rectorul. Rectorul i-a primit. «Delegații», cu o sinceritate mai mult unică decât rară, au cerut să «ocupe » universitatea. «Delegația», folosind o tehnică care amintea de «Gărzile Roșii» din Beijing, lăsase

în spatele ușilor Rectoratului o mulțime de aproximativ o sută de persoane, evident fără legătură cu universitatea. Strigăte, lovituri și izbituri violente, încercând să intre. Femei, deghizate în studente universitare, dar - evident - scoase din cea mai întunecată gălăgie a aleilor din Porto și Mezzocannone, aruncau țipete și insulte...”

10 V. Dini, «'68 la Napoli», *Cronaca politica,* mai 1988.

11 Documentația — documente, moțiuni, pliante și postere — pe care am putut să o utilizez pentru acest articol a fost furnizată de prietenii B. Calogero, E. Corti, V. Dini, M. Marmo, G. Sacerdoti, G. Spina și R. Vecchio, cărora le mulțumesc sincer, alături de prietenii M. Albergano, E. Andriello, A. Nunziante Cesare și G. Rispoli, cu care am discutat schița acestei reconstituiri inițiale a evenimentelor la care am participat cu toții, în diferite moduri. Materialele colectate au fost depuse la Centrul de Documentare și Cercetare din Napoli (via Concezione a Montecalvario), care, continuând activitatea politică și socială a Mensa dei Bambini Proletari, s-a specializat în special în cercetarea și documentarea transformărilor Camorrei și ale crimei organizate din Napoli și sudul Italiei.

O reconstituire contemporană a acestor evenimente poate fi găsită în «Cronica a opt luni de luptă studențească la Napoli (decembrie 1967 - iulie 1968)», editată de seminarul politic al Facultății de Arhitectură, *Quaderni Piacentini,* VII, noiembrie 1968, pp. 83 și următoarele.

13 Acest document mimeografiat din 22 noiembrie 1968 a fost publicat de un centru de informații politice al mișcării studențești care opera în domeniul Arhitecturii și a fost însoțit de republicarea unui document elaborat de un grup pisan de Potere Operaio și care se referea în mod specific la problema relației dintre avangardă și mase.

14 Aceste poziții au fost exprimate într-un document redactat de grupurile studențești care activau în cadrul facultăților de Arhitectură și Literatură și prezentat adunării generale a universității napolitane, care a avut loc la 7 noiembrie 1968.

1 3 În această privință, mișcarea studențească napolitană a distribuit un pliant datat 27 ianuarie 1969.

16 Printre cele mai frapante cazuri s-a numărat cel al Architettura, unde exponenții marxist-leniniști ai tendințelor maoiste urmăreau să construiască un partid revoluționar printr-o luptă ideologică împotriva „spontaneistilor, muncitoriștilor și troțkiștilor aflați într-o magnifică alianță”. Acești activiști MSA au susținut o „linie de masă” pentru formarea unei adevărate conștiințe revoluționare; au denunțat „relația profund incorectă dintre avangardă și mase stabilită de spontaneisti prin democrația extrem de mistificată a adunării”; care nu era altceva decât rezultatul unei „lipse de încredere în partidul revoluționar, în construcția sa necesară de zi cu zi”. Prin urmare, „subestimarea absolută a inamicului, PEI, care se traduce prin supunere obiectivă față de o linie aventurieră și lichidatoristă (vezi Potere Operaio)” trebuia învinsă. Concluzia acestui mic grup, evident apropiat de Servire il popolo, a fost că «Instrumentalizarea mișcării studențești de către revizioniști și-a găsit sistematizarea politică în linia dusă mai departe de clica Rieser-Sofri-Mottura și lacheii lor, așa cum s-a exprimat la Pisa în ultimele întâlniri naționale» (acest document mimeografiat a fost semnat «Grupul de camarazi militanți din MS, Napoli, Arhitectură, 6/2/69»).

1 ? O moțiune foarte detaliată a adunării ADS a Facultății de Medicină din 18 iulie 1969 a denunțat deficiențele Consiliului de Administrație și ale Consiliului Facultății. Punctul de

plecare al protestului poate fi însă considerat moțiunea aprobată de adunarea profesorilor titulari, a asistenților titulari și netitulari, desfășurată pe 21 ianuarie 1969, în sala de clasă a Clinicii de Neurologie.

18 *Cartea albă nr. 2,* cit., B 6.

19 Împletirea particulară dintre administrație, politică și economie care a avut loc la Napoli sub egida sistemului companiilor de stat se reflectă în *parcursul profesional*

al avocatului A. Servidio, autorul proiectului „Napoli, Metropolă de Servicii", bazat pe două variante ale Planului General de Urbanism pentru dezvoltarea drumurilor principale și construirea unui nou cartier de afaceri. În anii 1970, consilierul municipal fanfanian pentru urbanism va ocupa ulterior funcțiile de președinte al consiliului regional Campania, al Isveimer, al Cassa per il Mezzogiorno, al Finam și apoi al Società Condotte d'acqua, parte a grupului de companii de stat Italstat (A. Dal Piaz, *Napoli 1945-1985*, cit. p. 67).

20 *Rezoluție formulată de Adunarea Națională a Andurilor,* Roma, 8-9 martie 1969.

21 Vezi broșura Stângii Universitare, *Reforma universitară: situația politico-economică și indicații pentru luptă,* martie 1969.

22 Vezi fluturașul Ands, *Prima evaluare a unei experiențe de luptă la consiliul municipal ,* 27 martie 1969.

23 Vezi fluturașul Stângii Universitare, *De ce este dezmembrată Universitatea,* 2 mai 1969.

24 Acest pliant de la Mișcarea Studențească era datat 7 mai.

25 Vezi fluturașul Ands *{Trei ani de luptă)* din 9 mai 1969 și fluturașii mimeografiați ai mișcării studențești din 12 mai *{Cine sunt stăpânii orașului și ai Universității?}* și din 19 mai 1969 *{Farsă la Teatrul Curții: prezentarea planului «master»).*

26 Vezi comunicatul de presă al comitetului executiv Ands, emis de secția din Napoli la 9 iunie 1969.

2 2 Un document cuprinzător pe aceste teme *(Pentru o discuție cu sindicatele muncitorilor)* a fost publicat în iunie 1969 de secretariatul național al ADS, aflat pe atunci la Institutul de Fizică Teoretică din Napoli. Acesta afirma, printre altele: „În această perioadă, o discuție despre Universitate *și* cercetare gestionată exclusiv de studenții universitari ca omolog al guvernului este o discuție extrem de periculoasă din cauza tuturor riscurilor corporative pe care le implică... Credem că contradicțiile care au explodat în universitate nu sunt atât de mult legate de problema educației în general, ci sunt noi contradicții legate de rolul pe care - organizarea cercetării și, prin urmare, mediile cele mai direct legate de aceasta ajung să îl joace în dezvoltarea societății . Adică, organizarea învățământului superior. Prin urmare, ne-am deplasat nu atât căutând contactul cu profesorii de liceu și alte categorii ale sistemului public de învățământ, cât mai degrabă cu sindicatele muncitorilor, tocmai pentru că recunoaștem că suntem cumva legați de activități productive, în special în sectoarele cele mai moderne ale universității."

28 Transformările din cadrul universității și transformările din cadrul societății în ansamblu nu puteau fi separate. Prin urmare, „împotriva aspectelor de înapoiere și reînnoire capitalistă propuse de reforma guvernamentală", platforma ANDS a fost una de luptă politică: *a)* pentru o universitate de masă și pentru un drept calificat la educație bazat pe o unitate de predare și cercetare; *b)* pentru un singur profesor titular cu roluri interschimbabile sub controlul colectiv al departamentului; *c) pentru un* departament interdisciplinar flexibil pentru domenii de cercetare comune; *d)* pentru dezvoltarea controlului de la bază împotriva tuturor

propunerilor de co-management și auto-management (a se vedea amploarea *„Document privind reforma universitară. Analiză politică și propuneri de luptă”,* redactată în iunie 1969 de secția din Napoli a ANDS).

29 Sloganurile studenților erau „Împotriva autoritarismului. Împotriva dezmembrării - campusurilor. Împotriva reformei universitare. Împotriva co-managementului” (vezi pliantul mimeografiat al mișcării studențești din 11 decembrie 1969, intitulat *„Onorabilii detectivi”).* ADS, la rândul său, a subliniat importanța „marilor lupte sociale din ultimele luni” pentru „depășirea contradicțiilor și formelor de exploatare extrem de înapoiate încă prezente în societatea italiană” (vezi documentul aprobat la 19 noiembrie 1969,

de adunarea generală de grevă a profesorilor și cercetătorilor din subordine de la Universitatea din Napoli).

Vezi în acest sens un document din Ands-urile din decembrie 1969 și un pliant al - mișcării studențești din 1 decembrie 1969 intitulat „ *Urmează o anchetă farsă: Tesauro nu tremură, orașul râde".*

31 D. Novelli și N. Tranfaglia, *Vieți suspendate: Generațiile terorismului,* Garzanti, Milano, 1988, p. 22.

32 Vezi documentele executivului național al Ands (25 ianuarie 1970) și ale consiliului de administrație napolitan al asociației (27 ianuarie 1970) și pliantul mișcării studențești din 3 februarie 1970 intitulat „ *Poliția afară din universitate".*

33 Mimeografiatul „ *Semnificația unei experiențe de luptă politică a mișcării studențești SCO"* este datat 3 februarie 1970.

34 Documentul executivului național al Ands era datat 25 ianuarie 1970.

33 Printre aceste pamflete se numără: *Lupta imperialistă și conștiința revoluționară,* prezentată, cu o imagine a lui Lenin pe copertă, de grupurile de studiu ale mișcării studențești din Napoli; documentul Stângii Universitare, intitulat Sprijin *deplin pentru luptele revoluționare și populare din „lumea a treia". Dezvoltarea forțelor revoluționare în țările avansate* (23 septembrie 1970), pregătit cu ocazia unei demonstrații antiimperialiste în sprijinul gherilelor palestiniene. În februarie 1971, Stânga Universitară a prezentat pamfletul *Dezvoltările luptei de clasă în China,* cu linia aleasă de a „urma cu propriile contribuții problemele luptei împotriva lumii imperialiste tradiționale (care include, în special, SUA) și împotriva noii organizări sociale apărute în urma înfrângerii revoluției din Rusia în anii de după 1917".

3^ Vezi documentul amplu *„Câteva aspecte ale rolului științei în societatea modernă și luptele politice din lumea cercetării",* prezentat de secția din Napoli ca raport general la conferința Ands de la Bologna din 24-26 octombrie 1969.

■32 Vezi raportul acestui protest bazat pe aruncarea cu roșii, hârtie igienică și vopsea, *Il Mattino,* 20 iunie 1970.

38 Vezi mimeografiatul Ands în *Social Sciences: Efficient Restructuring and Backward Purchases,* 19 iunie 1970.

Partea a treia

'68 și anii șaptezeci în Italia

'68 ȘI ANII ȘAPTEZECI ÎN POLITICĂ ȘI SOCIETATE

de Nicola Tranfaglia

La recentul Festival Internațional de Film pentru Tineret de la Torino, în dimineața zilei de duminică, 16 octombrie 1988, a avut loc o dezbatere pe marginea unui videoclip filmat în închisoare cu și de către mai mulți foști deținuți teroriști. O tânără (a spus că avea douăzeci și patru de ani) a vorbit și, adresându-se deținuților și celorlalți prezenți, a exprimat ceea ce cred probabil cei mai atenți membri ai noii generații despre criza italiană din anii 1970. Ea a spus că vrea să știe ce s -a întâmplat cu adevărat, deoarece este conștientă de povara pe care moștenirea acelei crize a lăsat-o inevitabil și asupra ei.

Acest mic episod ilustrează un punct important în discuția noastră: nici mass-media, nici istoricii nu au depus încă munca necesară pentru a clarifica termenii crizei italiene care a urmat exploziei din '68. Cu o singură diferență: mass-media, care în anii 1970 erau, cu rare excepții, complet aliniate cu nevoile contingente ale sistemului politic și, în special, ale partidelor și centrelor de putere economică, nu au întreprins nicio revizuire critică a rolului lor și, atunci când au fost puse sub semnul întrebării de acei ani, au manipulat și mistificat constant ceea ce s-a întâmplat în acei ani, ca o răzbunare postumă pentru dificultățile cu care s-au confruntat și ele atunci. Istoricii, pe de altă parte, au discutat puțin despre asta, parțial pentru că mulți dintre ei sunt, pe bună dreptate, convinși că criza nu s-a încheiat și, prin urmare, că este dificil sau chiar imposibil să se propună o interpretare. Singurii care au depus un efort real de a elabora sunt oamenii de știință sociali, în esență economiști și sociologi, cărora le datorăm studii și sondaje notabile. Cât despre istorici, în alte ocazii, aceștia nu au fost opriți de faptul că o anumită perioadă era încă deschisă unor evoluții diferite (este suficient să menționăm ca-

Știu despre fascism) și, prin urmare, merită să mergem mai departe, chiar dacă din cauza unor greșeli .

Teza pe care aș dori să o susțin poate fi enunțată schematic în câteva propoziții, fiind evident conștienți de inadecvarea procedurii și de utilizarea ei preliminară pentru analize aprofundate ulterioare, care necesită a fi realizate prin discuții și cercetări noi, mai profunde.

Trebuie să începem cu o observație acceptată acum de cercetători de diverse convingeri: când protestele studențești au explodat în Italia , urmate în anul următor de o ofensivă robustă a luptelor muncitorești, experiența centrului-stânga (cel puțin ca încercare coerentă de strategie de reformă capabilă să aibă un impact asupra societății italiene) poate fi considerată încheiată . Iar rezultatele sale, semnificative din punct de vedere al relațiilor și al atmosferei politice, par dezamăgitoare din punct de vedere economic și social. Este suficient să reamintim că noua coaliție a lăsat veniturile zonelor urbane în esență intacte și a crescut cheltuielile publice în scopuri clientelare, concentrându-se din nou pe utilizarea forței de muncă ieftine pentru a satisface nevoi care ar fi trebuit satisfăcute în esență prin reforma structurilor administrative ale statului, reorganizarea industrială și restructurarea tehnologică a sistemului de producție (prima reformă nu a avut încă loc; celelalte două au fost realizate parțial ulterior, cu ajutor de stat, dar la inițiativa industriei private la scară largă). La această observație trebuie adăugată o a doua: dacă experiența centrului-stânga pare să fi eșuat în multe privințe (în ciuda unor realizări semnificative precum înființarea unei școli gimnaziale unice și a unei grădinițe de stat, Statutul Muncitorilor din 1970 și a altor intervenții în domeniile securității sociale, sănătății și educației), nu se poate spune că opoziția comunistă din acei ani a pregătit în vreun fel o alternativă fructuoasă, din punct de vedere planificator și politic, la coaliția guvernamentală , ci mai degrabă a dus o luptă șovăielnică, fragmentată, uneori inutil sectară, în fața încercărilor de reformă desfășurate în acei ani, exprimând la nivel ideologic o impresionantă permanență a rezistenței la detașarea de schemele și mentalitățile care au condus înapoi la Internaționala a Treia și Rusia stalinistă .

Spre deosebire de Statele Unite, Franța și Germania de Vest, care au fost terenul propice pentru acest fenomen, prin natura sa internațional și „global", în țara noastră mișcarea de protest studențească a găsit o situație în întregime favorabilă din multe puncte de vedere. Să vedem ce oportunități i-au fost oferite mișcării italiene din '68. Mai întâi, o coaliție guvernamentală în criză și mai paralizată ca niciodată la nivel decizional. Apoi, un

Partid Comunist „ghetoizat” în cadrul sistemului și incapabil să aleagă clar calea democratizării sociale la toate nivelurile (întrucât o altă posibilitate abstractă, cea a unui partid „revoluționar” după modelul leninist, fusese deja abandonată efectiv de cel puțin treizeci de ani). În plus, o structură instituțională contradictorie, caracterizată printr-o Constituție avansată, dar doar parțial implementată și, în același timp, printr-o legislație ordinară formulată în cei douăzeci de ani de fascism sau chiar în Italia prefascistă, în esență autoritară, mai ales în relația dintre stat și cetățenii săi. În cele din urmă - și acesta este poate aspectul cel mai calificativ - o societate în curs de dezvoltare, dar încă marcată de o înapoiere notabilă atât din cauza eșecului de a implementa reformele instituțiilor publice și ale serviciilor sociale, cât și a crizelor economice iminente care decurg din situația economică internațională, dar și din reapariția unor probleme fundamentale ale sistemului economic italian care nu au fost niciodată rezolvate3 .

În această situație, așadar, protestele studențești, absorbite în alte părți relativ rapid la nivel politic, dacă nu chiar la nivel cultural și al stilului de viață, au declanșat o criză care a fost simultan politică, socială și culturală. Luptele muncitorești din „Toamna Fierbinte” sunt o primă manifestare, iar apariția așa-numitei stângi extraparlamentare și a grupurilor organizate de stânga Partidului Comunist reprezintă un alt aspect. Dacă acest raționament funcționează - și personal cred că funcționează - este imposibil să judeci ce s-a întâmplat în anii 1970 fără a-l conecta întotdeauna (și într-un mod substanțial, nu formal) la eșecul experienței reformiste de centru-stânga, pe de o parte, și la criza și remanierea vechii și noii stângi, pe de altă parte. Aceasta include și luarea în considerare a acelor factori noi și contingenți - de la criza petrolului din 1973 la alegerile Partidului Comunist în favoarea „Compromisului Istoric” - care au intervenit ulterior pentru a modela acei ani. Numai așa este posibil să se

contureze măcar o încercare de explicare a crizei, evitând recurgerea - așa cum se făcea foarte des în acei ani - la elemente preponderent subiective și psihologice pe care nimeni nu vrea să le nege, dar care, singure, par inadecvate pentru a susține greutatea unei crize atât de dramatice precum cea din a doua jumătate a anilor șaptezeci.

Însă, pentru a face acest lucru, trebuie să ne întoarcem la perioada imediat următoare protestelor studențești și „toamnei fierbinți", la începutul anilor 1970, o perioadă care pare a fi definită diferit în funcție de indicatorii pe care îi adoptăm. Dacă ne uităm la cronologiile politice, datele care ne vin în minte sunt 1975 și 1976, datele a două alegeri care au marcat un

avans semnificativ al Partidului Comunist, care s-a apropiat periculos de mult de dimensiunea partidului cu majoritate relativă, creștin-democrații, care trecea printr-o criză incontestabilă după conducerea lui Fanfani și înfrângerea răsunătoare la referendumul privind divorțul. Dar nu putem uita că 1973 este, din alte puncte de vedere, o dată la fel de definitorie, atât pentru că a fost anul crizei energetice, cât și al dizolvării parțiale a Potere Operaio și al crizei altor grupări din stânga extraparlamentară. În cele din urmă, marchează și punctul de cotitură comunist, legat de experiența chiliană, dar nu numai de aceasta, către îngroparea strategiei alternative la democrația creștină și a dorinței declarate de a se întâlni nu doar cu masele catolice, ci și cu liderii creștin-democrați care le reprezintă. Mai mult, nu se poate nega că '74 a fost și un an important: întrucât a fost anul în care s-a încheiat o fază a luptelor muncitorești care durase din '69, anul în care chiar și cel mai consistent grup extraparlamentar, și anume Lotta Continua, a intrat în criză, pierzând câteva sute de militanți și așa mai departe. Pe scurt, aș spune că merită să vorbim generic despre prima jumătate a anilor șaptezeci pentru a face aluzie la o perioadă scurtă și intensă caracterizată de o mulțime de evenimente și procese de importanță variabilă, dar aproape toate destinate să aibă consecințe semnificative asupra continuării crizei italiene [5]. Și aici merită să procedăm prin

aproximări rapide, aproape ca o listă a elementelor care sunt, în opinia mea, semnificative în caracterizarea scenariului vremii.

• Un cercetător american, Sidney Tarrow, studiind criza italiană din 1979 a făcut două observații pe care le consider corecte: prima este că, spre deosebire de ceea ce se întâmpla în alte țări occidentale, acea criză putea părea „organică", deoarece implica niveluri și planuri diferite și complementare ale societății noastre: economic , societate civilă și politic. A doua observație, care exprima deja o judecată precisă, consta în a constata că:

După alegerile legislative din 20 iunie 1976, criza italiană s-a îndepărtat definitiv de sfera mobilizării maselor și a mecanismelor pieței economice și a intrat în lumea politicii. Din acest punct de vedere, aspectele economice și sociale ale crizei - și într-o oarecare măsură și cele internaționale - au fost filtrate prin prisma ideologică și strategică a partidelor politice

Dacă ne referim la acest cadru, trebuie să ne amintim mai întâi că, în prima jumătate a anilor 1970, relația tradițională din Italia contemporană de subordonare a sindicatelor față de partidele politice a suferit o inversare radicală: sindicatele, și în special

cel mai mare dintre ele, CGIL, erau mult mai conștiente decât partidele, chiar și decât Partidul Comunist, de răsturnarea care avea loc la bază, răspândindu-se de la universitate la fabrici și la liceu. Și în poziția incomodă în care se aflau, forțate să interpreteze cumva linia partidelor de stânga, și în primul rând a PEI, dar în același timp presate de disidența grupurilor de stânga active în fabrici alături de noii muncitori de rând care imigraseră din Italia agricolă în cea industrială, acestea au crescut, s-au extins și au acceptat inovații și sloganuri care apăreau în afara lor, în experiențele minoritare ale unei lumi productive în erupție rapidă. Procesul nu este liniar, ci sinuos și contradictoriu: pe de o parte, se poate spune că cele trei sindicate confederale călăresc ofensiva „toamnei fierbinți” și a toamnelor ulterioare, iar pe de altă parte, încearcă să frâneze acele fermentări, acele inițiative care riscă să schimbe profund echilibrul politic și sindical. Însă, pe baza cercetărilor efectuate în ultimii ani, putem spune că, dacă sindicatul este interpretul mai mult sau mai puțin conștient al conflictului declanșat în industria la scară largă din Nord, se pregătește și să fie victima acestuia: întrucât în acei ani nu este capabil să-și stabilească nici o nouă identitate, nici instrumente adecvate pentru a-și perpetua propria legitimitate a unui rol de lider în societatea industrială, așa cum va deveni clar în anii următori . [8]

Al doilea element de evidențiat privește situația economică , care între 1973

și 1976 părea critică. Lipsa investițiilor și a creșterii economice, ratele ridicate ale inflației și dificultățile balanței de plăți au caracterizat o situație economică dificilă care a necesitat asistență financiară externă, intervenții din partea Comunității Europene și a Statelor Unite și s-a tradus printr-un deficit public în continuă creștere, rate îngrijorătoare ale șomajului și o criză în industriile de vârf, începând cu industria auto. În realitate, așa cum au remarcat cercetători americani de la Tarrow la Lubitz, în afara disputei interne profund influențate de ciocnirea ideologică continuă, criza economică italiană a apărut ca fiind gravă deoarece a înregistrat apariția unor noi factori negativi - cum ar fi criza petrolului sau epuizarea unei rezerve de forță de muncă ieftină, sau chiar dificultățile de integrare socială a lucrătorului imigrant obișnuit - care au fost grefați pe „o profundă slăbiciune structurală a întregii dezvoltări economice italiene de la unificare încoace ” .9 Modelul italian de dezvoltare, de fapt, tocmai pentru că se baza pe ipoteza unei forțe de muncă ieftine și a unei dezvoltări insuficiente a cererii interne, era destinat mai devreme sau mai târziu să se ciocnească cu epuizarea resursei primare - o resursă utilizată până în anii 1970 ca înlocuitor pentru reînnoirea tehnologică și

reorganizarea industrială - și cu crizele periodice ale economiei internaționale , și în special [a] celei occidentale.10 Mai mult, un alt aspect caracterizant al modelului italian este influența negativă exercitată atât de înapoierea menționată anterior a structurilor publice, cât și, în special, de absența unei reforme fiscale care să modifice profund o structură atât nedreaptă, cât și neproductivă pentru bugetul de stat [11] .

cel puțin la fel de puternică în acei ani ca și cea economică: reforma școlii gimnaziale unice a produs școlarizare în masă și acces la liceu pentru tinerii care și-au văzut așteptările unei mai bune integrări frustrate, pe măsură ce șomajul intelectual și subocuparea păreau să fie în creștere în acei ani. Răspunsul pe care guvernele l-au dat rebeliunii universitare a fost atât ineficient, cât și evaziv: liberalizarea accesului, neînsoțită de o reformă a statutului didactic și de o recalificare a oportunităților de carieră, părea o mișcare iluzionistă strălucită pentru a muta problemele de parcare ale clasei intelectuale asupra unor structuri universitare inadecvate și nepregătite, probleme pe care clasa conducătoare altfel nu dorea să le rezolve.12 Mai mult, este o perioadă de schimbări sociale rapide · de creștere semnificativă a claselor de mijloc, care pentru prima dată au depășit procentul muncitorilor manuali.13 Cu toate acestea, în același timp, nivelurile de inegalitate ereditară rămân foarte ridicate, decalajul Nord-Sud persistă și tinde să se agraveze, iar fenomenul migrației a avut proporții atât de mari în ultimii douăzeci de ani încât a produs schimbări notabile în structurile tradiționale ale vieții de familie . Ca să folosim o expresie sintetică, deși schematică, poate fi mai bine spus că modernizarea economică și socială care a avut loc atât de tumultos în perioada postbelică, și în special de la sfârșitul anilor 1950, nu a fost însoțită de o modernizare civilă similară. Un semn tulburător în acest sens este atitudinea birocrației publice și private, care seamănă puțin cu cea întâlnită în alte țări industrializate, și incapacitatea statului de a pune capăt existenței și dezvoltării organizațiilor criminale care, în sud și în Sicilia, ocupă porțiuni semnificative din puterea economică și politică locală, începând cu mafia și renașterea Camorra [14] .

Poate că acest dezechilibru dintre diversele aspecte ale modernizării este elementul cel mai stabil și recurent al crizei italiene. Separarea diferitelor aspecte ale crizei este doar explicativă , deoarece acestea sunt strâns legate între ele. Dacă fenomenele de amploare care au avut loc în ultimii douăzeci de ani, cum ar fi urbanizarea avansată și școlarizarea incontestabilă

, nu și-au atins pe deplin efectele asupra societății italiene, acest lucru se datorează și crizei sistemului politic. Tarrow, în studiul său adesea citat, a vorbit despre o „colonizare politică completă a societății" nu de către stat, ci de către mișcări politice organizate, la o anumită etapă de către partide politice și, la începutul anilor 1970, de asemenea, sau mai ales, de către sindicate.

Sunt de acord cu evaluarea lui Tarrow. Trebuie adăugat însă că această colonizare a partidului a fost capabilă să confrunte și chiar să înfrângă încercările stângii extraparlamentare de a schimba echilibrul existent, dar părea incapabilă, în acei ani, să găsească o alternativă la paralizia unui centru-stânga egocentric. Și probabil că în primul rând pe baza unui astfel de bloc, precum și a influenței Chile și a situației internaționale, Berlinguer și-a condus partidul să imagineze o reuniune cu masele catolice și mai ales cu partidul catolic. Cu siguranță, exemplul colaborării celor trei mari forțe populare - catolici, comuniști, socialiști - în Adunarea Constituantă și în primii ani postbelici a jucat un rol în gândirea lui Berlinguer, la fel ca evenimentele din America Latină și conștientizarea forțelor reacționare încorporate în aparatul de stat care înarmau terorismul negru și plănuiau lovituri de stat în Italia la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 . Însă îngroparea, deși temporară, a strategiei alternative la democrația creștină de către comuniști proclamată în 1973 pare să ofere o cale de ieșire din blocul în care a căzut centrul-stânga; pare o invitație adresată liderilor creștin-democrați, și în special lui Aldo Moro, de a repeta cu comuniștii operațiunea de „sânge nou" realizată la începutul anilor 1960 cu socialiștii: o modalitate de a anexa o parte și mai mare și mai semnificativă a clasei muncitoare la guvernarea treburilor publice, într-un fel de democrație „consociativă" aplicată recent în Italia. Nu contează prea mult ce spun cei care observă că acesta este un model (adoptat în Olanda) care presupune stabilitatea forțelor politice implicate, în timp ce în modelul italian toată lumea joacă împotriva partidului cu majoritatea relativă, chiar dacă solicită o alianță cu acesta . [15] La sfârșitul primei jumătăți a anilor 1970 , „democrația consociațională" a apărut pentru sectoare largi ale creștin-democraților, precum și pentru comuniști, ca soluția politică, deși temporară, pentru a aborda criza, în timp ce seculariștii și socialiștii se temeau în mod deschis de ea. Apariția și amenințarea tot mai mare a terorismului „roșu", chiar dacă recunoscut tardiv ca atare, au impus ca alegeri să fie făcute mai [rapid] decât și-ar fi dorit mulți protagoniști .

Astfel, criza deschisă de rebeliunea studențească și „toamna calendaristică”

„a face", urmată de dezlănțuirea oblică și ambiguă a „strategiei tensiunii", care a văzut serviciile secrete și teroriștii de culoare coaliți împotriva stângii, [17] a dus la o deteriorare a situației politice, sociale și economice la mijlocul anilor șaptezeci atât de gravă încât a apărut unor observatori ca o criză „organică" și, prin urmare, dificil sau imposibil de rezolvat. Și aceasta în ciuda semnelor încurajatoare pentru forțele care luptă pentru schimbarea socială: mai întâi referendumul privind divorțul, apoi alegerile din '75 și '76 păreau să prefigureze o schimbare generală spre stânga în situația politică italiană. De ce au fost atunci aceste semne urmate de una dintre cele mai întunecate și mai sângeroase perioade din istoria Republicii?

Ca să răspundem la această întrebare, chiar și schematic, trebuie să ne întoarcem, măcar puțin în timp.

Și trebuie să ne întrebăm mai întâi: ce relație există între explozia din '68 și nașterea terorismului roșu și expansiunea sa ulterioară? Răspunsul, având în vedere faptele, poate fi clar: între protestele studențești, la fel ca protestele muncitorilor din anii următori, și nașterea grupărilor teroriste, nu există nicio relație de derivare sau filiație directă. '68, în diversele sale expresii, a exprimat cu siguranță o nevoie și o dorință de schimbare, am putea spune de revoluție, din care fondatorii Brigăzilor Roșii și ai Prima Linea s-ar inspira în prima și a doua jumătate a anilor 1970. Voi merge mai departe: nu toți, dar unii, dintre fondatorii și liderii organizațiilor teroriste au participat, în roluri mai mult sau mai puțin importante, la '68-ul universitar sau la „toamna fierbinte". Dar acest lucru este evident chiar și atunci când avem de-a face cu tineri care, tocmai prin '68, au ajuns la activismul politic și și-au continuat militantismul în anii următori și nu mărturisește în sine, mi se pare, un fel de linie directă între două fenomene cu caracteristici foarte diferite: unul de masă, celălalt de minoritate ; unul sub steagul antiautoritarismului și al sloganurilor libertariene, celălalt legat de modele organizaționale adesea autoritare și de natură să reproducă formele tipice ale celei de-a Treia Internaționale și ale anilor '30 și '40. Dar nu există nicio îndoială că evenimentele din '68, trăite direct sau chiar indirect de mulți dintre cei mai tineri, au transmis acelor generații și celor imediat următoare care au venit în politică ceea ce am definit în altă parte drept „optimism revoluționar ", ideea că revoluția nu poate să nu câștige, bătăliile pot fi pierdute, dar războiul va fi câștigat în cele din urmă de revoluționari coerenți care nu își pierd curajul în fața dificultăților contingente . Astfel, la începutul anilor '70, s-a stabilit o interpretare a marxismului în termeni mesianici și extrem de subiectivi, potrivită viziunii...

o lume simplificată, caracterizată de un conflict direct, nemijlocit, între subiecți revoluționari vechi și noi (o temă care îi va face pe Toni Negri și pe mulți alți teoreticieni ai muncitorismului să verse râuri de cerneală) [18].

Din punct de vedere ideologic, există, așadar, unele fire care leagă efervescența din '68 și „grupurile” care se referă la aceasta, de evoluțiile ulterioare de la începutul anilor 1970. Însă, din punct de vedere politic și organizațional , nașterea grupurilor teroriste nu este rezultatul acțiunilor - grupurilor extraparlamentare născute în '68, ci al elitelor minoritare care o părăsesc devreme (cum este cazul unei părți din primele Brigăzi Roșii) sau într-o fază ulterioară, când calea organizațiilor extraparlamentare se îndreaptă spre instituții (cum este cazul diviziunii din Lotta Continua din '74, care a dat naștere Senza Tregua, din care aveau să apară ulterior trei grupări teroriste). Desigur, „grupurile” asigură o parte semnificativă din personalul politic și militar pentru terorismul roșu, dar altele provin din experiențe anterioare în Partidul Comunist sau în asociațiile catolice de bază: pe scurt, din întregul univers compozit și fragmentat al vechii și noii stângi. Și trebuie spus, de dragul adevărului, că cea mai tânără generație de teroriști, cei născuți între mijlocul și sfârșitul anilor 1950, provenea în mare parte din serviciile de securitate, în esență din Lotta Continua, unde au operat în cadrul unor ciocniri și demonstrații stradale până în toamna anului 1976, când Lotta Continua s-a desființat. Pentru acești noi recruți, apelurile liderilor organizației pentru instituționalizare păreau a fi în contradicție cu sarcinile pe care le aveau ei înșiși ca serviciu de securitate gata de acțiune. Mai mult, vorbind cu ei chiar și astăzi, ai impresia unei politizări pripite și superficiale, a unui angajament existențial confuz, care i-a condus aproape automat de la violența generalizată, în masă, la acțiuni teroriste individuale și de grup mic în anii care au urmat . [19] Ca o concluzie provizorie a acestei discuții, se poate spune, poate, că terorismul roșu pare din ce în ce mai mult a fi rodul a mai multor elemente: ofensiva dreptei și a aparatelor de stat în „strategia tensiunii”, criza ideologică a vechii și noii stângi în fața unui război imposibil de câștigat și, mai presus de toate, sentimentul unui sistem blocat din cauza lipsei de - alternative politice. Dacă adăugăm la aceasta prezența activă în țara noastră a unei organizații precum P2 și a unor servicii secrete, atât prietenoase, cât și ostile, care operează intens jocuri mai mult sau mai puțin obscure pentru propriile lor interese, ne putem face o idee despre ce se coacea în mijlocul crizei economice, sociale și politice din anii [1970].

Pentru a înțelege, însă, legătura dintre blocarea sistemului

politic și extinderea fenomenului terorist, trebuie să introducem un alt element care a ieșit la iveală din cercetări și, mai ales, din procedurile judiciare din ultimii ani: există numeroase și elocvente dovezi nu doar ale implicării a ceea ce au fost definite drept „servicii secrete deviante” (și uneori acestea erau toate sau o mare parte din serviciile noastre secrete!), ci și ale inerției aparatului represiv al statului față de grupările teroriste la începutul și sfârșitul anilor 1970. Cazul Moro este în multe privințe cel mai semnificativ episod al acestei probleme și, având în vedere că am scris despre el în altă parte, nu voi repeta aceste argumente[21]. Este suficient să spunem aici că judecătorii și specialiștii în fenomen sunt de acord, deși cu nuanțe variate, în a distinge între o primă fază care a durat cel puțin până în 1978 și a fost caracterizată de o „toleranță” substanțială față de ofeniva teroristă (cu excepția acțiunii desfășurate de Santillo și Dalla Chiesa în această primă fază) și o a doua fază care a cunoscut o mobilizare eficientă a aparatului represiv de stat împotriva teroriștilor, obținând, în câțiva ani, deși cu utilizarea pe scară largă a „repentiților” și a ceea ce a urmat, rezultate decisive în lupta împotriva - principalelor grupări teroriste. Prima Linea a fost complet învinsă și apoi dizolvată în 1983 prin voința propriilor membri ; Brigăzile Roșii s-au reprodus continuu, devenind treptat o organizație foarte diferită de cea inițială . [22]

Această atitudine ambiguă a forțelor politice aflate la putere nu a primit încă

o explicație certă. Giorgio Galli a oferit o interpretare sugestivă, avansând ipoteza că clasa conducătoare , sau partea cea mai centrală a acesteia, a folosit terorismul pentru a „ stabiliza” un echilibru politic moderat și anticomunist tocmai prin aparenta „destabilizare” introdusă de teroriști. Și că acest obiectiv a fost la originea mai întâi a toleranței, apoi a represiunii . Prea multe fapte lipsesc pentru a susține sau a respinge o astfel de interpretare, care, însă, continuă să mi se pară prea rațională și machiavelic pentru a fi adevărată. Cert este că misterele nu numai ale cazului Moro, ci ale multor alte episoade rămân și ne împing să fim foarte prudenți cu privire la rolul obiectiv care trebuie atribuit galaxiei teroriste în acei [ani.23]

Mai mult, atunci când vorbim despre Italia în a doua jumătate a anilor 1970, nu trebuie să facem greșeala de a concentra întreaga discuție asupra fenomenului terorist, a cărui importanță nu poate fi subestimată, dar care coexistă cu o serie de evenimente și probleme ce nu pot fi ignorate deoarece vor influența semnificativ evoluția crizei.

Primul element de subliniat privește rezultatele

remanierii profunde din cadrul forțelor politice de stânga, evidențiată prin abandonarea strategiei alternative la Democrația Creștină, de retragere în logica „democrației consociaționale”. Nu este o coincidență, în opinia mea, că în 1976, anul alegerilor victorioase pentru Partidul Comunist, s-a produs un punct de cotitură decisiv în cealaltă forță istorică a stângii, Partidul Socialist, care fusese aspru penalizat de recentele alegeri și mai ales de linia lui De Martino. Candidatura lui Bettino Craxi a apărut în opoziție cu soluții care ar fi marcat continuitatea cu conducerea lui De Martino, iar fostul lider autonomist Riccardo Lombardi poate că nu și-a dat seama pe deplin că astfel pregătise calea pentru o schimbare radicală a poziției socialiste în cadrul spectrului politic italian. Nu există însă nicio îndoială că alegerea lui Craxi și emanciparea sa ulterioară de stânga lombardă, care a avut loc la Congresul de la Torino din 1978, au marcat parcursul dificil, dar constant, al socialiștilor către reconstituirea propriei identități de partid, un partid „de centru-stânga” (cum ar vrea mulți socialiști să spună), un rival direct al creștin-democraților în gestionarea eternului centru-stânga, sau pentapartid , cum preferați. Dar trebuie recunoscut, fie că ne place, fie că nu, că socialiștii sunt capabili să ocupe un spațiu, din punct de vedere al imaginii și al ideologiei, care inițial se dovedește a fi în competiție cu seculariștii, dar ulterior în competiție deschisă cu un Partid Comunist

aflat în criză. În a doua jumătate a anilor 1970, PSI-ul lui Bettino Craxi a urmărit cu o satisfacție evidentă cum politica unității naționale s-a deteriorat rapid, pe măsură ce criza teroristă părea să se fi încheiat. S-a propus DC și seculariștilor ca aliatul ideal pentru a aborda urgența economică și pentru a conduce personal controversa împotriva unui PEI care devenise deja un aliat incomod din mai multe puncte de vedere: ideologic, dar și în ceea ce privește politica economică, pe care coaliția centristă reconstituită avea nevoie urgentă să o abordeze. Firește, domeniul de intervenție nu era sistemul fiscal sau reforma structurilor publice, ci încă o dată sistemul monetar și nivelurile salariale, iar pentru a realiza acest lucru , aliatul blocului centrist nu putea fi comuniștii, ci noul PSI al lui [Craxi.24]

Un alt element important de reținut privește răspunsul legislativ și instituțional al guvernelor succesive din anii 1970, inclusiv cele de unitate națională, la cerințele de schimbare apărute în 1968 și exprimate de societatea civilă în acei ani. Și aici, având în vedere imposibilitatea de a acoperi totul, mă voi limita la câteva exemple.

Implementarea sistemului regional datează din 1970, dar, așa cum a observat un [jurist25],

Regiunile nu au autonomie fiscală aproape totală și depind în întregime de bugetul statului, adică de guvern... În al doilea rând, Statul nici nu a reformat aparatul de stat pentru a-l adapta la noua realitate a regiunilor, nici nu a aprobat reforma autorităților locale, astfel încât Statul - regiunile - autoritățile locale în ansamblu este o încurcătură de aparate, mecanisme și proceduri inspirate din scopuri și criterii la fel de divergente precum valorile care stau la baza republicii și valorile care stau la baza regimului liberal și apoi a fascismului.

În ceea ce privește relația dintre diferitele ramuri ale guvernului, în special între puterea executivă și cea legislativă, în anii 1970 (și chiar mai târziu) am asistat la o contradicție nominală între centralitatea parlamentului, invocată de mai mult sau mai puțin toată lumea, dar în special de stânga și comuniști, și centralitatea de facto a guvernului. Totuși, o astfel de contradicție rareori a depășit nivelul pozițiilor verbale, deoarece este clar că treburile publice nu pot fi gestionate printr-un parlament care nu are control asupra aparatului birocratic și a fluxurilor financiare, care se află în schimb în mâinile guvernului. Mai mult, în acei ani, tocmai din cauza contradicției menționate anterior, parlamentul și-a asumat din ce în ce mai mult rolul instituțional de control al puterii executive.

Celelalte două direcții urmărite în anii șaptezeci, la nivel instituțional , aceea de lărgire a participării democratice și implementare a planificării în intervenția statului, au înregistrat un eșec substanțial.

În ceea ce privește problema participării, este suficient să reamintim cum atât Decretul legislativ nr. 416 din 1974 (așa-numitele decrete delegate privind școlile), cât și Legea nr. 278 din 8 aprilie 1976 (privind consiliile de cartier) s-au dovedit ineficiente, din motive diferite. Decretele delegate nu au reușit să realizeze o schimbare atât de amplă – școala ca comunitate conectată la societate – fără a inova în organizarea tradițională a instituției. Cât despre consiliile de cartier, născute cu ideea de a încuraja activitatea politică spontană la nivel local, acestea s-au confruntat cu și, în cele din urmă, au cedat „colonizării" politice a societății despre care am discutat anterior.

În ciuda tuturor contradicțiilor și problemelor deschise, doar răspunsurile privind problema familiei au evitat eșecul datorită unei reforme legislative precum cea din 1975 privind drepturile familiei și mai ales referendumurilor populare din acei ani, salutate de italieni și ca un mijloc de a scăpa de puterea sufocantă a [partidelor26].

Dacă trecem de la subiectul participării democratice la cel al planificării, trebuie să constatăm că rezultatul este la fel de dezamăgitor: legi precum Legea nr. 685 din 27 iulie 1967 sau Legea nr. 675 din 12 august 1977, pentru coordonarea politicii industriale, au rămas pur și simplu pe hârtie, niciodată implementate. Și este greu să nu fim de acord cu ceea ce a observat un expert constituțional la sfârșitul anilor 1970, afirmând că, deși se poate spune că „planificarea este foarte prezentă în practica legislativului italian”, trebuie adăugat imediat că:

a) cele mai importante legi de programare au eșuat până în prezent aproape complet în atingerea obiectivelor lor specifice și nu există nicio indicație că lucrurile se vor îmbunătăți în viitor; *b)* formele, termenele și subiectele preconizate de programare diferă de la o lege la alta , astfel încât dezordinea legislativă și administrativă generală a crescut, nu s- a diminuat. Într-un cuvânt, programarea sectorială și cea bazată pe obiective, dacă este considerată în ansamblu, a eșuat, de asemenea, aproape în același mod și cu aceeași intensitate ca programarea generală din anii [196022].

O discuție separată, pentru care nu există timp acum, ar trebui făcută cu privire la așa-numita legislație de urgență adoptată în anii crizei italiene și ai ofensivei teroriste. Este suficient să spunem că aceste legi au sporit semnificativ puterile poliției față de sistemul judiciar, au reinstituit măsuri de detenție preventivă pentru mai mulți ani, care, având în vedere ritmul sistemului nostru judiciar, au dus adesea la condamnări impuse fără proces și au părut, în general, mai puțin decisive în lupta împotriva terorismului decât coordonarea dintre judecători și crearea unui registru actualizat al persoanelor și grupurilor care operează în organizații teroriste. De asemenea, semnificativă este dificultatea enormă de a desființa această legislație, chiar și atunci când terorismul părea învins politic la începutul anilor 1980. Dar acest fenomen se întâmplă în multe alte cazuri: legislația are dificultăți în a influența practica administrativă dacă încearcă să introducă inovații, dar se dovedește extrem de eficientă dacă restabilește reguli vechi care sunt anterioare spiritului și literei Constituției noastre. Ca dovadă în acest sens, este suficient să ne amintim de setul de legi adoptate în anii șaptezeci și apoi optzeci privind închisoarea: reforma din '75 și legea Gozzini din '86 sunt, fără îndoială, măsuri inspirate de o reformă a închisorii conform spiritului Constituției republicane , dar rezistența tăcută și tenace pe care directorii de închisori și magistrații de supraveghere , cu câteva excepții, o exercită împotriva lor se dovedește adesea victorioasă .

Ultimul exemplu pe care aș dori să-l ofer pentru a încheia această scurtă

trecere în revistă a crizei italiene se referă la un alt proces important care a avut loc în anii 1970 și reprezintă o evoluție semnificativă. Mă refer la relația schimbătoare care a apărut chiar în acei ani între sistemul politic, pe de o parte, și mass-media, pe de altă parte. Titlul unui raport informativ al lui Giampaolo Pansa — *Cumpărat și vândut* — surprinde perfect esența a ceea ce se întâmpla: cu alte cuvinte, asistăm la un proces de concentrare și monopolizare a principalelor instituții de presă în mâinile câtorva grupuri industriale și financiare, care, la rândul lor, sunt controlate de un partid politic sau altul, poate pur instrumental sau cu intenția de a-și folosi puterea în scopuri proprii. Reacția la mobilizarea politică rapidă a jurnaliștilor de la începutul anilor 1970 a fost clară și distinctă: marii deținători ai puterii economice, în ceea ce privește presa cotidiană și săptămânală, și partidele politice, în ceea ce privește radioul și - televiziunea publică, au realizat, în acest domeniu, o nouă colonizare planificată a societății civile, verificând încă o dată direct - tocmai în punctul culminant al crizei și al ofensivei teroriste - puterea crescândă a mass-media în organizarea consensului. Opoziția jurnaliștilor, precum și a opiniei publice și a parlamentului în general, față de acest proces s-a dovedit a fi foarte slabă, iar situația din țara noastră , în acest domeniu, s-a creat mult mai gravă decât cea a altor democrații occidentale, începând cu cea americană.[29]

Ca să revin, cât mai pe scurt posibil, la discuția de la care am pornit, aș fi tentat să concluzionez că se poate spune că despre criza declanșată de rebeliunea studențească din '68 și de luptele muncitorilor din anii următori se poate spune că este rezolvată doar parțial. Terorismul a fost învins, stânga este divizată și parțial cucerită de un echilibru moderat, centrist, criza economică a fost depășită cel puțin temporar (ca să nu mai vorbim de faptul că 11% din populația Italiei, conform unor estimări conservatoare , încă trăiește în sărăcie reală), dar nu există nicio îndoială că clasei conducătoare îi lipsește un răspuns adecvat la problemele cheie pentru o societate industrială: mă gândesc la educație la toate nivelurile, la starea administrației și serviciilor publice, la asistență medicală și securitate socială și la oligopolurile sufocante din sectorul comunicațiilor.

Note

1 Pentru aceste evaluări, trebuie să mă refer la lucrarea mea, *„Criza italiană şi problema istorică a terorismului”,* în M. Galleni (ed.), *Raport asupra terorismului,* Rizzoli, Milano, 1981. Pentru o analiză confirmatoare, vezi G. Guizzardi şi S. Sterpi (ed.), *„Societatea italiană. Criza unui sistem”,* Angeli, Milano, 1981, care publică lucrările unei conferinţe ţinute în anul precedent la Facultatea de Ştiinţe Politice a Universităţii din Padova.

2 N. Tranfaglia, *Criza italiană,* cit. şi ld., *Căile terorismului. H '68, „Grupurile” şi anii şaptezeci,* una dintre introducerile la D. Novelli şi N. Tranfaglia, *Vieţi suspendate. Generaţiile terorismului.* Garzanti, Milano, 1988, pp. 9-39.

În confirmarea acestor judecăţi, vezi cele două volume editate de S. Tarrow şi L. Graziano, *La crisi italiana,* Einaudi, Torino, 1979 şi în special introducerea generală de Tarrow, pp. 9-42.

4 În literatura acum abundentă despre '68 şi anii 1970, întâlnim adesea diagnostice ale crizei care ignoră complet sau parţial rădăcinile sale pe termen lung şi mediu, dificultăţile economice de la începutul anilor 1970 şi criza socială continuă. O abordare similară a problemei a fost reprodusă şi în sărbătorirea aniversării a douăzecea a anului '68 de către mass-media. G. Santomassimo a abordat şi el acest aspect în articolul său recent, „Twenty Years Later. The Paper Sixty-Eight”, *Past and Present,* sept.-die. 1988, nr. 18, pp. 87-97.

Lăsând la o parte cronologia evenimentelor economice, care nu poate fi plasată într-un an anume şi necesită o analiză mai graduală, nu există nicio îndoială că, dintr-o perspectivă politică şi socio-culturală, mijlocul anilor 1970 (fie că 1975 sau 1976 este irelevant) a marcat un punct de cotitură semnificativ. Atunci a eşuat definitiv planul de a forma o forţă politică de stânga PEI. Atunci s-a consolidat strategia unităţii naţionale preconizată în urma loviturii de stat din Chile. Şi atunci, în cadrul instituţiilor, s-au simţit cele mai clare semne ale unei crize destinate să culmineze cu stabilizarea moderată de la începutul anilor 1980 .

6 S. Tarrow, - Introducere la S. Tarrow şi L. Graziano (ed.), *Criza italiană,* cit., pp. 4 şi urm.

7 *Ibidem,* p. 5.

8 literatură sociologică şi politică privind rolul sindicatelor în criza anilor 1970. Vezi, de exemplu, C. Crouch şi A. Pizzorno (ed.), * *Conflicts in Europe. Class Struggles, Trade Unions, and the State after '68*,* Etas, Milano, 1977, şi în special I. Regalia, M. Regini şi E. Reyneri, * *Labor Conflicts and Industrial Relations in Italy* şi A.* Pizzorno, * *Politic Exchange and Collective Identities in Class Conflict*.* Vezi şi, cel mai recent, C. Carboni (ed.), * *Classes and Social Movements in Italy 1970-1985*,* Laterza, Bari-Roma, 1986.

9 S. Tarrow, Introducere, cit., p. 8; R. Lubitz, *Crizele economice italiene ale anilor 1970,* Washington, 1977; M. Salvati, // *Sistemul economic italian: Analiza unei crize,* Il Mulino, Bologna, 1975.

10 Opinia, pe care o împărtăşesc, este cea a lui S. Tarrow, Introducere, cit., pp. 9-10.

În acest sens, vezi G. Ruffolo, *L'economia,* în Diversi autori, *Dal '68 ad oggi. Come era vamo,* Laterza, Bari-Roma, 1980, pp. 229-230 (dar merită citit întregul eseu pentru a înţelege natura specifică a crizei italiene).

12 În acest sens, vezi N. Tranfaglia, „Universitatea între criză şi inovaţie” *Trecut şi prezent,* aprilie 1985, nr. 7, pp. 5 şi următoarele.

13 C. Carboni, Introducere în *clase și mișcări sociale,* cit. În același volum, asupra acestor probleme, vezi și contribuțiile lui A. Pizzomo, / *Ceti medi nel meccanica del consenso* , pp. 35 și urm. și M. Paci, *Mercato del lavoro e struttura sociale,* p. 53 și urm.

14 Despre aceste aspecte, vezi cel mai recent P. Pezzino, *„Societatea violenței de stat: Nașterea și dezvoltarea paradigmei mafiei”* și I. Sales, *„Camorra”.* Editori Riuniti, Roma, 1988.

15 Pentru o evaluare generală a strategiei comuniste în anii 1970, vezi și N. Tranfaglia, ¿a *crisi italiana,* cit. Observația despre „democrația consociativă” și cazul olandez este în E. Alberoni, *Movimenti sociali e società italiana,* în C. Carboni (ed.), *Classes and Social Movements,* cit., pp. 136 și urm.

[6] *Ibidem, p.* 139 ·

17 În legătură cu aceste aspecte, vezi G. Galli, *Istoria Partidului Armat. 1968-1982,* Rizzoli, Milano.
1986, Suntem de acord că incidentul terorist a contribuit la o stabilizare obiectivă a echilibrului politic în favoarea „centrului” moderat. Dar dacă aceasta semnifică în mod necesar și un proiect de stabilizare din partea clasei conducătoare italiene, așa cum afirmă G.G. Migone în editorialul *revistei Index* din noiembrie 1988 și în eseul său din acest volum, rămâne de demonstrat prin argumente factuale.

18 Din păcate, există o lipsă de cercetări satisfăcătoare asupra culturii muncitorilor italieni . Vezi, însă, documentele publicate de L. Castellano, editate de L. Castellano, *Aut. Op. History and Documents: from Potere Operaio to Autonomia Organizzata.* Vezi și G. Bechelloni, *Culture and Ideology of the New Left.* Comunità, Milano, 1973. În G. Guizzardi și S. Sterpi (eds.), *La società italiana,* cit., se poate citi un eseu de S. Galante care conține multe informații interesante despre cultura muncitorilor, dar și evaluări cu care nu sunt de acord cu privire la relația dintre Potere Operaio și lupta armată din anii următori .

1 ^ Vezi în acest sens poveștile de viață culese în D. Novelli și N. Tranfaglia, *Vite sospese,* cit.; nr. 2, 1988, din *Rivista di storia contemporanea* , care conține eseuri de B. Guidetti Serra și L. Passerini despre unele povești de viață ale unor foști teroriști; nr. 2, 1988, din *Polis* , care publică trei avanpremiere interesante ale cercetării în desfășurare de Institutul Cattaneo din Bologna despre poveștile de viață ale teroriștilor „negri” și „roșii”, scrise de Donatella Della Porta, Luigi Manconi și Claudio Novaro.

[20] Despre acest aspect vezi G. Galli, *Storia del partito armato,* cit., care vorbește în mod explicit despre un „guvern invizibil” și G. De Lutiis, *Storia dei servizi segreti in Italia,* Editori Riuniti, Roma, 1984.

[21] Diversi autori, *De ce Aldo Moro,* Editori Riuniti, Roma, 1988.

[22] Alături de M. Gaileni (ed.), *Report on Terrorism,* cit., vezi cele trei volume publicate de Institutul Cattaneo din Bologna: D. Della Porta (ed.), *Terrorism in Italy,* Il Mulino, Bologna, 1984; D. Della Porta și G. Pasquino (ed.), *Terrorism and Political Violence* , Il Mulino, Bologna, 1983; G. Pasquino (ed.), *The Test of Weapons,* Il Mulino, Bologna, 1984.

[23] G. Galli, *Istoria Partidului Armat,* cit., *passim.*

[24] Despre evoluția Partidului Socialist în anii 1980, vezi P. Mieli, „ *Criza centrului - stânga: alternativa, noul curs socialist”,* în G. Sabbatucci (ed.), *Istoria socialismului,* Il Poligono, Milano, vol. VI, pp. 147-354. Pentru ° interpretare parțial diferită, vezi introducerea mea la T. Codignola, *„Scrieri politice”,* La Nuova Italia, Florența.
1987 .

O. G. Rescigno, **Realitate socială și cadru instituțional în societatea italiană după '68*,* în G. Guizzardi și S. Sterpi (ed.), * *Societatea italiană*,* cit., pp. 527-547, în special p. 529.

26 *ibid.,* pp. 533 și următoarele.

27 *Ibidem,* pp. 540-541.

28 În acest sens, vezi în special eseurile adunate de A. Mosconi în numărul din ianuarie-iunie 1988 al revistei *Inchiesta* , dedicate în mare parte temei „Opinia publică și criminalitatea : ce alternative la închisoare".

29 Pentru aceste evaluări, vezi P. Murialdi, *Istoria jurnalismului italian,* Gutenberg, Torino, 1987 și N. Tranfaglia, «Evoluția mass-media și particularitățile sistemului politic în Italia republicană», *Studi storici,* nr. 1, 1988, pp. 43 și următoarele.

'68 ȘI SISTEMUL POLITIC ITALIAN

de Gianfranco Pasquino

Există multe perspective din care se poate analiza problema relației dintre '68 și sistemul politic italian.

Într-adevăr, pe de o parte, ambiguitatea substanțială a anului '68, chiar și în acest domeniu, necesită o atenție profundă la detalii și nu doar o concentrare asupra marilor diviziuni (de exemplu, mișcările-instituții).

Pe de altă parte, anul '68 se situează între sfârșitul unei faze politice și începutul alteia. Într-adevăr, chiar anul '68 semnalează această tranziție. Dar tocmai din acest motiv, este impregnat atât de vechi, cât și de nou, ceea ce face dificilă identificarea precisă a temelor specifice ale anului '68 în raport cu tendințele mai largi și, astfel, ulterior, evaluarea moștenirii sale asupra sistemului politic actual și a politicii contemporane.

În final, ar fi poate util să se procedeze la o comparație care să evidențieze caracteristicile fundamentale ale sistemului politic italian din 1968 și cele din 1988. Totuși, pe de o parte, este mai potrivit ca această comparație să rămână implicită, pentru a nu deveni pedantică; pe de altă parte, este absolut esențial să se evite teama de a atribui *toate* schimbările anului '68 (sau, dimpotrivă, de a nega că *orice* schimbare este atribuibilă anului '68: cele două versiuni ale *magmaticului '68* care au schimbat sistemul fără ca nici '68, nici sistemul să-și dea seama de asta , și '68-ul *trădat ,* cu potențialul său încă intact sau, în orice caz, neexploatat).

O astfel de comparație ar necesita probabil și o periodizare. Abordarea aleasă aici, deși cu considerabilă nedumerire și precauție, își propune în schimb să abordeze în linii mari câteva teme esențiale și, prin intermediul acestora, să evalueze impactul anului '68 și moștenirea sa, atât pozitivă, cât *și* negativă.

Granițele politicii

Keynesianismul și statul bunăstării extinseseră deja considerabil sfera - politicii sau cel puțin sfera intervenției statului. Însă, după cum se știe, nu toată politica coincide cu ceea ce face statul și nu toată activitatea statului este neapărat politică (poate fi, de fapt, administrativă). Teoria liberală își conturase însă propria sferă politică adecvată în care, în linii mari, instituțiile, partidele (și sindicatele) și societatea civilă se confruntau și interacționau în spații destul de bine definite și cu reguli destul de bine respectate. Prin urmare, teoria liberală însăși s-a trezit nevoită să se confrunte cu noutatea tranziției de la un stat clasic sau cvasi-liberal la un stat bunăstării intervenționist în economie și cu toate inovațiile politice practice și teoretice pe care le-a implicat aceasta. Anul 1968 a erupt într-un moment în care procesele subiacente avansaseră deja suficient de mult, dar evaluarea lor , în ceea ce privește consecințele lor generale pentru sfera politică, a fost cu siguranță inadecvată.

Pozițiile exprimate sunt numeroase și suficient de diverse pentru a merita o atenție considerabilă, deși schematică.

Există persoane, precum Habermas, care pledează pentru estomparea granițelor dintre stat și societatea civilă. Dispariția sferei opiniei publice, separată de cea a statului și a instituțiilor sale (o dispariție care poate fi definită în diverse moduri, dar care totuși semnalează sfârșitul definitiv al fazei „liberale" a politicii, caracterizată prin distincția dintre sfere și începutul unei potențiale manipulări de către cei aflați la putere).

Există cei care, pledând pentru o recuperare și revitalizare a teoriei politice democratice, susțin că politica trebuie să pătrundă în mult mai multe sfere și domenii decât simpla competiție între partide sau funcționarea la fel de simplă a instituțiilor. Aceasta este teoria *congruenței* , care (poate și ca o reacție împotriva teoreticienilor prăbușirii democrației în societățile de masă) afirmă necesitatea ca relațiile democratice să pătrundă în societate, ba chiar să o permea, de la familie și școală până la locul de muncă (și că acesta, în mod firesc, este cel mai puternic antidot la tendințele și impulsurile autoritare). În această versiune, pe bună dreptate, politica și-a extins granițele în domenii pe care teoreticienii liberali clasici le considerau în schimb interzise . Trebuie menționat că această extindere teoretică are loc într-o fază care însoțește parțial și urmează parțial extinderea practică a limitelor politicii cauzată de intervenția statului (și atunci, poate, întrebarea care trebuie pusă, și care va fi

pusă mai târziu, se referă la natura intervenției statului, în special - democratizarea economiei, pe de o parte, și gestionarea statului bunăstării, pe de altă parte, cu degenerările sale paternaliste și clienteliste).

Faptul că politica putea, într-adevăr ar trebui, să fie pe primul loc, la comandă, a devenit, în urma Revoluției Culturale, adevăratul slogan al anului '68, indiferent de orice dezaprobare , un slogan majoritar. Dar, așa cum se întâmplă adesea, interpretarea și declinarea acestui slogan se pretează la distincții atente și importante. Este imposibil să începem din nou cu Mao, cu faimoasa și mult citata sa afirmație: „Puterea vine din țeava armei... dar partidul este cel care comandă arma”. Prima propoziție ar părea să exalte controlul politic asupra armatei, exemplificând totodată primatul politicii. Cu toate acestea, în '68 au existat și cei care au crezut doar prima propoziție și au urmat calea trasată de puterea puștii (și chiar dacă, cu siguranță, așa cum subliniază multe studii, aceasta a fost calea care a urmat dizolvării mișcărilor, unele premise, în nerespingerea violenței, a exercitării forței militare brute, armate, pot fi găsite în inima mișcării).

Printre cei care credeau și în a doua parte a propoziției, în primatul politicii, au apărut unele diferențe. În special , a apărut o interpretare a politicii ca participare înțeleasă la persoana întâi: politizarea împinsă până la punctul de a pătrunde nu doar în sferele familiei, școlii și relațiilor de muncă, ci și în sfera privată (acea slogan complex și ambiguu, lizibil în multe feluri: „privatul [sau personalul] este politic”), ca o implicare inevitabilă (care putea fi contrabalansată de o detașare totală). A apărut și o interpretare aparent opusă: cea a imersiunii în social (aparent opusă doar pentru că adesea necesita la fel de mult angajament ca cea mai intensă politizare). În cele din urmă, a rămas constantă o viziune asupra politicii ca o activitate antipartidă, antiinstituțională, antibirocratică, împotriva puterii organizate: o politică a relațiilor și nu a puterii. În oricare dintre aceste contraste, ar fi ușor să detectăm ambiguitățile și, prin urmare, contradicțiile nerezolvate. Și poate că este corect, în acest moment, să încercăm să facem acest lucru, nu fără a încheia această secțiune cu câteva - afirmații rezumative. '68 a intrat în joc într-un moment în care granițele politicii, pe de o parte, se extindeau, pe de altă parte, erau redefinite, depășite și căutau o poziție teoretică și practică stabilă și convingătoare. '68 a fost influențat de această căutare

și a contribuit la ea, dar redefinirea granițelor (și poate a limitelor) politicii este încă în desfășurare. Întrucât este posibil să credem că valul neoconservator a vizat și redefinirea (poate restrângerea) acestor granițe, evaluarea trebuie amânată până la concluzii.

Marile contraste

Deși sfera politică se schimba, poate chiar rapid , aceste schimbări nu se reflectaseră pe deplin (nici în Italia, punctul nostru de referință, nici în restul - democrațiilor occidentale: acesta este probabil motivul pentru care, dincolo de orice potențiale efecte imitative, mișcarea din '68 poate fi analizată dintr-o perspectivă comparativă, întrucât cel puțin în unele aspecte majore, asemănările și diferențele pot fi atribuite unor fenomene comparabile). Într-adevăr, s-ar putea argumenta că sfera politică se deschidea către o societate transformată cultural, social și economic fără a fi dezvoltat instrumentele necesare pentru a face această deschidere eficientă și revigorantă, pentru a o acomoda productiv și democratic, în termeni de influență. De aici și problema.

Aici apare primul mare contrast, cel dintre mișcări și instituții. Interpretat ca un fel de ciocnire mortală între efervescența colectivă, între vitalitatea societății și stagnarea politicii , repetarea unor ritualuri obosite, acest contrast s-a dovedit în mod natural neproductiv. Ceea ce este important, însă, este să afirmăm, pe de o parte, că, cel puțin pentru o lungă fază inițială, spațiul politic pentru mișcări a rămas vast și, pe de altă parte, că problema relației dintre mișcări și instituții rămâne deschisă. Cât despre spațiul pentru mișcări, trebuie menționat că a fost dezvoltat un instrument specific pentru a asigura exprimarea acestora: referendumul (deși în forma sa cea mai slabă, abrogativă; dar, în perspectiva unei ciocniri între mișcări și instituții, tocmai referendumul abrogativ permite mobilizarea societății civile împotriva parlamentului și guvernului). Până în ziua de azi, chiar dacă referendumul nu a constituit elementul specific politicii din '68, caracteristicile sale de instituție a democrației directe îl fac, pe de o parte, expresia unei faze în care mulți au crezut în posibilitatea democrației directe și, pe de altă parte, că potențialul acesteia nu este epuizat și că gama referendumurilor (și a instituțiilor democrației directe) poate fi extinsă în continuare (iar utilizarea și aplicarea lor concretă îmbunătățite).

Opoziția mișcare-instituție a căpătat însă, în cursul anului '68 și pare să păstreze și astăzi, caracteristici specifice care merită clarificări suplimentare în lumina problemei - impactul anului '68 asupra sistemului politic. Într-adevăr, pe lângă dorința de confruntare pentru a dezvălui adevărata față a instituțiilor, coloana vertebrală autoritară a regimurilor doar formal democratice (mai exact, democrația autoritară și metoda sa de toleranță represivă în *stilul lui Marcuse*), mișcările au respins orice formă de *instituționalizare,* văzută ca o trădare a impulsurilor autentice, multiple, durabile și spontane ale mișcării în sine. Deși este complet inutil să intrăm în discuții despre ce înseamnă cu adevărat instituționalizarea, refuzul mișcării de a urma această cale a avut două consecințe negative vizibil semnificative. Prima poate fi exprimată provocator, foarte simplu: interfața instituționalizării este dizolvarea (deliberată și conștientă sau rezultatul unor fenomene care nu țin de controlul mișcărilor) care, tocmai, a marcat multe organizații, de la Potere Operaio la Lotta Continua. Al doilea este marcat în comun de incapacitatea (și lipsa de voință: nu doar vulpea și strugurii, așadar) de a consolida câștigurile, de a marca puncte fără întoarcere și de imposibilitatea de a conserva și îmbogăți o moștenire de amintiri colective (astfel încât '77 nu este deloc continuarea lui '68 prin alte mijloace) și cuceriri colective.

Mișcarea a contracarat adesea calea „reformistă” a instituționalizării cu o viziune „revoluționară” (sau, conform criticilor săi, „palingenică”) a transformării globale, urmărind un standard înalt și respingând etapele intermediare. Totuși, ca dovadă a ambiguității fundamentale a mișcării, în multe cercuri, cu siguranță în sfera sindicală, pe care mișcarea nu a criticat-o întotdeauna, așa-numita practică de „țintire” era susținută în aceeași perioadă. Tradusă în limbajul instituționalizării, această practică însemna consolidarea progreselor obținute de-a lungul timpului și construirea pe fiecare dintre ele.

Instituționalizarea înseamnă, de asemenea, stabilirea și respectarea regulilor de comportament, acțiune și relații. În mod tipic, '68 a căutat să fie și a fost o mișcare care a încălcat regulile formale, practicile birocratice, ritualurile și miturile. Dar, la fel de tipic, s-a trezit nevoită să se confrunte cu construirea de noi reguli, noi practici, noi ritualuri și mituri. Având în vedere opoziția dintre democrație și birocrație și identificând în special organizațiile politice și sindicale ale stângii ca fiind birocratice, '68 a căutat să evite toate acele proceduri de discuție și luare a deciziilor tipice partidelor politice și sindicatelor . De aici, cel puțin în principiu, revendicarea puterii,

a întregii puteri decizionale, către adunare (de unde și critica reprezentanților și a formelor de democrație reprezentativă, care este legată, deși parțial, de favoarea arătată formelor de democrație bazate pe referendum). Mai mult, în cadrul adunării și al proceselor sale decizionale, găsim modalități foarte clare de exprimare a referendumurilor (deși cu un organ decizional supus unor fluctuații imprevizibile și incontrolabile). „Toată puterea adunării" este un slogan cu o forță critică puternică, dar capacitatea sa de restructurare democratică este, în cel mai bun caz, dubioasă și controversată; în cel mai rău caz, este complet contraproductivă.

Mai mult, ceea ce are loc în climatul adunării nu este un proces de participare extinsă și influentă, ci mai degrabă un proces de delegare mai mult sau mai puțin conștientă, precedat și însoțit de o manipulare propriu-zisă, adesea destul de conștientă și deliberată, din partea liderilor adunării (mai devreme sau mai târziu, liderii mișcării în sine). Este adevărat că exproprierea adunărilor de partid și sindicate avusese deja loc pe baza unor principii bine descrise de Michels. Cu toate acestea, recurgerea la reguli formale putea, în aceste organizații, să declanșeze scandal și, în anumite limite, să îndrepte procedurile. În adunările mișcării, însă, pe lângă delegarea manipulată, ia amploare un alt proces: învestitura plebiscitară a liderilor. Nestudiat suficient în toate aspectele sale (și criticat doar marginal, atunci și acum), procesul de învestitură plebiscitară răspunde multor nevoi operaționale și afective (atunci ca și acum).

Prin ruperea, sau încercarea de a rupe, cu practicile birocratice, criticând formulele democratice ca fiind simple fațade formale, mișcarea se găsește inevitabil expusă tentațiilor plebiscitar-carismatice (ușor de înțeles și analizat folosind instrumentele sociologiei politice a lui Max Weber). Iar relația lider-adunare ajunge să fie produsul inevitabil al criticilor trecutului, în timp ce alternativa viitorului rămâne lipsită de structuri și proceduri . Dacă mișcarea a vrut cu adevărat să construiască o democrație directă, iar această naivitate era parțial împărtășită și răspândită, era ucenic de vrăjitor. Ceea ce contează, însă, este că tendințele spre personalizarea politicii, până atunci, dacă nu absente, cu siguranță circumscrise (paradoxal , mai ales în cadrul stângii, care avea să fie mai târziu, în mare măsură, cel mai dur critic al său: sacralitatea secretarului

Partidului Comunist este poate cel mai semnificativ fenomen), au fost exaltate. Istoria anului '68 este împletită cu numele diferiților lideri ai filialelor locale, a mișcărilor naționale și chiar a celor mai îndepărtate filiale străine. - Personalizarea politicii, a conducerii, încălcarea regulilor sau

abandonarea lor completă: e greu de spus cât de mult din toate acestea s-au întâmplat în sistemul politic italian în ultimul deceniu; e ușor, însă, de observat că o mare parte din ele își au rădăcinile în acele impulsuri, tendințe și înclinații pe care '68 nu numai că nu le-a combătut, ci le-a și hrănit, uneori cu o adevărată automulțumire.

Firește, dacă regulile formale trebuie respinse, dacă organizațiile intermediare trebuie eliminate, dacă puterea trebuie transferată adunării și de acolo liderului, dacă trebuie create organizații compensatorii, atunci, în ceea ce privește cealaltă mare opoziție a centralizării și descentralizării, pozițiile din '68 au conținut întotdeauna o ambiguitate considerabilă. Într-adevăr, o putere puternică nu poate fi contrapusă de comunități fragmentate (chiar dacă ideea unor comunități detașate de controlul național a fost întotdeauna susținută, linia de gândire și acțiune nu a fost cea a descentralizării politico-funcționale, a puterilor, resurselor și responsabilităților, ci mai degrabă cea a dizolvării relației, a autonomiei ca separare), iar direcția practică a mersului era îndreptată spre noi forme de concentrare a puterii (iar liderul nu putea fi decât destinatarul și custodele acestei puteri). Totuși, dacă procesul de separare eșua și liderul nu dobândea contraputere, atunci consecința nu putea fi decât un fel de acceptare a centralismului (care, pe de altă parte, ar fi facilitat cucerirea puterii centrale odată cu asaltul Palatului de Iarnă).

Dacă lăsăm deoparte, deși poate că nu ar trebui, opoziția personal-politică, întrucât aceasta este subsumată interpretării avansate cu privire la extinderea limitelor politicii (știind , de altfel, că personalul devine politic în măsura în care nu numai că extinde limitele politicii, dar transformă însăși modalitățile de implicare în politică, așadar această discuție va trebui revizuită și în concluzii), ultima opoziție importantă privește relația dintre autenticitate și spectacol. Atât în personal, cât și în politic, această relație dificilă, controversată și complexă își găsește o expresie clară, dacă nu transparentă, uneori transgresivă, chiar scandaloasă, în comportamentele și fenomenele anului '68. Dar, tocmai, dacă autenticitatea , în politică ca și în personal, este o nevoie de satisfăcut și un criteriu de evaluare, spectacolul pare un instrument de provocare și un mijloc de comunicare. Adesea însă, încă din '68, provocarea și comunicarea au prioritate față de nevoie și criteriu: spectacolul devine un scop în sine sau un preludiu al altor spectacole până când, oricum, *spectacolul trebuie să continue,* ca în cea mai bună tradiție teatrală, chiar și în fața doliului, iar ficțiunea ia definitiv locul realității.

În felul acesta însă, adevărata față a politicii ca simplu exercițiu al puterii autoreproductive, a democrației ca mască formală a unui regim autoritar, a partidelor și sindicatelor ca organizații birocratice, nu poate fi demascată. Într-adevăr, '68 a contribuit la crearea altor măști, toate sau aproape toate acestea găsindu-și apoi corespondentul pe scena politică. Numărul crescut de actori ar schimba puțin substanța spectacolului; scenariul și-ar păstra multe dintre caracteristicile sale originale.

Pe scurt, ajungând la răscrucea dintre o politică veche ajunsă în *impas* și o politică nouă care se străduia să iasă la iveală, '68 a fost ea însăși parte din veche și parte din nouă, împărtășind toate contradicțiile ambelor lumi. Politica sa antipolitică s-a exprimat în conflicte mari, dar nerezolvate. Mișcările nu au distrus instituțiile, nici nu au vrut și nici nu au fost capabile să devină ele însele instituții. Democrația directă sau de la bază nu a înlocuit democrația reprezentativă și nici nu a măturat birocrația și vechile sale reguli. Adunarea a devenit un loc de participare simbolică și de delegare inconștientă către lider, care, la rândul său, a scăpat de orice control și a anticipat forme de conduită plebiscitare și, poate, carismatice . Imperativele politice au cerut centralizarea puterii, în timp ce impulsurile romantice au împins spre comunități mici, autoguvernate. În cele din urmă, urmărirea unui *public numeros și receptiv* înseamnă că spectacolul, demn de acoperire mediatică, depășește cerințele de autenticitate. '68 este, vrea să fie și rămâne de interes mediatic , iar chiar și violența poate fi foarte utilă în „captarea” atenției distrase și a timpului prețios al mass-media.

Micile transformări

Analizarea anului '68 ca mișcare epocală riscă, pe de o parte, să piardă din vedere toate transformările pe care le-a adus, dar care nu au fost epocale; pe de altă parte, riscă să amâne analiza la presupusa apariție a unui fenomen „carstic”, destinat mai devreme sau mai târziu să reapăre . Calea de mijloc, însă, constă în a înțelege potențialul și relevanța sa, în toate contradicțiile lor, și a le măsura și compara cu ceea ce s-a întâmplat în sistemul politic italian. Cu toate acestea, evaluarea pe deplin a semnificației anumitor transformări și a relației lor cu '68 este o sarcină complicată, dar nu imposibilă și, prin urmare, trebuie încercată cu claritate a intenției și a conținutului.

Transformările au fost mici în dublul sens al

adjectivului. În primul rând, pentru că au afectat, în cel mai bun caz, subsisteme; în al doilea rând, pentru că nu au fost la înălțimea provocării pe care era menit să o aducă '68 - într-adevăr, actorilor și spectatorilor li s-a părut că așa s-a întâmplat. Printre subsistemele cele mai afectate de această provocare, însă, s-a numărat sistemul politic în sine. În special, se poate argumenta că, chiar dacă relația generală care leagă partidele între ele și care aparține sferei instituționale de partid nu s-a schimbat, modurile în care cetățenii și mulți lideri de partid (și multe organizații care se implică în politică) se implică în politică s-au schimbat decisiv. Din punct de vedere tehnic, trebuie argumentat că repertoriul de instrumente pentru participarea politică și comunicarea politică s-a extins și s-a diversificat. De la politica convențională, care s-a desfășurat aproape în întregime în cadrul instituțiilor și în relațiile interorganizaționale, am trecut la o politică care este uneori extrainstituțională, alteori antiinstituțională, dar mai presus de toate care folosește forme heterodoxe de exprimare (ceea ce nu înseamnă neapărat violentă) și forme de comunicare care foarte adesea ocolesc medierea partidelor și a sindicatelor.

De la o distincție destul de precisă a rolurilor între membrii organizațiilor de partid și sindicale și nemembri, s-a trecut la o accentuare mai mică a rolului membrului, la o fluctuație mai mare a numărului de membri înșiși, la o scădere a numărului acestora, la apariția a numeroase organisme, slab instituționalizate, care sunt activate cu ocazia anumitor termene limită, care recurg la forme neobișnuite de luptă, care fragmentează reprezentarea și care își reapropie procesul decizional, care produc , reproduc și schimbă conducerea, al cărei loc

de întâlnire este constituit de adunare, adesea spontană, și al cărei instrument de comunicare este forma aleasă de luptă. Firește, nu vrem să susținem că identikit-ul Cobas este o instantanee a anului '68, douăzeci de ani mai târziu . Ideea este, în schimb, că multe dintre inovațiile introduse de '68 au făcut progrese și au fost - recepționate în moduri diverse, chiar contradictorii, în domenii în care, poate, '68 ca valoare nu era prezentă și nu ar fi putut niciodată pătrunde.

Poate cea mai importantă dintre micile transformări este conștientizarea faptului că politica este o sferă demnă de o atenție deosebită, dar nu exclusivă, capabilă să influențeze, dar nu să determine, un loc al participării semnificative, dar nu atotcuprinzătoare, din care se poate intra și ieși și în care se poate calibra angajamentul și dezangajarea. Confruntată cu cererea de conducere politică și cu imersiunea totală a personalului în politic și invers, aceasta ar putea...

Acesta poate părea un rezultat dezamăgitor. Cu toate acestea, în fața fluctuațiilor, dezangajarea sobră și conștientă care se poate traduce, și într-adevăr se traduce, într-un angajament fluctuant față de probleme concrete din partea unor indivizi și grupuri care nu sunt întotdeauna aceleași, implică cu adevărat o extindere a limitelor politicii în sensul cel mai semnificativ: mai mulți oameni disponibili în mai multe momente ale vieții lor pentru a aborda mai multe probleme .

În cele din urmă, poate paradoxal pentru o mișcare care a reprezentat în multe privințe ultima explozie ideologică, o concentrare de ideologii și nu în ultimul rând ideologia respingerii ideologiilor, este posibil să se observe, printre micile transformări, o înclinație redusă de a ideologiza problemele, o înclinație mai mare de a practica cu adevărat obiectivul în termeni de program și instrumente cu care să îl urmărească. Deși nu există lipsă de înrăiți ideologi (în rândul comuniunii și eliberării, de exemplu, precum și în unele grupuri de fundamentaliști de stânga), aversiunea față de ideologizarea problemelor este astăzi și produsul viziunii transgresive din '68 și al capacității sale de a ridiculiza oficialitatea , ritualul și mitul.

Protest și reformă

Între micile transformări din repertoriile acțiunii colective , care sunt, de asemenea, destinate să lase urme durabile, și transformările majore din politică și instituții, care, în mod fundamental, urmează încă, se află transformările din politică și *politici. Trebuie* subliniat imediat, însă, că acestea au fost tocmai transformările pe care '68, în mod repetat și mai ales în ceea ce privește sistemul de învățământ, le-a respins ca prim pas pe calea nedorită spre instituționalizare. Mai mult, ar fi destul de reductiv să vedem '68 doar ca pe o mișcare de protest care cere *politici* adecvate (așa cum, într-adevăr, s-a făcut admirabil). Însă, fără a adera la reducționismul *politicilor* și, prin urmare, la o relație „protest-reformă" încă nedemonstrată, trebuie să ne punem întrebarea dacă '68 a dus la transformări în cantitatea, calitatea, conținutul și modalitățile politicilor publice.

În absența unor cercetări detaliate care să abordeze chiar această întrebare, nu este nici posibil, nici de dorit să oferim un răspuns satisfăcător. Într-adevăr, cel puțin până acum, cercetarea s-a

concentrat în primul rând, dacă nu aproape exclusiv, pe partea de intrare - cererile și mișcările politice - în detrimentul părții de ieșire - răspunsurile și instituțiile politice. Și acest dezechilibru nu poate fi remediat cu puținele observații și reflecții necesare. Mai mult, însăși posibilitatea de a întreprinde o analiză aprofundată în ceea ce privește *politicile* a fost împiedicată de cercetătorii mișcărilor, preocupați de definirea modalităților de cerere și recunoaștere a identităților colective și de exprimarea cererilor nenegociabile și, prin urmare, de obicei non- *politice.*

În termeni foarte generali, însă, se poate afirma că prăpastia dintre protest și reformă, din mai multe motive, nu în ultimul rând lipsa de voință a mișcării din 1968 de a negocia, a rămas foarte mare. Chiar s -a adâncit; iar acolo unde această înstrăinare nu a avut loc, aceasta s-a datorat mai mult deciziilor autonome ale autorităților responsabile de rezultate decât presiunilor din partea mișcării. S-ar putea chiar argumenta că, pe frontul reformelor, situația din 1988 pare - considerabil mai rea decât cea din 1968. Cu toate acestea, înrăutățirea nu pare a fi atribuibilă direct, sau poate chiar indirect, anului 1968. Așa cum, în sfera politică, '68 se afla la răscrucea dintre vechea politică care murea, dar nu murea , și noua politică, cu contururi nedefinite și strigăte slabe, în sfera economică, impulsul propulsiv al keynesianismului se consuma fără ca o alternativă viabilă să fi apărut nici atunci, nici acum (astfel încât John Goldthorpe poate defini pe bună dreptate faza actuală drept un *impas keynesian*) și, în sfera socială, apăreau toate dificultățile de finanțare și administrare a statului bunăstării.

Dacă „protestul” din '68 poate fi definit ca o revendicare a *cetățeniei depline,* sfârșitul oricărui autoritarism în școli, la locul de muncă, în societate și în politică, atunci „reforma” ar trebui să constea în extinderea, protejarea și promovarea unor forme de *cetățenie mai largi, mai diverse, mai precise, dar totuși globale (* în versiunea mai atractivă și mai bine motivată a lui Michael Walzer și, doar parțial, în cea a lui Ralf Dahrendorf). Firește, „contrareforma” trebuie văzută în schimb în toate acele mișcări neoconservatoare și populiste care au cuprins democrațiile occidentale și au preluat puterea în țările anglo-saxone. Chiar și în acest caz , însă, nu se poate deduce o relație cauză-efect - - rămâne adevărat că „revoluțiile” incomplete generează reacții adverse .

Prin urmare, contribuțiile anului '68 la sistemul politic și schimbările pe care le-a putut introduce trebuie privite și analizate, așa cum s-a menționat la începutul acestui articol, sub titluri diferite. S-ar putea începe cu triada clasică a sistemului politic italian - partide, instituții, societate - și s-ar putea examina dacă și în ce direcție au avut loc schimbări în fiecare dintre acești actori, toți provocați într-o oarecare măsură de '68. Dar s-ar putea și ar trebui să se analizeze și să se evalueze și unele schimbări - poate mai profunde, cu siguranță mai intangibile, dar nu mai puțin reale - în limitele politicii, în cultura politică și în modul în care se desfășoară politica. Într-adevăr, partidele, instituțiile și societatea s-ar putea să se fi schimbat puțin în structurile și fețele lor vizibile. Dar s-ar putea să se fi schimbat semnificativ în domeniul lor de activitate, în modul lor de acțiune, în motivațiile și în valorile lor. Aceasta deschide un câmp de cercetare care a fost explorat doar parțial și trebuie abordat cu extremă prudență.

În toamna anului 1968, coaliția de centru-stânga a intrat într-o criză guvernamentală. Aceasta a fost reconstituită mai întâi cu o coaliție creștin-democrată cu un singur partid, apoi cu formarea unui alt guvern de centru-stânga, condus, firește, de creștin-democrați. În toamna anului 1988, coaliția de guvernare era o coaliție de cinci partide condusă de creștin-democrați. Efectele anului '68 asupra sistemului politic, cel puțin din perspectiva coalițiilor de guvernare, au atins apogeul odată cu alegerile din 1976 și cu formarea guvernelor Solidarității Naționale (care, trebuie recunoscut, nu au răspuns pe deplin așteptărilor și preferințelor mișcării, dar care au fost martorii unor schimbări politice și electorale importante).

În ceea ce privește partidele, unele dintre ele, în special Conferința Episcopală Națională Italiană (PEI), au fost inițial revigorate de contribuția numeroaselor franje ale mișcării, în timp ce altele au exploatat impulsul mișcării. Însă, din punct de vedere structural, partidele au rămas organisme extrem de birocratice, iar din punct de vedere cultural, și-au schimbat puțin abordarea față de politică (și, dacă și când au făcut-o, ca în cazul Partidului Socialist, au absorbit tocmai tendințele către o politică nereglementată, o politică bazată pe adunare și supremația liderului pe care însăși reflecțiile exponenților '68 le-au identificat ca fiind negative). Din punct de vedere politic, reducerea spațiului partidelor, prezența lor în ocupații și împărțirea terenurilor în parcele s-au produs doar într-o măsură foarte mică și nu neapărat în beneficiul societății civile (ci, mai degrabă, al unor mari concentrări de putere sau al unor minorități plasate strategic).

Pe de o parte, '68 a arătat puțin interes pentru instituții, în timp ce, pe de altă parte, le-a contestat direct. Dar nu se poate spune că a avut o cultură a instituțiilor, în sensul aprecierii valorii regulilor, procedurilor și

structurilor ca depozitare de resurse și memorii colective. Astfel, prăbușirea vechilor rituri birocratice nu a fost însoțită de nicio încercare de reconstrucție - în ciuda faptului că întreaga dezbatere privind reforma instituțională și constituțională avea să aibă loc după și dincolo de orizontul lui '68. Într-adevăr, mișcarea pare să creadă mult mai mult în posibilitatea și oportunitatea de a smulge puterea din mâinile partidelor și de a o conferi societății organizate, decât în instituții, considerate pe bună dreptate pradă partidelor, dar subevaluate pe nedrept în potențialul lor.

Spațiile de libertate deschise de centru-stânga au fost pe deplin exploatate până în '68. Însă este îndoielnic că extinderea drepturilor civile și a cetățeniei, care a avut loc cel puțin până în 1976, a fost modelată de '68 și poate fi atribuită eforturilor sale conștiente. Și aici, tendința de a subestima instituționalizarea , sub forma recunoașterii drepturilor și a adoptării de legi, a împiedicat implementarea unei operațiuni de susținere a dinamicii sociale și, astfel, a deschis calea pentru contra-operațiuni de retragere. Iar ceea ce se întâmplă în societate astăzi poartă semne foarte contradictorii: o căutare de spații de libertate și locuri de cetățenie, dar și de fragmentare și corporatizare; de interese generale și transversale , dar și de interese particulare și locale (iar ambiguitatea esențială a lui '68 *, care* conținea și alimenta multe dintre aceste contradicții, reapare).

Această comparație pripită și superficială riscă să rateze însăși „specificitatea” anului '68, și anume ambiția sa de a crea noi căi pentru politică, de a-i schimba direcția, de a o deconstrui și restructura , de a o slăbi și rafina, pe scurt, de a o redefini substanțial și cuprinzător: de la politica veche la cea nouă. Cât de mult a rămas sloganul deasupra realității care a apărut în ultimii douăzeci de ani?

Un rit de trecere

Cei care acceptă interpretarea ciclică a politicii pot considera '68 ca un ciclu intens de implicare, participare și influență politică. Privind în urmă, pot atribui un caracter similar de implicare ridicată perioadei 1944-1948, iar privind în

perspectivă, așa cum a făcut Alberoni într-un articol din *Corriere della Sera,* pot chiar încerca să prezică o mișcare în '88 (sau '98). Realitatea pare a fi puțin mai complicată și nu se preface ușor nici unei

interpretări ciclice, nici integrării unui val lung, nici interpretării unui proces progresiv, fără sfârșit. Astfel, dacă cheia înțelegerii acesteia o reprezintă limitele politicii, trebuie susținut în același timp că '68 a fost o mare mișcare de extindere a limitelor politicii și că, în prezent, asistăm la un proces comun de îngustare a limitelor politicii și de redefinire a acesteia. Din această perspectivă, cel mai semnificativ rezultat al anului '68 este probabil existența unui vast potențial de implicare politică, activat din când în când pe teme specifice (mediu , pace, droguri), dar care respinge implicarea colectivă, hiperpolitică și atotcuprinzătoare. Domeniul de aplicare al acestei disponibilități este mai larg decât în trecut și mai puțin înclinat spre mobilizarea subordonată, mai convins că personalul este politic și, poate tocmai din acest motiv, mai hotărât să mențină spații de intimitate în ceea ce privește partidele, sindicatele, mișcările și chiar instituțiile. Prin urmare: nici extinderea, nici restricționarea limitelor politicii, ci mai degrabă flexibilitatea lor sporită, pe de o parte, și o înclinație a actorilor de a le traversa frecvent, în ambele direcții, pe de altă parte. Și acest rezultat a fost posibil în propunerile din '68, chiar dacă nu a fost împărtășit pe scară largă.

Discuția despre cultura politică este mult mai dificilă. Oricât de convingătoare ar fi, abordarea lui Ronald Inglehart și distincția sa între valorile materialiste și postmaterialiste abordează doar o parte a problemei. Nu numai că poate fi oprită tendința spre afirmarea valorilor postmaterialiste, dar impulsul spre autorealizare personală poate coexista cu elemente ale materialismului

(lege, ordine și o economie productivă), doar pentru a fi redefinit ulterior. În orice caz, '68 este atât produsul apariției acestor valori postmaterialiste, cât și actorul care a căutat să le modeleze, să le răspândească și să le traducă în practici concrete. Încă o dată, poate cea mai bună modalitate de a evalua ce s-a întâmplat de fapt este să recunoaștem că valorile postmaterialiste sunt într-adevăr mai prezente în cultura politică italiană, dar că nu toată prezența lor, nu toată difuzia lor, nu toată influența lor (eventuală) poate fi atribuită anului '68. Într-adevăr, noua cultură politică s-a redefinit parțial în contrast cu unele tendințe ale anului '68: un angajament politic excesiv de împovărător, o anumită acceptare a - violenței, o viziune globalizantă și imparțială asupra realității politice naționale și internaționale (bineînțeles, în ciuda diferențelor de lectură, analiză și interpretare ale diferitelor grupuri). Oricât de laborios , în sistemul politic italian pare să se contureze o cultură politică a diferenței , care poate fi urmărită până în '68 doar ca o reacție împotriva unei culturi politice a totalității.

În cele din urmă, în ceea ce privește modul în care se desfășoară politica, este probabil ca elementele plebiscitare, deciziile forțate și accente spectaculoase să poată fi urmărite până în '68. Dar atunci, accentul lor era pus pe transgresiv, iar ținta lor era politica birocratică. Astăzi, accentul nu mai este transgresiv, iar aceste forme politice sunt pe deplin integrate , ba chiar aproape o parte integrantă, a modului de a face politică bazat pe partid și birocratic. Acest lucru se datorează, în mod firesc, și incapacității noii politici din '68 de a înlătura vechiul; se datorează supraviețuirii vechilor instituții, deși slăbite; se datorează scăderii generale a tensiunii în societatea civilă și reticenței acesteia de a se mobiliza pentru obiective generale, precum și capacității liderilor de partid de a exploata valul favorabil al simbiozei pe care și-o doreau.

Pe scurt, se poate argumenta că, în ceea ce privește relația și influența sa asupra sistemului politic italian, '68 a constituit în esență o fază de ruptură care a venit la sfârșitul unui proces și ar fi putut deschide un altul. Noul proces a fost deschis, însă, doar foarte parțial. Aspectele sale cele mai inovatoare au fost reabsorbite. Ruptura a rămas în multe sfere politice, cum ar fi contestarea organizațiilor birocratice, fără reconstrucție. În cel mai bun caz, '68 a prefigurat un viitor de destructurare a sferei politice , un viitor care ar fi putut veni. Sau, a venit deja și nu este deloc plăcut și nici binevenit.

Referințe bibliografice

S. Berger, 1979, «Politică și antipolitică în Europa Occidentală în anii șaptezeci», *Daedalus,* Winter, pp. 27-50.

B. Cooper, A., Kornberg și W. Mishler (ed.), 1988, *Renașterea conservatorismului în democrațiile anglo-americane,* Duke UP, Durham (NC).

R. Dahrendorf, 1987, *Fragmente eines neuen Liheralismus,* Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart; tr. ea. *Pentru un nou liberalism,* Laterza, Bari, 1988.

N. Dalla Chiesa, 1984, *Left-Wing Terrorism,* în D. Della Porta (ed.), *Terrorism in Italy,* Il Mulino, Bologna, pp. 293-330.

C. Donolo și E. Fichera, 1988, *Căile inovației: Forme și limite ale raționalității politice ,* Feltrinelli, Milano.

Y. Ergas, 1986, *În rețeaua politicii: feminism, instituții și politici sociale în Italia anilor 1970,* Angeli, Milano.

A. Gigliobianco și M. Salvati, 1980, *Maiul francez și toamna fierbinte italiană: răspunsul a două burghezii,* H. Mulino, Bologna.

JH Goldthorpe (ed.), 1984, *Ordine și conflict în capitalismul contemporan,* Clarendon, Oxford.

F. Hirsch, 1976, *Limitele sociale ale creșterii,* New York, Twentieth Century Fund, New York; trad. it. *Limitele sociale ale dezvoltării,* Bompiani, Milano, 1981.

AO Hirschman, 1982, *Shifting Implications. Interes privat și acțiune publică,* Princeton UP, Princeton; tr. ea. *Felicità privata e felicità pubblica,* Il Mulino, Bologna, 1983.

D. I. Kertzer, 1988, *Ritual, Politics, and Power,* Yale UP, New Haven-Londra; tr. ea. *Riti e simboli del potere,* Laterza, Bari, 1989.

C. Offe, 1987, *„Provocând limitele politicii instituționale: Mișcări sociale din anii 1960",* în Ch. S. Maier (ed.), „ *Schimbarea granițelor politicului. Eseuri despre echilibrul în evoluție dintre stat și societate, public și privat în Europa",* Cambridge UP, Cambridge, pp. 63-105.

P. Ortoleva, 1988, *Eseu despre mișcările din 1968 din Europa și America,* cu o antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma.

G. Pasquino, 1980, *Criza partidelor și guvernabilitatea,* Il Mulino, Bologna.

Problemele socialismului, 1987, «Noile mișcări sociale», septembrie-decembrie

Probleme ale socialismului, 1987, „Revolta studențească din Italia, Statele Unite și Germania de Vest", supliment la numărul din septembrie-decembrie.

S. Tarrow, 1988, Democrație *și dezordine: politică și protest în Italia, 1965–1975,* Oxford University Press, New York; trad. it. *Democrație și dezordine: politică și protest în Italia, 1965–1975,* Bari: Laterza, 1989.

M. Walzer, 1983, *Sfere ale justiției: o apărare a pluralismului și egalității,* Basic Books, New York; trad. it. *Sfere ale justiției,* Feltrinelli, Milano, 1987.

M. Walzer, 1988, «Cetățenie», *Democrație și drept,* martie-iunie, pp. 43-52.

'68, studenții și mișcarea muncitorească

de Bruno Manghi

1. Subiectul nostru este un caz tipic în care o mulțime de amintiri, mărturii, eseuri și cercetări aglomerează un subiect fără a oferi încă o explicație. Dispunem de cercetări *(în principal* cele coordonate de Pizzomo) și ipoteze teoretice care ating problema (de la analiza claselor și generațiilor realizată de F. Alberoni până la lucrările lui Melucci despre mișcările colective); mai presus de toate, putem conta pe contribuții individuale și fragmente care constituie o vastă bibliografie potențială, pe lângă memorii personale și documente care nu au fost încă consultate.

Ca *amator,* mai degrabă decât cercetător profesionist al subiectului, - intenționez să propun câteva afirmații de pornire pentru consens sau disidență și apoi să încerc să le argumentez.

2. În vasta mișcare colectivă, puternic dominată de tineri și studenți, care a afectat aproape simultan zeci de țări, cazul italian se remarcă prin importanța absolută pe care au căpătat-o rapid chestiunea muncii și conflictul industrial, prin atenția acordată lumii muncii, problemelor de clasă și luptelor sociale. Totul a conspirat în beneficiul sindicatelor, accentuându-le excesiv puterea, prerogativele și carisma. Sindicalismul italian a reușit să canalizeze în sine o mare parte a mișcării care s-a manifestat în rândul muncitorilor, dar și în lumea funcționarilor, în rândul fermierilor și în rândul claselor muncitoare în general, pe o perioadă cuprinsă între iarna 1967 și 1973, culminând cu acordul major din 1975-1976 privind pensiile, plățile de rezervă și plățile de concediere, un acord practic unic în scena sindicală europeană.

Comparativ cu Franța, inovația italiană constă în înființarea pe scară largă

a sindicatelor în toate locurile de muncă de dimensiuni medii și mari, impulsionată atât de negocieri, cât și de legislația de susținere. Trebuie să ne întoarcem la Acordurile de la Matignon, la Legea Wagner și la perioada postbelică din Germania pentru a identifica astfel de fenomene de amploare. Acest lucru a fost posibil și datorită convergenței marilor energii care apăruseră independent în școli și universități pe teme legate de sindicate, forță de muncă și conflict de muncă.

O armonie singulară între cele două lumi a pătruns tumultuos în primii ani, cu siguranță până la sezonul negocierilor din 1973. Această armonie nu numai că a caracterizat în mod evident dezvoltarea mișcării studențești , dar a avut și o influență considerabilă asupra mișcării sindicale. Faptul că „avangarda" studențească s-a angajat în polemici cu sindicatele încă de la început nu subminează teoria armoniei. Ceea ce este important este prevalența treptată, chiar și în rândul studenților, a atenției acordate conflictelor sociale și de muncă din afara mediului lor imediat.

Dacă aceste afirmații sunt acceptabile, întrebarea este de ce s-au întâmplat toate acestea.

3. În primul rând, pare rezonabil să argumentăm că trecutul sindical și trecutul studențesc care au precedat mișcarea colectivă pregăteau de ceva vreme această posibilă întâlnire.

Unul dintre factorii semnificativi a fost lunga perioadă de animare culturală care a caracterizat atât stânga catolică, cât și pe cea seculară, de la sfârșitul anilor 1950 până în perioada analizată. După 1964-1965, în faza cercurilor, grupurilor spontane și revistelor, a existat o difuzare largă a exemplelor franceze (Jean Moulin, Tocqueville). Pe de o parte, stânga creștin-democrată și catolicii neliniștiți; pe de altă parte, produsele mai puțin standard ale culturii comuniste, inițiativele critice, lumea socialistă variată și controversată a vremii. Este prea ușor să citățm doar episoadele majore (Don Milani), experiențele pe bună dreptate mai cunoscute *(Quaderni Rossi)* sau chiar „maeștrii" non-academici, de la Mazzolati la Capitini și Dolci.

Este probabil, însă, ca această perioadă prelungită să fi avut un efect formativ asupra elitelor organizațiilor universitare și, în același timp, asupra generației care se pregătea să concureze pentru conducerea celor trei

confederații, începând cu sindicalismul industrial renascut. Aceste elite mici, dar răspândite, au ajuns să se întâlnească în aceleași săli de conferințe din provincii sau orașe mari și au fost inspirate de o activitate culturală cu atât mai fascinantă cu cât era deliberat non-academică .

În comunitatea studențească, aceste influențe i-au afectat în primul rând pe militanții organizațiilor universitare (Intesa, Ugi, Agi), a căror contribuție la începuturile mișcării a fost documentată pe larg. Aceasta nu îi include, desigur, pe tinerii care nu erau încă implicați direct, dar care se formaseră totuși în asociații catolice de tineret, în cele mai vibrante cluburi de tineret sau în cercurile de opoziție de stânga. Într-adevăr , deși un sentiment de opoziție față de generațiile anterioare era evident când mișcarea era deja consacrată, la început efervescența părea a fi predominant de natură ecologistă.

4. Disponibilitatea muncitorilor și a sindicatelor de a se implica în mișcarea studențească se bazează pe mai mulți factori. Pe unul l-aș numi demografic: trezirea sindicală care a început în 1959-1960 a coincis cu afluxul în sistemul industrial al tinerilor foști studenți, al tinerilor alfabetizați și al tinerilor nu complet străini de lumea educației. Membrii principali ai acestei treziri aveau aproape toți sub treizeci de ani, iar în fabricile din acea vreme, tinerii de cincisprezece și șaisprezece ani erau o prezență tipică și răspândită.

Un al doilea factor privește faza evoluției politice a celor trei sindicate centrale: era inovatoare a lui Novella deschide calea pentru CGIL-ul revizionist; CISL-ul industrial, cu Macario și Camiti, contestă administrația lui Storti, care, la rândul său, acordă minorității spațiu de creștere fără represiune; grupul condus de Giorgio Benvenuto face primii pași din mecanica UIL. Nimic atât de liniar nu se întâmplă în cadrul partidelor, în ciuda tensiunilor care însoțesc centrul-stânga , în ciuda efectelor pe care evenimentele majore ale destinderii internaționale și ale Consiliului le au asupra imaginației politice.

Un al treilea factor este concentrarea tipică a sindicalismului italian asupra studiilor și dezvoltărilor culturale. Referirea la parcursul original al CISL (Universitatea Catolică, Școala din Florența) este evidentă, dar aceasta se aplică și CGIL și UIL, cel puțin în unele cazuri importante. Prin urmare, lipsește o prejudecată muncitoristă clasică. Acest lucru este evident și în accentul pus pe munca nemanuală și prezența semnificativă a lucrătorilor cu gulere albe atât în comitetele interne, cât și în cadrul organizațiilor: sfârșitul anilor 1960 a fost cu siguranță cel mai concentrat pe diversificarea locurilor de muncă și extinderea domeniilor cu gulere albe.

Pe scurt, o caracteristică specifică a clasei muncitoare și a lumii sindicale italiene pare să fi jucat în favoarea „întâlnirii": lunga sa istorie a văzut, alături de curentul sindicalist clasic, insurecții soreliene, motive populiste și influențe leniniste. A văzut mai puțin decât în alte părți motive pur muncitoriste, de tipul celor care se dezvoltă în

comunitățile muncitoare de lungă durată, deși cu unele excepții notabile (zonele textile, oțelăriile, zona Bergamo-Brescia etc.). Studii recente asupra condiției clasei muncitoare ca o condiție tranzitorie ajută la înțelegerea motivului.

5. Atracția sindicatelor și a luptelor industriale pentru studenți nu a fost completă și imediată: la Torino, Trento și, mai târziu, în mișcarea studențească milaneză, ne amintim de luptele celor care doreau să mențină conflictul în cadrul instituțiilor de învățământ. Cu toate acestea, acesta a prevalat rapid și chiar și atunci când - chiar înainte de interesul mișcării pentru „grupuri”, de la Pirelli la Marzotto și Fiat - grupuri de studenți au dezvoltat o atitudine critică față de sindicate, activitatea sindicală, în ce mod și în ce scop, a rămas motivul predominant pentru contactul dintre cele două lumi. Același lucru este valabil și pentru o mare parte din activitatea de cartier, unde muncitorul a continuat să fie evocat ca o figură ideală.

Atracția a fost facilitată de o contingență politică, în care sindicatul s-a prezentat ca fiind din ce în ce mai unit și, mai mult sau mai puțin explicit, și-a contrastat activitatea socială cu acțiunile partidelor; părea pregătit să ocupe spațiile până atunci rezervate jocurilor politice tradiționale. Aluzia imediatității, a acțiunii directe sau cvasi-directe, a intervalelor scurte de timp în care se desfășurau disputele - toate acestea sugerau o cale rapidă și lejeră către chestiunile „puterii ”. Contactul a fost facilitat și mai mult de acel vast teren neutru, nici muncitoresc, nici studentesc, al tensiunilor internaționale, cu mitingurile sale, culorile sale, invectivele sale. O scenă vastă care a anihilat particularul, care a redus diferențele.

Relația, chiar conflictuală, cu sindicatul și cu muncitorii a făcut parte dintr-o călătorie emoțională: „A merge la oameni”, aproape ca și cum ar fi plătit un preț cuvenit, sau pentru a învăța, sau pentru a nega un statut social original considerat vinovat sau slab. Cazurile de intrare în fabrică nu au fost foarte numeroase și într-un fel similare cu experiența preoților-muncitori , dar au fost mult discutate, ca să nu mai vorbim de alegerile celor, absolvenți de liceu sau nu, care au ales mai puțin senzațional munca manuală în loc să urmeze o carieră normală. Chestiunea diviziunii muncii, a muncii manuale și intelectuale, a muncii necesare și a celei innecesare, a fost trăită emoțional și intelectual. A făcut obiectul unor eseuri deliberat utopice (Beccalli și Salvati în *Quaderni Piacentini),* dar și al unui apel la moduri standardizate de îmbrăcare, mâncare, divertisment și viață.

Efectul macroscopic al acestor experiențe a fost difuzarea lor în cercurile

tehnice, științifice și profesionale: avocați, medici, biologi,

magistrați, jurnaliști, ingineri, ca să nu mai vorbim de economiști și sociologi, au experimentat forme de asociere orientate către problemele muncitorilor și cele de la bază. Subiecții de studiu și cercetare au fost intens afectați de toate acestea. Poate că a fost o modalitate de a revendica în cadrul instituțiilor acea respingere a mediului academic și a cunoașterii organizate care caracterizase primele rebeliuni universitare.

Însă, odată ce reuniunea a avut loc, în timp ce lumea muncii organizate (în ciuda semnelor vizibile ale celor întâmplate) și-a continuat propriul drum specific, experiența luptei studențești s-a ramificat în diverse direcții, către politica tradițională, către grupuri, către munca intelectuală, către noi mișcări. O parte din ea s-a revărsat în mișcarea sindicală, uneori oferind sindicatului conducere sau personal, mai des aducând în lumea muncii oameni care, cel puțin inițial, erau pozitiv sensibili la motivele conflictului.

Dacă confruntarea cu dificultățile lumii muncii a slăbit cumva dorința tinerilor de a-și reconsidera parcursul educațional și condiția tinereții rămâne o întrebare la care este dificil să se dea un răspuns bine fundamentat.

6. În ceea ce privește experiența sindicală, contactul cu mișcarea studențească pare să fi avut consecințe notabile care încă trebuie evaluate.

Între timp, descoperirea unor „aliați” neobișnuiți, după un moment inițial de îndoială, a fost însoțită de un sentiment de mândrie și satisfacție (vezi discursul lui Rinaldo Scheda la cel de-al X-lea Congres CGIL de la Livorno). Relația cu studenții a fost primul și cel mai mare simptom al aurei favorabile care a înconjurat luptele sindicale timp de cel puțin opt ani. A întărit, fără îndoială, o serie de iluzii (care sunt, de altfel, tipice oricărei istorii sindicale): subestimarea politicii, exaltarea dimensiunii sociale pure, obsesia pedagogico-politică, tematizarea schematică a puterii (vezi sloganul Congresului CISL din 1968, „Puterea împotriva puterii”). Aceasta a luat forme și mai radicale, grație impunerii unui lexic marxist simplificat excesiv și a unui ritual impunător. Cred, însă, că dimensiunea violenței , care a fost foarte limitată până în 1973 (anii - consensului aproape universal), a putut extrage unele elemente formale din tineri, dar avea rădăcini , motive și tradiții independente de aceștia.

Există, însă, o altă latură a influențelor, care merge de la redescoperirea puternică de către sindicate a școlarizării (cele 150 de ore, în ciuda poverii

așteptărilor politice suprapuse asupra lor), până la valorizarea expresivității-

În '68, studenții și mișcarea muncitorească au fost o sursă constantă de inspirație, comunicare, cercetare și studiu, indiferent de calitatea extrem de diversă a producției. Există experiența , acum uitată, a conflictului modern de muncă dintre muncitorii din industrie (conflictele din Genova și Milano încă din 1968 și tulburările care au început în 1970 în sectorul public și printre profesori). Retorica antifascistă a fost alimentată excesiv, dar sindicatul a fost încurajat , în momente diferite și fără ezitare, să își asume sarcina de a contribui la ordinea constituțională (înmormântările după masacrul de la Piazza Fontana).

Relația cu studenții a întărit astfel vocația civică a sindicalismului italian de a fi ceva mai mult decât un mare grup de presiune a muncitorilor. În același timp, i-a întărit reticența de a se implica în sistemul politic, când propria experiență de excluziune îl conducea deja la o competiție iluzorie cu sistemul politic și instituțional .

În același timp, dominația necontestată a referinței de clasă a redus, după cum știm, conștientizarea diversității, a pluralismului necesar, permițându-ne să întrezărim un răspuns prea simplu la acea anxietate pentru unitate tipică oricărei mișcări sindicale .

Pe termen lung însă, putem presupune că esența profesiei sindicale (negocierea) nu numai că nu a dispărut, iar un inventar al rezultatelor civile obținute ar fi suficient pentru a demonstra acest lucru, dar s-a extins în relațiile sociale mult dincolo de limitele conflictelor industriale, într-o asemenea măsură încât astăzi relația de negociere este atât de extinsă în relațiile sociale încât produce o anumită confuzie și unele întrebări suplimentare.

MIȘCAREA FEMININĂ*

de Luisa Passerini

Complexitatea subiectului este accentuată de stadiul actual al studiilor academice. Pe de o parte, încă nu există o istorie a mișcării feministe din Italia din ultimii douăzeci de ani, așa cum există în alte țări; multe lucrări despre cazul italian sunt parțiale, presărate cu lacune, având în vedere contextul. Această situație este legată de privilegierea altor discipline asupra istoriei în dezbaterile culturale ale mișcării feministe italiene; fără îndoială, filosofia, lingvistica, psihanaliza și psihologia au oferit mai direct materiale și instrumente potrivite pentru susținerea pozițiilor politice. Istoricii italieni, care au produs lucrări de mare interes atât din punct de vedere metodologic, cât și din punct de vedere al conținutului , nu și-au aplicat expertiza în istoria propriei mișcări și, mai presus de toate, nu au folosit-o ca mijloc de luptă politică . Acest lucru dă naștere atât aspectelor pozitive, cât și negative, într-un cadru care poate suferi unele modificări datorită diverselor inițiative în curs (înființarea Societății Italiene a Istoricilor, propuneri pentru centre în cadrul și în afara instituțiilor universitare - și uneori în legătură cu ambele - pentru studii despre femei).

Pe de altă parte, istoria femeilor se confruntă întotdeauna cu o neînțelegere în disciplinele socio-istorice: aceasta trebuie să umple golul lăsat de istoriile generale ale femeilor. În ultimii ani, s-a stabilit presupunerea, cel puțin în practica cercetării, că istoriei femeilor i se acordă în mod liber locul cuvenit (cel puțin la conferințe și în unele reviste) ca domeniu specializat , în timp ce femeile nu apar deloc în toate discuțiile care se definesc drept „generale”. Cred că acest lucru depinde de eșecul istoricilor de a adopta categoria de gen, ceea ce ar implica atât o critică a punctelor de vedere universale considerate anterior, cât și aplicarea, în disciplinele socio-istorice, a genului la...

studiul bărbaților, precum și al relației dintre femei și bărbați și istoricitatea acesteia.

În aceste limite, voi încerca să identific câteva linii care se desprind din - cercetarea efectuată până în prezent și, în același timp, perspectivele de cercetare aferente.

Rădăcinile sociale din anii cincizeci și șaizeci

Generațiile de femei care aveau să dea naștere mișcării sau să fie implicate în ea, strict vorbind, s-au născut între sfârșitul anilor 1930 și începutul anilor 1950. Pentru a analiza dezvoltarea lor, ar fi, așadar, necesar să examinăm istoria culturală și socială a Italiei de la ultimii ani ai regimului fascist încoace. Această abordare ar necesita, de asemenea, o perspectivă dinamică asupra schimbărilor în structura de clasă din ultimii cincizeci de ani, pentru a contracara clișeul pripit conform căruia mișcarea feministă era compusă predominant din membre ale claselor de mijloc; această etichetă ascunde, de fapt, o eterogenitate considerabilă a originilor sociale, care ar merita explorată.

Studiile existente au evidențiat două procese fundamentale care implică acele generații de femei. Primul este alcătuit din fenomene de schimbare profundă a comportamentului cotidian, care s-au manifestat în anii 1950 și pe care le-am putea defini colectiv drept mișcări emancipatori informale. Acestea includ adoptarea de noi obiceiuri, în primul rând în consum - iar acest lucru - privește într-un fel mase vaste de femei aflate în mișcare, inclusiv prin emigrare; este suficient să ne amintim exemplul zestrei făcute de Alberoni - consumul care are legătură cu corpul, casa și mijloacele de transport. În al doilea rând, acestea includ mici schimbări zilnice în modul de a se comporta și de a trăi: ieșitul, plimbarea pe stradă, călătoriile, fumatul; până la anxietatea încă parțial inexplicabilă legată de comportamentul sexual, de acel set vag de obiceiuri la care face aluzie o expresie populară la sfârșitul anilor 1950 : „libertatea iubirii”.

Acest proces major este însoțit de un altul, definit ca marginalizarea politică a femeilor, în comparație cu anii Rezistenței și perioada Republicii. Câteva elemente ale acestui al doilea proces au fost expulzarea muncitoarelor din fabrici, declinul reprezentării feminine în parlament și stagnarea inițiativelor legislative favorabile femeilor. Simonetta

Piccone Stella a observat că, simultan cu aceste fenomene, a existat paradoxul campaniilor pentru educarea femeilor moderne, care au plasat Italia pe același nivel cu alte țări occidentale. Această tendință generală a accentuat lipsa canalelor de reprezentare și a lăsat la latitudinea indivizilor să găsească modalități de a influența realitatea.

În anii 1960, pe măsură ce tendințele menționate anterior s-au dezvoltat și s-au schimbat, se puteau deja întrezări aspecte care reprezentau mai specific asumări de responsabilitate la nivel de gen. De cele mai multe ori, acest lucru era complet implicit: anumite practici din cadrul asociațiilor catolice (discuții comune asemănătoare conștientizării, experiențe de leadership și asistență socială) ar putea părea astfel, privind în retrospectivă; așa cum demonstrează amintirile autobiografice ale femeilor și bărbaților, aceste practici conțineau disconfort și euforie legate de percepțiile diferenței de gen. Astfel, lumea - solidarității și a conflictului în relațiile dintre egali, forțați să se apere de opresiunea comunității adulte, fusese implicită .

Însă au apărut unele comportamente explicite. Să luăm în considerare istoria tulbure a romanului *„Al doilea sex" de Simone de Beauvoir* , publicat în Franța în 1949, interzis de Biserica Catolică și tradus în italiană în 1961. Lectura acelei cărți și discuțiile informale pe care le-a stârnit au reprezentat etape de transformare pentru unele femei. Și mai ales în jurul anilor 1965-1966, astfel de lecturi păreau să se coaguleze în noi sensibilități. Mă gândesc, de asemenea, la texte diverse precum *„Condiția feminină" de Giovanni Cesareo,* publicată în 1963 și, bineînțeles, la cartea crucială a lui Betty Friedan, *„Mistica feminină",* a cărei primă ediție italiană a fost în 1964. Cartea respectivă exprimă bine climatul vremii: combină critica la adresa familiei americane cu dedicarea autoarei față de propria familie: „Către Carl Friedan și copiii noștri Daniel, Jonathan și Emily". Ea asociază denunțarea integrării în sistem cu o sugestie fundamentală: educația, iar pentru femeile care au avut-o deja, dar nu au luat-o niciodată prea în serios, „primul lucru de făcut este să se re-imerseze intens în științele umaniste". Dimensiunea culturală este locul unde putem înțelege efervescența femeilor în această fază, ca o primă orientare către descoperiri și afirmații ale subiectivității.

Această marcă poartă și amprenta a ceea ce a devenit obișnuit să fie considerat precursorul mișcării feministe din Italia (dar aici domeniul este deschis cercetării): grupul Demistificazione dell'Autoritarismo (Demau), care în jurul anului 1966 a inițiat o critică a emancipării organizațiilor feminine precum UDI și a discutat despre opresiunea pe care aceasta avea să o definească ulterior

drept patriarhală.

Pot fi amintite trei elemente ale acestei experienţe, în raport cu obiectivele lucrării mele: că se angajează într-o critică internă a culturii (aşa cum, după cum a remarcat Maria Luisa Boccia, ar face şi Rivolta Femminile: adică, un prim pas - în consonanţă cu spiritul lui '68 - este de a respinge cultura dominantă prin autoconfruntare: Hegel cu Hegel sau Freud cu Freud); că plasează tema autoritarismului în sens larg în centrul său şi, prin urmare, va fi spontan „în competiţie" cu '68; că este, pentru anumite perioade, un grup mixt.

Ridic acest ultim punct deoarece cred că este important să începem să ridicăm problema rolului anumitor bărbaţi în mişcarea feministă la nivel istoriografic, chiar şi în Italia. Aceasta din urmă a abordat în general problema la nivel simbolic, deci într-un sens foarte larg (privirea masculină prezentă la femei chiar şi atunci când se întâlnesc). Ar fi interesant, însă, să o studiem dintr-o perspectivă istorică şi antropologică. Există numeroase indicii în această direcţie: unele figuri masculine au jucat un rol important în perioada timpurie a mişcării feministe, care practica separatismul doar parţial: Demau a prevăzut şi emanciparea bărbaţilor; încă din 1972, unul dintre textele importante ale mişcării feministe din Italia, *La conscien za di spiegata (Conştiinţa celor exploataţi),* a fost scris în colaborare de patru femei şi un bărbat. Voi reveni asupra acestei teme mai târziu, în legătură cu mişcarea deja consacrată.

'68

Am argumentat în altă parte o interpretare a anului '68 ca emergenţă a subiectivităţii, un proces de lungă durată în care vocea subiecţilor individuali se împleteşte cu praxia subiecţilor colectivi. În cadrul acestei interpretări se află o primă ipoteză privind relaţia dintre '68 şi feminin: că '68 reprezintă, într-un fel, o feminizare în istoria civilizaţiei noastre, o fază în care sunt apreciate aspecte retrogradate în mod tradiţional de cultura noastră la latura sa întunecată şi slabă, inclusiv imaginarul, emoţionalul, singularul, empirismul. Atenţia mişcărilor '68, sau cel puţin a acelor părţi ale acestora care cred că constituie adevărata noutate istorică, la condiţia subiecţilor reali, disponibilitatea de a forma alianţe cu alţi subiecţi ai schimbării sociale exclusiv pe baza propriilor lupte, critica culturii pompoase, sunt toate elemente care indică în direcţia laturii întunecate. Modul în

care acestea sunt implementate accentuează importanța momentului emoțional (îndrăgostirea colectivă despre care vorbesc multe mărturii).

Aceasta este o discuție preliminară, care nu poate fi tradusă brusc într-un context empiric, dar care este în general valabilă într-o istorie a culturilor atentă la fenomenele imaginarului și inconștientului . Determinanții prezentați în ea nu sunt evident universali și eterni: ceea ce una sau mai multe epoci definesc ca aparținând femininului nu este așa în sens absolut. Una dintre caracteristicile anului '68 care confirmă pe scurt această interpretare pe termen lung este androginia manifestată în predilecția pentru anumite imagini (un exemplu semnificativ este protagonista filmului Alessandrei Becchetti, *Della conoscenza*). Este evident că androginia, așa cum apare în relațiile în care nu există o presupunere precisă a diferenței de gen, se exprimă în imagini masculine; cu toate acestea, acestea nu poartă amprenta virilității arogante și omnipotente; dimpotrivă, conțin aproape o nostalgie pentru feminin, într-o convergență între imaginea tânărului bărbat și imaginea femeii tipică unei culturi patriarhale.

Complexitatea specifică a anului '68 constă în faptul că această apariție a caracteristicilor feminine la nivel general coincide cu respingerea empirică, de către mulți indivizi și grupuri, a figurilor feminine concrete, în special a celor materne și, în general, a celor din generațiile imediat precedente. Astfel, s-au instaurat conflicte între marile puteri care aveau să se concretizeze abia în deceniile următoare .

Toate acestea sunt însoțite, în sfera politică — distincția dintre sferele realității este esențială pentru a înțelege procesele de împletire — de participarea femeilor la mișcarea studențească de o calitate și o cantitate fără precedent, dacă sunt plasate în perspectivă istorică. Apar noi imagini ale managerilor și managerilor intermediari, care, la rândul lor, dau naștere la conflicte între femei, dar care ridică fără echivoc problema nu doar a diferențelor, ci și a ierarhiilor dintre femei. Semnificația acestui fapt nu a putut fi recunoscută la vremea respectivă, din cauza ideologiei predominante a egalității (pentru acest punct, mă refer la prezentările lui Cesare Pianciola și Franco Sbàrberi, pe de o parte, și la ale mele, pe de altă parte, susținute la Centrul Gobetti în primăvara anului 1988).

În 1968, politica s-a împletit cu noi forme de interacțiune socială (ocupații, muncă la comandă la scară mică, managementul școlar și viața comunitară) care erau foarte importante pentru femei, ca o experiență de evadare, cu toate greutățile ei, din destinul familiei. În noua sferă publică care se constituia, chiar dacă doar pe scurt, femeile s-au experimentat parțial, implicit, ca subiecte sau potențiale subiecte, în unele cazuri, chiar ale antagonismelor dintre...

După '68, disconfortul femeilor nu va putea înceta să iasă la iveală sau cel puțin să se confrunte cu suferințe din ce în ce mai acute.

Căci este adevărat că, în acel climat de mare inovație, femeile, unele mai mult decât altele, au trăit momente de euforie și umilință, de autorecunoaștere și nedumerire, odată cu debutul unor transformări profunde . Însă individul, care în circumstanțele mișcării își simțea atât potențialul, cât și drepturile exaltate și negate, a experimentat în mod similar contradicții amânate pentru viitor . Alternarea democrației și autoritarismului în însăși practica mișcării a alimentat tensiuni și conflicte între grupuri, între indivizi și în interiorul indivizilor.

În Italia, toate acestea sunt articulate și pe baza multiplicității sale municipale. Sper că rapoartele de la sesiunea despre orașe vor evidenția, de asemenea, diversitatea experiențelor femeilor și a relațiilor dintre femei și bărbați în diverse situații. Unul dintre cazurile care mi se pare cel mai interesant este cel din Trento, unde a existat o efervescență de reflecție și coeziune în rândul femeilor înainte de '68 (Collegio delle Dame di Sion); apoi o perioadă de „egalitate" (și aici, figuri interesante de conducere: „Marianella Sciavi era ca Mauro Rostagno", spune mărturia unei femei, deși mărturia Marianellei contrazice într-un fel acest lucru); și, în final, ajungem la una dintre cele mai semnificative și chinuite direcții ale feminismului italian, între feminismul radical, freudianism și marxism. Nu este irelevant faptul că acest grup, Cerchio spezzato, a devenit unul dintre cele germinale la Milano la începutul anilor 1970, un creuzet al mișcării naționale.

Experiența de la Trento vorbește despre o fuziune între inspirația feministă incipientă și mișcarea studențească, despre conștientizare (observați termenul, preferat în acea situație „conștiinței de sine") și viața în comunități conduse de femei, dar amestecate zilnic, ceea ce se reflectă și în politică (comisii privind condiția femeilor). Dar ne aflăm acum în iarna anilor 1968-1969. Faza androgină, deși în versiunea sa masculină, s-a încheiat; soarta este pe cale să se despartă. O ultimă observație: caracterul de grup de egali, atât de puternic în Trento și Torino, ca să numim două exemple principale, este, conform unor relatări, mai puțin pronunțat în Milano și Roma, orașe în care mișcarea este descrisă ca fiind mai șovină: sunt acestea doar trucuri ale memoriei?

Per total, prin acest scurt discurs am vrut să transmit o idee despre forța și semnificația prezenței femeilor și a femininului în '68 (subliniez din nou, dacă este nevoie, că cei doi termeni nu coincid) pentru femeile însele, pentru mișcare , pentru relațiile dintre femei și bărbați. Comparativ cu această forță și semnificație , istoria și mass-media au fost extrem de

deficitare . Femeile au fost enorm mai prezente în 1968 decât au fost în sărbătorile din 1988: ca subiecți și ca obiecte. În acest sens, i-aș sfătui pe tineri să dea dovadă de o precizie deosebit de acută: lucrurile nu sunt atât de potrivite pe cât par multe relatări; acestea din urmă reproduc ștergerea femeilor pe care Joan Scott a observat-o de-a lungul istoriei politice, „o fortăreață tradițională a istoriografiei celei mai oficiale" (Ferrante *și colab.*, 1988).

S-ar putea concluziona observând că nu doar femeile au fost eliminate din relatările și istoriile din '68, ci și corpurile în general, slab surprinse în imagini fotografice fără a fi complet incluse în contextul istoriografic. Totuși, dimensiunea politică rezida și în aceasta: în mișcarea corpurilor și în semnificațiile schimbătoare ale gesturilor și acțiunilor lor. Pe măsură ce formele antice de relații erau reproduse pe acest plan , se schimbau și bariere imense, iar anxietățile și comportamentele care populaseră interstițiile societății în deceniul precedent ieșeau la suprafață . Gândiți-vă doar la domeniul care, pe de o parte, poate fi numit pe bună dreptate piața sexului, unde, ca întotdeauna, dar într-un context nou, se schimbau dragoste, prestigiu și siguranță, iar pe de altă parte, era un loc al cunoașterii, al experimentării cu sine și cu ceilalți, al deschiderii către teme abordate într-un mod distinct doar de mișcările feministe și homosexuale.

Mișcarea femeilor

Relația dintre mișcarea din '68 și mișcarea feministă este complexă și multifațetată. În primul rând, trebuie să ne amintim dimensiunea internațională, care complică lucrurile: de exemplu, în 1969, în Italia s-au format grupuri de femei care au folosit documente din mișcarea americană pentru discuții; femeile care le-au redactat proveneau atât din mișcarea pentru drepturi civile, cât și din noua stângă americană în general, precum și din așa-numita mișcare radical-burgheză (printre grupurile care au folosit aceste documente, putem menționa cel din Milano, care a devenit ulterior Anabasi, Cerchio spezzato din Trento și Collettivo delle compagnie al Comunicazioni Rivoluzione din Torino).

În plus, există o altă dimensiune esențială, nu geografică sau geopolitică , ci istorică, de luat în considerare: mișcările feministe care au existat încă din secolul trecut și care au fost pe nedrept relegate la simpla emancipare (această controversă a dus și la respingerea termenului „feminism " de către mișcările

feministe din Italia și Franța la începutul anilor 1970, acum reacceptat; vezi Marcuzzo și Rossi Doria 1987).

Deși memoria istorică a fost cel mai adesea ridiculizată (ca și în cazul sufragismului), greutatea antecedentelor nu a fost în întregime irelevantă . În ceea ce privește Italia, aș spune că moștenirea UDI a jucat un anumit rol, fie ca obiectiv polemic de care să se distanțeze, fie ca transmitere a practicilor politice (mărturia Mariei Teresa Fenoglio despre ocuparea colegiului de femei din Torino, susținută în cadrul seminarului despre metodologia cercetării istorice, anul universitar 1987-88; mărturii și documente din cercetarea despre „Istoria femeilor în Emilia-Romagna").

Astfel, se contopesc două linii: una de origine mai veche și mai independentă, a revoltelor femeilor din alte locuri și perioade decât '68; o alta, legată de mișcările din '68, asupra căreia aș dori să dezvolt două aspecte comparativ cu sensul în care am folosit termenul până acum, pe care l-am asumat în referința sa specifică la studente - deoarece acestea sunt punctul de plecare și piedica proceselor mai ample care au început concomitent sau ca o consecință. Adevărata noutate istorică este tocmai faptul că studentele sunt cele care se răzvrătesc și în moduri „studențești". Cu toate acestea, pentru mișcarea feministă, două aspecte care lărgesc sensul lui „'68" sunt deosebit de relevante: mișcările care au izbucnit în fabrici, birouri și comunitate; și efectele lui '68 asupra celor care nu au participat direct, dar au trăit consecințele sale sociale. În acest sens, '68 este poate chiar mai relevant pentru mișcarea feministă decât pentru cea restrânsă conform căreia „fetele din '68" ar ajunge mai devreme sau mai târziu la feminism (uneori niciodată).

În sensul cel mai larg, se poate accepta teza conform căreia un exemplu remarcabil de exprimare, deși cu aspectele sale lipsite de sens și copleșitoare, îi înclină pe mulți - în acest caz, pe mulți - să creadă că este posibil ceva nu doar similar, ci și mai bun. Dincolo de continuitățile explicite, există afinități incontestabile cu '68, în special în acea altă invenție gigantică a cuvintelor , mișcarea feministă, în modul său de a atinge universalul prin încăpățânare asupra particularului, în utilizarea batjocurii și a violenței verbale.

Dificultatea, ca în cazul tuturor fenomenelor legate de subiectivitate în istorie, constă în a putea gândi la continuitate și discontinuitate împreună. Mișcarea feministă a pus accentul în special pe aceasta din urmă, accentuând - separarea sa de mișcarea studențească sau de cea a tinerilor, în ciuda -

conștientizării posibilelor alianțe împotriva sistemului patriarhal:

... pe măsură ce așa-numitul 1968 se maturiza, comunicarea dintre noi devenea din ce în ce mai dificilă. Au existat multe ciocniri cu cele care au revenit ulterior la feminismul autonom... o parte din grup a dispărut pentru că erau foarte atrase de implicarea politică în mișcarea studențească... multe au plecat

pentru că doreau să „se implice în politică” (o femeie din Demau, în Calabro *și* Grasso [ed.] 1985, p. 215).

... în angoasa integrării sociale, tânărul ascunde un conflict cu modelul patriarhal... Dar fără prezența aliatei sale istorice, femeia, experiența anarhică a tânărului este nerealistă, iar acesta cedează chemării luptei organizate de masă... Tânărul este oprimat de sistemul patriarhal, dar în timp se prezintă ca un opresor; izbucnirea de intoleranță în rândul tinerilor are acest caracter de ambiguitate internă (Lonzi 1970, pp. 11 și 22).

Aceste citate ridică deja toate problemele relației dintre mișcarea studențească și mișcarea muncitorească, precum și ideologiile marxiste. Dar aici trebuie să lăsăm deoparte aceste probleme pentru a ne concentra asupra relației dintre mișcările din '68 și mișcarea feministă. S-ar putea rezuma o teză care necesită cercetări suplimentare astfel: aceasta din urmă experimentează - momente fundamentale de discontinuitate radicală față de prima, fiind mai veche și bazată pe o contradicție mai veche; cu toate acestea, este îndatorată acesteia prin faptul că '68 propune la o scară mai largă o mișcare de libertate care pornește de la propriile condiții de viață. Fără acea „zdruncinare ” (Frabotta [ed.] 1973) a conștiințelor, neofeminismul ar fi fost diferit. Istoria sa primește contribuții atât din altoiurile din '68, cât și din atmosfera sa, în special în capacitatea de a vedea natura politică a rolurilor, cunoașterii și relațiilor.

Tonul de resentiment și competiție, parțial prezent în mișcarea feministă față de „studenți” și „tineret”, trebuie înțeles în contextul istoric specific al începutului anilor 1970, în coexistența amară – și într-adevăr competitivă – cu grupuri politice care își au una dintre origini în 1968, dar sunt adesea departe de acesta, atât în spirit, cât și în literă. Totuși, în felul lor, și ele sunt un teren fertil pentru alte feministe: un exemplu excelent este povestea Lotta Continua, care a culminat cu ciocnirile din decembrie 1975 de la Roma și Conferința de la Rimini din anul următor, precum și în procesul de discuții, destructurare și recompunere informală care a urmat, în special în rândul femeilor, dar și în rândul unor bărbați.

Acest lucru avea să se întâmple acum în timpul unui al doilea val al feminismului italian, odată ce avântul de la începutul anilor 1970 se epuizase (în raport cu care am putea considera perioada 1966-1969 un fel de preludiu sau preistorie , sau o renaștere într-o istorie mai lungă). Prima fază a cunoscut schimbări profunde, care, printr-un paradox istoric, avuseseră loc în case particulare și în sediile unor grupuri mici. Totuși, ceea ce începuse în acele locuri era capabil să transforme decisiv relațiile și atitudinile. Ulterior, lucrurile nu aveau să mai fie niciodată la fel, în ciuda aparențelor (aparențele care ucid, în sens marxist).

Dar ce s-a întâmplat mai exact? Și aici, ca și în '68, găsim o discrepanță între evenimente specifice și schimbările din istoria subiectivității. Dar aici este chiar mai pronunțată, mai senzațională, mai batjocoritoare decât istoriografia factuală. Prin comportamentul cotidian, unele femei, în multe locuri, începuseră să se considere supuse unele altora și să se trateze reciproc ca atare; să studieze , să vorbească, să gândească din această perspectivă. Ele au formalizat și au adus în conștiință forme antice de coeziune și conflict între femei, au acceptat că acestea contau și că își făceau pe ele însele și pe ceilalți plăcere, mai explicit decât se întâmplase în majoritatea cazurilor din trecut.

Astfel, ele au inițiat o critică practică și teoretică a culturii occidentale . Dar, în același timp, s-au expus pe ele însele și pe oamenii pe care i-au iubit cel mai mult unor schimbări extraordinare. Acestea au inclus schimbări în familie, în cupluri și în relațiile dintre generații. Altele, mai greu de înțeles, au fost schimbările dintre masculin și feminin sau, mai degrabă, între versiunile lor istorice. Femeile au acceptat, de asemenea, printr-o varietate de alegeri mai mult sau mai puțin conștiente, renunțarea la revendicarea anumitor forme de putere, în primul rând cea a maternității. Rămâne de văzut în ce măsură și în ce fel devalorizarea (sau subevaluarea sau critica) maternității în feminismul de la începutul anilor 1970 a avut impact asupra protagonistelor sale și asupra obiceiurilor. Cu siguranță, a avut un impact puternic asupra destinelor individuale, modificând sau legitimând ciclurile de viață, amânând sau negând procrearea copiilor, precum și stabilind relații diferite între mame și copii.

Această mare răsturnare a inclus și negarea, de către femei, a anumitor aspecte ale feminității tradiționale și ale imaginilor acesteia. Acesta a fost, de asemenea, un preț semnificativ plătit în căutarea modului în care să fie cu adevărat ele însele și, prin urmare, cu adevărat femei: într-o oarecare măsură, excluzând bărbații și, astfel, înlocuindu-i, deoarece nimic nu poate fi anihilat fără o compensație, mai mult sau mai puțin conștientă. Dar reprimatul a reapărut nu doar la nivelul mișcării în sens strict, ci mai degrabă la nivelul mai răspândit și informal, care a fost definit drept „revolta femeilor" (Albistur și Armogathe 1977).

Înainte de a le dedica măcar o scurtă atenție, aș dori să revin pentru o clipă la o temă menționată anterior: cea a bărbaților în feminism (poate și pentru că mi se pare un mic indiciu al noului universalism al femeilor faptul că bărbații apar în analizele lor, în timp ce inversul se întâmplă rar). Unii bărbați adevărați au jucat un rol semnificativ în mișcarea feministă în faza sa incipientă: au stabilit contacte, au adus documente, au transmis idei. Astfel , au devenit mediatori de relații și resurse, ceea ce

antropologia atribuie adesea femeilor, în sfere non-publice. Acest rol este, în general, asociat și cu sarcina de a manipula relațiile , precum și cu cea de a fi obiectul iubirii contestate, confidentul secret, figura de sprijin și ușurare. Nu cred că a fost vorba de o simplă inversare a rolurilor între bărbații și femeile cele mai apropiate de mișcare, ci mai degrabă de o etapă în marile transformări ale relațiilor de gen și de redefinirea masculinului și femininului. Cu toate acestea, un capitol nescris în istoria mișcării feministe la o anumită etapă.

În concluzie, mișcarea feministă de la începutul anilor 1970 a cunoscut creșterea a numeroase grupuri mici în diverse orașe, adesea fără alt nume decât cel al străzii unde se afla sediul central sau al locuinței private care servea drept loc de întâlnire . [2] Temele discutate în întâlnirile de conștientizare, precum și în discuțiile de diverse tipuri au fost numeroase: cea a corpului, cu revendicarea unei sexualități diferite atât între femei, cât și între femei și bărbați (acesta a fost răspunsul la iluzia sexualității mixte libere din jurul anului 1968), dar și cu grupuri de autoexaminare și, ulterior, cu centre de consiliere; cea a muncii domestice, cu critica rolurilor, a economiei politice de origine marxistă, cu propuneri de salarizare pentru gospodine, în special de Lotta feminista (dar unele dintre reflecțiile asupra relației dintre femei și muncă aveau să fie reluate mult mai târziu și modificate datorită angajamentului politic de natură sindicală); cea a diferenței, în legătură cu identitatea și pe baza unei critici a psihanalizei în care pozițiile grupului Politique et psychanalyse și o lucrare a lui Juliet Mitchell au fost importante, în moduri diferite.

Este esențial de menționat că periodizarea pe care o propun pune accentul pe tendințe ca factori determinanți și, prin urmare, trebuie articulată într-o cronologie diferențiată. În diferite zone, care au legături cu locuri în care s-au dezvoltat puternice centre de atracție , vor exista lacune cronologice notabile. Mă gândesc, de exemplu, la influența asupra orașelor din aceeași regiune, Emilia-Romagna, a diferitelor grupuri, cum ar fi Lotta femminista, pe de o parte, și ceea ce avea să devină grupul Libreria delle donne din Milano, pe de altă parte. Sau, într-o ordine diferită de sosire în feminism, ca să spunem așa, a colectivelor studențești, o istorie care se desfășoară din 1969 până în anii 1970 și nu numai. Dincolo de indicațiile și periodizările tendințelor, este esențial să se propună

construcții istorice precise organizate după loc, relație sau temă; de exemplu, o reconstrucție precisă a diferitelor poziții asupra avortului de către diferite aripi și grupuri din cadrul mișcării feministe

ar fi foarte relevantă .

„Revolta femeilor”

„intifada”, mi se pare, de asemenea , intraductibilă, atât de încărcată de noutate în comparație cu alte revolte încât necesită o referire constantă la contextul și caracteristicile sale. Prin acest termen, mă refer la schimbările legislative și practice aduse de societate ca urmare a schimbării comportamentului femeilor individuale și al femeilor din grupuri, atât în cadrul mișcării, cât și în afara acesteia. În anii 1970, au existat unele semne ale unor astfel de schimbări, care totuși încercau să abordeze suferința pe care femeile o exprimau într-o multitudine de moduri.

Mă gândesc la aspecte precum schimbările în legislația familiei sau dreptul la avort, progresele în materie de egalitate la locul de muncă și prezența tot mai mare a femeilor în profesii. Mă gândesc, de asemenea, la aspecte pe care am prefera să le ignorăm, în procesul de afirmare a prezenței publice a femeilor, cum ar fi participarea lor masivă la fenomenul terorist din Italia anilor 1970 (Guidetti Serra 1988), un moment tragic de egalizare în cadrul regimului existent. Acest lucru ridică încă o dată problema relației dintre continuitate și discontinuitate (nu pare o coincidență faptul că a fost și punctul central al unei controverse majore în jurul fascismului și antifascismului).

Pentru multe dintre procesele care au început în '68 și s-au extins în anii 1970, trebuie identificate două tipuri posibile de continuitate: cea în idei, atitudini și politici (dintre care am evidențiat câteva exemple între '68 și feminism) și cea biografică în traiectoriile indivizilor care trec prin diverse evenimente și organizații. Alături de acestea, însă, este esențial să se ia în considerare discontinuitățile, care pot apărea și ca intersecții cu acestea: un individ trece din '68 la un grup politic, la feminism (sau terorism), de exemplu. De la primul la al doilea poate exista o discontinuitate clară, ca în chestiunea partidului, și o continuitate în altele; la fel și între primul și al treilea sau între al doilea și al treilea. Mi se pare esențial să recunoaștem în primul rând că unitatea biografică a subiectului individual nu este incompatibilă cu schimbarea radicală de fază și semnificație politică de la o etapă la alta. Invers, se poate întâmpla ca, în ciuda continuității unei anumite poziții politice, un individ să experimenteze inversări și eșecuri în biografia sa personală. Prin urmare, va fi vorba, ca și în cazul fascismului, de a studia în detaliu formele de continuitate și discontinuitate, atât în ceea ce privește sensul de ansamblu al fazelor istorice, cât și în ceea ce privește cursurile vieții indivizilor.

În ceea ce privește segmentele mari de femei care nu au participat direct la mișcări, grupuri și organizații de diferite tipuri , o schimbare amplă de mentalitate, atitudini și comportament este evidentă în anii 1970. Gândiți-vă doar la noul mod în care femeile foarte tinere și în vârstă, doi poli ai solitudinii feminine, se mișcă și gândesc; sau la diferitele moduri în care sunt îndeplinite sarcinile familiale tradiționale, pe lângă cele noi, birocratice (Balbo 1976). Per total , se poate spune că are loc o trecere „de la natură la cultură" în relațiile femeilor cu lumea: ceea ce anterior părea firesc începe să fie făcut din proprie alegere, chiar și acolo unde aparent nimic nu s-a schimbat sau lucrurile au revenit la cum erau înainte de „revoltă ".

Încă o dată, este vorba de a exprima opiniile: lucruri care înainte nu erau spuse sau erau spuse în șoaptă încep să fie declarate, în relațiile dintre femei și bărbați, dintre femei și mediu. În rândul femeilor, a doua jumătate a anilor 1970 a adus procese care aveau să culmineze în anii 1980: renașterea problemei muncii, atât în casă, cât și în afara ei (ceea ce avea să ducă la egalitatea de șanse și la acțiuni afirmative). Un alt eveniment din acea perioadă de cinci ani, criza individuală și colectivă a militantismului, constituie o critică profundă a întregii faze precedente și își aruncă umbra de confuzie, devastare și sinucidere și asupra deceniului nostru. Cu toate acestea, și aceasta conține elemente de renaștere și promisiune pentru viitor.

Dar și acest aspect trebuie istoricizat. Pentru a privi pe deplin anii 1970 dintr-o perspectivă istorică, va fi necesar să luăm în considerare inovațiile implementate în anii 1980, care au înlocuit practica grupurilor mici cu agregări de femei (centre de documentare și cercetare, biblioteci, grupuri de studiu) implicate în domeniul cultural sau, sub formă de asociații, consorții și organizații, chiar și în cadrul instituțiilor, active în revendicarea spațiilor profesionale . Formele de internaționalism ale anilor 1970, prin afinitate, sunt înlocuite de noi tendințe, încă incerte, dar mai mult bazate pe diversitate. Toate acestea par să depășească grupurile mici, către ceea ce Raffaella Lamberti a definit ca o politică a „poporului femeilor", capabilă să nu nege nici grupul mic, nici individul.

Anii 1970, prin contrast, au accentuat aceste ultime două elemente și, în cadrul lor, atât continuitatea, cât și discontinuitatea față de '68. Acestea au purtat aceeași amprentă eroică a reînnoirii radicale , cel puțin până în prima jumătate a perioadei; apoi, cerințele pentru reflecție individuală au preluat controlul și, uneori,

au prevalat tendințele distructive deja prezente în primii cinci ani, dar au fost controlate de forțe opuse de coeziune și pozitivitate. Aceste forțe, în ciuda conflictelor ideologice și a conflictelor violente din punct de vedere emoțional, au permis o mare varietate de experimente și idei, inclusiv practica vieții femeilor care a reînviat utopia unei sfere alternative la tot ceea ce exista, cu puternica încărcătură critică care a urmat.

Mi se pare că astăzi au apărut elemente care permit o istoricizare a acelor ani; printre acestea aș menționa, pe de o parte, apariția unei nevoi de toleranță și democrație în rândul femeilor (în formele lor asociative, dar și ca o contribuție la societate în ansamblu), pe de altă parte, noua capacitate de a-și recunoaște mamele, atât simbolic, cât și concret, și dubla relație de derivare și inovare față de acestea.

Nota:

* Acest raport ia în considerare cercetările în curs: cea a Centrului de Documentare, Cercetare și Inițiativă a Femeilor din Bologna pe tema „Istoria femeilor din Emilia-Romagna", o parte din cercetarea mea despre „Generația lui '68" pentru Ministerul Educației (60%), precum și o parte dintr-o altă cercetare pe care am condus-o pe tema „Surse scrise și orale pentru istoria recentă" pentru CNR.

1 Cred că este relevant în acest sens să facem referire la cercetările despre Statele Unite (de exemplu Evans 1979) și despre Franța. Vezi pentru aceasta din urmă Albistur și Armogathe 1977, care la p. 665 din opera lor în două volume din povestea feminismului francez din - dumnezeul zilelor noastre scriu: „cea mai actuală perioadă a feminismului s-a născut din revoluția ideologică din 1968. Dacă nu a existat o revoluție în fapte, cel puțin a avut loc o schimbare în structurile mentale. Și poate mai mult decât altele, mișcarea feministă a surprins spiritul care a animat această perioadă: o dorință absolută de schimbare, un «nimic nu va mai fi la fel»".

La sfârșitul anului 1974, *Effe* listează peste o sută în peste șaizeci de orașe.

Referințe bibliografice

L. Abbà, G. Ferri, G. Lazzaretto, E. Medi și S. Motta, 1972, *The Consciousness of the*

Exploited, Mazzotta, Milano.

F. Alberoni, 1964, *Consum şi societate,* Il Mulino, Bologna.

M. Albistur și D. Armogathe, 1977, *Histoire du féminisme français,* 2 zboruri., des femmes, Paris.

L. Balbo, 1976, *Stare familială,* Etas, Milano.

ML Boccia, 1987, „Pentru o teorie a autenticității. O lectură a Carlei Lonzi", *Memoria,* 19-20.

Buletinul Femeilor, 1978-84, Torino.

A. R. Calabrò și L. Grasso (ed.), 1985, *De la mișcarea feministă la feminismul larg răspândit,* Angeli, Milano.

G. Cesareo, 1963, *The Female Condition,* SugarCo, Milano.

S. de Beauvoir, 1961, // *Second Sex,* 2 volume., Il Saggiatore, Milano.

P. Di Cori, 1988, *Dimensiunile memoriei,* în MR Cutrufelli (ed.), *Scrieri, femei scriitoare,* Longanesi, Milano.

Effe, lunar din noiembrie 1973.

Y. Ergas, 1986, *În rețeaua politicii,* Angeli, Milano.

S. Evans, 1979, *Politică personală,* Random House, New York.

L. Ferrante, M. Palazzi și G. Pomata, 1988, Introducere în *rețelele de relații,* Rosenberg & Sellier, Torino.

B. Frabotta (ed.), 1973, *Feminism și luptă de clasă în Italia (1970-1973),* Savelli, Roma.

B. Friedan, 1970, *Mistica feminității,* Community, Milano.

G. Galli, 1987, *Occidentul misterios,* Rizzoli, Milano.

B. Guidetti Serra, 1988, «Femei, violență politică, arme: o experiență judiciară», *Rivista di storia contemporanea,* 2.

Librăria pentru Femei din Milano, 1987, *Nu crede că ai drepturi,* Rosenberg & Sellier, Torino.

C. Lonzi, 1970, *Să scuipăm pe Hegel,* Scrieri despre revolta feminină 1. Roma.

C. Lonzi, 1971a, *Sexualitatea feminină și avortul,* Scritti di Rivolta Femminile 2, Roma.

C. Lonzi, 197 Ib, *Femeia clitoridiană și femeia vaginală,* Scritti di Rivolta femminile 3, Milano.

M. C. Marcuzzo și A. Rossi Doria, 1987, Introducere *în cercetarea femeilor,* Rosenberg & Sellier, Torino.

L. Menapace (ed.), 1972, *Pentru o mișcare politică de eliberare a femeilor,* Bertani, Verona.

J. Mitchell, 1976, *Psihanaliză și feminism,* Einaudi, Torino.

L. Passerini, 1988a, *Autoportret de grup,* Giunti, Florența.

L. Passerini, 1988b, „Poate fi scrisă o istorie la persoana întâi romanului 1968?", *Mouvement social,* 143.

S Piccone Stella, 1981, „Creșterea în anii '50", *Memoria,* 2.

Cu susul în jos, 1973-74.

R. Spagnoletti (cur.), 1971, *1 mișcări feministe din Italia,* Samonà și Savelli, Roma.

IL '68, LUMEA CATOLICĂ ITALIANĂ ȘI BISERICA

de Guido Verucci

A pune problema relației dintre '68 și lumea catolică și Biserică înseamnă a verifica în același timp dacă și în ce măsură fermentările și anxietățile care au agitat lumea catolică italiană în anii șaizeci au contribuit la crearea climatului din '68, au avut o influență asupra ideilor, valorilor și utopiilor din '68; ce a reprezentat '68 pentru lumea catolică, ce repercusiuni, ce consecințe a produs în această lume, în special într-o parte a ei, în manifestările de contestare a instituției ecleziastice și ce reacții a provocat din partea magisteriului [1]. Pe scurt, înseamnă a plasa în centrul considerației criza din catolicism și din Biserică care s-a manifestat, sau mai degrabă s-a adâncit, în țările europene și, într-o anumită măsură, și în Italia, în anii 1960, o criză cauzată de procesele radicale de secularizare în cultură și societate: procese care au dus la apariția, la nivel de masă, a unor cunoștințe și idealuri diferite și contrastante cu cele religioase tradiționale și au produs o scădere a influenței și a greutății sociale a valorilor, doctrinelor și instituțiilor religioase. O criză căreia, în diverse moduri, pontificatul lui Ioan al XXIII-lea, Conciliul Vatican II și, la rândul lor, după Conciliu, curentele și tendințele din lumea catolică, s-au străduit să răspundă, dezvoltând noi expresii de gândire și de trăire a credinței religioase, noi modalități de relaționare între Biserică și lume.

Intoleranța și criticile de diferite feluri față de intervenția excesivă a Bisericii în viața politică și angajamentul său față de soluții politice conservatoare, precum și tendințele către o reafirmare a unor valori creștine mai autentice, au apărut în lumea catolică italiană, în organizații precum Acțiunea Catolică și FUCI, încă de la mijlocul anilor 1950, în ultima perioadă a pontificatului lui Pius al XII-lea, când eșecul marelui plan de recucerire creștină a societății și a statului urmărit de catolicismul italian în perioada postbelică a început să apară clar

, și în timp ce criza hegemoniei partidului catolic a împins unele grupuri de tineri din cadrul acestui partid să propună deschideri spre stânga.

Într-o scurtă trecere în revistă a acestor arme, cele mai semnificative elemente , cele mai dense în evoluții viitoare, chiar dacă minoritare și adesea izolate, par a fi opera lui Don Primo Mazzolali și a revistei *Adesso* în criticile sale la adresa lumii occidentale burgheze, în afirmarea obiecției de conștiință a creștinilor împotriva războiului, în impulsul egalitar, în tensiunea către o „revoluție creștină"; revista *II Gallo,* în primele sale deschideri către „dialog" chiar și cu marxiștii, în aspirațiile sale la o „revoluție morală", în ideile sale în favoarea pluralității opțiunilor politice ale catolicilor, idei traduse într-o polemică antiintegralistă deschisă și care vizau depășirea principiului unității politice a catolicilor teoretizat în special în două reviste fondate ambele în 1958, *Questitalia* și *Testimonianze;* inițiativele La Pira în favoarea unei comparații - între personalități de culturi și orientări diferite în scopul păcii și participarea sa la ocuparea muncitorească a orașului Pignone; și, mai presus de toate, pozițiile adoptate de Don Lorenzo Milani împotriva școlii publice de clasă, pentru obiecția de conștiință, pentru o nouă înrădăcinare a creștinismului în comunitatea săracilor. În aceiași ani, ecourile experienței congregației Micilor Frați ai lui Isus a Părintelui de Foucauld au ajuns în Italia, propunând un model de viață creștină cufundat în realitatea cotidiană a săracilor și marginalizaților.3

Elemente, unele dintre acestea în special, dezvăluie un efort de a identifica moduri de prezență creștină în societate diferite de cele din trecut. Elemente, însă, care, chiar și în ceea ce privește sectoarele nonconformiste, se încadrează într-o perspectivă caracterizată în general, la nivel politic, de o mare credință în reformismul de centru -stânga, în întâlnirea considerată istorică dintre catolici și socialiști; la nivel cultural, așa cum observă Ristuccia, [4] de o implicare în cultura modernă inspirată de procesul antic de respingere mai întâi, apoi slăbire, apoi asimilare, bazată pe credința răspândită, naivă, de origine maritainiană, că o mare parte din ea consta în „idei creștine nebunești", care, prin urmare, nu ar trebui să fie prea greu de recuperat; la nivel religios, de recunoașterea persistentă a dreptului și datoriei absolute a ierarhiei ecleziastice de a conduce în domeniul doctrinar și de autoexcluderea naturală a laicilor de la orice participare reală la orice examinare a acestui domeniu. O perspectivă care, în pragul Conciliului și încă la începutul anilor șaizeci, părea destul de săracă în rezultate concrete.

Pontificatul Sfântului Ioan, ale cărui mari inovații – reafirmarea clară a principiilor evanghelice și depășirea unei atitudini condamnatoare față de lume – au fost totuși percepute lent și cu siguranță neapreciate în mod adecvat de ierarhia ecleziastică, iar Conciliul , discuțiile și chiar dezacordurile sale aprinse, au zguduit și lumea catolică italiană. Este adevărat că Conciliul, în concluziile și elaborările sale, a reprezentat un compromis între diferite tendințe, juxtapunând concepte și orientări noi cu cele vechi și nu a modificat profund vechiul model de catolicism modelat de Contrareformă, intransigența secolului al XIX-lea și absolutismul papal. Este adevărat că, de la Conciliu, și apoi din ce în ce mai rapid și într-un mod planificat, pontificatul lui Paul al VI-lea a urmărit să conecteze strâns lucrarea Conciliului cu moștenirea doctrinară și organizațională tradițională, atenuând și perturbând impulsul său de reînnoire. Este adevărat că a existat o rezistență notabilă la inovațiile conciliare și la aplicarea reformelor preconizate din partea majorității episcopilor italieni.

Dar este adevărat și că și în Italia, Conciliul a avut un efect de decompresie și eliberare, părând să legitimeze cele mai variate și diverse nevoi și exigențe, idei și aspirații. Prin ușile pe care le-a deschis sau întredeschis către lumea contemporană, au izbucnit idei și tendințe ale acestei lumi, exigențele de libertate și democrație, dimensiunile secularismului, relativismului, raționalismului , evoluției și istoriei în care există această lume, sau cel puțin partea cea mai industrializată a ei. Este adevărat că Italia primește ecouri ale orientărilor și interpretărilor teologice manifestate în alte țări, atât europene, cât și non-europene, care consideră Conciliul doar un punct de plecare pentru o operă de mare reînnoire religioasă. Adică, chiar și în domeniul editurilor religioase, putem simți acele fenomene de internaționalizare accentuată a circulației ideilor, de difuzare a unor mijloace noi, mai agile, de comunicare culturală, cum ar fi cărțile de buzunar și cărțile ieftine, de tendință de depășire a diviziunii dintre cultura de masă și cultura de elită, care au fost indicate ca fiind caracteristice anilor șaizeci, ca pregătitoare pentru '68 . [5] Este adevărat mai presus de toate că nuanțele, breșele, fisurile introduse de Conciliu în patrimoniul ecleziastic tradițional, dacă nu s-au schimbat cu adevărat, au totuși ascuns într-o oarecare măsură identitatea antică a Bisericii.

Toate aceste motive explică cum, pentru o parte a lumii catolice , inclusiv Italia, anii post-Vatican II pot apărea ca o fază de tranziție, o abandonare mai mult sau mai puțin consecventă

a vechii identități și o căutare a unei noi identități, mai complexă și mai dificilă, dar și mai încântătoare. O căutare inspirată, susținută și stimulată de o combinație de motive atât interne, ca să spunem așa, cât și externe lumii catolice. Acest proces este influențat de dialogul care, încă de la - publicarea enciclicei lui Ioan *Pacem in Terris,* a avut loc, chiar și în Italia, între unele grupuri creștine și catolice și cercuri marxiste și comuniste , cu scopul de a explora posibilitatea unui schimb teoretic și, mai ales, a unei colaborări operaționale pentru a aborda anumite probleme majore, în special cea a păcii. Acest dialog, însă, s-a estompat treptat de-a lungul anilor. Speranțele și dezamăgirile suscitate de Conciliu și de perioada post-Conciliu cântăresc greu, dar și, la nivel politic, speranțele și dezamăgirile provocate de centru -stânga, odată cu recesiunea economică și luptele muncitorilor de la mijlocul anilor șaizeci; ecoul pe care luptele antiimperialiste din Vietnam și cele împotriva regimurilor conservatoare și dictatoriale din unele țări latino-americane l-au avut în rândul tinerilor, unde grupuri de preoți și laici catolici s-au angajat în apărarea maselor țărănești și subproletare, alăturându-se mișcărilor de stânga, acceptând marxismul ca instrument revoluționar și chiar necesitatea violenței: în februarie 1966, preotul Camilo Torres a murit luptând alături de gherilele din Columbia [6] .

Această cercetare se traduce în comportamente religioase, evoluții culturale, poziții față de cler și Biserică, precum și atitudini față de problemele morale și

sociale. Acestea, provenite din schimbările introduse de Conciliu sau din interpretările acestor schimbări, vor depăși rapid, printr-un proces aproape natural și spontan, limitele prevăzute și permise de ierarhia ecleziastică. Se traduce în special în „grupuri spontane” de origine religioasă care fac parte dintr-un fenomen mai general care a apărut sau a devenit mai pronunțat la mijlocul anilor 1960, ca reacție la ceea ce era perceput ca o criză a canalelor instituționale de participare politică, socială și religioasă și ca o încercare de a găsi altele noi. În cele de inspirație religioasă, apar poziții simultan ecleziastice și civil-politice, criticând mușamalizarea Conciliului și lipsa de reînnoire a Bisericii, în special în sensul unei „Biserici a săracilor ”, precum și polemici împotriva unității politice a catolicilor și a dominației politice a democrației creștine . Căutarea unei noi identități duce în multe cazuri la abandonarea instituției ecleziastice și a credinței însăși : chiar și în Italia, fenomenul multor preoți care se distanțează de preoție este evident, deși la o scară mai limitată decât în alte țări

.

Protestele studențești și tinerești care au început la sfârșitul anului 1967, mișcarea colectivă din '68, au reprezentat un moment de mare accelerare și perturbare pentru acea parte a lumii catolice italiene angajată în dezvoltarea de noi modalități de a raporta tradiția religioasă la realitatea lumii contemporane. O prezență catolică este, fără îndoială, identificabilă în mișcarea '68, deși nu știu dacă se poate vorbi, din acest punct de vedere, despre un caracter specific al '68-ului italian în comparație cu cel al altor țări, așa cum s-a făcut în unele amintiri recente despre mișcarea însăși. Bineînțeles, nu este vorba doar de a verifica prezența demografică și sociologică , educația și originile multora dintre protagoniștii lui '68 din diversele asociații catolice - Acțiunea Catolică, FUCI, ADI, mișcarea cercetașească - și din Democrația Creștină însăși, identificând și momentele și modalitățile unei astfel de afilieri: pentru un anumit număr dintre ele, aceste asociații ar fi putut fi doar un punct de plecare, iar dezbaterea anterioară din cadrul lor pe teme religioase și ecleziastice un moment necesar de ruptură și ieșire din lumea catolică organizată. Este vorba, de asemenea și mai presus de toate, de verificarea unei prezențe ideale - adică a unor impulsuri, a unor motivații - catolice sau creștine, acest ultim termen referindu-se atât la o prezență protestantă, cât și la derivații evanghelice, mai degrabă decât la contribuții instituționale sau confesionale specifice; de verificare, așa cum am menționat mai sus, în ce măsură această prezență a intrat în magma complexă a culturii din '68 . A unei culturi care se prezintă ca „un fel de enciclopedie , imensă și incoerentă, a cunoașterii occidentale a anilor șaizeci ”, dar în cadrul căreia principiul unificator era constituit de toate elementele care puteau converge într-o instanță eliberatoare9 ·

sugestiile egalitare, pacifiste și pauperiste de origine evanghelică, care erau vii în minoritățile catolice preconciliare și care au apărut apoi în Conciliu; punerea sub semnul întrebării parțială și contradictorie de către aceasta a - structurii ierarhice tradiționale a Bisericii; slăbirea legăturii odinioară foarte strânse dintre Biserică și civilizația occidentală și atenția acordată altor culturi; o nouă considerare a dimensiunii istorice; tendința de a stabili un contact mai puțin antagonist și conflictual cu lumea; efectele psihologice pe care reforma liturgică, cu introducerea parțială a limbii vernaculare în rituri - adică un mod diferit de a comunica cu sacrul - le are poate asupra criticii mijloacelor tradiționale de comunicare a cunoașterii în universitate . [10] Există probabil o acuzație antistatală care vine de departe, din

intransigența catolică în fața Revoluției Franceze și a statului secular; și o împingere utopică, care vizează continuarea împărăției lui Dumnezeu, care în schimb vine, încă o dată, dintr-o inspirație evanghelică.

În special, este documentată difuzarea în cadrul mișcării studențești a unei cărți precum *Scrisoarea către un profesor* al Școlii Barbiana, regizată de Don Lorenzo Milani, cu revendicarea egalității în accesul la cunoaștere ca o condiție a eliberării umane, iar referințe frecvente la acest text se găsesc în scrierile mișcării în sine; de asemenea, sunt documentate referințe la mișcările revoluționare din țările din America Latină și la preotul Camilo Torres, la legitimarea revoluției și a violenței dintr-un punct de vedere creștin pe care l-a promovat, dar și la Gandhi și Martin Luther King, cei non-violenți [11]. Pe de altă parte, se știe că în 1968, în ciocnirile din cadrul mișcării pe diferite linii, cea susținută de studenții Universității din Trento, adică ai Institutului Universitar de Științe Sociale, a fost definită drept „trentină” sau „catolică” [12].

Însă, în același timp, și mai puternic, chiar dacă mișcarea din '68 a fost în esență seculară în aspectele sale culturale și antropologice, încărcătura viguros libertariană, egalitară, antiinstituțională și antiautoritară inerentă acesteia pare să fi investit religia și Biserica, să se fi tradus într-o profundă contestare a structurilor acestora, creând o situație în care aceleași soluții și perspective avansate în Conciliu, sau în anii care au urmat, au părut deplasate și aproape copleșite de evenimente.

În 1968, retipărind celebra sa lucrare „ *Adevărată și falsă mă reformează în Biserică”,* publicată pentru prima dată în 1950, teologul Yves Congar, într-o prefață datată Crăciunul anului 1967, susținea că relația dintre Biserică și lumea modernă impusă de noua situație mondială se schimbase radical în comparație cu trecutul recent:

Întrebările sunt de adaptare, dar au devenit mai radicale nu doar pentru că sunt mai dificile, mai acute și mai urgente, ci pentru că astăzi ating însăși rădăcinile Bisericii și ale Credinței. În timp ce în 1947-1950 operam în cadrul unui catolicism care ne asigura încă spațiu de acțiune, astăzi suntem, intelectual și cultural, rupți din cadrul catolicismului, ba chiar din cadrul religios, și proiectați într-o lume care, datorită densității sale de viață și de dovezi, ne impune problemele *sale* ... în timp ce dovezile științei, tehnologiei, organizarea rațională și pur umană a vieții, elimină practic chestiunea despre Dumnezeu în sectoare întregi , uneori fără a o pune măcar sub semnul întrebării... În acest caz, nu mai este vorba de adaptarea catolicismului și a Bisericii la o societate modernă apărută în afara formelor culturale ale acestui catolicism. Este vorba de regândirea și reformularea realităților creștine, ca răspuns la protestul care o face o lume pură, al cărei centru și stăpân este omul.

Mi se pare foarte semnificativ, chiar dacă este plasat în realitatea franceză , faptul că Congar a adăugat în iulie, după evenimentele care au marcat adevărata explozie a protestului, o post-scriptum în care scria:

> La situația post-conciliară deja dificilă a Bisericii, aceste evenimente au adăugat incertitudinile unui climat revoluționar și ale unui protest universal și permanent. Într-un astfel de climat, lucrurile care ieri erau încă solide și sigure apar brusc depășite sau cel puțin lipsite de interes... Valul de protest ajunge evident și la Biserică, întrucât Biserica nu este constituită dintr-un popor diferit de cel care a ridicat parțial baricadele și a ocupat fabricile

A fost o modalitate de a sublinia, în esență, modul în care protestul a dezvăluit definitiv nivelurile și caracteristicile secularizării societății contemporane; cum a pus radical sub semnul întrebării, pe plan cultural, social și politic, modelul hierocratic antic al catolicismului, ideea unui creștinism fondat pe o alianță strânsă între Biserică și Stat, pe o sacralizare în sens creștin a - structurilor temporale, pe asimilarea culturii greco-romane la creștinism15 ; a fost o modalitate, chiar dacă Congar, la rândul său, [a stabilit] puncte ferme în fața protestului, de a demonstra necesitatea nu doar a unei adaptări înțelese într-un mod mai mult sau mai puțin tradițional, ci a unei refondări, pornind de la noua realitate, a „naturalizării" și verificării exigențelor religioase în această realitate.

Și într-adevăr, pentru o parte a lumii catolice italiene, mișcarea din '68 pare să fi umplut un mare gol, oferind fie condițiile pentru o reformulare a realității religioase, fie pentru căutarea unei noi identități - constituind astfel un salt înainte față de exigențele reformiste preconciliare - fie chiar, în multe cazuri, motivele pentru o abandonare definitivă a oricărei dimensiuni religioase. Se poate spune că, după pontificatul Sfântului Ioan și al Conciliului, '68 reprezintă un al treilea val și mai puternic, care poartă avangardele catolice în afara citadelei fortificate a ortodoxiei religioase și politice rigide, a opoziției frontale față de lume, ceea ce accentuează procesul lor de deconfesionalizare și chiar, paradoxal, de decatolicizare. Lumea catolică italiană, mai lentă în mișcare decât cea a altor țări, în anii postconciliari, și datorită rezistenței întâlnite în Curia Romană și în ierarhia ecleziastică, a experimentat în schimb fenomene și caracteristici de contestare eclezială la fel de radicală, care odată cu '68 a luat numele și forma disidenței deschise.

Protestul, de fapt, nu s-a manifestat doar printr-o nerăbdare și o critică

sporită a întârzierilor în implementarea reformelor preconizate de Conciliu, a ceea ce era perceput ca o greutate sufocantă a aparatului instituțional sau financiar asupra aspirațiilor la libertate și puritate a exprimării religioase sau a unei Biserici prea adesea văzute ca aliată cu o putere politică conservatoare, cu capitalismul sau cu colonialismul. „Grupurile spontane” de origine religioasă dintre 1967 și 1968 au afișat, nu doar prin numele pe care multe dintre ele le purtau - cele ale lui Camilo Torres, Fidel Castro și Che Guevara - o orientare din ce în ce mai pronunțat politică, o tendință care se prezenta ca revoluționară chiar și în opoziție cu reformismul criticat al partidelor de stânga și care tindea spre crearea unei „noi stângi”. Din întâlnirile și conferințele acestor grupuri, inclusiv cea de la Bologna din 25 februarie 1968, dedicată tocmai temei „Credincioși și necredincioși pentru o nouă stânga în Italia”, reies documente în care acest fel de primat al politicului este de fapt afirmat fără alte justificări religioase, împreună cu o atitudine anticlericală, adică denunțarea intervențiilor clerului pe plan electoral în favoarea unității politice a catolicilor și a revendicărilor în domeniul drepturilor civile, inclusiv obiecția de conștiință și divorțul [16]. Odată cu '68, grupurile catolice care participau la luptele studențești își asumă din ce în ce mai mult poziții caracterizate de o alegere de clasă, de o aderență la revendicările mișcării

muncitorești, de asumarea marxismului ca punct de referință cultural esențial [17], un marxism interpretat uneori ingenuu și necritic. Odată ce experiența „ grupurilor spontane” s-a încheiat, aceste poziții au condus aceste grupuri la militantism în partidele și formațiunile de stânga și o parte a acestora la dizolvarea practică a mișcării din '68 și din anii următori.

Însă o altă parte a lor ajunge, printr-un itinerar similar în multe privințe, dar care menține un loc prevalent pentru dimensiunea religioasă, la mișcarea așa-numitelor „comunități de bază”, în primul rând cea a lui Isolotto cu Don Mazzi, care se va răspândi ca focul în toată Italia, și la demonstrații și grupuri care se referă la acestea [18.] În comunitățile de bază există o tendință de a crea un tip de Biserică care dezvoltă unilateral achizițiile conciliare asupra caracterului mistico-spiritual al Bisericii, asupra rolului jucat în ea de laici , în detrimentul caracterului său ierarhico-instituțional persistent, pe scurt prin interpretarea radicală a viziunii Bisericii ca „popor al lui Dumnezeu”, și își asumă valorile libertare, egalitare, subiective ale anului '68. Este un tip de Biserică în care se traduce parțial acea „perturbare a identităților și a sistemului de corelații care le susținea”

în care Ernesto Balducci vedea una dintre caracteristicile anului '68 [19] : în special, dezintegrarea identităţilor şi a corelaţiilor dintre preot şi laic, credincios şi necredincios, sacru şi profan, corelaţii, dihotomii care sunt depăşite.

Dincolo de aceste dihotomii, separarea principală pe care încercăm să o depăşim este cea istorică, tradiţională, dintre Biserică şi lume, dintre Biserică şi popor. Pârghia pentru această depăşire este „luarea cuvântului”, un aspect esenţial al anului '68. Această „luare a cuvântului” de către indivizi care anterior tăcuseră, tăcuseră sau vorbiseră doar în şoaptă şi care acum declarau şi proclamau: în cadrul comunităţii religioase, preoţi obişnuiţi şi laici, bărbaţi şi femei, credincioşi şi necredincioşi deopotrivă. Această „luare a cuvântului” are o valoare eliberatoare în contrast cu principiile autorităţii şi ierarhiei încă predominante în Biserică, similară cu valoarea eliberatoare, în unele elaborări postconciliare, a recuperării „cuvântului lui Hristos” ca element central în proclamarea mântuirii şi, prin urmare, a creştinismului, comparativ cu expresiile teologice şi instituţionale în care s-a tradus istoric.

Documentaţia de acest tip este foarte vastă. Astfel, ca să dau doar câteva exemple, pentru membrii comunităţii Isolotto Biserica este o „comunitate de fraţi” căreia, aşa cum arată povestea conflictului cu curia florentină şi romană se tinde în cele din urmă să i se atribuie autoritatea efectivă, un rol de sursă eficientă de inspiraţie 20 , cu perspectiva practică de a face din această comunitate, adunarea eclezială, rupând cu organizarea parohială şi structura ierarhică, noua structură a Bisericii, diferită şi de fapt alternativă la cea actuală. Este o Biserică ce nu poate fi supusă unor autorităţi care nu au credenţiale absolut evanghelice, aşa cum sună documentele grupurilor catolice care au ocupat catedrala din Parma în septembrie 1968; [21] sau, aşa cum scria Don Luigi Rosadoni în - octombrie 1968, „este un eveniment, nu mai este o structură”, este „un *eveniment ”,* cum spun unele grupuri de catolici americani [22] .

Şi este o Biserică căreia i se aplică o analiză de clasă: o Biserică a săracilor , de partea săracilor, împotriva bogaţilor, împotriva „religiei bogaţilor ”; care nu poate „să-i admită fără discriminare la masa euharistică pe exploataţi şi exploatatori fără a denunţa eficient această situaţie degradantă”, aşa cum se spunea într-o scrisoare a izolottienilor către ocupanţii Catedralei din Parma din septembrie 1968 ; [23] care, mai degrabă, îşi asumă în mod natural rolul de a realiza o critică continuă a realităţii sociale şi politice. În Biserică, preotul este slujitorul unei comunităţi de fraţi, este unul dintre credincioşii care îi coordonează şi îi ajută;

pe scurt, este mai degrabă un ministru care îndeplinește o funcție decât o persoană „consacrată”, prin urmare capabilă să aspire la o condiție similară sau egală cu cea a laicilor, punând capăt unei separări de - origine foarte îndepărtată, revendicând ca ei libertatea, dreptul de a munci, de a se căsători, de a se angaja pe plan politic și social ; este premisa unei îndreptări spre „declericalizarea” preoției , ba chiar a Bisericii. Este, din nou, o Biserică care realizează acea Biserică a liberei alegeri, opusă Bisericii nașterii, care fusese un vis al celor mai radicale grupuri evanghelice din secolul al XVI-lea și în care credincioșii, chiar și necredincioși, sunt uneori prezenți alături de credincioși, uniți cu primii printr-o nevoie comună de cercetare.

Într-adevăr, concepția despre Biserică, prin diverse trăsături delimitate de comunitățile de bază, implică și include o concepție a credinței creștine care este parțial diferită de cea propusă și organizată în mod tradițional de magisteriul ecleziastic. Și aceasta este produsul unei dezvoltări unilaterale a așa-numitului concept *kherigmatic* de credință afirmat de Conciliu, în detrimentul, așa cum am menționat deja, al expresiilor sale teologice și instituționale. După cum reiese din documentele acestor comunități , este o credință înțeleasă mai mult ca o căutare decât ca o posesiune. Conform celor scrise de Frații Minori Franciscani într-o scrisoare din primăvara anului 1968,

> Dacă vorbim despre „credință”, este vorba despre credința celor care pleacă într-o țară pe care nu o cunosc... „Oameni religioși atei?” Da, și de bunăvoie, dacă este în sensul că vrem să încetăm să mai fim profesioniști sau posesori ai lui Dumnezeu [24].

Este o credință care, spre deosebire de teologiile speculative, este plasată mai presus de toate în termeni existențiali, antropologici și mistici; în care ideea de Dumnezeu nu este atât de legată, așa cum se întâmplă în mod tradițional, de posibilitățile de înțelegere rațională și explicație cosmogonică, cât, cu influențe incontestabile din partea teologiilor barthiene și a altor teologii, de luarea în considerare a „totalului altcuiva”. Este o credință în care mesajul creștin este mult mai puțin îndreptat, ca de exemplu în catehismul lui Isolotto, către eliberarea omului de păcat, decât către o eliberare totală, care este mai presus de

toate și în primul rând eliberare de nedreptate, sărăcie și opresiune . [25]

Influența asupra acestei ultime perspective este evidentă la teologii care au căutat să reconcilieze creștinismul cu marxismul sau care în America Latină, începând cu 1968, au început să dezvolte teologii ale eliberării în care, la fel ca la Gutiérrez, vechea distincție dintre ordine și niveluri, dintre istoria profană și cea sacră, a fost descompusă pentru a sublinia unicitatea mântuirii creștine. În comunitatea Isolotto,

în special, în 1968, au existat figuri cunoscute precum teologul spaniol José Maria González Ruiz, angajat în confruntarea creștinismului cu marxismul și revoluția, și arhiepiscopul de Recife, Brazilia, Helder Camara, care se angajase pentru o Biserică a sărăciei încă de la Conciliul Vatican II. Referirea la America Latină și, în general, la Lumea a Treia, făcută de grupurile de protest și disidență catolică pare omoloagă cu cea a mișcării din ' [6826], așa cum va apărea clar în evenimentele ulterioare ale acestor grupuri: populații și medii profund diferite de cele ale civilizației occidentale, excluse, dominate, exploatate de aceasta din urmă și în care o nouă Biserică, o nouă teologie, un nou creștinism pot, prin urmare, spera să apară , pe impulsul regenerativ al săracilor și al celor asupriți.

Pe scurt, comunitățile de la bază au exprimat o orientare către o altă Biserică, sau o Biserică diferită ; [27] către, se pare, o depășire de facto a catolicismului istoric. Aceste rezultate extreme nu sunt comune întregii mișcări; nu pot fi atribuite unor platforme sau programe complete și organice. Mai degrabă, sunt sugestii, indicații care apar poate într-un context de fidelitate confirmată față de Biserica Catolică, fidelitate mai ales față de Conciliu, considerat nu atât ca un set de formulări și norme de implementat, un punct de sosire, ca un punct de plecare sau, așa cum spunea teologul Rahner, „începutul unui început". Acestea sunt sugestii și indicații care erau deja dezvoltate în perioada post-Conciliu, dar cărora '68, atmosfera particulară a acelui an, le-a dat un nou impuls: impulsul către un fel de resetare, o refundare *ab imis;* tendința de a lichida diversitatea și opoziția , de a intra, de a fi asimilat în mișcare; de a împrumuta de la aceasta intoleranța față de toate interdicțiile legaliste, chiar și în domeniul moralității individuale; aspirația la fericire, ca produs al unei autonomii morale recâștigate, al unei capacități reafirmate a individului de a participa și de a avea un impact în viața religioasă, politică și socială; intoleranța față de adjectivul catolic, combinat cu diverse substantive — partid, sindicat, cultură, școală etc. — și față de orice fundamentalism consecvent; și noua valorizare a termenului creștin, dar limitată la sfera religioasă; aspirația de a traduce creștinismul în luptele mișcării muncitorești, în cele de eliberare națională și pentru socialism. Pe scurt, per total,

ideea unei naturalizări a creștinilor în noile realități; nu este o coincidență faptul că, începând cu '68, Italia a cunoscut prima renaștere concretă a experienței care în anii 1940 și 1950 fusese cea mai radicală în acest sens, cea a preoților muncitori francezi.

Disidența catolică s-a manifestat și în anii următori în

mișcări precum cea din 7 noiembrie 1971, născută în polemici cu Sinodul Episcopilor care se încheiase cu o zi înainte. Această mișcare a denunțat deschis natura antievanghelică a Bisericii instituționale, a luptat pentru eliberarea creștină a săracilor și asupriților și a susținut cauza clasei muncitoare și a formațiunilor sale politice. Această mișcare a inclus și Creștinii pentru Socialism, o mișcare care s-a născut la Bologna, Italia, în 1973, în urma mișcării care apăruse cu un an înainte la Santiago, Chile, și la care doi călugări salezieni, Gérard Lutte și în special Giulio Girardi, au adus o contribuție majoră, concentrându-se pe America Latină și teologia eliberării și cu viziunea lui Girardi despre o necesară „unitate dialectică" între marxism și creștinism. În această ultimă mișcare, dificultățile și chiar contradicțiile întâmpinate de disidența catolică se manifestă poate cu mai multă claritate și acuitate, care au fost dezvăluite în conflictele apărute deja la Congresul de la Napoli din 1974 al mișcării însăși. Contraste între cei care vedeau în angajamentul socialist actual consecința necesară a - aderării la mesajul evanghelic și cei, precum Raniero La Valle, care avertizau împotriva unui integralism inversat, împotriva unei interpretări temporaliste de facto a mesajului evanghelic în sine . Contradicții între respingerea a ceea ce părea a fi un risc de „privatizare a credinței" și refuzul de a atribui o specificitate contribuției creștinilor la lupta pentru socialism,

atribuindu-le în același timp sarcina de a repropune „chestiunea catolică” partidelor și mișcărilor de stânga . [28]

Însă vânturile de protest din acel an și din anii următori au cuprins și - organizațiile religioase, sindicale și politice catolice tradiționale - Federația Universitară Catolică Italiană (FUCI), Acțiunea Catolică, Uniunea Muncitorilor Italieni (ADI), Uniunea Muncitorilor Italieni (CISL) și însăși Democrația Creștină - aducând în prim-plan grupurile lor de stânga respective, încurajând afirmarea, poate temporară, a orientărilor religioase și politice originale și deschizând calea pentru diverse forme de exprimare , care, printre altele, au accentuat fenomenul diasporei catolice. Astfel, printre altele, Acțiunea Catolică, care sub președinția lui Bachelet, se angajase deja pe calea așa- numitei „alegeri religioase”, cu noul său statut din 1969, a redus obiectivele grandioase de cucerire pe care le urmărise în perioada postbelică și a suferit efectele impulsului antiinstituțional și apariția unor noi experiențe asociative spontane, cu o reducere drastică și progresivă a numărului de membri. Astfel, FUCI a pierdut o mare parte din baza sa universitară prin protestele studențești și a încercat să recupereze o relație cu aceștia prin Congresul de la Verona din 1969, care a cerut depășirea doctrinei sociale catolice, respingerea

fundamentalismului, pluralismul în alegerile politice și chiar abolirea regimului concordatar [29] .

Astfel, ADI, care își justificase deja votul pentru creștin-democrați cu motivații tactice și contingente în timpul alegerilor generale din 1968, a reflectat în mod clar impulsul mișcării din 1968 și apoi al „toamnei fierbinți" din 1969 prin deciziile Congreselor de la Torino (iunie 1969) și în special de la Vallombrosa (august 1970). Torino a sancționat sfârșitul așa-numitului colateralism cu creștin-democrații și cu orice altă forță politică și principiul votului liber pentru membrii ACLI; acest lucru a dus la fondarea de către președintele Labor a unei asociații de cultură politică , Acpol, care a reunit membri din rândul membrilor ACLI, sindicaliștilor CISL, creștin-democraților din facțiunea Forze Nuove, studenți, intelectuali etc. La Vallombrosa, așa-numita ipoteză socialistă a ADI a fost sancționată și a fost afirmată cu tărie o alegere anticapitalistă și clasistă, depășind principiul tradițional al interclasismului tipic asociațiilor catolice. ADI a revendicat autonomie deplină față de ierarhia ecleziastică și a abandonat efectiv obiectivele inițiale de formare religioasă. Astfel, anul 1968 i-a împins pe metalurgiștii din cadrul FIM-CISL, care au încercat să creeze o mișcare politică muncitorească (MPL) ca alternativă la Democrația Creștină, la angajamente similare în luptele muncitorești și în alegerea socialistă, precum și pe creștin-democrații de stânga [influențați] de revista *Sette Giorni și de* alte grupuri și periodice.30

Multe dintre aceste impulsuri, aceste mișcări și grupuri vor fi reabsorbite ; multe dintre aceste experiențe nu vor putea să se generalizeze , să prindă rădăcini și vor dispărea; multe dintre ideile și orientările care au apărut atunci se vor ciocni și se vor rupe cu realitățile politice și religioase instituționalizate. Cu toate acestea, vor rămâne urme imprimate , brazde adânc înrădăcinate, greu de șters, care vor contura trăsăturile unei prezențe diferite a anumitor minorități, a unui anumit număr de catolici sau creștini, în cadrul Bisericii Catolice, sau chiar în afara Bisericii Catolice , a prezenței lor diferite în viața și luptele politice, sociale și civile.

Cu siguranță, protestele religioase de la mijlocul anilor șaizeci, din 1968, au accelerat reacția instituției ecleziastice , a papalității, la noile efervescențe, la expresiile și interpretările avansate care apăruseră în era post-Conciliu. Odată cu 1968, observa teologul Kiing, a apărut o polarizare clară între tendințele inovatoare și cele mai moderate sau conservatoare. Saltul înainte al avangardei catolice a fost însoțit de ascensiunea tendințelor care vedeau protestele religioase ca efect al Conciliului însuși și acuzau

Conciliul că a introdus principii străine în catolicism, declanșând o criză gravă în cadrul acestuia.

Tocmai în acești ani, mai exact în jurul anului 1968, magisteriul papal al lui Paul al VI-lea, referindu-se la climatul general existent în întreaga lume catolică, s-a dezvoltat cu mai mare hotărâre, deși printr- un mare efort de mediere și atenție la noutățile apărute odată cu Conciliul, o interpretare a acestuia care excludea posibilitatea ca acesta să fi autorizat un „conformism ușor la mentalitatea timpului nostru”, reafirmând însă rolul decisiv al papalității în interpretarea și aplicarea sa. Încă din 1965, Paul al VI-lea se referea la o situație în care catolicismul căzuse într-o stare de haos, în care totul părea pus sub semnul întrebării, în care îndoiala investise „canoanele adevărului și autorității”. În special , după episoadele de protest religios care avuseseră loc în Italia și în alte părți , el a stigmatizat, la 18 septembrie 1968,

o teamă curioasă a anumitor catolici de a fi în urmă în mișcarea ideilor, ceea ce îi face să se alinieze de bunăvoie spiritului lumii, adoptând favorabil cele mai noi idei și pe cele mai opuse tradiției catolice obișnuite

și a subliniat, la 3 aprilie 1969, că

Biserica de astăzi este atât de des și atât de grav corodată de contestarea și uitarea structurii sale ierarhice, distorsionată în carisma sa constitutivă divină și indispensabilă, care este autoritatea pastorală... o fermentă practic schismatică o divide, o subdivide, o rupe în grupuri, în mare parte geloase pe o autonomie arbitrară și în cele din urmă egoistă, deghizată în pluralism creștin sau libertate de conștiință.

Principalele acuzații la adresa protestului au fost „orizontalismul”, concepția „orizontală”, temporală, umană a religiei creștine și aplicarea teoriilor democratice la constituirea Bisericii [31] .

Astfel, în acești ani, Paul al VI-lea a procedat la o reafirmare clară a pozițiilor Bisericii Catolice pe plan dogmatic, etic, disciplinar și social. Pentru a aminti doar actele cele mai semnificative ale acestei perioade, enciclica *Sacerdotalis coelibatus* din 24 iunie 1967, care a reafirmat toate motivele celibatului preoțesc și însăși concepția sacră a preoției, merge în această direcție; enciclica *Humanae vitae* din 25 iulie 1968, care a reafirmat doctrina tradițională a Bisericii cu privire la problema controlului nașterilor; și discursurile de la Bogotá din august 1968, care au reiterat unele dintre temele din *Populorum progressio* din anul precedent, dar atenuând tonul denunțării problemelor sociale și

ridicând în schimb tonul denunțării și condamnării tendințelor spre violență și revoluție care se manifestau și în numele creștinismului prin teologiile eliberării. Așa- numitul „Credo al Tradiției Nemuritoare a Sfintei Biserici a lui Dumnezeu", rostit de Papă la 30 iunie 1968, merge în această direcție. El a constituit un rezumat general , o reformulare a tuturor adevărurilor de credință formulate de Biserică și de magisteriul papal de-a lungul secolelor, de la Conciliul de la Niceea la Conciliul Vatican II și intervențiile doctrinare ale lui Paul al VI-lea între Conciliu și perioada post-Conciliu privind infailibilitatea papală, chestiunea euharistică și chestiunea mariană. Se poate spune că toate aceste intervenții au reprezentat un răspuns organic la ideile și fenomenele de contestare și disidență răspândite în lumea catolică, la impulsul antiinstituțional și antiautoritar care a izbucnit în ea odată cu 1968.

În special în Italia, diversele forme și manifestări de protest la nivel religios și politic se ciocnesc cu dezaprobarea și cenzura, uneori mai mult sau mai puțin puternică, a ierarhiei ecleziastice și a organelor oficiale ale Sfântului Scaun. Printre o serie densă de intervenții, printre altele, se numără: judecata foarte dură asupra „grupurilor spontane" pentru o „nouă stânga", acuzate în special de o formă de „secularism catolic " și de *odium theologicum* împotriva ierarhiei și de separarea clară a credinței religioase de angajamentul față de viața publică ; [32] intervenția arhiepiscopului de Florența, cardinalul Fiorii, împotriva lui Don Mazzi și interdicția sa de a adopta așa-numitul catehism Isolotto în arhidieceza de Florența, deoarece în el „nucleul fundamental al creștinismului a fost uitat" ; 33 „retragerea consimțământului" episcopilor, cu retragerea asistentului lor ecleziastic, la Conferințele Episcopale Italiene, și dezavuarea dură de către Paul al VI-lea a asociației în iunie 1971; rezervele crescânde exprimate de episcopat în anii următori față de „alegerea religioasă" a Acțiunii Catolice; dezaprobarea catolicilor care, în 1968, au candidat independent pe listele Conferinței Episcopale Italiene (PEI), făcând o alegere pe care *Civiltà Cattolica a*

considerat-o în mod clar în contradicție cu conștiința creștină; nevoia reiterată de către episcopi, în timpul alegerilor din mai 1968, a unității politice a catolicilor, dreptul și datoria episcopilor de a interveni în chestiuni temporale atunci când sunt în joc chestiuni de credință și morală sau când este în joc binele Bisericii și datoria catolicilor de a ține cont de acest lucru. Ierarhia ecleziastică italiană părea deosebit de preocupată de acest ultim set de probleme. În acest sens, *La Civiltà Cattolica* a susținut că catolicii nu aspiră la un stat creștin care să impună și să apere credința și morala creștină prin legi, ci trebuie să-și facă simțită credința în legislația și viața statului; orice creștin care se sustrage

acestei obligații comite un „păcat de omisiune”; multiplicitatea opțiunilor temporale în rândul catolicilor admisă de Conciliu nu ar trebui considerată o regulă generală, iar unitatea politică a catolicilor, dacă nu o necesitate teologică, poate fi într-adevăr una istorică. Jurnalul iezuit a criticat atitudinea acelor catolici care au contestat intervenția episcopilor în acest domeniu și a declarat că nu se simt obligați să le urmeze directivele, scriind:

Aceasta este împotriva naturii Bisericii, care nu este democratică, ci ierarhică, adică fondată de Hristos însuși pe Papă și pe colegiul episcopal: oricine este catolic și vrea să - continue să se numească astfel nu poate avea o atitudine de contestare și respingere față de ierarhie... Pe scurt, nu poți fi catolic și „disidente” de ierarhie fără a risca să te trezești „disidente” de Hristos însuși^ [4].

Toate aceste reacții confirmă cum '68 și anii care au urmat au fost, chiar și pentru episcopatul italian, momente și oportunități de a relansa cu forță argumentele instituției, interesele sale preeminente, într-o situație a lumii catolice italiene care anterior fusese și va continua să fie deosebit și puternic condiționată în acest sens. Și totuși, '68 pare să fi lăsat o oarecare amprentă și asupra acestor argumente; dacă nu altceva, asupra posibilității reafirmării lor și, mai ales, asupra capacității lor, probabil limitate, de a influența lumea catolică și mai ales societatea , de a avea un spațiu comparabil cu cel pe care instituția ecleziastică se amăgise să-l creadă că îl poate avea, de exemplu, în anii postbelici.

Note

1 În pregătirea acestui raport pentru publicare, am menținut caracterul unui rezumat foarte rapid al unui moment crucial din istoria contemporană a lumii catolice italiene, un moment despre care, evident, mai sunt multe de investigat și de înțeles . Este un rezumat în care anumite aspecte au fost evidențiate în mod special, anumite evoluții subliniate în mod special; am încercat, de asemenea, să fac concise referințele la surse și bibliografia.

Da

Despre acest set de fapte și probleme, care formează contextul întregului tratat , vezi G. Verucci, **Biserica în societatea contemporană. De la prima perioadă postbelică la Conciliul Vatican II*,* Laterza, Roma-Bari, 1988, părți din capitolele V, VI și VII.

[3] Cea mai precisă și amănunțită evaluare a nonconformismului catolic din acești ani este

oferită de eseurile adunate în S. Ristuccia (ed.), *Intelectualii catolici între reformism și disidență. Polemice despre integrism, obedientă și sfârșitul unității politice și refuzul instituției în jurnalele anilor șaizeci,* Comunità, Milano, 1975: vezi în primul rând introducerea lui Ristuccia însuși, *Per un profil al intelectualilor catolici,* pp. 7-57.

[4] /Wd.

5 Vezi în acest sens observațiile perspicace ale lui P. Ortoleva, *Saggio sui movimenti del 1968 in Europa e in America,* con un'antologia di materiali e documenti, Editori Riuniti, Roma, 1988, pp. 86 și urm. Un punct care merită studiat este rolul jucat în anii postconciliari de anumite edituri cu o orientare mai mult sau mai puțin catolică (cum ar fi Cittadella din Assisi, Queriniana și Paideia din Brescia, P. Gribaudi din Torino, Edizioni Dehoniane din Bologna și altele), sau cu o orientare protestantă, cum ar fi Claudiana din Torino.

6 Despre această fază a lumii catolice italiene, vezi, printre alții, S. Ristuccia (ed.), *Intellettuali,* cit., L. Accattali, *L'età del dialogo (1963-1968),* în Diversi autori, *I cristiani nella sinistra. Dalla Resistenza a oggi,* Coines, Roma, 1976, pp. 128-143, G. Verucci, « Religie și alegeri politice în studiile istorice ale celei de-a doua perioade postbelice», *Belfagor,* 33, 1978, pp. 343-356, și mai ales prima parte a lui M. Cuminetti, // *dissenso cattolico in Italia, 1965-1980,* Rizzoli, Milano, 1983, scrisă, ca să spunem așa, din interiorul mișcării, dar bogată în fapte și probleme.

I Despre „grupurile spontane", vezi F. Rositi (ed.), *The Politics of Groups. Aspects of - Grassroots Political Associations in Italy from 1967 to 1969,* editat de S. Ristuccia, Comunità, Milano, 1970, în special pp. 23 și următoarele, 51 și următoarele, 58 și următoarele, 112-113, 130 și următoarele, 203 și următoarele, și N. Fabro, *Catholics and the Contestation in Italy,* Esperienze, Possano, 1970, pp. 43 și următoarele.

8 Despre această prezență, vezi în special numeroasele contribuții adunate în numărul nr. 4, 28 februarie 1988, al revistei bilunare *Com Nuovi Tempi,* dedicat „Creștinilor și '68 între credință și utopie"; F. Gentiioni, „În afara zidurilor catolice. Creștinii și întâlnirea cu mișcarea muncitorească", *Il Manifesto,* nr. 76, 30 martie 1980, supliment; F. Gentiioni, „La umbra clopotniței. Prezența catolică în mișcarea studențească" și L. Menapace, „Sfârșitul *Latinorum.* Sezonul care pregătește '68-ul catolic", *Il Manifesto,* iunie 1988, supliment. Despre prezența protestantă, vezi două contribuții, una de M. Rostan, cealaltă nesemnată, în *Com Nuovi Tempi,* nr. 4, 28 februarie 1980. 1988. Dar nu mi se pare că s-a realizat încă o analiză detaliată și detaliată a ideilor și sugestiilor catolice sau creștine regăsite în imensa documentație a mișcării studențești.

9 Pr. Ortoleva, *Eseu,* cit., p. 85, și Ibidem, *Culturile lui '68,* în acest volum.

10 L. Menapace, «Sfârșitul latinorumului *»,* cit.

II R. Rossanda *(L'anno degli studenti, De Donato, Bari, 1968, p. 45) a vorbit* despre difuzarea *cărții „Scrisoare către un profesor"* încă din iunie 1968. În ceea ce privește mișcarea studențească romană, referințele la carte se găsesc, de exemplu, în numărul unic *Tesi 1* al aceleiași mișcări, sa [1968] și într-o *„Scrisoare către mișcarea studențească",* Roma, aprilie 1968; în prima există și referințe la Camilo Torres, cu citate din G. Guzmàn, *„Catolicism și revoluție în America Latină. Viața lui Camilo Torres",* Laterza, Bari, 1968, în a doua referințe la Papa Ioan, Gandhi, Martin Luther King. Diverse indicații despre relația lui Don Lorenzo Milani cu cultura anului '68 se găsesc în unele contribuții adunate în Aa.vv., *Don Lorenzo Milani,* Lucrările conferinței de studiu, Primăria Florenței, 1981; M. Revelli („Il discorso sull'eguaglianza", *Il Contemporaneo:* «Per capire il '68», supliment la *Rinascita,* 12 martie 1988) definește *Scrisoare către un profesor* drept „manifestul anului '68 italian" și subliniază natura originală a tipului de egalitate propus în aceasta, care seamănă în anumite privințe cu cea a gânditorilor iluminiști din secolul al XVIII-lea.

[12] *Vezi, de* exemplu, numărul unic din *Valle Giulia,* Roma, 15 martie 1968.

[13] Y. Congar, *Reformă adevărată și falsă în Biserică,* Jaca Book, Milano, 1972, pp. 11-12.

[14] *Ibidem,* p. 437.

1 3 Vezi în mod specific în acest sens MD Chenu, *La fin de l'ère constantinienne* (1961), în *La Parole de Dieu,* voi. The: *L'Évangile dans le temps,* Cerf, Paris, 1964, p. 17-36.

[16] Vezi în special N. Fabro, *I cattolica* cit., pp. 61 și următoarele.

[17] M. Caminetti, *Disidența,* cit., pp. 113-114.

[18] Colecții extinse de documente pe această temă se găsesc în C. Falconi, **Contestarea în Biserică. Istoria și documentele mișcării catolice antiautoritare în Italia și în lume** , Feltrinelli, Milano, 1969 și în M. Boato (ed.), * *Împotriva Bisericii de clasă*,* Marsilio, Padova, 1969.

[19] E. Balducci, „De atunci nimic nu a mai fost la fel”, *Il Contemporaneo:* „A înțelege '68”, cit.

[20] V. Comunitatea din Isolotto (ed.), *Isolotto 1954-1969,* introducere de Don E. Mazzi, Laterza, Bari, 1969 și documentele despre Isolotto adunate în C. Falconi, *Contestarea în Biserică,* cit., în special pp. 408 și următoarele.

[21] A se vedea documentele raportate *ibid.,* p. 377 urm., în N. Fabro, / *cattolica,* cit., p. 73 urm., în M. Boato (ed.), *Contro la Chiesa di classe,* cit., p. 205 urm.

[22] C. Falconi, *Contestația în Biserică,* cit., p. 391.

[23] *ibid.,* pp. 408 și următoarele.

[24] *Ibidem,* pp. 428 și următoarele.

[25] V. Comunità dell'Isolotto (ed.), *Întâlnirea cu Isus. Ghid pentru inițierea copiilor în slujirea lui Hristos,* Lef, Florența, 1969, pp. 8-9. Printre cele mai semnificative expresii : „A tinde spre Hristos înseamnă... a te plasa în evoluția și progresul istoriei, a colabora cu toți pentru ca societatea să tindă constant spre scopul plenitudinii sale umane, înseamnă a avea încredere și conștiință că această plenitudine umană, întotdeauna mai mare decât orice imaginație și măsură, corespunde voinței lui Dumnezeu manifestate în Hristos... În fiecare epocă, în special astăzi, vitalitatea și centralitatea lui Hristos sunt exprimate , într-un mod precis și autentic, prin suferințele, aspirațiile, maturizările, conștientizările și luptele oamenilor, începând cu cei mai săraci, cei mai umili, cei respinși, cei asupriți.”

[26] «Simpatia mișcării pentru Lumea a Treia, inclusiv formele de mitologizare la care a dat naștere, nu poate fi pe deplin înțeleasă decât în cadrul acestei tensiuni : Lumea a Treia putea dobândi valoarea unei instanțe morale, cu care identificarea totală era posibilă, tocmai prin virtutea faptului că era radical «alta» în raport cu civilizația occidentală, alta prin faptul că era necoruptă... alta prin faptul că era... exclusă... din ordinea dominantă...» (P. Ortoleva, *Saggio,* cit., p. 37).

[27] Un titlu pe această temă: A. Nesti (ed.). *Cealaltă Biserică din Italia,* Mondadori, Milano, 1970.

[28] Despre aceste mișcări, vezi, printre altele, G. Martina, *Biserica în Italia în ultimii trei ani,* Studium, Roma, 1977, p. 162 și urm. și M. Cuminetti, *Il disenso,* cit., *passim.* Despre cel al creștinilor pentru socialism, vezi în special R. Paci, *I cristiani per il socialismo,* în Diversi autori, *I cristiani nella sinistra,* cit., pp. 225-240, și G. Milanesi, *I identità religiosa e impegno politico nelle «Christiani per il socialismo»,* în Diversi autori, *Religione e politica. Il caso italiano,* Coines, Roma, 1976, p. 206-233.

[29] Despre aceste evenimente ale Acțiunii Catolice Italiene, vezi articolul lui R. Moro, „ *Acțiunea Catolică Italiană”,* în *Dicționar istoric al mișcării catolice din Italia, 1860-1980,* editori F. Traniello și G. Campanini, 1/2: *Fapte și idei,* Marietti, Torino, 1981, pp. 180-191 ; despre FUCI, vezi articolul lui MC Giumella, „ *Federația Universitară Catolică Italiană (FUCI) și absolvenții catolici”, ibid.,* pp. 295-301.

[30] F. Tortora, *ADI și alegerea socialistă* și B. Manghi, *Fim-Cisl: Apologia unui proces de eliberare,* în Diversi autori, / *Creștini în stânga,* cit., pp. 129-213, 214-224;

intrările lui G. Pasini, *Asociațiile creștine ale muncitorilor italieni (Acli),* în *Dicționar istoric al mișcării catolice din Italia,* cit., 1/2, pp. 170-175, și ale lui S. Fontana, *Confederația italiană a sindicatelor muncitoare (Cisl), ibid.,* pp. 216-266. Printre numeroasele articole - dedicate de *La Civiltà Cattolica* problemei Acli, amintesc aici doar pe cel care a precedat Congresul de la Torino, intitulat «Ce vor Aclii?», de părintele G. De Rosa (1969, vol. 2, pp. 366-373).

3 1 Documentația pe această temă este vastă. Sursele sunt colecția în mai multe volume de lucrări, discursuri și intervenții, publicată sub titlul *Insegnamenti di Paolo VI,* Tipografia poli grotta vaticana, Città del Vaticano, 1963 și următoarele, și în special, pentru perioada de interes aici , cea mai specifică V. Levi (ed.), *Di fronte alla contestazione. Testi di Paolo VI,* Rusconi, Milano, 1970, care include fragmente din intervenții din perioada decembrie 1967-mai 1970.

32 V, despre Conferința de la Bologna, comentariul părintelui G. De Rosa în *La Civiltà Cattolica,* 1968, vol. 2, pp. 485-489, și, mai general, despre contestarea catolică, Ibidem, «Catolicii «disidenți»», ibid., 1968, vol. 1, pp. 563-566, și Ibidem, «Biserica «contestată»», ibid., 1969, 1, pp. 209-214.

33 Despre intervenția arhiepiscopului și despre catehismul lui Tsolotto, vezi comentariul părintelui G. De Rosa, în *La Civiltà Cattolica,* 1969, vol. 1, pp. 30-40.

34 Vezi, printre altele, articolul părintelui G. De Rosa, „Catolicii «disidenți»", din care este preluat citatul din text, și „Episcopii italieni și unitatea politică a catolicilor", *La Civiltà Cattolica,* 1968, vol. 1, pp. 474 și următoarele.

Partea a patra

la școală, universitate și istorie

POLITICA EDUCAȚIONALĂ ITALIANĂ DE LA CENTRU-STÂNGĂ LA PROTESTELE STUDENȚEȘTILOR

de Giuseppe Ricuperati

O evaluare amară a anului 1960

Pe 3 iunie 1960, la Roma, la Teatrul Valle, la o conferință promovată de un grup de reviste pe tema „Cultura în societatea italiană", Eugenio Garin a făcut o evaluare severă și atentă a școlii și - mai general - a condiției și responsabilităților intelectualilor italieni postbelici:

Că astăzi barierele în calea liberei activități intelectuale se înrăutățesc zilnic; că puterile consacrate și forțele dominante favorizează, prin metode opresive și uneori subtil persecutorii, doar anumite manifestări prea adesea arhaice și insignifiante; că un anumit tip de mass-media este monopolizat în scopul exclusiv de a conserva, conforma, dezumaniza și nu, dimpotrivă, de a scoate la iveală forțe populare autonome într-o nouă transformare culturală ; că omul de cultură intolerant față de „directivele superioare" este sistematic izolat, împiedicat și sufocat; că școala publică, în structura sa, în alegerea profesorilor, în instrumentele didactice, este obiectul unei ofensive mai insidioase decât cea fascistă și aceasta chiar în momentul în care un anumit tip de școală privată este favorizată: toate acestea sunt cunoscute... [1] .

Dar nu mai era momentul - potrivit marelui istoric al culturii - să ne oprim la *cahiers de doléance.*

Problema care trebuie înfruntată este, așadar, alta: aceea a motivelor unei înfrângeri... Nu are rost să vorbim despre invazii barbare; trebuie să căutăm să înțelegem de ce barbarii au câștigat și dacă, întâmplător, cauzele victoriei nu se regăsesc în anumite deficiențe ale acelor poziții care, în jurul anului '45, păreau a fi în fruntea reînnoirii italiene... [2] .

Garin credea că era „o înțelepciune străveche să cauți arhitecții înfrângerilor în slăbiciuni interne, mai degrabă decât în dușmanii externi".

Astfel, investigația severă a vizat în primul rând cultura stângii, acceptarea necritică a teoriei parentetice a lui Croce, idealismul său persistent, în ciuda lecției lui Gramsci și a efortului său „de a insera într-un nou orizont al vieții italiene ceea ce inteligența sa a elaborat de-a lungul secolelor, folosind pentru viitor tot ce e mai bun din trecutul său ... [3]. În ceea ce privește domeniul specific al educației, înfrângerea a fost descrisă și explicată prin utilizarea iscusită de către conservatori a slăbiciunilor structurale ale culturii reformiste :

Unii, reformiștii, vorbeau despre necesitatea adaptării reformelor școlare la noul climat, pentru a asigura educația poporului, poate chiar un salariu școlar; și au obținut mari declarații programatice și de reglementare pentru viitoare reorganizări totale; alții au provocat circulare, ajustări, subvenții, mici prevederi, modificări subtile. La umbra unor munți de hârtii, a unor proiecte de reformă niciodată implementate, a unor lucruri mărunte care aproape scăpau de sub control, într-o bună zi școala, domeniul cel mai delicat pentru viața și reînnoirea societății, s-a pierdut ca niciodată. Și s-a pierdut între naivitatea și distragerea atenției unora și incertitudinea altora... [4].

Poate fi interesant să înțelegem astăzi sensul unei denunțări atât de dramatice și, într-o oarecare măsură, disperate. În timp ce filosoful vorbea, creștin-democrația, întrerupând fragilul experiment al primului centru -stânga, se angajase în aventura lui Fernando Tambroni, cedând spațiu politic Mișcării Sociale Italiene de la care acceptase voturi5 · În spatele cuvintelor lui Garin, însă, se afla și întreaga istorie dificilă a unui sistem școlar postbelic în care - începând de la Adunarea Constituantă - stânga și cultura seculară avuseseră de-a face cu hegemonia neîntreruptă, sau aproape neîntreruptă, a creștin-democraților asupra învățământului public6 ·

O încercare subtilă, dar dificilă, este în curs astăzi de a reevalua activitatea lui Guido Gonella în acel minister, deținut între 1946 și 1951, în raport cu judecățile substanțial critice nu doar ale întregii istoriografii a stângii seculare, ci și ale unor catolici, precum Luigi Pedrazzi și Luciano Pazzaglia.7 Relectura scrierilor sale, recent republicate în trei volume sub titlul *Cinci ani în Ministerul Educației Publice ,* nu șterge, ci mai degrabă întărește substanțial toate punctele polemice care au apărut deja, dincolo de orice judecată asupra competenței sale personale, asupra onestității intelectualului și mai ales asupra bunei sale voințe.

Este adevărat că el a promovat ancheta națională pentru reforma școlară (1947-1949) care a dat naștere proiectului 2100 [9], o încercare globală ce nu va mai fi niciodată continuată, dar este, de asemenea, adevărat, dincolo de limitele acestui proiect, care va fi menționat mai târziu, că concepția lui Gonella despre școală, pornind de la programul pentru DC identificat încă din

1944, a relevat o profundă înstrăinare, neîncredere și ostilitate implicită față de tradiția și istoricitatea sistemului școlar italian în sine. O lectură a compromisului constituțional regăsit în scrierile ministrului, începând din 1948, relevă o preocupare constantă de a garanta spațiu pentru familie și Biserică, care preced întotdeauna Statul în responsabilitatea pentru educație. Conturând, încă din 1950, subiectele libertății școlare și argumentând împotriva susținătorilor monopolului de stat, un rol cu care comuniștii s-au identificat din ce în ce mai mult, Gonella a accentuat accentul pus pe individ și pe drepturile - familiei, văzută ca *un seminarium reipublicae.* Ambele subiecte, la fel ca Biserica, aveau o responsabilitate pentru - educație înrădăcinată în dreptul natural. Statul era văzut doar ca un mediator și garant al tuturor acestor nevoi diverse și complexe, de la cele ale societății la cele ale indivizilor, dar în esență cu o justificare care – în ciuda afirmației constituționale – rămânea la un nivel etic și juridic inferior.

Òffentlickeit, sfera publică, nu poate fi învinovățită pentru eșecul reformei. În realitate, de-a lungul anilor, procesul de reconstrucție a redus la tăcere cerințele mai autentic populare și democratice, confirmate ulterior de un educator precum Hessen [si] care - dacă ar fi fost urmate - ar fi dus la crearea unei școli gimnaziale unificate. În schimb, Proiectul 2100 a fost un pas înapoi, cel puțin formal, chiar și față de modelul lui Botta, care vorbea despre o școală gimnazială unificată, identificând o școală secundară inferioară împărțită în normală, tehnică și clasică, conform principiului „școală pentru toți, fiecare școală lui", ceea ce reprezenta o interpretare foarte neobișnuită a prevederii constituționale. Axa proiectului era încă liceul, la rândul său împărțit în clasic, științific și formare profesională. Articolele 10 și 11 defineau învățământul tehnic și profesional . În cadrul proiectului, municipalitățile urmau să înființeze o grădiniță . Statul s-ar fi limitat la furnizarea personalului necesar prin

intermediul Masterului în Educație pentru Copiii Timpurii și Educația Feminină, un curs de patru ani după gimnaziu. Proiectul de lege a abordat în detaliu relația cu școlile private, dintre instituțiile de învățământ și familii și, în final, o propunere de descentralizare prin crearea unor superintendențe regionale.

Dacă rezistența secularișilor și a stângii s-ar fi concentrat pe eludările implicite ale prevederii constituționale, alte obstacole, nu mai puțin formidabile, ar fi înfrânt curând orice dorință - și ambiție - de schimbare globală. Primul a fost rezistența celor mai conservatoare cercuri catolice, care, simțindu-se învingători, nu se așteptau la

o reformă a sistemului școlar de stat, ci mai degrabă la o intervenție masivă în favoarea școlilor religioase private. Aceasta a fost o atitudine predominantă în rândul episcopilor Bisericii lui Pius al XII-lea și una care avea să continue până la sfârșitul anilor 1950 și după aceea.12 Dar a fost și discursul *Civiltà Cattolica*, puternicul organ iezuit, care le-a reproșat lui De Gasperi și miniștrilor săi prudența lor în aducerea în discuție a problemei finanțării școlilor private, singura modalitate, în opinia lor, de a realiza pluralitatea, dar mai presus de toate, libertatea, în sistemul școlar. Un alt obstacol - mai puțin vizibil, dar nu mai puțin condiționant - a venit din partea înaltei birocrații a Ministerului Educației Publice, care se inserase prompt în mecanismele puterii creștin-democrate, dar care

10 A condus, în acest sector ca și în alte sectoare, la o reapropiere ușoară a celor [13] existente , la o continuitate în ceea ce privește ceea ce reformele urmăreau să schimbe. Și aceasta a fost alegerea destinată să prevaleze printre miniștrii creștin-democrați, începând cu Antonio Segni, succesorul lui Gonella, o alegere destinată să dureze, cu singura și scurta excepție a lui Paolo Rossi, care era secularist, până la pragul centrului-stânga [14.] Și asta este ceea ce găsim în evaluarea amară a lui Garin, care a fost folosită ca document de deschidere. Cu toate acestea, au existat și semne și fermentări care fie lipseau din acest discurs, fie au rămas prea mult în umbră.

Așteptările unei schimbări

În realitate, sfârșitul anilor 1950 nu înseamnă doar o ipoteză de periodizare din punct de vedere structural, legată de epuizarea politicii de reconstrucție și intrarea într-o fază de dezvoltare impetuoasă, pe care nici măcar situația economică din 1964-1966 nu ar fi oprit-o . Ci înseamnă o schimbare a schemelor politice care o susțineau.

11 partidele seculare și o parte a stângii, destinată să caracterizeze aproape cincisprezece ani, până la sfârșitul anilor șaptezeci. Nu este intenția mea să ofer

o reconstrucție completă a politicii educaționale de centru-stânga [15], care a fost cea care a înfruntat '68, ci să schițez câteva probleme esențiale, să ofer un context mai specific la ceea ce în Europa s-ar numi revolta studențească. Multe elemente sunt în joc. În primul rând, un proces impetuos de transformare a economiei [16], care a impus cerințe din ce în ce mai peremptorii sistemelor educaționale. Nu este o coincidență faptul că primele începuturi prudente ale centrului-stânga au fost precedate și însoțite de primele întâlniri „între școală și lumea producției", unde, alături de industriași și oamenii din Mulino [17],

s-au măsurat coordonatori perspicace ai inovației, catolici aducători ai unui nou discurs precum Giovanni Gozzer și Luigi Pedrazzi. Două lucrări recente, dedicate respectiv Bisericii *și proiectului educațional din 1945 până în 1958* și *catolicilor și școlii de la Adunarea Constituantă la centru-stânga (* acesta din urmă de Giorgio Chiosso, care participase activ și el la prima lucrare, coordonată de Luciano Pazzaglia), identifică în Săptămâna Socială de la Trento din 195518 și în special în discursurile lui Ettore Passerin d'Entrèves19 și ale părintelui Michele Pellegrino, primul semn al unui punct de cotitură, față de atitudinea anterioară , încă pe deplin prezentă în mesajul transmis cu această ocazie de Pius al XII-lea.20 Este dificil de rezumat un discurs care a avut ca protagoniști nu doar persoane fizice, ci și reviste, precum *Questitalia a lui* Wladimiro Dorigo , și asociații militante. Este - posibil, însă, să observăm că, dincolo de denunțurile amare ale lui Don Vincenzo Sinistrerò, *Școala Catolică. Drepturi și figuri* [21] , din 1961, cu o prefață, nu întâmplător, a cardinalului Giuseppe Siri, unde au fost reluate toate tezele în favoarea școlilor religioase private și a dreptului lor la finanțare publică, o parte a opiniei publice catolice - distanțându-se de episcopat și percepând noul discurs al lui Ioan al XXIII-lea, destinat să prindă contur odată cu deschiderea Conciliului în 1962 - credea că terenul în care să se măsoare era acum cel al școlilor publice.

Poate cel mai semnificativ document al unei astfel de alegeri este reprezentat de un volum de Giovanni Gozzer, *I cattolica e la scuola (Catolicii și școlile),* din 1964, care a adunat scrieri din anii precedenți. Bursier , director, apoi superintendent al educației și înalt funcționar ministerial, educat politic în asociații catolice, cu dorința de a privi viitorul educației în termeni europeni, Gozzer, cu legături cu Aldo Moro, care, după cum vom vedea, l-a pus la conducerea Biroului de Studii și Planificare, nu numai că avea să fie unul dintre protagoniștii inovației până în 1972, dar avea să experimenteze și cu un angajament profund diferitele faze ale unei aventuri intelectuale și politice complexe. Căi similare erau destinate să fie urmate de oameni precum Luigi Pedrazzi, Paolo Prodi și Luciano Pazzaglia. Mai mult, cifrele furnizate de Sinistrerò arătau că școlile private erau semnificativ în urma școlilor publice, nu pentru că pierduseră frecvență, ci pentru că accelerarea lor era mult mai lentă decât a școlilor publice. Devenea din ce în ce mai puțin probabil – având în vedere cerințele sistemului productiv – ca astfel de cerințe noi și șocante să poată fi satisfăcute în cadrul unei școli catolice, cu excepția cazului în care finanțarea de stat era atât de substanțială încât să fie nerealistă. Discuția, pentru cei mai conștienți, se

mutase de mult către spațiile publice, urmând să fie abordată în termeni de programare și planificare. Chiar și în cadrul stângii, atitudinile și echilibrele se schimbaseră. În PEI, odată cu trecerea în neființă a lui Concetto Marchesi[23] și Antonio Banfi[24] ' care interpretaseră două concepții diferite și, de asemenea, două moduri de a citi gândirea lui Antonio Gramsci[25] ce se contura din notițele sale din închisoare, discursul despre școală dobândise forță, autonomie și complexitate, așa cum o arată nu numai revista cu titlul semnificativ *Riforma della scuola,* începând din 1954, ci și atenția unor intelectuali și lideri precum Dina Bertoni Jovine[26] ' Mario Alicata[27] ' Lucio Lombardo Radice[28] ' Ambrose Donini[29] ' Alessandro Natta[30] ' Cesare Luporini[31]. Aceste nume, de exemplu, erau legate de prezentarea proiectului pentru o școală gimnazială unică în Senat în 1959 [32], care readusese discuția pe acest teren și fusese astfel la originea legii – mult mai bogată în compromisuri – din 1962. Ideea unei școli gimnaziale unice nu a fost cu siguranță o - invenție a comuniștilor, dar a fost meritul lor să o repropună peremptoriu și cu un model cultural conturat eficient în relația dintre istorie și științele naturii, astfel încât să oblige guvernul să o ia în considerare în lungul proces care avea să ducă la implementarea sa. În cadrul PSI, care dobândise autonomie față de comuniști, deși cu prețul unor dramatice lacerații interne și începuse – sub conducerea pragmatică și eficientă a lui Pietro Nenni [33] – dialogul cu catolicii care avea să dea naștere centrului-

stânga, Tristano Codignola [34] devenise responsabil pentru sectorul școlar , alăturându-se socialiștilor după un lung proces de la Partidul de Acțiune la Unitatea Populară. Pentru PSI, a reprezentat o achiziție valoroasă nu doar pentru competența și claritatea sa, ci și pentru legăturile sale cu școala pedagogică florentină organizată din 1950 în jurul *Scuola e città* și care implica oameni precum Lamberto Borghi, Giovanni Maria Bertin, Aldo Visalberghi, Antonio Santoni Rugiu, Maria Corda Costa și alții; editura militantă fondată de Ernesto Codignola; și, într-un sens mai larg, tradiția unei reviste precum *Il Ponte* și moștenirea liberal-socialistă a lui Piero Calamandrei. Tristano Codignola stabilise, de asemenea, un dialog semnificativ cu catolicii, inclusiv cu membrii florentini ai *revistei Politica,* în special Nicola Pistelli, și cu cei ai *revistei Questitalia* a lui Wladimiro Dorigo . Aceasta este, fără îndoială, o imagine schematică și mai puțin bogată a realității, dar poate utilă pentru înțelegerea schimbării climatului , în care apărarea intransigentă a școlilor publice, care o vreme acordase hegemonia prietenilor de la *Mondo* [35] , *devenea mai puțin semnificativă,* în timp ce discursul - reînnoirii calitative, dar și cantitative, a educației se impunea tuturor.

Programarea și rolul previziunilor „greșite”

Oricine citește *Introducerea la planul școlar* semnat de ministrul Giuseppe Medici, [36] care l-a înlocuit pe Aldo Moro la Ministerul Educației în 1959, nu poate să nu fie impresionat de schimbarea profundă nu doar a tonului limbajului, ci și a perspectivelor. Planul de dezvoltare a sistemului școlar în deceniul 1959-1969 ilustrat în *Introducere* a fost în realitate o bijuterie a coroanei guvernului Fanfani , [37] care, preluând modele de planificare deja aplicate în alte sectoare, numise încă din 22 iulie 1958 un comitet de miniștri pentru a identifica o creștere a finanțării pentru școli pentru un total de peste 1.380 de miliarde de lire pe parcursul deceniului. Planul a fost elaborat în doar câteva săptămâni, urmând să fie prezentat Senatului la 22 septembrie 1958. Câteva luni mai târziu, guvernul Fanfani a căzut și a fost înlocuit de unul condus de Antonio Segni, cu Giuseppe Medici ca ministru al Educației, așa cum s-a menționat. Aceasta explică procesul complex al planului, elaborat de fapt de Fanfani-Moro, dar adus în parlament, propagat și apărat de Giuseppe Medici, care, ministru al educației publice tot sub Tambroni, avea să fie responsabil pentru acesta până la 26 iulie 1960. În realitate, exista un fir tenace de continuitate, reprezentat de Gozzer [38] , căruia Aldo Moro îi încredințase această dezvoltare și care îi adusese - dincolo de condiționarea unui context politic mai ambiguu - atenția sa către comparațiile europene, către proiectele de planificare și, de asemenea, dorința de a prevedea nu doar dezvoltarea școlară, care a precedat-o pe cea - acum celebră - a lui Svimez din 1961 [39.] Într-adevăr, însuși ministrul Medici i-a încredințat lui Svimez - pentru a concretiza politica planului - acea cercetare asupra structurilor educaționale din 1975, care era destinată să aibă o asemenea relevanță în dezbaterea și în politica școlară însăși a deceniului. În termeni generali, se poate spune că schimbările în structura profesională preconizate de Svimez au pus la încercare sistemul școlar așa cum se dezvoltase în Italia. De fapt, previziunile - prevăd o nevoie de absolvenți și tehnicieni superiori de peste 1.200.000 până în 1975, comparativ cu 500.000 în 1959. Acesta era un obiectiv dificil de atins fără o transformare profundă a structurilor universitare, capabile să absolve doar 20.000 de persoane pe an, iar majoritatea în sectoare cu o importanță redusă pentru industrie. La fel de dramatică a fost nevoia de tehnicieni intermediari (4 până la 5 milioane) comparativ cu cifra existentă de puțin sub 1.800.000. De asemenea, a fost necesar să se ia în considerare 11 milioane de manageri subordonați și personal calificat , în timp ce în 1959 încă predomina forța de muncă generală.

Analiza lui Svimez – perfect simetrică față de toate previziunile europene – se baza nu doar pe o rată de creștere mult mai mare decât cea atinsă efectiv în deceniul următor, ci și pe convingerea profundă că, dacă, în - următorii cincisprezece ani, cei peste 700.000 de absolvenți , cei aproape 3 milioane de tehnicieni intermediari, peste 6 milioane de tehnicieni juniori și personalul calificat nu ar fi instruiți, dezvoltarea economică ar stagna sau, cel puțin, ar fi afectată iremediabil. Școlile și reînnoirea lor au devenit astfel un teren esențial pentru concurența în cadrul Pieței Comune Europene. Aceasta a schimbat ordinea problemelor. Dacă în deceniul precedent reperul major fusese ancheta privind șomajul din 195140 [și] descoperirea unei baze de analfabeți de 12,8% în rândul bărbaților și femeilor (peste 5.400.000 de persoane), pe lângă o populație alfabetizată de 46% fără - diplomă de școală primară și alte 30% cu doar studii de clasa a cincea, în acest moment atenția s-a mutat spre viitor, în dorința de a impune sistemul școlar să fie calitativ mai productiv și cantitativ mai eficient. Unele obstacole care fuseseră inventate, de exemplu, de reforma Gentilică pentru a împiedica absolvenții de liceu să acceseze universitatea au fost eliminate . Așa-numita „mică liberalizare ” (pentru a o distinge de cea din 1969) [41] a făcut posibilă trecerea de la diploma de liceu la echivalentul universitar al specializării tehnice obținute. Dar mai ales, și în legătură cu discuția despre planul decenal și tocmai

atunci când cei mai conștienți cercetători în domeniul planificării școlare avertizau împotriva proiecțiilor excesiv de lungi și, prin urmare, nechibzuite, nu au lipsit încercările de a hazarda ipoteze și mai lungi.

Liberalii - pe care centrul-stânga aflat la început de drum i-ar fi marginalizat - la o conferință de la Padova, din 28-29 aprilie 1962, [42] prezentaseră un plan pe treizeci de ani, ale cărui etape urmau să fie: 1966, școlarizare completă până la vârsta de 14 ani; 1972, extinderea învățământului obligatoriu până la vârsta de 16 ani, care urma să fie realizată până în 1980; iar până în 1990, se aștepta ca școlarizarea în masă să fie mutată la clasa a XIX-a.

Opțiunile inițiale ale centrului-stânga: excizia, obligația și o comisie de anchetă.

În realitate, întâlnirea dintre socialiști și catolici, care ar fi dus la o experiență nouă și mai complexă de centru-stânga, s-a concretizat,

în ceea ce privește școlile, pe trei puncte calificative: retragerea planului decenal și înlocuirea acestuia cu un plan trienal, implementarea învățământului obligatoriu [43] și crearea unei comisii de anchetă [44], formată nu doar din deputați și senatori, ci și din experți școlari și economiști.

În ceea ce privește primul punct, povestea a fost relatată eficient și cuprinzător chiar de protagonistul controversei, Tristano Codignola, într-o carte cu titlul semnificativ, *Nașterea și moartea unui plan ,* publicată în 1962.45 [Codignola] a conturat cu curaj și conștient luminile și umbrele întâlnirii dintre catolici și socialiști. Se poate citi nu doar intransigența unei polemici împotriva unui plan care risca să fie un cadru financiar fără reforme, nereușind să-i clarifice natura de program suplimentar sau de înlocuitor al bugetului normal (și, în acest ultim caz, risca să nu fie la nivelul expansiunii naturale a cheltuielilor publice previzibile), ci și marea speranță de reformă pe care întâlnirea o putea crea, nu doar în acest sector specific. Introducerea școlarizării obligatorii în decembrie 1962 a fost prima realizare majoră.

În ceea ce privește Comisia de anchetă, însuși Ugo La Malfa, într-una dintre primele întâlniri de ilustrare a planului decenal (Bologna, 29-30 noiembrie 1958), a fost [cel care] a denunțat nu doar lipsa unui plan de dezvoltare economică corespunzător, prin care planul școlar să poată fi comparat , ci și o înțelegere satisfăcătoare a stării învățământului italian. *Menționata „Introducere în Planul Școlar* ", scrisă de Gozzer în 1959, remediase parțial acest lucru . Însă crearea unei Comisii de anchetă se dorea a fi o alegere mai complexă, implicând nu doar cele două camere ale parlamentului într-un adevărat proces pregătitor pentru reforme, ci și atât Consiliul Superior al Educației, cât și Consiliul Național pentru Economie și Muncă.

Dacă examinăm componența Comisiei, alcătuită din 31 de persoane (Giuseppe Ermini, fost ministru al educației, președinte; 8 senatori, 7 deputați; 8 experți în probleme școlare; 7 în științe economice și sociale), putem observa un amestec inteligent nu doar de partide politice, ci și de experiențe asociative. Printre senatori, comuniștii se puteau baza pe Ambrogio Donini, marele istoric al religiilor , iar printre deputați, pe Raffaele Sciorrilli Borrelli, ani de zile o figură importantă a stângii în Uniunea Națională a Școlilor Gimnaziale, și pe Alessandro Natta. Socialiștii, pe lângă senatorul Piero Caleffi și deputatul Codignola, erau puternic reprezentați printre experți, cu oameni precum Aldo Visalberghi și Antonio Santoni Rugiu. Cel mai mare și mai compact grup a fost cel al creștin-democraților, 14 la număr, începând cu senatorul Ermini. Printre experții care au ieșit la iveală în dezbaterea precedentă s-au numărat

oameni precum Luigi Pedrazzi sau inginerul Gino Martinoli, în vârstă de 47 de ani, care coordonase ancheta Svimez asupra structurii profesionale, în timp ce Giuseppe Glisenti și Claudio Salmoni fuseseră recrutați pentru a reprezenta cultura lumii industriale. Printre politicieni, merită menționat, pe lângă republicanul Giuseppe Tramarollo, care era destinat să se alăture adesea grupării socialiste , și liberalul Salvatore Valitutti, viitor ministru al educației publice, dar pe atunci faimos pentru că fusese cel mai consecvent și mai bine pregătit adversar al sistemului unic de învățământ gimnazial. Sarcinile esențiale ale acestei Comisii (articolul 56 din Legea nr. 1073 din 24 iulie 1962) erau:

1. a identifica liniile de dezvoltare a învățământului public atât în raport cu populația de vârstă școlară, cât și în raport cu nevoile societății italiene... legate de dezvoltarea economică și progresul social, inclusiv în ceea ce privește intensificarea și extinderea relațiilor internaționale și participarea Italiei la organismele comunitare europene;
2. identificați nevoile financiare și schimbările organizaționale necesare pentru dezvoltarea sistemului școlar italian [4]**.

În proza ministerială laborioasă, dar calculată, aceasta a însemnat în practică nu doar tragerea consecințelor ipotezelor Svimez și identificarea unor modificări fundamentale ale reglementărilor ce urmau a fi propuse, ci și intervenția în unele sectoare unde deficiențele erau dramatice și lipseau atât datele analitice, cât și proiecțiile fiabile, precum clădirile școlare, echipamentele didactice și științifice, nerespectarea obligațiilor, asistența, formarea profesională și actualizarea personalului școlar.

Comisia a fost organizată în opt grupuri de studiu: cercetare universitară și științifică, prezidate de Ermini; formare, selecție și dezvoltare a personalului, coordonate de Santoni Rugiu; învățământ profesional , sub conducerea Onorabilului Raffaele Leone; îndeplinirea învățământului obligatoriu și asistență (Vinicio Baldelli); clădiri școlare (Onorabilul Codignola); școli non-statale (Emilio Zanini), structuri și reglementări (Salvatore Valitutti); calcule și cerințe financiare (Bernardo Colombo). Fiecare grup a lucrat cu experți externi și cu un program încărcat de întâlniri: 78 pentru universitate; 49 pentru formarea

profesorilor; 48 pentru învățământ profesional; 35 privind îndeplinirea învățământului obligatoriu și asistență educațională ; 29 privind construcțiile. La acestea s-au adăugat 38 de [sesiuni plenare] . Astfel, a fost posibil, între 8 octombrie 1962 și 24 iulie 1963, data la care Ermini a predat *ministrului Gui cele două volume importante ale Raportului,* să elaboreze o serie de propuneri care ar fi trebuit să stea la baza reformelor în aproape toate sectoarele sistemului școlar.

Acordul a fost cuprinzător în ceea ce privește universitățile și cercetarea științifică. Și aici, datele Svimez, pe de o parte, și o dorință mai generală de adaptare la contextul internațional într-o manieră nesubordonată, au fost punctele de plecare. Nimeni nu dorea ca o țară precum Italia să fie izolată de cercetarea științifică și de dezvoltarea modernă. Punctul de plecare a fost, așadar, faptul că managerii reprezentau 3,2% din forța de muncă angajată în 1961 și se aștepta ca modernizarea să favorizeze o creștere la 6% sau mai mult: aproape toți, sperăm , cu diplome universitare. Scopul era, așadar, cel puțin triplarea numărului de absolvenți pe parcursul a cincisprezece ani, de la o medie de aproximativ 20.000 la 60.000 anual. Comisia spera, de asemenea, că toți absolvenții de liceu vor putea accesa universitatea, odată cu înființarea de - cursuri suplimentare și pregătitoare pentru formarea profesorilor și institute profesionale.

Au fost prevăzute schimbări semnificative atât în ceea ce privește diplomele care puteau fi obținute, cât și activitățile didactice. Contrar tradiției italiene, care prevedea doar o diplomă de licență, a apărut ipoteza unei structuri mai complexe: diplomă, licență, doctorat de cercetare . [50] Prima calificare a conturat profesii care necesitau tehnicieni superiori, cum ar fi bibliotecari , arhiviști, asistenți sociali, corespondenți de limbi străine etc., pentru facultățile de științe umaniste; paramedici pentru facultățile de Medicină și Chirurgie ; personal de muzeu, tehnicieni silvici, topografi etc., pentru științe; tehnicieni de laborator și similari pentru inginerie și politehnică; proiectanți și manageri de construcții sau profesori de desen pentru arhitectură și așa mai departe pentru alte facultăți, de la agricultură la științe politice, pentru care se propunea transformarea în științe politice și sociale , cu adăugarea școlilor de asistență socială. Cea mai - semnificativă inovație, destinată să rămână o sugestie nerealizată timp de peste cincisprezece ani, a fost doctoratul de cercetare, titlu care trebuia să înlocuiască „libera docenza" (literalmente „predare liberă"), considerat în unanimitate anacronic și pătat de abuzurile la care [fusese] supus în profesiile private pentru a obține taxe mai mari. Doctoratul (derivat, până la urmă, din modele anglo-saxone) urma să fie riguros separat de cursurile de specialitate. Acestea din urmă erau, de fapt, orientate spre dezvoltarea profesională, în timp ce primul urma să fie valabil doar pentru cercetare și o carieră universitară. Un alt domeniu de acord a vizat abolirea distincției tradiționale dintre disciplinele fundamentale și complementare, înlocuită cu cea dintre cursurile pregătitoare și cele specializate. Diferența era notabilă deoarece tindea să plaseze toate disciplinele pe un nivel de egalitate substanțială, distincția fiind făcută exclusiv de dragul oportunităților didactice și studențești

. Propunerea a inclus reducerea numărului de examene și materii per curs de licență pentru a încuraja studiul aprofundat, crearea de module mai scurte (de la trimestre la semestre) și identificarea unui nou post didactic, care să fie plasat între asistenți și profesori titulari, și anume profesorul asociat.

Proiectul Comisiei a menținut facultățile, consolidând în același timp cursurile de licență. Mai presus de toate, a identificat o nouă instituție, departamentul, ca sediu al predării și cercetării, inspirată în mod clar de modelul anglo-saxon. Acesta a fost conceput cu o dublă funcție: predare (elaborarea planurilor de studiu, orientarea studenților și organizarea cursurilor); și cercetare (colaborarea specialiștilor similari și schimbul cu alte instituții). Acesta a prevăzut crearea de institute atașate facultăților și departamentelor pentru a - organiza mai bine cursurile de licență. A apărut problema angajării cu normă întreagă [(52) - acum necesară] - pe care Comisia a definit-o încă ca angajare cu normă întreagă și distincția dintre două opțiuni *(normă întreagă* și *normă egală).* Deficiențe grave au fost denunțate în unanimitate și în ceea ce privește - personalul nedidactic, complet insuficient numeric pentru activități de cercetare care să poată concura cu standardele americane și chiar cu cele ale celor mai avansate țări europene.53 [Lipsa] personalului specializat a fost identificată pentru prima dată ca un obstacol semnificativ în calea cercetării. Constatând astfel inexistența serviciilor bibliotecare și lipsa tehnicienilor, precum și a personalului administrativ, Comisia a prezis necesitatea creșterii rapide a numărului de personal de cinci ori din 1961 (aproximativ 3.000) și de zece ori până în 1975. O problemă importantă, după cea a clădirilor universitare, a vizat distribuția campusurilor în perspectiva unei dezvoltări economice și sociale mai complexe . Prin urmare, s-a sugerat ca gigantismul deja evident în unele campusuri să fie remediat printr-o distribuție mai rațională, pornind de la regiunile încă fără universități. S-a recomandat alegerea unui singur centru, pentru a evita dispersarea facultăților în locații diferite în cadrul unei regiuni, o intervenție calitativă în favoarea facultăților care erau fie subreprezentate , cum ar fi Ingineria, fie supraaglomerate, cum ar fi Economia, fie care corespundeau unor nevoi noi, de exemplu prin diferențierea noilor centre atât prin specializare, cât și prin oferta de studii (accentuarea caracterului rezidențial, asigurarea unei selecții a celor admiși etc.). Aceasta a fost discuția care a deschis calea realității (și iluziilor) Arcavacatei [54.] În ceea ce privește doctoratele, s-a propus o specializare diferențiată, pentru a consolida centrele de cercetare non-generice. S-a acordat în continuare mult spațiu cooperării cu alte instituții de cercetare, atât publice, cât și private, și schimburilor internaționale, odată cu crearea figurii profesorului

contractual [55]. Problema autonomiei a fost abordată și ea în termeni noi, odată cu propunerea unui Consiliu Universitar Național [56].

După cum se poate observa, Comisia, în ceea ce privește universitatea , aflată într-o fază de expansiune economică (care era însă pe cale să se încheie) [57] și de mari așteptări față de cooperarea europeană, care prefigura o nouă piață internațională a muncii și o nouă diviziune a muncii intelectuale, conturase o ipoteză de modernizare care conține toate sau aproape toate inovațiile realizate fără reformă prin Legea 382 între sfârșitul anilor șaptezeci și începutul anilor optzeci58 . Mai puțin decisive, chiar dacă pline de propuneri de un anumit interes, au fost rezultatele investigației privind procesele de recrutare și formare a cadrelor didactice de toate [nivelurile59].

În ceea ce privește o problemă arzătoare, cea a grădiniței, pe care centrul-stânga se pregătea să o lanseze ca școală de stat, dar depășind rezistența creștin-democraților autoritari, precum Antonio Segni, printre alții , [60] Comisia a fost împărțită între cei care doreau o școală de formare a profesorilor de cinci ani, majoritatea, și cei, minoritatea, care ar fi preferat să mute pregătirea profesională la o diplomă universitară specific identificată, după orice școală secundară. În ceea ce privește profesorii, marea majoritate era în favoarea unui învățământ universitar, cu o diplomă de doi ani, dar unii ar fi dorit să mențină o școală secundară caracterizată ca pregătind profesori.61 [Problema] formării profesorilor de liceu era dramatică , nu numai deficitară, având în vedere extinderea școlii, ci și slab pregătită din punct de vedere pedagogic-didactic.62 Comisia și-a stabilit trei obiective: cum să crească afluxul de aspiranți la învățământul superior; cum să integreze pregătirea culturală cu pregătirea profesională; cum să modifice mecanismele nesatisfăcătoare de calificare și concurență. În ceea [ce] privește primul punct, îmbunătățirea condițiilor de salarizare , făcându-le competitive pe piața muncii, a fost considerată esențială și urgentă. Pentru a doua variantă, s-a luat în considerare transformarea Magisteriului în școli pentru formarea profesională a cadrelor didactice. Pentru a treia variantă, s-a identificat - necesitatea unei politici de recalificare continuă a personalului didactic și de conducere. Pe lângă transformarea Magisteriului într-un loc pentru formarea didactică a tuturor cadrelor didactice, inclusiv a celor de discipline științifice, Comisia a propus crearea pe termen scurt a unui comitet pentru formarea, actualizarea și specializarea cadrelor didactice63 cu responsabilități foarte largi, cum ar fi organizarea de cursuri speciale pentru formarea profesorilor de gimnaziu (pentru care, pentru prima dată,

a fost aprobată o diplomă de calificare de trei ani plus un stagiu plus un concurs), monitorizarea cunoștințelor specifice pentru materia aleasă și identificarea unei programe pedagogice, psihologice și didactice, în așteptarea momentului în care aceste sarcini vor deveni specifice noilor școli Magistero.

În ceea ce privește învățământul secundar, s-a acordat un spațiu amplu, mai ales, învățământului profesional, care nu a fost prioritizat întâmplător (și aceasta a fost o alegere semnificativă, contrară modelelor ministeriale) față de liceu. Și în acest caz, Comisia a preluat conținutul și ipotezele clasificării categoriilor profesionale utilizată de Svimez: *a)* personal general; *b)* personal calificat; c) supervizori ; *d)* personal de coordonare; *e)* tehnicieni; *f)* manageri . [64]

Personalul general trebuia redus drastic. S-a estimat că, chiar dacă școlarizarea obligatorie completă și calificările ulterioare ar fi fost implementate până în 1975 pentru toți absolvenții sistemului de învățământ secundar cu un singur an, ar fi rămas un surplus de 3,7 milioane de muncitori necalificați . Școlile profesionale ar fi putut acoperi în mod adecvat nevoia de personal calificat și manageri subordonați, în prezent în mare parte cu pregătire extracurriculară, în timp ce ar fi fost oportun ca școlile să răspundă cererii de personal de coordonare și tehnicieni intermediari prin renovarea școlilor tehnice. Comisia a constatat inadecvarea sistemului actual, în special din cauza a două discrepanțe: *a)* un decalaj prea mare între lipsa formării profesionale în toate tipurile de școli și cea obținută în școlile profesionale; b) un alt decalaj excesiv între formarea oferită de școlile tehnice, și prin urmare de titularii de diplome, și cea oferită de școlile de inginerie și politehnici, și prin urmare de absolvenți.

Sistemul de învățământ italian era deficitar la bază, chiar și la nivel de vârf, unde „o parte notabilă a absolvenților facultăților tehnice erau destinate să ocupe posturi pentru care cultura generală primită de la universitate părea excesivă și, în același timp, inadecvată [6]” [5].

În cele din urmă, examinând rolul regiunilor (care urmează să fie înființate) [66] , care, conform prevederii constituționale, ar fi trebuit să se ocupe de învățământul profesional, Comisia, deși recunosc flexibilitatea mai mare a unei soluții descentralizate pentru piețe ale muncii mai specifice, a considerat că nu ar trebui să lipsească o orientare generală, pentru a evita procese excesiv de disparate în acest domeniu, mai ales că țara se confrunta cu procese migratorii continue, care necesitau soluții de formare utilizabile în locații diferite și care nu erau previzibile de la bun început. În realitate, în această privință, exponenții comuniști criticaseră soluția majorității, solicitând un angajament mai mare al școlilor de stat în formarea profesională, un rol mai semnificativ

al regiunilor ca noduri esențiale ale - planificării democratice și antimonopol și, în final, o prezență mai mare a statului și a sindicatelor în activitățile de formare, perfecționare și recalificare.

[67 a fost] relevantă și foarte bogată în indicații noi (chiar dacă a trebuit să lucreze prin eșantionare) , care nu s-a limitat la o colectare de date, ci a încercat și să stabilească, cu ajutorul unor mari experți externi, precum inginerul Isabella, autoarea unei cercetări fundamentale în acest sector, mijloacele, modalitățile și timpii de intervenție.

În ceea ce privește câmpul minat al școlilor nestatale, Comisia a putut furniza date statistice doar dintr-o dată , dar nu a văzut o majoritate reală conturată, deoarece documentul în favoarea finanțării școlilor nestatale primise doar 14 voturi din partea creștin-democraților, în timp ce cele trei moțiuni opuse, cu nuanțe variate (de la cea socialistă și republicană, la cea comunistă, la cea liberală, până la cea și mai nuanțată și posibilistă a tehnicienilor planificatori) obținuseră în total 13 voturi.68 [Au] existat 4 abțineri. În ceea ce privește - învățământul secundar superior, propunerea Comisiei s-a inspirat din ceea ce s-a observat deja. Aceasta a propus un model tripartit (un liceu la rândul său împărțit în trei sectoare: clasic, științific și modern, acesta din urmă cu un accent puternic pe limbile vorbite), un institut tehnic cu sectoare multiple și un institut profesional cu și mai multe specializări și care viza identificarea profesiilor cele mai solicitate în lumea industrială.69 Apoi , exista o a patra ramură, oarecum externă, care era cea a educației artistice. Multe aspecte merită investigate în continuare, cum ar fi problema claselor speciale și înființarea de echipe [de] sprijin psihopedagogic70 sau, mai general, propuneri de democratizare a școlii prin - creșterea funcționalității, descentralizării și implicării acesteia atât pentru utilizatori, cât și pentru familiile acestora.71 Reexaminând acest document în ansamblu , se poate observa că au existat cel puțin trei puncte forte, strâns legate de ceea ce [poate] fi considerat ideologia unificatoare, discursul Svimez privind nevoile structurilor profesionale din 1975 și, prin urmare, percepția unui posibil colaps al sistemului productiv dacă nu se oferă un răspuns adecvat: reînnoirea - universității și a cercetării științifice, a învățământului profesional și a clădirilor școlare. Mai mult în umbră - ca temă de reluat și dezvoltat - a rămas reorganizarea învățământului secundar superior.

În umbra situației economice: de la raportul Gui la Legea 2314

După cum se știe, la 31 martie 1964, ministrul educației publice, Luigi Gui, după ce a primit avizele Consiliului Superior al Educației Publice și ale Consiliului Național pentru Economie și Muncă, a prezentat , conform legii, *Raportul său privind starea învățământului public și orientările pentru Planul multianual de dezvoltare pentru perioada de după 30 iunie 1965,* tot în două volume. Acest raport nu a fost doar un rezumat fidel al activității Comisiei de anchetă, atât pentru că a ținut cont de avizele și eventualele rezerve ale celor două Consilii, cât și pentru că noul text, încă de la început, a fost mai degrabă în concordanță cu anii planului Vanoni decât prin adoptarea celui nou, începutul politicii de planificare fiind posibil și mai concretizat prin intrarea socialiștilor. Acest lucru nu este surprinzător, deoarece Gui [73] , la fel ca Giacinto Bosco [74] înaintea lui , și ca toți miniștrii Educației Publice de centru-stânga, cu excepția lui Aldo Moro [75] , a cărui alchimie era mai complexă, dar uneori și mai misterioasă, fusese ales - în echilibrarea înțeleaptă a curentelor - pentru că era un om care - asigura eficiența, dar și mai mult continuitatea decât aderența la noul care putea apărea. În orice caz, din textul ministrului nu lipsea nicio referire la crearea unui Birou de Studii, Documentare și Programare la nivel de minister, cu crearea unei rețele periferice de secții în toate consiliile de învățământ și formarea unei Comisii pentru Planificare Școlară, prezidată de Onorabila Maria Badaloni [76] și compusă din cei mai înalți manageri și șefi ai diferitelor servicii.

Cu adevărata nouă evoluție a fost însă ceva extern Învățământului Public, dar una care acum îl implica, deși nu fără rezistență și contradicții: decizia Consiliului de Miniștri de a prezenta programul economic, elaborat de Comisia de Programare prezidată de senatorul Saraceno, până în iulie 1964.77 Acesta a fost programul care, elaborat sub ministrul Bugetului, Antonio Giolitti, avea să fie cunoscut sub numele succesorului său, planul Pieraccini. Raportul Gui dezvăluise deja deconexiunile și relațiile dificile dintre planul general și aceste orientări specifice, care aveau să dea naștere unui program specific pe patru ani, până în 1970. Cheia întregului raport ar putea fi o frază a ministrului însuși din introducere. După ce a spus că «astăzi nu mai cădem în eroarea de a considera cheltuielile făcute în favoarea școlilor ca fiind neproductive și nici nu credem că acestea pot fi gândite doar ca o parte a consumului și a cererii sociale» [78] , el a scris:

ținând cont de importanța muncii și a producției în societatea contemporană , precum și de locul pe care educația și știința îl au în viața economică a popoarelor și chiar în echilibrele internaționale, se poate spune că școlile, educația și știința au intrat pe deplin în elementele fundamentale ale comunităților moderne7 ^ .

Dar a adăugat:

Într-o anumită măsură, poate fi tulburător faptul că judecata asupra școlii, o instituție socială mai mult decât oricare alta legată de marile categorii de adevăr, bine și frumos, este astăzi profilată și sub steagul utilității: că realitatea extrem de umană a relațiilor educaționale se îmbină cu un aspect ținând de elevarea socială și bunăstarea. Dar cu siguranță nu este vorba de a nega valorile tradiționale legate de ideea de școală; mai degrabă, este vorba de a asigura extinderea ei, continuarea ei în forme istorice noi, adecvate, prin relația lor internă și vitală, realității timpurilor noastre . [86]

Era o sintagmă destul de emblematică pentru limitele și ambiguitățile care se regăsesc mult mai deschis în volumul *Testimonianze sulla scuola din* 1974-81 și în [cel] ulterior *Nuove testimogni sulla scuola* din 1981-82 · Profesorul din Padova, cu rădăcinile sale culturale neo-tomiste și legăturile sale cu Universitatea Catolică, era - la fel ca Giacinto Bosco înaintea lui - o garanție pe care De dialog cu socialiștii o oferea cercurilor sale mai conservatoare. În acest sens, în ciuda loialității sale față de valorile Rezistenței, profund sinceră83, [și] a unui anumit eficiențărism, pe care îl dezvăluise în timp ce lucra ca subsecretar al Agriculturii84 [în] sectorul reformei agrare, Luigi Guire a fost autorul unuia dintre cele mai polemice texte împotriva sistemului școlar de stat, publicat în *Civitas* în 1956 cu titlul semnificativ „Familia și școala", dar reinserat în 1974 în scrierile menite să ofere „mărturia" sa de angajament în acest sector85 · În acest eseu, el nu numai că a susținut că finanțarea școlilor non-statale era legitimă, în ciuda celebrului „fără costuri pentru stat", dacă s-ar extinde analiza articolului 30 privind dreptul și datoria părinților de a-și sprijini, instrui și educa copiii, dar a afirmat și că sub fascism sistemul școlar non-statal avusese, datorită lui Gentile și Concordatului, mai multe posibilități de dezvoltare decât în statul liberal. Guvernul autoritar al Ducelui a dat totuși dovadă de „un dispreț mai mic față de concepțiile educaționale ale majorității familiilor italiene" [86]. Dar, mai presus de toate, viitorul ministru putea adăuga:

După Eliberare, această transformare a fost accentuată până la punctul în care astăzi, deși își menține detașarea nefirească de familie, școala italiană a renunțat să

-și impună propria educație tinerilor: a devenit complet neutră, agnostică , cel puțin în prevederile oficiale ·

Și atacul a continuat neobosit și definitiv:

Cel mai probabil, sistemul școlar public italian este responsabil pentru o bună parte din slăbiciunea și superficialitatea culturii noastre și a literaturii însăși: dar este cu siguranță principala cauză a vidului ideal și moral care îi afectează pe mulți dintre tinerii noștri cu atât mai mult cu cât au frecventat mai multe școli... [88].

Este clar că sarcina lui Tristano Codignola, adevăratul protagonist al politicii educaționale de centru-stânga, sau cel puțin al tuturor aspectelor sale cele mai semnificative și avansate, a fost extrem de dificilă și complexă și că a trebuit adesea să experimenteze ceea ce - într-o amintire emoționantă a lui Beniamino Placido [89], secretar al Comisiei de Educație a Camerei între 1968 și 1972 - ar fi definit drept tristețea reformistului.

Eșecul din 2314 între corporatism și protest

Problema legii universitare, cunoscută sub numele de 2314, prezentată într-un prim proiect la 4 mai 1965, este într-un anumit sens exemplară pentru măsurarea tuturor ambiguităților centrului-stânga. Născută ca o lectură extrem de reductivă a ipotezelor Comisiei de Anchetă, încă de la apariția sa era destinată să stârnească o puternică opoziție convergentă, adică din dreapta și din stânga. Primele ecouri s-au auzit în cadrul conferinței Comitetului Catolic al Profesorilor Universitari [90], pregătită anterior , dar desfășurată în săptămânile următoare prezentării proiectului de lege. De fapt, raportul juristului Luigi Almirante, dedicat problemelor autonomiei, conținea primele observații critice asupra organelor reprezentative [91]. Per total, această conferință, desfășurată cu puțin timp înainte de prima prezentare a textului, a relevat o ruptură profundă între o majoritate hotărâtă să apere întreaga putere a profesorilor titulari și vocile celor, precum Nuccio Fava [92] · care susțineau propunerile Unuri și ale organizațiilor studențești. Însuși ministrul Gui, forțat să intervină defensiv, a implicat guvernul și, mai general, majoritatea care îl susținea în elaborarea textului. Era un mod de a spune că proiectul de lege era rodul unei medieri complexe și dificile, care în acest moment trebuia apărată cu orice preț.93 Cu toate acestea, se știe că aprobarea socialiștilor fusese doar de principiu și că aceștia luau în considerare o politică de amendamente care ar modifica complet proiectul.

În acest sens, liniile majorității - din ceea ce a reieșit în

dezbaterea parlamentară - au părut mult mai puțin compuse decât ar vrea să ne facă să credem Cartea *Albă despre Universitate* [94] , publicată de Gui însuși ca rezumat și autoapărare la sfârșitul acestui proces. Însăși Democrația Creștină apare profund divizată. De o parte se afla blocul de fier Gui-Ermini, în spatele căruia s-a aliniat partea cea mai conservatoare a partidului; de cealaltă parte se afla șeful școlii De, onorabilul Rosati, și alături de el deputații stângii creștin-democrate, hotărâți să găsească un acord neinstrumental cu socialiștii asupra a cel puțin două puncte calificative ale proiectului: rolul catedrelor și problema predării cu normă întreagă [95] .

Așa cum s-a menționat deja pentru Comisia de Anchetă, în această etapă, socialiștii și republicanii au fost aproape întotdeauna de acord să împingă planul în cauză într-o direcție progresistă. Salvatore Valitutti, [în vârstă de 96 de ani] , în numele liberalilor, a fost în schimb cel mai înverșunat adversar al propunerii, oferindu-și expertiza elegantă și cultivată - care nu a încetat niciodată să-l irite pe Gui - unei opoziții mult mai largi decât propriul său partid, care a sfârșit prin a câștiga simpatia profesorilor titulari, un fel de superpartid în parlament. Opoziția comuniștilor a fost mai complexă , pentru care fusese clar de la început că 2314 era dificil de transformat în substanță, dar care apoi, după ce au prezentat proiectul al cărui prim semnatar a fost Luigi Berlinguer [97], au luptat cu tenacitate și determinare, între sfârșitul anului 1967 și începutul anului 1968, astfel încât 2314 modificat de Comisia Parlamentară și apoi prin jocul amendamentelor să conțină cel puțin o parte din alegerile lor calificative.

În acest moment, merită examinate meritele și distincția între diferitele abordări. Primul proiect de lege, prezentat în 1965, a relevat dorința sa de a conține - prin golirea - tuturor inovațiilor care reieșeau din propunerile Comisiei de Anchetă. De fapt , a fost acceptat doar ceea ce putea fi controlat de blocul de putere care dominase întotdeauna universitățile italiene. Se pot oferi câteva exemple semnificative. Proiectul de lege, deși accepta cele trei diplome și departamentul, nu numai că a delegat crearea acestuia din urmă la discreția facultății, dar a și diminuat întregul său potențial inovator, transformându-l într-o instituție de cercetare, limitându-și astfel rolul didactic exclusiv la pregătirea

diplomelor de doctorat.98 În ceea ce privește problema reprezentării, proiectul de lege a fost construit în întregime pentru a evita schimbări reale de putere, chiar și atunci când a recunoscut necesitatea trecerii de la modelul arhaic al instituției cu o singură catedră la forme mai complexe. În ciuda rezistenței lui Gui și Ermini (acesta din urmă, comparativ cu duritatea severă a ministrului, era un om al medierii și al

conflictului blând, mereu diplomatic), proiectul de lege care a ieșit din Comisia Camerei pentru discuție era deja o chestiune diferită . Și încă o chestiune era cu siguranță proiectul de lege ale cărui prime opt articole fuseseră aprobate între sfârșitul anului 1967 și primele luni ale anului 1968. Este suficient să urmăm calea complexă și chinuită a celor privind institutele și departamentele științifice.

Proiectul inițial le plasa pe ambele în Articolul 5, care era dedicat în principal identificării primelor (institutele) și care concluziona astfel: „se pot înființa și departamente” [99] Articolul 6 din textul original specifica sarcinile institutelor, fără a interzice în mod explicit ca acestea să poată fi în continuare institute cu catedră unică, în timp ce Articolul 7 specifica sarcinile departamentului. Creat pentru a coordona activitatea mai multor institute și chiar a unor catedre individuale aparținând unor facultăți diferite, de discipline similare „interesate de studiul sectoarelor comune de cercetare”, [100] departamentul trebuia să aibă grijă de echipamentul științific de uz comun și să coordoneze - așa cum s-a menționat - planurile de lucru ale doctoratului. Comisia Camerei făcuse deja să dispară disproporția evidentă dintre institute și departamente, adăugând însă că institutele cu catedră unică nu puteau fi înființate, decât în cazuri excepționale și specificate prin lege. Mai mult, în noul articol 8, departamentul devenea deja „structura universitară care include catedre didactice la discipline înrudite, chiar și cele aparținând unor facultăți diferite, în scopul coordonării activității de cercetare științifică” [101] . Inovația s-a oprit aici, deoarece chiar și pentru Comisia Camerei, departamentul, care nu mai era *opțional,* a rămas ancorat în cercetare și organizarea programelor doctorale. Articolul 8 aprobat de Cameră la începutul anului 1668 era cu totul diferit:

> Departamentul este structura universitară care cuprinde învățăminte de discipline similare sau, în orice caz, aparținând unui sector științific comun, aparținând uneia sau mai multor facultăți, având ca scop coordonarea activității de cercetare științifică și, în legătură cu facultatea respectivă, a activității didactice

După cum se poate observa, noul text reflecta cel puțin parțial dorința comuniștilor de a face din departament adevăratul centru al inovației.

Școlile și criza târâtoare a centrului-stânga

Considerând perioada 1963-1968 ca o fază nu doar a centrului -stânga, marcată de îndelungatul minister Gui în ceea ce privește educația , ci și a situației economice și a societății italiene, în care

„miracolul" și dezvoltarea anterioară par a fi puternic subminate de recesiune și de procesele de restructurare a pieței muncii, caracterizate din nou de o exploatare puternică și de reducerea forței de muncă celei mai fragile și mai puțin calificate[103]. Se poate spune că bugetul cincinal privind Învățământul Public, semnat, la fel ca precedentul, de ministrul Gui, nu a fost deloc entuziasmant din punct de vedere al realizărilor[104]. Singura lege semnificativă fusese înființarea grădiniței de stat, în marginea legislaturii (1968)[105] și cu o puternică condiționare clericală, așa cum reiese nu numai din persistența etichetei, ci și din alegerea exclusiv feminină a personalului angajat. În rest, ministrul se putea lăuda cu munca Comisiei de anchetă și cu efortul laborios de a absorbi în structuri din ce în ce mai puțin credibile o extindere școlară într-un ritm atât de accelerat încât le-a precedat pe cele ale celor mai optimiste previziuni.

Dacă învățământul obligatoriu putea fi considerat rezolvat – cel puțin temporar, dar Codignola nu împărtășea această opinie[106] – problema învățământului secundar superior rămâne complet deschisă. În acest domeniu, mai degrabă opoziția comunistă a fost cea care a deschis o nouă fază față de însăși ipotezele Comisiei de Anchetă, care, încă din 1964, prezentase un proiect pentru școala secundară bazat pe o alegere nu mai în trei ramuri (cum făcea Comisia), ci în două[107]: educația umanisto-științifică, pe de o parte, și educația tehnică, pe de altă parte. Teza de bază a acestui proiect era că formarea profesională trebuia să facă obiectul cursurilor ulterioare școlii. Școala, în principiu, nu mai putea oferi o educație care, prin natura sa instrumentală și înjumătățită, nu era o cultură, ci o practică funcțională activităților de muncă și, prin urmare, mai ușor de dobândit în cursuri scurte ulterioare. Cazul tehnologiei era diferit, care putea fi transformată într-o cultură autentică, capabilă să ofere instrumente pentru stăpânirea realității.

În 1968 - în timp ce tulburările studențești ajungeau și la licee[108] - Giuseppe

Chiarante, responsabil cu școlile de la PEI, a prezentat pentru prima dată un proiect pentru un liceu unificat [109.] Acesta era arhetipul propunerii prezentate la sfârșitul celei de-a cincea legislaturi și apoi în iunie 1972, în a șasea. Primul semnatar și vorbitor ar fi fost Marino Raicich, una dintre cele mai lucide și aristocratice minți de la PEI, poate singurul capabil să dea substanță și viață acelei provocări dificile și fascinante implicite în acest proiect: cum să creezi un liceu care să fie atât de masă, cât și calificat [110.] Chiar și în acest domeniu, ca și în cazul școlii gimnaziale unice, prezența unui discurs comunist a dezlănțuit voința de planificare a celui mai reformator nucleu de centru- stânga care se adunase în jurul Centrului European de Educație din Frascati

și mai ales în biroul de studii și planificare, care reunise tehnicieni și pedagogi în planificare din zonele catolică, socialistă și republicană [111] .

Conferința de la Frascati din 4-8 mai 1970112 · unde a apărut discuția mai complexă despre deprofesionalizarea școlilor secundare și despre unitate, precum și despre noile conținuturi culturale și, prin urmare, despre necesară actualizare a cadrelor didactice, a fost punctul de plecare al Comisiei Biasini113 · care avea să-și prezinte concluziile la sfârșitul anului 1971. Acestea au fost rezultate problematice, chiar dacă de mare interes . De fapt, Comisia, deși a acceptat o unitate substanțială, a comparat modelul all-comprehensive (derivat din *școala generală anglo-saxonă*) cu structuri multi-comprehensive care i-au liniștit pe cei care doreau să vadă vechile diviziuni reapărând din reformă sau pe cei care doreau unele noi și mai rafinate.

Universitatea și faza finală a centrului-stânga

Chiar și pentru universitate, această ultimă licărire de centru-stânga (- miniștrii Sullo, a cărui responsabilitate a fost prea scurtă pentru a se preta la judecăți , Ferrari Aggradi, poate unul dintre cei mai competenți, Misasi, cel mai priceput în exploatarea inovațiilor propuse de tehnicienii școlii) [114] avea să se dovedească atât semnificativă, cât și dramatic neconcludentă. Când legea 2314 a căzut odată cu a șasea legislatură, Tristano Codignola, după ce a aprobat legea cunoscută sub numele de liberalizarea accesului (o lege care a fost doar partea *distructivă* a unei discuții care nu a fost niciodată implementată) [115] , a lucrat din greu pentru a se asigura că Comisia Senatului, pornind de la epava proiectului anterior și a noii propuneri comuniste din 1969 [116] , va ajunge la o soluție acceptabilă pentru cei care percepeau urgența unei reforme de mare anvergură, tot ca un răspuns nu doar represiv la tensiunile studențești tulburătoare.

Nu există nicio îndoială că Legea 612, aprobată de Senat și, prin urmare, ajunsă la mai mult de jumătate din procesul său , [117]a fost cel mai avansat text din istoria politicii educaționale italiene privind universitățile. A transformat cu adevărat departamentul în adevăratul centru al predării și cercetării , eliminând corpul profesoral, transferând o parte din responsabilitățile acestuia către programul de studii și înființând o singură catedră, accesibilă printr-un concurs după o perioadă de pregătire în cadrul departamentului, mai întâi prin obținerea unui doctorat , care era una dintre responsabilitățile departamentului, și apoi prin stabilirea noului rol de cercetător.

Tristano Codignola, prezentând ceea ce s-ar putea numi ideea sa în *Scuola e città* în 1971, a putut oferi o evaluare non-triumfalistă, dar cu siguranță satisfăcătoare și pozitivă, a ceea ce reușise să impună nu numai opoziției, ci și propriei majorități. Proiectul de lege, de fapt, încorporase în mare măsură - propunerile comuniștilor, care fuseseră foarte activi în elaborarea sa. Nu era o coincidență faptul că propunerea lor din 1969 fusese publicată în *Scuola e città.* Potrivit lui Codignola, comentariile critice ale republicanilor și liberalilor , ostili sistemului cu profesor unic și naturii excesiv democratice a organismelor reprezentative, fuseseră luate în considerare în măsura posibilului, dar logica unui compromis care ar fi denaturat proiectul inițial nu a fost acceptată . În acest moment, luând în considerare rezistența Comitetului Național Universitar și prevăzând puterea opoziției corporatiste (destinată să se exprime în ceea ce a fost definit pitoresc drept „atacul celor Șase Sute" din numărul profesorilor semnatari) [118] , Codignola a cerut deschis sprijinul confederațiilor, întrucât legea ar fi încă opusă „de forțe puternice, politice, academice, corporatiste " [119] . El era conștient că proiectul fusese lansat „în absența studenților, care își vor recăpăta încetul cu încetul interesul pentru reformă, în măsura în care puterea politică o va duce la bun sfârșit, iar profesorii vor putea să o pună în aplicare cu hotărâre și fără un spirit dezarmant de scepticism " [120] . Această scurtă mențiune nu numai că implică condițiile dificile în care a trebuit să-și desfășoare munca de inginerie intelectuală și, prin urmare, tristețea și singurătatea reformistului – care în acest caz era un reformator în sensul cel mai înalt al cuvântului – într-o perioadă în care tiparele de comportament politic păreau să se schimbe, iar dialogul între generații devenea dureros de problematic și aproape imposibil. Poate că implicită este și o întrebare mai amplă: care a fost impactul real al „ protestului studențesc" asupra politicii școlare.

Mărturisesc că am revenit la aceste teme nu doar cu o rezistență puternică , ci și cu o prejudecată specifică, care a rămas vie chiar și după citirea excelentei cărți a lui Peppino Ortoleva , [121,] deși legată de o simpatie generațională pentru subiect pe care nu o pot întruchipa și de o capacitate de reconstrucție de ansamblu pe care sunt departe de a o stăpâni în același mod. Ideea că protestul, diminuând considerabil posibilitatea transformării societății prin reforme , a fost, cel puțin pentru o vreme, dar și pentru forțele care au revenit ulterior pe acest teren, unul dintre motivele declinului obiectiv al tensiunilor reformiste care ne-ar fi putut oferi - în acest

sector specific - o nouă școală secundară și o nouă universitate. Este un argument care rămâne fundamental adevărat, dar riscă nu numai să supraîncarce mișcarea studențească cu responsabilitate, eclipsând responsabilitățile mult mai reale ale rezistenței conservatoare. Acestea, în cazul universităților în special - dar argumentul ar putea fi făcut și pentru școlile secundare - au fost adesea mai corporative și anacronice decât neocapitaliste, așa cum s-a afirmat adesea în analizele din ce în ce mai schematice care interpretau școala ca o funcție a sistemului. Însă a împovăra - mișcarea studențească cu responsabilitate riscă și să nu se înțeleagă astăzi - o perioadă în care distanța a redat o anumită seninătate, istoricii și noi nu mai suntem martorii oculari parțiali care văd evenimentele din perspectiva lor de pe câmpul de luptă - cum protestul, prin expunerea - anumitor limite ale reformismului, l-a forțat la elaborări mai complexe.

Este dificil să rezumi o mișcare complexă într-o singură figură, una care se ciocnește cu realități sociale și răspunsuri politice extrem de variate de la o țară la alta. Poate că singurul factor unificator - cel puțin pentru țări precum Statele Unite, Franța, Germania de Vest, Anglia și Italia - a fost faptul evident că instituțiile de învățământ depășiseră complet capacitatea pieței muncii de a absorbi talentele pe care le ofereau - la diferite niveluri de absolvenți de liceu și facultate. Firul comun a fost poate această dorință - amplificată și obiectivată de mass-media - de a contrapune o „fericire publică" descoperită prin puterea imaginației frustrărilor unei condiții în care șomajul intelectual devenea din ce în ce mai concret. În acest sens, adevăratul punct crucial al contradicțiilor centru-stânga și poate chiar ale opoziției de stânga, a ajuns la apogeu. Toată politica educațională se bazase pe ipoteze pe care realitatea le-ar infirma categoric nu numai în Italia, ci și în alte țări.

Previziunile lui Svimez și ale Comisiei de Anchetă privind Structurile Educaționale din 1975 fuseseră în mare măsură depășite în ceea ce privește

calificările educaționale, dar depășiseră complet ofertele pieței muncii. A apărut o interpretare mai complexă, cea a independenței și, într-adevăr, a unei tendințe spre contradicție a școlarizării în raport cu sistemul productiv. Decalajul dintre „valorile" școlii, capacitățile potențiale și valorile de utilizare și posibilitățile de utilizare în industrie devenea din ce în ce mai semnificativ și putea fi, pe de o parte, o disfuncționalitate, dar, pe de altă parte, și punctul de plecare pentru un proiect de transformare a pieței muncii și a diviziunilor sale mecanice [122]. Dacă anul 1968 include, pe lângă

intrarea unor noi forțe politice în politică, sfârșitul, sau cel puțin criza, unei lungi faze de corporatism fals neutru, apropierea profesorilor de sindicatele confederale, noul interes al confederațiilor unite pentru școli, implicarea mai puțin extremă a PEI în politici reformiste, nu putem să nu înțelegem, în faza extremă, dificilă a centrului-stânga, dorința matură de transformare care, dacă s-ar fi realizat , ar fi dat o față diferită sistemului școlar italian. Mă refer nu doar la proiectele ambițioase și elegante ale Proiectului Optzeci [123] sau la *Propunerile pentru noul plan școlar* [124] , ci mai ales la Legea 612 și la discuțiile despre reforma învățământului secundar, destinate să eșueze și apoi să se spulbere odată cu sfârșitul centrului-stânga. Ne întrebăm de ce aceste propuneri, și Legea 612 în special, nu au fost implementate.

O explicație „minimalistă" ar putea fi legată tocmai de natura lor de mari proiecte inginerești intelectuale, concepute să se încadreze precum o cutie perfect ambalată într-un context care refuza să fie închis chiar și de un proiect rezonabil și avansat. Rămâne faptul că acestea nu s-au materializat. Nu este o coincidență faptul că ministerul Andreotti, care îi încredințase Educația Publică lui Oscar Scalfaro , [125] a început prin a-i demite brusc pe șefii biroului de cercetare și planificare, care încercaseră – cu dificultăți din ce în ce mai mari și poate singuri – să adapteze sistemele școlare la planificarea economică. O nouă fază politică se ivea cu semne ambigue, încă greu de descifrat, având în vedere că suntem atât de aproape de ea. Totuși, nu trebuie uitat că guvernul care s-a trezit gestionând, prin decretele delegate, acordurile din mai 1972 cu confederațiile [126] , care intraseră în domeniu direct pentru prima dată pentru școală, era deja un guvern de centru-dreapta care nu numai că tindea să elimine toate instrumentele care făcuseră experiența reformei maturizată cu Comisia de Anchetă complexă și articulată, dar a și ales cu astuție politica de mângâiere a viciilor secrete ale corporatismului și a golirii de facto a instituțiilor democratice. Organismele colegiale și democrația lor din ce în ce mai formală [127] , hircocervul impotent al Irrsae, măsurile urgente pentru universitate au fost

roadele sale calculate [128].

Începea - pentru protagoniștii politicii școlare de centru-stânga - acea aventură a regândirii care avea să-i conducă, printre catolici, pe Luigi Pedrazzi și Paolo Prodi [129] la o încercare lucidă, polemică și detașată de a reconstrui deceniul, pe Giovanni Gozzer spre un pesimism dureros și aristocratic, până când s-a întâlnit cu un alt elegant „ministral", Salvatore Valitutti [130], în denunțurile unei reforme acum absurde, cea a liceului; printre secularișți

, în sfârșit, Tristano Codignola [131] , poate cel mai conștient politician, să fie prematur precaut față de posibilele falduri ale compromisului istoric și să continue să viseze la reformele sale mai degrabă dintr-o alternativă de stânga .

Note

[1] E. Garin, *La cultura nella società italiana,* Einaudi, Torino, 1960, p. 7 (un fragment din acest discurs cu titlul semnificativ, «Criza impotenței și fricii», a fost publicat în *Riforma della scuola,* 1960, n. 8-9, pp. 5-6; editorialul acelui număr a fost de A. Natta, «Non disarmare»).

[2] *Ibidem,* p. 9.

[3] *Ibidem,* p. 18.

[4] *Ibidem,* p. 15.

[3] Vezi printre cele mai acute încercări de analiză internă C. Corghi, *O mărturie din iulie 1960,* în Diversi autori, *Aldo Moro: Catolicism și democrație în Italia republicană.* Caiet nr. 11, Institutul pentru istoria rezistenței în provincia Alessandria, 1983, pp. 165-200. Pentru o reconstrucție a acestei faze, vezi G. Mammarella, *Italia contemporană (1943-1985),* Il Mulino, Bologna, 1985, și acum P. Ginsborg, *Istoria Italiei din perioada postbelică până în prezent. Societate și politică 1943-1988,* 2 vol., Einaudi, Torino, 1989, în special vol. II: *De la „miracolul economic" până în anii 1980,* cap. 8, pp. 345-403, dedicat reconstrucției centrului-stânga. De mare interes sunt paginile dedicate comportamentelor și modelelor lui Moro și respectiv Fanfani. Acest volum frumos și stimulant, publicat după versiunea finală a acestui eseu, ar fi oferit multe perspective asupra discuției noastre, chiar dacă problema educației a primit puțină atenție – chiar și în literatura de specialitate.

6 D. Bertoni Jovine, *Școala italiană din 1870 până în prezent,* Editori Riuniti, Roma, 1958; R. Fomaca, / *Problemele școlii italiene din 1943 până la Adunarea Constituantă,* Armando, Roma, 1972; T. Tornasi, *Școala italiană de la dictatură la republică,* Editori Riuniti, Roma, 1976; G. Canestri și G. Ricuperati, *Școala în Italia de la Legea Casati până în zilele noastre,* Loescher, Torino, 1976; T. Tornasi, *Școală și pedagogie în Italia (1948-1960),* Editori Riuniti, Roma. 1977; G. Quazza (ed.). *Școală și politică de la unificare până în zilele noastre ,* Stampatori, Torino, 1977; L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în zilele noastre,* Il Mulino, Bologna, 1982; M. Gattullo și A. Visalberghi (ed.), *Școala italiană din 1945 până în 1983,* La Nuova Italia, Florența, 1986; L. Ambrosoli, *Școala de la Adunarea Constituantă,* Paideia, Brescia, 1987. Nu este o coincidență faptul că această istoriografie, cu câteva excepții autorizate , cum ar fi cea a lui Bertoni Jovine, se referă nu atât la un marxism ortodox *sub specie* gramsciană, cât mai ales la tradiția socialistă, democratică, libertariană și, într-un sens larg, „acționistă". Vezi și S. S. Macchietti (ed.), *Întrebări în istoria școlii italiene,* Quaderni dell'Istituto di Pedagogia, Universitatea din Siena, și acum D. Palomba, *Școală și societate în Italia în a doua perioadă postbelică. Analiza unei convergențe progresive,* Ateneo, Roma, 1988, în special pp. 48-54, care analizează aceeași abordare pe care o avem pentru școlile secundare inferioare și universități.

Diversi autori, *Biserica și proiectul educațional în Italia postbelică,* La Scuola, Brescia, 1988. Se poate observa o anumită diferență între ceea ce scrie G. Chiosso, *Catolicii și școala*

de la reforma Gonella la planul decenal, ibid., pp. 303-339 și ceea ce scrie, mai

critic, L. Pazzaglia, *Ideologie și școală între reconstrucție și dezvoltare (1946-1958), ibid.,* pp. 495-544. Vezi și același Chiosso, *Catolicii și școala de la Adunarea Constituantă la centru-stânga,* La Scuola, Brescia, 1988, unde în realitate versiunea mai relaxată corectează rigiditățile articolului citat.

[8] G. Gonella, *Cinci ani la Ministerul Educației Publice,* 3 vol., Giuffré, Milano, 1984.

[9] *Ibidem,* I, pp. 232 și următoarele.

[10] *Ibidem,* p. 144.

S. Hessen, *Structura și conținutul școlii moderne,* Avio, Roma, 1950; Id., *Pedagogie și lumea economică,* Avio, Roma, 1951. Vezi și A. Agazzi, *Perspectivele reformei democratice și pedagogice a sistemului școlar italian după 1945,* în SS Macchietti (ed.), *Întrebări în istoria școlii,* cit., pp. 11-32.

12 A. Acerbi, // *Problema tineretului în grija pastorală a episcopilor în timpul celei de-a doua perioade postbelice (1945-1958). Orientări și contribuții în nordul Italiei,* în Diverși autori, *Biserica și proiect educațional,* cit. pp. 37-74; F. Malgeri, // *Problema tineretului în grija pastorală a episcopilor în timpul celei de-a doua perioade postbelice (1945-1958). Orientări și contribuții ale episcopatului în Italia centrală și meridională, ibid.,* pp. 75-94.

13 G. Chiosso, / *Catolicii și școala de la Adunarea Constituantă la centru-stânga,* cit.

14 L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit.

13 L. Pedrazzi, *Politica școlară a centrului-stânga,* Il Mulino, Bologna, 1973; vezi și M. Gattullo și A. Visalberghi (ed.), *Sistemul școlar italian din 1945 până în 1983,* cit.

1^ D. Sassoon, *Italia contemporană: partide politice, politică și societate din 1945 până în prezent ,* Editori Riuniti, Roma, 1988.

12 Vezi în special L. Pedrazzi (ed.), *Inițiative guvernamentale și probleme ale școlii secundare,* Il Mulino, Bologna, 1959. Vezi și autorii anteriori, *Întâlnire între școală și lumea producției,* Il Mulino, Bologna, 1958.

l^ G. Chiosso, *Catolicii și școala de la reforma Gonella la planul decenal,* cit., pp. 327 și următoarele. Vezi și Ibidem, *Catolicii și școala de la Adunarea Constituantă la centru-stânga,* cit. pp. 150-161.

19 *Ibidem.*

20 V. Sinistrerò, *Școala Catolică. Drepturi și figuri,* Sei, Torino, 1961.

21 Vezi și de Sinistrerò însuși, *Politica școlară 1945-1965 și școala catolică ,* Quaderno Fidae, Roma, 1967.

22 G. Gozzer, *Catolicii și școala,* Vallecchi, Florența, 1964.

23 C. Marchesi, *Scrieri politice,* Editori Riuniti, Roma, 1959.

24 A. Banfi, *Scoala si Societate,* Editori Riuniti, Roma 1958.

25 În ceea ce privește gândirea pedagogică a lui Gramsci, mă voi limita la a-i cita pe A. Broccoli, *Antonio Gramsci și educația ca hegemonie,* La Nuova Italia, Florența, 1972, și

splendida antologie, G. Urbani (ed.), *A. Gramsci, La formarea omului,* Editori Riuniti, Roma, 1967.

26 O evaluare a rolului lui D. Bertoni Jovine, autor nu doar al volumului menționat anterior despre sistemul școlar italian din 1870 încoace, ci și al numeroase eseuri despre istoria școlilor și a pedagogiei, poate fi găsită în A. Semeraro, *Dina Bertoni Jovine e la storiografia pedagogica del dopo guerra,* Lacaita, Manduria, 1979.

27 Mario Alicata a fost vorbitor la comitetul central pentru problemele școlare în 1955 (M. Alicata, *La riforma della scuola,* Editori Riuniti, Roma, 1956).

28 Lucio Lombardo Radice a fost primul director responsabil de *reforma școlară.*

29 A. Donini, «Propunerile comuniștilor privind învățământul obligatoriu», *Rinascita,* 15, 1, p. 209.

A. Natta, „Problemele școlii în scrierile lui Gramsci", *Società,* 1957, nr. 4, pp. 685-708; Ibidem. „Actualitatea și urgența reformei școlare", *Rinascita,* 15, 1959. Pentru rolul lui A. Natta în Comisia de anchetă, vezi paginile următoare.

31 C. Luporini, «Convergențe pentru un umanism modern», *Society,* 1957, n. 1, pp. 3-17.

32 V. *Reforma școlii gimnaziale din Senat,* editată de grupul comunist al Senatului, Roma, 1962. Proiectul de lege, primii semnatari A. Donini și C. Luporini, a fost nr. 359 din 1959. Pentru o analiză, vezi G. Canestri și G. Ricuperati, *La scuola in Italia,* cit., pp. 262-264.

33 G. Tamburrano, *Pietro Nenni,* Laterza, Bari, 1986.

34 T. Codignola, *Scrieri politice (1943-1981), 2* vol., editat de N. Tranfaglia și T. Borgogni, La Nuova Italia, Florența, 1987; vezi și T. Codignola, *For a School of Freedom. Writings on Educational Policy (1947-1981*), editat de M. Corda Costa, R. Laporta, G. Luzzatto, G. Martinez, G. Rescalli, A. Santoni Rugiu și A. Visalberghi, La Nuova Italia, Florența, 1987.

3 3 Vezi acum R. Sani, *«Lumea» și chestiunea școlară (1949-1966),* La Scuola, Brescia, 1986.

3 6 Despre G. Medici, vezi L. Ambrosoli, *Școala italiană de la postbelică până în prezent,* cit., pp. 86-90.

' ' A. Fanfani, *Centrosinistra '62,* Garzanti, Milano, 1963.

38 G. Chiosso, *1 Catolicii și școala de la Adunarea Constituantă la centru-stânga,* cit., pp. 181-183 .

39 Svimez, *Schimbări în structura profesională și rolul școlii,* Giuffré, Roma, 1961.

46 G. Canestri și G. Ricuperati, *Școala în Italia,* cit., p. 247 și urm.

41 L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., p. 183.

42 G. Gozzer (ed.), *Școală și programare.* Palombi, Roma, 1962, p. 23.

43 L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., pp. 109 și următoarele.

44 *Ibidem,* pp. 159 și următoarele.

4 6 T. Codignola, *Nașterea și moartea unui plan,* La Nuova Italia, Florența, 1963.

46 L. Pedrazzi (ed.), *Government Initiatives and Problems of Secondary Schools,* Il Mulino, Bologna, 1959, în special intervenția lui U. La Malfa, pp. 89-93.

47 G. Martinoli, *The University as a Business,* prefață de A. Visalberghi, La Nuova Italia, Florența, 1967.

48 Ministerul Educației Publice, *Raportul Comisiei de anchetă privind starea și dezvoltarea învățământului public în Italia,* 2 vol., Palombi, Roma, 1963.

[10] *Ibid., 1, Prezentare adresată ministrului educației. L. Gui,* [pp] . 10-12.

50 / WJ., pp. 27-32.

I licit., pp. 31 și următoarele.

52 *Ibidem,* pp. 81 și următoarele.

53 *Ibidem,* pp. 83 și următoarele.

54 *Ibid.,* p. 95. Vezi și T. Codignola, *Per una scuola di libertà,* cit., „Care universitate din Calabria?", p. 369-373.

55 Ministerul Educației Publice, *Raport,* cit., I, pp. 113 și următoarele.

56 *Ibidem,* pp. 126 și următoarele.

5 2 D. Sassoon, *Italia contemporană,* cit., care nu întâmplător intitulează capitolul 3, dedicat economiei, „De la miracol la criză 1963-1969", pp. 77-100. Vezi acum P. Ginsborg, *Istoria Italiei,* cit., II, care periodizează mai analitic diferitele perioade ale economiei, societății și politicii, construind un capitol despre „miracolul economic" (1958-63, cap. 8), un altul despre centru-stânga (1958-1968, cap. 9), identificând perioada dintre 1968 și 1973 ca era acțiunii colective (cap. 10), plasând în același timp perioada dintre 1973 și 1980 sub semnul crizei, compromisului și Anilor de plumb. Însă despre guvernul Andreotti născut în urma alegerilor din mai 1972, vezi pp. 454-455 și, mai pe larg, despre virajul la dreapta din 1972-1973, pp. 453 și următoarele.

58 Mă refer în special la Legea nr. 382 din 11 februarie 1980, *Reorganizarea învățământului universitar...,* despre care a se vedea L. Ambrosoli, *La scuola italiana dal postoguerra ad oggi,* cit., pp. 441 și următoarele.

59 Ministerul Educației Publice, *Raport,* cit., I, pp. 131 și următoarele.

60 L. Ambrosoli, *Şcoala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., p. 90, unde un interviu cu prim-ministrul de atunci, Antonio Segni, este citat în *L'Espresso* din 20 martie 1960, în care autoritarul exponent al DC declara că «acest tip de şcoală nu a existat niciodată în Italia și atâta timp cât noi, catolicii, vom fi la putere, nu va exista niciodată. Cum pot fi încredințați copii de trei sau patru ani unor profesori tineri, adesea anticlericali ? Ar fi începutul decreștinizării copilăriei». Ambrosoli preia acest citat din G. Genovesi, *L'educazione prescolastica,* în Aa.vv., *L'istruzione di base in Italia (1859-1977),* Vallecchi, Florența, 1978, p. 54, care la rândul său face referire la *L'Espresso,* 20 martie 1960.

61 Ministerul Educației Publice, *Raport,* cit., I, pp. 136 și următoarele. 62 *Ibidem.* p. 136.

63 *Ibidem,* pp. 144 și următoarele.

64 *ibid.,* pp. 177 și următoarele.

65 *ibid.,* p. 190 .

66 *Ibidem,* pp. 190-191.

62 *Ibidem,* p. 245. Vezi și F. Isabella, *Clădiri şcolare în Italia. Precedente și - perspective,* La Nuova Italia, Florența, 1965.

68 Ministerul Educației Publice, *Raport,* cit., I. pp. 289 și următoarele.

69 *Ibidem,* pp. 337 și următoarele.

™*Ibid.,* p. 344.

21/Wd., p. 351.

22 *Raport privind starea învățământului public din Italia și linii directoare pentru planul multianual de dezvoltare a şcolilor pentru perioada de după 30 iunie 1965, prezentat de Ministrul PIB-ului Gui,* 2 vol., Tipografia della Camera dei Deputati, Roma, 1964.

L. Gui, *Mărturii despre școală,* Le Monnier, Florența, 1974.

74 G. Bosco, *Discursuri despre școală,* Mondadori, Milano, 1963.

75 Despre A. Moro și politica școlară de la Adunarea Constituantă încoace, vezi L. Pazzaglia, *„Moro despre școlile la Adunarea Constituantă",* în Diversi autori, „ *Moro, Democrația și cultura catolică",* Cinque Lune, Roma, 1979, pp. 49-60. Pentru observații mai critice, vezi G. Canestri, „ *Aldo Moro, Ministrul Educației Publice",* în Diversi autori, „ *Aldo Moro: Catolicism și democrație în Italia republicană",* cit., pp. 115-128.

7 ^ (L. Gui), *Raport,* cit., I, p. 10.

77 *Ibidem,* p. 11.

78 *Ibidem,* p. 13.

79 *Ibidem.*

80 *Ibidem.*

81 L. Gui, *Mărturii despre școală,* cit.

87 Id., *Noi mărturii despre școală.* Editura Neapolitană, Napoli, 1981.

8 ^ Ibidem, *Mărturii despre școală,* cit., pp. 9 și următoarele.

8 4 Id., *Reforma agrară în Italia,* Ministerul Agriculturii și Silviculturii, Roma, 1953.

8 ^ Id., *Testimonian-e sulla scuola,* cit., p. 177-186.

86 /Wd., p. 184.

87 *Ibidem.*

88 *Ibidem,* p. 195.

89 B. Placido, în G. Luzzatto (ed.), *Tristano Codignola și politica școlară italiană , 1947-1981,* Editori Riuniti, Roma, 1984, pp. 95-106.

Al 9-lea Comitet Catolic al Profesorilor Universitari, *Universitatea de astăzi,* Il Mulino, Bologna, 1965.

9 ^ *Ibid.,* Raportul lui L. Almirante despre autonomie, *passim.*

9 ^ *Ibidem,* pp. 140 și următoarele.

9 3 *Ibidem,* intervenție a lui L. Gui.

9 4 (L. Gui), *Cartea albă despre universitate.* Abete, Roma, 1973.

9<i Ibid., pp. 260-263, care rezumă discursul din ședința din 11 ianuarie 1968. Vezi și F. Froio, **University and Political Class.* Community*, Milano, 1968, pp. 132-144 și 1-14-145.

9ȕ (L. Gui), *Libro bianco,* cit., pp. 264 și urm. Vezi răspunsul lui Gui adresat liberalilor și în special lui Valitutti (pp. 292-293).

97 *Ibid.,* pp. 166 și următoarele. Este vorba despre propunerea de lege 2650, *Reforma sistemului universitar.*

98 (L. Gui), *Cartea albă,* cit., pp. 363 și urm., care relatează textul prezentat de guvern, cel aprobat de Comisia de Educație și cel aprobat de adunare (primele 8 articole).

99 *Ibidem,* p. 373.

] Ibidem, p. 374.

101 / tó/., p. 375.

102 *Ibidem,* 376.

103 M. Paci, *Piața muncii și clasele sociale în Italia,* Il Mulino, Bologna, 1973, în special pp. 251 și următoarele.

104 Ministerul Educației, *Învățământul Public din Italia. Bugetul Legislaturii 1963-1968,* Roma, 1968.

105 L. Ambrosoli, *Școlile din Italia din perioada postbelică până în prezent,* cit., pp. 189-206.

106 y Codignola, *Pentru o școală a libertății,* cit., pp. 187 și următoarele.

107 G Canestri și G. Ricuperati, *La scuola in Italia,* cit., pp. 382 și urm. Vezi însă și „Pentru o reînnoire a învățământului profesional", *Reforma școlară,* 1964, nr. 6-7; vezi și - „Proiect de propunere privind învățământul tehnic-profesional", *Reforma școlară,* 1964, nr. 12 și „Învățământul secundar superior", *Reforma școlară,* 1967, nr. 5-6.

108 Despre relația dintre instituțiile de învățământ și tulburările studențești din Italia, vezi F. Catalano, *Mișcări studențești și școli în Italia (1938-1968),* Il Saggiatore, Milano, 1969; G. Ricuperati, *Școlile și mișcarea studențească,* în Diversi autori , *Italia contemporană 1945-1975,* Einaudi, Torino, 1976, pp. 435-460; L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., pp. 231-246.

109 G. Canestri și G. Ricuperati, *Școala în Italia,* cit., p. 382 și urm.

HO M. Raicich, *Reforma școlii secundare,* Editori Riuniti, Roma, 1973. Primul proiect al acestei legi în Id., «Unitar în structură și caracter», *Reforma școlară,* 1969, n. 3, pp. 5 și următoarele.

IH G. Canestri și G. Ricuperati, *Școala în Italia,* cit., p. 373 și urm.

1 1 [2] *Ibidem,* pp. 373 și următoarele.

H3 *Ibidem,* p. 376; vezi O. Biasini, *Școala secundară . Ipoteza reformei.* Edizioni della Voce, Roma, 1972. Vezi și G. Chiarante, „Unire sau multiplicare: argumentul Gui abandonat", *Reforma școlară,* 1971, nr. 8-9, pp. 4 și următoarele.

114 G. Canestri și G. Ricuperati, *Școala în Italia,* cit., p. 274 și urm.

A 11-a Aceasta este Legea nr. 910 din 11 decembrie 1969.

H6 Vezi proiectul de lege 707, comunicat Președinției Senatului la 11 iunie 1969, primul semnatar fiind Fon. Giuseppe Sotgiu. Vezi în *Scuola e città,* 1969, nr. 7-8.

H7 T. Codignola, „ Reforma universitară", *Școală și oraș,* 1971, nr. 5-6, pp. 220-247

.

[08] *Ibidem,* p. 220.

[119] *Ibidem.*

12° *Ibidem,* p. 221.

121 G. Ortoleva, *Eseu despre mișcările anului 1968 în Europa și America,* cu o - antologie de materiale și documente, Editori Riuniti, Roma, 1988. Vezi acum P. Ginsborg, *Storia d'Italia,* cit., Il, pp. 404 și urm.

122 M. Paci, *Piața muncii și clasele sociale,* cit., p. 255.

123 CEL/CEA/CEI/CELE Ambrosoli. *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* op. cit., pp. 313-334.

124 Ministerul Educației, Comitetul Tehnic pentru Planificare Școlară, *Propuneri pentru Noul Plan Școlar,* Roma, 1971; vezi L. Ambrosoli, *Sistemul Școlar Italian din Perioada Postbelică până în prezent,* cit., p. 325.

125 p. Prodi, în G. Luzzatto (ed.), *Tristano Codignola și politica școlară italiană,* cit., pp. 143-147, unde este amintită suprimarea biroului de studii.

126 G Natale, FP Colucci și A. Natoli, *Școlile din Italia de la Legea Casati din 1859 la Decretele Delegate.* Mazzetta, Milano, 1975, pp. 182-209; G. Canestri și G. Ricuperati, *Școlile din Italia,* cit., pp. 334-373; L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., pp. 344-359.

127 *Jbid.,* p. 346, și bibliografia citată, inclusiv R. Rizzi, *Școala după decretele delegate ,* Editori Riuniti, Roma, 1975, despre partea comunistă; V. Cervone, *Școala și societatea,* Cinque Lune, Roma, 1975, care prezintă punctul de vedere al creștin-democraților; A. Visalberghi (ed.), *Managementul democratic al școlilor,* La Nuova Italia, Florența, 1975; S. Valitutti, *Comunitate educațională și cultură. Introducere la un discurs despre organismele colegiale ,* Armando, Roma, 1975. Pe de altă parte, vezi G. Cavallini (ed.), *Despre decretele delegate,* Emme, Milano, 1975, în care sunt identificate toate problemele critice ale stângii. Pentru o evaluare în această direcție, vezi G. Canestri, *L'ombra della Minerva. Note despre managementul școlar în ultimii patruzeci de ani,* în M. Gattullo *și A.* Visalberghi (eds.), *Școala italiană din 1945 până în 1983,* cit., pp. 257-293.

128 L. Ambrosoli, *Școala italiană din perioada postbelică până în prezent,* cit., pp. 433 și urm.

129 și bilanțul lui L. Pedrazzi, *Politica școlară a centrului-stânga,* cit. Pentru P. Prodi, vezi intervenția deja citată în G. Luzzatto (ed.), Tristano Codignola și *politica școlară italiană ,* cit.

130 G. Gozzer și S. Valitutti, *Reforma absurdă,* Armando, Roma, 1978.

131 T. Codignola, *Scritti politici,* cit., și în special introducerea de N. Tranfaglia, *Un socialista scomodo,* pp. VII-LXXII.

DOCĂRIT ȘI CERCETARE LA UNIVERSITATE: EXEMPLUL DE ISTORIE MEDIEVALĂ

de Paolo Cammarosano

Când în documentele anilor 1967-1969, exprimate de mișcările studențești, întâlnim judecăți asupra conținutului predării istoriei, referințele la Evul Mediu sunt extrem de rare pentru oricine trebuie să abordeze tema care mi-a fost încredințată. Este de la sine înțeles că nu există niciodată o referință pozitivă: Evul Mediu nu a fost în prim-planul gândirii militanților acelor ani. Dacă, din motive și orientări complet individuale, un student de stânga se interesa de acea perioadă istorică, acest lucru stârnea un sentiment de surpriză în rândul colegilor săi, urmat – din partea sufletelor mai politicoase – de remarci condescendente precum: „Ei bine, până la urmă nu erau doar umbre" sau „ar fi de fapt un lucru bun să smulgem Evul Mediu de sub monopolul catolicilor". Dar respingerile peremptorii precum: „Până în 1789 , totul era greșit" erau mai frecvente Uneori exista conștientizarea faptului că cel puțin unul dintre părinții fondatori ai istoriografiei moderne fusese medievalist și, mai presus de toate, exista conștientizarea faptului că aceeași modernizare istoriografică se baza pe o judecată de indiferență față de conținut , privilegiind în schimb momentul metodei de cercetare și al analizei. Însă consecințele care se desprindeau din aceasta, pentru cei care căutau să combine un interes politic imediat cu un domeniu de cercetare istorică , tindeau mai degrabă să legitimeze studiul istoriei contemporane, îndepărtându-l de disprețul academic și de motivațiile sale pseudoștiințifice: la urma urmei, același medievalist și părinte fondator îi respinsese în paginile celebrei *Apologie pour l'histoire,* un vademecum pentru bunul student la istorie de la universitate în anii [1960.2]

De asemenea, este rar să găsești referințe negative la istoria medievală ca materie predată în textele din 1968 și ulterioare, cu excepția unor circumstanțe foarte specifice și într-o manieră foarte parantetică.

Astfel, de exemplu, un raport amplu despre Facultatea de Litere din Torino, datat 17 martie 1969, contesta includerea istoriei medievale (precum și a limbii latine, a istoriei romane și a limbii italiene) printre examenele de bază și enumera o temă medievală într-un fel de crescendo de teste inutile impuse studenților în acel an:

Faptul că un anumit savant își petrece viața studiindu-l pe Virgil, sau originile Imperiului Roman, sau pe Giambattista Marino, sau abațiile piemonteze din secolul al XII-lea este în regulă pentru noi, deoarece pare posibil, cu un oarecare efort, ca *un* student să cultive o dragoste pentru aceste lucruri. Ceea ce este absurd este că *toți* studenții trebuie să cumpere și să studieze materiale didactice, manuale și texte pe aceste [teme] .

Chiar și la nivelul exemplelor polemice de acest fel, temele medievale nu au fost ținta preferată. În același text de la Torino, critica mai amplă la adresa manualului, a predării istoriei universitare și a eficacității sale în pregătirea profesională s-a inspirat, după o respingere generală a manualului, dintr-o altă situație:

Toată lumea știe ce este un manual: cristalizarea cunoașterii conformiste, selectate și consacrate de secole de tradiție, în care ceea ce a fost cândva cultură vie — armă de apărare și ofensivă, instrument și intervenție în realitate — este redat mort și insignifiant, deformat, aseptic, fără mușcătură.

Pe lângă manuale, există cursuri și seminarii pe teme specifice care, dacă nu satisfac nevoia de specializare, nici măcar nu oferă instrumente adecvate pentru predare, fie din punct de vedere al conținutului, fie al metodei. De exemplu, la istorie se studiază eternul Spini, plus cursul profesorului Venturi despre Antonio Genovesi. Acest curs constă în repetarea pedantică a cercetărilor detaliate efectuate de respectivul profesor, care sunt apoi prezentate studentului, care va cunoaște apoi istoria generală la nivelul unui Bignami, cu adăugarea unui enorm Bignami despre Antonio Genovesi. Când va deveni profesor, Genovesi nu-i va fi evident de niciun folos, iar totul va consta în a-l repeta la nesfârșit [pe Spini] și a-i face pe alții să-l repete .

Dacă documentul de la Torino propunea alternative la nivel cultural general (necesitatea de a analiza mai întâi prezentul și apoi de a-i vedea geneza, de unde și importanța - referindu-ne la exemplul lui Genovesi - studierii „economiei politice a prezentului" și abia în al doilea rând a antecedentelor din secolul al XVIII-lea), un text pisan aproape contemporan insista asupra importanței ca grupurile de studiu studențesc să analizeze „problemele teoretice și politice" de interes actual și, în acest context, insera batjocoritor, într-o manieră la fel de ocazională, referința la o temă medievală oferită studenților în acel an 1968-69:

... astăzi, de exemplu, în Spania, renașterea fascismului provoacă o situație de tensiune foarte puternică; în Pakistan au loc

proteste studențești de amploare etc. Toate acestea sunt situații despre care nu știm aproape nimic (în timp ce poate, în această facultate, am aflat totul despre arhiepiscopul Guido da Velate din secolul al XI-lea)... [5] .

Natura marginală a referințelor de acest tip provine, în mod trivial , din poziția marginală pe care studiile medievale o aveau atât în programele școlare, cât și în cele universitare , în comparație cu alte discipline: în comparație cu italiana (în școli și universități, după cum se știe, Dante și Petrarca sunt „italieni", nu „istorie medievală") și mai ales în comparație cu materiile clasice și antichităților, începând cu latina, ținta preferată a disputelor privind conținutul predării promovate de elevii de liceu și universitate.

Deși este posibil să se formuleze o discuție despre impactul evenimentelor din 1968 asupra predării și cercetării istorice, pornind de la erodarea disciplinelor clasice sau de la dezvoltarea istoriei contemporane și a științelor sociale, pare dificil să se dea substanță unei reflecții similare ancorate în segmentul studiilor medievale. Cu excepția cazului în care aceasta este inserată într-o evaluare mai amplă a legăturii dintre predare și cercetare, așa cum a fost stabilită atunci: asta voi încerca să fac, înainte de a reveni la contextul medieval.

Afirmarea puternică a legăturii dintre predare și cercetare, combinată cu denunțarea sistemului de învățământ universitar ca un sistem în care această legătură a fost substanțial ignorată, se regăsește în numeroase texte ale acelor ani. O formulare peremptorie și extinsă se găsește în documentul redactat între 7 și 11 februarie 1967 de către cei care ocupau clădirea principală a Universității din Pisa, „Sapienza". Este un document foarte cunoscut, publicat ulterior sub numele de *Teza Sapienza, puternic contestat de alte mișcări studențești și analizat pe larg într-o carte de succes a Rossanei Rossanda ca expresie a unei tendințe de a referi „condiția universitară... la o analiză politică globală", în contrast cu tendința care a prevalat ulterior în perioada 1967-1968* , care s-ar baza în schimb pe „imediatitatea denunțării condiției studențești" .[6]

Conotațiile incontestabile de „politizare" și „abstracție" ale *Tezelor Pisane* au fost însă combinate cu o pondere puternică atribuită instituțiilor școlare și universitare ca atare, cu revendicări pentru școlarizarea obligatorie (chiar și pentru o „ *școală preșcolară publică, gratuită și obligatorie",* precum și o școală secundară obligatorie „împărțită în grupe opționale de materii") și cu un plan general pentru universitate care era centrat pe departament

și în cadrul acestuia stabilea legătura dintre cercetare și predare în termeni de „co-cercetare”:

Grupurile de cercetare formate din cercetători și studenți-cercetători dezvoltă programul departamentului; grupurile de co-cercetare, formate din profesori și studenți, implementează formarea culturală a studentului. Este esențial ca cercetătorul să fie un cercetător -profesor... Cercetătorul nu numai că comunică cele mai recente rezultate ale cercetării, ci și îl orientează pe student în funcție de canalele de geneză ale rezultatului însuși... Predarea nu este un produs secundar al cercetării, ci cercetarea este produsul predării corecte... [7].

Astfel de abordări par încă îndepărtate de temele mai radical protestatare, „anti-universitare”, care aveau să se dezvolte ulterior în cursul anului 1968 și pot fi cu siguranță explicate prin rădăcinile lor puternice în preocupările mișcării muncitorești, ale partidelor și organizațiilor studențești tradiționale ale acesteia. Dintr-o altă perspectivă, propunerea unui predare bazată pe grupuri de cercetare profesor-student ca normă generală a universității de masă, respingerea practicilor selective (alimentată de opoziția față de Planul Gui, cu introducerea sa discutată a unor niveluri de diplomă diferențiate care culminau cu doctoratul), au marcat o distanță față de experiențele limitate de predare bazate pe seminarii, care aveau loc în universitățile din acei ani.

În domeniul studiilor istorice, astfel de experiențe au fost limitate la grupuri mici de absolvenți sau la situații privilegiate, cum ar fi cea a Școlii Normale Superioare din Pisa, dintre ai cărei studenți - intoleranți față de privilegiul lor elitist - au fost recrutați numeroși protagoniști ai ocupației din februarie 1967 și apoi ai protestelor studențești din următorii doi ani. Rare

În realitate, profesorii Școlii promovau de mult timp predarea seminarială ca formă „obișnuită” de studiu universitar, chiar dacă se știa că această banalitate era oferită doar „unui grup restrâns de oameni selectați, prin examene dificile, pentru capacitatea lor de muncă intelectuală și dorința lor de a studia puțin mai mult și puțin mai bine decât alții”. Aceste cuvinte au fost rostite în septembrie 1963, într-o celebrare solemnă, de către cel mai eminent istoric al Școlii, Delio Cantimori, liderul de neegalat al seminarului, conceput ca o unitate colectivă de cercetare în care fiecare fază – de la identificarea problemei istorice la găsirea surselor, dezvoltarea bibliografiei și a diferitelor abordări analitice – era încredințată muncii comunității însăși. Din acel discurs festiv, este interesant și de reamintit afirmația inseparabilității fazei de cercetare universitară de formarea profesorilor:

Acest contrast dintre tendința spre specializare, spre filologia cea mai riguroasă , spre pregătirea exclusiv critico-științifică, sau cum vrem să o numim, cercetare universitară sau academică sau pură, și tendința spre pregătirea și formarea unui corp didactic omogen pentru licee sau școli tehnice sau de formare a profesorilor, așa cum a umbrit facultățile filosofice și literare, a deranjat adesea și clasa de literatură și filosofie de la Scuola Normale... Și totuși, se poate spune că în Scuola Normale... marele principiu a rămas ferm în clasa de literatură conform căruia nu se poate comunica, predând și explicând tinerilor în formare, rezultatele cercetării pure sau specializate sau științifice sau critice sau dezinteresate, cum vrem să o numim, dacă nu s-a avut o experiență directă și activă a unei astfel de cercetări; în cuvinte simple, s-a știut întotdeauna că pâinea științei este de așa natură încât cine nu știe să o facă, nu știe să o frângă așa cum ar trebui pentru [tineri].

Spiritul elitist menționat mai sus și contextul academic solemn al acestui discurs îl fac ireductibil la propunerea contestativă a co-cercetării din cadrul întâlnirii din februarie 1967 de la Pisa și, cu atât mai mult, la cerințele și practicile grupurilor de studiu autogestionate, ale contracursurilor, ale teach-in-urilor etc., care s-au răspândit în universități în anii 1968 și 1969. Se știe, de asemenea, că temele departamentului și ale seminarului, precum și orice alte teme centrate pe un proiect cuprinzător de studii universitare, au fost copleșite în acei ani și respinse chiar și de majoritatea promotorilor lor inițiali: atât din cauza identificării unui moment transformist și evaziv în acceptarea lor parțială în cadrul noilor proiecte de reformă guvernamentală și în experimentele pe care unele facultăți și profesori le-au acceptat sau promovat, cât și din cauza unei percepții clare a unei inevitabile repoziționări a predării seminariale în termeni elitiști. Astfel, revendicările legate de condițiile materiale și imediate ale studenților au fost din ce în ce mai accentuate , problema studenților care lucrează și a celor care locuiesc departe de casă, revendicări precum abolirea „respingerii", instituirea examenelor lunare și apoi „votul de grup" înțeles nu ca recunoaștere naturală a unui caracter efectiv colectiv al studiului și muncii de cercetare, ci ca o garanție politică împotriva selectivității mecanismelor universitare.

Rămâne adevărat că, chiar și în 1969, alături de aceste tendințe, existau elemente de critică a abordării tradiționale a studiilor ca atare și a situației de alteritate și subordonare care caracteriza relația universitate-școală. A fost citată critica dezvoltată în Facultatea de Litere din Torino împotriva manualului și a cursului monografic , cu judecata că aceste instrumente erau inutile pentru - formarea profesională a profesorilor. Din aceeași perioadă (începutul anului 1969) este un interesant *Schiță a Rolului Studiilor Umanistice* , elaborată la Pisa, care exprima incisiv decalajul dintre universitate și școală și funcția sa autoritară:

Într-adevăr, aspectul strict tehnic al așa-numitelor „științe umaniste ” a fost întotdeauna delimitat într-o manieră birocratică. Cu o ierarhie de acest tip: în universitate, „cultura este creată” (profesori) și recepționată (studenți); aceștia din urmă, ca profesori, vor fi apoi purtătorii de cultură către școlile de nivel inferior. Această schemă prevedea în mod firesc o anumită sărăcire, indicată de separarea dintre „cercetare” - desfășurată în universitate - și „predare”, care privește școlile gimnaziale.

Timpul care ne desparte de acei ani (scurți din punct de vedere istoric, dar lungi din punct de vedere biografic) atenuează probabil distanța dintre cuvintele elevate ale lui Delio Cantimori din 1963 și exprimarea dură a activistului pisan al *mișcării Bozza,* șase ani mai târziu: în sensul că ambele par să stea la baza unei probleme de definire a predării universitare ca fiind inextricabil legate de stabilirea unei legături între universitate și școală, cercetare și predare. Deși - amploarea și natura decalajului dintre cele două viziuni asupra lucrurilor pot fi dezbătute , pare dificil să ne îndoim de distanța care le separă pe amândouă de faza în care operăm acum. Această fază este marcată de aproape finalizarea unei vaste operațiuni conservatoare: prin instituții precum departamentul și distincția sa față de programul de licență, doctoratul de cercetare, stabilirea rolului cercetătorilor universitari, atribuirea universității și școlii unor organisme separate ale administrației centrale de stat, decalajul salarial și de reglementare sancționat dintre profesorii universitari și cei școlari și consolidarea instituțiilor de învățământ special și postuniversitar, se tinde, în esență, la separarea cercetării de predare . În tot acest timp, ierarhizarea menționată în *Proiectul Pisa din 1969* este îmbogățită de noi intermedieri informale între universitate, ca loc al cercetării, și școală, ca recepție și transmitere a acesteia: adică, figuri de „operatori educaționali”, promotori – uneori în afara oricărei experiențe de cercetare proprii – de manuale ample și propuneri de predare tehnică.

Efortul conservator în cauză nu a fost, desigur, lipsit de defecte. Și mai presus de toate, ca orice efort conservator care se respectă, succesul și consensul său au depins de acceptarea anumitor cerințe de modernizare și de canalizarea - altora într-un cadru de compatibilitate generală. Liberalizarea programelor de studiu și a admiterilor universitare - inovații de o importanță deosebită în științele umaniste - a dezamorsat multe dintre motivele protestelor din 1967-1969: printre altele, prin detronarea anumitor domenii disciplinare tradiționale, cum ar fi latina și greaca,

prin reducerea, în general, a materiilor de antichitate clasică și filologie-lingvistică și prin acordarea unui spațiu amplu - în mare parte datorită înființării unor cursuri de licență în istorie - disciplinelor istorice moderniste și, mai ales, contemporane. Acest lucru, la rândul său, a adus unele noi înclinații față de cadrul de dinainte de 1968 și 1968. În domeniul istoriei antice , contracția sectorului filologico-literar a fost compensată de o vastă extindere a istoriilor și arheologiilor specializate - nu fără unele evaluări ideologice ale „ culturii materiale", ale mărturiilor „nescrise" etc., ca purtătoare ale unei încărcături „democratice". În domeniul studiilor contemporane, pe care - la fel ca cel al istoriei antice - nu este treaba mea să-l discut, voi sublinia totuși că extinderea învățământului universitar nu pare să aibă conotațiile imediate de actualitate și relevanță politică revendicate în textele protestelor din 1968-1969 : dacă, așa cum reiese din puținele pe care le știu, Spania și Pakistanul al căror studiu a fost pledat într-o publicație mimeografiată din perioada citată mai sus (prima acum nefascistă, cea de-a doua încă scena unor conflicte sociale și politice violente) nu sunt realități ușor accesibile astăzi prin intermediul unui curriculum universitar. Printre prietenii anilor despre care vorbim, unul care a jucat mai târziu un rol important în mișcările revoluționare mi-a spus, poate pentru a atenua jena la care am făcut aluzie în tratarea problemelor medievale, că, atunci

când sunt puși în fața problemelor de astăzi, „Gramsci și Bordiga sunt medievali". Era cu siguranță o exprimare ocazională și excesivă. Să observăm, totuși , ca fapt, fără a trage judecăți, că în universitatea de astăzi, „prezentul sweezian ca istorie" pare să-și fi atins vremea și că Gramsci și Bordiga, și, bineînțeles, Evul Mediu, și-au recăpătat locul cuvenit.

Un nou impuls pentru studiile medievale s-a numărat într-adevăr printre - rezultatele liberalizării programelor de învățământ, ale dezvoltării disciplinelor istorice în raport cu cele filologice și literare, ale unei eroziuni limitate a istoriei timpurilor antice, mai general ale unei creșteri vaste a personalului didactic universitar și ale unui *sistem paralel de asistență socială ,* evidențiat prin proliferarea publicațiilor și a nenumăratelor conferințe de studiu. În aceste limite, legătura pozitivă pe care o găsim stabilită între '68 și studiile medievale poate părea plauzibilă într-un cadru neașteptat: comitetul editorial al importantei reviste bibliografice Medioevo *latino* , care din 1980 a însoțit cea mai ilustră publicație academică despre medievalismul italian, *Studi medievali,* publicată de Centrul Italian de Studii despre Evul Mediu Timpuriu din Spoleto. În prefața primului volum din *Medioevo latino,* Claudio Leonardi scrie:

Studiile medievale sunt oarecum o Cenușăreasă printre științele filologice și istorice. Comparativ cu cercetătorii perioadelor clasice și modern-contemporane , medievaliștii sunt rudele sărace...

Mai mult de o persoană a avut astfel impresia insignifianței studiilor noastre. Dar aceasta ar fi o judecată pripită și eronată... Evenimentele din 1968 au condus la o conștientizare care acum - în pragul anului 1980 - pare comună tuturor, chiar dacă nu întotdeauna explicit: conștientizarea faptului că vechea, glorioasa civilizație clasică și-a epuizat funcția imediat activă în istoria noastră și nu mai poate fi considerată un punct de referință intelectual și practic; și conștientizarea , în plus, că instrumentele ideologiei contemporane s-au tocit în fața sarcinii de a construi, sau cel puțin de a dori, o civilizație diferită. Insignificanța studiilor despre Evul Mediu, în comparație cu idealurile culturale *și* civile pe care le poate exprima timpul nostru , a devenit insignificanța studiilor despre fiecare epocă istorică . [10]

Această abordare, în cele din urmă lucid pesimistă, a recentei renașteri a studiilor medievale este preferabilă noului „medievism" care legitimează *renașterile* și căutează mesaje pozitive în viața și cultura medievală. Cu toate acestea, considerațiile lui Leonardi par indivizibile, cu excepția unor limite foarte înguste. În primul rând, prezentarea studiilor medievale ca o Cenușăreasă este neconvingătoare, mai ales când se referă la o perioadă anterioară anului 1968. Dacă a existat o Cenușăreasă, aceasta a fost istoria contemporană, istoria evenimentelor recente, pe care o tradiție îndelungată - chiar dacă mult timp ridiculizată de maeștri precum Marc Bloch și Delio Cantimori - a respins-o din programele academice în numele unei presupuse imposibilități a cunoașterii științifice. Evul Mediu a fost un domeniu consolidat de erudiție, instrumentație de nivel înalt, analiză academică și producție istoriografică larg venerată. O - poziție marginală a fost cu siguranță găsită, așa cum am observat, pe de o parte în cercul de interese al cercetătorilor „seculari" sau „de stânga", iar pe de altă parte - și mai important - în programele de studiu ale școlilor și universităților. Numai din această perspectivă, mi se pare că se poate spune că Evul Mediu a beneficiat de un fel de redistribuire academică și scolastică. Cât despre „tocirea" „instrumentelor ideologiei contemporane", aceasta ar fi putut favoriza („negativ ", cum spune nota editorială a lui Leonardi în altă parte) o renaștere a studiilor medievale. Dar dacă aceasta este o renaștere marcată de indiferența ideologiilor, atunci vom urmări faza sa inițială nu până în anii 1967-1969, ci până în faza de stabilizare a anilor 1975-1980, o fază marcată la nivel instituțional de extinderea cursurilor de istorie și de reforma universitară, iar la nivel cultural de ciudatul amestec dintre acceptarea „insignificanței studiilor despre fiecare epocă istorică" (așa cum scrie Leonardi) și popularizările peremptorii ale „noii istorii" și ale legăturii istorie-științe sociale ca o nouă normă și un nou manual pentru studiile școlare.

Putem, totuși, să acceptăm cu calm recunoașterea indiferenței obiectelor studiului istoric față de metode și, sincer, să fim încântați că nimeni nu pune la îndoială alegerea unui domeniu de studiu, ca fiind ceva complet independent de pozițiile ideologice . Mai puțin senin vom asista la detașarea instituțională progresivă dintre cercetare și predare. Este adevărat că mișcarea conservatoare din anii 1970 și 1980 a fost însoțită de deschiderea unor spații largi pentru cei care doreau să ofere populației generale, nu unei elite, oportunitatea unei experiențe de cercetare autentice pe tot parcursul studiilor: liberalizarea programelor de învățământ, pe de o parte, și în multe locuri o îmbunătățire semnificativă a raportului profesori-studenți, permit celor care doresc acest lucru urmărirea unor metode cu adevărat seminariale, producerea de lucrări științifice elaborate împreună cu studenții înșiși - pe scurt , o abordare a predării care nu se reduce la viziunea „de tip gaură de cheie" denunțată într-un text din 1969 citat mai sus. Mulți cercetători medievali din universitățile italiene urmează acum aceste căi, deși îmi lipsesc resursele pentru a oferi aici o imagine de ansamblu cuprinzătoare. Cu toate acestea, tendința către o repropunere elitistă și selectivă a experiențelor seminariale persistă și este într-o oarecare măsură alimentată de elemente percepute cândva ca liberalizante, dar care în ultimii ani au manifestat o contradicție cu o abordare egalitară a predării. Pentru a lua cel mai simplu exemplu, doar studenții cu cunoștințe de bază de latină pot deveni rapid capabili să urmeze o abordare cu adevărat seminarială, una care nu este separată de cercetare, în domeniul studiilor medievale. Exaltarea retorică a latinei, care a fost prezentă atât de mult timp în universități și școli, refuzul de a o considera pentru ceea ce era - adică o limbă printre altele și un instrument de studiu printre altele, prin urmare inutilă pentru multe domenii de studiu, dar indispensabilă pentru altele - a condus la rândul său la o lipsă de alfabetizare care este acum suficient de răspândită pentru a-i pune la îndoială pe profesorii universitari care încearcă să stabilească inseparabilitatea dintre cercetare și predare . Latina este cea mai evidentă și imediată problemă, nu cea mai mare. Cunoștințele de bază, la fel de esențiale, dar mai complexe de învățat (o înțelegere de bază a economiei, o înțelegere de bază a dreptului, o abordare a științelor sociale fără manuale) au fost și rămân marginalizate în educația pe care școlile o oferă studenților universitari și au fost și rămân marginalizate în majoritatea programelor universitare de istorie. Într-un astfel de context, vom privi cu suspiciune - în proliferarea intereselor medievale în interiorul și în afara universității - o anumită progresie a unor teme aparent democratice (viața de zi cu zi, cultura materială), care sunt în sine de

o mare importanță, dar care, dacă sunt însoțite de devalorizări ale „culturii scrise" și ale culturilor literare și juridice, sunt susceptibile - dincolo de orice bune intenții - să încline agenda și mai mult către o cultură scolastică a evadării și mistificării.

Note

[1] Aici și în alte părți, voi evita atribuirea individuală pentru orice altceva decât lucrările tipărite . În spatele propozițiilor, precum și al manuscriselor mimeografiate pe care le voi cita în anumite momente (produse formal colectiv, dar în realitate de obicei produse de un activist sau altul), se află, în general, oameni foarte dragi mie, pe care, dintr-o discreție evidentă, nu îi voi include în această modestă contribuție.

[2] «Unii oameni - crezând că faptele cele mai apropiate de noi sunt rebele, prin însăși - apropierea lor, față de orice studiu cu adevărat senin - ar vrea să evite contacte prea pasionale cu casta Clio... În adevăr, cel care, la masa de lucru, nu are puterea să-și scoată creierul din *virusurile* momentului, va fi foarte capabil să lase toxinele acestora să se strecoare chiar și într-un comentariu *la Iliada* sau *Ramavano»* (M. Bloch, *Apologia della storia,* Einaudi, Torino, 1950, p. 47).

[3] *Facultatea de Litere și Filosofie,* mimeografiat, Torino, 17 martie 1969, p. 8. Citez acest document și alte documente din copia din mica arhivă pe care eu și soția mea, Simonetta Ortaggi, o păstrăm, din texte și ziare din acei ani. Nu am căutat posibile retipăriri în mulțimea de cărți și broșuri despre mișcarea studențească și '68.

[4] *Ibidem,* p. 3.

- * *Schiță de discuție privind semnificația politică a tipului actual de intervenție în Facultatea de Litere de către mișcarea studențească,* mimeografiat (Pisa), nedatat, ultima pagină .

6 R. Rossanda, *Anul Studenților.* De Donato, Bari, 1968, p. 73.

7 *Schiță a tezelor uniunii studențești, pregătită în mod colectiv de către ocupanții Universității Sapienza din Pisa,* mimeografiată, Pisa, 7-11 februarie 1967, secțiunea „Departamentul", p. 2. Despre diferitele versiuni ale *tezelor pisane reproduse în format tipărit* , vezi R. Rossanda, *L'anno,* cit., p. 67, nota 15.

K D. Cantimori, *Conferință festivă pentru clasa de Literatură și Filosofie,* în cadrul Școlii Normale Superioare din Pisa, *Celebrarea celei de-a 150-a aniversări a înființării sale. 1813-1963,* 28 septembrie 1963, pp. 28-29.

9 *Schiță preliminară privind rolul studiilor umaniste,* mimeografiată.

C. Leonardi, «Latinitatea medievală: instrumente de muncă și condiții istoriografice », în *Evul Mediu latin. Buletin bibliografic al culturii europene din secolul al VI-lea până în secolul al XIII-lea,* I (1980), pp. XI-XII.

PREDAREA ȘI CERCETAREA ÎN UNIVERSITATE: EXEMPLUL ISTORIEI MODERNE

de Mario Rosa

Pentru o scurtă prezentare generală a ceea ce a însemnat anul 1968 în ceea ce privește cercetarea și predarea universitară în domeniul istoriei moderne, va fi util să pornim de la evaluarea pe parcursul a *douăzeci de* ani a activității prezentată de Societatea Istoricilor Italieni la Primul Congres al Societății, desfășurat la Perugia în 1967, care este adunată în cele două volume ale lucrării „ *Douăzeci de ani de istoriografie italiană* ” (1970). Și, ca punct de plecare , acoperind durata unui întreg deceniu, vom ajunge la anii 1976-77, care pare să traseze o altă linie de demarcație. Dacă nu întâmplător, tocmai în 1977, Arnaldo Momigliano a publicat în *Rivista storica italiana* lucrarea sa „Linee per una valutazione della storiografia italiana del fifteen anni 1961-1976”. Pentru a susține cele ce vor fi spuse, s-a folosit pe larg *Bibliografia Istorică Națională ,* și aceasta nu cu scopul de a repropune aici, conform canoanelor academice ale unei presupuse completitudini, încă o evaluare istoriografică a unui deceniu fundamental nu doar în viața culturală a țării noastre, ci cu scopul de a face, pe cât posibil, identificarea orientărilor și alegerilor făcute în acel deceniu mai puțin superficială și impresionistă.

Citită prin ochii vremii și recitită prin ochii zilelor noastre, evaluarea istoriografică din 1967, deși recunoaște o dezvoltare incontestabilă și o îmbogățire la fel de incontestabilă a istoriografiei italiene în jurul anumitor probleme fundamentale comune istoriografiei europene și non-europene, apare marcată de un puternic sentiment de pozitivitate și optimism. Totuși, ici și colo, chiar în sectoarele academice ale cercetării istorice reflectate de evaluare, se simțea că, în esență, se atinsese un punct de sosire și, în același timp, că se confruntă problematic cu alte concluzii, propuneri și noi elemente de atracție și discuție. O confirmare a acestui fapt, pentru

aceiași ani, este nașterea unor noi reviste (de exemplu, *Rivista di storia e letteratura religiosa* în 1965 sau *Quaderni storici delle Marche* în 1966, devenită *Quaderni storici în 1971)* și a anumitor intervenții care, dincolo de ocazie, dau o măsură a diverselor preocupări intelectuale și culturale care erau între timp redefinite, cum ar fi, din nou, de exemplu, poziția adoptată de Alberto Caracciolo asupra aculturației și a unor noi direcții de cercetare, cu privire la opera lui Dupront, și cea a lui Sabino Cassese asupra istoriografiei juridice, ambele - apărând în *Quaderni storici delle Marche* în 1966, în timp ce într-un alt sector istoriografic concomitent, Ovidio Capitani a pus întrebarea mai generală „Încotro se îndreaptă istoriografia medievală italiană?" într-un lung eseu publicat în *Studi medievali* în 1967.

Era evidentă la acea vreme și avea să devină din ce în ce mai evidentă în timp, puternica presiune pentru lărgirea domeniului predominant atunci al cercetării istorice (politice și socio-politice), în numele comparatismului și interdisciplinarității. Este timpul să începem o discuție generală despre relația dintre istorie și sociologie, în special cu sociologia religioasă, cu referire la învățăturile lui Gabriel Le Bras, mai ales prin opera unor savanți catolici precum Gabriele De Rosa; și este timpul să clarificăm relația dintre cercetarea istorică și cercetarea antropologică, în special cu referire la opera lui Lévi-Strauss. Punctul cheie de referință pare acum a fi istoriografia franceză a *Analelor,* de la Bloch la Febvre, ale cărui *Studii despre Reformă și Renaștere* au fost traduse și publicate nu întâmplător în 1966, la Braudel, până la orientările mai recente pe care Carmelo Trasselli le-ar propune în articolul său «Studii despre climă și istorie economică», în *Economia e Storia* din 1967, în timp ce *Les paysans de Languedoc* de Le Roy Ladurie (tradusă în 1966), una dintre marile monografii «provinciale» franceze, împreună cu cercetări similare ale lui Goubert, Vilar și alții, sunt destinate să ofere un model și un set larg de propuneri interpretative pentru începutul nu tocmai ușor, în Italia, al investigațiilor despre istoria regională.

Este simptomatic faptul că noile sugestii sunt acum perceptibile nu doar în prima lucrare majoră a unui tânăr istoric, Carlo Ginzburg, *I benandanti. Cercetări asupra vrăjitoriei şi cultelor agrare între secolele al XVI-lea şi al XVII-lea* (1960), unde împletirea dintre istorie și antropologie este foarte interesantă , ci și în cercetările unui cercetător deja cunoscut precum Rosario Villari, a cărui *lucrare din 1967, „Revolta antispaniolă din Napoli. Originile" (1585-1647),* arată vizibil, în cadrul regretului marxist, atât influența Analelor *(* de la paginile despre ritualurile colective până la perspectivele asupra istoriei mentalității), cât și (în paginile despre *gloata urbană* și banditism) prezența acelui marxism englez particular, al cărui

interpret devenise E. Hobsbawm în anii șaizeci, cu analizele sale asupra formelor primitive de revoltă socială. Referirea la numele lui Hobsbawm, precum și la cele ale altor istorici englezi (Hill, Stone și, la un alt nivel, Elliot și Trevor-Roper) nu trebuie să ne facă să uităm cum, alături de modelul impunător al istoriografiei franceze din *Anale,* atenția culturii istorice italiene se îndreaptă, cu o receptivitate notabilă, și către istoriografia engleză nu doar prin lucrările istoricilor individuali, ci printr-o semnificativă muncă de traducere a unor lucrări generale, cum ar fi pentru istoria modernă volumele I și II (dedicate Renașterii și Reformei) din *New Cambridge Modern History,* care a apărut în *Storia del mondo moderno* publicată de Garzanti în 1967, aproape paralel cu volumele I și VI din *New Cambridge Economic History of Europe* despre viața agrară în Evul Mediu și despre Revoluția Industrială publicată în 1965 și 1966.

Care a fost ponderea acestor inițiative și a altora similare (cum ar fi traducerea Fischer -*Weltgeschichte* de către Feltrinelli sau a *Propyläen - Weltgeschichte* la Mondadori), nu există nicio îndoială că acestea au contribuit la lărgirea cadrului istoric tradițional și la plasarea lor într-un fel în centrul acelor dezbateri mult mai complexe care, în pragul anului '68, au apărut în jurul traducerii operelor lui Alexander Gerschenkron, *Il problema storico dell' arrestezza economica,* și ale lui Paul Bairoch, *Rivoluzione industriale e sottosviluppo,* ambele prezentate cu prefețe de Ruggiero Romano, respectiv în 1965 și 1967, sau cu referire la cercetările lui Slicher van Bath despre agricultura în Europa în epoca preindustrială, o intervenție a cărei publicație a apărut în *Quaderni storici delle Marche* în 1966, deschizând acea linie de interes care, în consecință, avea să se exprime în traducerea italiană a operei sale în 1972. Toate aceste teme au fost reluate în contextul dezbaterii despre marxism, care se intensificase de la începutul anilor șaizeci și a fost rezumată, din acest punct de vedere, în importantul număr special al revistei *Studi storici* del Marche. 1968,

dedicată „Agriculturii și dezvoltării capitalismului ”, care a văzut o gamă largă de poziții comparate, printre alții de Sereni, Zangheri, Ventura, Giorgetti, Romano, Jones, Kula și Geremek , aceștia din urmă purtători de cuvânt ai unui „revizionism” marxist polonez specific. Nu este o coincidență faptul că în 1968, datorită traducerii lucrării „ *Criza în Europa 1560-1660. Eseuri din trecut și prezent”,* atenția s-a concentrat asupra esența „crizei generale a secolului al XVII-lea”, în cadrul dezbaterii mai ample despre fazele dezvoltării contrastante din epoca modernă. Nici nu este o coincidență, în ceea ce privește organizarea concretă a cercetării, că se dezvolta simultan o nevoie mai cuprinzătoare de comparații și conexiuni,

exprimată simptomatic de proiectul unui *Atlas istoric italian .* sub patronajul Societății Istoricilor Italieni și cu finanțare din partea CNR, testat la o conferință ținută la Gargnano în 1968 - realizat doar parțial printr-o serie de *Caiete,* care ar fi trebuit să includă hărți politico-administrative generale, ecleziastice, economice etc., precum și hărți model ale unor fenomene istorice mai specifice , din cele mai vechi timpuri până în epoca contemporană.

Noutatea anilor imediat următori anului '68, cu problemele dificile pe care le-a ridicat la fiecare nivel al societății italiene, constă mai presus de toate nu atât în amploarea și articularea dezbaterii generale , care continuă cu o intensitate deosebită, dacă nu chiar mai mare, cât în faptul că, așa cum va sublinia Arnaldo Momigliano în recenzia menționată anterior, prăpastia dintre teoria și practica istoriografică capătă aspecte noi , dintre care cea mai evidentă pare a fi „disproporția dintre discuția teoretică despre marxism și consecințele sale în - cercetarea istoriografică". În mișcarea în desfășurare în societatea italiană, și nu numai în componentele sale politico-culturale, în structurile sale de cercetare sau în instituțiile universitare, principalul punct de referință în acest moment pare a fi „ *Subdezvoltarea economică într-o perspectivă istorică"* (1969) a lui Kula și *„Teoria economică a sistemului feudal". Propunere pentru un model* (1970) și *Probleme și metode de istorie economică (* 1972), discutate pe larg în *Quaderni storici,* și mai ales în *Studi storici* și *Critica marxista,* în acel climat de „criză" a marxismului puternic caracteristic anilor 1960 și 1970. Însă, dacă R. Sylla și G. Toniolo în *Quaderni storici delle Marche* din 1969 au pus sub semnul întrebării metodele, obiectivele și limitele *noii istorii economice* în referire la „cliometria" de peste mări, în același an, cu o prefață de Zangheri, lectura clasică a lui Dobb din *Probleme ale istoriei capitalismului a fost repropusă.*

În contextul acestor conotații de competiție ideologică accentuată, proiectată asupra fazelor majore ale dezvoltării și subdezvoltării economice, adesea traduse cu un sens imediat politic mai degrabă decât unul imediat istoric în referire la problemele Lumii a Treia, istoria politică sau, mai precis , istoria politico-administrativă a statelor italiene antice sau a Italiei preunificate, a început să capete o tonalitate diferită în tranziția dintre anii 1960 și 1970, impulsionată de o nouă atenție acordată problemelor politice și dinamicii concrete a managementului puterii, ceea ce a început să o diferențieze destul de rapid de cercetările efectuate până atunci în cadrul FISA (Fundația Italiană pentru Istorie Administrativă). Trebuie menționat, totuși, că, dacă un interes în

această direcție

fusese deja manifestat în cercetarea hărților politico- administrative *din Atlasul Istoric Italian* – și printre toate le amintim pe cele ale Elenei Fasano Guarini pentru Toscana Medici -, și dacă un grup de tineri cercetători (G. Chittolini, C. Capra, G. Politi, ca să nu mai vorbim de alții) își încep acum, la instigarea lui Marino Berengo, cercetările în spațiul lombard de la începutul epocii moderne până la epoca spaniolă și până la reformele tereziano-josefine, destinate să se dezvolte până în anii mai apropiați de noi, inițial excavarea istoriei politico-administrative pare să fi fost încredințată nu istoricilor „politici", ci istoricilor dreptului și instituțiilor sau celor ai economiei. U. Petronio este cel care studiază *II Senato di Milano* (1969) vizând mai presus de toate, așa cum spune subtitlul, *instituțiile juridice și exercitarea puterii în Ducatul de Milano de la Carol al V-lea la Iosif al II-lea;* G. Costamagna este cel care se dedică lucrării *„Notarii din Genova între prestigiu și putere"* (1970), Pierangelo Schiera este cel care sugerează lectura lucrării lui Otto Brunner, *„ Pentru o nouă istorie constituțională și socială" (* 1970), în timp ce Giorgio Borelli, la rândul său, va aborda în general „Problema nobilimii" într-un eseu despre *Economie și Istorie* din 1970 și mai analitic problema patricienilor ca cetățeni italieni cu cercetarea asupra celui veronez într-un volum din 1974. Un simptom al acestei stări de fapt, adică faptul că studiul statelor italiene antice este încă legat de o preocupare instituțional-juridică

preponderentă, este faptul că, la nivelul cursurilor universitare, la Torino în 1970 - dar nu este singurul caz - a fost activ un curs de „Ordinamenti degli antichi Stati italiani", ulterior însoţit şi/sau înlocuit de cursuri de „Storia de gli antichi Stati italiani", odată ce cursul de licenţă în istorie a fost pus în funcţiune în diverse universităţi italiene în anii şaptezeci.

În același timp, în anii 1960 și 1970, o schimbare în cadrul istoriei religioase moderne, poate mai incisivă și mai dificilă, poate fi observată în studiile despre Reforma catolică și Contrareformă. Dezvoltarea analizelor socio-economice structurale, accentul pus pe instituțiile politico-administrative și o regândire cuprinzătoare a modelelor interpretative legate de o evaluare pur „internă" a istoriei Bisericii l-au determinat pe acest autor – permiteți-mi să fac o referire personală aici – să reconsidere învățătura lui Jedin în raport cu centralitatea Conciliului de la Trento și consecințele sale la nivel local . Va fi formulat un proiect care, propus inițial pentru *Atlasul istoric italian* cu privire la realitatea ecleziastică și religioasă din sudul Italiei moderne, și-a asumat în curând o configurație mai generală, exterioară realității interne italiene (vezi M. Rosa, «Geografia e storia religiosa per l' *Atlante storico italiano», Nuova rivista storica,* 1969, și «Per la

storia della vita religiosa e della Chiesa recenti in questione della vita italiana e della Chiesa. metodo», *Quaderni storici,* 1970). Scopul acestui proiect a fost de a trece de la investigațiile privind aplicațiile Conciliului de la Trento în una sau alta dieceze italiane la o analiză mai cuprinzătoare a relației dintre instituțiile ecleziastice în ansamblu (seculare și regulate) și cele legate de acestea (confraternități, organizații de asistență socială), și nu doar istoria religioasă, ci și istoria politică și economico-socială, rearticulând „separativitatea" tradițională a istoriei Bisericii, adesea susținută în cultura catolică de premise teologice și apologetice, în cadrul proceselor istorice de ansamblu. Aproape în aceeași perioadă de timp, un savant catolic deja menționat, Gabriele De Rosa, menținând centralitatea acțiunii episcopale în cadrul diferitelor realități diecezane și, prin urmare, categoria pastoralității, a urmărit, de asemenea, să lărgească discursul interpretativ cu referire specială la zona Veneto și la cea a Italiei de Sud între secolele al XVIII-lea și al XIX-lea - cu - cercetări personale și de grup adesea publicate în *Ricerche di storia socio e religiosa* începând cu 1972 - combinând sugestiile sociologiei religioase derivate de la Le Bras și alți savanți francezi de istorie socio-religioasă (Poulat, Julia etc.) cu lecțiile Analelor *pe* temele teritoriului, demografiei și experienței religioase cotidiene.

În această scanare diferită de studii, o voce proprie susține , ba chiar dezvoltă, istoria politicii și a culturii și circulației ideilor politice, conectată mai ales la contextul reformelor din secolul al XVIII-lea, de la volumul lui Furio Diaz despre Francesco Maria Gianni (1966) până la primul volum fundamental al *reformelor din secolul al XVIII-lea (* 1969) de Franco Venturi, nu fără o reacție decisivă - din partea lui Diaz, de exemplu - față de excesele unei anumite - istoriografii cantitative a *Analelor,* așa cum reiese din eseul „Le stanchezze di Clio", apărut în *Rivista storica italiana* în 1972. Însă, într-un climat politic extrem de reactiv, în urma rupturii provocate de '68, nu prevalează atât istoriografia „politică" sau cercetarea istorică concretă a „politicului", ci mai degrabă reflecția teoretică asupra „politicului " printr-o lectură sau o recitire a tradiției revoluționare, radicale, anarhiste, libertariene, marxiste, utopice. Și ar fi prea lung să enumăr aici - dar este potrivit să reamintim măcar aici - traducerile și selecțiile antologice și documentare, îmbogățite cu prefețe și comentarii, ale textelor lui Babeuf și Rousseau, ale lui Pisacane și Bakunin, ale lui Marx, Engels și Luxemburg, ale lui Fourier și Owen, ale lui Müntzer, care apar în acest scurt interval de ani.

În realitate, în perioada de după '68 și la începutul anilor șaptezeci, în ciuda decalajului dintre dezbaterea teoretică și practica istoriografică, evidențiat de

Momigliano - care pare să se refere în mod specific la marxism -, cea mai mare atenție a continuat să fie acordată, la nivelul concret al cercetării, tendințelor pe termen lung ale economiei agricole (aceasta este epoca de aur, ca să spunem așa, a studiilor despre companiile agricole, așa cum se poate deduce cu ușurință doar răsfoind *Bibliografia Istorică Națională)*, istoriei comerțului, datorită studiilor lui Aymard, Trasselli, Cancila pentru Sicilia, ale lui Grohmann și Macry pentru sudul Italiei continentale, tendințelor demografice cu cercetările lui Villani, Livi Bacci, Levi, Bellettini, Delille și activității de promovare a Comitetului Italian pentru Sursele de Demografie Istorică; linii de investigație în acestea, în special în domeniul demografiei istorice, care în ultimii ani au preluat, cu mai mare sau mai mică determinare, o adevărată funcție de ruptură cu cadrul istoriografic tradițional .

În noul context în care se desfășoară cercetarea, două linii de cercetare par acum să apară mai clar: una care abordează în mod specific Revoluția Industrială și clasa muncitoare din Anglia (Ambrosoli, Grendi), celelalte grupuri oprimate și/sau minoritare din cadrul celor mai avansate civilizații: femei, copii, eretici, țărani, la care Momigliano adaugă, ținând cont de temele pe care istoriografia internațională în ansamblu le dobândea atunci, sclavi și bărbați de culoare. Cu toate acestea, mai ales cu referire la a doua linie, sunt necesare câteva clarificări rapide pentru a evalua elementele de continuitate, pe de o parte, și de noutate și ruptură, pe de altă parte, care sunt accelerate de ruptura provocată de '68 și de redescoperirea forțată a unui „social scufundat", cu modificarea consecventă a unor statute anterioare ale cercetării. În dificilul context italian al anilor 1970, paralel cu luptele politice și sociale pentru divorț și avort , începutul cercetării asupra femeilor a fost orice altceva decât orbitor. Inițial legată de istoria chestiunii femeilor dintre secolele XIX și XX prin investigațiile Silviei Franchini (în *Movimento operaio e socialista,* 1971-72) și cele ale Francei Pieroni Bertolotti, abia din 1973-74, odată cu maturizarea unui moment de

cotitură ale cărui semnale au fost traducerile lucrărilor Storia *della donna (Mursia)* de Maurice Bardèche și *L'emancipazione della donna* (Feltrinelli) de Mechthild Merfeld, s-a conturat o linie de dezbateri și cercetări care aveau să ducă - încă din 1981 - la publicarea revistei *Memoria.* Este semnificativ, pe de altă parte, faptul că cercetările asupra copilăriei nu provin dintr-un context specific, care ar fi putut avea un model în opera lui Philippe Ariès *(Părinți și fii în Europa medievală și modernă,* 1968), ci se dezvoltă din investigații mai generale de demografie istorică sau de

istorie socială a îngrijirii, în legătură cu istoria familiei și a îngrijirii copiilor expuși, așa cum reiese clar, pe de o parte, din cercetarea lui Corsini pentru Toscana («Materiale pentru studiul familiei în Toscana în secolele XVII-XIX: copiii expuși», *Quaderni storici* , 1976) și, pe de altă parte, din cea organizată de Franco Della Perula pentru zona Lombardia, publicată printre altele în *Società e Storia* începând cu 1978. Redescoperirea marginalității și a devianței în diversele sale forme și expresii (vagabonzi, criminali, nebuni etc.) ar merita o discuție mai lungă. Aici va fi suficient să subliniem că, dacă inițial se mișcă în cadrul tradițional al istoriei structurilor de asistență socială, caritabilă și spitalicească, în curând încep să se refere la studiile lui Geremek despre populația marginală în epoca modernă (1968 și 1970) și la propria contribuție a lui Geremek despre pauperism în epoca preindustrială, apărută (1973) în *Storia d'Italia* (Einaudi), în timp ce în sectorul specific al investigațiilor despre nebunie, abia în anii șaptezeci, ca o consecință a spațiilor deschise de noile - propuneri legislative și de reforma instituțiilor de sănătate mintală, opera lui Foucault capătă greutate și interes și devine un punct de referință esențial, care fusese tradusă și ea, dar fără a provoca repercusiuni semnificative , încă din 1961. Atenția asupra marginalității capătă însă, în acești ani, mai ales la unii cercetători, o conotație aparte, cum ar fi, de exemplu, la P. Camporesi (din *II libro dei vagabondi* la alte

lucrări ulterioare), la care se poate percepe chiar și tensiunea către o societate alternativă, chiar dacă nu este vorba de o teorie socială. dacă în general (de exemplu la Grendi și Scarabello) accentul pus, prin studiul liniilor normative și represive ale legislației unor state italiene de vechi regim (Genova, Veneția), pe puternicul control social exprimat de instituțiile politice cu privire la orice formă de marginalitate și devianță este mai vizibil. Acestea sunt aspecte pe care le regăsim în diverse moduri la baza studiilor despre vrăjitorie, care sunt reînnoite datorită cercetărilor lui Carlo Ginzburg bazate pe o analiză istorico-antropologică mai pătrunzătoare a surselor procesuale și a studiilor despre tendințele heterodoxe, ale căror nuclee tematice, dacă pe de o parte se deschid pe linia ultimilor Cantimori din *Noile perspective asupra istoriei Italiei eretice în secolul al XVI-lea* către investigarea curentelor mai nuanțate ale religiei italiene din secolul al XVI-lea (evanghelism, valdezism etc.), arată pe de altă parte o preferință din ce în ce mai pronunțată (Rotondò, Ginzburg, Firpo, Prosperi etc.) față de mecanismele cenzoriale și inchizitoriale și funcționarea acestora, încadrându-se în sfera mai largă a interesului care se maturizase între timp față de diferitele forme de control și disciplină socială implementate atât de Biserica Contrareformei

(cenzură, catehisme, misiuni, condamnări), cât și de Statul absolut sau „modern".

În urma tensiunilor politice și culturale, acum că, între 1970 și 1973, panorama istoriografică a anilor 1960 pare adesea profund schimbată, modelul istoriografiei franceze încă domină domeniul; și se începe acum să se vorbească, nu fără o oarecare emfază, despre „frontierele istoricului" (Le Roy Ladurie) și despre „noua istorie" (Le Goff), ai cărui strămoși îndepărtați sunt și ei remarcați, în timp ce o revistă precum *Quaderni storici,* probabil cea mai sensibilă și atentă dintre revistele istorice italiene ale acestor ani, promovează o serie de numere monografice despre dezbaterea interdisciplinară în curs , iar chiar și cea mai academică Societate a Istoricilor Italieni participă la acest climat dedicându-și al doilea Congres (Salerno, 1972) în mod semnificativ „Noilor Metode de Cercetare Istorică". Ceea ce este mai relevant însă, nu din perspectiva cercetării, ci din perspectiva didactică, este apariția și proliferarea rapidă a multiplelor serii de „Lecturi istorice" de la un număr mare de edituri (Zanichelli , Sansoni, Loescher, Mursia etc.), care colectează cele mai recente rezultate ale cercetării istorice în antologii mai mult sau mai puțin detaliate și relativ agile, accentuând, de altfel, un proces deja evident de specializare și sectorizare a cercetării, pentru a satisface nevoile unui liceu și ale unei universități care au devenit acum, odată cu schimbările parțiale survenite în organizarea studiilor noastre, instrumente „alternative", așa cum erau numite atunci, față de vechile manuale de istorie instituțională, al căror impact la nivel didactic urmează să fie definit, dar cărora li se vor alătura în curând noi manuale, începând de la cel al lui R. Villari (1971), într-un set de împingeri și contra-împingeri care nu întâmplător vor provoca o intervenție a lui Giuseppe Recover, „Între didactică și politică: note despre predarea istoriei", în *Journal of Contemporary History* din 1972 .

Este singular faptul că în același an a apărut primul volum din *Storia d'Italia a lui Einaudi,* acel produs istoriografic particular din prima jumătate a anilor șaptezeci, între Marx (și Gramsci) și *Anuales,* Așa cum a fost definită în timpul nenumăratelor dezbateri stârnite de apariția sa, „un exemplu clar, dar nu în întregime coerent, de colaborare italo-franceză", ca să folosim cuvintele lui Momigliano: o propunere *sui generis,* contracurent, de sinteză, în ani în care, dacă nu ceva, fenomenul specializării, dacă nu chiar al fragmentării, a cercetării a fost din ce în ce mai accentuat, în ciuda a tot, spre bine sau spre rău, deosebit de remarcabil în domeniul istoriei contemporane, mai ales după

lansarea programului de licență în istorie în diverse universități în anii 1970. Acest fenomen a fost analizat cu atenție de M. Scardozzi („Predarea istoriei în universitățile italiene (1951-1983): între imobilitate și fragmentare", *Quaderni storici* , 1983).

Cel mai semnificativ fenomen este însă că, deși stimulată în cadrul - universității prin finanțare de la CNR (Consiliul Național de Cercetare) sau de la Ministerul Educației, de la începutul anilor 1970 cercetarea istorică a avut o tendință tot mai mare de a scăpa de sediul său tradițional desemnat, adică universitatea însăși. Indiferent de momentul particular trăit de instituțiile universitare între sfârșitul anilor 1960 și mijlocul anilor 1970, în întâlnirea-ciocnirea lor cu societatea în ansamblu; indiferent de lipsa reformei structurilor și a predării, dincolo de o creștere cantitativă, nu există nicio îndoială că un aport mai continuu și perspective de proiect mai captivante pentru cercetarea istorică în general (nu numai în domeniul istoriei moderne) provin *din* structuri extrauniversitare, care, deși adesea gestionate și susținute de profesori și cercetători universitari, au propria fizionomie, statute și obiective: fie că este vorba de Institutul Italo-German din Trento, de Centrul pentru Europa al Curților din Ferrara sau de multe alte centre și institute de cercetare. Industria editorială însăși , la rândul ei, cu propunerile și inițiativele sale de serii și traduceri sau cu publicarea de volume planificate în colaborare între mai mulți autori, este un catalizator puternic pentru o transformare care a fost foarte evidentă în perioada de după '68, dar ai cărei precursori au fost percepuți acut de Cantimori încă de la începutul anilor 1960. În cele din urmă - dar mai semnificative decât cele anterioare - incitarea din afara universității, ocazională încă de la începutul anilor 1970, dar destinată treptat să capete o formă macroscopică și aproape - obsesivă în ultimii ani, provine din conferințe și congrese sponsorizate de instituții publice sau private, organisme locale, provinciale, naționale etc. Acest fenomen trebuie considerat nu numai cantitativ, ci și ca un element modificator al calității însăși a cercetării, care adesea nu provine dintr-o dezvoltare coerentă a investigațiilor, ci se supune unor contingențe particulare de valoare mai mare sau mai mică (centenare, bicentenare etc.), dacă nu chiar unor tendințe mult mai efemere și discutabile. Și va fi suficient să observăm, ca o confirmare a saltului în această direcție, cum o intrare specifică și autonomă referitoare la conferințe și congrese (menționate inițial în secțiunile cronologice individuale referitoare la istoria antică, medievală etc.) apare în *Bibliografia Istorică Națională* tocmai începând cu 1971-72 și cum s-a extins rapid de la 110 rapoarte în acel an la

176 în 1973-74 la 219 în 1975-76. Se pare, cu alte cuvinte, că în slăbirea treptată a condensării sale interne, cercetarea istorică începuse să simtă și astăzi să aibă din ce în ce mai multă nevoie de sprijin și oportunități externe, adică să fie direcționată extern, în timp ce cei implicați în muncă, într-un climat crescând de incertitudine și dezorientare, în ciuda numărului lor, doresc din ce în ce mai mult să se întâlnească și să se numere.

Pe la mijlocul anilor șaptezeci, alături de schimbările „externe" mai semnificative, ca să spunem așa, care fuseseră observate, declinul tensiunilor născute din '68 se contura de fapt în mod clar, odată cu trecerea de la „politic" la „privat", într-un climat general de reflux, așa cum a fost definit, care nu a întârziat să aibă repercusiuni semnificative asupra nivelului cercetării: pentru insistența sa asupra temelor familiei, corpului, femeii și pentru analizele sale asupra unor aspecte particulare ale retragerii individuale, dacă, pentru a da doar un exemplu cu referire la istoria religioasă a secolului al XVI-lea, interesul pentru „nicodemism" în reflecțiile istorice ale unor cercetători precum Ginzburg, Albano Biondi și Alessandro Pastore, aproape în aceeași perioadă, trebuie considerat ceva mai mult decât o atenție întâmplătoare la o temă derivată din ascendența lor cantimoriană comună. Mai general, ca o inspirație fundamentală pentru anumite sectoare de cercetare, se teoretizează acum imposibilitatea de a înțelege procesul istoric în întregime , adică o „rațiune generală" a dezvoltării istorice.

A descrie ce mai rămâne din moștenirea anului '68 astăzi, la sfârșitul anilor 1980, în domeniul istoriei moderne ne-ar duce prea departe . Într-o fază de reorganizare a cercetării, dar și de dispariție a anumitor linii de cercetare odinioară foarte vii (cum ar fi cele privind întreprinderile agricole), de dezintegrare a perspectivelor mai organice și coezive ale anilor 1960 și 1970, într-un moment de epuizare a fazei începute acum de douăzeci de ani, ceea ce s-a câștigat în lărgirea orizonturilor, în expertiză tehnică, în calitatea specializării s-a pierdut, mi se pare, în capacitatea de dezbatere, într-un impuls problematic și într-o tendință spre reflecție generală. Mai mult , într-un climat comun de lungă adaptare, domeniul istoriei moderne, mai mult decât altele, pare să se fi instalat într-o rutină liniștită , dezvoltând căi deja familiare (instituții politico-administrative și ecleziastice, familia, fenomene de marginalizare și criminalitate etc.). Dacă e să fim de acord, ar trebui remarcată ca o inovație oarecum negativă, în sensul că, ca o consecință directă sau indirectă a răsturnării

culturale din '68, istoria modernă, similară Poloniei din secolul al XVIII-lea după prima sa împărțire, pare să fi fost lipsită de unele dintre teritoriile sale antice . Pe de o parte, perioada modernă timpurie pare acum din ce în ce mai mult

prerogativa vecinului său mai puternic, istoria medievală, și a predării specializate, cum ar fi istoria Renașterii; pe de altă parte, odată cu dispariția definitivă a vechii linii interpretative a „originilor" Risorgimento-ului din secolul al XVIII-lea, iar predarea specifică a istoriei Risorgimento-ului fiind în mare parte reabsorbită în contextul studiilor contemporane la nivel academic, secolul al XIX-lea apare ca o fâșie largă „demilarizată", cu granițe incerte între domeniile istoriei moderne și istoriei contemporane.

Dacă ne limităm aici la aceste scurte considerații asupra stării actuale a domeniului modernist, sperând că o schimbare în studiile noastre va contrazice o judecată pe care alții ar putea-o considera poate neoptimistă , ceea ce ar trebui făcut aici - chiar dacă, din păcate , discuția, din motive subiective și obiective, a informațiilor, nu poate fi decât foarte limitată - este cel puțin o încercare de a identifica modul în care nivelul cercetării și schimbările sale cantitative și calitative s-au conectat la nivelul predării universitare. Trebuie spus imediat că nu s-a reflecționat prea mult - din câte știu eu - asupra predării în cadrul universității, în afară de dezbaterea promovată de *Quaderni storici* (nr. 41, 1979 și urm.), în urma unei contribuții a lui Grendi. Între timp, după o lungă tăcere, în noiembrie 1988 a avut loc o conferință despre „Didactică și Cercetare" în Facultatea de Litere și Filosofie a Universității La Sapienza din Roma , ale cărei rezultate sperăm să le aflăm în curând.

În general, nu putem scăpa de impresia unei sărăciri progresive a propunerilor și situațiilor, în timp ce, în special în ceea ce privește domeniul istoriei moderne, este necesar să se facă distincția între două niveluri de analiză: unul formal, celălalt bazat pe conținut. La nivel formal, nu se pot găsi elemente de originalitate, deoarece inovațiile introduse în predare la cererea și presiunea studenților (seminarii autodirijate, cercetări de grup, adesea însoțite de eseuri scrise etc.) se regăsesc în toate domeniile predării științelor umaniste . Mai mult, unele experiențe de interconectare a universității cu comunitățile locale (programul de 150 de ore) nu au produs rezultate durabile. Mai pe larg, trebuie remarcat faptul că, din perspectiva tehnicilor de predare, universitatea, spre deosebire de alte niveluri de învățământ, cum ar fi gimnaziul obligatoriu (și, într-o măsură mai mică, liceul), a rămas în esență rezistentă la orice reînnoire, atât la nivel specific (de exemplu, utilizarea materialelor audiovizuale etc.), cât și la

nivel mai general în ceea ce privește organizarea cursurilor de licență, cu excepția așa- numitei „liberalizări" a planurilor de studiu sau a unei mai mari flexibilități în alegerile studenților. Însă aceasta este o discuție care ne-ar conduce la abordarea lipsei de reformă a universității

în ansamblu. În ceea ce privește conținutul, nu există nicio îndoială că domeniul istoriei moderne a fost afectat de o cerere puternică de reînnoire din partea studenților, o reînnoire care ar răspunde noii cereri de orientare și informare despre istoria contemporană, adusă de angajamentul politic mai intens din anii din jurul și imediat după 1968. În contextul celor mai semnificative transformări, este deosebit de semnificativ faptul că relația dintre istoria modernă și istoria contemporană, datorită multiplicării predării în acest al doilea sector (triplat la scară națională în deceniul 1961-71, conform cercetării menționate anterior a lui Scardozzi), s-a inversat evident, luând în considerare disciplinele conexe, în ultimii douăzeci de ani în favoarea istoriei contemporane.

Însă chiar și la nivel educațional și în ceea ce privește interesul pe care disciplinele istorice , în special istoria modernă și contemporană, îl stârnesc în rândul studenților universitari , cererea puternică apărută odată cu '68 s-a epuizat practic în jurul anilor 1975-77. Acest lucru este confirmat de cazul Facultăților de Litere și Filosofie și al Facultății de Profesori de la Universitatea Sapienza din Roma, un caz care evident nu poate fi generalizat, dar care pare indicativ pentru o situație de ansamblu și pentru traiectoria politico-culturală ce a avut loc de la sfârșitul anilor 1960 până la mijlocul anilor 1980, într-un context care a fost, în multe privințe, unul dintre punctele focale ale experienței '68. Conform cercetării realizate de Marina Formica, *„Cererea de istorie la Universitatea din Roma",* apărută în primul număr (1988) al revistei *„Dimensioni e problemi della ricerca storica",* a Departamentului de Studii Istorice din Evul Mediu până în Evul Contemporan al Universității Sapienza, care analizează tezele discutate în cele două facultăți în deceniul 1972/73-1982/83, reiese că, în această perioadă, opțiunile studenților pentru disciplinele istorice în ansamblu scad (din antichitate până în contemporaneitate), tezele relative scăzând, în Facultatea de Litere, de la 19,64% din totalul tezelor discutate în 1972-73 la 14,73% în 1982-83 și, în Facultatea de Educație, de la 7,49% la 3,34%. Ceea ce ne atrage cel mai mult atenția, însă, atunci când examinăm cifrele simple, mai degrabă decât procentele, este faptul că declinul tezelor în istoria modernă este progresiv și

fluctuant, trecând de la 47 de teze discutate în Facultatea de Arte în 1972-73 la 35 în 1982-83 și de la 10 la 2 teze discutate în aceeași perioadă în Facultatea de Educație. Între timp, declinul tezelor în istoria contemporană este mult mai dramatic. În acest al doilea caz, trecem brusc de la peste 130 de teze discutate anual în Facultatea de Arte până în 1976-77 la 72 în 1977-78, înainte de a scădea, cu unele variații, la 56 în 1982-83. În paralel

, în Facultatea de Educație, tezele de istorie contemporană, care au atins apogeul (120) în 1975-76, după un declin și apoi o scurtă revenire (în jur de 70 de teze la sfârșitul anilor șaptezeci) au atins cota minimă de 28 în 1982-83. Acestea sunt date care induc reflecție, dar ne permit și să conturăm din această perspectivă concluzia, între '76-77, a valului lung din '68.

PREDAREA ȘI CERCETAREA ÎN UNIVERSITATE: EXEMPLUL ISTORIEI CONTEMPORANE

de Guido Quazza

Dacă extindem discuția noastră pentru a include următoarele subiecte: predarea și relația acesteia cu cercetarea; verificarea acestei relații în puținele universități (în primul *rând* Torino) unde acest modul a fost dezvoltat și a avut succes prin aplicarea sa la o întreagă facultate și, în acest sens, în special la disciplinele istorice; atenția specifică acordată evenimentelor științifice și politico-civile de către cercetătorii istoriei contemporane care au fost, de asemenea, profund implicați în predare; și dacă abordăm relația dintre societate și școală în istoria mai amplă a Republicii și, în consecință, aprofundăm legăturile interdependente dintre predare și cercetare , pare oportun, pentru a clarifica termenii analizei efectuate aici, să facem cel puțin patru premise.

Primul: predarea nu este înțeleasă ca o „artă" individuală, oricât de esențială a fost aceasta întdeauna pentru realitatea profundă a interacțiunii zilnice dintre profesor și student. Accentul se pune pe un sens mai puțin individual, mai documentabil și, prin urmare, și mai măsurabil: predarea ca o concepție și metodologie a predării verificată în mod constant prin aplicarea în conținut, documentabilitatea stabilită în cadrul programelor recunoscute de organismele universitare responsabile și acceptată în mod explicit de către profesorii individuali sau de grup, atât în cursurile oficiale și examenele juridice, cât și în instrumentele utilizate pentru implementarea acestora. Prin urmare, cercetarea nu este văzută ca istoria istoriografiei, ci ca sugestia problemelor studiate de aceasta sau văzută ca ipoteze de lucru pentru a le aborda conform unui proces care reia, deși la un alt nivel, metodele surselor istorice, testându-le în discuții preliminare și reînviindu-le ca exemple și inspirație pentru parcursul studenților. O abordare didactică inițiativă în continuă evoluție, care începe cu discuții de grup și continuă printr-un proces coerent spre socializarea între membri . Această abordare este urmărită ca o metodă cu adevărat eficientă, în contrast cu metoda tradițională a

prelegerilor și seminariilor *ex cathedra* , care sunt ghidate exclusiv de sus în jos, în funcție de sarcinile atribuite indivizilor pentru execuție, fără interacțiune directă și contextuală cu ceilalți membri. Pornind de la această premisă inițială, eseul reconstruiește referințele pe care autorul le consideră fundamentale, singurele demne de citat, excluzând istoricii academici importanți din punct de vedere științific, dar cu atât mai indiferenți sau chiar distanți din punct de vedere educațional, cu cât este mai mare, și chiar batjocoritor , prăpastia dintre cultul cercetării și practica didactică a existat întotdeauna în universitățile italiene . Și reducând la minimum referința la acei scriitori politici, deși de înaltă calitate, Gramsci mai ales, care deveniseră, fără îndoială, profesori de mare inspirație atât pentru studenți, cât și pentru mase mari de cititori, dar au rămas în afara universității, în cel mai bun caz obiecte de studiu, fără a deveni însă subiecți de acțiune în concretul didacticii active. De aceea, legătura dintre predare și cercetare este, în paginile care urmează, considerată inseparabilă în exercitarea activității didactice în universitate (și nu numai acolo) și rămâne pe tot parcursul eseului singura „pistă" validă pentru selectarea informațiilor și încercarea de judecăți de valoare.

O a doua premisă este legată de nevoia, considerată irepresibilă , de implicare publică a intelectualilor, și în special a istoricilor . Rolul acestora, deja primordial în secolul al XVIII-lea, în timpul Risorgimento-ului și în primele decenii ale unificării italiene, rămâne, în ciuda varietății și variabilității schimbărilor din relația dintre societate și stat, figura călăuzitoare în educația

privind etica guvernării și a autoguvernării. Pornind de la aceste premise, cititorul va observa și atenția specială acordată istoriei contemporane, preferată altor istorii, chiar dacă, în domeniile teoretic și metodologic, aceasta nu a fost și continuă să fie în prim-planul reflecțiilor și aplicațiilor istoriografiei de-a lungul existenței Republicii Italiene.

O a treia premisă trebuie subliniată: natura politică a problemei educației la cea de-a patruzecea aniversare a Constituției l-a obligat pe autor să plaseze „pauza de la '68" ca punct central al întregii discuții, ca un eveniment înzestrat cu o forță imperioasă, răspândindu-se de la universitate , ca să nu mai vorbim de întregul sistem școlar, la viața italiană în ansamblu, prin dezbaterea intensă și chinuită asupra relației dintre politică și cultură. Puternic stimulată, încă din primul deceniu de după Eliberare, de criza de conștiință a unei țări care trecuse prin puterea fascistă din 1922 până în 1945, acea dezbatere a impus o nouă *koiné,* în efortul de a anima structura constituțională și politică diferită și, în special, de a pune sub semnul întrebării instituția universitară în ceea ce privește îndatoririle sale de autonomie etică, culturală și civilă, eliberată de servitutea față de politică înțeleasă în sensul său cel mai fundamental.

O a patra premisă decurge imediat din a treia: cultura superioară, unde își va recăpăta funcția călăuzitoare chiar în locul exercițiului său zilnic. A fost *prazul unum necessarium* pentru conectarea memoriei trecutului cu imperativele acțiunii în prezent. Atât ca centru al celui mai direct și activ contact dintre diferite generații, mult mai stimulativ pentru un dialog global bidirecțional decât erau – și sunt – inevitabil destinate mass-media să opereze într-o direcție unidirecțională de sus în jos, universitatea este locul principal și fundamental pentru conectarea întregului sistem școlar la fiecare nivel, deoarece este terenul aproape exclusiv pe care sunt formați profesorii, deoarece aceştia, la rândul lor, educă copii și tineri de toate vârstele. Acesta este motivul pentru care autorul consideră universitatea punctul cheie pentru ruperea asediului dintre societate și școală și de la care să pornească singura încercare serioasă de a iniția o „reformă". Și acest lucru este cu atât mai adevărat de la începutul anilor 1960, când Italia și-a început marșul tot mai accelerat către o societate „complexă" și, în cadrul acesteia, către o socializare accelerată în masă a școlilor. Sunt convins — cu alte cuvinte — că este mai bine să încercăm să spargem bariera dintre societate și stat începând cu universitatea și cu aceasta, cu școala, decât prin relația inguvernabilă dintre aceste două realități profund dezechilibrate.

Cincisprezece ani de luptă pentru a câștiga prima catedră de istorie contemporană

Prezența aproape inexistentă a posturilor didactice de istorie contemporană în universități din a doua jumătate a anilor 1940 până în anii 1950 și caracterul lor „complementar" – adică neobligatoriu – a fost primul și cel mai evident semn al neîncrederii față de eforturile transformatoare ale profesorilor care le-au promovat și au beneficiat de pe urma lor. Carlo Morandi, profesor titular de istorie modernă, care devenise profesor de istorie contemporană la Universitatea Cesare Alfieri din Florența, era un istoric renumit pentru perspicacitatea și subtilitatea sa, dar fusese printre ultimii care părăsiseră tabăra fascistă. Aceasta nu putea să nu fie o amintire emoționantă a exploatării la care puterea a fost supusă prezentului în timpul recentei dictaturi, în timp ce schimbul reînnoit de idei și programele diverse consolidau și mai mult reticența de a introduce studiul evenimentelor recente. De aceea, întrucât istoria contemporană nu exista de fapt în școlile secundare, ea a primit prima catedră în „personalul" universitar abia în 1961. Ultima „istorie", cea mai apropiată ca subiect, a rămas istoria Risorgimento-ului,

care, în realitate, se dezvoltase și ea mult timp în afara universităților, apoi introdusă, dar cu dificultate și într-o poziție subordonată vulgatei culturale a regimului în cei douăzeci de ani, nu fără a fi considerată neștiințifică de istoricii „adevărați". Concepută ca predare a materiilor din secolul al XX-lea incluse oficial în programele școlare, istoria contemporană apăruse sub domnia lui Mussolini în forme false și sub pretexte false și sub o altă denumire: paginile vremii lizibile în manuale deveniseră, încă de la „cartea de stat" impusă școlii elementare, toate laudative ale Duce-ului fascist, considerat termenul final, aproape delfiniera monopolizatoare a istoriei italiene predabilă în școli. La universitate , exista ca istorie militară și ca doctrină a fascismului, cu unele variante rare de denominaţiune. Chiar și în lumea oficială a cercetării de nivel înalt, era o prezență pur nominală.

Într-adevăr, fusese creat (1927), la inițiativa lui Gioacchino Volpe, un institut istoric pentru epoca modernă și contemporană, dar atunci, și chiar și astăzi, se ocupa strict de istoria modernă în toate activitățile sale. Doar ISPI (Institutul pentru Studii Politice Internaționale) atingea evenimentele contemporane, dar sub forma unor date și reflecții asupra prezentului „actual". Când se ocupa de istorie, se întorcea la sfârșitul Evului Mediu și la secolele al XVI-lea și al XVIII-lea (de exemplu, cu seria despre „diplomația gonzagheză", „diplomația savoyeană" etc.) și era, de fapt, istorie diplomatică și, în cel mai bun caz, politică externă. De fapt, chiar și în primele două sau trei decenii ale erei republicane, în școlile gimnaziale și secundare, despre Primul Război Mondial aproape niciodată nu se vorbea, dacă nu chiar cu dificultate. La urma urmei, pentru a discuta despre Duce, nu era necesar să se ajungă la prezent sau să se periodizeze: câțiva istorici iluștri ai Romei sau istorici ai literaturii erau suficienți pentru a-l plasa pe Mussolini printre marii italieni, începând cu Dante și escaladând de la Alfieri încolo. După sfârșitul regimurilor nazi-fasciste, vechea prudență, teama și suspiciunea față de evenimente prea apropiate și, prin

urmare, prea implicatoare, dezgustul (sau greața) față de fascism și reticența de a-i scrie istoria (amintiți-vă de exemplul lui Croce) au fost strâns legate, și aproape întotdeauna fără distincții posibile sau intenționate în practică, de - abuzul propagandistic de către regim al tezei fascismului și a lui Mussolini ca - scop definitiv al întregii istorii, nu numai a celei italiene, ci și a celei mondiale („Roma sau Moscova", „Roma Cezarilor" revenind în scaunul „Romei Papilor" ca etapă finală a civilizației).

Chiar și istoricii antifasciști, cei ai antifascismului politic militant din perioada de douăzeci de ani, sau cel puțin din 1942-43 și 1943-45, erau perplexi. Unii erau îngrijorați de incapacitatea de a scrie istorie contemporană *fără a o studia,* alții din cauza dificultății de a o documenta, alții din ambele motive.

Nu era o coincidență faptul că un tânăr istoric „nou", Giorgio Vaccarino, care luptase în Rezistență și avea simț și gust pentru perioadele de criză (iacobinii, geneza celei de-a Treia Republici), a abordat analiza luptei armate. Printre cei mai în vârstă, a fost nevoie de deschiderea instinctivă și convingerea antifascistă, deși moderată și nu lipsită de simpatie pentru Casa de Savoia, a unui istoric al școlii filologice, modernist și susținător al Risorgimento-ului, Romolo Quazza, pentru ca primele teze pe teme antifasciste să fie acordate încă din 1945 *(Piero Gobetti* către Paolo Spriano, *Mișcarea muncitorească din Piemont* către Raimondo Luraghi). Și primele Institute regionale pentru Istoria Mișcării de Eliberare, fondate în 1946-1948, și institutul național fondat în 1949 de Ferruccio Pani, au încercat să facă ceea ce se făcuse întotdeauna după Revoluția Franceză, după Cei Patruzeci și Opt, după mișcarea de unificare din Italia cunoscută sub numele de Risorgimento italian, ca să citățm doar trei exemple emblematice: încercarea de a conștientiza momentele majore de cotitură printr-o examinare istoriografică imediată. Institutul Național pentru Istoria Mișcării de Eliberare a mers mai departe: în 1952, i-a încredințat lui Piero Pieri sarcina de a susține o lucrare de conferință cu titlul elocvent „Este *posibilă istoria evenimentelor foarte recente? "*. Istoric al crizei militare a Renașterii, Pieri fusese prezent în cei douăzeci de ani dintre Salvemini și Volpe, refugiindu-se însă în

kratos-ul acestuia din urmă mai degrabă decât în et/zav-ul primului și scrisese despre un eveniment foarte recent, Marele Război. În 1944-1945, fusese arestat și închis împreună cu întreaga sa familie de către Republica Salò. Textul lucrării poate fi reamintit în mod util nu doar ca o măsură a prospețimii unei analize riguroase a avantajelor și dezavantajelor - acesta era limbajul istoricului la acea vreme - ci și ca un document al obiecțiilor pe care savantul contemporan le aștepta și la care, prin urmare, simțea că trebuie să răspundă. Astfel, soluțiile au fost plasate alături de probleme , iar intenția de a apăra o disciplină nerecunoscută în Italia tocmai pentru că se credea că îi lipseau cerințele pe care istoriile epocilor mai îndepărtate le posedau atunci când se confruntau cu provocări istoriografice autentice. Problemele: cantitatea, calitatea, veridicitatea și controlul surselor , inclusiv al mărturiilor orale; datoria de precizie și consecvență în utilizarea conceptelor regulative și definitorii; obiectivitatea și imparțialitatea în judecățile privind trecutul recent. Soluțiile: semnificația compensatorie a vederii stereoscopice în comparație cu vederea în perspectivă; obligația morală de a nu aștepta, ci de a lua poziție fără teama de răzbunare din partea instituțiilor și a forțelor existente, mărturisind propriile alegeri și fiind onest cu cele ale altora. Acestea sunt probleme depășite, chiar dacă completitudinea punctelor controversate

identificate și echilibrul evaluării generale rămân o lecție actuală. Acestea sunt soluții depășite

, chiar și în vremuri ca ale noastre, de angoasă profundă pentru istoricii care se confruntă cu „profesia" lor, de o criză amară a „rațiunii istorice", pentru a folosi o expresie deosebit de dragă colegilor noștri mai tineri, cei mai zdruncinați de prăbușirea atâtor credințe și de lupta pentru utilitatea atâtor instrumente euristice tradiționale și moderne.1 Ar putea fi amintite și alte indicii care demonstrează climatul dificil pentru istoria contemporană din Italia după sfârșitul conflictului. Pentru concizie, mă voi limita la o notă autobiografică . Autorul, pe atunci novice, și-a trăit interesul pentru istoria contemporană diferit de interesul său pentru istoria modernă și istoria Risorgimento-ului pe întreaga perioadă 1938-1961, tocmai pentru că primul era animat de un antifascism care, tot din - motive familiale, datează din cea mai fragedă copilărie a sa. Sfaturi de precauție, care, de fapt, s-au tradus în ostilitate, au venit de la istorici iluștri care, deși nu erau cunoscuți pentru subordonarea lor față de regim, i-au urmărit cu simpatie eforturile tinereții ca savant. În scrierile sale despre istoria secolului al XX-lea, a fost sfătuit să nu prezinte la concursuri nimic ce ar putea fi considerat o „profesiune de credință", fie că era vorba de originile „crizei contemporane" sau, retrospectiv, de interpretări ale fazei secolului al XIX-lea a luptelor sociale din țara noastră, care nu mai erau doar politico-diplomatice și/sau politico-partizane. Au existat, de asemenea, îndemnuri presante de a nu se implica prea

profund în bătăliile stângii, deoarece corpul cercetătorilor universitari ar considera subiectele de istorie recentă neștiințifice.

Ceea ce cu siguranță nu ar trebui trecut cu vederea în orice investigație a impactului anului 1968 asupra dezvoltării istoriei contemporane în Italia este faptul că nici invazia marxismului gramscian, *chiar și* în forma sa temperată de gustul pentru o viziune nefracturată de constrângeri de clasă și partizane prea rigide, nici lectura, încă aproape în întregime nepublicată în Italia, a sugestiilor și descoperirilor venite din Franța vecină odată cu *Annales* - în primul rând revista în sine, dar nu mai puțin anumite scrieri ale lui Lucien Febvre din *Franche-Comté,* ale lui Marc Bloch din *Carattere Originari* și *Il mestiere dello storico și ale recentului Mediterraneo* al lui Feind Braudel - nu au fost nedureroase - ca să folosim un eufemism. Consilierii nu au fost atât monarhistul antifascist Francesco Lemmi, ci mai degrabă maeștri considerați grupul conducător al istorismului lui Croce , precum Carlo Morandi, Walter Maturi, Federico Chabod, ca să nu mai vorbim de cercetători cu trecuturi mai complexe precum Ernesto Sestan și Delio Cantimori.

Ar fi poate nepotrivit să ne oprim aici asupra altor cazuri individuale, menite să pară prea autobiografice, dar va fi util pentru studiile viitoare să retragă drumul, accidentat și nu întotdeauna perfect

liniar, pe care la unii tineri l-au văzut atât voința, cât și efortul de a încerca să construiască cadre globale pentru secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, precum și voința și efortul de a schița construcția unor cadre similare pentru secolul al XX-lea. Cred, însă, că aceste căi ale cercetătorilor individuali vor fi un pas necesar pentru oricine dorește să evalueze obstacolele întâmpinate de cei care au ales să lucreze ca istorici angajați în prezent. Cei care s-au cufundat zilnic, nu numai în cercetarea arhivistică, ci și în bătălii educaționale și, mai precis, politice, pot mărturisi cât de mult mai semnificativă și, în multe privințe, mai împovărătoare a fost experiența de muncă a istoricilor contemporani în comparație cu cea a istoricilor din epocile anterioare. Din 1950 până în 1960, lupta a continuat neîntrerupt — în special prin - asociația profesorilor descendenți ai lui Salvemini, fnismul și asociația fondată de comuniști, Adespi — pentru a introduce subiecte istorice mai strâns legate de vremuri în predarea diferitelor niveluri școlare. Ar fi ușor să citățm eseuri, articole, discursuri și documente politice din acel deceniu dedicate acestei teme, dar corectitudinea impune să spunem că obstacolele au fost adesea întâmpinate nu numai din partea dreptei și a moderaților, ci și din partea membrilor de partid și sindicaliștilor din rândurile stângii, ca să nu mai vorbim de rezistența și surditatea multor colegi care predau istorie în gimnaziu și liceu.

Dimensiunea contemporană dintre universitate și societate

În ceea ce privește universitatea, efortul de a introduce dimensiunea contemporană a costat mult în termeni de timp, prietenii și statut academic . În plus, discuția ar fi incompletă dacă am trece cu vederea ceea ce nu poate fi uitat: că discuțiile istoriografice despre Risorgimento și Italia unificată - cele, de exemplu, despre Romeo , Gerschenkron, Cafagna sau, mai târziu, ciocnirile conceptuale și metodologice de la conferința de la Cagliari despre Gramsci sau conferința de la Perugia despre istoriografia italiană - nu puteau să nu fie benefice. Din punctul de vedere al cercetării științifice și al avântului spre cultura europeană, acestea au contribuit la apariția necesității de a aduce istoria contemporană în universitate ca o catedră, recunoscând importanța unei abordări științifice a unui subiect mai profund afectat ca niciodată de evenimentele politice și sociale actuale. Se simțea acum nevoia de a obține o sancțiune formală, un semn oficial, iar aceasta a fost, în climatul italian antic, introducerea catedrelor universitare în această materie.

Rezultatul primei competiții a caracterizat subiectul și prin

profilul biografic al celor trei câștigători, lucrările lor fiind toate martore ale - contemporaneității secolului al XX-lea, adică a unei contemporaneități „pure", chiar și în raport cu Risorgimento.

Data 1961 ajută, prin elocvența sa politică și socială, să explice victoria, obținută în sfârșit la șaisprezece ani după Eliberare . Ne aflăm în perioada de după 1960, anul loviturii de stat Tambroni și al rebeliunii în masă conduse de noul antifascism născut din întâlnirea dintre militanții perioadei de douăzeci de ani și luptătorii de gherilă partizani, pe de o parte, și tineretul din Piazza Statuto și cămășile cu dungi, pe de altă parte. Ne aflăm la începutul primilor cinci ani ai unui efort care va dura până în pragul anului 1980: efortul de a construi o inițiativă de „punte" între știință și cultura istorică, școală și oraș, care să nu fie efemeră. Printre organizațiile semnificative se numără Cercul de Rezistență din Torino, Institutele Istorice ale Rezistenței, Școala Normală Superioară din Pisa (mai întâi implicată în evenimentele actuale cu cele nouă prelegeri despre partidele politice din 1919 până în 1946 și prezența lui Togliatti, la care s-au opus toate „autoritățile"), Institutul de Istorie din Torino al Ministerului Educației, Fundația Feltrinelli, Asociația Națională a Partizanilor Italieni (ANPI) și Federația Națională Italiană de Propagandă Italiană (FIAP). Aceasta a fost o inițiativă coerentă și autonomă, care a început cu o conștientizare deplină și lucidă în lumea istoricilor, atât academicieni, cât și intelectuali militanți , și s-a exprimat ca un angajament imediat față de cercetarea istorică în educația de masă prin prisma unei perspective etico-civile. Este suficient să recitim titlurile seriei de expoziții care a avut loc mai întâi în marile teatre din Torino și Milano, apoi cu o frecvență anuală riguroasă în Galleria d'Arte Modernă din Torino. La Torino, în 1961, acestea sunt: *„Trei ani de istorie italiană 1915-1945";* în 1963, „ *8 septembrie 1943 - 25 aprilie 1945";* la Milano, în 1961, „ *Fascism și antifascism 1918-1948".* La Torino, din 1965 până în 1979, acestea sunt: *„Cealaltă Europă", „Lupte de eliberare și revoluții ", „Societate și putere în Italia și în lume", „Putere și instituții astăzi", „Fascism și societatea italiană"; Italia 1945-1948, originile Republicii ; Reforme și revoluție în istoria contemporană; Fascism și antifascism în Italia republicană; Școală și politică de la unificare până în prezent; Democrație și participare; Germania federală și Europa, umbra democrației autoritare; „Fără tați sau stăpâni".* La Milano, în 1975, acestea sunt: prelegerile despre *1945-1975. Italia, fascism, antifascism , rezistență, reînnoire și o multitudine de intervenții sistematice în întreaga țară. Datele, între 1960 și 1980, sunt plasate înainte și după '68 și nu* necesită comentarii *, deoarece* actualitatea alegerilor tematice și, pentru cei care citesc textele, puterea stimulativă a conexiunilor dintre trecut, prezent și viitor sunt mult prea elocvente. O prefigurare și o construcție, așadar, a anului '68.

„Cursuri” nu numai aglomerate

de mii de bărbați și femei de toate vârstele și condițiile, dar urmată de cărți publicate prompt de Giappichelli, Einaudi, Fellini și Stampatori. O perioadă lungă, care acum, de la distanță, ne permite să înțelegem mai bine cum, după botezul profesoratului în 1961, istoria contemporană se îndrepta acum la apogeul marilor speranțe și orizonturi globale.

Exista deja, în mod clar, un puternic sentiment al centralității relației dintre școală și societate și, concomitent, al legăturii dintre cercetare și predare. Conștientizarea, adusă imediat de experiența partizană armată, de angajamentul mai general al culturii inovatoare și revoluționare, *în primul rând* istoriografice, față de lupta politică și socială , față de ciocnirea cu conservatorismul nostalgic și confruntarea cu transformismul moderat, devenise, în anii 1960, o conștientizare critică și militantă a faptului de a face parte din marele joc care a început odată cu Primul Război Mondial și a explodat în 1919-1922 și de a-l experimenta ca nefiind încă încheiat. Realitatea cotidiană a oferit lecția usturătoare a revoluției din Lumea a Treia și trauma globală a unui colonialism transformat în imperialism, acum în criză din cauza voinței eliberatoare a popoarelor oprimate de Europa. Nu este nevoie să reamintim aici începuturile, în anii 1950, ale marilor lupte algeriene și vietnameze, durele bătălii interne și internaționale împotriva „jandarmilor" care de peste Atlantic apărau regimuri autoritare și adesea fasciste sau amestecul constant, nu fără profunde ambiguități, în mare parte neintenționate sau cel puțin nedezvăluite, dintre speranța revoluționară și expansiunea imperialistă. După cele spuse în alte eseuri din acest volum, nu simt nevoia să identific trăsăturile ideii de frontieră a lui Kennedy, mesajul conciliar al lui Ioan al XXIII-lea sau sugestiile mitice, mistice și chiar imaginare ale marii revoluții culturale proletare lansate de China lui Mao. Un '68, este suficient să spunem, mult mai pregătit, mult mai cultivat, înainte de izbucnirea sa, decât s-a spus de mulți ani. Un '68 deja gata să fie desfășurat în Italia încă din 1960-62, am putea fi tentați să adăugăm, dacă nu am respecta gestația obscură a oricărei opere umane. Mă voi limita la a spune că, în această serie nu tocmai scurtă de ani de schimbare, nu ne putem mira că, atunci când vine vorba de idei, prevalează exemplul și impulsul culturii tradiționale, și așa-zic, clasice, a stângii. Și aici știm cu toții că pluralul este obligatoriu și că avem de-a face cu cele mai diverse stângi, unite însă de ideea că sfera publică și cea privată trebuie să opereze împreună în oameni și lucruri.

Nu este sarcina mea să reexamin, așa cum am făcut-o în alte părți [, etiologia] sa dificilă, complexă și variată. Când, în 1966-67,

primele semne ale anului '68 au fost vizibile în Italia, trecuseră zece până la cincisprezece ani de la Istoria *Italiei în perioada fascistă, sinceră și echilibrată, de Salvatorelli și Mira, și de la Istoria Rezistenței,* plină de viață și adesea perspicace , de Battaglia. Fascismul , după ce reapăruse în istoriografie aproape imediat după '45 cu lucrările lui Susmel, Tamaro și Settimelli, urmat de Istoria Războiului *Civil de Pisano* , devenise din ce în ce mai deschis violent pe străzi și în școli, dar mai ales în universități, fără, însă, să ofere soluții precise și, în orice caz, fără să găsească prea multă credibilitate în predare. În cercetare, însă, renașterea găsise și găsea, după exagerările scriitorilor strict fideli lumii PNF și PFR, exegeți noi și mult mai informați. Și chiar mai pricepuți, pentru că se bazau pe sursele fasciste asupra cărora aveau un monopol direct. Un savant care fugise de stânga a fost responsabil pentru crearea a ceea ce avea să devină mai târziu o biografie monumentală a lui Mussolini, scrisă de Renzo De Felice, dar chiar *de Mussolini* și de adepții săi: primul volum a fost publicat în 1965 de Einaudi. Prin urmare, renașterea fusese deja pusă în mișcare în anii din jurul încercării lui Tambroni, iar redactarea a început în timpul crizei finale a formulei guvernamentale centriste și al nașterii primului minister de centru-stânga. Lucrarea s-a prezentat, nu în mod surprinzător, ca o istorie legată filologic de document, ca fiind „obiectivă", dar își dezvăluia deja părtinirea față de tipul de sursă,

rezolvându-se, în ciuda propriilor precauții și garanții verbale, într-o cale ascunsă către o interpretare aparent aseptică, dar în esență simpatică, a perioadei de douăzeci de ani. Un singur savant se pregătea să devină punctul de referință istoriografic pentru o Italie politică dornică să justifice vechi greșeli atât de răspândite încât lasă să se îndoiască de gradul de maturizare al maselor populare care astăzi susțineau creștin-democrația sau chiar Partidul Comunist Italian, așa cum în trecut slujiseră fascismul, oferindu-i victoria covârșitoare a plebei scite din anii 1930.

Partidele politice nu intraseră încă în domeniul istoriei ca materie academică și disciplină științifică cu lucrări la fel de importante și cu un aparat de documente și note la fel de echipate cu cerințele obligatorii ale oricărei cercetări adevărate. Cu toate acestea, întreaga lor putere cultural-propagandistă fusese deja etalată în mod repetat, aproape zilnic, prin multiplele canale ale presei, -audiovizualului, radioului, televiziunii și cinematografiei, în timp ce nu abandonaseră mijloacele verbale tradiționale (conferințe, convenții, mitinguri etc.) și iconografice. În efortul de a menține conducerea opoziției , Partidul Comunist i-a încredințat lui Paolo Spriano sarcina de

a scrie o *Istorie a Partidului Comunist Italian , care urma să se întindă în cinci volume, însumând 2.300 de pagini,* rivalizând aproape cu biografia Ducelui în ceea ce privește cronologia. Prima a fost publicată în 1967, chiar în ajunul anului 1968, iar ultima în 1975, în ajunul triumfurilor electorale majore ale fostului partid al lui Togliatti. DC era atât de ocupată cu guvernarea și subguvernarea țării încât a neglijat să se gândească la propria istorie și abia în 1972 a apărut prima discuție reală, dar foarte scurtă, cu privire la aproape inexistența lucrărilor istorice despre - partidul catolic . În acest fel, a lăsat PEI sarcina de a da viață, deschis și nu pe ascuns, precum nostalgicii, istoriografiei de partid: nu, așa cum s-a spus adesea greșit sau superficial și se repetă puțin mai rar astăzi, istoriografiei ideologice, pentru că aceasta aduce cel puțin cu sine, deși cu semnificații diferite de „falsă conștiință", idealuri puternic resimțite și nu direcționate extern, ci propuse și expuse liber. O istoriografie, în schimb, care de la naștere a fost istoriografia „prințului ", în sensul că este istoriografia unei puteri diferite ca conținut, dar nu și ca metodă, de cea care deținea pârghiile Statului clasic și, prin urmare, imaginea în oglindă a istoriografiei antice și bine testate a „curții ". Mai mult, moștenirea celui mai mare teoretician politic al comunismului - italian , Antonio Gramsci, era prea clară pentru a fi evitată: istoriografia puterii de partid era indispensabilă pentru cei care au

condus și au folosit partidul ca instrument de predare a luptei revoluționare pentru cucerirea puterii.

Învățăturile rebele ale mișcării studențești din '68

Prin urmare, deja în 1960-67, istoriografia angajată, dar liberă, și - istoriografia angajată, dar bazată pe partid, au prins rădăcini în conștiința indivizilor și a maselor. '68 este, în domeniul istoriografic, mărul și firul disputei dintre acele concepte care erau numite atunci și sunt folosite și astăzi, dar cu mai multă discreție, organizare și spontaneitate sau, mai bine, partid și uniune, pe de o parte, și mișcare, pe de altă parte. Atacul la adresa didacticii baroniale este momentul politic activ al unei viziuni asupra istoriei care simte, mai degrabă decât teoretizează, nevoia de a deveni diferită: aici rezidă contribuția celor mai buni studenți ai vremii, în *patosul moral* care îi susține în această direcție. Contracursurile sunt vârful de lance cu temele lor extrem de actuale, cel puțin în sensul argumentelor devenite extrem de actuale chiar și atunci când și când au fost scoase din Marx și mai mult decât oricare altul de către cititul Marcuse *și Omul unidimensional.* Sunt așa, datorită dorinței hotărâte de a da viață provocării istoriografiei din universitate,

de la studenți la oameni obișnuiți, protagoniști, dar și victime ale luptei pentru putere. Armele folosite – am mai spus-o și cred că pot repeta – sunt metode de perturbare derivate direct din mijloacele de acțiune ale muncitorului de masă, la rândul lor legate de cele ale țăranilor din sudul Italiei.5 Cred că și în acest punct este necesar să se facă distincția: există acțiune de masă, dar nu și violența mâinilor și a bâtelor . Există asprimea ironiei și a satirei, există asprimea cuvintelor și a scrisului încă cu accente glumețe: o caracteristică specifică și originală a clasei din care provin cei mai activi dintre studenți. Iată un frumos câmp de cercetare care trebuie arat cu instrumentele diferitelor discipline în - cruciade între ele. Există limbajul textelor rapide, există cel al textelor reflective: a aprofunda ambele ar însemna aprofundarea profunzimilor istoriei naționale globale. Dacă reexaminăm, adică, documentele - activităților zilnice ale „avangardei" studențești sau metodele atacului lor asupra profesorilor, nu vedem întotdeauna clar, așa cum poate putem astăzi, că problema puterii este piatra de temelie a oricărei evaluări a anului '68, deoarece acolo se deschide și se dezvăluie prăpastia dintre *pathos, ethos și logos,* dintre sentiment, moralitate și discurs înțeles ca un cadru al gândirii. *Pathosul* și *ethosul* sunt burgheze, ba chiar burghezo-intelectuale , în timp ce *logosul* nu este întotdeauna și în întregime așa. Per total, conexiunea incompletă dezvăluie vechimea parțială a conceptului de luptă:

articulațiile nu sunt unite compact. De aici o linie de atac parțial evazivă și, în cele din urmă, fragilă. Nu atât din cauza unor deficiențe tehnice, ca să spunem așa, care există cu siguranță, cât mai degrabă din cauza unei lipse de exhaustivitate . Globalitatea este abstracționată din „forțele" prezente în domeniu, este extrasă din concepțiile generale ale unui marxism care nu a fost digerat și reconstruit organic : Guido Viale își dă seama de acest lucru în celebra sa lucrare publicată de *Quaderni Piacentini, 6* [când] vede clar centralitatea legăturii dintre învățământ și politică. Părăsirea universității a însemnat diluarea forței inovatoare datorită extinderii excesive a domeniului, datorită dispersării inevitabile în *mare* a unui protest împotriva „sistemului" general care, avându-i pe muncitori ca „forță" naturală, plasa studenții pe locul doi și îi subordona. Se poate spune, pe scurt, că calculul forțelor, instrumentul și condiția fiecărei lupte dure, este greșit în mișcarea care își părăsește terenul, dispersându-se în continuare în - fluxuri ideologic și politic diverse. Eroarea constă în subestimarea forțelor opuse și supraestimarea propriilor forțe. O eroare politică tipică, atât socială în geneza și etiologia sa, cât și psihologică în natura sa: credința oarecum facilă, dacă nu chiar oarbă, că „revoluția este asupra noastră". Lipsa globalizării este accentuată atunci când mizele devin prea mari, iar obiectivele prea ambițioase.

Aceasta însă nu ar trebui să ne facă să uităm că ceva a rămas în universitate, în școli și în cercetarea istorică contemporană.

Politica și impulsul profund al mișcării studențești din '68 nu se pierd complet atunci când se ia în considerare relația dintre universități și societate. Antiautoritarismul, rebeliunea culturală împotriva puterii baroniale, sunt aspecte esențiale ale unui proces istoric care nu este complet mort. Predarea , înțeleasă ca cercetare, are impact asupra bătăliei metodei, asupra bătăliei înțelegerii. Aceasta poate părea o evaluare prea iluministă. Să nu uităm, însă, că lupta implicată și, dacă privim spre prezent și viitor, poate implica mase de studenți care au crescut între 1951 și 1969 de la 5,5 milioane la aproape 9 milioane , [si] apoi s-au extins la 13 milioane, fără a număra cei aproximativ un milion de profesori. O adevărată masă de italieni care, fără acel „protest", nici măcar nu ar fi fost atinsă de stimuli culturali și etici, destinată să slăbească, dar nu să dispară și, la fel ca evenimentele ulterioare ale izbucnirilor studențești, chiar și într-un climat de triumf al privatului, a rămas cel puțin ca jar nestins .

În acest moment al analizei, pare potrivit să evaluăm întrebările elevilor și apoi să adunăm răspunsurile profesorilor și, chiar dacă doar pe scurt, pe cele ale politicienilor. Ceea ce rămâne nerezolvat în predare rămâne de examinat, conectându-l în continuare la cercetare.

Întrebările studenților (las aici deoparte considerațiile deja făcute în altă parte despre „agenții" protestului) [8] se regăsesc mai presus de toate într-o ordine de zi care, inspirată de „Carta Floridi" oferită de un inspector ministerial ocupanților ilegali de la Arhitectură, a fost prezentată pe 27 noiembrie 1967, când Palazzo Campana era ocupat. Aceasta

identifică obiectivul principal al luptei studenților în contestarea metodelor de predare ale învățământului academic, care, sub masca neutralității științei și culturii, insuflă studenților mentalitatea autoritară tipică autorităților academice.

Adversarul specific este, așadar, însăși „puterea academică", dar este deja discernabilă în rolul său de depozitar, în cadrul școlii, al „autoritarismului " prezent în puterea socială și statală. În luna următoare, identificarea forțelor pe care se va baza lupta devine din ce în ce mai clară și explicită: studenții ca - subiecți exploatați ai societății și politicii. Posibilitatea mobilizării se bazează pe *statutul lor* , iar această posibilitate este urmărită cu un instrument care îi implică direct și personal: adunarea. Este respingerea clară și neclintită a „delegării", este apelul la „participare ". În cele din urmă, orice formă de colaborare, sau „co-

management" sau co-guvernare este respinsă , contrastând puterea „baronilor" cu „ puterea studențească", care trebuie să rămână în opoziție, în deplină autonomie. Iar puterea studențească, alegând profesorii „baroni" drept „omolog ", caută să se modeleze după „puterea muncitorească" care se opune șefilor . Este adevărat că nu pare să existe o conștientizare adecvată a diferenței dintre *statutul* studentului – trecător și divers – și cel al muncitorului. Natura de clasă a luptei din fabrică nu este analizată temeinic în această primă fază, ci mai degrabă luată ca punct de referință prin analogie.

centralitatea industriei și a forțelor sale motrice în sistemul social general rămâne fixă , scriu studenții Facultății de Sociologie din Trento, articularea „alianțelor" și „subordonărilor" pe care puterea academică și institutul universitar le implementează din când în când rămâne deschisă și mobilă. Corpul studențesc, odată ce iluziile democratice, co-manageriale și reformiste pe care le nutriseră asociațiile și reprezentanții săi delegați s-au estompat, păstrează organizarea puterii *studențești* ca o provocare permanentă la adresa structurilor universitare și a puterii academice, ca un instrument de ruptură cu autoritarismul academic , la care nu se poate reacționa decât prin organizarea diversității și a opoziției.

Intervențiile polițienești și judiciare la cererea rectorului și a Senatului Academic apar imediat ca dovezi exemplare menite să evidențieze tuturor, nu doar liderilor, că autoritatea baronală este un aspect și o emanație a „dictaturii de clasă". „Centralitatea fabricii" rămâne în centrul conflictului social general, dar universitatea își dobândește rolul de „parcare" pentru „șomajul amânat", extrem de funcțional pentru sistemul capitalist. Deși se prezintă ca o poartă de acces către iluzia „mobilității sociale", de fapt o neagă, devenind un regulator al fluxului „armatei de rezervă", capabilă – mai mult – să-i țină pe tineri departe de conștientizarea exploatării care are loc la locul de muncă. Cu alte cuvinte, deși nu este o luptă de clasă *tout court* , este o luptă care ridică conștiința de clasă. Dacă, așadar, luăm în considerare apariția destul de rapidă a „avansurilor" - „gărzi" de la școală la muncă în fabrică, alături de muncitori, trebuie admis că, la fel ca Mai '68 în Franța, '68-ul italian este un eveniment politic care își are originea în școală mai degrabă decât în fabrică. Încă de la originile sale, '68 păstrează caracteristici care îi conferă o semnificație singulară ca eveniment istoric cuprinzător. Spre deosebire de luptele anterioare din fabrici, protestul studențesc, deși folosește fără scrupule mijloace de conflict - de la ocupații la

întreruperi școlare, de la pichetare la un fel de război psihologic - similare

cu cele ale tradiției clasei muncitoare, se mișcă conform unui program în care greutatea „moralei" este foarte mare. Pe măsură ce luptele se dezvoltau la Pisa, Torino și Roma în primele luni ale anului '68, cererea de unitate de vorbire și acțiune devenea din ce în ce mai presantă, iar atacurile nu se mai concentrau atât pe profesorul reacționar sau moderat, cât pe profesorul „progresist", acuzat că își împarte timpul între un om de stânga atunci când se angaja în politică și un om de dreapta - pentru că era un profesor autoritar - atunci când preda. De la negarea neutralității științei s-a trecut astfel la denunțarea separării școlii de societate, ajungându-se la atacul asupra „folosirii școlii în clasă". De aici, pe baza naturii politice a școlii, s-a proclamat că „școala maeștrilor" trebuie să devină școala muncitorilor, școala stângii revoluționare , școala marxismului, distrugând „sistemul" și construind o societate de oameni liberi și egali. Cererea de noi predări și cercetări este esențială pentru transformarea școlilor, deoarece predarea este considerată instrumentul, în cadrul școlilor, al luptei împotriva „culturii" sistemului, arma, adică, a unei „revoluții culturale". Se proclamă lupta împotriva „obiectivității" programelor școlare, împotriva sistemului de predare, împotriva manualelor și a materialelor didactice impuse a priori de către profesor, împotriva notei ca instrument de selecție a clasei și ca obstacol în calea dreptului la educație. Absența temei „predare" din toate proiectele de reformă – de la cele

guvernamentale până la cele ale diferitelor partide de stânga – li se pare tinerilor o confirmare clară a procesului de „integrare" în sistem a forțelor de opoziție însele [11].

Carta *revendicărilor* pentru structurarea facultăților de științe umaniste din Torino, comunicată profesorilor la 12 ianuarie 1968, subliniază cu o claritate deosebită legătura dintre predare și piața muncii [12]:

> Sistemul universitar actual nu răspunde cerințelor pieței muncii din societate . Scopul nostru, însă, nu este pur și simplu să ne adaptăm la cerințele pieței muncii. Credem că universitatea trebuie și poate oferi studenților săi atât *o pregătire profesională adecvată* , cât și *instrumentele necesare pentru a-şi* evalua critic rolurile profesionale.
>
> Dacă acesta este obiectivul actual, instrumentul potrivit pentru atingerea lui nu este o simplă reformulare a curriculumului, care selectează, organizează și conectează disciplinele mai „rațional" pentru o pregătire profesională mai eficientă. Propunerile axate exclusiv pe o structură departamentală în cadrul universității se încadrează în aceste limite pe care dorim să le depășim; structura departamentală este o condiție necesară, dar nu suficientă, pentru atingerea acestui obiectiv (și, în formularea distorsionată a Legii 2314, nici măcar nu constituie acest lucru).

11documentul continuă prin a aborda cu o coerență logică singulară
12consecințele pe care aceste premise le impun asupra predării: mersul la

de acolo și să transforme nu doar structura curriculumului, ci și alegerea subiectelor și metodelor din cadrul disciplinelor incluse în acesta.

Aceasta înseamnă: capacitatea studenților de a defini disciplinele funcționale unui anumit domeniu de studiu; capacitatea, în cadrul acestui domeniu, de a alege teme și conținuturi de studiu care să răspundă nu doar obiectivului de eficiență profesională, ci și celui de analiză critică a profesiei în contextul său social; o organizare a studiului care maximizează - capacitatea studentului de evaluare critică.

Carta specifică faptul *că* :

Aceste obiective nu pot fi atinse în cadrul structurii actuale de putere a universității. Această structură de putere trebuie destrămată pe două niveluri: *a.)* monopolul deținut de profesorul titular de catedră asupra materiei pentru care este responsabil instituțional trebuie destrămat ; *h.)* capacitatea decizională a studenților trebuie organizată în moduri independente de structura instituțională a universității.

Carta *Revendicărilor* introduce solicitarea pentru „grupul de studiu" ca o cerință educațională și o nevoie de putere în același timp:

Din acest motiv, unitatea decizională fundamentală a studiului trebuie să fie un grup de studiu format din studenți, care apelează din când în când la expertul, profesor sau nu, util în anumite scopuri, și care stabilește direcția generală a studiului fără a depinde de decizia unui singur profesor responsabil.

Această structură formală — *continuă Carta* — impune mișcării studențești să se organizeze *autonom:* adică , puterea sa nu trebuie să depindă exclusiv de rolul atribuit acesteia de către această structură formală. Aceasta înseamnă că studenții trebuie să se organizeze singuri și să își decidă obiectivele și mijloacele necesare pentru a le atinge, complet independent de locul care le-a fost atribuit în cadrul acestei noi structuri universitare.

Alte texte, precum Carta liceului „d'Azeglio", cele ale facultăților de Arhitectură din Milano, Veneția, Florența și ale Universității Sapienza din Pisa, preiau și extind sau accentuează aceste exigențe interne ale școlii [13.] În munca de grup, complexitatea noii legături dintre școală și politică este clar conturată, în măsura în care se formează în cadrul acesteia o nouă figură de militant, nu doar școlară, ci și politico-socială. Un militant care se consideră pe deplin angajat în politică. Un militant în care „personalul" este exprimat sau, mai bine spus, este complet înecat în „politic", cu o încărcătură și o tensiune morală și fizică ce se regăsise doar în momentele cele mai înalte ale vieții țării. Un militant în a cărui angajament unii

vechi antifasciști și partizani - unii, nu mulți - au văzut renașterea „participării” integrale a luptătorului „de bandă” din vremurile Rezistenței [14] .

Reacția facultății la abordarea studenților în stabilirea legăturii dintre - predare și cercetare a fost, după cum știm, foarte variată. Cei care s-au speriat și au răspuns solicitărilor externe – nu doar profanând, ci și dizolvând orice control instituțional – cu un răspuns de „treizeci pentru toți”, predând la cerere și pe o temă prescrisă, acceptând o respingere teatralizată și adesea abuzivă verbal și cel puțin violentă verbal. Cei care au încredințat așa-numitelor „forțe ale legii și ordinii” represiunea, până la punctul de a închide universitatea pentru a sări peste anul universitar. Cei care, puțini la număr și în majoritate opuși sau izolați de colegii lor, au încercat să înțeleagă sensul protestului și să se adapteze la solicitările contrare autoritarismului și alegerilor culturale și științifice „mai vechi”.

Întrucât avem de-a face aici cu istorie contemporană, voi cita răspunsurile care au încercat să identifice o nouă modalitate de predare prin formule și inițiative capabile să împace libertatea elevului individual cu nevoia de socializare ce reiese din întreaga istorie italiană și internațională a anilor 1960. Unii profesori, în concordanță cu o istorie deja lungă de predare deschisă și avansată, au considerat oportun să caute mai întâi formule care să țină cont de progresul unui om nu mai unidimensional, ci nou pentru că viza „totalul ”, expresiv al masei muncitorilor sau, cel puțin, al numeroaselor „avangarde”.

Inițiativa Magisteriului din Torino

Printre toate răspunsurile profesorilor „avansați”, se remarcă cel al Facultății de Educație din Torino , singura inițiativă care rămâne vie, și chiar îmbunătățită, în cadrul universității astăzi. Cel mai cuprinzător pas a fost făcut la 3 mai 1968, odată cu rezoluția adoptată de Consiliul acelei facultăți, precedată de o lungă dezbatere care datează din 1966-67, când facultatea a fost afectată intern de evenimentele de la Politehnică (în special Arhitectură) și, din februarie 1967, de ciocnirile din cadrul Senatului Academic cu privire la revendicările studenților ocupanți .

Fostul decan, prieten cu rectorul Allara, avea tendința să susțină linia dură și represivă a acestuia din urmă. În cadrul facultății, singurii dintre cei zece din Piemont, unii profesori au reacționat cu abilitate tactică, dar cu

obiective strategice dure și precise. Declarațiile și ordinele de zi care se regăsesc în procesele-verbale ale Consiliului din 1967 sunt foarte clare și precise, încercând în același timp să evite tonurile care ar putea ofensa sensibilitatea fostului decan. El a fost, la alegerile din iunie, pentru „schimbarea" la primul Noiembrie, lăsat deoparte, iar un susținător moderat al său a fost preferat colegului care condusese politica dialogului ferm, dar deschis și participativ cu studenții. Apoi a venit ziua de 27 noiembrie 1967 și cele ulterioare și adesea dramatice din decembrie, ianuarie, februarie. Nu voi insista asupra reconstituirii ciocnirii dintre profesori, chiar dacă este cu atât mai interesantă cu cât a fost mai puțin, sau mai degrabă deloc, studiată ('68știi preferau propriile documente, propriile surse interne, făcând greșeala de a fi istorici) . [15] Această afacere, ca să dau doar un exemplu, deși demonstrase previziunea și inteligența politică și culturală a profesorilor mai deschiși la minte, avusese un moment fundamental în ordinea de zi propusă și votată în ședința din 4 martie 1968 de profesorii Quazza, De Bartolomeis, Viano, Ciaffi, Rossi, Cases:

Consiliul Facultății de Educație a Universității din Torino ..., constatând cu profundă îngrijorare agravarea crizei universitare, care a dus la arestarea studenților, constată că, încă o dată, autoritățile academice au refuzat să accepte sugestia, formulată în mod repetat de către Facultate de la începutul tulburărilor , de a discuta prompt și serios cererile de reînnoire propuse de mișcarea studențească și au recurs în schimb la măsuri pur represive; consideră că autoritățile academice nu ar trebui să își asume responsabilități care aparțin altor organisme statale; denunță responsabilitățile puterii politice, care în peste douăzeci de ani nu a reușit să planifice și să implementeze o reformă a sistemului școlar italian, acum depășit din toate punctele de vedere; hotărăște să procedeze la finalizarea sesiunii extraordinare de examene și

să inițieze, din proprie inițiativă, acele măsuri care, chiar și în condițiile legislației actuale, permit implementarea unei îmbunătățiri inițiale eficiente a structurilor didactice.

În urma acestui document, pe 3 mai 1968, susținătorii au câștigat în cele din urmă apriga luptă internă din cadrul facultății, provocându-l pe rector și Senatul Academic, care hotărâseră, împotriva votului unic al noului Decan al Departamentului Didactic, să „blocheze" universitatea. Rezoluția, adoptată cu majoritate, a conturat o inițiativă cu adevărat globală, un răspuns al cadrelor didactice senioriale la mișcare:

Consiliul Facultății de Educație, constatând că închiderea celor trei facultăți de științe umaniste nu poate fi decât un preludiu la măsura extrem de gravă de anulare a cursurilor ; constatând că, pentru Facultatea de Educație, motivele care justifică închiderea acesteia în temeiul articolului 46 din Regulamentul Studențesc nu există; reamintind rezoluțiile sale anterioare din 27 noiembrie și, în special, măsurile indicate în ședința din 20 aprilie 1968 de către Consiliu, împreună cu toți membrii facultății; luând în considerare sugestiile circularei ministeriale din 18 martie

1968, privind posibilitatea unor inițiative autonome de către fiecare Facultate în parte; examinând cererile formulate de adunarea mișcării studențești din 18 aprilie 1968, solicită în unanimitate Rectorului să dispună revocarea imediată a măsurii de închidere a Facultății de Educație; hotărăște reluarea activităților didactice începând cu 6 mai 1968, conform următoarelor criterii generale:

a) Reelaborarea planurilor de studiu prin concentrarea, acolo unde este posibil, a cursurilor și examenelor după criterii de afinitate și interdisciplinaritate și cu alte inovații care urmează a fi testate, cum ar fi, de exemplu, posibilitatea de a conveni cu profesorii asupra unor programe de examene altele decât cele oficiale, care sunt rezultatul muncii individuale sau în grup, reduceri de programe pentru discipline care nu sunt specifice cursului de licență etc.;

b) susținerea și înlocuirea parțială a seminariilor de grup cu cursuri ;

c) modificări ale cerințelor tezei;

d) eliminarea examenelor prealabile, a semnăturilor de prezență și a altor formalități neesențiale; c) posibilitatea studenților de a solicita să vorbească în timpul lecțiilor;

f) sesiuni lunare de examene, posibilitatea susținerii de examene de grup pe teme de grup stabilite în prealabil, conform punctului a), publicitatea discutării notei de către Comisie și posibilitatea controlului de către studenți conform procedurilor care urmează a fi testați;

g) verificarea rezultatelor activităților didactice de două ori pe an, cu suspendări de scurtă durată ;

h) activități educaționale speciale pentru studenții care lucrează;

publicarea rezoluțiilor și a situațiilor financiare;

/) disponibilitatea sălilor pentru întâlniri studențești;

decide să studieze, împreună cu delegația aleasă de Adunarea Mișcării Studențești , metodele de implementare a punctelor menționate mai sus, astfel încât, permițând controlul studențesc, să se asigure în toate modurile că activitățile Facultății se desfășoară cu deplină seriozitate și regularitate.

Această rezoluție nu a rămas pe hârtie. Facultatea a luat imediat inițiative didactice concrete și le-a implementat. Îmi amintesc acest lucru și subliniez „le-a implementat" pentru că, vreau să subliniez, rațiunea istorică, politică și etică pentru alegerea exemplului de la Torino constă în corespondența completă dintre cuvinte și fapte.

Poate că nu este o noutate absolută să o afirmăm - am scris atunci - dar este cu siguranță o noutate să o traducem în fapte: care ar fi rostul schimbării structurilor, a relațiilor de putere, a recrutării și a personalului didactic dacă acestea nu ar schimba profund spiritul și metodele de predare în sine, care sunt substanța autentică, prin relația dintre profesori și studenți, a relației universitate-societate, societate-universitate ? ...Fie că privim problema cu energia utopică necesară oricărui angajament profund inovator, fie că o privim cu ochiul dezamăgit al cuiva care nu vrea sau nu crede că nimic mai mult nu este posibil decât o corectare a tendințelor periculoase sau aberante ale sistemului actual, miezul discuției nu se schimbă substanțial. Într-adevăr, predarea este una - și ar trebui să fie inutil să subliniem acest lucru - pentru o societate

care urmărește să fie selectivă și competitivă, care urmărește să stoarcă maximum de energie din individ prin comparație și confruntare cu ceilalți și alta pentru o societate care își propune să scoată la iveală ce e mai bun din umanitate, implicându-i în eforturi de colaborare cu semenii săi, construind împreună cu ei o comunitate în care să existe loc pentru toți. Cei care sunt

convinși că în societatea noastră a „bunăstării" și a consumului crescând, cel - mai mare pericol constă în accentuarea spiritului egoist, competitiv și asocial, alături de obiceiul conformismului, că cultul așa-numitei responsabilități personale este de fapt terenul fertil pentru iresponsabilitatea față de ceilalți, nu pot pur și simplu să ceară ca tuturor să li se acorde accesul la școală fără a cere simultan, ba chiar cu prejudecăți, să se adopte abordări educaționale profund diferite de cele care încă predomină aproape universal la toate nivelurile în școlile din țara noastră. Puterea excesivă a mass-media, deși reduce considerabil aria de influență educațională a școlii, îi redă totuși profunzimea, dacă oamenii care lucrează acolo vor să folosească marja chiar mică de autonomie pe care aceasta o păstrează încă față de forțele dominante.

profesorilor inovatori , aflați în conflict aprig cu majoritatea colegilor lor și cu mass-media, de a construi o nouă organizare a studiilor identitare, în ciuda diferenței de nivel a procesului dintre predare și cercetare; necesitatea de a recunoaște criza specialistului și, prin urmare, de a insista asupra naturii globale a predării și, de fapt, asupra colaborării dintre profesori și a rotației coordonate și prestabilite a cursurilor și serviciilor lor; urgența stabilirii unui sistem de lucru interdisciplinar în grup, bazat pe libera alegere a temei de către student, pentru a-i angaja pe deplin interesul și angajamentul; prioritatea acordată „nevoilor materiale" ale studentului însuși, prin îndeplinirea cerințelor orare și așa mai departe.

Primii pași făcuți de facultate au fost un contra-curs pe tema „Școala și societatea: rolul profesorului", din iunie până în septembrie 1968. Ulterior, o serie neîntreruptă de seminarii interdisciplinare în cadrul și între facultăți a demonstrat beneficiile atitudinii inovatoare, dar autonome, adoptate de profesori în ceea ce privește contribuția studenților.

Atentă să nu nege distincțiile dintre cultură și politică, facultatea din Torino și-a testat linia generală mai ales în domeniul cel mai sensibil la influența

politicii, cel al istoriei.

Mă voi limita la a reaminti capitolul al treilea din micul volum intitulat *Programa cursurilor* pentru anul universitar I 1968-69 care privește disciplinele istorice și filosofice.

Prescripțiile sale metodologice sunt dominate de munca în grup, care are în mod clar caracteristicile unei cercetări colective, strâns conectată, până la punctul de a se identifica în faza finală, cu predarea. „Acțiunea" în care studenții, cu ajutorul instructorului, se implică este interdisciplinară . Punctul de plecare și lucrarea reprezintă o singură problemă privită din perspectiva diferitelor discipline. Dacă cititorul examinează cu atenție prima parte a programelor de istorie, filosofie și sociologie,

poate observa cu ușurință noutatea temei unice, extrem de relevantă atunci și încă relevantă astăzi: puterea analizată în timpul și spațiul contemporan. Această noutate își găsește aplicabilitatea în faptul cu adevărat fără precedent că, din treisprezece cursuri de istorie, filosofie și sociologie, opt sunt combinate de instructorii lor pentru a aborda această temă unică prin perspective disciplinare diferite, dar convergente. Celelalte 5 învățături (istorie antică, istorie medievală, istoria filosofiei antice, filozofie II, estetică), în ciuda separării impuse de cronologie, caută conexiunile dintre politică, societate, cultură într-un efort convergent realizat de profesorii Valgiglio, Quazza, Viano, Mathieu [16] .

Douăzeci de ani mai târziu: Ce este viu și ce este mort

Astăzi, după nenumăratele evenimente particulare ale universității și -facultății și într-un climat în care dimensiunea politică din școli a dispărut, făcând loc dominației „privatului" chiar și în predare și cercetare, există încă o dublă serie de seminarii interdisciplinare despre istoria societății contemporane. Regulile acestor seminarii sunt stabilite printr-un *Regulament* care reiterează anual, la o scară mai apropiată de disciplina istoriei contemporane, principalele principii directoare ale programului prezentate în paginile precedente. -Avertismentul general al *Regulamentului* pentru anul universitar 1988-89, referitor la un *grup* ale cărui „discipline constitutive" sunt istoria contemporană A, C și D, istoria partidelor și mișcărilor politice B, istoria mișcărilor sindicale, istoria Risorgimento-ului și istoria Piemontului, prevede:

La Facultatea de Educație a Universității din Torino (situată în Secția de Istorie Socială a Departamentului de Istorie, Via Sant'Ottavio 20, etajul 4) există două tipuri de seminarii interdisciplinare despre istoria societății contemporane, bazate pe lucrări libere în grup: 1) seminarul pregătitor, pentru studenții din anii I și II; 2) seminarul de specializare, doar pentru studenții din anii III și IV ai specializării Istorie.

Aceste seminarii interdisciplinare, bazate pe douăzeci de ani de experiență , prezintă diferențe considerabile față de metodele actuale de predare universitară. Inițiativa a apărut ca un răspuns atent la cerințele exprimate de mișcarea studențească din 1968, opunându-se

predării de sus în jos, bazate pe fapte, care le neagă studenților oportunitatea unei participări active. Participanții sunt grupați în grupuri în funcție de tema aleasă și, pe durata anului universitar, vor lucra cu unul sau mai mulți instructori, aprofundând studiul temei respective folosind o abordare interdisciplinară care s-a dovedit eficientă în creșterea gradului de conștientizare a studenților cu privire la legăturile complexe dintre politică, economie și societate. Această abordare își propune să promoveze o conexiune între metodele de investigație ale diferitelor discipline, încercând să le aplice concret studiului unei anumite probleme istorice.

Lucrul în grup constă în discutarea colectivă a unor texte sau prezentări selectate pe teme specifice, pregătite de subgrupuri conform unui program de activități definit și prin discuții. Rolul instructorului este acela de coordonator și consilier științific al studenților, iar activitatea sa poate include asistență și consultare cu experți și cercetători externi, precum și cu practicieni individuali sau reprezentanți ai sindicatelor, partidelor și mișcărilor politice, precum și cu oricine poate promova noi relații între școală și societate. În plus, pentru cele două tipuri de seminarii indicate, sunt planificate grupuri de studiu mixte formate din lucrători, angajați și studenți - proporțional cu așa-numitele 150 de ore - cu modalități similare, care vor fi specificate pe baza cererilor depuse.

„Obiectivele" seminarului pregătitor sunt definite după cum urmează:

În cadrul seminarului pregătitor, studenții din anul I și II studiază o temă monografică. Caracteristicile specifice ale metodei de lucru, precum și scopul principal al seminarului, sunt discuțiile și schimbul de experiență cu membrii seminarului, instructori și experți, și astfel dobândirea și dezvoltarea gândirii critice, a abilităților de analiză și coordonare la nivel individual și de grup în ansamblu.

Articolul 8 din *Regulament* oferă instrucțiuni foarte specifice și precise pentru „examenul și evaluarea finală", subliniind că examenul se va concentra pe un raport scris (o adevărată teză) pe care grupul trebuie să îl prezinte în cadrul unei discuții între cadrele didactice, experți și studenți. Toți membrii grupului trebuie să participe și să demonstreze în permanență o stăpânire solidă a termenilor și conceptelor istoriografice și a contextului istoric general. Nota ia în considerare „nu numai pregătirea care rezultă din materialul scris, ci și abilitățile demonstrate în cadrul discuției, precum și «istoria grupului»".

În fiecare an, profesorii prezintă temele de lucru ale fiecărui grup și le discută pe cele propuse de studenți conform criteriilor de rigoare științifică și practicitate educațională. Seminarul de specialitate, rezervat studenților din anii III și IV ai specializării Istorie , este similar ca structură și proceduri, dar diferit ca metode și conținut.17 *La fața locului,* efectele au fost excepționale din punct de vedere al calității, după cum oricine poate verifica comparând tezele de licență tradiționale cu rapoartele finale ale grupurilor (aproape toate bazate, chiar și în seminarul pregătitor, pe cercetări arhivistice și/sau surse orale directe), în ceea ce privește prezența studenților (care a crescut, între 1968 și 1976, de la 7,8% la 94% la disciplinele de istorie contemporană, apoi a scăzut ușor, dar totuși la 70-72%) și în ceea ce privește colaborarea dintre profesori (de la 20 la 30 timp de un deceniu, acum 18-24).

Inițiativa profesorilor din Torino a ajuns și în structuri mai specifice instituționale

. De exemplu, în noiembrie 1968, aceștia au sprijinit protestele studenților împotriva testului de admitere generală la ministrul educației, Scaglia, care fusese mult timp redus la o sarcină umilitoare atât pentru cei care trebuiau să-l propună, cât și pentru cei care trebuiau să-l susțină. Acesta a fost primul semn matur (testul nu mai există, ceea ce a avantajat enorm seriozitatea studiului) al unui impact asupra reglementărilor naționale, urmat de Legea nr. 910 din 9 decembrie 1969, cunoscută sub numele de liberalizarea planurilor de studiu, care păstrează numele susținătorului său parlamentar, Tristano Codignola. Originile sale sunt, de asemenea, parțial torineze. Eficacitatea sa în modernizarea programelor universitare, în special acolo unde utilizarea sa era controlată de relații deschise, dar serioase, între profesori și studenți, între facultate și „utilizatori", poate fi acum vorbită, după douăzeci de ani de experiență , în termeni cu adevărat istorici.

Nu voi repeta aici considerațiile făcute acum doisprezece ani cu privire la răspunsurile la '68 date de politicieni în calitate de manageri de instituții.18 [Cred] că le pot repeta, dar nu voi insista aici, deoarece ele privesc întregul cadru al sistemului școlar, de la legea Codignola la decretele Malfatti. Totuși, vreau să subliniez că nici după 20 iunie 1976, odată cu victoria electorală a PEI, lucrurile nu s-au schimbat; dimpotrivă, s-au înrăutățit.

Nu se poate nega faptul că așa-numita „Mișcare '77" și anii Terorismului Roșu au devastat ceea ce a mai rămas din '68 în universități și școli. Decretul prezidențial 382/80, care astăzi reglementează „grupurile " de profesori, rolul cercetătorilor și recrutarea acestora , nu spune nimic despre predare și cercetare, cu excepția faptului că „experimentarea" este posibilă, iar aceasta este încredințată departamentelor, dar cu responsabilități strict de cercetare, și consiliilor programelor de studii, al căror rol este exclusiv de a supraveghea programele de studiu individuale ale studenților.

Diviziunea dintre predare și cercetare, combătută încă din 1968 ca principal

inamic, nu este doar reafirmată, ci, comparativ cu responsabilitățile de lungă durată ale facultăților și institutelor (aproape toate în cadrul celor dintâi), este agravată semnificativ . Pe hârtie, inițiativa efectivă și capacitatea de a propune inovații prevăzute de acel decret pentru comisiile universitare rămân. Rămâne de văzut ce va stabili exact noul Minister al Universităților, separat de Educația Publică și plasat alături de cercetarea științifică și tehnologică. Unele dintre problemele deschise sau redeschise pot fi poate încă definite astăzi așa cum erau în 1976, adică în momentul în care Grupul Național Interguvernamental pentru Planificarea Educației era pe cale să culeagă întreaga forță a valului lung din 1968, în termeni de voturi și influență politică și instituțională. Am spus în februarie acelui an:

Nu este locul acesta să schițăm, nici măcar bilanțuri, nici programe și perspective . Totuși, nu se poate evita – în opinia mea, în concluzie – obligația de a reaminti unele „incompatibilități". Prima dintre acestea constă în contrastul puternic dintre șomajul de masă – care este un fapt, și un fapt ireversibil – și viziunea [școlii] ca fabrică de oameni angajați. Fie prima este adevărată, fie a doua este adevărată. Cine vorbește despre decalificare vizează, de fapt – fie că o spune, fie că nu, sau chiar o neagă – un număr limitat de locuri, oricât de deghizat. Cine ține un discurs greu și insistent despre omiterea profesionalismului are – din nou – ca singur rezultat posibil numărul limitat de locuri, pentru că trebuie să calculeze numărul de înscrieri în școală în raport cu numărul de persoane pe care le prevede ca fiind angajabile pe piața muncii. În spatele discuțiilor despre raționalizare și eficiență – trebuie să le reamintim și stângii – renaște strania nemesis a istoriei, speranța și teroarea vechilor clase conducătoare în ceea ce privește șomajul intelectual. Dincolo de faptul incontestabil că acest tip de șomaj a existat dintotdeauna. și mai ales într-o măsură serioasă, poate astăzi, confruntați cu școlarizarea ˙? de un fel, se preferă șomajul non-intelectual? Să ne amintim că procentul studenților din Italia care ajung la universitate este încă mult mai mic decât cel din țările mega-industrializate - este de 13% față de 20% pentru Franța și Germania și 10% pentru SUA și URSS.

Am continuat în 7b. pe un punct care era destinat nu după mult timp să devină un punct social, politic și cultural cheie:

Nu numai atât. Este oare cu adevărat fezabil un număr limitat de locuri calculate pe piața muncii ? Previziunea nevoilor a eșuat întotdeauna în mod regulat în țara noastră și ar eșua și mai mult dacă ar trebui făcută cel puțin un deceniu mai târziu pentru școlile secundare sau o perioadă de cinci ani pentru universități. Crizele economice globale și arbitrarul nestăvilit al „vestimenti nenti" din lumea modernă îngreunează și mai mult sarcina. Adăugați la aceasta însăși modalitatea în care s-a dezvoltat tehnologia capitalist-industrială. Aceasta a trecut prin perioade de multiplicare a sarcinilor, precum și prin perioade de reducere drastică. Din boom-ul N5S-b3 s-a născut muncitorul de masă; în ultima vreme, se pare că a existat o tendință spre o nouă ierarhizare bazată pe o fragmentare mai mult sau mai puțin autentică a funcțiilor. Conflictul de clasă sugerează industriașilor cele mai ilogice teze din punctul de vedere al organizării muncii, dar cele mai logice din punctul de vedere al profilului, ambele ieșind din „mantaua" compatibilității dintre costurile forței de muncă și producția externă. Definirea „figurelor profesionale" sunt două întreprinderi aproape disperate.

Concluzia a fost nu mai puțin îngrijorătoare, ci dură:

Pe scurt, planificarea numărului de înscriși la școală necesită să știi cum să planifici economia, iar a ști cum să planifici economia necesită impunerea eliminării locurilor de muncă pentru milioane de oameni: toate acestea necesită un guvern absolut. Iată, așadar, o altă linie - cea „utopică" - reapare, mai puțin vizionară decât ceea ce spun [-.;.n,\;.-.6"- . Linia educației nu este profesională, ci formativă, sau mai degrabă, se întoarce printr-o bază comună pe care să se construiască un profesionalism tendențial și deschis, evident îndepărtat de închidere în limite fixe. Dar, în acest caz, numărul limitat de locuri este abolit, școala trebuie considerată un serviciu al cetățeanului și, pentru cetățean, Statul trebuie să îl garanteze tuturor.

În 1766, a încercat să depășească clasismul miop care era dominant la acea vreme:

Din această perspectivă, „reforma" învățământului secundar devine crucială , în timp ce universității i se poate conferi un rol mai profesional, dar totuși deschis și interdisciplinar. Nu doar cei care consideră clasa muncitoare drept clasă conducătoare, ci și cei care consideră democrația ca un proces de implicare simultană a șomerilor și a claselor marginalizate în creșterea puterii, au datoria de a se orienta către un tip de școală care, asemenea claselor conducătoare din trecut (de la școlile private ale aristocrației elisabetane din secolul al XVI-lea și aristocrația spaniolă din anii 1500 și 1600, de la liceul iezuit din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea la școala publică „superioară" a burgheziei din secolul al XIX-lea, până la liceul clasic), oferă o educație generală.

Conceptul central, pe care trebuie să se bazeze predarea ca cercetare, poate fi repetat așa cum este după treisprezece ani:

Cum putem să nu luăm în considerare faptul că formarea educațională este cu atât mai necesară pentru o școală nu privată, ci publică, care are obligația să îndeplinească – acum, când nu mai este mijlocul predominant de comunicare în masă – o funcție de calificare critică în raport cu procesul social? Formarea în metoda descompunerii realității – cu utilizarea conceptelor generale – și critica existentului ca critică a mașinăriei puterii în numele libertății umane, trebuie să fie instrumente oferite tuturor. Dacă e să spunem ceva, accentul trebuie pus puternic – aș spune „ drastic" – întrucât societatea este un mecanism din ce în ce mai complex de angajamente intelectuale și manuale, pe o formare educațională critic-practică capabilă să învingă mitul superiorității muncii pur intelectuale. O școală nouă trebuie să se bazeze nu doar pe depășirea clară și explicită a „celor două culturi" ale umanismului și naturalismului, ci pe egalizarea reală, în termeni de „demnitate" și conținut, a muncii intelectuale și manuale. Referirea la experiențele chineză, cubaneză și albaneză – când am făcut-o cu ani în urmă – a fost considerată revoluționară. Acum se impune, chiar dacă adesea capătă, la dreapta, la centru și chiar la stânga, conotații periculoase pentru o justă diviziune a muncii și poate un prevestitor al unor noi forme de exploatare. De peste un secol, mișcarea muncitorească a îndurat subordonat concepția burgheză despre superioritatea culturii intelectuale. Trebuie să se revolte: ziua de muncă de 150 de ore, în ciuda modestiei și dificultății sale, învață deja concret ce s-ar putea face în această direcție. Cu condiția, desigur, ca unificarea să fie autentică și distribuirea sarcinilor să fie riguros egalitară, ca în școli toată lumea să fie angajată cu aceleași drepturi și îndatoriri în fața experienței duale și ca în societate să existe o tendință de reducere a orelor de lucru pentru a permite tuturor să facă alegeri preferențiale în „timpul liber". Toate acestea necesită cu siguranță mult timp, dar nu există scurtături, având în vedere gravitatea și complexitatea problemelor. Și necesită o revenire decisivă la predare ca instrument de inovare, impunând în același timp un alt tip de profesor.

Un nou tip de profesor - am concluzionat în '76 - într-un nou sistem de guvernanță școlară:

Un profesor capabil să sesizeze conexiunile necesare dintre o disciplină și alta, dintre matematică și istorie, fizică și istorie, medicină și istorie, de exemplu, și care înțelege cum s-a dezvoltat medicina pe baza nu doar a intuițiilor și a analizei naturale, ci și a stimulilor practici din punct de vedere material,

cum ar fi războaiele și revoluțiile. Acest tip de profesor nu mai este un funcționar al sistemului, ci un stimulent critic. Numai dintr-un profesor „interdisciplinar" ar apărea o nouă relație, o relație colectivă, între profesori și, în consecință, între profesori și elevi . Și din aceasta ar apărea, aproape *natural,* un nou sistem de guvernanță școlară . Un sistem în care dominația directorilor numiți de sus și a birocraților din Ministerul Educației , susținută de „părinți" fără experiență sau indiferenți și prezentată drept democratică doar pentru că este susținută de prezența reprezentanților organismelor locale sau financiare și economice și ai sindicatelor patronale și sindicale, și-ar găsi permanenta contradicție eliberatoare în această nouă relație.

Școala ca „colectiv" în mișcare în cadrul unui complex social în mișcare , a cărui regulă este cea a comparației continue, a tensiunii continue, a luptei continue între îndrumarea de sus și inițiativa de jos, într-o autoguvernare construită zi de zi în raport cu un sistem de „autonomii" articulat la toate nivelurile societății.

Ce se mai poate adăuga sau corecta - repet - la aceste indicații după atâția - ani?

Foarte puțin ca indicație a unei direcții generale. Mai mult ca o înregistrare a ceea ce s-a pierdut pe parcurs și ar trebui recuperat într-o lume în care „autonomiile", autoguvernarea și autodeterminarea par să explodeze cu o forță spontană și de neoprit. Lupta împotriva autoritarismului în cadrul universității, urmată de lupta împotriva autoritarismului în școlile secundare, fusese pentru mișcarea studențească din '68 instrumentul politic potrivit pentru un obiectiv adecvat. În limitele domeniului ales în prima fază, studenții puteau influența realitatea și creau un eveniment substanțial nou în istoria educației italiene, deoarece o combinau cu o cultură politică de stânga, profund diferită de cea pe care studenții activi o profesaseră în trecut, care fusese aproape întotdeauna moderată, dacă nu chiar de dreapta. Mijloacele erau dure, dar non-violente, într-un domeniu, educația, arat de ani de opoziție față de nulitatea guvernelor centriste și chiar de centru-stânga și față de inadecvarea propunerilor legislative ale celor mai recenți miniștri ai educației publice.

Acestui '68 i s-a urmat însă un '69 marcat de abandonarea școlii ca domeniu

Il dopo nella storiografia

privilegiat în practică. Dacă predarea ca cercetare a rezistat ani de zile, a pierdut treptat teren în cadrul universității, în timp ce în afara ei a rămas un ajutor mai degrabă potențial decât real pentru maturizarea maselor în domeniul drepturilor civile, începând cu Statutul Muncitorilor (1970) și divorțul (1970 și 1974) până la noua parte a Codului Civil privind dreptul familiei (1975). Problema de astăzi, mai mult ca niciodată, rămâne conștientizarea femeilor și alianța lor cu studenții, muncitorii și tinerii pentru o nouă școală și o nouă universitate, ca condiții ale marii bătălii pentru autoguvernare individuală.

Aici intervine conștientizarea istoricului. Las deoparte lucrarea lui Renzo Del Carria , **Proletari senza rivoluzione**, pentru că este prea schematică pentru a nu fi considerată un *pamflet.* În schimb, caut efectul legăturii dintre predare și cercetare în istoria istoriografiei contemporane. Pregătirile pentru **Rivista di storia contemporanea** au început în orașul subalpin încă din 1969-70 și nu este lipsit de semnificație faptul că gestația sa a avut loc în aceleași luni și ani ca și cea a periodicului , lansat la Roma, intitulat **Storia contemporanea*,* pentru care reprezintă „cealaltă voce" dacă se dorește să se facă referire la tema acestei relații în implicațiile sale globale. Istoriografia contemporană și- a asumat un rol puternic în creșterea gradului de conștientizare și, în anumite limite, chiar în furnizarea de îndrumări cultural-politice între anii 1960 și prima jumătate a anilor 1970. După așa-numitele premise „aurorale" ale istoriografiei antifasciste a Institutelor Istorice ale Rezistenței, marele sezon al primatului civil al istoriei, ca în Risorgimento, revine în primii ani de după Eliberare. Predarea ca cercetare este însoțită de cercetare și meditație asupra istoriei propriu-zise, folosind criterii libertariene și antiautoritare, etice și civile, și prin urmare sociale și politice. În timp ce la Roma sunt subliniate caracteristicile istoriei ca analiză a „prințului" în cadrul partidului și al statului, la Torino investigația își propune să fie programatic bazată pe masă, încorporând povestea individului în și împreună cu colectivul , de sus în jos și invers, în relația constantă dintre cercetare și predare, într-o circularitate căutată explicit în cadrul mișcării, cu utilizarea extensivă a tuturor tipurilor de surse posibile, în mare parte orale, vizând un orizont internațional, dar în același timp local și subiectiv. De la luptele de eliberare și revoluțiile din lumea a treia la microistorie în raport cu macroistoria , de la subiectiv în raport cu Subiectiv. Accentul pus pe microistorie și cotidian fusese deja prezent în *Quaderni storici,* dar sporadic, deoarece era imposibil să uităm că până în 1969-70, economia și administrația dominaseră revista, care abia în 1976, cu numărul 28, se deschisese către recuperarea cotidianului și se limitase la epoca modernă. Micile unități umane, familia, comunitatea, erau surprinse în confruntarea dintre centru și periferie, iar perspectiva tipică era cea a „micului este frumos", deoarece se credea că prin ea scopul împlinirii umane era mai realizabil. Lecția din *Quaderni storici,* însă, a omis elementul politico-social al mișcării, al altoirii dinamice între eveniment și legea tendințială, care în schimb a fost îmbrățișată de *Rivista di storia contemporanea și* Institutele de

Il dopo nella storiografia

Istorie a Rezistenței. Mai mult, între anii șaptezeci și optzeci, acestea au dezvoltat relația local-național ca fiind cea mai fructuoasă linie de rezultate atât pentru microistorie, cât și pentru macroistorie.

Ceea ce marchează relevanța revistei din Torino și evidențiază angajamentul său de a regândi și de a acționa ca o conștiință istorică pentru efortul de a schimba relația dintre stat și societate este accentul pus pe tema clasică a marii istoriografii din toate timpurile : continuitate-ruptură. Încă de la primul număr (ianuarie 1972), referința la cele două momente de cotitură cele mai semnificative din istoria italiană a secolului al XX-lea - războiul partizan și '68 - a fost explicită:

Chiar și pentru studiul Rezistenței italiene, „experiența lucrurilor moderne", lecția prezentului, începe să se dovedească decisivă. Polemicile tinerilor, în cadrul „protestului" din 1967-1969 împotriva Italiei „născute din Rezistență" și revenirea în forță a escadrilelor fasciste în 1969-1971, au dat o nouă vigoare, în activitatea istoriografică, puținelor încercări făcute în anii precedenți de a desprinde studiul Rezistenței de superficialitățile atât ale *istoriei evenimentelor* , cât și ale istoriei ca simplu instrument al politicii contingente și de a o imersa în procesul global al istoriei italiene de dinainte și de după. Experiența usturătoare a luptei sociale și politice a lărgit, deși încă într-o măsură foarte limitată și, în orice caz, în mare parte inadecvată, interesul și angajamentul istoricilor față de o abordare, un focar de investigație și o perspectivă de judecată care nu se mai concentrează exclusiv pe scurta perioadă a Rezistenței armate și evenimentele pe care le-a cuprins, sau pe evenimentele și indivizii antifascismului, ci pe antifascism și Rezistență ca unul dintre punctele focale profunde ale istoriei țării. În impulsul său pasional și pasional, atacul tineretului a avut toate caracteristicile unilaterale și superficiale ale unui conflict ideologic-politic, dar tocmai din acest motiv a avut un efect provocator pe care încercările de revizuire istoriografică nu l-au putut face suficient de eficient pentru a provoca o regândire adecvată. Însăși direcția atacului - împotriva partidelor revoluționare care, în esență, trădaseră clasa revoluționară și Rezistența, convertind-o, sau permițându-i să se convertească, de la revoluție la restaurație - a surprins, chiar și în - simplificarea sa pripită, dacă nu chiar în soluția sa, termenii centrali ai problemei. Acești termeni rezidă în esență în natura complexă, să spunem dialectică, a relației dintre Rezistență și fascism, în caracteristicile de interdependență și reciprocitate, nu de opoziție pură, pe care relația le-a posedat încă de la începuturile sale, fiind imersată în întregul cadru al relațiilor dintre societate și stat.

Cred că o perspectivă de analiză și judecată mai puțin inadecvată decât cea care predomină încă trebuie să înceapă prin identificarea forțelor constitutive ale Rezistenței armate. Aceasta ar trebui făcută mai întâi lucrând înapoi, ca să spunem așa, pentru a înțelege originile, momentul și metodele conflictelor și alianțelor anterioare. Aceasta ar trebui urmată apoi de o analiză a cel puțin evoluțiilor imediat ulterioare. În cele din urmă, pe această bază, ar trebui să măsurăm relația lor reală în cadrul Rezistenței însăși, fără a ne opri - așa cum a făcut istoriografia de stânga, de exemplu - la prevalența numerică a Partidelor Comuniste și de Acțiune și la marea greutate a clasei muncitoare în luptă. Numai așa poate ieși la iveală sensul esențial al poveștii, cel care contează dincolo de observațiile secundare: că principalii protagoniști direcți ai luptei armate nu sunt adevărații protagoniști ai semnificației politice generale a Rezistenței. Numai așa poate ieși la iveală motivul fundamental al acestui fapt: că semnificația politică nu reflectă lupta armată, deoarece relațiile dintre forțele constitutive ale Rezistenței sunt condiționate de procesul de formare a Rezistenței însăși, în care

antifascismul...

Partea „organizată" a perioadei de douăzeci de ani este doar o parte și nu cea mai puternică, deoarece atât noul antifascism „spontan" al tinerilor născuți din război și dezastrul [din] 8 septembrie, cât și cel convenabil al multor foști aliați sau promotori ai fascismului 19 , cântăresc puternic asupra ei.

În acest moment, articolul (scris în 1971) a identificat perspectiva centrală pentru influența civilă a istoriografiei contemporane:

În acest sens, perspectiva de analiză și judecată care a prevalat până acum în istoriografia de stânga - cea a unei „rupturi" între Italia post-Rezistență și Italia fascistă - este de puțin folos și poate duce, de fapt, la o eroare fundamentală, ale cărei consecințe sunt - și au fost deja - periculoase atât pentru înțelegerea istoriei italiene contemporane, cât și pentru înțelegerea termenilor luptei politice și sociale actuale. Mult mai fructuoasă, consider perspectiva (desigur, despre ea se vorbește într-un sens relativ, ca o tendință) a „continuității". Dincolo de momentul rupturii, care evident nu poate fi negat pentru anii Rezistenței ca o ciocnire frontală, continuitatea ne permite să înțelegem în toată semnificația sa decisivă permanența elementelor esențiale - ale structurii economice, comportamentului social, instituțiilor și personalului politic - ale procesului istoric italian.

Centralitatea fascismului în istoria țării noastre este atât de actuală încât alegerea unei abordări generale a studiului istoriei Rezistenței este atât urgentă, cât și necesară. Urgentă pentru clarificarea originilor problemelor de astăzi, care este o condiție prealabilă a acțiunii politice; necesară pentru imposibilitatea reconstituirii întregului trecut, care este limita insurmontabilă a cercetării istorice.

Natura aseptică și aistorică a nucleului Annatelor , căruia *Quaderni storici i-au rămas fidele,* nu este cu siguranță trecută cu vederea ca metodologie interdisciplinară, dar relația cu școala și politica este presupusă a fi centrală. Editorialul Rivistei *di storia contemporanea* este categoric în această privință, iar cei aproape douăzeci de ani de muncă efectivă vor fi bogați în experiențe didactice strâns sintetizate cu experiențe de cercetare. Și nu va fi o coincidență faptul că mulți tineri activiști politici ai noii stângi vor deveni istorici cu un interes și o intensitate cu atât mai mari, cu cât revista menține mai mult, cu o detașare critică de prezent, un angajament pentru reînnoire inspirat de convingerea că strategia și tactica anilor turbulenți au fost nereușite.

De fapt, alături de și înainte de microistorie și cu o originalitate conceptuală din ce în ce mai independentă de influențele convingătoare ale istoriografiei franceze și anglo-saxone, *Rivista di storia contemporanea și* -a lărgit - orizonturile tematice internaționale și a explorat subiectivitatea în teorie și practică, utilizând din ce în ce mai mult sursele orale, precum și pe cele tradiționale. Cercetarea, construirea, interpretarea și conservarea-transmiterea acestor surse au început organic la Torino, la universitate, în 1974. Cele mai semnificative domenii de aplicare au fost muncitoarele, fermierele, imigranții, antifasciștii și luptătorii din rezistență.

Centrul de Studii Gobetti și Institutele Istorice ale Mișcării de Eliberare au desfășurat o intensă muncă de promovare, mobilizare și orientare , care a convergut cu cea a *Rivistei di storia contemporanea* , a Institutului de Istorie al Institutului Didactic și a Circolo della Resistenza din capitala subalpină. Este, fără îndoială, adevărat că o privire tot mai atentă asupra lumii și a istoriografiilor țărilor și limbilor incomparabil mai răspândite atrage, stimulează și susține erudiția italiană contemporană, dar inspirația din noul '68, de marcă, se unește cu inspirația maselor. Antifascismul și rezistența armată reînnoiesc și atrag tinerii cercetători . Istoricii de vârstă mai înaintată și cu o experiență mai lungă coordonează, integrează și, în multe privințe, îndrumă cu un entuziasm de lungă durată, niciodată stins, dar cu siguranță aprins de încercările și speranțele născute în și odată cu anii schimbării. Predarea rămâne fundamentală , totodată și ca vehicul critic între generații; cercetarea se - consolidează ca metodă de lucru; convergența celor două căi este trăsătura principală a unui mod de a lucra pentru un Stat care reflectă mai puțin rușinos societatea care se află în centrul unor atacuri dure - nu numai din dreapta și centru, ci și din stânga, și tocmai din acest motiv constituie un punct de sprijin în retragerea generală a inovatorilor.

În anii 1976 până în prezent, un alt punct elocvent al crizei istoriografiei contemporane, așa cum este numită mai ales de istoricii înșiși, este regretul că pentru istoria din Italia persistă, ca să spunem așa cum spunea Jens Petersen,

„uniunea intimă cu cultura politică a timpului său " [20] , acea învățătură despre care am vorbit anterior și pe care alți cercetători ai epocii contemporane, precum Nicola Tranfaglia [21] , au încercat să o explice prin faptul că în țara noastră, „spre deosebire de alte țări occidentale , nicio categorie, nicio altă secțiune a clasei intelectuale nu a putut și nu a reușit să ia locul istoricilor". Cred că problema nu se pune în ceea ce privește calitatea medie a diferitelor „secțiuni", ci mai degrabă în ceea ce privește relația generală dintre conducerea politică și schimbarea socială . În acest fel, privatizarea tinerilor, și nu numai a lor , postulează, dacă e să spunem, necesitatea unei reveniri la viziuni generale, ca să nu mai spunem la religii, care cu siguranță nu pot fi derivate din discipline precum sociologia, sau chiar filosofia, cu atât mai puțin jurnalismul (care, până la urmă, nu este o disciplină, ci o profesie). Chestiunea stângii ocupă un spațiu din ce în ce mai mare în analiza istoriei Italiei unite, de la faza liberală până la tranziția la Italia fascistă și de acolo la Republica Italiană. Nu este o coincidență faptul că atacurile istoriografiei de partid au fost plănuite în sediul politic și cultural al celui mai mare partid de stânga și au atins apogeul în 1976, anul marelui salt electoral înainte, când Conferința Episcopală Italiană credea că este

în pragul guvernării, iar Andreotti i-a dat lui Berlinguer iluzia implementării serioase a alianței dintre cele două partide cele mai puternice electoral. Cu teme și perspective diferite, dar înrădăcinate în același - fundament de rezistență, *Italia Contemporanea, noul* titlu al revistei oficiale a Institutului Național pentru Istoria Mișcării de Eliberare, fondat în 1949, funcționează și ea din 1974. Alături de aceasta, colecția variată și multifațetată de reviste ale institutelor regionale și provinciale asociate cu cea națională, care în doar câțiva ani a ajuns la 37 la număr. În dezbaterea continuă despre natura fascismului, anul 1968 rămâne piatra de temelie a celor două linii principale ale erudiției italiene contemporane. Deși tema se extinde până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și înainte, până în epoca Republicii și a Lumii a Treia, alegerile subiacente, viziunile globale ale interpretărilor generale și rolul istoriei, accentuează mai degrabă decât reduc decalajul. Și decalajul devine chiar un conflict între școli. Nu atât pentru că persistența legăturii fascism-antifascism exacerbează conflictele. Punctul cheie pare să se schimbe, chiar dacă interviurile recurente ale lui Renzo De Felice și numeroasele sale intervenții în mass-media, precum și dominația lor în studiile contemporane, par să vrea să încheie jocul cu *Rivista di storia contemporanea,* Institutele, norma tranzitorie a 12-a și așa mai departe. Punctul cheie, aproape un test turnesol care reprezintă diferențele din ce

în ce mai profunde dintre cele două școli principale din Italia, tinde să depășească domeniul conținutului pentru a trece treptat la metodologia cercetării, în timp ce în - predare prăpastia devine de netrecut.

În acest caz, se poate spune că '68 dăinuie ca punct central, la fel ca și antifascismul. Dacă în alte părți ale lumii, acesta din urmă rămâne necesar pentru proliferarea dictaturilor militariste și totalitare, primul capătă din ce în ce mai mult - deși mai mult prin analogie decât prin conținut precis - aspectul unui precedent paradigmatic pentru mișcările autonomiste. Acest lucru este cu atât mai adevărat cu cât motivațiile lor nu sunt doar locale sau naționaliste, ci libertariene și anticentraliste sau, ca în China lui Deng, rebeliuni împotriva - degenerării capitaliste - dacă se poate spune așa - a comunismului, deposedat de rațiunea și sursele sale originale.

Confruntat cu o situație globală atât de schimbătoare, istoricul care privește spre viitor trebuie să extindă și să rafineze instrumentele oferite de alte discipline, atât cantitative, cât mai ales calitative, și să aprofundeze comparația și asistența reciprocă ale antropologiei. El trebuie să redescopere cultura și etica dincolo de sferele politico-statale și politico-partidice, în cadrul subiectului, al

sinelui psihologic și dinamic, utilizând, alături de modelele de dezvoltare economică , istoria comparativă a ideilor și, mai ales, convingerile căutate și/sau reînnoite care stau la baza, într-o societate de masă, comportamentului indivizilor, grupurilor și maselor. Pe această cale, local-naţionalul, microistoria și subiectivitatea socială devin radical distinctive, în uzul istoriografic, de acel filologism tradiţional care se prezintă sub falsa masca a-ideologicului, a-politicului. Însăși istoria instituţională trebuie articulată în elementele sale de construcţie ştiinţifică între manevrele de partid și guvernamentale și formula juridică, iar însăși istoria politică nu mai poate tolera biografiile liderilor lui Mussolini reduse la manechine produse în masă exclusiv pe baza documentelor lor private și a evaluărilor și autoevaluărilor lor. Predarea, cercetarea, munca în grup, interdisciplinaritatea și socializarea se afirmă din ce în ce mai mult ca mijloace rafinate ale unei istorii comparative care se concentrează pe critica socială, acţiunea politică și interacţiunea constantă a privatului cu publicul, a autonomiei individuale cu autonomia locală, a puterii naţionale cu puterea globală. Vechea cale a istoricilor italieni devine din ce în ce mai demodată. Adevărata distincţie constă în noul orizont văzut prin cercetare mai puţin în slujba partidelor politice și mai mult în varietatea, alternativele și drama trecutului îndepărtat și recent. Prezentul apare nu ca o modalitate de a extrage din trecut doar ceea

ce este util politicianului unui partid, facțiune sau biserică , ci ca un stimul real pentru a căuta complexul și contradictoriul . În această direcție, chiar și intuiția lui Ernesto Ragionieri, puternic susținută de partide ca artere ale democrației, a intrat în criză în Italia odată cu accentuarea caracteristicilor politice de partid ale Republicii. Pare din ce în ce mai clar, cel puțin mie, că modalitățile de a reda - istoriografiei o funcție de orientare cultural-științifică pentru viața socială și pentru guvernare se află în nexusul dintre oralitate și conștiința de sine a maselor, în legătura dintre memoria trecutului și autoguvernare la toate nivelurile. Inguvernabilitatea studiată de sociologi trebuie înțeleasă în geneza sa istorică și în realitatea sa contemporană de conflicte între grupuri, adesea mici, dar puternice, cu poziții care influențează nu numai economia, ci și cercetarea și, mai larg, cultura și educația. Mai mult, Italia nu este singura țară aflată într-o fază considerată acum conștient, precum și resimțită instinctiv, ca o societate complexă. Aici, istoriografia contemporană poate conta la fel de mult ca sociologia și antropologia, chiar și în încercarea de a face un bilanț al prezentului, tocmai pentru că se folosește tehnic de o privire asupra trecutului , cu condiția să se străduiască să studieze prezentul în raport cu ieri și din ce în ce mai mult de la după la înainte pentru a reveni de la înainte la după. Era

economiei informaționale, a sectorului terțiar avansat, impune ca „teatrul" istoricului să se întindă corelativ și constant de la orizontul familiei și al comunității la cel al întregii lumi. Dacă multe s-au schimbat în conținut și nu mai puțin în metode și proporții, există și ceva din '68, cred, în această libertate de gândire și acțiune, în această datorie de angajament dincolo de propria persoană.

Note

1 G. Quazza, «Profilo d'uno storico: Piero Pieri», *Rivista di storia contemporanea,* 1982, nr. 3, p. 455-464. Despre Carlo Morandi, vezi cea mai recentă lucrare, care este cea mai bine documentată: G. Santomassimo, *Gli storici italiani negli anni della guerra. Il «caso» Morandi e Primato,* lucrare la conferința «L'Italia in guerra (1940-43)» desfășurată la Brescia în perioada 27-30 septembrie 1989, la inițiativa Fundației Micheletti și a Institutului Național pentru Istoria Mișcării de Eliberare din Italia.

Titlurile din text corespund cărților publicate de Giappichelli, Einaudi, Feltrinelli, Stampatori și De Donato. Primele lucrări au fost publicate de Giappichelli între 1967 și 1972. Din Einaudi: *Treizeci de ani de istorie italiană* (1961); *Fascism și societatea italiană* (1973); *Reforme și revoluție* (1977). Din Stampatori: *Fascism și antifascism* (1976); *Școală și politică* (1977); *Democrație și participare* (1978); *Germania federală și Europa* (1978). Din Feltrinelli: *Fascism și antifascism 1918-1948* (1962) și *Italia 1945-1975* (1975). Din De Donato: *Fără tați sau stăpâni* (1980).

3 G. Quazza, *„Șaizeci și opt, școală și politică",* în Id. (ed.), *Școală și politică de la unificare până astăzi,* Stampatori, Torino, 1977, în special pp. 159-160.

4 Vezi recenzia lui G. Quazza despre G. Rossini, *For a history of Christian Democracy ,* (Roma, 1973). în *Rivista di storia contemporanea,* 1973, n. 4, p. 558-559.

3 G. Quazza, *Șaizeci și opt,* cit., p. 159.

6 G. Viale, «Împotriva Universității», *Quaderni Piacentini,* 1968, n. 33, p. 2-28.

7 G. Quazza, *Șaizeci și opt,* cit., p. 162.

8 *Ibidem,* pp. 152-153.

9 Mișcarea studențească (ed.), *Documente ale revoltei universitare,* Laterza, Bari, 1968, p. 228.

10 *Ibidem,* pp. 60-61.

H Pe această temă, vezi în special G. Quazza, *Planuri de studiu. O experiență la Institutul de învățământ din Torino,* La Nuova Italia, Florența 1970, pp. 15 și *următoarele.*

12 Mișcarea Studențească (ed.), *Documente,* cit., pp. 253-260.

13 Pentru aceste texte, vezi *ibid., passim;* alte elemente le obțin din arhiva mea personală.

Primul G. Quazza, „Spiritul Rezistenței în protestul tineretului”, *Resistenza,* 1968, n. 9, p. 3, la care Carlo Dionisotti a răspuns dur *(Resistenza,* 1968, n. 11, p. 2); «Dionisotti: fiecare cu ale lui..., Quazza: înțelege și acționează» și «Tinerii și Rezistența : să încheiem dezbaterea noastră. Răspunsurile lui Dionisotti și Quazza», *Resistenza,* 1969, nr. 1, p. 10.

15 Singura excepție, deși analiza metodelor de predare propuse de studenți rămâne mai amplă și exemplară, este eseul lui M. Revelli din acest volum. El dedică câteva pagini aspectului didactic, dar lasă totuși documentația pentru acest aspect în mare parte altora. Locurile de consultat sunt arhivele Facultății de Educație, arhivele fostului Institut de Istorie (acum în cadrul Departamentului cu același nume) și arhiva privată a autorului.

16 Textul este păstrat în arhivele Facultății de Educație din Torino.

17 Vezi textul *Regulamentului* menționat anterior , împreună cu cele din întreaga perioadă de douăzeci de ani, în arhivele Facultății de Educație din Torino.

18 G. Quazza, *Șaizeci și opt,* cit., pp. 179-182.

19 Id., «Istoria Rezistenței și istoria Italiei: ipoteze de lucru», *Rivista di storia contemporanea,* 972, nr. 1, pp. 50-74.

20 J. Petersen, „Istorie și istoriografie în Italia de astăzi", *Movimento operaio e socialista,* 1988, nr. 1, pp. 123-139, în care autorul clarifică faptul că „istoria în Italia este o știință «imperialistă», care ocupă un rang politic și social înalt și care ne surprinde continuu prin vitalitatea, amploarea și intensitatea studiilor sale". „Politica și istoria", conchide el, „ajung într-o relație de interdependență profundă și indisolubilă".

21 N. Tranfaglia, „Pentru o nouă asociație a istoricilor". *Movimento operaio e socialista,* 1988, n. 1, p. 107. O schiță („Pentru o investigație asupra «prezenței» istoricilor în societatea și cultura italiană") a fost recent schițată de M. Moretti, ibid., 1987, n. 12 , pp. 99-111.

MANUALE ȘI EXPERIMENTARE
ROLUL PROFESORULUI

de Lidia De Federicis

Nu toate lucrurile pe care le voi spune pot fi reduse imediat și exclusiv la '68. Schimbările care au avut loc în instrumentele didactice și însăși practica experimentării ne trimit la fenomene care au început mai devreme și care au fost accentuate și dezvoltate ulterior. '68 însuși (mă refer la acel moment de ruptură, la acea scurtă perioadă de ani) a fost, cel puțin în sistemul școlar pe care mi-l amintesc, puțin interesat de predare ca achiziție și aplicare a tehnicilor și procedurilor, depășind imediat cerințe mai radicale și globale. (Mișcarea tindea să blocheze funcționarea normală a instituției și să o înlocuiască cu propriile activități.)

Scrisoare către un profesor, cea mai eficientă carte a timpului său, rămâne exemplară, cu siguranță cea care i-a tulburat și i-a tulburat cel mai mult pe profesori, sunând pentru mulți în 1967 ca o provocare aproape insuportabilă („Nu știu cine este acest Gide. Dar studiez Evanghelia de ani de zile și o voi studia toată viața"; „Foscolo... nu-i păsa de săraci. Nu voia să muncească din greu pentru noi"), provocând respingere, controverse, resentimente și, totuși, și o regândire a rolurilor și profesiilor: o carte radicală, așadar, o propunere pedagogică elevată (dar lipsită de conținut tehnic: cultura experimentării ar - extrage din ea multe principii inspiratoare, dar puține metode de lucru, indicații concret transferabile).

Intervalul de timp la care mă gândesc se întinde aproximativ de la începutul anilor 1960 până în anii 1970, când provocările pedagogice s-au orientat spre altceva. Școlile au început o fază instituțională cu structuri dedicate planificării, experimentării și actualizării (Cidi, 1972; Cede, 1974; Irrsae, 1974; și o serie de inițiative universitare și de altă natură). La zece ani de la publicarea *cărții „Scrisoare către un profesor",* Don Milani a fost citat cu ușurință de lingviștii interesați

de predare (un bun exemplu: L. Renzi și M.A. Cortellazzo [ed., *Limba italiană astăzi: o problemă școlară și socială,* Il Mulino, Bologna, 1977) și a fost admis printre autorii recunoscuți oficial de sistemul școlar (la examenele de absolvire a liceului din 1976, unul dintre citatele sale s-a numărat printre subiectele propuse: „Pentru că numai limba ne face egali. Egal este cel care știe să se exprime și înțelege expresiile celorlalți. Fie că este bogat sau sărac, contează mai puțin. Atâta timp cât vorbește").

(Între timp, profesorii nu mai erau aceiași: nu vorbesc doar despre atitudinea mentală, ci ca o categorie în care exista o fluctuație rapidă și foarte consistentă).

Deși tema specifică a conferinței este predarea istoriei, mă voi concentra în primul rând pe manualele folosite pentru predarea literaturii sau, mai degrabă — conform programelor școlare în vigoare în prezent în școlile secundare — istoria literară: este istorie, așadar, dar un tip aparte de istorie. Alegerea este determinată în mare măsură de motive personale, bazate pe expertiză, dar poate fi, cred, susținută de justificări generale solide. De la De Sanctis încoace, manualul de istorie literară a fost, după cum se știe, cel mai reprezentativ dintre manualele noastre de formare.

alte proceduri de învățare (sau evaluare) în afară de repetiție, s-a dovedit totuși eficient în transmiterea concepțiilor despre lume, a ierarhiilor, a judecăților și a valorilor. Eficacitatea sa este legată de natura sa narativă și de scriere, care poate îmbina informații și opinii, ideile autorului și cele ale autorilor (introduse treptat), psihologia și sociologia etc. Și de priceperea naratorului: mă gândesc la bătrânul Samson și la ulteriorul și mult timp dominantul Sapegno, sau chiar la Petronius, a cărui *L'attività letteraria in Italia* (Activitatea literară în Italia, Bari, ediția 1, 1964) a fost probabil cel mai influent dintre ultimele manuale ale unui autor proeminent destinate școlii.

Preeminența manualului de literatură – și aș spune, mai general, a cărții – și funcția sa călăuzitoare față de alte discipline pot fi explicate și prin faptul că propune o formă de relație între literatură (și folosesc cuvântul conștient de inevitabila sa ambiguitate) și istorie, o modalitate de întâlnire între texte și contexte, limbi și alte lucruri. Aici, evident, se află punctul crucial teoretic, aici este punctul în care manualele pot diferi în structura și alinierea lor

metodologică și ideologică, precum și în potențialul lor de utilizare în practica didactică . Manualul tradiției noastre a prezentat propria idee despre procesul istoric, o sinteză în care fenomenele apăreau precis

conectate conform unor conexiuni logico-cronologice reale sau presupuse. (Reamintesc, în treacăt, că acest manual a fost ulterior subiect de controverse ani de zile în dezbaterea despre predarea literaturii, cu obiecții de natură istorică și ideologică, precum și teoretică și metodologică.)

Chiar înainte de 1968, însă, unitatea modelului începuse să se fisureze. Acest lucru s-a datorat probabil, printre altele, deschiderii societății literare italiene, proliferării informațiilor despre alte modele și culturi din afara Italiei și apariției unor mode, tendințe și atitudini critice diferite. La începutul anilor 1960, percepția schimbării culturale s-a răspândit rapid și peste tot. În sectorul manualelor școlare, diverse semne indică o detașare percepută de tradiția - istorismului idealist și gramscian care fusese baza sa fundamentală. Producția de manuale a avut tendința de a se extinde și de a se specializa.

În pragul anului '68, setul de manuale pe care elevii și profesorii le au la dispoziție și pe care sunt obligați să le folosească pentru educația lor apare cu adevărat impresionant: în licee acesta poate include, pe lângă manualul de istoria literaturii italiene (și cele de istoria filosofiei, istoria artei și istorie propriu-zisă), o istorie și o antologie a literaturilor străine, o istorie separată a literaturii contemporane, diverse antologii și cel puțin o antologie de critică, adesea în mai multe volume.

Antologia de critică este o noutate. Este primul răspuns la dorința de a perturba natura univocă a discursului din manuale. Este rodul parțial al unei atitudini pe care am putea-o numi „antiautoritară" și parțial al uneia „tehnologice", menită să promoveze și să imagineze știința literaturii.

Multiplicarea intrărilor este cea mai frapantă caracteristică a întregii colecții. Echilibrul provizoriu al sintezei, încredințat concepției și abilității de scriere a autorului, a fost descompus în juxtapunerea dificilă a unor povestiri separate. Cu toate acestea, subordonarea textelor rămâne, iar aceasta este o altă caracteristică frapantă. Textele, limitate la antologii , se desfășoară independent, apărând uneori la ani după ediția manualului și editate de alți cercetători, care nu sunt autorul principal. (Un caz tipic este *Storia e antologia della letteratura italiana* de A. Asor Rosa, La Nuova Italia, la care va trebui să revin.) Totuși, operele cheie ale canonului literar național, care ocupă o poziție privilegiată de separare și autonomie în predare, sunt tratate separat: *Divina Comedie, Logodnicii* etc. Nu numai că acestea poartă cu ele masa obișnuită de ediții și comentarii scolastice , dar sunt și asigurate - în valorizarea cuvântului *critică* pentru

uz didactic, care este semnul distinctiv al vremii - de antologii particulare de critică: foarte cunoscute sunt cele ale lui Laterza, atât despre Dante, în 1965, editate de C. Salinari, cât și despre Manzoni, în 1969, editate de L. Garetti.

Laterza a publicat în 1969 și *Storia della letteratura italiana de* Salinari și C. Ricci, prima ediție a unei lucrări a cărei adoptare pe scară largă merită pusă sub semnul întrebării, întrucât exprimă o inversare a tendinței.

Născută cu un scop non-scolastic, ci generic informativ , povestea spusă de Salinari oferea o structură simplificată, potrivită pentru o școală în care ierarhia dintre diferitele tipuri de institute se schimba și o tendință unitară se contura cu mare forță (1969). Mai mult, Salinari a oferit un prim exemplu al interacțiunii celor trei tipuri de instrumente: manualul expozitiv, antologia autorilor, antologia criticii. Nu era nimic mai mult decât o juxtapunere în cadrul unui singur recipient, categoriile tradiționale și modalitățile de utilizare a textelor rămânând aproape neschimbate (prin urmare, lipsite de orice abordare a temei textualității). Aceasta este, însă, o carte care aparține anului '68, o lucrare de compromis, cu unele caracteristici - simplificare, vulgată marxistă, predominanța discursului istoric asupra celui literar - care o făceau, pentru studenți și profesori , mai acceptabilă decât altele.

Și printre lucrările mediatoare, chiar și comerciale, care tind să împace respingerea manualului (o temă puternică a vremii) cu persistența și comoditatea acestuia, subliniez încă o dată inițiativa lui Asor Rosa, pe care am menționat-o anterior. Aceasta a început în 1972 cu o *Sinteză a Istoriei Literaturii Italiene,* care a continuat tradiția genului , dar a inclus și un proiect de 26 de volume mici menite să înlocuiască antologiile mari și, mai presus de toate, să permită utilizatorilor să-și construiască propria lectură a istoriei literare. (Trebuie menționat că, din motive atât interne, cât și externe lucrării, volumele mici nu au avut o prezență semnificativă în școli ; manualul, însă, a avut.)

Principalele fenomene ale anului '68 - cele care nu au fost doar de fractură (de refuz, de nesupunere, de subtraere din sistemul de transmitere culturală) ci au declanșat un proces lung și poate ireversibil de schimbare în activitatea didactică - privesc două tipuri de probleme (prezente concret de mai mulți ani).

Una privește conținutul, ceea ce se discută, și este prioritatea pe care - discursul social și politic o are față de toate celelalte. Aceasta este legată de critica funcției ideologice a educației și cunoașterii (și în special a limbii și literaturii). Prin urmare:

- critica manualului ca loc al falsei obiectivități;
- refuzul de a aparține unei culturi prestabilite;
- cercetarea unor teme și materiale de studiu noi (instituții, grupuri intelectuale , relații de putere, comunicarea de masă, utilizarea științei etc.);
- utilizarea textelor ca documente;
- mutarea atenției către prezent;
- tensiune utopică față de cunoaștere și instrumente alternative și, totuși, în același timp, rigiditatea unei formule ideologico-politice care adesea înlocuiește plasticitatea discursului cultural și literar.

Aceasta este, de fapt, epoca pentru care sunt valabile formulele inventate cu înțelepciune de GC Ferretti: de la *„Literatura refuzului”,* titlul uneia dintre cărțile sale, o colecție de eseuri publicate de Mursia în 1968, trecem rapid la „Refuzul literaturii”, un alt titlu al său pentru un articol publicat în *Ideologie,* 8, 1969, pp. 105-108. Acest refuz al literaturii trebuie înțeles în sens larg: un refuz al textului care nu poate fi redus la un document, un refuz al lecturii și scrierii care nu sunt finalizate. Acestea, care sunt temele dezbaterii intelectuale, au implicații imediate pentru domeniul predării. Voi aminti două exemple, ambele indicând dezintegrarea manualului și o orientare interdisciplinară și sociologică predominantă.

Cărți de cultură generală și actualitate, care apar și (ca gen) mor, apoi. Un titlu pentru toți (unul dintre cele mai bune): A. Colombo, L. Concaio, R. Marchese, G. Tibaldi, M. Visani, *Ce viitor? Cercetări interdisciplinare pentru școlile de astăzi,* La Nuova Italia, Florența, 1971.

Seria pe care editurile cele mai reprezentative din sector s-au grăbit să o înființeze la începutul anilor 1970, pentru a completa sau (se părea) a înlocui - manualul. Mă voi limita la a le aminti pe cele ale lui Loescher: prima , „Documente de istorie”, a început în 1972; a urmat o serie despre „Științe sociale” (1973), una despre „Economia politică” (1977), una despre „Istoria științei” (1978). Sau cea a lui Zanichelli, regizată de Giampaolo Borghello, „Literatură și probleme” (literatură și psihanaliza , și marxism, și lingvistică, literatură și putere etc.).

Celălalt set de probleme, mai important și mai fructuos, privește contextul, modul în care vorbim, modul în care se schimbă situația de comunicare

. În școala de dinainte de 1968 (care necesită un elev care își acceptă rolul de receptor și ascultător) există întotdeauna un profesor care vorbește. Manualul în sine a fost modelat după această împărțire a rolurilor: și el era o voce care vorbea cuiva a cărui datorie era să asculte.

Schimbarea are loc nu doar în practică, ci și în teorie. Stimuli din domeniul reflecției psihopedagogice (evidențierea contradicțiilor și impunerii intrinseci relației educaționale, o noțiune mai largă de cercetare care se extinde dincolo de domeniile strict disciplinare și științifice, o nouă valoare atribuită grupului de egali și discuției colective) sunt integrate cu perspectiva antiautoritară a mișcării și o consolidează. (Mă gândesc la importanța pe care sugestiile lui Francesco De Bartolomeis au avut-o pentru mulți profesori.)

- *Cercetarea ca anti-pedagogie,* Feltrinelli, Milano, 1969 — și de Elvio Fachinelli — grupul „L'erba voglio" format la Milano în 1968-69). Controversa împotriva manualelor a fost imediat legată de aceasta. Dar a avut și efecte profunde, tendințe care aveau să se dezvolte treptat (aspectul durabil al anului '68, cel care încă trăiește în cultura noastră):

- de la profesorul care vorbește se trece la profesorul care dezvoltă tehnici (pentru a promova și ghida învățarea);
- de la elevul care ascultă se trece la o figură de elev care va trebui să dobândească singur competențe („a ști să faci", „a învăța să înveți" etc.);
- de la prevalența manualului trecem la centralitatea textelor, iar de la utilizarea lor ca documente purcedem către o atenție sporită acordată limbajului și mecanismelor care operează în cadrul acestuia;
- manualele tind să devină „laboratoare", expunerea lasă loc unei oferte de instrumente și activități.

În concluzie, aș dori să subliniez că experimentarea care a contribuit la munca pe care am dedicat-o predării a fost legată de aceste experiențe din anii 1960 și începutul anilor 1970 și de această interpretare a schimbărilor care au avut loc în școli. Aș dori să reamintesc modul în care perspectiva destinatarului, elev și profesor, ne-a influențat pe noi - pe Remo Ceserani și pe mine - atunci când am conceput „Materialul și imaginarul" (Loescher, Torino, 1979-83).

Probabil că așa-numita „respingere a literaturii" a fost un factor de eliberare psihologică, precum și metodologică pentru noi. Într-o perioadă în care educația generală – bazată pe cerințe obiective (oportunități profesionale) și subiective (interese studențești) – părea...

Pe măsură ce am înaintat decisiv pe căi diferite, a devenit mai ușor să uităm cadrul tradițional al istoriei literare. Mai ușor și, în același timp, necesar, dacă doream să păstrăm cumva rațiunea literaturii (sau a cunoașterii superflue). Nu doream să reducem literatura la o critică a ideologiei literare și nici măcar la o sociologie a literaturii . Prin urmare, am fost nevoiți să o reconectăm cu restul cunoașterii și cu lumea: și să inventăm, însă, o rețea mai densă și mai flexibilă de medieri și conexiuni culturale.

Cititorul căruia ne adresam mental se diviza în cel puțin două figuri. Una era un cititor, ca să spunem așa, de gradul zero, studentul , dezinteresat sau interesat doar dintr-o obligație școlară obosită de o literatură care produce altă literatură. Radicalitatea întrebării pe care am presupus-o a favorizat radicalitatea ofertei noastre de schimbare. În ceea ce-l privește pe student, ne-am asumat sarcina de a relua călătoria istorică împreună cu el, explicându-i cum s-a dezvoltat aparatul literar până la enormele sale complexități actuale; și, de asemenea, de a confrunta ierarhia sa diferită și antagonistă a cunoașterii, harta sa mentală diferită, cultura sa, coexistentă, dar adesea inconștientă de ea însăși.

Un cititor diferit era profesorul. Noi credeam că profesorii, în special cei de literatură, trebuiau să redescopere potențialul de a utiliza o materie care părea să fi devenit lipsită de scop educațional. Am răspuns schimbării culturale – atât celei care deja avusese loc, cât și celei care avea să fie rapidă și evidentă în anii următori – nu prin simplificare și trivializare (care a fost și este soluția susținută de mulți), ci mai degrabă prin perturbare, multiplicare și complicare . Și ne-am imaginat un tip de profesor care aparținea epocii post-1968, în sensul că o trăise, fie ca profesor, fie ca elev, în mod pozitiv, fără regrete sau represiuni. Acest profesor , în momentul în care a început criza proiectelor pedagogico-politice, era pregătit să le înlocuiască cu mediile tehnice ale didacticii și cu natura pe termen lung a proiectelor pedagogico-culturale.

297. *Departamentul de Istorie, Universitatea din Torino*

1. Edoardo Tortarolo, *Iluminism și revoluții: o biografie politică a lui Filippo Mazzei*
2. Luciano Allegra, *Orașul vertical. Cămătari, negustori și țesători în Chieri, secolul al XVI-lea*
3. Adele Monaci Castagno, *Origen Predicatorul și publicul său*
4. Alberto Masoero, *Vasilij Pavlovic Voroncov și cultura economică a populismului rus (1868-1918)*
5. Aldo Agosti, Luisa Passerini, Nicola Tranfaglia (editat de), *Cultura și locurile lui '68*

Stampa Tipomonza
Viale Monza, 126 - Milano
79 01

meiiHmiiii
Aoo»ias3oi5sno

WERT
BOOKBINDING
Grantville, Pa.
SEPT - OCT 1994
We're Quality Bound

A000023015500